

1877

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

SZERKESZTIK

PONORI THEWREWK EMIL

és

dr. HEINRICH GUSZTÁV,

EGYETEMI TANÁROK.

ELSŐ ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1877.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

40/1

Az „Egyet. Philol. Közlöny“ dolgozótársai.

— 1877 —

Ábel Jenő.
Angyal Dávid.
Barna Ignác.
Bartal Antal.
Bászel Aurél.
Budenz József.
Fischer Ignác.
Goldziher Ignác.
Hampel Józs.
Hatala Péter.
Heinrich Gusztáv.
Hofer Károly.
Kárlffy Titusz.
Mareczali Henrik.
Mayr Aurél.
Naumann Ernő.

Pasteiner Gyula.
Petrovich Ferencz.
Pecz Vilmos.
Pirchala Imre
Riedl Frigyes.
Simonyi Zsigmond.
Szabó István.
Szamosi János.
Szinyeyi Józs. ifj.
Tamaskó István.
Télfy Iván.
Thewrewk Árpád.
Thewrewk Emil.
Veress Ignác.
Wigand János.

AZ I. ÉVFOLYAM TARTALMA.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Ábel Jenő</i> , A Hesiodosra vonatkozó legújabb irodalom I. II.	309, 382
— Wolf és a classica philologia	428
<i>Angyal D.</i> , Percy-balladák	450
<i>Bartal A.</i> Két coniectura	298
<i>Barna Ign.</i> , Sulpicia satirája	6
— Persius V-dik satirája	111
<i>Bászel A.</i> Plató jelentősége korunkra nézve	96
— Sophokles Antigonéja krit. méltatása I. II.	157, 242
<i>Budenz Józ.</i> , Pogány szók I. Elev.	145
<i>Goldziher Ign.</i> , George Smith, I. II. III.	22, 102, 160
— Moabita régiségek	219
<i>Hatala P.</i> , A pün szöveg Plautus Poenulusában	35
<i>Heinrich Guszt.</i> , A legrégebb Faustkönyv	16, 470
— Hans Sachs Bánk-bán tragoediája	81
— Giller-Gillers-Gille	122
— A Nibelungmonda német feldolgozásai	372
— Legújabb Tristanirodalom	442
<i>Hofer K.</i> A francia philologia segédeszközei	42
— A francia nyelv fonetikája I.	225
<i>Karffy T.</i> , Schiller »Lied an die Freude« latinul	265
<i>Marczali H.</i> Béla király jegyzője	357
<i>Mayr A.</i> Német grammatikai újdonságok I. II.	154, 267
<i>Naumann E.</i> Plautus Asin. 389	272
— Cicero de Orat. II. 90, 367	273
— Xenophon de republ. Laced. 10, 4	—
<i>Pasteiner Gy.</i> Phidias műhelye I. II.	52, 171
<i>Petrovich F.</i> Egy fölösleges czikk	200
<i>Virchala J.</i> , Theokrit XV. fordítva	192
— A Catull-kéziratokról	417
<i>Szabó István</i> , Az aranygyapjas vitézek (Orpheushól)	322
<i>Szamosi Ján.</i> , Eset-e az indoeurópai nominativus?	325
<i>Szinnyei Józ.</i> , Plautus és Lessing I. II.	237, 318
<i>Tamaskó J.</i> , Berzsenyi fohászodása latinul	4
— Berzsenyi, a magyarokhoz, latinul	186
— Berzsenyi féltése latinul	453

<i>Télfy J.</i> , Philológos és Philológos	1
— Görög helyesírás és kiejtés	141
— Eranos	150
<i>Thewrewk Árp.</i> , A hieroglyphek megfejtése	77
<i>Thewrewk Emül</i> , A magyar nominativus	9, 115, 181, 250
— Jegyzetek Sulpicia satirájához	8
— Ritschl Fr. emlékezete	168
— Mikor írta Berzsenyi »A magyarokhoz« cz. ódáját	188
+ <i>Wigand Ján.</i> , Schiller »A buvár« ford.	389

2. Hazai irodalom.

Alexander B. Irodalmi művek olvastatásáról. —r—g.	462
Andrássy J., Eszmetöredékek a magy. irodalomtörténet tanításáról. —r—g.	463
Barna I., Didó királyné. <i>L. M.</i>	456
Cox Gy., Mythologiai kézikönyv, <i>Simonji Zs.</i>	64
Csiky G., Sophokles fordítások, <i>Pecz V.</i>	126. 210
Csontos J. A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése. <i>Ábel J.</i>	454
+ Felsmann J., a német rhythmika, <i>Á. J.</i>	129
Ferenczy J., Tompa Mihály.	470
Greguss Ág. Arany balladáinak magyarázata, <i>l. g.</i>	60
Hatala P., Arab nyelvtan, <i>x - y</i>	333
Hóman O., Pindar versezetei, <i>Ábel Jenő</i>	278
Ihnatko Gy., Czigány nyelvtan. <i>H. O.</i>	393
Jánosy P., A görög nyelvtanításnak haszna a gymnasiumban —r—g.	464
Kovács J., Az ó classica irodalom előnyeiről a gymnasiumokban. —r—g.	465
Krinitzky F., Tanulmány a classicai tudományok újra felélesztése idejéből. —r—g.	465
Krinitzky F., Petrarka és kora, <i>Bázel A.</i>	70
Lévai J. és Vida A., Magyar-görög szótár. <i>Ábel J.</i>	458
Maczke V., költészettan, <i>A. D.</i>	128
Méry Etel, Arrabona temetői. <i>II. J.</i>	207
Nagy János, Magyar nyelvtan. <i>Fischer Igy.</i>	286
Neményi A., Rabelais és kora.	470
— Ökányi P., A Dodwellféle töredékek, <i>Bartal A.</i>	69
Spitkó L., A latin nyelv a rokon nyelvek körében, <i>Bartal A.</i>	68
Straub J., görög alaktani részletek fejtegetése, <i>Bartal A.</i>	66
Szamosi J., Plato Kritója. <i>Veress Igy.</i>	274
Székely F., A római satira lényege, eredete és fejlődése. <i>II. Á.</i>	461
Török Á., XXXV. Handschriften. <i>Ábel J.</i>	454
Ujvári B., A francia nyelv reáliskolánkban. <i>K. J.</i>	466
Vajdafi, görög olvasókönyv, <i>Ábel Jenő</i>	288
Veress Ignác, Homeros Iliasa, <i>Ábel J.</i>	202

3. Külföldi irodalom.

<i>Αθήραι: r</i> <i>Télfy J.</i>	467
Bender H., Röm. Literaturgeschichte. <i>Á. J.</i>	299
+ Bechstein R., Tristan und Isolde, <i>Heinrich G.</i>	443

Bobertag F., Geschichte des Romans und der ihm verwandten Dichtungsarten	468
Campardon E., nouvelles pièces sur Molière, <i>R. Fr.</i>	72
Charpentier T. P. la littérature française, <i>R. Fr.</i>	137
Classen J., Niebuhr, <i>Bázel A.</i>	399
Chrestien de Troyes ed. Foerster W.	472
† Compart F., Tristan-Epen, <i>Heinrich G.</i>	339
Curtius E., Reden und Vorträge,	399
Delbrück B., Altindische Tempuslehre. <i>Mayr A.</i>	212
Dragumisz (görög) műve a jelenkor történetéről, <i>Télfy Iván</i>	293
Ecbasis Captivi ed. Voigt E.	472
Goldziher Ignác, Der Mythos bei den Hebräern	223
+ Grisebach E., die treulose Wittwe, <i>Heinrich G.</i>	136
Hahn J. G., Sagwissenschaftliche Studien, <i>t.</i>	139
+ Hagen H., Räthselpoesie, <i>Á. J.</i>	221
Haupt M. opuscula, <i>Dr. Bázel A.</i>	334
+ Heinrich von Freiberg ed. Reinh. Bechstein, <i>Heinrich G.</i>	447
Juliani epitome ed. Händl G., <i>Thewrewk Á.</i>	299
Kalliburszes (görög) költeménye a szigetekről, <i>Télfy Iv.</i>	292
+ Lachmann K., Kleinere Schriften, <i>Heinrich G.</i>	135
Lotheissen F., Geschichte d. französischen Literatur im XVII. Jahr.	470
Maurophydes D., a görög nyelv története, <i>Télfy I.</i>	71
Michaelis K., Romanische Wortschöpfung, <i>R. Fr.</i>	216
Molière oeuvres ed. E. Despois, <i>R. Fr.</i>	72
Müller O., griech. Literaturgeschichte, <i>Bázel A.</i>	397
+ Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. u. XVII. J. ed. Braune V.	472
Petalas Thérái glossológiája (görögül) <i>Télfy I.</i>	468
Petőfi »János vitéz« francziául, <i>Télfy Iv.</i>	294
Rohde E., der griech. Roman. <i>Bázel A.</i>	398
+ Rückert H., Geschichte der deutschen Sprache, <i>Heinrich G.</i>	132
Sathas K., Bibliotheca graeca medii aevi, <i>Télfy Iv.</i>	71
Schleicher Aug., Compendium, <i>Mayr A.</i>	290
Stern A., Milton und seine Zeit.	471
Steinthal H., Der Ursprung der Sprache	471
Taine H., Geschichte der englischen Literatur.	470
ten Brink. Geschichte der englischen Literatur I.	469
Therianos (görög) műve a zenéről, <i>Télfy Iv.</i>	291
Tournel V., les contemporains de Molière, <i>R. Fr.</i>	73
+ Weck G., Prinzipien der Übersetzungskunst, <i>Heinrich G.</i>	213
+ Wilbrandt A., Kriemhild. Trauerspiel.	471

4. Kisebb közlemények.

1. Classica philologia.

Hirek a görög világból, <i>Télfy Iván</i>	—
I. Don Pedro császár Athenben. — Schlesinger M. a görög népről Kiepert néprajzi térképe. — Az atheni archaeologiai társaság ásatásai. — Deligiorgis az olympiai ásatásokról. — A »Daily News« az aegaei szigetek lakosairól	74

	Lap
II. Ásatások Mycénében. — Gennadios statistikai adatai — Paphi- gopulos a hellenismusról. — Gladstone a görög elemről. — Ko- rüssos halála	140
III. Atheni hír-, éleztlapok és folyóiratok. — Philologiai tanárok az athéni egyetemen és a Rhizarion-intézetben — Zographos ala- pitványa. — Ásatások Mycénében — Saripolos. — Régi fölirat	218
IV. Görögország hírlapjai és folyóiratai Athenen kívül. — Újabb lele- tek Mycénében. — A Kleio és Neményi	295
V. Dodona fölfedezése. — Praxiteles szobra Olympiában. — Koraisz Adamantinosz hamvai. — A nevelés barátainak társulata Thes- salonicában. — Cyprusi érmek. — Misztriotisz Platója. — Az Odyssea hangsúlyozó versekben. — Smyrnai tanulmány. — Paphi- gopulosz története. — Dante pokla görögül. — Shakespeare három tragoediája görögül	337
Anthologia latina Thewrewk E.	143, 406
Caesar, Kaiser, Császár u. a.	221
Catullusból és Meleagrosból u. a.	403
Cicero elegiája u. a.	75
Cinna Zmyrnája u. a.	75
Horat. Carn. II, 3, 18. Epod. 16, 28 u. a.	76
Ilias II. 825 u. a.	75
Más Anakreon u. a.	340
Palatina-könyvtárról, Bászél A.	338
Pausanias Arcadiája Thewrewk E.	75
Philologiai programértekezések	406
Tachygraphia a görögöknél, Bászél A.	144
Vergil Aen. II, 8 Thewrewk E.	298
2. Modern philologia.	
Baklövések idegen szókban	78, 299
Gúla-agulia	76
Hatala arab nyelvtana	78
Jeles írók iskolai tára	78
Képesítés a németből Franciaországban	79
Kisfaludy S. és a görög Anthologia	296
+ Lessing Hamburgi Dramaturgiája	143
Montesquieu új kiadása	79
Nyelvészkedő asszonyság	76
Schiller buvárja magyarul	471
Supra agnő (kőrmöczbányai virág-ének)	142
Üss, csak hallgass meg	143
5. Nyílt tér.	
A. D. és Maczke V. ellenbírálatai	301
Ábel Jenő felelete Dr. Hóman O. megjegyzéseire	341
Elnöki jelentés a philol. társulatról	408

ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ és ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ.

A görög kéziratokban és régi kiadásokban eltérő hangsúlyozást találunk ama szóra nézve, mely a remek hajdankorban minden tárgyról tudományosan beszélni szerető férfiút jelentett, ma pedig a görög és római nép szellemi életének tudományával foglalkozó buvárt jelenti. E szó ugyanis majd *φιλόλογος* majd *φιλολόγος* alakjában fordul elő; jöllehet már Arcadius a 2-ik században Kr. u. *περὶ τόνων* című munkájában azt tanította, hogy *φιλόλογος*-ban a vég-harmadikat kell hangsúlyozni.

Illő tehát, hogy philologiai folyóiratunkban e szó helyes hangsúlyozását megállapítsuk.

Azon összetett négytagu szavakban, melyek első részében a *φιλο* mint állitmány szerepel, tehát *φιλεῖ*, *φιλῶν* helyett áll s melyek második részében a végtag hangzója rövid, azt észleljük, hogy a hangsúly mindig a *φιλο* o-ján fekszik, vagyis, hogy e szavak proparoxytona.

Például: *φιλόβακχος*, a ki a bort szereti, *ὅστις φιλεῖ τὸν Βάκχον*, ó *φιλῶν τὸν Βάκχον*, Bacchus barátja; *φιλόβιβλος* könyvszerető; *φιλόγαμος*, a kinek kedve van a házasságra; *φιλόγελος* a ki a nevetést szereti. Itt az *ω* hosszú ugyan, de ismeretes, hogy az attikai 2-ik declinatiohoz tartozó szavakban az *ω* a hangsúlyozásra nézve rövidnek tekintetik; — *φιλόγλυκς* édes-séget szerető; *φιλόγυνος* nőket szerető; *φιλόδακτυς* könyveket szerető, a ki könyvezni, sirni szeret; *φιλόδαυρος* borostyánszerető; *φιλόδειπνος* lakomakedvelő; *φιλόδενδρος* a ki a fákat szereti; *φιλόδημος* népszerű; *φιλόδικος* a ki a pereket szereti; *φιλόδοξος* hírvágyó; *φιλόδουλος* a ki a rabszolgákat szereti; *φιλόδρομος* a ki a futást szereti; *φιλόδροσος* harmatszerető; *φιλόδωρος* a ki ajándékot szeret adni; *φιλόζωος* a ki az életet szereti; *φιλόθεος* istenszerető, istenfélő; *φιλόθεριμος*

a ki a meleget szereti; *φιλόθελος* nőszerető; *φιλόθηρος* a ki a vadászatot szereti; *φιλόκαινος* ujdonságszerető; *φιλόκακος* rossz-szat szerető; *φιλόκαλος* szépet, jót szerető; *φιλόλαλος* a ki a csevegést szereti; *φιλόλαος* népszerű; *φιλόλιθος* a ki a követ szereti; *φιλόμαντις*, jóslatkedvelő; *φιλόμαχος*, harcias; *φιλόμηλος*, gyümölcskedvelő; *φιλόνομος*, győzelemvágyó; *φιλόνομος*, törvényszerető, törvénytisztelő; *φιλόξενος*, vendégszerető; *φιλόπατρις*, hazaszerető; *φιλόπικρος*, ki a keserűt szereti; *φιλόπιστος*, a ki a hűséget szereti, szavatartó; *φιλόπλουτος*, gazdagságszerető; *φιλόπονος*, munkaszerető; *φιλόρρυθμος*, a ki a rhythmust szereti; *φιλόσιτος*, gabonaszerető; *φιλόσκηπτρος*, jogarszerető; *φιλόσοφος*, a ki a bölcseséget szereti; *φιλότεχνος*, gyermekszerető; *φιλότεχνος*, műszerető; *φιλότιμος*, becsvágyó; *φιλότονος*, a ki a hangsúlyozást szereti; *φιλότροφος*, a ki szeretet mást ápolni; *φιλότρυφος*, a ki az elpuhultságot szereti; *φιλότυφος*, gőgszerető, gőgös; *φιλόφθονος*, irigységszerető, irigy; *φιλόφιλος*, a ki barátait szereti; *φιλόφωνος*, a ki hangját szereti hallatni; *φιλόχηρος*, özvegyszerető; *φιλόχορος*, a ki a kartánczot szereti; *φιλόχρηστος*, a ki a jót szereti; *φιλόχρυσος*, pénzszerető; *φιλόψογος*, a ki dorgálni szeret; *φιλόψοφος*, zajszerető; *φιλόψυχρος*, a ki a hideget szereti.

Miután tehát a *φιλολογος*-ban (beszédszerető) is a *φιλο* állitmányt (*φιλεῖ, φιλῶν*), a *λόγος* pedig alanyt jelent; világos, hogy a felsorolt példák analogiája szerint azt így kell hangsúlyozni: *φιλόλογος*, nem pedig *φιλολόγος*.

Ezt bizonyítják azon összetett négy s több tagu szavak is, melyek második része a *λόγος*, mely már nem mint alany, hanem mint állitmány szerepel, az az, *ὄστις λέγει, ὁ λέγων* (= a ki beszél, beszélő; a ki gyűjt, gyűjtő) helyett áll; s azért a hangsúlyt a végelőtti szótagon tartja meg.

Plyenek: *ἀιτιολόγος*, a ki bizonyítékokat gyűjt; okokról beszél; *ἀκριβολόγος*, a ki szabatosan beszél valamiről; *ἀπειραντολόγος*, véghetetlen beszédű; *ἀργυρολόγος*, pénzgyűjtő; *ἀστρολόγος*, csillagász; *βραχυλόγος*, rövidbeszédű; *γενεαλόγος*, nemzetségi táblázatok készítője; *δασμολόγος*, adóbehajtó; *δικατηλόγος* tizedszedő; *δικαιολόγος* és *δικολόγος* ügyek védője; *ἠθολόγος* erkölcsbíró; *θεολόγος* istenről beszélő; *κοιμηολόγος*, élczes, finom beszédű; *λιθολόγος* kövek gyűjtője; *μακρολόγος* hosszadalmas beszédű; *ματαιολόγος* dőre fecsegésű, *μαψιλόγος*

a ki hiábavalót beszél; *μετεωρολόγος* a ki égi tüneményekről beszél; *μικρολόγος* apróságon kapó; *μυθολόγος* regebeszélő; mesegyűjtő; *ξενολόγος*, a ki zsoldosokat gyűjt; *ὀνοματολόγος* nevek nevezője; *πεντηκωστολόγος* ötvened beszédje; *σεμνολόγος* a ki méltóságteljesen beszél; *σιτολόγος* gabonagyűjtő; *σπερμολόγος* magszedő; *συκολόγος* fügegyűjtő; *τερατολόγος* csodákról beszélő; *ὕψηλολόγος* fennhéjázó beszédű; *φορολόγος* adószedő; *χορημολόγος* jövőndőlő, jóslatfejtő.

Ezek szerint tehát *φιλόλογος* barátokról beszélőt, barátokat gyűjtőt jelentene. S ebből ismét kitünik, hogy a philológiával foglalkozó szakember *φιλόλογος*, nem pedig *φιλολόγος*.

Ugyanezt bizonyítják azon összetett szavak, melyekben a *λόγος* nem állitmány, tehát föl nem elemezhető erre: *ὄστις λέγει, ὁ λέγων*, hanem alany helyett szerepel s azért hangsúlytalan.

Például: *ἄλογος*, észnélküli, kimondhatatlan; *ἀμφίλογος* vitás, kétséges; *ἀναιφίλογος* kétségtelen, bizonyos; *ἀνάλογος*, hasonló, megegyező, arányos; *ἀντίλογος* a beszéd ellenese, s innen ellenmondó; *ἄξιόλογος* említésre méltó; *ἄπολογος* mese, számitás; *ἀφιλόλογος*, a ki nem szereti a tudományos beszédek, tudománytalan; *διάλογος* beszélgetés; *δίλογος* kétértelmű; *ἔκτορος* beszéden kívüli; *ἐπίλογος* megfontolás, zárbeszéd, utómondat, következtetés; *εὖλογος* észszerű, czélszerű, valószínű; *κατάλογος* felsorolás, névjegyzék; *μισόλογος* a tudományokat gyűlölő; *ὁμόλογος* hasonló beszédű, együttes beszédű, beleegyező; *παλίλλογος* újra gyűjtött, ismételt, ellenmondásos; *παράλογος* alaptalan, váratlan, aránytalan; *πολύλογος* sokat említett, fecsegő, sokbeszédű; *πρόλογος* előbeszéd.

Ezek szerint nem lehet igaza Göttlingnek (*Allgemeine Lehre vom Accent der griech. Sprache*. Jena 1835), a ki azt állította, hogy *φιλόλογος* = tudós, *φιλόλογος* pedig = fecsegő.

Nem tagadom ugyan, hogy a görög vigjátékiróknál a *φιλόλογος* gúnyosan fecsegőt is jelent, sőt azt sem tagadom, hogy voltak és vannak fecsegő philologusok is; de ez nem dönti meg azt, hogy

- 1) *φιλόλογος* = philológiával foglalkozó szakember;
- 2) *φιλόλογος* = barátokról beszélő, barátokat gyűjtő ember.

Télfy Iván.

BERZSENYI

Isten! kit a böles lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted világít mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.

A legmagasb menny s aether Uránjai,
Melyek körülted rendre keringenek,
A láthatatlan férgék, a te
Bölcs kezeid remekelt csudái.

Te hoztad e nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldöked
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyamit kiméri.

Téged dicsőít a Zenith és Nadir.
A szélveszek bús harcza, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál,
Hirdeti nagy kezed alkotásit.

Buzgón leomlom színed előtt, dicső!
Majdan ha lelkem záraiból kikél,
S hozzád közelb járulhat, akkor
A mi után eped, ott eléri.

Addig letörlöm könnyeimet, s megyek
Rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm s inaim vihetnek.

Bizton tekintem mély sirom éjjelét!
Zordon, de ó, nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád: ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.

Berzsenyi Dániel.

Örömmel jelentem, hogy veterán tudósunk, kinek a szanszkrit nyelvészet terén szerzett érdemeit P. Thewrewk Árpád a budapesti philologiai társaságnak 1876. jan. 5. tartott gyűlésében részletesen ismertette, jelenleg Berzsenyinket ama classicus nyelven szólaltatja, mely Horatiuséval méltán büszkélkedhedik. Hogy

FOHÁSZKODÁSA.

Quem nec sagacis fervida mens capit,
Aeterne, sed clam sollicita adpetit,
Splendore solem vincis almo,
Neve oculis tueare cautum est.

Tu coram adspectas aetheris agmina ut
Circumferuntur perpetua fuga
Vermemque ab adspectu retractum:
Cuncta manus tua mira struxit.

Hinc universorum ex nihilo agmina
Exstant caduntve, cum cilium moves.
Sint mille mundi: saeculorum
Flumine deproperant fugati.

Uterque caeli Te celebrat polus,
Venti furentes et fragor ignium;
Te gutta roris, flos virescens
Arguit artificem potentem.

Adoro flexis Te genibus pater!
Cum spiritus mox fregero pessulos,
Vicinus accedam penes Te,
Feliciter quod avebam adeptus.

Madente vultu iam ablucio lacrimas
Et curro, qua me fata vocaverint,
Dum suppetent nervi atque vires,
Nobile per stadium proborum.

Subibo fidens tristia funera.
Non terret, ah non, horror atrociter.
Sunt munus abs Te: dissipata
Usque manus Tua condet ossa.

Tamaskó István.

minő sikerrel, arról hadd tanuskodjék az itt közölt Fohászzkodás, melyet a philologiai társaságnak 1876. dec. 6. tartott gyűlésének a „Balaton“ című költemény fordításával együtt bemutattam.

P. T. E.

SULPICIA SATIRÁJA

A BÖLCSEK SZÁMŰZETÉSÉRŐL.

- Múzsza! miként a hőst s fegyvert dicsőíteni szoktad,
 Engedd kurta regém' oly hangon lantra kerítnem;
 Ihlesd meg lelke'm', hogy méltón zengje előtted
 Legbensőbb titkát; im, azért mellőzöm a jambust,
5. A gyors phaleucust s bénult lábával a scazont,
 Melybe dühöt rejtett nagy mestere Clazomenius;
 Végre mit ezrével játszám, s mire Róma leányit
 Graecia nőivel én, első, új változatokban
 Versenykedni tanítám, mind végkép leteszem most,
10. S hozzád fordúlok, legbájosb ajku királynő!
 Hű szolgálódnak kérelmire szállj le, s figyelj meg!
 Mondd, oh Calliope, mit akarhat az istenek atyja?
 Tán feldúlni időt s földet, s most visszacsikarni
 A haldoklóktól, a mi szépet adott nekik egykor?
15. Arra szorítani talán, hogy némán s vesztve eszünket,
 Mint a vad őskorban neki-fekve a tiszta pataknak
 Oltsuk szomjunkat, s tengődjünk erdei makkon?
 Tán a föld kerekén egyebü'tt mindent szeretettel
 Megvéd, csak Rómát zaklatja s a Romulidákat?
20. Mert mit gondoljunk? A mi annyira felmagasítá
 Róma fejét, az, a hősi erény s békében az ész volt?
 Ám a hősi erény izgatva s megedzve csatákban
 Carthágot és Sicaniát hódítani indult,
 Országról országra hatolt, s leveré a világot;
25. Aztán, mint mikor a verseny koszorús daliája
 Lankadoz, és erejét tétlen vesztegleni hagyja,
 Úgy a római nép, miután forgatni a fegyvert
 Megszünt, s a békét tartós zablá'ra vetette:
 A tudományt, törvényt s jó-izlést kezdte művelni,
30. S mit vizen és földön szerzett diadalmai által
 Bölcs észszel s gyöngéd kormánynyal hasznosította;
 Így állt és díszlett, nem is áll s díszlik vala máskép.
 Vagy hazudozva s hiún szólt volna Diespiter egykor
 Júnóhoz „Mit adék, végetlen légyen uralmuk!”

35. Mert lásd, Róma felett ki szabad kényével uralg ma,
Egy görnyedt hátú és sáppadt képü falánk szörny,
Most minden tudományt és elmélkedni tanult főt
Számüzetésre itél. Mit most? Odahagytuk a hellen
Művészet s tudomány földét; jelesit köreinkbe
40. Vontuk, hogy mi-nagyobb legyen általok itt a műveltség,
S íme, miként egykor jöttére Camillnak a Gallok
Hagyva batyút, fegyvert, sebtébe futásnak eredtek,
Hallatszik, hogy bölcs öregink szint' úgy menekülnek,
S mint átkos terhet szagatják műveiket szét.
45. Tévedt volna-e hát Numantia s Afrika hőse,
Scipio, hogy Rhodus bölcsének okult tanításin,
S mind ama sok koszorús daliája a púni csatáknak,
Kik közt nagy Catónk szava oly fontosnak ítélte
Tudni: ha jó sorsban fog-e Róma megállni erősben,
50. Vagy válságok közt? — Úgy van; ha a sors keze sujtja.
Róma csak akkor nagy; mert hős védletre hevülni,
Vagy rab-béköit széttörni a drága hitések:
Mint a fakó méh-raj fülánkjeival ha elötör
S dongók ellen vív, úgy száll ki a síkra csoportban;
55. Ámde miként gond nélkül a méh köpüjébe ha megtér,
S raj s anya tétlenség megölnő álmába merülnek:
Szint' ugy a hosszú bék' a Romulidákra csak átok.
Kurta regém most már szünetet tart. Múza te áldott!
Oh te, ki nélkül a lét gyönyörét élvezni se tudnám,
60. Intsd jelesinket, hogy, mint egykor Smyrna lakói
A lydus düh elől, menekülni siessenek ők is;
Vagy, mint istennő, védđ őket akárhogy egyébkint,
Csak hagyđ meg férjem' s neki tiburi kis nyaralóját!
Így esdék; ő meg kegyesen biztatva ekép szólt:
65. Méltó fájdalom ez, szeretett papnóm. de ne csüggedj;
Ő, a tyrann, féljen vesztére gyuladt haragunktól,
Mert én s Egeria együtt lakjuk Numa sziklás
Szent ligetét s hiu szándékít megvetve nevetjük.
Élj s légy boldog! e szép fájdalmat a római Phoebus
70. És a múza-sereg, fogadom, fentartja hírében.

Dr. Barna Ignác.

A római irodalomban két Sulpiciával találkozunk. Az egyik a Tibullusféle, t. i. az, kinek Cerinthuszhoz való szerelmét Tibullus megénekli, sőt némelyek szerint maga Sulpicia volt Tibullus IV. könyve egyik-másik elégiájának szerzője. (V. ö. Teuffel, Gesch. d. röm. Lit.³ § 245, 3.)

A másik a férjéhez Calenuszhoz való hűségéről híres Sulpicia, ki Domitianus korának erotikus költői közé tartozik.

Martialis X 35. így ismerteti meg velünk:

Omnes Sulpiciam legant puellae,
 Uni quae cupiunt viro placere ;
 Omnes Sulpiciam legant mariti,
 Uni qui cupiunt placere nuptae.
 . haec
 . castos docet et pios amores,
 Lusus, delicias facetiasque.
 Cuius carmina qui bene aestimarit,
 Nullam dixerit esse sanctiorem,
 Nullam dixerit esse nequiores. stb.

és X 38:

O molles tibi quindecim, Calene,
 Quos cum Sulpicia tua iugales
 Indulsit deus et peregit annos! stb.

Az imitt sikerült fordításban „Sulpicia satírája“-ul bemutatott költeményről ezeket kell tudnunk.

Raphael Volaterranus bizonyossága szerint e költeményt Georgius Merula vagy ennek amanuensise Georgius Galbiatus fedezte föl Bobbióban. Eredeti czime: Heroicum Sulpicie carmen. LXX (azaz 70 soros.)

Először megjelent híres olaszok latin versei gyűjteménye függelékeül Velenézében 1498. („Sulpitiae Carmina LXX. quae fuit Domitiāi temporibus Nuper per Georgii Merulae operam in lucem Edita.“)

Azóta sokszor kiadták és satíra névvel illették, holott eredeti neve a mint láttuk, heroicum carmen volt.

Legujabb időben kritikai vizsgálat alá fogták s arról győződtek meg, hogy nem Sulpiciától hanem későbbi korból való.

A sok nyomós ok közül egyet említünk például. A 36 vers Domitianusra vonatkozik. De Domitianus tudvalevőleg nem volt golyvás (fordítónk szerint: görnyedt hátú) hanem potrohos, nem sápadt hanem vörös képű. (Suet. Dom. 18 Statura fuit *procera*, vultu modesto, *ruborisque pleno* . . . postea calvitio quoque deformis et *obesitate ventris*.) Ilyen hibákat Sulpicia csak nem ejthetett: ezek későbbi verseiére vallanak. (V. ö. Aemilius Baehrens, De Sulpiciae quae vocatur satira. Jena. E. Frommann. 1873. Teuffel Röm. Lit.³ § 323, 7.)

5. v. *phalaeus* csak itt fordul elő melléknévül, egyebütt mindig *phalaeicus*, azaz *Phalaeus* görög költőről elnevezett vers, melyről Mueller Lucián ezt mondja: Hoc metrum a Laevio et Varrone novatum adeo placuit poetis Latinis ut citius Romani imperii quam ipsius honos periret. Quam fuerit populare vel ea re appareret, quod plerumque simpliciter *hendecasyllaborum* nomine memoratur. (Catullus kiad LXX. lap.)

6. v. *Clazomenius* t. i. Hipponax, ki szülőföldjéről Ephesusról menekülve Clazomenaeben telepedett meg. Kr. el. 540 körül élt.

34. Júnóhoz „Mit adék végetlen légyen uralmuk!“ Eme szavak Vergil. Aen. I. 279. verséből valók; de Jupiter nem Júnóhoz hanem Venushoz intézte.

69 római Phoebus t. i. az Apollo Palatinus. Templomát Augustus az actiumi csata után építette (Sueton. Oct. 29.) Azt gyanítják, hogy a Stadium Palatinum, Domus Augustana és Domus Domitiani közti téren, a Villa Mills táján állott. (V. ö. Guida del Palatino compilata da C. L. Visconti e R. A. Lanciani. Roma 1873. 23. lap.)

Ponori Thewrewk Emil.

MAGYAR MONDATTANI ÉRTEKEZÉSEK.

I.

A magyar nominativus.

A ki végig nézi az összes magyar nyelvtanokat, aligha nem azt a meggyőződést fogja meríteni belőlük, hogy a nominativusról nem sokat mondhatunk.

Az akad. Nagyszótár 15 sort szentel neki, s ez a 15 sor magába foglalja mind azt, a mit a nominativusról eddigelé tanítottak.

A Nagyszótár így szól: Alanyeset. A latin nominativus casus kifejezésére használt nyelvtani műszó, s jelent általában nevet, mely név viszonyító nélküli állapotban van, vagyis egyedül az alapfogalmat viszonyítás nélkül fejezi ki, s megfelel e kérdésre *ki?* vagy *mi?* és ha melléknév, a kérdésre *milyen?* Van egyes vagy többesszámú alanyeset, pl. *a gyermek aluszik*, ki aluszik? fel. a gyermek; *a gyermekek játszanak*, kik játszanak? fel. a gyermekek. Nyelvünkben ez ily tiszta alanyeseten kívül van még egy másnemű, t. i. *birtokragos*, mely szintén fölveszi a névviszonyító ragokat, pl. *atyám*, *atyám-nak*, *atyám-hoz*, *atyám-nál*, stb. s kettősbirtoku: *atyámé*, *atyádé*, *atyjaé*, *atyánké*, *atyátoké*, *atyjoké*, *atyáink*, *atyáitok*, stb. sőt hármás birtokragu is pl. *atyám-é-i*, *atyád-é-i* stb.

Ennyit a Nagyszótár. Hogy még sok egyebet mondhatni e casusról, hadd bizonyítsa mai értekezésünk.

Mielőtt e casusnak nyelvünkben való tisztjét elmondjuk, illik főleg oly értekezésben, mely csakis vele foglalkodik, hogy nevééről s alaktani minőségéről is megemlékezzünk.

N e v e.

Európai nyelvtanunk Görögországból származik, s így hát a grammatikai terminológiát is ama classicus nemzetől örököltük. A görög műszókat lefordították latinra, s a latin elnevezés szolgált további másolatoknak mintául.

A görög a nominativust háromféleképp nevezte el: ὀρθῆ ὀνομαστικῆ és εὐθεῖα πρῶσις-nak. A latin nominativus rectus és nominandi casusnak fordította. V. ö. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. Berlin, 1863. 621. s köv. lap.

Első magyar nyelvtani műszavaink Erdősitől erednek, ki ezt a casust a latin név útmutatása szerint *nevezőnek* jelölte. L. Toldy, A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig. Pest. 1866. = Corp. gramm. 26. lap.

Ujabban nevező helyett *alanyesetet* mondanak, de mint-hogy sok nominativus van, mely nem fejez ki subjectumot a nevező eset pedig találó egy elnevezés, azért inkább ezt választjuk magunknak, s ezennel újra beiktatjuk nyelvtani műszavaink sorába.

Első esetnek is mondják; mert minden nyelvtan a nevezőt az esetek sorának legelejére teszi. Okát már Priscianus adta, ki V. 13, 74 így szól:

quod ipse primus natura nascitur vel positione, et ab eo facta flexione nascuntur obliqui casus.

A nominativus tulajdonkép nem is eset; nem fejez ki semmiféle viszonyt, semmi egyéb csak fogalom-nevező, a fogalmat független voltában jelenti, azért is különösen a subjectum alakja. Hogy mégis az esetek közé számítjuk, csak oly formán van, mint a hogy az indogermán nyelvtan a semleges nemet is nemnek veszi, az az: eset azon ellentétnél fogva, melyben a többi esetekkel áll. V. ö. Krüger, Griech. Sprachlehre I. §. 45, 1. 2.

A l a k j a.

Tudva van, hogy az indogermán nominativus — a kivételeket mellőzvé — *s*-szel van képezve, s hogy ez az *s* Bopp felfödözése szerint (Vergl. Gr. I. 2. kiad. 277. lap. V.

ö. Curtius Chronol. 251. lap.) a *sa* pronominalis többől keletkezett, szanszkrit *açvas* görög *ἵππος*, latin *equus*, gót *dags* nominativusnak ismertető jele a végén álló *s*. A németben a rag lekopott. Gótban *dags*, németben *tag*, ellenben az óészaki nyelvben a ragaszték demonstrativum maga is ragoztatik pl. *dagsins*, *des tages*.

Áttérvén most a magyarra, a magyar nominativusról el kell mondanunk, hogy semmiféle ragja nincs, mely nominativusi voltát különösen mutatná. S e tekintetben megegyez a magyar a többi nyelvtestvéreivel s ellenkezik az indogermán nyelvtörzsszel, a mint azt már Boller, *Die Declination in den finnischen Sprachen* című értekezésében *Sitzungsbericht d. k. Akad. d. Wissensch. XI. 966—7. lapján* jelentette.

Nem egyenlő, de hasonló tünemény mégis van az ugor nyelvcsaládban, a mint azt Budenz *Ugrische Sprachstudien* 2-ik füzetében „*Determination des nomens durch affigirten artikel im mordvinischen und in einigen anderen ugrischen sprachen*“ című értekezésében világosan kideríti.

E tünemény keletkeztére nézve egészen olyan, mint az indogermán *s-es* nominativus. A lényeges különbség abban áll, hogy az indogermán nyelvcsaládban az az eredeti *sa* utóbb nominativusi rag és semmi egyéb: az ugor nyelvcsaládban a ragaszték *articulus* a határozatlan ragozási alak mellé egy mutatólág határozott ragozási alakot teremt.

A szanszkrit *açvas*, görög *ἵππος*, latin *equus* egyszerűen lovat jelent, s az *s* betű csak is a nominativust jelöli; a mordvinban kétféle nominativus van: *ava* asszony, *avat* az asszony, s e különbségnek megfelelőleg kétféle ragozás is.

A magyarban csak egy nyoma van e tüneménynek, t. i. az *accusativusban*, melynek *t*-je Budenz fejtegetése szerint kétségkívül determinativum s nem valóságos, hanem csak ál esetrag. (i. h. 67. lap.)

A mi a magyar nominativust illeti, mondtuk, hogy semmi ragja, semmi ismertető jele nincs. Minden ugor nyelvben nominativus singularisul a ragtalan névtő szolgál, melynek nominativussá alakulása pusztán csak hangtani befolyásoknak van alávetve, melyek igaz, hogy olykor a tő végének többé-kevésbé jelentékeny megkurtulását okozták. Rövid

hangzó a tő végéről közönségesen eltűnik. Péld. *hal* meg nem fogyott tője *hala*, *tél-é tele*, *hatalom-é hatalma* stb.

A végső hangzó eltűnése kétféleképp történik, vagy nyomtalanul mint *hal*-ban, vagy úgy, hogy pótlás fejében a megmaradt tő (végső) hangzóját megnyújtja, mint *tél*-ben. Mind a két esetet mutatja *fonala* kurtult tője, mely *fonal* is *fonál* is, szintúgy *kevese* kurtult tője, mely *keves* is *kevés* is lehet.

A *hatalom*-félék alakulásáról ezt kell tudnunk. A tő *hatalma*, a végső *a* eltüntével lett *hatalm*, s így is hangzott a szó régen, mint azt a Hbeszéd s egyéb régi kútfők bizonyítják, később a kiejtés könnyebbítésére az *lm* közé hangzó tódult, az alhangu szóknál *o*, a felhanguaknál *e*.

A szóképzés és ragozás mind a két tőnek, a hosszabbnak is a rövidebbnek is hasznát veszi.

A rövidebb nominativusul s minden szótagos ragu eset alapjául szolgál.

Péld. *hatalm* (Hb.), *hatalmnak*, *hatalmmal* (Nád. cod., vagy *hatalom*, *hatalomnak*, *hatalommal*).

Minden nemszótagos rag az eredeti tőhöz járul. péld. *hatalma-t*, *hatalma-k* stb.

Ennyit a nominativus alakjáról. A nominativus mondatani tárgyalásánk határai sokkal szélesebbek, mint első pillanatra gondolnók. Mert a ragtalan esetek formája s a nominativus formája közt semmi legkisebb különbség sincs, értekezésemnek mind a kettőt együtt kell szemügyre vennie, sőt egy és azon esetnek tekintenie. A mondattannak ugyanis nem szótökökkel, hanem szókkal van dolga. A névszó színét a nominativus mutatja; ha valamelyik szó a kellő rag nélkül áll, az ragtalan eset, s mert a magyarban a ragtalan eset a nominativus, ennél fogva úgy hiszem mondattanilag nominativusnak is kell neveznünk.

Hadd igazoljuk azt a következő példával:

A fa virágzik.

A fa virága.

Elment fa vágni.

Mind a három kitételben az áll, hogy *fa*. Ha figyelembe sem veszem e kitételeket, hanem csak azt kérdem, mi az a *fa*

az eleven nyelvben, nem mondhatom, hogy tő, hanem azt, hogy nominativus. Alkalmazván ezt ama három kitételbeli *fára*, azt fogjuk mondani, hogy a *fa virágzik*-félében *fa* nominativus subjectivus, a *fa virága*-félében *fa* nominativus possessivus, a *fa vágni*-félében *fa* nominativus objectivus.

E terminológiát még más okból is bátorkodom ajánlani. Mig alaktanunk szabályozva nincsen, mig a casusokat így nem osztályozzuk: nominativus, ragos accusativus, ragtalan accusativus stb., addig a tanulásra nézve is hasznosabb úgy elneveznünk a casusokat, mint én teszem. Azután ha a *fa vágni*-félében ragtalan accusativust látunk, a *favágó*-ban szintén azt kereshetünk, holott eddig is az utóbbit nominativusnak néztük és neveztük. Szóval az ajánlottam terminologia egyszerűbb és következetes. Egyébiránt a fődolog az, hogy a nyelvtényekkel valahára megismerkedjünk, tudományosan osztályozzuk és magyarázzuk. ¹⁾

M o n d a t t a n i h a s z n á l a t a.

Az ismeretes dolgokat csak röviden említem.

1. A nominativus mindenek előtt a nyelvtani alanynak az esete.

2. A névi állítmánynak, a praedicatum nominale-nak esete. Hogy a névi állítmány az alanyval egy alakban jelenik meg, annak oka abban rejlik, mert valamint a logikai ítélet, úgy a grammatikai mondat is tulajdonképen nem egyéb, mint matematikai egyenlet, péld. *tréfa a tréfa*. Faludi U. E. 53. Thewr. *Minden gomba jó gomba*. Ball. P. 2753. (V. ö. Hermann Konrad, Philos. Gramm. 214. s köv. lap.) Az ember halandó annyi, mint az ember halandó ember, vagyis az ember és a halandó egymással szemben egyenletet képez, a mit eme példa még világosabban azzal is képes föltüntetni, hogy az egyenlet alapján valakit ember helyett halandónak is nevezhetünk. A mondat egyenlet voltának kell tulajdonítanunk tehát azt, hogy a mondat alkatrészei mint tartalmilag egyenlők, úgy alakilag is egyenlően vannak idomítva, t. i. egyenlő casusban állanak.

¹⁾ (V. ö. „Mischcasus“, „synkretistische Casus.“ Erläuterungen zu meiner griech. Schulgrammatik, Von Georg Curtius. Prága 1870. 2. kiad. 166 lap.)

3. Hogy az alany jelzője s értelmeztvénye szintén, nominativusi alak, ugyancsak az aequatio alapján történik. Pl. Szent István, Magyarország első királya. Szent nominativus, mert István-ról való állítmány: azaz István kiről szó van, szent István: tehát István és szent ez esetben aequatiót képez. Szintügy aequatio: Szent István = Magyarország első királya.

A jelző soha nem ragoztatik, azaz akár minő casusba jut is a főneve, a jelző mindig ragtalan, mindig nominativusi alak. Szent István accusativusa: Szent Istvánt, nem Szentet Istvánt. Ennek az az oka, hogy a magyar névragozásra nézve a jelzős név egységes szónak vétetik. Hogy annak vétethessék, természetesen a jelzőnek mindig a név előtt kell állania. Mihelyt utána teszszük, természetes, hogy a congruentia törvényét kell követnünk.

4. A mi az igében az imperativus, az a nomenben a vocativus. Mind a kettő interjectio-szerű. A magyarban a vocativusnak nincs semmi különös alakja, vagy jobban mondva: mert ragtalan, s nominativusunk is az, ennél fogva a terminologia egyszerűsítése kedvéért bátran azt mondhatjuk, hogy a magyar nominativus vocativus gyanánt is szolgál.

5. Nominativust használunk az egyszerű megnevezésnél (könyvczimekben az, a miről a munka szól, rendesen nominativusban áll, péld. „Hunyadiak kora“), továbbá megszólításnál (l. 4. pont.), kifakadásnál, ellipticus kifejezésekben, stb.

Mert szülőim nékem felette kedveztek,
Szüntelen *Palyika* s *lelketském* neveztek

Guadányi, Rontó Pál. 17. lap

Szent, szent! kiáltások.

Erdélyi, Népd. I. 306. lap.

Szent, szent kiáltással nevetem felírták.

U. o. I. 341. lap

Mindezeket látva elékapám baltám,
Fejem felett megforgatva, *egy, kettő, három.*

Vadr. 243. lap.

A leányok egymás közt
Beszélük, hogy sok a szősz,
Haj *anyám!* ... a *fondás,* ...

Bajos a várakozás ...
Népkölt. gyűjt. I. 214. lap.

Jáj fejem! (V. ö. Molnár Alb Corp gramm 279)
 Bocsnat! tisztelet becsület! szégyen gyalázat!

Hát köpedelem! a kis fiu oly koszos lett, mint a malacz.

Erdélyi, Népd. III 227. lap.

Tisztelet mindennek, igazán megvallom,
 Háborog a gyomrom, midőn eztet hallom.

U. o. I. 285. lap.

Isten neki!

Isten jónap! biró gazda!

A kend házában.

U. o. I. 371. lap. V. ö. III. 153. lap

(De így is: Isten jónapot Gál biró. Ballagi, Példab. 8166. Adj' Isten jó napot.)

Kard ki! Vadr. 442. Kard ki kard! Garay 701.

Átok lelkeken Erdélyi, Népd. I. 382.

Halál a fejün. Vadr. 407.

Lelke rajta. Ballagi, Példab. 4795.

Széles viz a Duna,

Keskeny palló rajta.

Erdélyi, Népd. II. 139.

Ide kékellik a Mátra,
 Rózsa nyílik oldalába,
 A ki aztat leszakasztja.
 Kedves rózsám neve rajta.

U. o. III. 8.

Így mulik el ifjúságom,
 Ma holnap oda világom

U. o. I. 483.

Mig kenyér a kezébe.

Vadr. 63.

Éjjel iszom, nem aluszom,
 Nappal korhely, nem dolgozom.

Erdélyi, Népg. I. 182.

Akkor is oda Megölő Istéján fosztogatni.

Vadr. 479.

Elé a mennyi sárkány: Mit poroncsolsz főséges asszonyom?

Vadr. 468.

Vissza én aval sebes kutyatroppba a forráshoz.

Vadr. 432.

Soha mig a viláy.

Vadr. 356.

Semmi, rózsám, már én boldog vagyok.

Erdélyi, Népd. II. 84.

Kivált a közmondások szeretik az ige ellipsisét:

Cserép tálhoz *fa kalán*. Ballagi, Példab. 1305.

Disznó ólra *cserép fedél*. Példab. 1394.

Disznó orr-ra *arany perecz*. Példab. 1395.

Ponori Thewrewek Emil.

(Folytatása a jövő számban.)

A LEGRÉGIBB FAUST-KÖNYV.

A Faust-mondának alapja és forrása azon népkönyv, mely 1587-ben Majna-Frankfurtban, Spies Jánosnál, a következő czim alatt jelent meg:

„Historia von D. Johann Fausten, dem weitbeschreyten Zauberer und Schwartzkünstler, | wieer sich gegen dem Teuffel auff eine be- nandte zeit verschrieben, Was er hierzwischen für seltzame abentheuwer gesechen, selbst angerich- | tet und getrieben, biss er endtlich sei- nen wol verdienten Lohn empfangen. Mehrertheils auss seinen eygenen hin- derlassenen Schrifftten, allen hochtragenden, fürwitzigen vnd Gottlosen Menschen zum schrecklichen | Beyspiel, abscheuwlichen Exempel, und treuw- hertziger Warnung zusammen gezo- gen, und in den Druck ver- | fertiget. | Jacobi III. Seyt Gott underthänig, widerstehet dem | Teuffel, so fleuhet er von euch. Cum Gratia et Privilegio. | Gedruckt zu Franckfurt am Mayn, durch Johann Spies. | M. D. LXXXVII.“

A könyv szerzője nincsen megnevezve; de a latin idézetek és a számos tudós czélzás kétségtelenné teszik, hogy itt nem valódi „népkönyvvel“, hanem egy tudós írónak művével van dolgunk. Az ajánlásban — Spies a könyvet Kolln Gáspár, maynzi jegyzőnek, és Hoff Jeromos, königsteini számtartónak ajánlotta — a kiadó csodálkozásának ad kifejezést, hogy e hires és érdekes históriát eddigelé még senki sem dolgozta fel; elmondja továbbá, hogy tőle már sokan kérték Faust történetét, de ő nem volt képes azt bárkinek is adni, mert eddig könyvben még nem jelent meg; és végre tudatja az olvasóval, hogy e kötet kéziratát egy barátja küldte meg neki Speyerből. A dolog lényegét illetőleg nem tartalmaz sem az ajánlás sem az előszó más fontosabb adatokat. Az elsőnek datuma:

Franckfurt am Mayn, Montags den 4. Sept. Anno M. D. LXXXVII. Az aláírás: *Johann Spies, Buchdrucker.* Az előszó nincsen sem datálva, sem aláírva. . . .

Tudtak és beszéltek a híres vagy hirhedt Faust doctorról már e népkönyv megjelenése előtt is, — de a mi feljegyzés és adat az 1587 előtti időből való, mind *történeti* tényeket tükröztet vissza; a *monda* mint ilyen legelőször a népkönyvben nyer biztos alakot. Mert ma már nem kétséges többé, hogy egy Dr. Faust élt a XV. század végén és a XVI-diknak elején. „Scholastikus vagans“ volt, s mint ilyen bejárta Németországot s a szomszéd tartományokat, bűvös csoda tetteivel nagy feltűnést okozva mindenütt. Kortársai sokszor tesznek említést róla; legelőször Trithemius de Spanheim, a híres apát, egy 1507-diki augusztus 20. kelt és Wirdung János, hasfurti matematikusnak czimzett levelében; utánna Conradus Mutianus Rufus, gothai canonicus; Begardi Fülöp Wormsban; Gast János, protestans lelkész Bazelben; Manlius János Ansbachban, Melanchthonnak egy tanítványa; Gesner Conrad, a híres orvos; Lavater Lajos, reformatus hitszónok Zürichben és más tudós és híres emberei a reformatio korszakának. Mind nagy megvetéssel beszélnek Fausról; charlatannak, vagabundnak, szédelőgőnek tartják; de többen azért, köztük oly tekintély mint Melanchthon maga, elismerik nagy tehetségét, tudományát és ügyességét is. A nép azonban nagyra becsülte és igen bizott benne — hiszen ez volt részben a tudósok gyűlöletének és megvetésének oka; — és idővel annyira meg volt győződve határtalan hatalmáról, hogy minden lehető és lehetetlen dologra képesnek hitte. Faust, a ki a nagy tömeg jóhiszeműségének ügyes kizsákmányolásából élt, táplálta a népben a saját emberfölötti hatalmáról támadt hitet és előmozdította a babonás publikum azon igen könnyen keletkezett nézetét is, hogy hihetetlen és másnak teljesen lehetetlen tetteit nem rendes uton és természetes eszközökkel, hanem rossz szellemek segítségével viszi keresztül.

Régóta hiszi a nép, hogy lehet az ördöggel szövetkezni. Számos középkori monda alapszike hiten, így a Theophilus története, így a Cyprianus mondája; hiszen még Szilveszter pápáról is azt hitte a nép, hogy arabs főiskolákon nye

tudományát csak a szövetséges ördög segélyének köszönte. A reformatio kora, melyben a vallásos és túlvilági dolgok kedélyük legmélyiben foglalkoztatták az embereket, épen kedvezett az ily monda keletkezésének, s így azt látjuk, hogy a Faust-monda, a mint azt az 1587-iki népkönyv feltünteti, bámulatos gyorsan, alig 40 - 50 esztendővel az örökös deák halála után, teljesen készen volt meg a kor felfogásában. A nép eleven phantasiája kétségtelenül már Faust életében fonta az érdekes doctor alakja köré a monda hálóját, mely mind sűrűbbé válva, végre a történeti egyéniséget teljesen elborította s azt átváltoztatta a reformatio korszakának képviselőjévé, a kor egy nagy eszméjének hordozójává. A mit a nép tudott régibb bűvösöktől (Simon Magus, Albertus Magnus, Silveszter pápa), vagy rejtélyes tudományosságukról inkább hirhedt mint hires kortársakról (milyenek Tritheim, Agrippa, Paracelsus és mások voltak), a mi maradványa volt ősrégi pogány vallásáról, a mit problemát vagy kételyt meritett eszmékben és szellemi harczokban dúsgazdag századából. — azt mind a Faust alakjára ruházta át, Faust személyiségével és sorsával hozta benső kapcsolatba. Így jár el a népszellem máskor is, ha mondát alkot; a Faust-mondánál csak az érdekes, hogy alkotása ily meglepő gyorsasággal történt.

Ezen 1587-iki Faust-könyv lett, mint emlitém, az összes Faust-irodalom alapja és forrása. Minden későbbi feldolgozás, minden népszinmű, bábjáték, regény, költemény stb. ez elbeszélésre megy vissza, melynek beható és teljes ismerete nélkül nem szólhat senki sem a Faust-mondáról, sem ennek bármely feldolgozásáról. Hogy a monda mily gyorsan terjedt el, arra csak néhány adattal figyelmeztetek. Még 1587-ben jelent meg a Faust-könyvnek két utánnymota; 1588-ban két új kiadás, innen 1594-ig minden évben egy-egy kiadás vagy utánnymot; még 1588-ban egy verses elbeszélése a Faust-könyvnek; ugyanazon évben a népkönyvnek egy alnémet, 1590-ben angol, 1592-ben holland, 1598-ban francia fordítása.

Már 1594-ben jelent meg a Wagnernak, Faust korlátolt famulusának története, mely még ugyanazon évben angol fordításban látott napvilágot. Nem sokára nem elégszik meg többé az olvasó közönség a népkönyv egyszerű elbeszélésével;

1599-ben újra és bővebben beszéli el Widmann Rudolf a híres doctor kedvelt történetét, és e mű feledésbe hozza az eredeti népkönyvet s maga lett alapja s forrása számos új feldolgozásnak; 1674-ben Pfitzer Miklós újra átdolgozza a Widmann könyvét, melyet művével kiszorított a közönség kegyéből, míg 1726-ban maga is kénytelen a tért az ez évben megjelent, még ma is népszerű népkönyvnek átengedni. Megragadta e felette érdekes, korszerű anyagot a drámai költészet is. Legelső drámai feldolgozása, melyről tudomásunk van, 1588-ba azaz a népkönyv megjelenését nyomban követő évbe esik; a legelső reánk maradt Faust-drámát pedig, a genialis Marlove tragoediáját 1594. szeptember 30. adták először. Kedvencz olvasmánya és látványa maradt a Faust-monda, minden alakjában, később is a népnek, míg a múlt század második felében, az eredetiséget, természetességet és genialitást hajhászó „Originalgeniek“ korában, valósággal divattá s az eget ostromló író óriások egyik kedvencz tárgyává vált. ¹⁾

Ezen egész idő alatt senkinek sem jutott eszébe a monda eredetét, alapját, terjedését kutatása tárgyává tenni, és midőn újabban — a jelen század második tizede óta — e kutatásokat megindították, csak nagy nehezen lelték meg az egész világon páratlan népszerűsége jutott mondanak kiindulási pontjait. Áll ez különösen a legrégebb népkönyvről. E munka, melynek valóságát sok korabeli feljegyzés és idézés bizonyítja, teljesen eltűnt, úgy hogy sokáig pótolhatatlanul elveszítettnek hitték. Régóta ismerik ugyan egy 1587-iki kiadását a Faust-könyvnek, melyből két példány maradt fön (Ulmban és Wolfenbüttelben); de ezen kiadás, mely Spies János-féle editionak nevezi magát, nélküli a híres frankfurti nyomdásznak czimerét, s így valódisága s eredetisége több ízben kétségbe vonatott, — míg végre sikerült az eredeti kiadásnak egy példányát fellelni, melyet nemcsak a nyomdai czimer, hanem alakja, írása, tartalma által is kétségbevonhatatlanul az editio princeps egyedül fönmaradt példányának ismertek

¹⁾ A teljes anyagot összeállítja: *Bibliotheca Faustiana. Die Literatur der Faustsage von 1510 bis Mitte 1873. Systematisch und chronologisch zusammengestellt von Carl Engel.* Oldenburg, 1873.

fel a szaktudósok. ¹⁾ E példánnyal összehasonlítva, az ulmi és wolfenbütteli példányokban fenmaradt kiadás határozotlan utánnyomatnak tűnik fel, mely az eredeti kiadáson némely fejezetek bővítése és egészen új elbeszéléseknek közlése által tul tenni s ezt kiszorítani törekszik. E tényállás felismerése még emelte fontosságát és értékét az editio princeps fent említett egyetlen példányának, mely jelenleg a bécsi udvari könyvtárnak egyik értékes és — mint tapasztalásból mondhatom — igen féltékenyen őrzött disze. E példányból adta ki a Faust-könyvet *Kühne Ágost* e czim alatt:

„*Das älteste Faustbuch.*“ Wortgetreuer Abdruck der *editio princeps* des Spies'schen Faustbuches vom Jahre 1587. *Unicum*, im Besitz der Kais. Hofbibliothek zu Wien. Von Dr. *August Kühne*. Zerbst, 1868.“ Ára 5 mark.

Kühne helyesen hangsúlyozta kiadása czimlapján az *unicumot*; — ma az udvari könyvtár példánya nem dicsekedhetik már e jelességgel; mert én a magy. tud. akadémia könyvtárában felleltem a *Spiesféle editio princepsnek egy második példányát*, mely eddig valószínűleg azért került el a közfigyelmet, mivel czimlapja hiányzik és látszólag vége sincsen; — ez utóbbi azonban csak látszat, mert a Faust-könyvnek megmaradt az utolsó lapja is — a Spies nyomdának czimerével! — de hozzá még egy másik könyv van kötve és ennek hiányzik a vége.

Legyen szabad a mi Faustkönyv-példányunknak jellemző sajátságait a következőkben röviden összefoglalnom.

A példány elég jó állapotban van, bár nagyon magán hordja éveinek és helyenként buzgó olvasottságnak nyomait. De nemcsak a czimlapja hiányzik, hanem még kilencz levél, nevezetesen a nem lapszámozott „Vorred an den Christlichen Leser“ 4—5. lapja — továbbá a 31—32, 103—104, 105—106, 113—114, 119—120, 121—122, 125—126 és 161—162 lapok.

Érdekes azonban, hogy a *bécsi példány hiányát a mi példányunkból pótolhatjuk*. Az udvari könyvtár példányából ugyanis hiányzik egy levél, t. i. a 145—146 lap, melyet

¹⁾ Az editio princepsnek még egy másik utánnyomata is ismeretes, szintén 1587-ből, mely Hamburgban nyomtatott, Binder Henriknél. Ebből a kiadásból is csak egy példány maradt fenn *Danzig* városa könyvtárában.

ugyan az ulmi és wolfenbütteli példányokból kiegészíthetni. — de már csak azon, sok tekintetben, pl. orthographiai és grammatikai dolgokban pongyola és eredetiségéből kivetkőztetett alakban, mely az utánnyomatot jellemzi. Minthogy a mi példányunk a valóságos editio princepszet tartalmazza s így a 145—146-iki lapokat is eredeti alakjukban tünteti fel, ide iktatom e két oldalt, melyből olvasóink egyszersmind az egész Faust-könyv irányának, orthographiájának s grammatikájának képét nyerhetik.

A hiányzó levél a 37. fejezetből való, mely „három előkelő grófról, kiket Faust a levegőn át Münchenbe vitt a bajor herczeg fiának menyegzőjére,“ szól. A 144-dik lap utolsó mondata: *das geschach am*

(p. 145) Abend | als man zu nacht essen wolt. Dann sie sonsten | durch deß Fausti Kunst den ganzen Tag solchem Pracht der Hochzeit vnrsichtbar | vnd ohne alle Hindernuß zugesehen hatten. Als nun | wie gemeldt | jnen D. Faustus ernstlich verbotten | den Tag mit niemandt zureden | auch so bald er sprechen würde | wolauß | sie alle zugleich an den Mantel greiffen soltee | würden sie augenblicklich widerumb darvon wischen. Wie nun der Herzog von Beyern mit ihnen redet | vnd sie jme kein Antwort gaben | reichet man ihnen doch vnter dessen das Handwajser | vnnnd dieweil da der eine Grafe wider das Gebott D. Fausti thun wil | hebt D. Faustus anzuschreyen | Wolauß | bald wischen die zwen Grafen vnd D. Faustus | so sich an den Mantel gehalten | darvon | der dritt aber | so sich versäumet | wurde auffgefangen | vnd in ein Gefängnuß geworffen. Die andern zween Graffen kamen also vmb Mitternacht widerumb gen Wittenberg | die sich vbel gehuben | wegen ihres andern

(p. 146) Bettern | darauff sie D. Faustus vertröstete | jhne auff Morgen frühe zuerledigen. Nun war der gefangene Graf höchlich erschrocken vnnnd betrübt | daß er also verlassen seyn solte | vnd darzu in verhaftung geschlossen | vnnnd mit Hüttern verwahrt | da wurde er befragt | was das für ein Gesicht gewest | vnnnd wer die anderen drey weren | so verschwunden seyen. Der Grafe gedacht | verrachte ich sie | so wirdt es einen bösen Ausgang gewinnen. Gabe der ohalben niemandt kein Antwort | also | daß man diesen Tag nichts auß jme bringen kondte | vnd ward jm leglich der Bescheid | daß man jn Morgen peinlich fragen | vnd wol zu Red bringen wölle. Der Graff gedachte | vielleicht mich. D. Faustus heut noch nit erledigt | vnd ich Morgen gepeinigt vnd gestreckt werden solt: | muß ich not halben mit der Sprach herauß | Getröstet sich doch jimmerdar | seine Ge-

fellen würden bey D. Fausto stark vmm sein Erledigung anhalten | wie auch geschah. Dann ehe der Tag anbrach | war (p. 147) D. Faustus schon bei ihme | verzauberte die Wächter dermassen | daß sie in einen harten Schlaf fielen. stb.

Különben példányunk teljesen egyezik a bécsivel, mint én erről a legnagyobb pontosággal meggyőződtem; a sajtóhibák teljesen azonosak (igy áll például e lapszám 187 helyett, tévesen: 178); a könyv utolsó lapja pedig mutatja a Spies-féle nyomda címerét; fölötte: *Gedruckt zu Franckfurt am Mayn bei Johann Spies*; alatta: M. D. LXXXVII.

Leletem tudományos értéke igen csekély. Hiszen a bécsi példány — a fent közlött két oldal kivételével — teljes eredetiségében mutatja a híres könyv első alakját, s a Kühne-féle (fent nevezett) kiadás tudományos (irodalomtörténeti s esztétikai) tanulmányoknál még a bécsi exemplart is nélkülözhetővé teszi. De bibliographiai és irodalomtörténeti szempontból azért mégis igen értékes a mi példányunk is, mely a magy. tud. akadémia könyvtárának kétségtelenül egyik legbecesebb birtokának tekintendő.¹⁾

Heinrich Gusztáv.

GEORGE SMITH.

(Három közlemény.)

I.

A sémi fajnak sokféle — részben egymással ellentétes nagyhangzású és nagyszabású általános jellemzéseit hallottuk az utolsó évtizedekben. Hogy ezen sorok írója mily érzülettel viseltetik az ilyen általános, a részletek által rendesen cserben

¹⁾ Csak röviden jegyzem meg, hogy Faust-könyvünk példányához a következő könyv van hozzá kötve:

„*Vermanunge von den Schwarczkünstlerischen Aberglauben, das man sich dafür hüten sol. Den Liebhabern des vnuerfalschten Gottesdienstes zu gute, Lateinisch im Jahre 1575 geschrieben, durch Herrn Nikolaum Hemming-Newlich verdeudschet vnd in Druck gefertiget. Esaiae am 8. Cap. Nach dem Gesetz und Zeugnis. Wittenberg, Gedruckt durch Hans Krafftis Erben. Im Jar 1586.*“

Egyelőre csak címét említem fel e könyvnek; alkalmilag talán szólok egyetmást kulturtörténetileg igen érdekes tartalmáról.

hagyott jellemzések iránt, azt több ízben nyilvánosan kifejezte. ¹⁾ Mindamellett midőn *George Smith* felfedezéseinek és azon haladásnak, melyet a tudomány e halhatatlan férfinak köszön, méltatására szándékozom ezen közlőny olvasó közönségét előkészíteni, magam is az általam roszalt hibába esem, és a sémi fajhoz tartozó népek egy általános jellemvonásának kockáztatásával kezdem meg közleményemet. De, úgy gondolom, a részletek nem hazudtolják meg ezen általános thézist.

Midőn a sémi népek helyét kutatom a világművelődésben, és azt nézem, mennyi uj positiv ideával járultak az emberiség szellemi életének történetéhez, azt találok, hogy bármily hathatós és emlékezetes legyen is azon kis eszmecsoport, melylyel ahhoz járultak, mindamellett kicsi az és korlátolt körü.

A sémi népek nem voltak soha sem a szellemi kezdeményezés emberei.

Annál bámulatosabb alakban nyilvánul a kultúrtörténetben *receptiv* tehetségük. Bátran állithatjuk, hogy nem látunk népkört az ókori és középkori emberiség történetében, mely kevesebb eredeti gondolatot nyújtott volna nemünknek, de mely nagyobb tehetséget mutatott volna a kívülről reá ható szellemi befolyások befogadására, egyéni feldolgozására, gyakorlatias átadomítására, és — mi fő — *terjesztésére* mint a sémi faj. Kezdeményezései, a mennyire ilyenekkel találkozunk, inkább az anyagi étellel függenek össze mint a gondolat birodalmával; és magának a sémiség azon ágának, mely az anyagi élet terén való kezdeményezésre nézve volna példaként felhozandó, sémi voltára nézve ethnologiai értelemben még nem mondotta el a tudomány legutolsó szavát. Bármennyire tiltakozunk ugyanis — és én magam is e tiltakozók közzé tartozom — *Müller J. G.* bázeli tanár azon fixa ideája ellen, hogy a semitismus — mint ethnographiai fogalom — merő phantázia, s hogy azon népek, melyeket a sémi elnevezéssel illetünk nem egyebek mint *chamitizált japhetiták* ²⁾, bár mennyire, mondom, visszautasítsuk ezen erő-

¹⁾ *Nyelvtud. Közlem.* XII. 137. lap. *Der Mythos bei den Hebräern* 5—10. lap.

²⁾ Lásd. *Nyelvtud. Közl.* XII. 309. lap.

szakos hypothezist: mindenesetre a phoenikiai művelődésre nézve nyílt kérdés az, hogy abban, mit a kultúr terén nekik köszönünk, mennyi a sémi elem és mennyi azon chamitaké (Kanaan őslakósságaé), kiket az őskor egy nevezetes népvándorlása folytában helyeikből kiszorítottak, és kik fölé mintegy újabb ethnographiai réteg vonultak, az alapréteget önmagukba olvasztva.

A sémi faj receptiv természetét az ókorban — ha a phoenikiaiaktól eltekintünk — még a héber nép régi története is eleven színekben mutatja be előttünk.

A fejletlen nomadizmusból kibontakozva a sajátképeni kultúrélet terén az volt első lépése, hogy honfoglalása után a meghódított Kanaan álladalmi életét és vallását tette magáévá és a kanaaniták politikai és vallási institutióit dolgozta fel egyéni geniusa mértéke szerint.

Még dolgunk lesz az ókori sémiak receptiv természetével. Most forduljunk egy középkori példához. Ott látjuk az arabokat, a középkori történelem egyik legbámulatosabb jelenségét. Ha kultúrtörténetükön végig nézünk, gyorsan túleshetünk eredeti alkotásaikon. De annál bővebben foglalkoztat azon emlékezetes szellemi munka, melyet pusztá receptió folytán vittek véghez és a befogadott s egyénileg feldolgozott külső behatások terjesztése által műveltek. Persiában ezen nomád nép politikát és álladalmi szervezetet tanult, Mesopotámiában a syrektől — kik, maguk is sémiak, a görög tudomány hordozóivá váltak volt — a görög philosophiát, melynek a középkorban nemcsak Ázsiában, hanem Spanyolországban való uralkodásuk folytán Európában is terjesztői és meghonosítói lettek.

A vallástörténet terén soha vallásos eszme nem mutatott annyi rugékonyságot idegen elemek feldolgozása irányában, mint a sémiak kebelében keletkezett vallásos eszmék. Példa reá a keresztyénség, mely sémi körben keletkező, oly alkalmas keretnek mutatkozott görög-római, új platonikus, germán stb. eszmékkal való vegyülés számára.

Egy külön munkát igényelne ezen tételek bővebb körülírása és az oda tartozó adatok csoportosítása. Βραχεῖ δὲ μὴθι πάντα συλλήθῃσι μάθη: — *a sémi faj nem genialis, de talentos.*

II.

A sémi népek epigraphicus irodalma a legújabb időkig vajmi szegényes benyomást tett arra, a ki végig ment rajta. Ezen feliratok, melyeket leginkább a phoenikiai és assyriai nép szolgáltatott, nagyban véve két osztályba sorozhatók. Egyik része úgynevezett *votívtábla*, azaz táblák, melyeket kegyes emberek, az istenek iránti hálából szenteltek nekik. Többnyire egyhangúak, száraz tulajdon névsorok: az ajándékozó neve, az istené kinek tiszteletére állította és legfeljebb az alkalom megnevezése, mely felállításának okát szolgáltatta. Csak *Eshmunasar* király sírírata, és az úgynevezett *marseilli* és *karthágói* áldozatlajstromok engednek következtetnünk arra, hogy a votívtáblák nem egyedüli visszatükrözöttői a phoenikiai szellemnek. Ilyenek legnagyobb részt az úgynevezett himjár (délarábiai) feliratok is. Másik része, mely leginkább az assyriai epigraphiában van képviselve, (a kanaanita epigraphiában a nem rég felfedezett Mésa^h felirat tartozik ezen rovatba) történeti természetű; az uralkodók ezen feliratokban viselt dolgaikról és győzelmeikről szólnak, nem épen a szerénység hangján. Ily feljegyzésekből ugyan közvetve lehet következtetéseket vonni az illető népek gondolatkörére, belső műveltségére, vallására, mondáira stb. de direct felvilágosításokat ezekre nézve nem nyújtanak; csak tudományos egybevetés folytán lehet és lehetett ezen feliratokat vallás-és művelődéstörténeti adatokként felhasználni.

Ha a sémi epigraphia az épen jellemzett két rendbeli feliratoknál egyebet nem mutathatna fel a *Corpus inscripti-onum semiticarum*, melyet ezelőtt pár évvel Németországban szóba hoztak, ebből az illető népek szellemi fejlődésére nézve igen sovány képet nyerhetnénk csak. Egypár phoenikiai, arabs és assyr istennevet, melyeket másodlagos görög kútfők segítségével rendszerré csoportosítanánk egybe, egy sorát a királyneveknek és dynastiáknak, melyeknek sajátlagos alakjai élénk polemiaira hinák ki az érdeklettek, és melyeknek egyéb szomszédos dynastiákhoz való chronologiai viszonya folytonosan lélekzetben tartaná a szorgalmas és lélekismeretes ékiratolvasókat.anyagot pedig, mely nekünk a népek eszmévilágába ép oly tanulságos pillantást engedne vetni, mint az

Ó. T. a héberekébe, ezen népek közel rokonaikéba, — ilyen anyagot csak nagyon nagyon keveset.

Azon férfiué, kinek nevét irtam e czikk sorozat homlokára, az érdem, hogy a sémi epigraphicus irodalom anyaga, mely egészen ezen évtized elejéig csak mennyiségi tekintetben bővült, oly irányban gazdagodott meg, mely egészen más világban tünteti elénk a sémiség leghatalmasabb képviselőjének szellemi életét, mint a milyenben elénk tünteték a monoton áldozati táblák egyrésztől és a szájaskodó despoták fennhéjázó győzelmi bulletinjei másrésztől. Nevezetes, hogy azon emlékek, melyeknek értelmezése és méltatása által *George Smith* a sémi régiség tudománynak egy új korszakát nyitotta meg, már két évtizeden át, képezték volt egy minden szak tudós által átkutatott európai gyűjteménynek, a londoni *British Museum*-nak alkatrészét, midőn Smith azokat a tudomány számára termékenyekké kezdé tenni. Azon gyűjteményből valók ugyanis, melyeket a híres *Layard* 1850-ben a Moszul átellenében fekvő Ninive-Kujundzsik romjaiban mint a régi assyriai királyi könyvtárt, fedezett fel. Ezen csupa téglába vésett ékiratok olvasására és tartalmuk felismerésére számos tudós költötte véres verejtékét. De belőlük egyebet száraz történelmi adatoknál nem merítettek. Legnagyobb részt az Ó-testamentumi történet szolgálatában használtattak fel, mintegy illusztrációi és magyarázói azon viszonyoknak, melyben a K. e. VIII—VI. század assyr királyai a két héber államhoz állottak, és azon történeteknek, melyeket a héber biblia ezen viszonyról tartalmaz. Pedig ugyanezen gyűjtemény, mely *Tiglathpileser*, *Salmanassar*, *Sargon*, *Sanherib*, *Asarhaddon*, *Nebukadnezar*, *Nabonid* és más assyriai királyok feliratait tartalmazza, foglalja magában azon fontos ősrégi mythologiái adatokat, költészeti — lyrai és eposzi — maradványokat, a babylonia-assyriai néphitről és babonáról szóló táblákat, melyekről legelőször *George Smith* munkálatai nyomán támadt tudomásunk, és mely irodalomkörök egyéb feltalálható részei ugyancsak *Smith* ismételt expedíciói folytán a hely színére, hol ásátásokat rendezett, kerültek napvilágra a lángeszű felfedező feldolgozásával együtt ¹⁾

¹⁾ A munkák melyekre vonatkozom :

1) *Assyrian Discoveries; an account of explorations and discoveries on the site of Nineveh, during 1873 and 1874, by George Smith.* London 1875.

Legmélyebb fájdalommal tölt el mindenkit, kit a tudomány ezen ágához, azon általános érdeken kívül, melylyel minden művelt ember az ókor oly fontos népe iránt, minő a babylon-assyriai, viseltetik, még a szaktudomány különös érdeke fűz, hogy, midőn azon lendületről készül szólani, melyet George Smith tudományos felfedezései a sémi régiségtudománynak kölcsönöztek, egyszersmind a halhatatlan felfedező nekrologusaként kénytelen szerepelni.

George Smith nincs többé az élők között. Ezen év szeptember havában, midőn utolsó látogatásáról, melyet a régi assyriai királyok palotáinak szentelt, hazatérőben volt, Aleppóban elragadta őt a halál, miután kevés hónappal előbb egyik kísérője, Dr. *Eneberg* finn tudós, kihez e sorok íróját a leghívebb barátság kötelékei fűzték, Mosulban esett áldozatul a szokatlan klimának.

G. Smith, ki nyilvános működését eleinte a Brit. Muz. ban igen alárendelt, tudományos természetűnek alig nevezhető minőségben kezdé meg, nagy szerepét és jelentőségét azon tudomány történetében, melynek dísze és büszkesége volt, 1872-ben alapította meg, ámbár már 1871-ben tünt ki az assyriológok sorából egy *Sardanapal király*-ról irt történeti munka által, melyben az ezen királyra vonatkozó ékirati szövegeket kiadta, fordította és magyarázta.²⁾ A ki valaha az ékiratokkal foglalkozni próbált, az már ezen munkában is bámulni fogja azon biztosságot, melylyel Smith a legterjedelmesebb ékirati szövegeket elolvasta és a historiai tudomány számára hasznavehetővé tette. Mig az ékirati editiókban hozzá szoktunk azon kellemetlen hatást tevő jelenségre, hogy lacuna lacunát éri, addig Smithnek Assurbanipalt illető szövegdarabjai, melyek terjedelmesség tekintetében *Oppert* és *Ménant* kiadványai mellett szép helyet foglalnak el, összefüggésre nézve

2) *The Chaldaean account of Genesis* London 1876. Már két kiadást ért, és ugyanennek német fordítása :

3) *George Smith's Chaldäische Genesis. Keilinschriftliche Berichte über Schöpfung, Sündenfall, Sintfluth, Thurmbau und Nimrod, nebst vielen anderen Fragmenten ältesten babylonisch-assyrischen Schriftthums.* Autorisirte Uebersetzung von *Hermann Delitzsch*, nebst Erläuterungen und fortgesetzten Forschungen von Dr. *Friedrich Delitzsch*. Leipzig 1876.

2) *History of Assurbanipal; edited and translated from the cuneiform inscriptions.* London 1871.

pedig meghaladják elődjei publicatioit, mindenütt a biztosság és azon fényes ingenium behatását teszik, melylyel Smith az ékirási palaeographia problémáival megbirkózott.

De nem ez azon munkája, mely nevének és tevékenységének oly nagy jelentőséget kölcsönöz a tudomány és az ókor fejlődése megismerésének történetében. Mint a British Museum régiségei assyriai osztályának öre ezen nagyszerű tudományos intézet költségén kiadott „*Cuneiform Inscriptions of Western Asia*“ című gyűjtemény IV. kötetének előkészítésével foglalkozott, midőn élesen látó szeme egy téglaplán akadt meg, melynek tartalmában felületes átpillantás után is — és kit ne ragadna bámulatra már ezen egy tény: ékiratokkal borított téglaplákról már futó pillantásra a szöveg tartalmát sejteni! — a bibliai vizözön mondához hasonló dolgokat vélt felfedezni. Ezen sejtelem arra indította őt, hogy egyelőre gyűjteményeiben és jegyzeteiben egy „mythologiai szövegek“ című osztálynak nyisson helyet, melybe aztán egyéb hasontartalmu szövegeket akart besorolni, későbbeni alaposabb áttanulmányozás és egybevetés céljából. Gyűjtéseit ezen szempontból folytatván, több hasontartalmu táblára akadt, míg tizenkét ily tábla együtt volt, melyekben csakhamar egy kerekdeden bevégezett assyriai vizözön mondat látott, melyet csakhamar rendbe hozott, és melynek értelmére nézve nem sokára tisztába jött. A mi ezen összefüggésbe hozott hosszú szövegdarabnál, melyet ezer meg ezer töredékből keresett ki és illesztett össze azon összefüggése szerint, melylyel birt midőn Sardanapal király könyvtárának egy részét képezte, azonnal szemébe ötlött, azon rokonság volt, melyben a babylon-assyriai vizözön monda, mely ezen tizenkét téglában volt megőrizve és általa újból felfedezve, a biblia hasontartalmu elbeszéléséhez áll. A mindkettjükben előforduló személynevek ugyan különbözők egymástól, amott *Hasisadra* és *Isdubar*, emitt Noë, de a monda tartalma még a legkisebb részleteket tekintve is, oly közel összefüggésben állanak egymással, hogy lehetetlen volt, hogy Angliában, oly országban, melyben minden a mi bibliai tanulmányokkal összefügg, a művelt nagy közönség lelegelevenebb érdekére számíthat, Smith ezen felfedezése a legnagyobb feltűnést ne okozott volna. Hogy mily részletekig terjed a

két monda összefüggése és rokonsága, arra nézve elég legyen csak azon egy mozzanatot idéznem, hogy például még a víz fogytával kiküldött és olajággal visszatérő galambot is ismeri a babyloni monda. Könnyen elképzelhető, mily feltűnést okozott ezen felfedezés Londonban, midőn G. Smith a *Society of Biblical Archaeology* előtt 1872-iki december 3-án felfedezését bemutatta. A legtekintélyesebb napi lapok — hogy ne is említsem a tudományos folyóiratokat, melyek az idő tájt egyébbel sem foglalkoztak — egész terjedelmében közölték Smith előadását és a közönség érdeke csak feléje fordult.¹⁾ Ezen cikkem egy későbbi fejezetében alkalmam lesz Smith felfedezésének nagy jelentőségét összefüggésben méltatni, és ezért most csak azon külső hatásra akarok utalni, melyet a nagy közönségen túl a sajátképeni szakirodalomban előidézett.

A babyloniai vizözönmonda tudniillik, midőn közelebről utána jártak, egy nagyobb mondaegészszé domborodott ki és most csak egy gyűrűjének bizonyult azon terjedelmes babyloniai eposznak, melyet ma az assyrológok az *Izdubar-monda-körnek* neveznek. A vizözönmonda ezen vonzó eposznak bevégező része. Az egész eposz, melyet *Smith* maga röviden az *Assyrian Discoveries* 165—222 lapján és a *Chaldaean Account of Genesis* (német ford.) 143—243 lapjain egészen bőven tárgyalt, egy híres babyloniai uralkodó — kinek nevét egyelőre *Izdubar*-nak olvasnak — kalandjait és viszontagságait írja le. *Smith* ezen *Izdubar*t a biblia Nimrodjával azonosítja és historiai személynek tartja. Ezen állítás belátásom szerint mindenestre az angol tudós historizáló hajlamaival függ össze; *Izdubar*, vagy bárminek olvassuk azon ékjeleket, melyekkel a babyloni nemzeti eposz hőse jelöltetik, minden kételyen kívül mythoszi alak.

Babylon népe idegen despoták részéről számos szenvedésnek van kitéve, Erekh városa általuk elpusztítottatik. „Va. a. „mint állatok, úgy félt a nép, valamint galambok úgy sirtak „a rabszolgák. Erekh Suburi istenei legyekké változtak és

¹⁾ A napi lapokon kívül az előadás bővített alakban külön is megjelent: *Chaldaean Account of the Deluge from Terracotta Tablets found at Nineveh, and now in the British Museum*. London 1872 in folio.

„rajokban elillantak. Erekh Suburi szellemei Sikkim-mé változtak és tömegesen elvonultak. Három esztendeig Erekh városa nem birt ellent állani az ellenségnek; a nagy kapuk lerontattak és eltiportattak. *Istar* istennő nem emelhetette fel „fejét ellenségei előtt.“ Ezen válságos időben élt Izdubar, a csodás születésű hős, kinek ereje oly nagy volt, hogy kezével egy arslánt tudott megfojtani (ezen jelenetet egy Khor-sabád-ban talált tábla ábrázolja). Izdubar ekkor furcsát álmódott. Az ég csillagait látta földre hullani, és midőn leértek a csillagok, az ő hátát verték. Ezután egy rémitő vad kinézésű és arslán karmokkal bíró állatot látott álmában. Meg volt győződve, hogy ezen álom ő reá vonatkozik és sorsát jövendőli. (Az álom nem maradt fenn tökéletesen.) Ezért minden bölcshez fordult azon kérelemmel, fejtenék meg álmát. A legdúsabb jutalmat ígérte annak, ki képes volna az álmat megfejteni. Többek között egy Heabani nevű satyrhoz fordult, ki távol emberi lakhelyektől, egy barlangban élt vad állatok társaságában, és kinek nagy híre járt arról, hogy a természet titkait ismeri. Heabani dühbe jött ezen felszólítás miatt; nem akarta magános életét az emberek barátsága árán oda hagyni. De *Samas* a napisten törekedik őt reávenni arra, hogy engedjen *Izdubar* kérelmének. „És *Samas* megnyitá száját és szólott, az ég felől így szólott hozzá: . . .
 „Kéjteli asszonyt adnak majd neked, isteni diszszel fognak felruházni, királyi jelvényekkel fognak feldiszipteni, nagygyá fognak tenni. Izdubart fogod magadhoz hódítani. Izdubarral fogsz barátságot kötni. kényelmes nyughelyen fog pihentetni, szép nyughelyre fog ültetni, kellemes székre fog ültetni, balodra a föld királyai csókolják lábaidat; meg fog gazdagítani és Erekh férfiai hallgatásra fogja indítani előtted! . . . Heabani meghallotta *Samas*nak, a harci hősnek, „szavait, és lelkének haragja lecsillapodott.“ Izdubar ekkor megkezdi alkudozásait Heabanival és végre két, neki szánt asszonynak, *Samchat*-nak és *Charimti*-nak sikerül a bölcslet meghódítani. Ezen epizód az eposz egyik legszebb részlete. Heabani az asszonyok csábszavának engedve, Erekhbe jő, és miután Izdubar erejét egy a fővárosba hozott tigrisen (midannunak nevezi ezen állatot a szöveg) megpróbálta, álmát megfejti és azt igéri, hogy az istenek őt Erekh felszabadító-

jává teszik Heabani segítségével. Csakhamar sikerül nekik Humbaba zsarnokot megölni, uralmi jelvényeitől megfosztani és Erekh a zsarnoktól megszabadítani. A győzelem jutalmaképpen Izdubar magáévá teszi a királyi hatalmat és Erekh főváros palotájába vonulván, hőstársaival nagy lakomát tartott. A hódítás történetéhez egy vonzó regényke fűződik. Istar (Venus) Erekh istennője és Dumuzi király özvegye, Erekh új királya iránt szerelemre gerjed és kezével kínálja meg őt. „Hitvesemül akarlak fogadni, Izdubar, és én nőd akarok lenni, esküd legyen a kötelék, mely egybefűz bennünket. *Ukni* kőből és aranyból való kocsin fogsz járni, állványra aranyból és tengelye fényes. Nagy hódítások idejét fogod elérni, Bitani ellen, hol a fenyő nő. Midőn országába lépsz, Bitani az Euphrates mellett lábodat csókolja, uralmad alatt legyenek királyok és fejedelmek. Hegyek és völgyek sarczát hozzák néked, adót fizessenek néked, nyámaid és csordáid ikreket szüljenek. Vetélytársad ne legyen.“ Izdubar nem hajt az istennő szerelmi nyilatkozatára és fényes ígéreteire és kikosarazza az égi nőt. Ez boszújában atyjához Anu égi istenhez megy és fájdalmát panaszolja neki. Anutól egy bikát kér, melylyel a daczos hősnő boszút akar venni. Izdubar és Heabani legyőzik és megölik a vadállatot, mire Istar istennő a város falairól átkot mond Izdubárra. Istar látván, hogy a földön nem sikerül neki Izdubáron boszút venni, a pokolba utazik és hatalmait szerelme tárgya ellen felláztatja. Ezen epizód az Izdubar mondakör legfényesebb darabja. Valódi homericus színekkel festetnek itt Hades lakóinak kinjai, és Istar viszontagságai, míg a pokol hetedik kapuját eléri és a halál istennője elé vezettetik, és Izdubar büntetését kéri. Míg Istar a poklokban jár, a szerelem világa, mely fölött Istar uralkodik az istennő távollétében zavaroknak van kitéve, úgy hogy az istenek az alvilág istennőjétől Istar visszaküldését kérik. Istar boszú kísérelte az alvilágban így meghíúsult. Erre megkönyörül rajra anyja, *Anatu* istennő, ki Izdubárra egy utálatos betegséget küld. A hősnő fájdalma határt nem ismer és szerencsétlen állapota tetőpontját éri el, midőn tanítóját, Heabanit, ki őt hatalmassá tette, a halál ragadja el. A táblák itt hézagosak úgy hogy Heabani erőszakos halálának körülményei nem ismeretesek.

Kétségbeesett állapotában Izdubar odahagyja országát és a sivatagba vándorol, hogy őst, Hasisadrát, kit az istenek kegyessége miatt maguk közzé emeltek, felkeresse és tanácsát kikérje. Utközben ismét rémületes álmokképeket lát, és mindenféle csodaállatokkal társalog, kik leírják neki az utat, melyen a boldog istenek országába eljuthat, és Hasisadrát megtalálhatja. Folytatva utazását egy fáradságos uton, mely őt az Euphrates jobb partján elterülő *Mas* sivatagon vezetni keresztül, végre egy vidékhez ér, hol fénylő fák állanak, melyek ökköveket teremnek. Tovább utazva csudás madarakat lát és miután *Siduri* és *Sabitu* asszonyokkal, kik utját állják, kalandja támadt, végre *Urhamasi* nevű hajós egy tengeren a halál vizein át evez vele a boldogok országába, hol ismét kalandjai támadnak, míg végre Hasisadrá-val találkozik, kinek egész történetét elbeszéli. De Hasisadrának is volt sok közölni valója, tudniillik a vizözönmonda, mely vizözön az egész világot tönkre tette. Csak őt, Hasisadrát birta Hea isten egy bárka készítésére, melynek arányait, építési módját bőven beszéli el, melyben a víz fogytáig egy pár állattal tartózkodott. Ez az a rész, mely a biblia elbeszélésnek oly közel rokona és melyet Smith legelőször fedezett fel. Még lesz vele dolgunk. Ezen elbeszélés után Hasisadra meggyógyítja unokáját, ki *Urhamasi* hajóssal ismét Erekhbe visszatér és újból gyászolja *Heabanit*, kit az alvilág istenei nem akarnak befogadni, míg végre az ég istenei körükbe fogadják.

Népről, mely ily terjedelmes és vonzó eposzt — melynek tartalmát fent szárazon s röviden magának Smith munkáinak nyomán műtattam be — birt irodalmilag feldolgozni, mondhatni-e hogy semmi eposzalkotó tehetséggel nem bír? Pedig egészen a legújabb időkig ez volt a tudósok általános — mondhatnók dogmája a sémi fajról. Könnyen érthető tehát, hogy a mint a vizözönmonda Smith által történt bemutatása után a szaktudósok felriasztattak álmukból és arra tanítottak, hogy az ékirati táblák egyebet is tartalmaznak mint száraz történelmi szövegeket és hogy a British Museum által kiadott *Cuneiform Inscriptions of Western Asia* című gyűjteményt egyébre is lehet használni mint az assyr-héber synchronistikus adatok megvilágítására, neki estek ezen gyűjteménynek és kezdettek költészeti, vallástörténelmi, my-

thologiai, művelődéstörténeti adatokat keresni és — találni. A legrövidebb idő alatt más vélemény támadt a sémi régiség felől. Egyszerre mythologicus s epicus faj színében állottak a sémiekek a sok ideig tévhitben élő világ előtt. Különösen az Izdubar eposz azon epizódja, mely Istar istennő poklokra szállásáról szól, az eposz legvonzóbb része, melyet bátran állíthatunk hasonló tartalmu görög szövegek mellé, ragadta meg az angol, francia és német szakemberek figyelmét és két évvel Smith felfedezései után, munkák irattak a sémi eposzról, mythoszkörökről. Különösen *Schrader* ¹⁾ Németországban és a fáradhatlan *Lenormant Ferencz* ²⁾ Franciaországban voltak azok, kik e tekintetben siettek a művelt nagy közönséget felvilágosítani.

És a British Museum assyriai kincseinek ezen szempontból való felkutatása csakugyan igen bőven jutalmazta a keresők fáradságát. Mennyi becses adatot birunk a legutolsó három év óta azon birodalom belső kultúr életéből, melyet azelőtt csak királyai hódításairól ismertünk?

Mig a többi Európában leginkább csak a tudós közönség vett tudomást Smith nagyszerű felfedezéseiről, addig, azon okból, melyet már fentebb emeltem ki, Angliában a legtágasabb közönség érdekeltsége fűződött hozzá. Elég erre nézve csak a következő eseményt feljegyezni. Közvetlenül Smithnek fent említett uttörő felolvasása után *Arnold Edwin* ur, a *Daily Telegraph* felelős szerkesztője, jelent meg nála azon ajánlattal, hogy a nevezett politikai lap költségvetésének rovására Assyriába induljon és ott ugyancsak e költségen ásasson. Hátha sikerülhet a szerencsés felfedezőnek a helyszínen még többet találni, mint az európai Muzeumban! — Mindenkinnek olvasóim között ez alkalommal eszébe jut *Stan-*

¹⁾ *Die Höllenfahrt der Istar . . .* von Eberhard *Schrader* Giessen 1873.

²⁾ *Les premières civilisations, Études d'histoire et d'archéologie* par François *Lenormant*. (Paris 1874.) II. kötet: 81—99 lap. Ezen könyvben az egész Izdubar mondakör szellemes tárgyalása található a „*Le deluge et l'épopée babylonienne*” című fejezetben. *Lenormant* különben egyéb könyveiben is, különösen a *chaldaeusok magjátjáról és divinatiójáról* (Páris 1874 és 1875) szóló munkáiban közli azon eredményeket, melyekre a British Museum ékirati gyűjteményének átkutatása folytán a babyloni nép szellemi életére nézve jutott. *Lenormant* bő tudományú és világos irályu munkáit mindazoknak ajánlhatom, kik az ókori művelődéstörténet ezen ágában alapos tájékozást akarnak nyerni.

ley-nek a *New-York Herald* költségén végezett afrikai expedíciója.

A British Museum igazgatósága beleegyezett a szerkesztők áldozatkész akaratába és hivatalnokát szabadságra bocsátotta. A véletlen segítette Smithet. Alig érkezett a régi Niniveh romjaihoz, alig kezdette meg ásátásait, már is föl volt fedezve általa egy pár töredék, melylyel az Izdubarmondát — melynek számos hézaga mutatkozott a londoni példányban — kiegészíthette. Ekkor találta az Istarepizód azon részét, hol a csodás bikával való harcz iratik le. —

Felfedezte továbbá a bibliai világteremtési és bünesési monda ékirati másait, valamint egyéb nagyfontosságú mythologiai szövegeket. Olvasóim között azok, kik tán az ékirás természetét nem ismerik közelebbről, alig méltányolhatják azon bámulatos ügyességet, melylyel *Smith* a feltalált téglatöredékek apró ékjeleiből kevés fáradsággal elleste, hogy mit tartalmaznak és mily összefüggésbe tartoznak. Még bámulatosabb azonban szerencséje, mely kutatásaiban el nem hagyta, és egy ásásra kezébe játszott annyi és oly anyagot, a mennyit s a melyet generációk nem bírtak felmutatni.

Hazájába visszatérve, felfedezéseit publicálni kezdé, de ezen tevékenységét csakhamar egy második és harmadik expedíció váltotta fel, mely alkalmakkal a teremtési monda hézagait sikerült kitöltenie és egy új felfedezést tennie, t. i. a babyloni toronyról szóló monda babyloni eredeti szövegét.

1874-ben ismét visszatért Angliába, de ismét csak rövid ideig maradt, mert a *Daily Telegraph* megint utnak indította azon expedícióra, melynek, mint mondják, bő eredményei feldolgozását az irigy sors, mely e jeles bajnokot az élők közül elragadta, nem engedte meg a tudomány szerencsés előharczósának.

Aleppo földje rejti tetemeit. A felfedezett kincseket az ottani angol consul hazájába küldé, hogy a tudomány számára kárba ne vesszenek. A félbeszakított ásátásokat mint épen olvasom, *Hormuz Rassam* tudós folytatja. De az, a mit *Smith* a három expedícióból csinos könyveiben feldolgozott, elég, hogy nevét halhatatlanná tegye.

Jövő folytató cikkeimben az Assyriában felfedezett mondák bővebb méltatásával foglalkozom, és annak kimuta-

tásával, hogy milyen új szempontokat tárnak fel a sémi régiségtudomány számára. Ekkor okvetlen lesz alkalmam az ékirati emlékek természetéről is egy pár tájékoztató megjegyzést koczkáztatni.

Goldziher Ignác.

A PÚN SZÖVEG PLAUTUS POENULUSÁBAN.

Plautus 254 körül Kr. e. született, s 184-ben halt meg. Comédiái közül húsz maradt fenn. Görög mintákat utánzott, de sok római eredetiséggel. [*Teuffel Röm. Lit.* §. 96—99.] E sorok csak a *Poenulus* — „A kis pún“ — című comédiára, s illetőleg ötödik felvonásának első, második s harmadik jelenetére vonatkoznak. E jelenetekben pún személyek szerepelnek, és saját nyelvökön — a feníciai nyelven, mely a hébernek iker testvére — beszélnek; az egész darab nyelve tudvalevőleg latin. A *Poenulus* szövegének legrégebb kéziratai a következők: 1. *Codex Ambrosianus* Palimpsestus, másképp majlandi Codex, a *negyedik* — Kr. u. — századból; 2. *Codex Palatino-Vaticanus* másképp „*Vetus Codex*“ Camerarii a *kilencedik századból*. 3. *Codex Heidelbergensis* vagy *Palatinus primus*, köznéven: *Decurtatus*; a *tizenkettedik századból*; 4. *Codex Vaticanus Ursinianus*, szinte a *tizenkettedik századból*; 5. *Codex Lipsiensis*, a *tizenötödik századból*. A pún szöveg terjedelmét tekintve csekély, de értelmezését a variáns lectiók itt-ott megnehezítik. A pún szöveget, mely latin betűkkel van átírva, a nyelvben járatlan másolók hibásan irták le. Jambusokba van szedve a pún szöveg is.

Az orientalisták közül többen foglalkoztak a pún szöveg értelmezésével, jelesen: *Wex*; *Rheinisches Mus. f. Philol.* IX. 1854. évf. *Hietzig*, u. o. X. 1856. a feníciai kutatásairól híres *Movers*, behatólag: *Die punischen Texte im Poenulus*; — a kéziratokat illetőleg: *Studemund*, s végre *Schröder Pál*: *Die Phönizische Sprache. Entwurf einer Grammatik nebst Sprach- und Schriftproben. Mit einem Anhang, enthaltend eine Erklärung der Punischen Stellen im Poenulus des Plautus.* Halle 1869.

Az első jelenet tartalmazza a leghosszabb pún beszédet, *összesen tíz sort*. Hanno, — Khanno — szavait. *Movers*, — Die Punischen Texte im Poenulus p. 51. — s utána *Schröder* i. m. 300 l. — azon nézetben vannak, hogy Plautus a szóban forgó pún darabok szövegét eredetileg *latinul* írta, s aztán fordította le pún nyelvre. A latin szöveg a következő:

1. Deos deasque véneror, qui hanc urbém colunt,
2. Ut, quód de mea re huc véni, rite vénerim,
3. Measque híc ut gnatas ét mei fratris filium
4. Reperíre me siritis: di vostram fidem!
5. Sed híc mihi antehac hóspes Antidamás fuit.
6. Eum fécisse aiunt, síbi quod faciundúm fuit.
7. Ejus filium esse híc praédicant Agorástoclem:
8. Ad eum hóspitale m hanc tésseram mecúm fero.
9. Is in híscé habitare mónstratust regiönibus.
10. Hos pércontabor, qui hínc egrediuntúr foras.

Schrödernél i. m. 289 l.

A pún szöveget két recensióban birjuk; egyik a régibb, másik az újabb szöveg. Hanno ezen monologját ugyanis egy későbbi valaki újból lefordítá latin eredetiből pún nyelvre, de az első a régi fordítást felhasználta ezen munkájában. A régibb pún fordítást a *majlandi Codex tartalmazza* (l. 1. alatt), de tartalmazzák a *Vetus Codex* (l. 2. alatt), s általán a Plautus-kéziratok, csakhogy a *Vetus* és a *Plautus-kéziratok* igen rosz szöveget tartalmaznak. A szövegrontás szándokos latinizálásból eredt.

A színpadon ugyanis, a 'római felfogás szerint barbár pún nyelvet nevetségessé igyekeztek tenni azzal, hogy majd csonkítás, majd a hangcsere, s latin végzeteknek odabiggyesztése által a hallgató fülét a púnna és némileg latinna sajtós vegyülete üsse meg: „Ein Conglomerat von ganz- und halblateinischen Worten, wobei der Leser alles und nichts denken kann,“ jegyzi meg *Movers* i. h. 42. l.

A *majlandi Codex*-ben nincs nyoma ezen comikus czélu latinizálásna, sőt a szöveg tíz sorból áll, holott a későbbi kéziratokban hat-nyolcz sorra van olvadva. A szöveg jambusokba van szedve. Ezen *Codex* tehát kiváló fontosságu a helyes pún szöveg megállapításána kérdésénél.

A *Codex vetus* is tartalmazza az újabb pún fordítást.

A latinizált, tehát corrupált régi szöveg a *Codex Vetus* szerint, s a többiek szerint is, következő nyolcz vers:

1. Exanolim uolanus succurratimistimaltim acum esse
2. Concubutum abellocutum beat lula canthi chona
3. Enuses hui ec silic panasse at idmascon
4. Alem uiduberte felono butune celtumco mucrolueui
5. At enim auoso uberhenthracharistoclem
6. Ette seanec nasoctelia helicis
7. Alemus dubertermi compsuestipti
8. Aode anec lictor bodes iussum limnim colus.

A régi szöveg tekintetbe vételével, a latin eredetiből történt újabb fordítás szövege pedig a *Codex Vetus* szerint ez:

1. Ythalonim ualon uth sicorathisyima comsyth
2. Chym lachunythmumys thral mycthi baruimy sehi
3. Liphocanethyth by nuti ad edynby nui
4. Bymarob syllohomaloni murby my syrthoho
5. Byth lym mothyn noctothu ulechanti clamaschon
6. Yssiddobrim thyfel. yth chil. ys. chon. hem. liful.
7. Yth. binim. ysydybur thinnochot nu agorastocles
8. Ythemaneth ihychir saelichot sith naso
9. Byunny id chil luchily gubulim lasibic (t) thim
10. Bodially therayn nynnurs lymmon chot lusim.

Feltűnő a két szöveg közötti különbség.

Schröder, mindkét fordításnak szövegét megállapította a majlandi palimpsest s egyéb combinatiók nyomán.

A régibb fordítás valószínű szövegezése pún nyelven, héber betűkkel — a feníciai írásban nem szokásos magánhangzó betűk közbeszúrásával, Schröder szerint ez:

1. אית אלוים ואלנות שקרתים ישתמהו מקום זאת
2. כי אמלי תמכא שאל הלכותי הם בעיתי
3. לו לקנת יבון-נא אלנים הלם בנותי ואחר
4. בן אח שלי הן איש הולך שלי מעלם
5. איש אתדמם בן הלם ודוברת תפעל
6. ענבות הולך כל תם וכמטרא לפעל
7. את בנם הוא יש דוברת הן אתנו אכרכטקלם
8. אתי שאנך נשאתי הרש ההלכות
9. הלם יש דברת הנה מקום יששבתי
10. אודע אנך לשער בעדי שאשאל המן בה יוצאים

Az újabb fordítás valószínű szövegét Schröder szintén megállapította, s közli átírva héber betűkkel. E szöveget azonban tér szűke miatt itt elhagyjuk. Mindkét szöveg magyar fordítását a Schröder-féle alapon adjuk ugyan, de itt-ott eltérve Schrödertől, a Movers-féle szövegezést követtük, vagy ahhoz közelítőt. A következő magyar fordítások tehát ezen szempont alá veendőek.

A régibb pún szöveg fordítása.

K h a n n o.

1. Az isteneket és istennőket, kiket örömben találok e helyén:
2. Hogy jól bevégeződjek utazásom, kérem; forró óhaj-tásom.
3. Vajha sikerülne visszanyernem, Istenek! itt leányaimat, s egyuttal
4. Fivérem fiát! ¹⁾ Ime egy férfi, vendégem régen...
5. Az Antidamas volt, ... itt, — s mondják felőle: Te megtetted
6. Kötelességeit annak, a ki követője minden tökéletesnek, s a mint kell cselekszik.
7. S fiát illetőleg: él — ez a beszéd — ime velünk Agorastocles.
8. Jegyem, melyet magammal hordok, jelvénye a vendégszeretetek.
9. Itt, — ez a mondás — ime helye lakásának.
10. Tudakozódní fogok az ajtónál felőle s kérdezősködni az ott kijövőknel.

Az újabb pún szöveg fordítása.

1. Az isteneket és istennőket, kikhez folyamodom, s kik e helyen,
2. Hogy ügyem jól bevégeződjek, kérem; szerencsés legyen, im ez óhaj-tásom!

¹⁾ Wex és Hitzig a fivér fiára vonatkozást elbagyandónak tartják: Hanno csak leányait kereste.

3. Vajha itt megnyerhetném leányaimat s velük együtt
fivérem fiát!
4. Segélylyel, mely övék az isteneké, s igazságosságukkal.
5. Régi időben, itten vendégem Antidamas volt.
6. Oly férfi, kiről mondják: megtetted mindazt, a mi jó
a cselekvésre.
7. Fiát illetőleg, ez a beszéd felőle: itt, velünk Ago-
rastocles.
8. Jele igazolásomnak, a vendégszeretet jegye, melyet
magammal hordok.
9. Kézzelel intettek, hogy itt lakásának határai.
10. Felőle az ajtónál, ime megkérdezem, azokat ott a
kimenőket.

Második jelenet. ¹⁾

34. vers. Milphio:

Avó — אָוֹ — éljete! — vagy üdvözlegyetek! —

35. — Hanno:

Annó byn Mytthymbal Cartadati anech.

Khanno, Muttumbalnak fia, karthágói én!

De a codexekben előfordul e szó is: ebechaedre..

Mi ez? Movers szerint, valószínűleg: כְּנֵר אֲדָרִי =
nemes pán . . . mert Hesychius egyik glossájában ezt olvassa: Βονάχραι οἱ φοίνικες, ὑπὸ Λακόνων — és Juvenalisnál: V. 90: Propter quod Romae cum Boccare nemo lavatur. *Hitzig* szerint: „a fővárosi“ — *Schröder* pedig megfejtetlennek tartja jelen alakjában. — Muttumbál = *Bál ajándoka*, hasonló a héber: *Mattanjahu* מַתַּנִּיָּהוּ = Jehova — vagy Jahve ajándoka, vagy a görög Θεοδωρος = Isten ajándoka = Tivadar, Tódor. A híres karthágói vezér *Hannibal*, eredetileg *Khan-nibál* = Bál kegye; és *Hamilcar* = Khanmelkart = Melkart kegye. Karthago = Kartkhadása = Ujváros, Neapolis.

41. v. *Milphio*: Avó donni = üdvözlegyetek uram! —
Donni, rövidítve אָדֹנִי = adóni.

42. v. *Hanno*: Meschar bocha? Ki köszön általad? =
מִי יִשְׁכַּר בְּךָ.

¹⁾ A majlandi Codex szövege nincs javítva szakértő kéz által, mint a többi codexeké, azért kisebb is tekintélye a restitutio kérdésében.

46. v. *Milphio*: Rufe ennú cho, is tam. = Orvos nincs itt jó ember! —

רַפָּא אֵינִי כֹה אִישׁ טוֹב.

Ezen válasz magyarázatául megjegyzendő, hogy *Milphio* Hannónak, a 42. versben foglalt kérdését: Ki köszön általad? így tolmácsolta *Agorastocles*nek:

Miseram esse praedicat *buccám* sibi,
Fortásse medicos nós esse arbitrarier.

A pún „*Meschar bocha*“ — gyorsan kiejtve: *misar bocha*-nak hangzott, s *Milphionak* alkalmat adott ezen élczre. *Agorastocles* felelete:

Si ita ést, nega esse: nólo ego errare hospitem

S ennek folytán mondja *Milphio*, az álnok, a 46. versben foglaltakat.

50. v. *Hanno*: *Muphursa* = Mi értelme? =

מָה פִּרְטָהּ

51. v. *Hanno*: *Mi uúlech ianna* = Ki fog az idegennek válaszolni? = מי היילך יענה *Agorastocles*, *Hanno* szavainak értelme felől tudakozódván: *Milphio*, ismét álnokul, s hanghasonlatosság után szólva így értelmezi az 50. versben foglalt kérdést: *Muphúr*sa:

Non aúdis, *mures Africanos* praedicat
In pómpam ludis dáre se velle aedílibus.

Ezen gunyolódó csalfa magyarázatra, a latinul értő *Hanno*, ¹⁾ pún nyelven így válaszolt: *Lech láchannan limí-nichot!* = Menj a karóba, a vesztőhelyre! = לך לבנן למנכית *Agorastocles* kérdésére: *Quid nunc ait?* — az álnok *Milphio* eddigi módja szerint így válaszol:

Ligulas canales, ait se advexisse et *nuces*
Nunc órat, operam ut dés sibi, ut ea véneant.

Agorastocles: *Mercator credo est. Hanno*: *Assamar* binám. = A mit beszél kedvező — t. i.: *Agorastocles* szavai מַשְׂמַר בְּנֵעַם, *Movers* itt, eltérőleg a majlandi *Codextól*, a többiek nyomán így olvas: *issamar*; stb.

¹⁾ Csak tetette magát hogy nem ért latinul, — a *Prologus* nyíltan mondja *Et is*, — t. i. *Hanno* — omnes linguas scit, sed dissimulat sciens *Se scire, Poenus plane est: quid verbis opúst?* . . .

Is, seamer bi naam = oly férfi ki kedvezőleg beszél felőlem. — *Agorastocles*: Quid est? *Hanno*: Pal umer gathetha. = Csodálatos! elferdítet a beszédet: פלא אמר גדתה
Agorastocles: Milphio quid nunc ait? *Milphio*: Palás vendundas

Sibi ait et *mergas datas*,

Ad méssim credo, nisi quid tu aliud sapis.

Agorastocles: Ut hortum fodiat, atque ut frumentum metat?

Quid istuc ad me? — *Milphio*: Certiorem te esse volt, Néquid clam fúrtim se accepisse censeas.

Hanno: Muphonnim sucorathim! Hóbortosok, kikkel találkozárok! = מופנים שוקראתים — *Agorastocles* Quid ait aut quid orat? Expedi.

Milphio: *Sub cratim* ut jubeas sése *supponi* atque eo *Lapides inponi* multos, ut sesé neces.

Milphio, itt folytatólag a hangutánzás nyomán készíti a választ. Mire így szól:

67. vers. *Hanno*: Guné balsamen érysan! = Balsámem — az ég ura — fenségére, elhallgattatom! (t. i. őt Milphiót) = נאני בלשמש אהדישנו — *Agorastocles* erre: Narrá: quid est?..

Quid ait? — *Milphio*: Non hercle nunc quidem quidquam scio.

Hanno, pedig türelmét vesztvé felkiált latinul:

At ut scias nunc, dehinc latine iam loquar.

Servom hercle te esse oportet et nequam et malum

Hominem peregrinum atque advenam qui irrideas.

Harmadik jelenet. ¹⁾

22—27. versek.

22. *Szolga*: Hau ámma silli! Légy üdvözölve anyókám!

הו אמה שלי.

Giddeneme: Hauón bene silli in múst' ine

Me ipsa éte mest' asd úme talam anec estumim,

¹⁾ Itt nem történt javítás a pún szövegen, mint az első és második jelenetekben, azért a majlandi Codex a restitutio kérdésében nagyobb tekintélyű a többi Codexeknél.

A Codex Palatino-Vaticanus, latinizáló hangzással adja ekkép:

Hau dones illi hauon bene si illi in inustine
Me ipsi eten este dum etalamna cestimim.

Giddeneme, úgy látszik Hanno házában egykor főnöke volt a cselédségnek, azért anyóának czimezték a többi cselédek. Hanno szolgálja most véletlenül összejött Giddenemével, azért üdvözlé; mire az anyóka így válaszolt: Légy üdvözölve fiam! Ime itt találok! . . . Mint bámulom őt! . . . Kegyelmet találtam! S mennyire felnövekedett! Én elcsodálkozom! . . . *Agorastocles* ismét kérdi: Quid illi locuti sunt inter se? dic mihi.

Milphio: Matrem hic salutat suám, haec autem hunc filium. *Hanno* azért utasítja vissza e magyarázatot, mert *Milphio* itt is szokásos csalárdóságát tünteti fel, szószerint véve az אִמָּה anya, és בֶּן fiam szavakat. *Milphio* szava a 33-dik versben *Lachannan*, = karóba, — keresztre = az elébbeni jelenet יָרַח kifejezésével azonos.

Hatala Péter.

A FRANCZIA PHILOGIA NÉHÁNY SEGÉDESZKÖZÉRŐL.

Midőn 1873-ban a francia nyelv kötelezett tantárgyul hozatott be reáliskoláinkba, a föladat keresztülvitele nem kis nehézséggel járt s, az igazat megvallva, jár még ma is. — Voltak ugyan jelöltjeink, kik a francia nyelvet jól beszéltek, kik azt mint magántanítók sikerrel tanították, kik a francia irodalom kitünőbb termékeit meglehetősen ismerték; ámde mindez még nem lehetett kielégítő, mert ha a francia nyelv tanításával czélt akarnak érni, oly tanárookra van szükségünk, kik a francia nyelvet és irodalmat csak oly beható, tudományos tanulmányozás tárgyává tették, mint ezt a classica philologia jelöltjei a classicus nyelvekkel és irodalmakkal teszik; ily jelöltjeink pedig csak gyéren akadnak. Természetesen. *A tárgy*, oly fölfogással a mint azt a középtanodai tanárvizsgálati szabályzat határozza meg, *egészen új volt* nálunk, és ezért könnyen megmagyarázható, de meg is bocsát-

ható azon majdnem általános tájékoztatlanság a taneszközökre nézve, melyekből a követelt ismereteket meríteni lehet.

A jelen cikk e tájékoztatlanságot ohajtáná megszüntetni, és e közlőny, mely hasábjait a francia philologia művelésének is szenteli, szívesen engedett tért, hogy megelőzőleg jeöltjeinket néhány műre figyelmeztessem, melyekből ismereteiket bizvást meríthetik.

Ismertetésemben lehetőleg ki fogok terjeszkedni mindazon disciplinákra, melyek a francia nyelv és irodalom közléptanodai oktatásánál szóba jöhetnek, és azon egymásutánban fogom azt tenni, a mélyben a tanrend azokat fölkarolja.

A *francia hang-, alak- és mondatant* a nyelv mai állapotára szerint igen sok munka tárgyalja, én itt csak kettőt emelek ki, melyeket sokan hírókból már amúgy is ismernek. *Gizault-Duvivier* „*Grammaire des Grammaires*“-jét és *Bescherelle* „*Grammaire Nationale*“-ját. Nem bocsátkozom részletes ismertetésbe, hanem csak annyit mondok, hogy a *Grammaire des Grammaires*-t különösen az teszi fontossá, de érdekessé is, hogy minden tétele a legtekintélyesebb nyelvitanírók véleményével van okadatolva: valóságos szemle a nyelvtani szabályok terén. — A *Grammaire Nationale* inkább példái miatt becses; teoriája sokszor ingatag vagy téves, de példái, melyek *Voltaire*, *Racine*, *Bossuet* általában a legkiválóbb francia írókból, nagy mennyiségben szemeltettek ki, gazdag forrásai a nyelvtani ismereteknek.

Ámde e két munka nemcsak igen terjedelmes, hanem költséges is. Vannak azonban szerencsénkre szűkebb keretű, olcsóbb munkák is, melyek ama kettőnek alapján készültek és azoknak lényeges részét magukban foglalják. Ilyen, hogy a több közül csak egyet említsek, *Borel*, „*Grammaire française*“ című műve. *Borel* mindenesetre ajánlatos munka. A szabályok benne szorgalommal vannak összeállítva, a nyelv finomságai helyesen föltüntetve, a föladványok gonddal kiválasztva, hogy fordításak által a tanuló alkalmat nyerjen az előre bocsátott szabályokat kellően begyakorolni. Az is helyén van, hogy gyakran figyelmeztet a francia és német nyelv közt létező különbségekre és mintegy felszólít az összehasonlítást a magyarra is kiterjeszteni. A ki *Borel*t magáévá tette, kétségtelenül jó alapot vetett francia nyelvi tanulmányainak.

A tudomány mai állásához képest azonban nem elég, ha valaki a nyelvnek csak tényleges állapotát ismeri. A jeöltnek és tanárnak szükségkép és folytonosan kell foglalkoznia oly művekkel is, melyek a történelmi és összehasonlító módszer alkalmazása által, azon törvényeket tüntetik föl, melyek a nyelv képezésében és fejlődésében uralkodtak és amazok mindenkori állapotát tudományosan indokolják.

E téren kell megemlítenem azon epochalis, igazán classicus művet, melyet *Diez Frigyes*, volt bonni tanár és a román philológiának megalapítója, e cím alatt adott ki: „*Grammatik der Romanischen Sprachen*“ a mely három kiadást ért, és a mely francia fordításban éppen most jelenik meg.¹⁾ Nálunk *Lukács Móricz* ismertette meg e művet a Budapesti szemlében, azt azonban nem érte el, hogy philologusaink vele behatóbban foglalkozzanak. Azt hiszem azonban, hogy ezentúl, midőn a francia nyelv rendes tantárgyát képezi közép-tanodai oktatásunknak, sürgetősebb az indok a román, és közelebbről a francia philologia művelésére, a ki pedig evvel foglalkozik és azon ohajtással, hogy fáradságának, törekvésének gyümölcsét is lássa, annak *Diez Frigyes* művét tanulmányoznia kell, annak azt mellőznie nem szabad. — Tény azonban, hogy e nagy, e rendkívül tartalmas műnek tanulmányozása nagy előkészültséget és a latinnak alapos tudása mellett, legalább még egy két, sőt — a mű teljes átértésére valamennyi — román nyelv ismeretét teszi szükségessé. Addig míg ily kedvező helyzetbe jutunk, szűkebb körben kell föladatunk megoldását keresnünk, és minthogy *Diez* tanítványai Franciaországban nem mulasztották el a mester tanait külön a francia nyelvre alkalmazni, a művek sem hiányzanak, melyeket e tekintetben ajánlanom lehet. Itt is csak egyre szorítokozom, arra, mely nézetem szerint leghasznavehetőbb: *Brachet A.* „*Grammaire Historique de la langue française*“ című művére.

Habár e cikkem nem akar részletes ismertetésekbe bocsátkozni, mégis szükségesnek látom, hogy a most említett műről körülményesebben szóljak, mert így alkalmat nye-

¹⁾ Grammaire des Langues Romanes par Frédéric Diez. Traduit par Gaston Paris et A. Morel-Taxis. Paris 1874.

rek a nyelvtan azon főpontjait megjelölhetni, melyekkel a tanárnak tüzetesen kell foglalkoznia — A nyelv tudományos tanulmányozását czélszerűen a nyelv történetének tanulmányozása előzi meg. Brachet tehát bevezetésül a francia nyelv történetét adja elő, melyből — mint általánosabb érdekű dolgokat — a következőket emelem ki.

Egy századdal Galliának Caesar által történt meghódítása után (58—51. Kr. e.) már latinul beszéltek egy egész tartományban; nem ugyan az irodalmi nyelvet, hanem a római nép nyelvét, melyet földmivelők és katonák ültettek oda át, és mely Vergilius nyelvéhez körülbelül oly mértékben hasonlított, mint hasonlít Bossuet nyelvéhez azon francia nyelv, melyet napjainkban az algiri arabok a francia katonáktól tanultak. Különbözött pedig ama népies nyelv az irodalmitól szókbán és sajátos formákban. Például: az irodalmi nyelv a „*verni*“ szót „*verberare*“ által fejezte ki, a népies nyelv *batuere* szót használt. *Ló, kettőzni, csata* az irodalmi nyelvben *equus, duplicare, pugna* volt, a népiesben *caballus, duplare, batualia*.

Az V-ik században az irodalmi latin nyelv eltűnik és a népies lesz uralkodó. Innen van, hogy a francia nyelv a latin népies nyelvből eredt, hogy e nyelv idegen talajon való fejlődésének természetes eredménye, és hogy téves azoknak nézete, kik azt hiszik, hogy a francia nyelv nem egyéb, mint a latin irodalmi nyelvnek romladéka.

Hogy a francia nyelv valóban a latin népies nyelvből származik, világossá lesz mindenki előtt, a ki e kérdéssel csak kissé foglalkozik, mint már sejtheti az, a ki emlékezik, hogy a fentebb idézett szók a francziában a *battre, cheval, doubler, bataille* szók által fejeztetnek ki.

A hódító germánok bámulatos gyorsan fogadták el a legyőzöttek nyelvét. A hódítás leginkább a VI. századba esik. — 842-ben Strassburgban Német Lajos már kénytelen francia nyelven tenni le az esküt Kopasz Károly serege előtt. És a germán nyelv annyira feledékenységbe ment, tekintélyéből annyit vesztett, hogy midőn a következő században Rollo, normann herczeg hűséget esküdött Együgyű Károlynak, alig ejté ki germán nyelven e szókat: „By Got“ és az urak gyülekezete hangos kaczagásra fakadt.

A XI. és XII-ik században a nyelv már annyira ki volt fejlődve, hogy egy fölvirágzó költői irodalomnak tudott lételet adni, mely a szomszéd népeket bámulatra és utánzásra ragadta.

Tudni kell azonban, hogy a Loire-tól északra más nyelven beszéltek, mint attól délre. Az igen-t jelentő szók után az északi nyelvet *langue d'oïl*-nak, a délit *langue d'oc*-nak nevezték. — Tudni kell továbbá, hogy az északi nyelv négy dialectusra szakadt, a *normann*, *picard*, *burgund* és az *Isle de France*-ban beszélt, v. i. *francia* dialectusra, és hogy midőn a Capetingek jutottak a trónra, midőn Páris lett a kormánynak, utóbb az egyetemnek és evvel együtt az intelligentiának székhelye, e francia dialectus lett uralkodóvá a közigazgatásban és irodalomban, és a többi dialectusok *patois*-vá lettek, v. i. olyan nyelvvé, mely azontúl csak beszélgetett, de irodalmi czélokra már nem alkalmaztatott. Magától értetődik, hogy a francia nyelvész igen sokszor kényszerül ama dialectusokhoz és illetőleg patoishoz is fordulni fölvilágosításért.

Grammatikai szempontból megemlítendő, hogy a nép nem értvén a latin nyelv ó esetének finom különbségét, ezeket már az V-ik században vonta kettőre össze, az alany- és tárgyesetre. A mint a francia nyelv életet nyert, a két eset meg volt még, mind az egyes, mind a többes számban. A XIV. században azonban az alanyesetet is elejtették és csak a gyakoribb használatu tárgyeset maradt fenn; a miből az következik, hogy a francia szók eredetét nem a latinnak nominativusában, hanem accusativusában kell keresnünk; *piéd* például nem *pes*, hanem *pedem*-ből származik, *raison* nem *ratio*, hanem *rationem*-ből.

Ugyanettől az időtől fogva jelöltetik a többes szám „s” betűvel, mely azelőtt csak az esetnek volt jellege. A XVI. században az olaszból, a XVII-ben a spanyolból vétetett át több szó; a renaissance korában hibás szóalkotások is történtek. *Otiosus*- és *vindicare*-ből pl. a nép nyelvében helyes képzéssel *oiseux* és *venger* lett; az ujtók elvetették e szokat és helyettök a hibás *otieux* és *vindiquer*-t használták.

E túlzások ellen harczolt *Malherbe*, ki a francziákat minden nyelvnek legbiztosabb forrására, a nép nyelvére

utalta. A XVIII. században a nyelv alig szenvedett változást, csak hogy Voltaire és mások akkor kezdtettek *oi* helyett *ai*-t írni az effélékben, *français*, *françois* helyett, *j'aimais*, *j'aimois* helyett.

A XIX. században a romantikusok, a tudományoknak és iparnak haladása, az idegen irodalmak bővebb ismerete számos új szót hozott át a francziába, természetesen igen sok roszul képezettet is.

Egészben véve a *franczia szókincs nagyobb része egyenesen a latínból van véve*; e szók vagy még a XII század előttiek és népies eredetűek, vagy a Renaissance korából valók és tudós eredetűek. Amazok a nyelv szelleméhez képest alkotvák, ezek a latinnak gépies utánzatai.

Három jelleg van, melynek segítségével a népies eredetű szókat meg lehet különböztetni a tudósok által képezettektől. *A népies szókban:*

1-ször, *fennmaradt a latin szó hangsúlya*, és a mely szóban e törvény meg van szegve, az tudós eredetű. Így lett p. a latin *mobilis*-ből a népies *méuble* és a tudós *mobile*; *computus*-ből *compte* és *compút*.

2-szor. *A hangsúlyos szótag előtt álló súlytalan hangzó kiejtetett*. *Ang(u)látus*-ból lett e népies *anglé* és a tudós *angulé*; *lib(e)räre*-ből *livrer* és *libérer*.

3-szor. *A két hangzó között állott mássalhangzó kihagyatott*. Így lett *Au(g)ústus*-ból a népies *Aoút* és a tudós *Auguste*; *deli(c)átus*-ból *délié* és *délicat*.

A kúpos ékezet mindig valamely betű kihagyását jelzi, mint például a fentebbi *aoút*-ban a *t* előtti *s* betűét. *Teste*, *feste* még a XVII. században is így iratott; utóbb az *s* elejtetett *s* azóta *tête*, *fête* iratik.

A történeti bevezetés után Brachet a betűk tanát t. i. a *phonetikát* tárgyalja.

Ha valaki valamely latin betűt vesz figyelőre és nézi, hogy mivé lett az a francziában, csakhamar észreveheti, hogy az átalakulás határozott módon történik. Ha például látjuk, hogy a latin *mē moi*, *tē toi*, *sē soi*, *rēgem roi*, *lēgem loi* lett, meggyőződünk, hogy a latin hosszú *ē* a francziában *oi*-ra változott és könnyen fogjuk következtetni, hogy *toile* *telum*, *voile* *vélumból* származik. Ha látjuk, hogy *tractus* *trait*, *fac-*

tus *fait*, fructus *fruit*, noctem *nuit*, octo *huit*, lactem *lait* lett, megállapíthatjuk aényt, hogy a latin *ct* a francziában *rende-sen it*-re változott. Rendszeresen mondjuk, de természetesen, hogy kivételek is léteznek, mint a rendszeres állapot mellett egyebütt is a természet tünetényeiben. Fajkülönbség, égalj és egyéb természeti viszonyok befolyanak a beszéd szervezetére és módosítják a szók kiejtését szabályszerűen, hasonló esetekben hasonló módon.

Ekként eredt a latinból a francia nyelv és ekként nyertek életet a többi román nyelvek is; melyek a francziával együtt mind az egy latin tőből fakadtak elő, de Olaszországban, Spanyolországban stb. különböző természeti viszonyok miatt a szóhangoknak más-más átváltoztatásával.

Igy lett péld., mint már mondók, a latin *noctem*, *octo*, *tractus*, *lactem*-ből a francziában *nuit*, *huit*, *trait*, *lait*; az olaszban *notte*, *otto*, *tratto*, *latte*; a spanyolban *noche*, *ocho*, *trecho*, *leche*. Azt hiszem ez egy példa is elég arra, hogy a román szók alakulásának törvényszerűségét kitüntesse.

Brachet a francia nyelv valamennyi hangjain végig megy és kimutatja, hogy — bizonyos körülmények között — mily változáson mentek azok át. A mit ő a *phonetikából* előad, az alapvetésül kétségtelenül elég.

Könyvének II-ik részében az Alaktant tárgyalja. Itt is sok érdekes tény ismertet meg. Például, hogy az ó-francziában még három ejtegetés létezett, és hogy azok csak a XIII. században vonattak egybe. Az esetekről és a többes szám „s” jellegének mikénti eredetéről már föntebb szóltunk. Nagy fontosságú az *igék tana*, minthogy a román nyelvekben az igék szenvedték a leglényegesebb változtatásokat. Nem is említve a segédigék alkotását, a legfontosabb változás a *szenvedő alak eltűnése*, mely az új nyelvben összetétel, körülírás által fejeztetik ki. A *supinum* és *gerundium* eltűnik, de egy új mód a *conditionnel* lép fel. A *mult idők* egy része nem ragok, hanem az *avoir* segédige és a *particip passé* összetétele által fejeztetik ki, például: *j'ai aimé*.

A jövő ragjai az *avoir*-ból képeztettek. T. i. a francia jövő nem a megfelelő latin futurumból ered, hanem az *ai*, *as*, a stb. ragoknak az infinitifhez való ragasztása által. Már Cicerónál találni efféle kifejezéseket: *habeo etiam dicere*,

habeo ad te scribere; — ez alak mindinkább használatba jött és elnyomta utóbb a régi futurumot. A VI. század óta a szabályos amabo, veniet helyett amare habeo, venire habet használtatik. A román nyelvek és köztük a francia az új amare habeo-féle alakot fogadták el, és minthogy *habeo*, habes, habet-ből *ai*, *as*, *a*, — lett a futurum *aimer-ai*, *aimer-as* *aimer-a* által fejeztetett ki.

A III-ik rész a szóképzés tanával foglalkozik szintén igen tanulságos módon, habár nem kimerítően.

Valamivel részletesebben szoltam Brachet munkájáról, hogy kiemelhessem azon főpontokat, melyeknek tanulmányozására a jelölteknek különös gondot kell fordítaniok. Főképen pedig ne mulasszák el megismerkedni a historiai és összehasonlító módszerrel, mely egyedül képes a nyelvészetben tudományosan bebizonyított, elfogadható eredményekre vezetni.

A nyelvtani oktatással karöltve jár a *Synonymák* és *Galicismusok* tana. Minthogy igen hézagos mindaz, mit e részben nyelvtanok és szótárakból lehet meríteni, legcélzerűbb ha mindjárt valamely rendszeres munkához folyamodunk. — Mellesleg említvén meg, hogy a modern *Synonymákat* tulajdonkép a francziák alapították meg (*Vaugelas* a XVII. és *Girard* a XVIII. században) mindenek előtt azon könyvet hozom szóba, melyet *Guizot* a híres államférfiu még ifju korában állított össze elődjeinek dolgozataiból e cím alatt: „*Dictionnaire des Synonymes de la langue française*.“ A főmunka azonban *Lafaye S. B.*-nek a francia akadémia által koszoruzott: „*Dictionnaire des Synonymes, de la langues française, avec une Introduction sur la théorie des Synonymes*“ és a hozzá tartozó *Supplément*. Etymologiai fejtegetéseit a mai nyelvészet nem fogja ugyan mind helyeselni, de minthogy e nagy munka kiterjeszkedik a szók, szóalakok, mondatalakok és szólásmódok synonymikájára a legajánlatosabbnak tartom azt. Kik rövidebb, de szintén igen tanulságos könyvet ohajtanak, azoknak *Schmitz B.* „*Französische Synonymik*“ című munkáját ajánlhatom.

A *Galicismusok* tanulmányozásánál bőséges forrásul szolgálhatnak azon phraseologiai gyakorlatok, melyeket a *Grammaire Nationale* a nyelvtan egyes cikkeinél fölhoz.

Mint külön a gallicismusok ismertetésére irt könyv: F. Grüner „*Dictionnaire de la causerie française*“ című munkája érdemel figyelmet, mely 20000-nél több példában, vagy közmondásban tünteti föl a francia nyelv sajátos kifejezéseit és finomságait, és a francia mellé helyezvén mindig a mondatnak, szólásnak németre való fordítását, valóban oly könyv, melyet még a jártasabb tanár is haszonnal és sokszor élvezettel fog forgatni.

A francia műproza és költészet főképviseleit a magyar nyelvi oktatás elméleti részére való tekintettel ismertetjük ugyan meg az iskolában, — nézetem szerint azonban — mégis czélszerű lészen még valamely útbaigazító francia művet is tanulmányozni, mert így legrövidebb úton lehet megismerkedni azon nézetekkel, melyek Franciaországban uralkodók voltak és azon példákkal melyekre a francziák hivatkoznak, midőn nézeteik helyességét igazolni akarják. Azon művek közül, melyek e tekintetben különösebb figyelmet érdemelnek: Pellissier A. „*Principes de la Rhétorique française*“ című művét kell kiemelnem. E mű elegans nyelvezetben szigorú logikával tárgyalja föladatát, példái nagy gonddal vannak classicusokból kiszemelve és a műhöz még egy külön *példa- és föladványtár* is való „*Sujets et modèles de Composition française*“ melyet gyakorlatokra igenis ajánlhatok.

A francia verstanok közül Quicherat „*Traite de versification française*“ és Grammont „*Les vers français et leur prosodie*“ tűnnek ki. Grammont mint újabb és nem kevésbé alapos író, némi előnnyel látszik birni. Ő is — úgy mint előtte Quicherat — a *hangsúlyra* építi verstanát, és ezt terjedelmesen tárgyalja, tekintettel mindazon versformákra, melyek a francia irodalom különböző korszakaiban alkalmazást nyertek. Szabályait érdekes historiai képletekkel és gondosan kiszemelt példákkal fűszerezi Figyelmeztetem azonban az olvasót, hogy azt, a mit az irodalom régibb — XVI. század előtti — korszakáról mond, csak megelőző bírálat után szabad elfogadni.

Végül röviden még magának az *irodalomnak* tanulmányozásáról kell egy pár szót szólnom. A tanárvizsgálati szabályzat határozottan jelöli ki a műveket, melyekben a jelölteknek olvasottságot kell tanusítaniok. Ne gondolja senki,

hogy e művek csak úgy gondolomra irattak össze. E művek Franciaországban kitűnő szakemberek által szemeltettek ki azok számára, kik a francia nyelv és irodalom tanulmányozásával foglalkoznak. A kiadások nagyobbára Hachettenél jelentek meg és valóban olcsó áron szerezhetők meg. Minden mű tájékoztató bevezetéssel, historiai és irodalmi jegyzetekkel van ellátva, miknek jelöltjeink igen is hasznát fogják venni. Magától értetődik, hogy a tanár e tanulmányokat későbbben kiegészíteni és kibővíteni fogja.

Az *irodalomtörténet* csak mint szükséges kiegészítő tartozik e tanulmányok körébe. A francziák irodalmuk történetét nagy előszeretettel dolgozták föl, sokszor igen szelleműs, tanulságos módon. Célunkra elégségesnek látszik, ha *Demogeot* J. szép művére utalok: „*Histoire de la littérature française depuis ses origines jusqu'à nos jours*“, melyben jelöltjeink megtalálják minden historiai fölvilágosítást, minden irodalmi és biographiai útbaigazítást, melyre egyelőre szükségök lehet.

Ezek volnának tehát azon munkák, melyeket — komoly meghányás után — első sorban ajánlhatok azoknak, kik a francia nyelv és irodalomból képesítési vizsgálatra készülnek és a francia philológiával tüzetesebben szándékoznak foglalkozni. Első pillantásra soknak látszhatik a mit ajánlotam, ámde közelebbről vizsgálva és tekintettel az elérendő célra, nem fog az soknak bizonyulni. Oly jelöltek lebegtek szemeim előtt, kik szívvel, lélekkel szeretnek dolgozni, kik föladásukat teljesen akarják megoldani s e tanulmányokra legalább is két esztendő t szentelni. — Azt mondom-e, hogy e kétségtelenül nagy munkát könnyen lehet és rövid idő alatt végezni? valóban nem. Tessék a nagy tudósok életét tanulmányozni, ott látni fogják, hogy a sikernek ára nem más, mint munka és folytonos gyakorlás. Igen helyesen mondja F. de Maistre: „On a voulu inventer des méthodes faciles, mais ce sont de pures illusions; il n'y a point de méthode facile pour apprendre les choses difficiles; *l'unique méthode est de fermer sa porte, de faire dire qu'on n'y est pas et de travailler.*“

Hofer Károly.

PHIDIAS MŰHELYE.

(Fölvastatott a philológiai társaság m. évi november 8-án tartott ülésében.)

Sokan és sokféle szempontból irtak már az ó-kori görög művészetről. A nézetek egymástól nagyon eltérnek, de abban mindnyájan megegyeznek, hogy a görögök rajzoló-művészetére vonatkozó adatok igen gyérek, hiányosak, megbízhatlanok, hogy a görög nagy mesterek életrajza teljesen hiányzik, végre hogy igen kevés műemlék maradt ránk.

A milyen nagy a nézetegység e panaszokban a hiány fölött, oly nagy az eltérés a művészet-történeti fölfogásban. „Némelyek legalaposabb nyelvészeti tudományukat arra fordították, hogy Plinius egy fél fejezetéből, Pausanias egy töredékes leírásából, vagy Cicero, Quintilianus, Lucianus, Diodorus elszigetelt helyeiből összeállítsák a görög művészet időrendjét, a művészek korát, az iskolák egymásutánját, a művészet fokozatos fejlődését és változásait.“ Mások ismét elégséges adatok hiányán a művészet általános történetében tettek kísérletet. Összefoglalták az egész népet, annak valását, polgári és állami intézményeit, szokásait, a köznevelést, sőt a környező kültermészeti viszonyokat is. Másokat ismét a görög művészet eredetiségének szempontja irányzott, rendelkezésükre álló minden művészettörténeti segédeszközt arra használtak föl, hogy ezt bebizonyítsák. Ezek ellen ismét mások azt akarták bebizonyítani, hogy a görög művészet nem autochthon, hanem egyiptomi és ázsiai hagyományokon és tanulmányokon növekedett nagygyá. Találtak olyanok is, kik a görög művészet segítségével szépészeti elméleteket építettek, a görög művészetben megtalálták a saját képzel-mük szerint való eszményi szépet, azaz a görög művészetet egy kétezer évvel későbbi észjárás bizonyítékául használták fel. Ezek után, hogy a görög művészeti irodalom könyvészetének teljes osztályzatát adjuk, még a nagyszámú monographiákat és az újabb leletekről hozott jelentéseket kell fel-memlitenünk.

Tehát mindent elkövetett a műtörténeti tudomány, hogy megtanuljuk bámulni nem annyira a görög művészet reme-

keit, mint inkább a művészetben lappangó rejtélyeket és egymást ledöntő ellenmondásokat. Ezen roppant kiterjedésű irodalom egy egészen sajtyszerű gondolkozásmódra tanított. E mellett azonban megfeledkezett arról, hogy megismertesse azt, valjon a görög közönség és a görög művészek maguk miképen gondolkoztak saját művészetükről? Tényleg ez a kérdés bir fontossággal és nem az, *hogy mit gondolunk és miképen gondolkozunk mi?*

Miután pedig a kellő műemlékek és kimerítő adatok híján ama kérdésre az eddig követett módszerek választ adni képesek nem voltak, ebből okszerűen az következik, hogy más utat kell követnünk, a melyen talán megtaláljuk az eddigi sikertelenül keresett választ.

A műtörténeti módszerek egyik gyökeres hibája az, hogy igen kevés figyelmet fordítanak arra — és ezt is csak néhányan a műtörténeti chronologusok közül — valjon a görög művész ki és mi volt a családban? Milyen állást foglalt el a társadalomban? Milyen anyagi, szellemi és erkölcsi viszonyok között élt? — A philologiai társaság f. év május 20. t. ülésén „Egy szobrász műhelye a régi Athénben“ czimű értekezést volt szerencsém fölolvadni. Ezen értekezés színelőjeül a Cimon korabeli Athénben Micon műhelyét választva iparkodtam kimutatni, hogy művészettörténeti szempontból mennyire fontosak ama fölvetett kérdések. — Láttuk, hogy a régi Görögországban nem ismerték a nyilvános és díjmentes rajziskolákat és még kevésbé a mi állami művészeti akadémiáinkat, daczára annak, hogy ott a rajzolóművészet kivált még ez időben kizárólag az állam, a nyilvános élet szolgálatában állott. Szigorú törvények tiltották ki a művészetet a magánéletből. Görögországban a rajztanítás ügye tisztán magánügy volt. Eleinte a család egyszersmind művészeti iskola. A családfő a mester. A család tagjai a tanítványok. Láttuk, hogy a görög művészi közvélemény különös értéket tulajdonított a művész-családok és iskolák leszármazásának. Oly körülmény, mely összhangban áll a művészet conservatív természetével és egymaga képes megmagyarázni azt, hogy a görög művészet közel három századon át csaknem stationäre maradt és azután egyszerre Phidias művészetének tökéletességében állott elő. Csak később kezdik az egyes

mesterek műhelyeit idegen és fizető tanítványok látogatni. Midőn Athénben a Micon műhelye volt leghirvevesebb, azon időben kezdettek a görög művészeti iskolák alakulni. Midőn Athén kezdte magába központosítani; nemcsak a politikai hatalmat, hanem a művészetet is, akkor szűntek meg lassankint a művészetben a családi viszony kötelékei, megszűntek a családok egyszersmind művészeti iskolák lenni. Micon műhelyében megismerkedtünk a rajzoló-művészek társadalmi helyzetével. Láttuk, hogy a görög művész a társadalomban igen alárendelt helyet foglalt el, noha műveit bámulták, kevés tiszteletben részesült, ha pedig a művész munkadíjat fogadott el, a mi rendesen történt, akkor nem tekintették többnek, mint a közönséges munkásnak, „*λάττωτος*“-nak.

A föntjelzett controversiák egyoldalúságából származó másik hibája e módszereknek az, hogy mindig csak a kész művészeket és a kész műdarabokat tartják szemük előtt. A befejezett művészeket és befejezett műveket elvontan veszik kiindulási pontul. Hogy miképen készültek a művészek és műremekek? Miképen tanulták az ifjak a művészetet? Péld. az a szobrász-növendék, a ki Polycletus vagy Phidias műhelyének fizető tanítványa volt, mit tanult ott a műhelyben? Mi volt a művészeti oktatásnak tárgya? Micsoda segédeszközöket használtak? Milyen eljárást követtek? Szóval mi volt a görög művészeti didaktika? Ezen fontos kérdéseket csaknem teljesen figyelmen kívül hagyják, noha a rájuk adandó válasz a görög művészeti technika fejlődésének nem egy homályos pontját világosíthatja meg. Miután pedig a többi művészet-történeti módszerek nem vezetnek eredményre, úgy kétségbe vonhatlan, hogy még csak egyedül a technikai fejlődés ismeretén alapuló módszer nyújthat kilátást arra, hogy eljutunk a görög szobrászati stylek tárgyilagos megértéséhez, hogy behatolhatunk a görögök művészeti felfogásába. Ha tudjuk, hogy a görögök miképen tanították, miképen tanulták a szobrászatot és miképen készítették szobraikat, csak akkor tudjuk meg, hogy ők maguk miképen gondolkoztak a szobrászatról általánosságban, a részletekben, — a fölfogásban és kivitelben. Maga Winckelmann is meg volt győződve ezen igazságról és nagy részletességgel fogott hozzá munkájának első fejezeteiben a technikai kérdések tárgyalá-

sához. ¹⁾ Terve keresztülvitelében azonban leküzdhetlen akadályok gátolták. Először idealistikus előítéletei, másodsor az, hogy a rendelkezésére álló anyagot sem ismerte még eléggé, azért nem is bírta jól felhasználni. A későbbiek közül, kik e kérdéseket eléggé fontosoknak találták, hogy velük foglalkozzanak, szintén nem adnak kielégítő megoldást. Az egyik mindjárt a kezdetben szem elől téveszti célját, a mennyiben a kérdések tárgyalásánál hibás kiindulási pontul az eszmét, a költészetet választja. ²⁾ Mások ismét, ha helyes szempontból tárgyalják is, de nem merítik ki teljesen a tárgyat, figyelmen kívül hagynak sok fontos részletet, más tényeknek ismét nem tulajdonítják azt a fontosságot, melylyel tényleg bírnak. Szóval meglátszik művökön, hogy rájuk az adomák játéka nagyobb vonzerőt gyakorolt, mint a dologi tények. ³⁾ A ki pedig iparkodik tárgyilagos lenni, az mindenütt magukra hagyja az adatokat, elmulasztja azokat szerves összefüggésbe hozni magával a művészeti tevékenység egészével. ⁴⁾

Fontos okaink vannak, hogy ezen eddig hiányosan ismert tárgy megvizsgálásához mért választottuk Phidias műhelyét és mért iparkodik képzeletünk Phidias műhelyébe összpontosítani mindazt, mit a görögök szobrászati oktatásáról megtudhatunk.

Phidias működését Athén és Olympia jelzi. Ez utóbbi helyen Pausanias még látta az ő műhelyét „ἔστι δὲ οἴκημα ἐκτός τῆς Ἀκτῶς, καλεῖται δὲ ἐργαστήριον Φειδίου, καὶ ὁ Φειδίας καθ' ἑαυτὸν τοῦ ἀγάλματος ἐνταῦθα ἐργάζετο. ἔστιν οὖν βωμὸς ἐν τῷ οἴκηματι θεῶν πᾶσιν ἐν ζωνῷ.“ ⁵⁾ Phidias Olym-

¹⁾ Geschichte der bildenden Kunst. VI. §.

²⁾ Dr. Ludwig Schorn, Ueber die Studien der griechischen Künstler. Heidelberg. 1818.

³⁾ Otfried Müller, Handbuch der Archaeologie és Dr. K. Fr. Hermann, Ueber die Studien der griechischen Künstler. Göttingen. 1847. Egyes adatok : George Perrot, Mémoire d'Archaeologie. De l'étude et de l'usage du modèle vivant. 5. 1. — Beulé, Études. L'Achaïe, Sicyone et ses écoles de peinture et de sculpture. — Ch. Lévêque. Les destinées de la sculpture et la critique moderne. Revue des Deux-Mondes du 15. janvier. 1864.

⁴⁾ Emérice David, Recherches sur l'art statuaire.

⁵⁾ Paus. V. 15. 1.

piába több tanítványa kíséretében jött.¹⁾ A tanítványok művei nem kevésbé voltak keresettek, mint a mesteréi. Kétséget nem szenved, hogy Phidias athéni műhelye még nagyobb hírű volt, hogy még több és még keresettebb tanítványok állottak vezetése alatt, tehát kétségtelen az is, hogy Phidias műhelyében a művészeti oktatás a mester és az akkori művészet magaslatán állott. Phidias műhelyében nem csak a művészet, hanem vele a művészeti oktatás is elérte a tökély tetőpontját. Phidias előtti időt azért nem választhattunk, mert akkor a művészet egyrészt még nagyon családi, másrészt pedig nagyon vallásos jellegű volt. E két körülménynél fogva a művészeti oktatás is nagyon korlátozott volt, inkább a pusztá mesterségre szorítkozott. Az oktatás eszközei gyarlók voltak és célját bizonyos kézi ügyesség és a kivitelbeli jártasság képezte. Továbbá a művészet nem fejlődött annyira, a természetet korlátozott szemekkel nézte, sokkal kezdetlegesebben utánozta, sem hogy magasabb művészeti oktatást adhatott és igényelhetett volna. A mi pedig magát a művészeti tevékenységet illeti, az nagyobb vállalatok híján még szűk körben mozgott és kivált a sokszerűséget nélkülözte. — Phidiasnál későbbi időt pedig azért nem választunk, mert ő általa a szobrászat oly fejlettségre jutott, hogy a későbbiek nem gyarapíthatták semmi nevezetessel magát a művészi oktatást sem. Későbbi időre eső netaláni adatokat Phidias műhelyében is felhasználhatunk. Nemkülönbben ezen későbbi idők sem mutatnak fel oly nagyszerű vállalatokat, nem fejtenek ki oly sokszerű, oly változatos művészi tevékenységet, és nem is alkotnak oly népes iskolát mint Phidias kora és műhelye. E műhelyben találkozunk a szoborkészítés minden módjával: a szoboralakító — *πλαστικῆ* — szoborfaragó *γλυπτικῆ* és szoboröntő *ἀνθηρωτοποιεῖα* művészetekkel, e műhely megőrzé a régi szobrászat hagyományait sőt művészeti visszahatást idéz elő, midőn a chryselephantin szobrászathoz és toreutikához nyúl vissza, azokat újra divatba

¹⁾ P a n a e n u s „*συνεργολάβος*“, azaz munkatárs volt, a ki Phidiassal együtt aláírta a szerződést. (Strabo. VIII. p. 354.) C o l o t e s, Pheidæe discipulus et in faciendō Jove Olympio adiutor. (Plin. 35. 54.) B r u n n, Geschichte der griech. Künstler. I. köt. 166. l.

hozza, sőt a legmagasabb művészeti érvényre emeli. Ugyan itt megtaláljuk az önálló szobrászat életnagyságu és colossális művei mellett a templom-épület díszítésének szolgáló szobrászatot. Ez az a hely, a hol választ kaphatunk azon kérdéseinkre, hogy Görögországban miképen készültek a növények a művészi pályára, miben állott a művészi didaktika?

Ha képzeletünkben Phidias műhelyébe lépünk, első kérdés az, hogy Phidias miképen lett ily híres művészzé? E kérdéssel tárgyunkra térve fölkeressük ott egyenkint a görög művészeti oktatás elemeit. Mindenek előtt azokat, melyek a legfontosabbak, melyek alapját képezték a tanrendszernek.

A külső formák helyes észrehevése után, a physika, matematika és anatomia a három tényező, melyet egy jó szobor föltételének kell tekintenünk. Ezek a szobrászat tudományos eszközei. Az anatomia föltételezi az emberi test pontos utánzását, a physika megtanít a statikára, a matematika pedig az emberi test tagjainak kölcsönös arányait méri meg és számokban fejezi ki, továbbá a távlat hatásának szabályait adja. E három exact tudománynak kellett a művészeti oktatás alapját képezni. A speculativ görög, a ki gondolkozik, hogy gondolkodjék, tehát a kinél a gondolkodás önczél, a ki a gyakorlatnak az elméletét szüntelen, nyugtalanul keresi, a ki iparkodik — mint Plato „Theaetetus“-ban — a formákat a számokhoz minél közelebb hozni és a ki ezen szellemi sajtóságainál fogva megteremti a tudományos gondolkodást és megveti alapját magának a tudománynak, — az semmi esetre sem mulaszthatta el, hogy ki ne kutassa tudományos törvényeit azon művészetnek, mely szépérzetéhez szólt és annyiszor bámulatra ragadta.

Általában a régi görög az abstract felé hajlik, szeret elvontan gondolkozni, szenvedélylyel követi az eszmék fonálát, mely egyik elmélettől, a másikhoz vezet. Elméletének gyakorlati hasznosságát elmulasztja keresni, sőt készakarva kerülni szereti, de másrészt ép oly mohón keresi a gyakorlat, a valóság elméleti törvényeit. Platon rossz néven veszi a sicíliai matematikusoktól, hogy fölfedézéseiket gépek szerkesztésére használják, mert ez a gyakorlat lealacsonyítja a tudományt, míg ellenben Herodotus (II. 29.) a Nilus áradásá-

nak okát kutatja. Az egyiptomiak nem tudtak egy hypothesis sem mondani, a görögök már addig háromféle magyarázatát is képzelték e tüneménynek. Herodotus ezeket megvitatja és egy negyediket ajánl. ¹⁾ A görög szellem ezen iránya az, mely gazdag művészeti irodalmát is létrehozta. Igaz, hogy e művekből csak a szerzők neveit ismerjük, de maguk e nevek a legvilágosabb bizonyítékot szolgáltatják. A mint Herodotus a Nilus áradásának okát kereste, épen úgy kereste a görög, ha egy templom fölépült, annak tudományos és szépzészetű okát, törvényeit. Innét van, hogy valamennyi nevezetesebb építész egy írott munkával kísérte épületét. Hera híres ephesusi templomát Rhoecus kezdte meg, folytatta fia Theodorus, a ki azt a tanácsot adta az ephesusiaknak, hogy templomuk alapját porrá tört szénnel beágyalt talajra fektessék. Ugyan ő e templomról egy könyvet írt, melyet még Vitruvius olvasott. Chersiphron és Metagenes fejezték be e templomot és Vitruvius szerint ők is könyvet írtak róla. Teos és Magnesiában templomot épített és róla könyvet írt Hermogenes, Prienében Pythius, Athénben Ictinus. Ezen munkák nem csupán egy általános tervből és néhány számadatból állottak, mint némelyek elhíthetni akarják, mert a ki egy ily nagyszerű tervet ki tud számítani a legapróbb részletekig, a ki számol a környező épületekkel, sőt figyelemmel van a környező kültermészetre is, az föltehetőleg elég képességgel is bírt arra, hogy terjedelmesen írjon saját építményéről. Nemkülönbben további szives megbízásokra is figyelemmel kellett lennie az építésznek. ²⁾

Az építészeken kívül egy egész sorát ismerjük a festőknek, a kik művészetükről írtak: Pamphilus, Euphranor, a symmetriáról és színekről, Apelles Melanthius, Asclepiodorus, Philo, Protogenes. Az érczöntők közül: Menaechmus, Xenocrates, Antigonus. A szobrászok közül Pasiteles és sokkal előtte a leghíresebb, Phidias kortársa, Polycletus, a ki egy minta-szobrot készített és róla egy munkát írt, tehát a gyakorlatot tudományos magyarázattal követte. Plinius (II. N. 34, 55.) mondja róla „solusque hominum artem ipsam fecisse

¹⁾ Taine, Philosophie de l'art en Grèce. 25—27. l.

²⁾ Jul. Braun, Geschichte der Kunst in ihrem Entwicklungsgang. 2. k. 151.

artis opere iudicatur“, azaz a művészet tudományos eszközeit felhasználta a művészetben, de bizonyára nem egyedül, mert „quem canona artifices vocant liniamenta artis ex eo petentes veluti e lege quadam,“ továbbá Cicero (Brutus 86, 296.) „sed tamen non isto modo, ut Polycleti doryphorum sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae tibi magistram fuisse “ Ha pedig Lysippus mesterének mondta a szobrot, úgy mestere volt a szoborról irt tudományos könyv is, mert hogy Lysippus nem vetette meg a szobrászat tudományos eszközeit, arról tanuskodik Plinius. A felsoroltakon kívül mennyien irhattak még a művészetről, a kiknek nevük könyvükkel együtt vészett el. Hány művészeti író foroghatott csak közkézen Rómában, a kik általánosan ismertté tették a görög művészetet, a kikből meritette adatait Plinius, Plinius előtt Varro, Varro előtt Cicero. „Volumina scripsit de arte sua“ állandó kifejezése Pliniusnak Ime egy gazdag művészeti irodalom áll szemünk előtt!

Dr. Pastiner Gyula.

(Vége a jövő számban.)

HAZAI IRODALOM.

Arany János balladái. Fejtegeti *Greguss Ágost.* Budapest, 1877. Franklin-társulat. Közép 8-rét. XIV. és 205 l. ára 2 frt.

Arany János balladái. Magyarázza *Greguss Ágost.* (Első füzet a következő gyűjteménynek: *Jeles írók iskolai tára.* Az orsz. közélettanodai tanáregylet megbízásából szerkeszti *dr. Kármán Mór.*) Budapest, 1877. Franklin-társulat. 8-r 88 l. Ára 50 kr.

Ugyanazon tárgy, kétféle földolgozásban: egyik, a bővebb, olvasmányúl van szánva a művelt közönség számára, illetőleg tanulmányúl a tanárnak; a másik, kézikönyv a középiskolai növendékeknek. Amabban a balladák aeshetikai méltatása a cél, itt leginkább tárgybeli megmagyarázásuk, de szintén a végből, hogy a tanulót a művek szépségeinek fölismerésére előkészítse. Amannak fötartalma a fejtegetés, emezé magok a balladák.

Mindeniket bevezetés előzi meg, mely átalában a költészetet, különösebben az elbeszélő költészetet, legkülönösebben pedig a balladát tárgyalja, szerző saját elmélete szerint, rövid áttekintést nyújtva a ballada fejlődéséről a magyar irodalomban Aranyig.

A fölvett és tárgyalt művek: Both Bajnok özvegye, Szibinyáni Jank, V. László, Mátyás (ez a négy, mint a költő által tervezett Hunyadi ballada-kör tagjai, egymás után); továbbá: Rákóczyné (oly mű, melyet Arany összes költeményei gyűjteményéből kihagyott, melynek fölvételét azonban szerzőnk mind aeshetikai, mind irodalmi szempontból igazolja); Rozgonyiné, Török Bálint, az Egri leány, Ágnes aszszony, Árva fiu, Bor vitéz, Zács Klára, Szondi két apródja, a Walesi bárdok. Ezekhez még hozzájárul, a nagyobbik munkában, Hunyadi csillaga, mint a Hunyadi ballada-kör előhangja. Összesen tehát tizennégy elbeszélő költemény, s miként a szerző kimutatja, nem mind tiszta ballada, — sőt egyikök (Szibinyáni Jank) világosan románcz; mind a mellett fölvette, mert ezekből is, negative, a ballada fogalmát fejti ki, — de mindegyik egy-egy gyöngye költői irodalmunknak.

A szerző egyenkint tárgyalja a fölvett műveket, még pedig úgy, hogy mindenek előtt elmondja, mi a műnek a tárgya, honnan merítette a költő, mennyiben változtatta meg, és miért; elmondja, mi a költeménynek az eszméje, minő a szerkezete, minő a verse, összehasonlítja más rokon művekkel, azután mintegy fölolvassa előttünk az egész művet s részletesen megvilágítja egyes szépségeit, célzásait, kifejezéseit. Így történik a nagyobb munkában. A kézikönyvben

más az eljárás. Itt a művek nem szétszedve, hanem egytagban vannak közölve, csakhogy dramatizált formában, azaz a beszélő személyek meg vannak jelölve, s a költő is, mikor ő veszi át a szót. A ballada szerkezete által indokolt eljárás, mely sok magyarázatot fölöslegessé tesz. Minden költemény előtt bevezetés áll, mely röviden előadja a költemény tárgyát, eszméjét, szerkezetét, versformáját. Minden költeménynek végén jegyzetek vannak, az egyes, homályosabb helyeket fölvilágosítók, többnyire tárgyi és nyelvi magyarázatokat tartalmazók. S ezen jegyzetekben fordulnak elő olyan magyarázatok is, melyeket a nagyobb kiadásban nem találunk, a mi természetes, mert a középiskolai növendékeknek szüksége van olyan fölvilágosításokra is, melyekre a művelt olvasó rá nem szorúl. A kisebb kiadás e szerint nem csupán átdolgozott vagy épen egyszerű kivonata a nagyobbbanak.

A mi a két mű általános irodalmi értékét illeti, azt nem igen lehet túlbecsülni. Irodalmunk aesthetikai fejtegetésekben felette szegény, és a mi van, igen csekély kivétellel, külföldi dolgokra vonatkozik, meg nem is épen értékes. Saját költőinket nem igen olvassuk, semmi esetre nem olvassuk úgy mint kellene. Arany pl. csak névleg népszerű költő; balladáit declamirozzák itt-ott, a költőt dicsőítik, de a ki tudja, hogy az iskolákban hogy tanítanak irodalmat és hogy magyarázzák az írókat, a ki a mellett tekintetbe veszi, hogy Arany balladáit határozottan nehezen érthetők, s szépségeik nem tűnnek fel a felületes olvasónak, — az nem fog azon csodálkozni, hogy a költőt kevesen értik, szépségeiről meg épen keveseknek van tudomásuk. Tulzás nélkül merjük állítani, hogy nemzetünk művelteinek sincs kellő tudatuk arról, hogy Arany mily genialis, mily valóban nagy költő. A mi a balladáról, áll Arany „Toldijáról“ s más nagyobb művéről, áll kisebb nagyobb mértékben Vörösmartyról, a Kisfaludyakról, Madáchról, sőt, a határozottan még legismeretebb és legjobban érthető Petőfiről is Ha már a nagy közönség kell, hogy őszinte hálával vegye ezen érdekes és izlésteljes magyarázatot, — az iskolai kiadást épen úttörő munkának tartjuk, és csak azt kívánjuk, akadjon minél több olvasója és — méltó utódja. Tanáraink eddig igen kevéssé tudták kiaknázni hazai költészetünknek minőségileg elég gazdag bányáját; méltán panaszkodtak, hogy ez irányban semmi eszköz sem áll rendelkezésükre, hogy itt teljesen általános műveltségükre vannak utalva. *Greguss* az előttünk fekvő két füzetben kitünő taneszközt ad kezükbe, mely nemcsak Arany balladáinak magyarázatára szolgáltatja a szükséges anyagot, hanem egyszersmind általános útmutatást nyújt arra nézve, hogy középiskolákban miképen — mely szempontokból, mily módon, — fejtegetendők költői olvasmányok.

A ki e két füzetet áttanulmányozta, az nemcsak Aranynak, hanem, egy kis gondolkodással és némi utánjárással, bármely más költőnk elbeszélő költeményeit is fogja eredménynyel magyarázhatni. Főleg e szempontból, hogy t. i. *Greguss*-nak e kiadásai tanároknak és íróknak mintául fognak szolgálni hasonló munkálkodásoknál, — igen örülünk azon absolute is elismerésre méltó jelességnek, melylyel e füzetek felruházták, hogy t. i. *Greguss* tartózkodott minden olcsó phrasistól, minden széphangzásu dicsériádtól és szógazdag ömlengéstől, — hiányoktól, melyekben főleg a hasonló német könyvek néha nagyon szenvednek.

A magyarázatokról magukról még csak egy két megjegyzést teszünk, — némely érdekesebb detailra figyelmeztetve, főleg nyelvészeti és metrikai dolgokban.

Szerzőnk ezt a szófüzést: „*tizenharmadik junius*“ helyesebbnek, illetőleg célszerűbbnek és szebbnek vitatja, mint a melyet eddigi hivatalos nyelvtanunk rendel: „*junius tizenharmadika*.“ Ezt a népies kifejezést: „*eszem adta kis barnája*“ nem úgy magyarázza, mint az akadémiai nagyszótár, mely szerint az „*eszem*“ az „*ész*“ névszó birtokragos első személye volt. *Greguss* úgy okoskodik, hogy az „*eszem*“ az „*enni*“ ige első személye a jelenben, mint ebben a versben is: „*Eszem azt az imádságos kis szádat*“; vagy: „*Ugy szeretlek majd m g-eszlek*“; s ez alapon magyarázza Arany hasonló kifejezését is: „*Gyilkolom a fattya*.“ (Török Bálintban.) Egy másik kifejezés (Ágnes asszonyban): „*Nézzen istent kegyelmetek*“, arra szolgál alkalmul a szerzőnek, hogy a czimzavaink használatában elharapózott többest megtámadja s a mai nap szokásos „*felsőgeik*“, „*nagyságaik*“ ellenében a „*felsőgök*“, „*nagyságuk*“ helyességét vitassa. Jogosultnak nyilvánítja a „*közzé*“ kettős z-jét, bár nyelvtanunk csak egyet tanít; de a kettős z jogosultságát olyan analogiák bizonyítják mint „*hozzá*“, „*benne*.“

Különösen érdekeseknek és figyelemre méltóknak tartjuk szerzőnknek az eredeti magyar versre s ezen versnek jelölésére vonatkozó állításait, melyeket a nagyobb kiadás elé csatolt előszóban olvasunk. Magyar verstana megjelenése, azaz 1854 óta folytatott vizsgálódásai, ugymond *Greguss*, azon meggyőződést érlelték meg benne, hogy a magyar vers is megkívánja ugyan a hangmértékileg hosszú és rövid tagok váltakozását, s különösen kerüli a nyújtott tagok halmozódását, de teljességgel nincs benne meghatározva, hogy a sor-nak melyik tagja legyen hosszú, melyik rövid; a magyar versben a tagok hangmértéki hosszúsága (—) vagy rövidsége (u) lényegtelen; ezen hosszúságok és rövidségek jelölése tehát fölösleges. Lényeges a magyar versben a tagoknak száma, és az arsisoknak helye. Hogy a magyar verssor pro-

zódiai képletét összeállíthassuk, azt kell tudnunk, hány tagból áll s mely tagok emelt hangúak, mert ennek alapján megtudjuk azt is, hány ütemből áll s hány tagja van mindenik ütemnek. Például. Hogyan jelöljük hát a sorokat? Ez a sor :

„Az alföldön halász legény vagyok én“

áll 11 tagból, emelt hangú pedig az 1-ső, az 5-dik és a 9-dik tag. Három üteme van tehát: az első négy tagu, a második is négy tagu, a harmadik három tagu. Ez a sor tehát így jelölendő: 4, 4, 3; s ez a három szám kifejezi a sor teljes rhythmusi jellemét: a három szám, összeadva, mutatja a sor tagjainak számát ($4 + 4 + 3 = 11$); egyenkint, az ütemeket jelentik. Az arsisok helye is meg van ezzel jelölve, mert tudjuk a magyar prozódia törvényét, hogy emelt hangja van minden ütem első tagjának.

E számokkal jelölés első nyomait szerzőnk már Fogarasinál a Magyar Nyelv Szellemében megtalálja: de az ő ujtása abból áll, hogy a magyar verset a hosszú és rövid tagok jelölésétől egészen fölszabadítja, a minék különben is csak a zenei tempóra nézve van értelme.

Ohajtjuk hogy a szakértők e jelölés rendszeréről — melyet a szerző elég bőven fejt ki előszavában — nyilatkozzanak. A külön jelölés minden esetre okszerű, mihelyt elismerjük — és szerzőnk is ezt vitatja — hogy a magyar költészetben egymástól elvileg eltérő kétféle verselés uralkodik: egy eredeti, az ugynevezett hangsúlyos, meg egy átvett, az ugynevezett mértékes; ezt a kétféle verselést nem szabad se egymással összetévesztenünk, se egyiknek szabályait a másikkra alkalmaznunk, s Berzsenyi és Vörösmarty fényes sikerei óta a mértékes verselés terén, melyekhez még Aranyéi is hozzájárulnak, arról sem lehet többé szó, hogy a tisztán mértékes verselést a magyar költészetből kiküszöböljük. A kettőnek tehát meg kell fénni, nem együtt, hanem egymás mellett, s Arany balladáinak commentátora is ez összeféresztésre törekszik, midőn mind a kettőnek jogosultságát, de mind a kettőnek külön természetét is vitatva, mindeniket a maga törvényei szerint kívánja megítélni s megjelölni.

E töredékes megjegyzések eléggé fognak tanuskodni e két könyv gazdag és érdekes tartalmáról, valamint arról is, hogy szerzőnk számos figyelemre méltó és önálló gondolatot tudott szorosb feladatával összekapcsolni. Ohajtjuk, hogy a két igen szépen kiállított füzet sok és szorgalmas olvasót találjon.

l. y.

A *Mythologia Kézikönyve*. Irta Cox György. A harmadik angol kiadás után fordította s a finn mythológiával bővítette Dr. Simonyi Zsigmond. Budapest, 1877. Franklin-társulat. — 8-rét, 244 lap. Ára 1 firt 50 kr.

Midőn a mythostudomány újabb fejlődésére s ennek az iskolára való fontosságára akarom figyelmeztetni e folyóirat olvasóit, azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy két nagyon érdekes és tanulságos czikkre utalhatom őket, melyeket most két esztendeje közölt dr. Goldziher Ignác a Magyar Tanügyben (1875. 115. és 172. l.). Kifejti ott, hogy a mythologia tanításának nem az a célja, hogy stilusában a maguk helyén (vagy akár másutt is) alkalmazni tudja az ember a mythologikus képeket, vagy hogy a műveltnek látszani akaró ember ismerje „az Olympos statisztikáját“, a theogoniákat s hasonló limlomot; hanem az, hogy megismerkedvén a mythikus személyekkel és történeteikkel a régieknek derült gondolatai világába egyik legszebb oldaláról behatolhasson, és hogy a mythikus alakokat egymással összehasonlítva s megértésükre a nyelvbéli tanulságokat is fölhasználva egy-egy pillantást vethessen abba a történelőtti, kezdetleges gondolkodásmódba, melylyel a gyermek ember a természetnek váltakozó és folyton ismétlődő tünetényeit fölfogta. Mert mai tudásunk szerint, — s ezt épen a mythostudomány újabb irányának köszönjük, melynek legkiválóbb uttörői Kuhn Adalbert és Müller Miksa — *a mythos nem hitrege* (azaz eredetileg nem vallásos meggyőződés kifejezése s nem is önkényesen alkotott rege), hanem a kezdetleges gondolkodásmódnak oly fejlődése. mely bizonyos korban szükségképen vele járt a nyelv fejlődésével, csak hogy később egy helyen a szabadon szárnyaló képzelet dús virágzásnak indította, máshol ellenben merev formákat öltött és idővel elakadott. Goldziher így végezte czikkét: „Fájdalom, jóllehet a szaktudósok a mythostudománynak a tudományos napi renden fölötte előkelő helyet vívtak ki újabb időben¹⁾, a paedagogia nem igen alkalmazta még a tudományos kutatás eredményeit e téren a maga céljainak megfelelőleg. Legalább a tankönyvirodalomban igen kis mértékben mutatkozik ily tevékenység. Tudtommal az angol Cox kis mythologiai tankönyvén (és regéin s ezeknek Baudry eszközölte franczia fordításán) kívül az összehas. mythostudomány vívmányai terméketlenek maradtak az iskolára nézve. Cox és

¹⁾ A mythostudománynak újabb irányát ismerttettem a néhai 'Philologiai Közlöny' utolsó évfolyamában (leginkább Müller M. után). V. ö. még Müller M. Fölolvasásait és Ujabb Fölolvasásait a Nyelvtudományról; az utóbbiak (szintén e sorok írója fordításában s az akadémia könyvkiadó bizottsága kiadásában) most hagyták el a sajtót, s második felük a mythológiával foglalkozik.

Baudry könyvei pedig — hiszen az első ezen írók közül a mythostudományak üttörő kutatói között is előkelő helyet foglal el ¹⁾ — méltók az utánzásra.“

Cox kézikönyvét most a Franklin-társulat magyar átdolgozásban, fényes kiállítasu könyvben adja a magyar ifjuságnak. Az egész könyv kellemes elbeszélő hangon van tartva. A szépen irt előszó a mythosoknak esztétikai és erkölcsi értékét fejtegeti; erre a mythologia eredetéről és fejlődéséről szóló fejezet következik. Az egyes népek mythológiái közt első helyen természetesen a legszebbik áll, a görögöké, s ez van legbehatóbban s legterjedelmesebben tárgyalva (24—154. l.). Különös gond van arra fordítva, hogy a mythosok legrégebb s legtisztább alakjaikban lépjenek föl. Coxnak nagyobb könyvét is (Tales of Ancient Greece) most fordítják ²⁾; ifjuságunk ebben is becses és fölőtte élvezetes olvasmányt nyer, mely a görög mythikus elbeszéléseket a legrégebb források szerint, minden későbbi salaktól és okoskodástól menten adja. — A görög mythologia után rövidebben vannak tárgyalva a latin (155—168), az egyiptomi (169—171), assyriai (172—173), védai (174—178), perzsa (179—181) és északi mythologia (182—188). — A fontosabb mythikus családfák (204—211) és pontos tárgymutató (212—224) zárják be a könyvet.

A fordító az eredetihez hozzá csatolta a finn mythológiát s különösen a *Kalevala*, a szép finn hősköltemény, tartalma elbeszélését és magyarázatát. A *Sampo* magyarázatára nézve Castréné ellenében Schiefner találó véleményét fogadta el, mely egészen megfelel a mythosalkotás egyéb példáinak, s mely szerint a Sampo eredetileg a napvilág volt, melyet az éj magánál tart, s később a szó jelentésének elfeledése, továbbá a svéd *stamp* szó és a germán mythosbeli csodás malom szülte azt a hitet, hogy a Sampo sem egyéb, mint egy ilyen csodálatos malom. — A *Kaleva* szó magyarázatára nézve (szintén Castrén ellenében) Lönnrot egyszerű és találó megfejtését (finn szótárában) vette át, mely szerint Kaleva tulajdonkép vezért, főembert jelent s nem egyéb, mint az orosz *golova* „fej” szó (Kalevala „a hősök hazája”). — A magyarázatoknak egy részeért maga felelős s talán máshol bővebben számot fog adni róluk. A magyar mythologia töredékeiből csak néhány nevet és kifejezést (Manó, Iz, öreg isten, isten nyila, Ukkon pohara) említ a megfelelő finn mythosokkal

¹⁾ Nagy szorgalommal és tudományal irt egy terjedelmes (két kötetnyi) művet az írja nemzetek mythológiájáról (The Mythology of the Aryan Nations.)

²⁾ Komáromy Lajos fordítja s a Franklin-társulat adja ki; az első füzet „Görög Regék” címe alatt már meg is jelent a (középiskolai tanáregylet megbiásására) dr. Kármán Mór szerkesztette Ifjusági Irtak Tárában.

kapcsolatban. Azonban nem tagadhatta meg magától, hogy föl ne vegye a Koitról és Aemmarikról szóló gyönyörű észt regét.

Különösen ügyelt rá a fordító, hogy a görög nevek mindig helyesen, görög alakjukban és ne latinositva jelenjenek meg. mert bizony kár és sokszor fogalomzavaró *Athéné, Héraklés, Akhilleus, Odysseus* helyett azt mondani Minerva, Hercules, Achilles, Ulysses vagy *Phoibos Apollón, Oidipús, Iphigeneia* h. Phoebus Apollo, Oedipus, Iphigenia, vagy *Kerberos, Kírké, Kheirón, Khimaira* h. Cerberus, Circe, Chiron, Chimaera; csak néhány névnel használta az általánosan bevett és megszokott magyaros alakot (Trója, Spárta. Athén városa, Kréta, Róma). A görög nevekben a helyesebb kijtés előmozdítása végett dr. Kármán példájára (magyar olvasó könyve harmadik részében) a hosszú *e-t* (*η*) következetesen ékezetes *é*-vel jelölte meg; azon felül a hosszú *o-t* (*ω*) *ó*-val, az *ou-t* *ú*-val jelölte, minthogy pedig a *k* hangot mindig a görög *k* betűvel írja (a *c, e* és *i* előtt, rosz kiejtésre ád okot), a *χ*-re is *kh-t* használ (*χ τ π = k t p, χ θ ς = kh th ph*) *Helené, Athéné, Hermés, Apollón, Sókratés, Minós, Akhilleus, Kheirón* stb.

Az eredeti munka kérdésekben és feleletekben van szerkesztve. Ezt az alakot, mely tisztán iskolai könyvnél sem helyeselhető, a fordító elhagyta s ez által elérni remélte, hogy e könyv nem csak iskolai kézi könyvül fog szolgálni, hanem az iskolán kívül is el fog terjedni.

Dr. Simonyi Zsigmond.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1. *Néhány görög alaktani részletnek tudományos álláspont szerinti fejtegetése s iskolai kezeléséről.* Irta *Straub József.* (A pozsonyi főgymnasium 1875—76. éretesítőjében.)

A szerző, a külföldön szerzett ismereteit értékesítendő, utatást akar adni a magyarországi tanároknak a görög nyelvtanítást illetőleg. A törekvés dicséretre méltó; csak-hogy a kivitele nem felel meg a hozzákötött várakozásnak; ugyanis 1) ha valakit tanítani akarunk, megköveteljük a tanártól: hogy a szabályt világosan és magyarul formulázza. Ennek éppen ellenkezőjét teszi a szerző, miről legbiztosabban meggyőződünk. ha magának a szerzőnek szavait idézzük. Hadd álljanak itt: 4. l. „Émlíthetjük aztán, hogy a görögben hajdan még F hang is létezett (a *kiköveketett* j-ről szólni a gymnasiumban épenséggel nem szükséges“). Mi

az a *kikövetkeztetett*? 12. l. „O végü nőnemü törzsek. Ezek sokáig terra incognitát képeztek, de most a tájnyelvek segítségével a dologba már némi világot tudtak hozni“. Kik? az o végü törzsek-e? vagy az ezekkel foglalkozó tudósok? Rendkívül zavart a következő fogalmazás a 15. lapon, hol a szerző az idők megkülönböztetésének hármasságáról szólva, mely ismét külső és belső, ekképen folytatja tanítását: „A cselekvés t. i. a beszélő álláspontjával vagy összeegyeződik, vagy előtte fekszik, vagy utána következik. Ezekben a különbség csak külső, mert a cselekvés előhaladása teszi csak a nélkül, hogy bensőleg változott volna“ Ember legyen, a ki ezt megértse! Ilyen u. o. „Azon törzs, mely az igével van adva, a praesenttörzs, melyből az egész praesens és imperfectum képeztetik“ Ebben a kikezdés, egészen érthetetlen. Így lehetne tovább idézni. — 2) A tanító tanártól, ki módszertani útmutatást akar adni, megköveteljük, hogy arra nézve teljes tájékozottsággal birjon. Ne beszéljen mondattani alapra fektetett alaktanról, ha annak indokolására csak azt tudja felhozni a 9. l. hogy „a kisebb mondatok fordításához fogván. az ige tanból a verbum substantivumot az *ei*-t és az *o* végü igeik jelen idejü törzsének legalább jelentő módját előre bocsássuk.“ — Minő bizalommal fogadhatjuk azon tanárnak módszertanát, ki a különféle törzsek megértésére, „minthogy az új tanulók előtt, mert a latinban (legalább a mint ország-szerzte tárgyalják) nem látták“ azt ajánlja a 14. l. „hogy fel lehet használni a régi iskolaszerű latin úgynevezett conjugatumot, vagy a verbo-t, p. *laudo, laudare, laudavi, laudatum*. Elmondhatjuk, hogy azért tanulják min len latin igenél ezt a „négyeséget“, mert ettől képezzük a módokat és idöket mind.“ Ha ezt tanulta a külföldön, akkor ugyancsak tévútra vezeték. Ki hiszi most, kivált a ki a nyelvtudománynyal foglalkozott, hogy *laudare*-ből valami idö, vagy mód képeztenék?! Csak nem fogjuk engedni, hogy a tudomány rovására a régiebb grammatikusok álláspontjára visszamenjünk, azután gondoljuk meg jól, mielőtt valami kárhóztató itételeket kimondunk, valjon nem állítunk-e valami valótlanságot, mint pl. azt, hogy „ország-szerzte tárgyalják.“ Mert ez tudunkkal, és több gymnasium dicséretére legyen mondva, más-kép áll.

Grammatikai értekezéseknél igen fontos a helyes terminologia. Ezen a téren a magyar philológiának valahára már megállapodásra kell jutnia, hogy olyan szörnyek ne keletkezhessenek, mint a minőkkel ezen értekezésben találkozzunk; pl. 8 l. synzesis (= összeülés) a melyről különben a szerző u. o. azt mondja, „hogy ezt csak a fül veheti észre“; u. o. a hangeltolás (Autverschiebung); 9. l. assimilódott; 12. l. kikövetkeztetett; stb., továbbá a *beálló* szó is rozsul

van megválasztva az aoristus jellentésének meghatározására, mert a beálló inkább a jövőre vonatkozik; zavar van az igenév és a részesülők (15. 16. l.) neveinek alkalmazásánál: az igenév ugyanis mint genericum helyes; fajai: a főnévi igenév (infinitivus etc.) és a melléknévi igenév (participium).

Ennyit tartottam szükségesnek kiemelni, hogy a szerző, ez által figyelmeztetve, ilyen kérdések megfejtéséhez jövőre nagyobb óvatossággal és pontossággal járuljon.

2. *A latin nyelv a rokon nyelvek körében s történetének forrásai. Spitzkö Lajostól.*
(Az aradi kir. főgymnasium 1875—76. értéskötetében.)

Ez címe azon értekezésnek, mely a szerző állítása szerint, bevezetés „a latin nyelv fejlődési története” cím alatt tervezett munkájához.

A mint ilyen nemű műveknél szokás, a szerző is mindenekelőtt általánosságban kiemeli a latin nyelvnek rokonsági viszonyát a többi úgynevezett indo-európai nyelvekhez és jellemzi azon állást, melyet azok körében elfoglal, rajzolja az itáliai nyelvek egymásközt való összefüggését. kimutatva azt a nyelvi tünetenyeken, melyek fajrokonyságra engednek következtetni; bemutatja továbbá rövid vonásokban az egyes itáliai nyelveket, u. m. 1) az umber; 2) a volsk; 3) az osk; 4) a sabell; 5) a falisk nyelveket. míg végre záradékol a latin nyelvnek ősrégi-, fény- és hanyatlási korát vázlatos képből tünteti elő. — A bevezetés e szerint mintegy dióhéjban mind azt tartalmazza, a miről a szerző megjelenendő munkájában bővebben szándékozik értekezni: Es ezen tekintetben ezen bevezetés nemcsak sikerültnek mondható, hanem arra nézve is nyújt reményt, hogy ígért műve hasznos és becses is lesz, mert igen jótékonyan hat az olvasóra a világos és nyugodt tárgyalás, a kellő óvatosság, melyet az eltérő nézetek üttévesztőjében megőriz; így például azon kérdésre nézve: vajon szabad-e egy graeco-itáliai kelta törzs nyelvet felvenni, melyből először a kelta vált volna el (12. l.)? vagy, vajon az etrusk nyelv sorolható-e az itáliai nyelvek közé vagy sem (2. l.)? — Az utolsó kérdést illetőleg ajánlhatnám a szerzőnek Liverani-nak a „La chiave vera e le chiavi false della lingua etrusca” című füzetecskét.¹⁾

A kutforrások, melyek az ilyen munka összeállításánál nélkülözhetlenek, mind és pontosan elő vannak sorolva. úgy a mint azok Hübner-nek „Grundriss zu Vorlesungen über

¹⁾ Azóta t. i. e mű 1874-ből való — sok megjelent a mi e nevezetes problémát fejtegeti. A benne való eligazodáshoz okvetlen szükséges, hogy Corsennek két kötetes nagy szabású munkáját s ellenfeleinek, teszem, Deecke kutatásait is ismerjük.
P. T. E.

die lateinische Grammatik“ című munkácskájában össze vannak állítva. Nem ugyan, hogy ezekkel az aradi könyvtár rendelkeznék, — annyiival is inkább, minthogy szerzőnek a Mommsen-nek Toldy-féle elhibázott fordításával (1. 4. lap) kellett beérnie, — mert akkor annak állapotát irigylésre méltónak kellene tartanom; de meg vagyok győződve, hogy a szerző a külföldön való tartózkodása alkalmával munkája teljessége tekintetében a szükségeltető jegyzeteket az eredeti kútforrásokból kiböngészte.

Végre legyen szabad még egy észrevételt kockáztatni, még pedig a népnevek helyesírását illetőleg; míg t. i. Szénássy Sándor „A latin nyelv és dialektusai“ című művében az *oszkus*, *marsusok*, *volskusok*, *sammumbeliék*, *etruskus*, *faliskus*, *sabellus* népekről szól (ámbar itt is következetlen az *oszkus* és *volskus* írásmódjára nézve, a szerző így írja azokat: *umber*, *volsk*, *osk*, *sabell*, *falisk*. E tekintetben ugyancsak kellene végleges megállapodásra jutni.

3. A római irodalom elterjedésének tényezői és a Dodwell-féle töredékek. Irta Okányi Pál. (A lőcsei kath. főgymnasium 1875—76. évi értesítvénye.)

Ez mindenesetre érdekes thema és érdemes arra, hogy a mi irodalmunkban is legyen szó róla. Megjelent ugyan György Ödöntől hátrahagyott munkáiban 52—57. l. egy rövid értekezés „Róma irnokai“ cím alatt, de ez a címzett kérdésnek csak egyik részét érinti. A szerző kérdésének megfejtésére Schmidtnak „Geschichte der Denk- und Glaubensfreiheit“ című könyvét használta alapul. Nézetem szerint helyesebben cselekszik a szerző, ha az egész részletet, úgy a mint van, lefordítja, mert ez esetben teljes képét nyertük volna az irodalom elterjedés minden tényezőiről, holott itt, oly kis térre szorítva lévén az egész, csak is annak vázlatával kell megelégednünk, olyannal, mint a minőt Lübker Real-encyclopaediájában „Das Bücherwesen“ cím alatt nyújt.

Az értekezés átolvasásánál feltűntek az idézetek: 5. l. Mart. 133 és 7. l. Mart. 21 és 5., holott azok Schmidtnél helyesen így állanak: Mart. 13, 3. Mart. 2, 1, 5.; továbbá a hivatkozás 6. lap. Becker Gallus-ára I. k. 165—179 lap, t. i. a Sosius testvérek mint Horatius kiadóinak létezését illetőleg; a nélkül, hogy felemliténé a kiadás minőségét, minthogy az 1863-iki kiadásban hiába keres az olvasó az ezen ténnyre vonatkozó idézetet. Hogy a Dodwell-féle töredékeket lenyomatta és magyarázatokkal kísérte, csak helyeselni lehet.

Bartal Antal.

4. *Tanulmány a classica tudományok ujra felébresztése korából* (Petrarka és kora) írta Krinitzky Ferencz. (A temesvári főgymnasium 18756 értesítőnyében).

Szerző ezen kis értekezésben elég ügyesen állítja össze azon adatokat és nézeteket, melyeket leginkább Voigt¹⁾ és Gisgra²⁾ az olasz renaissance kort tárgyaló műveiben gyűjtöttek és kifejtettek volt: e szerint joggal várhatuk, hogy szerző ezen felhasznált forrásait megnevezze, miután az értekezés új felfogást nem tartalmaz és felette compendiarius rövidsége által tűnik ki, ha t i a tárgy fontosságát és nagy körét tekintetbe vesszük. Az egész értekezés folyamában nem találjuk eléggé méltatva Petrarca és az olasz humanisták főjellemvonását, mely abban állott, hogy a régi írókról ábrándozott és minden iránt, a mi az ókori régiségek körébe tartozott, rajongtak és lelkesedésre gyuladtak. Ámbár Petrarca a római irodalommal és régiségekkel való foglalkozása folytán sohasem vitte annyira, hogy a régi Róma cultur-állapotát, államéletét és irodalmát *tárgyilagosan* megértette volna, mindazonáltal az ókornak lelkesült dicsőítője volt. S talán épen ezen körülmény, mely szerint műveiben nem találkozunk az ókori viszonyok történelmileg hű *objectiv* felfogásával, okozta azt, hogy subjective egész lényegével, minden gondolataival élt ezen büvös körön belől, melybe őt a csodálat és képzelet mintegy odavarázslák. A római írók Petrarca és legtöbb követőinek felfogásában *szent isteni egyéniségekké válnak*, különösen Cicero és Vergilius, kiknek fényes irálya és tündöklő alakításai minden tekintetben leginkább megegyeztek az olasz humanismus lényegével. Petrarca metrikai levelei pl. egész a túlzásig bővelkednek antik nézetekben és classicus reminiscentiákban. Egy *philologushoz* méltó munka volna, Petrarca és a többi olasz humanisták latinul és olaszul írott műveit áttanulmányozni és ezen szempontból kimutatni az antik írók lényeges befolyását az olasz humanismus eszmekörére és nyelvezetére, mert általános phrazisokkal (melyeket ezen értekezésben is bőségesen találunk) itt mint másutt nem boldogulunk; ezen képnek keretébe azonban okvetlenül fel kellene vennünk a német és a magyar humanismus első századát (Mátyás király idejében), mint az olasz renaissance-nak utó- és némiképp visszhangját. Természetes, hogy az ily szellemű és irányú dolgozat messze túl menne egy programmértekezés körén és határain.

1) Voigt G., die Wiederbelebung des klassischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus. Berlin 1859.

2) Gisgra L., Petrarka, Leipzig, 1874.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. *Δοκίμιον ιστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ Δημητρίου Μανροφρύδου. Ἐν Σμύρνῃ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἀμαλθείας.* 1871. (Az az: Kisérlet a görög nyelv történetéről Mavrophrydes Dömötörtől. Smyrnában az Amalthea könyvnyomdájából 1871. *)

Az athéni egyetem 1856-ban pályakérdést tűzött ki a görög nyelv történetéről, s azt kívánta, hogy a pályamunkában különös gond fordítassék a mai görög népnyelv kezdete s fejlődésére. Az 1860-ban beérkezett munkák közül Mavrorphydes Dömötör nyerte el a jutalmat. De a munka csak 1871-ben jelent meg, szerzője halála után az e sorok élére irt czím alatt.

Szerző az első 29 lapon rövid vázlatát adja a görög nyelv külső történetének; azután tárgyalja huszonnégy lapon a hangtant, végre a 693-ik lapig bőven és szakavatottan rajzolja a hajlítás s hajtogatás történetét, s ezt a részt *Τυπικόν* vagy *Τυπολογικόν*-nak nevezi, melyben a mai görög nyelvtünetmények nyomait a legrégebb nyelvben keresi és sokszor meg is találja. Kivánatos hogy e munka, melynek szerzője az összehasonlító nyelvészetben is alaposan tájékozva van, nálunk is kelendőségnek örvendjen.

2. *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ἐπιστολίαι Κ. Ν. Σάθα.* (Bibliotheca graeca medii aevi; nunc primum edidit Constant. Sathas).

E czím alatt négy kötet jelent meg eddig a középkor kiadatlan görög munkáiból, melyeket Sathas Konstantinápoly, Bécs, Velencez, Páris, Flórencz, Milano s egyéb városok könyvtáraiban talált

Az első, második és harmadik kötet Velenczében (1872 és 1873), a negyedik Párisban (1874) jelent meg.

Az első kötet tartalmazza 1) Attalios Mihálynak, a híres jogtudósnak, szabályrendeletét egy általa 1077-ben alapított zárda és szegények intézete számára. s az erre vonatkozó császári arany bullákat; 2) Nicetas Choniatos hét történelmi dolgozatát; 3) Nicea dicséretét Metochites Tódortól s követségi jelentését Szerbiából; 4) Hiera verses krónikáját a török történetből; 5) Az Athos-hegyi zárdák kéziratának jegyzékét.

*) Megjegyzem, hogy az *Ἀμάλθεια* egy görög hírlapnak a czíme s hogy e hírlapnak saját könyvnyomdája van Smyrnában.

A második kötet tartalma: 1) Neophytus levele Cyprus meghódításáról Rikárd, angol király által. 2) Leontius Machaeras krónikája Cyprus királyságáról Nagy-Konstantintól kezdve. 3) A cyprusi görög nyelv szótára. 4) A cyprusi királyság érmei 9 ábrával s 108 kiadatlan éremmel Lamprostól.

A harmadik kötet tartalma: 1) A török uralom alatti Görögország krónikáiróinak szakmunkái; 2) kiadatlan levelek.

A negyedik kötet tartalma: Psellus Mihály emlékiratai 976-tól 1077-ig.

Télfy Iván.

Legujabb Molière-irodalom.

A „Revue critique“ a következő új munkákat ismerteti:

1. *Oeuvres de Moliere*, nouvelle édition revue et annotée sur les plus anciennes impressions, par E. Despois. Paris, Hachette 1873—76. I, II és III. kötet. Egy-egy kötet ára 7½ fr.

Molière műveinek ezen új kiadása, mely a Hachette közzétette „Collection des grands écrivains de la France“ czimű gyűjtemény legujabb köteteit képezi és mely még fölülmulja *Moland L.* 1863-ban Garniernél megjelent kitünő Molière-kiadását, különösen gazdag jegyzetei által válik ki a hasonló vállalatok közül. A Molière felhasználta forrásokat művei készítésének korát, az egyes darabok bírálatait, az előadásoknak számát — mindezt gondosan állította össze a kiadó.

A forrásokat illetőleg tán már tulságos gondot mutat a kiadó, midőn az első kötetben Barbieri [Beltrame] Nicolo „Inavvertitójá“-nak olasz szövegét is közli, mely Molière szelésének mintája volt; hiszen ezen új kiadás, nem csupán Molière-tudósok, hanem a nagyobb közönség számára is készült, mely ily részletek iránt már nem érdeklődik. —

Az első kötethez függelék van csatolva, mely Molière minden művének előadását 1659—től 1870—ig felsorolja és érdekesen kimutatja Molière népszerűségének növekedő és fogyó phasisait.

Az utolsó kötetben Despois kiadó Molière életrajzát fogja közölni.

2. *Nouvelles pièces sur Moliere* et sur quelques comédiens de sa troupe, recueillies aux Archives nationales et publiées par *Emile Campardon*. Paris. Berger-Levrault 1876. VII és 191 l. — Ára 6 fr.

Campardon Emil ezen új könyvében néhány érdekes adattal toldja meg a Molière-re vonatkozó okiratokat, melyeket 1871-ben tett közzé. Jelen könyve 17 okiratot közöl, melyek részint törvényhatósági rendeletek, részint az udvari számitások kivonatai.

Ámbár ezen gyűjtemény értéke nem oly nagy mint *Soulié E.* „Recherches sur Molière et sur sa famille“ czimű könyvének, mely véget vetett a Molière-mythosnak és a nagy költő biographusait egész új utra terelte — Molière tisztelői mégis köszönetre méltó felvilágosításokat találhatnak benne. Többek közt a titkos tanácsnak egy, 1660-dik sept. 3. kelt végzését közli a „Cocu imaginaire“ után-nyomatásának tárgyában és ugyanazon tanácsnak egy 9 évvel később kiadott határozatát a „Tartuffe“ bitorlásának eltiltása végett, melyek bizonyítják, hogy Molière nem volt annyira közönyös pénzerdekei és műveinek utánzása iránt, a mint eddig feltették. A gyűjtemény második fele felsorolja a Molière társaságának az udvar előtt tartott előadások fejében járt díjakat.

3. *Les Contemporains de Molière*, recueil de comédies rares ou peu connues, jouées de 1650 à 1680 par *Victor Tournel*, tome troisième. Théâtre du Marais. Paris, Didot. 1875. XL és 572 l.

Tournel színmű gyűjteményének jelen 3-dik kötete a Marais színház játékrendét és néhány a Palais-Royal színházban játszott darabot foglal magában. A szemelvények megválasztása általában jó, a jegyzetek kitűnőek; a gyűjtemény ily módon megérteti velünk Molière állását s érdemeit kortásaival szemben és egyszersmind a 17-dik század irodalmára is fényt derít.

Paris Gaston szakértő ítélete szerint, a legtudományosabb férfi is tanulhat e gyűjteményből, a pusztán kíváncsi pedig elég mulatságot találhat benne.

VEGYES APRÓSÁGOK.

— Hírek a görög világból. *Don Pedro császár Athenben.* — *Schlesinger M. a görög népről.* — *Kiepert néprajzi térképe.* — *Az atheni archaeologiai társaság ásatásai.* — *Deligiorgis az olympiai ásatásokról.* — *A „Daily News“ az aegaei szigetek lakosairól.* *Don Pedro, Brasilia császára, Athenben tartózkodva, meglátogatta az ottani tan-, mű- s jótékony intézeteket. Lampros Pált, az érmészt, Philemont, a történést s Orphanides Tivadart, a fűvészt, saját lakásokon kereste föl s érdeklődéssel vizsgálta érmészeti, régészeti és fűvészeti gyűjteményeiket. Az árvaintézetben nagy tetszéssel szemlélte a növendékek munkéskészítményeit s különös meglelégedéssel hallgatta meg hangversenyöket. Azután belépén az intézet kórodájába, csodálkozott, hogy az ágyak mind üresek, de csakhamar meglátván az ablakon át a szemközt fölmagasló Akropolist, megjegyzé: valóban nem is lehetséges, hogy valaki beteg legyen, a kinek átellenben ilyen látványa van. Én, ha a Parthenon mindig előttem volna, nem csak mindig a legegészségesebb volnék, hanem meg sem vénülnék soha.*

Ugyanezen császár, midőn Amerikában utazott, meglátogatta Bostonban a vakok intézetét, melynek élén egy görög tudós áll. Neve: Anagnostopulos. A császár beszélgetésbe bocsátkozván vele a görög nyelvről, azt mondá, hogy ő is tanulmányozta az ó- és új görög nyelvet s hogy ez utóbbi valamivel szegényebb az előbbinél a határozatlan mód s néhány szócska elvesztése miatt. Azután kérte Anagnostopulost, hogy küldjön neki görög hiriapokat; s végül meleg rokonszenvét jelentette ki a görög nemzet iránt.

Max Schlesinger, a „Kölnische Zeitung“ munkatársa, a ki nem nagyon rokonszenvez a görögökkel, mult évi januárban meglátogatta Görögországot s közzétette ottani benyomásait. Syrában csodálta az utcák tisztaságát. A nyelv, melyet ott beszélni hallott, a legjobb benyomást tette reá, mivel az nem más mint az ó-görög, csakhogy új ruhában. — Azok, folytatja, igazságtalanul cselekszenek, a kik a görög népet államférfiai után itélik meg. A nép nem cselszövő s nem hazug mint a képviselői és ministerei. A nép józan, becsületes, lelkiösmeretes. A kik összekötetésben állanak a néppel, dicsérik kitünő tulajdonságait, szabatoságát, ügyességét, vendégszeretetét. A nép jobb a külföldön elterjedt hírénel, hol azt államférfiai szerint itélik meg. —

A görög lapok neheztelöleg említik *Kiepert* néprajzi térképét az europai Törökországról. *Kiepert* ugyanis bámulatosnak mondja a hellenismus szaporodását Epirusban s a tulajdonképi Albániában, de kiesinyli a bolgárok javára Macedoniában, hol egész görög községeket bolgároknak mond, Vodena, Stromnitza, Doiranion, Vitólia, Melenikon, Demis-Isar, Nevrokopos, Drama s más számos köz-

ségek fi- és lánytanodáiban kizárólag a görög az oktatási nyelv, Kiepert még is mint bolgár községeket jelöli meg. Felső-Macedoniával szintén így bánik Kiepert, a hol nem ismeri szabatosan a bolgárság és hellenisums határait, ott önkénytelen bolgárokkal telepíti meg a vidéket. Végre Thráciának is van oka fölszólalni Kiepert ellen; mert ott a görög elem sokkal erősebb a bolgárnál.

Az *archaeologiai társaság Athenben* ásatásokat eszközölvén az Acropolis déli lejtőségén, egy márványtáblára akadt 80 sort tartalmazó fölirattal. Ebben fölismerték azt a szerződést, melyet Athén és Chaleis kötött, midőn az athéniek Pericles alatt egész Euboeát hatalmukba kerítették, a mint az Thuecydidesnél (I 144) olvasható. — Azonkívül egy más fölirat is került napfényre, mely Athén, Arcadia, Elis és Phlius szövetségei szerződését tartalmazza. Továbbá ráakadtak Aesculapius templomának alapfalaira, szobrászati művekre 3 fölirattal telt fogadalmi táblákra. —

Görögország volt ministere, *Deligiorgis*, kirándult *Olympiába* az ottani ásatások megtekintése végett s észleleteit közrebocsátották az athéni lapok. Szerinte az Alpheos-vidék alsó részének lakosai tevékenyek, iparkodók s kevés év lefolyása alatt földüket kertté alakították át. Ők jó lovasok, szeretik a tudományokat, tisztelik a régiségeket s azért nők és férfiak tömegesen mennek Olympiába az ásatások helyére csudálandók a régi művészet termékeit.

A *Daily News* konstantinápolyi levelezője leírja az *aegaei szigetek lakosainak* szép haladását. Kivált pedig kiemeli Chios-t, melynek tanulékony s munkás lakossága, hagyományos rendszeretete, kereskedelmi ügyessége s vállalkozási szelleme által tűnik ki.

Télffy Iván.

— **Pausanias Arcadiája.** Az 1877-re szóló akadémiái Almanach 287 lap, olvassuk, hogy Szabó István jelenleg Pausanias Arcadiájának fordításával foglalkodik. Egyttal azt is jelentjük, a mit az Almanach nem említ, hogy Szabó István a múlt évben Orpheus Argonauticonját is lefordította. (V. ö. M. Tanügy, V. 417.)

— **Ilias II. 825.** *πίνοντες ὕδωρ μέλαν Αἰθίοποιο.* Ameis egybe veti vele Horat. Carm. II. 20, 20 me peritus Discet Hiber Rhodanique poter; III. 10, 1 Extremum Tanain si biberes; IV. 15, 21. Non qui profundum Danuvium bibunt; Verg. Ecl. I. 63 aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim; Aen. VII. 715, qui Tiberim Fabarimque bibunt, s azt mondja róla, hogy sokszor utánzott kitétel. Nem okvetetlen szükséges, hogy mindenütt utánzást lássunk; mert az az átvitt értelmű kifejezés naiv költészetben, teszem a magyar népdalban is találkozik. Erdélyinél, Népd. II. 57:

Lassan foly a Tisza,

Boldog, a ki iszsza!

— **Cinna Zmyrnája.** Servius, Verg. Georg. I. 288. vhez Cinna elveszett költeményének eme két sorát idézi:

te matutinus flentem conspexit Eous,

et flentem paullo vidit post Hesperus idem.

Szakasztott így szól „Barátnémhoz“ ezimű költeményében Berzsenyi, Toldy-féle kiad. 308. lap:

Siralmaidban lát a felkelő nap,

Siralmaidban hágy midőn leszáll.

— **Cicero elegiája.** Servius Verg. Ecl. I. 58. vnél Cicerónak egy elegiáját említi, melynek neve a kéziratokban tökéletesen eltorzult: **Talea Masta, vagy**

Talemasta, taliamastas, talia mastas, thalamasta. Teuffel (Über Cic. Charakter u. Schriften Tübing. 1863.) Tamelastis-nak, mások kiket Teuffel Gesch. d. röm. Literatur 3. kiad. (1875) 356. lap idéz, Halinastysnak, Tempestanak, sőt *Θαμιστά*-nak is olvassák. A legáltalálóbb conjectura, kikerülte Teuffel figyelmét. t. i. Urlichs az Eos I. 151. lap. Servius szavait a corruptelák tekintetbevételével így igazítja helyre: elegia, quae Italia maesta inscribitur. Szerinte Cicero számkivételére vonatkozott s nagy hihetőleg de suis temporibus művének 2. könyvét képezte.

— Horat. Carm. II. 3, 18. Epod. 16, 28.

Villaque flavus quam Tiberis lavit.

és:

quando

Padus Matina laverit cacumina.

Szakasztott ily átvitt értelemben mondja Gvadányi, Rontó P. 1. lap.

Borsod Vármegyének azon híres völgye,

Mellyet a Sajó moss, születésem földje.

— Gúla. Némelyek új szónak tartják s azt tanítják felőle, hogy valamint *pyramis* a tűzjelentő *πυρ*-ből keletkezett, szintugy gúlát is a *gyúl* igetöbblől képezték. Ballagi uj teljes szótárában kérdőjelet tesz elébe, azaz „ujjonnan alkotott szónak” jelöli s így magyarázza: Pyramide, die Spitzsäule (besser *lobor*).

E toldalék, miszerint helyesebb a *lobor* mint a *gúla*, azt akarja mondani, hogy gúlának *gyúl*-ból való képzése nem egészen szabályos, azért inkább a *lobor* szót ajánlja, mely világosan mutatja, hogy a lángjelentő *lob*-ból lett: t. i. a szláv *stobor*-ból vált *szobor* szó alakjára gondolva a *lob* hoz *or* végzetet toldottak.

Az efféle szógyártás ellen unos-untalan tiltakozunk, s azért a *lobor* szót semmi szín alatt el nem fogadjuk. (V. ö. Imre S., Idegen és hibás szólások 87. lap. Védi Toldy. Az új magyar orthologia, 20. lap.)

A mi azonban a *gúla* szót illeti, tudnunk kell, hogy az bizony *nem* „ujjonnan alkotott szó,” hanem idegen.

Róma későbbi korában az obeliszket közönségesen *agulia*-nak nevezték. V. ö. Mirab. Urb. In medio (t. i. a Circus Maximusban) erant duae aguliae, minor habebat octoginta septem pedes S et maior CXX duos S.

agulia-nak az eleje idővel elkopott, amint azt az olasz *guglia* mutatja, s ez az az alak, mely az uj latinság révén hozzánk is eljutott. A magyarban eredetileg *gulyának* írták, péld. Baróti Szabó kisd. szót., hol sugaras toronynak vagy hegy toronynak van magyarázva; de a marha gulyától való megkülönböztetés kedvéért utóbb *gúlára* változtatták.

— Nyelvészkedő asszonyság. Szarvas a Nyelvör IV. 351. lapján föleleveníti Schedel-Toldynak a Haramiak fordításához irt eme jegyzetét: „szün-estve: Feyerabend, egy asszonyságnak helyes javaslata szerént” s a 393. lapon így nyilatkozik róla: Először is azt kérdezzük, vajjon amaz asszonyság is ismerte „a dolognak e logikai nyitját, midőn a feierabend után igen „helyesen” a *szün-estve* szót megcsinálta, a melynek köszönjük a mai nap is használt s „a józan fülű nyelvészek által szentesített” *szünidő*, *szünóra*, *szünnap* fonákosságokat?

Ki volt az az asszonyság, ki a nyelvújítás dolgában maga is beleavatkozott? Nem valami fontos kérdés, de talán nem merőben érdektelen. Hadd mondjuk tehát meg.

Volt Pesten e század elején egy jeles ügyvéd, Simóna György, ki 1823 ban 50 évi prókátorságának jubilaumát ünnepelte. Ennél dolgozott mint patvarista P. Thewrewk József, s ennek házánál fordult meg egyéb írók közt Schedel is. A ház asszonya irodalmi kérdésekkel foglalkodó vendégeinek vitatkozásaiban maga is részt szokott venni. s egy ily alkalommal történt, hogy a *Feierabend* kifejezésére a *szünestve* szót javasolta.

szün-nel való összetételről levén szó, magáról *szün*-ről azt az eddig meg nem figyelt dolgot is közöljük, hogy valamint *okvetetlen* helyett mondják azt is hogy *okvet nélkül* (Nyelvtör I. 424) szintugy *szünetlen* vagy *szüntelen* helyett az is találkozik, hogy *szün nélkül*. Péld. Guadányinál, Rontó Pál 204. lap.

Tüzeket szün nélkül Moszkvákra fog adni.

Rendkívül érdekes egy tünemény, csak vigyázzuk meg; lehet hogy még több példája akad. Ezeknek valamint az *únos*, *lakos*, *is:os* stb. félicnek pontos összegyűjtésére nagy szükségünk van; mert abból fog kiderülni, hogy a *fogadatlant*-féléknek eme tagolása: *fogadat* (főnév) *utan* helyes-e vagy sem; továbbá az is, mely igetők szerepelhetnek magukra s melyek a képzésre nézve főnevekül, s mely névképzők s mikor járulhatnak a puszta igetőhöz (Péld. *imád-ság*, *nevet-ség*, *járad-ság*, *eped-ség*, *lehet-ség*, *tehet-ség* stb.) Nem ide fog tartozni a „*bánja* lesz.“ Ez nem birtokragos főnév, hanem a tárgyragos ige harmadik személye: *az lesz hogy bánja*.

Ponori Thewrewk Emil.

— Hogyan lett lehetővé a hieroglyphhek megfejtése? Csodával határos a hieroglyphhek megfejtésének biztossága napjainkban. E biztosságot a tudomány egy kőnek köszöni, melynek föllelése nélkül valószínűen még most is a hieroglyphhek előtt mint jobbára megfejthetetlen rejtvények előtt állanának a világ tudósai. E megbecsülhetetlen kőnek érdekes története a következő. Midőn az I. *Napoleon* vezérelte francia hadsereg a mult század végén Egyiptomban hadakozott, egy *Bouchard* nevű francia tüzértiszt az 1799. év augusztus havában *Rosette* (Rosid) városában a *St. Julien* nevű sánczon ásott, természetesen nem tudományos, hanem pusztán hadi czélból. De a háború szeszélyei nagyok; olykor vak düleében az ellenség helyett a legbecsesebb műkincseket semmisíti meg, mint például 1687. szept. 26., midőn a velenceiek bombája a törökök helyett a művészet örök veszteségére a *Parthenon* szobrászati remekeinek egy egész sorát verte agyon; olykor pedig ismét merő szeszélyből a tudománynak rendkívüli szolgálatakat is tud tenni, mint például 1799. *Rosette*-ben, midőn ugyanis az emlitem *Bouchard* fölügyelete alatti sáncz-ásás alkalmával egy négyszögű hosszukás kőtáblát, melyet a föld évezredek óta kebelében rejtgetett volt, az összes tudós-világ öröme napfényre hozott. — Ez egy feketés gránitkő tábla, telve rajzokkal és feliratokkal, miért is a francia táborban volt tudósok azt mint becses ereklyét azonnal lemásoltatták, magát a kőtáblát pedig gondosan begöngyölgetvén eltették azon szándokkal, hogy azt hazájokba való visszatéréskor a *Louvre* számára magokkal vigyék. E szép szándékuk azonban nem teljesült. Meghíusította azt az angoloknak a francziákon nyert tengeri győzelme *Alexandria* mellett, minek következtében e város az angolok kezébe került s vele együtt a többi közt az ott őrzött *kőtábla* is. A sors kegye úgy akarta hogy e lelet az akkortájt leg tudósabb és a tudományért leglelkesebb angolok egyikének figyelmét azonnal ott helyben magára vonta. E férfinak neve *Hamilton Vilmos*, ki mint a kormány meghatalmazottja követte a brit sereget. Ő e rendkívüli kőnek tudományos becsét rögtön fölismervén, mint páratlan kincset

hazájába szállíttatta, hol azóta a *Brit. Muzeumban* látható. — „*Non cuius homini contingit adire Corinthum*“ vagyis nem mindenki utazhatik a messze *Albionba* ily tudományos ereklyék megismerlése és tanulmányozása végett; — *Drezdát* már sokkal közelebb éri a magyar ember, a hol ha nem láthatja is az ókor műkincseit eredetiben, de láthatja legalább oly hű másolatban, hogy az eredetinek hiányát nem is igen érzi. — A *rosettei kőlapnak* hű mását *Drezdában* a „*Gipszöntvények Muzeumának*“ *A* termében a 23. szám alatt leljük meg. Megjegyzem azonban azok kedvéért, kik valamikor *Drezdába* szándékoznának menni, hogy az *A* terem tulajdonképen *két* teremből egy nagyobból s egy kisebből áll s hogy a kérdéses kőlap-másolat a *kisebb* teremben található, még pedig kevésbé szembeeszkő helyen, úgy hogy nem esodálkoznám rajta, ha sokan azok közül, kik valamikor a *drezdai „Gipszöntvények Muzeumá-*“ban már megfordultak, azt észre sem vették volna. Első látogatásomkor a magam figyelmét is elkerülte volt és csak később (összesen egy hetet fordítván a *drezdai Muzeum gipszöntvényeinek tanulmányozására*) akadtam rá, természetesen nem kis örömömre. *Hármas* a felirat rajta: legfelül *hieroglyphek* vannak, legalul pedig *görög* a fölírat *a közbülső* felirat a *görög* fölírat az ottani vidék (*enchoriai*) és nép (*demotikai*) nyelvén írottak mondja. Az *enchoriai* és a *görög* fölírat azonos, s ebből a tudósoknak bátran azt lehetne következtetniök, hogy a *hieroglyphek* is ugyanazt fejezik ki, a mit a másik kettő, t. i. a *görög* és a *demotikai* fölírat. E föltevést teljesen igazolta a *hieroglypheknek* gondos egybevetése a *görög* szöveg szavaival. Mindeniknek foglalatja az, hogy a *Memphisheli* összes papság elismeri, hogy *Ptolomaeust* a legmagasb *Pharaotisztele*t illeti meg. Az összehasonlítás folytán kiderült azonosság az ezeréves homályt természetesen rögtön eloszlatta és egyes hieroglyphek jelentésének valamint a hieroglypheknél követett egész eljárás logikájának titka egyszerre mint valamely varázsütésre föltárult.

Lipsében, 1876. decz. 10.

P. Thewrewk Árpád.

— **Baklövések idegen szókban.** Időről időre figyelmeztetni fogjuk a hirlapokat és folyóiratokat ama hibákra, melyeket a görög nevek írásában szoktak elkövetni. Rosszul írják ezeket: *olygarchia*, *phylharmoniai*, *Hyppolit*; mert ezek első része a görög *oligos* (kevés), *philos* (barát, kedves, kedvelő), *hippos* (ló). Következőleg: *oligarchia*, *phylharmoniai*, *Hippolyt*. Ez utóbbiban a lapok *Hyppolit*-ja a második részben is hibás, mivel ez *lyo*-tól (oldok) származik. A hibásan irt szók közé tartozik még *hyppodrom* (helyesen: *hippodrom*) és az *ellypsis* (helyesen: *ellipsis*.)

— **Dr. Hatala Péter** egyetemi tanárnak műve: „*Arab nyelvtan, olvasókönyv és szótár, tekintettel a főbb sémi nyelvégekre,*“ leginkább nyomdai akadályok miatt késett eddig; de most már közel van befejezéséhez és még január hóban jelenik meg.

— A „**Jeles Írók Iskolai Tára**“ vállalat, melyet az „Országos középtanodai Tanáregylet“ megbízásából *Dr. Kármán Mór* szerkeszt, megindult az első füzettel (*Arany J.* Balladái, *Greguss Ágost* magyarázatával), melyet fent ismertünk. Az ajánlásra méltó vállalatból, mely a modern, de főleg a magyar nyelv és irodalom tanításának emelésére kétségtelenül igen jótékony befolyással lesz, még e tanév folyamában több füzet fog megjelenni, nevezetesen: *Német balladák* (bevezetésül a német ballada és románca története a jelenkorig, *Bürger*, *Goethe*, *Schiller* és *Uhland* legkiválóbb elbeszélő költeményei *Heinrich Gusztáv* magya-

rázatával); továbbá *Shakespeare* „*Coriolan*“-ja, Petöfi fordításában (bevezetésül a tragoediáról és Shakespeareről, és a darab teljes szövege, *Névy László* magyarázatával).

— **Montesquieu új kiadása.** *Oeuvres completes de Montesquieu avec les variantes de premieres éditions, un choix des meilleurs commentaires et des notes nouvelles, par Edouard Laboulaye, de l'Institut. T. I-er. Lettres persanes.* Paris Garnier frères 1875. VII. és 712. Ára 7½ fr. Montesquieu műveinek ezen új, tökéletes kiadása, melyet Laboulaye Ede, a híres történész ad ki, a Garnier féle gyűjtemény: „*Chefs-d'Oeuvre de la litterature française*“ legújabb kötetét képezi. — Laboulaye, ki már könyveiben valamint előadásaiban sokat foglalkozott Montesquieuvel, tartózkodik azon tulzott philologiai lelkesedéstől, mely mindent túlbecsül és magasztal, hanem inkább magyarázza a homályos helyeket és felvilágosítani iparkodik azon czélzásokat, melyeket a kortársak megértettek, de melyek ma, 150 év múlva már zavarba ejtenek. Az ujkori olvasó — mondja Laboulaye — ily módon a szerző szempontjából nézheti a művet és újra élvezheti azon örömet, melyek apáink érezték, midőn ily sok kellemet és maliciát láttak egyesítve ily erős, józan észszel. — Az első kötet élén Maupertuis 1755-ben Montesquieuről tartott emlékbeszédét közli a kiadó, végén pedig gazdag alfabetikus tartalomjegyzéket állított össze, mely hasonló vállalatoknál igen utánzásra méltó. —

— **Képesítés a németből Franciaországban.** A német nyelv és irodalom legújabbán a francia középiskolák nagy részében mint rendes vagy rendkívüli tantárgy van felvéve. A tanképesítés e szakból annál érdekesebb, mivel némileg analogont tüntethet fel a francia nyelv- és irodalmi képesítéshez nálunk. E szempontból tanulságosnak találjuk azon *német zárthelyi feladatok* közlését, melyeket 1875-ben a *francia középiskolák felsőbb osztályai* számára vizsgázó jelöltek kidolgoztak. E feladatok a következők:

I. *Composition en français.* — L'école réaliste moderne peut-elle légitimement compter Goethe parmi ses ancêtres et s'appuyer de l'autorité de son nom? Qu' était-ce, dans la pensée de Goethe, que l'imitation de la nature et le culte du réel?

II. *Thème.* — Il faut avouer que, de toutes les peines de l'éducation, aucune n'est comparable à celle d'élever des enfants qui manquent de sensibilité. Les naturels vifs et sensibles sont capables de terribles égarements; les passions et la présomption les entraînent; mais aussi ils ont de grandes ressources, et reviennent souvent de loin: l'instruction est en eux un germe caché qui pousse et qui fructifie quelquefois, quand l'expérience vient au secours de la raison et que les passions s'attiédissent. Au moins on sait par où on peut les rendre attentifs et réveiller leur curiosité. — On a en eux de quoi les intéresser à ce qu'on leur enseigne, et les piquer d'honneur; au lieu qu'on n'a aucune prise sur les naturels indolents. — Toutes les pensées de ceux-ci sont des distractions: ils ne sont jamais où ils doivent être; on ne peut même les toucher jusqu'au vif par les corrections; ils écoutent tout et ne sentent rien. Cette indolence rend l'enfant négligent et dégoûté de tout ce qu'il fait. — C'est alors que la meilleure éducation court risque d'échouer si l'on ne se hâte d'aller an-devant du mal dès la première enfance. — Beaucoup de gens, qui n'approfondissent guère, concluent de ce mauvais succès que c'est la nature qui

fait tout pour former des hommes de mérite et que l'éducation n'y peut rien, au lieu qu'il faudrait seulement conclure qu'il y a des naturels semblables aux terres ingrates, sur qui la culture fait peu. — C'est bien encore pis quand ces éducations si difficiles sont traversées ou négligées, ou mal réglées dans leurs commencements. (*Fénélon, Éducation des filles.*)

III. *Composition en allemand.* — Goethe als epischer Dichter in seinen verschiedenen Werken.

IV. *Version.* Dem grössten Verächter des Menschengeschlechts ist's indessen unleugbar, dass, in so viel wilde Ranken Vernunft und Freiheit unter den Kindern der Erde aufgeschossen sind, diese edeln Gewächse unter dem Licht der himmlischen Sonne auch schöne Früchte getragen haben. — Fast unglaublich wäre es, wenn es uns die Geschichte nicht sagte, in welche Höhen sich der menschliche Verstand gewagt, und der schaffenden, erhaltenden Gottheit nicht nur nachzuspähen, sondern auch ordnend nachzufolgen, bemüht hat. Im Chaos der Wesen, das ihm die Sinne zeigen, hat er Einheit und Verstand, Gesetze der Ordnung und Schönheit gesucht und gefunden. — Die verborgensten Kräfte, die er von innen gar nicht kennt, hat er in ihrem äussern Gange belauscht, und der Bewegung, der Zahl, dem Maass, dem Leben, sogar dem Dasein nachgespürt, wo er dieselben im Himmel und auf Erden nur wirken sah. — Alle seine Versuche hierüber, selbst wo er irrte oder nur träumen konnte, sind Beweise seiner Majestät, einer gottähnlichen Kraft und Hoheit. Das Wesen, das Alles schuf, hat wirklich einen Strahl seines Lichts, einen Abdruck der ihm eigensten Kräfte in unsere schwache Organisation gelegt, und so niedrig der Mensch ist, kann er zu sich sagen: „Ich habe etwas mit Gott gemein; ich besitze Fähigkeit, die der Erhabenste, den ich in seinen Werken kenne, auch haben muss; denn er hat sie rings um mich offenbaret“ — Augenscheinlich war diese Aehnlichkeit mit ihm selbst die Summe aller seiner Erdschöpfung. Er konnte auf diesen Schauplatz nicht höher hinauf: er unterliess aber auch nicht bis zu ihr hinaufzusteigen und die Reihe seiner Organisationen zu diesem höchsten Punkt hinaufzuführen. Deswegen war auch der Gang zu ihm bei aller Verschiedenheit der Gestalten so einförmig. (*Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte.*)

HANS SACHS BÁNK-BÁN-TRAGOEDIÁJA.

A „tragoedia“, melyet e füzetek olvasóinak bemutatni szándékozom, nem belső, költői értékénél fogva érdemel figyelmet. A németeknek maguknak sem jutott eddig eszükbe, a nürnbergi varga-költő e munkáját különösebb figyelembe venni. Érdekes az más, külső momentumoknál fogva, még pedig éppen reánk magyarokra nézve, — hiszen Hans Sachs e munkában nemcsak magyar tárgyat dolgoz fel, bár ez magában véve is elég érdekes és figyelemre méltó körülmény — hanem feldolgozza történetünknek éppen azon eseményét, mely drámai irodalmunk legjelesb remekének tárgyát képezi, — annak a tragoediának tárgyát, melynek ismét irodalmunk legszebb irodalomtörténeti és aesthetikai tanulmányát köszönjük. E körülmények, azt hiszem, eléggé indokolják, ha a XVI-ik századbéli német költőnek e nehezen hozzáférhető és nálunk eddigelé még névleg sem ismert színművét jellemzem és ismertetem, — természetesen teljesen eltekintve Katona Józseftől, kivel Hans Sachsot a legnagyobb méltánytalanság és sok tekintetben sajtószerű komikum nélkül nem lehetne összehasonlítani.

Hans Sachs ugyanis az egész világirodalom legnaivabb drámaköltője. Nem nézheti az ember mosoly nélkül, hogy a nürnbergi mester miképen választja meg és miképen dolgozza fel színművei tárgyát — természetesen nem is sejtve, hogy drámai feldolgozásra nem minden historia alkalmas. Pedig irt ő kétszáznál több drámai művet! A drámai alakra őt részben a színpad igényei, részben latin minták, melyeket akkor szorgalmasan kezdtek németre fordítani, részben a kornak nagy hajlama a dialogushoz és a dialogizáláshoz vezették. A reformatio kora, mely egyszersmind a legélénkebb szellemi élet és a lehevesebb szellemi tusák kora volt, minden tárgyat és eszmét szeretett a dialogus igen kedvező

alakjába öltetni; a század némely bajnoka, pl. Hutten, épen párbeszédeivel hatott leginkább a korra, és H. Sachs maga is irt, drámái előtt, ily vitás tartalmu és irányu párbeszédeket, melyek ezen alak legsikerültebb termékei közé tartoznak és, nézetem szerint, nemcsak találóbbak és alakilag sikerültebbek, mint pl. Hutten német dialogusai, hanem egyszersmind drámái életben és hatásban gazdagabbak, mint H. Sachsnak magának bármely úgynevezett tragoediája vagy komoediája.

Nem veszt a költő semmit történeti jelentőségéből és részben absolut értékéből, ha működését a dráma terén teljes tárgyilagossággal vizsgáljuk. Hans Sachs (született 1494-ben, meghalt 1576-ban Nürnbergben) a reformatio korszakának leggazdagabb, legtöbbszöri német költője. Egyetlen kortársa sem vetekedhetik vele a feldolgozott anyag gazdagsága, a költői alak sokfélesége, egészséges humor, erkölcsi felfogás és szerencsés alakítás tekintetében. Természetes, hogy műveit nem szabad Shakespeare vagy Goethe mértékével mérni, mint Bánk bánját nem szabad Katona tragoediájával összehasonlítani. Ereje a költői elbeszélésben nyilvánul legélelénkebben, leghatározottabban; H. Sachs epikus költő, még pedig — természetesen tekintetbe véve, hogy csak a kisebb epikus fajokat művelte, — igen szerencsés epikus költő. Humoros elbeszéléseit, legendáit, tréfáit — mindnyájukat a „*Schwank*“ nevezet alatt szokás összefoglalni — nem multák fölül sem kortársai, sem az utókor; a mit későbbi, részben első rangu költők e téren sikerültet, jeleset létrehozta, az közvetlenül vagy közvetve H. Sachs utánzásából, legalább utóhatásából származik. A költő szerencsés humorja nyilatkozik komikus színműveiben, farsangi játékaiban (*Fastnachtspiele*) is, melyeknek genreje lehet csekélyebb értékű, de ezen genreben a nürnbergi mester művei a legélvezetesebb, senki által felül nem mult termékek, melyeket egy előkelő modern színház (a bécsi Stadttheater), még pedig a legjobb eredménnyel újra színpadra hozni merészelhetett. E humoros darabokban sokszor meglepő a cselekvés drámái volta, a feldolgozás ügyessége, a jellemzés ereje és a bonyodalom megszövésében és feloldásában nyilvánuló dramatikus hivatottság. A németek e da-

rabokban bírják a valódi nemzeti vigjáték életre való csirait. Hogy ezeket nem sikerült, számos és nagyrészt a nemzetől nem függő okoknál fogva, kifejteniök és teljes virágzásra ébreszteniök, — ennek az lett a következménye, hogy a németek még mai nap sem jutottak valóságos német vigjátékhoz.

De hiába keressük H. Sachs vig darabjainak jeleségeit a költő komoly tartalmú színműveiben, melyek minden tekintetben tüntetik fel a kor gyermektegy ismereteit és naiv álláspontját, — és egyszersmind azon didaktikus irányát is, melynél fogva a tanulság, még pedig a sokszor valóságos prédikációvá felfútt tanulság képezi a költő működésének egyik leglényegesebb momentumát. H. Sachs ugyan a komoly dráma terén is roppant haladást jelez elődeivel szemben, kik darabjaik tartalmát majd kizárólag a bibliából vették, míg H. Sachs a német és külföldi történelem, a monda és költészet minden zúgát átkutatta és műveiben a leggazdagabb és legtarkább anyagoknak oly roppant tárházát adta át népének, melyhez foghatót sem kortársai sem az utókor nem ismernek másodikat. Kortársai különben is jóformán csak dialogusokat irtak, néha mindennemű cselekvés nélkül. H. Sachsnál találunk cselekvést minden darabban, de sokszor nem drámai cselekvést és mindig a képzelhető legnaivabb módon feldolgozott cselekvést. E naivság oka nemcsak a költőnek a drámairásra csekélyebb hivatottságában, hanem egyszersmind és nem kisebb mértékben a helyes, utbaigazító minták hiányában rejlik. A renaissance hatása észlelhető a nürnbergi költőben is; a görög tragikusokat, a római vigjátékírókat már lefordították volt, legalább részben, németre, és H. Sachs ismerte e műveket, mert ő ismert mindent, a mi német nyelven írva és szülővárosában kapható volt. De ő Plautust és Terentiust is csak forrásoknak tekintette, melyekből anyagot merithetett önálló epikus vagy drámai feldolgozásra. Különben pedig csak némely külsőséget sajátított el az ókor remekeiből, nem is sejtve, hogy a művészetben a legkülsőbbnek látszó momentum is mély összefüggésben van a tartalommal, az eszmével. Így H. Sachs különböztet meg először Németországban tragoe-diákat és komoe-diákat, de máig sem sikerült felismerni azon

lényeges momentumokat, melyekhez ezen elnevezések egyikét vagy másikat füzte; hasonlókép ő osztja fel először a német drámát felvonásokra, de koránt sem sejtí, hogy a drámai mű e tagoltsága a cselekvés fejlődésével benső kapcsolatban áll, miért is költőnk, ha a rómaiaknál talált őt felvonás nem látszott neki elegendőnek, csinált tizet, tizenötöt. Általában sehol sem találjuk nyomát annak, hogy költőnknek a dráma lényegéről s kellékeiről tudata vagy csak érzéke is lett volna, — mire nézve jellemző azon eljárása is, hogy ugyanazon historiákat szerette epikus és egyszersmind dramatikus alakban is feldolgozni. Itt-ott ugyan azt hinné az ember, hogy H. Sachs a tragikus feldolgozásra alkalmas anyagot felismerte; de másrészt számtalan esetben annyira tévutakon jár és a helyesen választott tragikus anyagot is annyira a tragikum fel nem tüntetésével dolgozza fel, hogy a feldolgozandó anyagnak helyenként helyes választását csakis a véletlennek kell tulajdonítanunk. Hogy ez a véletlen néha mily sajtyszerű játékokat üz, mutatja pl. Hans Sachs Bánkbán-tragoediája is; — vagy nem sajtyszerű-e, hogy a nürnbergi költő a roppant terjedelmű, és érdekes és regényes eseményekben általában dúsgazdag magyar krónikából épen azt a historiát választotta ki, mely a tragikus feldolgozásra kiválólag alkalmas? Hanem persze, hogy a választás csakis a véletlen játéka, mutatja azután a „tragoedia“ maga, melynek szerzője Bánk tragikumát nem is gyanítja, a hőst nem is állítja a cselekvés középpontjába és konfliktust alig sejtet az olvasóval, — úgy hogy a darab valósággal a tragoedia nevére nem is tarthat igényt.

Hans Sachs epikus költő, és úgynevezett (komoly) színművei szintén csak epikus költemények dialogizált alakban. E darabok részben előadattak ugyan, de oly közönség előtt, mely nem kereste a drámában a jellemek egyénítését, nem a pszichologiai és ethikai problémák bonyolítását és feloldását. A költő kortársai cselekvést akartak és morált, az epikus épen úgy, mint a dramatikus költészet terén, — H. Sachs adott nekik mind a kettőből eleget. Ő maga oly viszonyban áll tárgyai forrásához, mint — si licet magnis componere parva — Shakespeare Holinshedhez: lapról lapra, sorról sorra pontosan követi a krónikát vagy novellát, melyből

merit; — ha ez helyenként dramatikussabb, élénkebb, csattanósabb, ilyen lesz a költő színműve is; különben epikus előadás marad a historia H. Sachs dialogizált tárgyalásában, mint volt az a forrás epikus prózájában. A költő és forrásai közta XIII-dik században fennállott viszony, melyet a Tristanmondáról irt és a „Budapesti Szemlében“ (24. és 25. sz.) megjelent tanulmányomban bővebben jellemeztem, áll a XVI-dik századbeli költőkről is: ezek is a forrás anyagának hű és pontos megújítását tekintették főfeladatuknak. H. Sachs e tekintetben is magán hordja korának bélyegét.

E rövid általános jellemzésnek, hogy úgy mondjam, megokolására alig van költőnknek alkalmasabb darabja, mint Bánk-bán tragoediája. E darab czíme a következő:

„*Ein Tragedi, mit zwölff Personen zu spielen, Andreas der Vngerisch König, mit Bancbano seinem getrewen Statthalter.*“ Művei alá a költő oda szokta írni a datumot is; Bánk-bánja készült: „*Anno Salutis M. D. LXI. Am 17. Tag Decembris.*“ A darab a Hans Sachs Nürnbergben megjelent műveinek nagy kiadásában (öt kötet, 1558—1579) a IV. könyv II. részében, a VI—XV. lapokon áll. A Kemptenben megjelent kiadásban (1612—1616) szintén a IV. könyv II. részében, p. 12—34 található. Mind a két felette ritka és értékes kiadás megvan a magyar nemzeti muzeum könyvtárában; de az utóbbiból hiányzik a II-dik és V-dik könyv.

Lássuk már most H. Sachs ezen érdekes darabját közelebbről. Mindenek előtt, tekintve a költő viszonyát forrásához, fontos az a kérdés: Honnan vette a költő anyagát?

Hans Sachs forrását illetőleg nem lehetünk sokáig kétségekben; ő maga hivatkozik a „magyar krónikára“ („*die Vngerisch Cronica*“) melyből tárgyát merítette. Ily magyar krónika, tudtommal, 1561 előtt, mert ezen évben készült darabunk, csak kettő állt a nürnbergi költő rendelkezésére: *Thuróczyé* és *Bonfinié*. Az első kétszer jelent meg német nyelven: 1534-ben Bécsben és 1536-ban Augsburgban, mind a kétszer, a szerző nevének elhallgatásával, a fordítónak (*Hans Hagen zu Freystein*) neve alatt. E mű nem lehetett költőnk forrása, mert *Thuróczy* a Bánk történetét igen röviden és mellékesen érinti inkább mintsem elbeszéli. Máskép *Bonfini*, ki II. András király és Bánk bán történeteit igen terjedelmesen

tárgyalja. Bonfini volt H. Sachs forrása; ezt bizonyítja a német költő műve kezdettől végig, mert H. Sachs, mint emlitém, híven és pontosan szokta követni forrását. Bonfini a XVI-dik században két német fordításban jelent meg; a frankfurtit nem használhatta költőnk, mert az csak 1581-ben, tehát H. Sachs halála után jelent meg; de igen is használhatta és használta Bonfininek 1545-ben, Baselben megjelent német fordítását, mely a következő czím alatt jelent meg (feltűnően a címlapon szintén a szerző neve nélkül):

„*Des Allermechtigsten Künigreichs in Vngern, warhafftige Chronick vnd anzeigung, wie das anfang, auff und abgang genummen, wie auch das vilfaltig anfechtung vnd vberfall gelitten, vnd andern Nationen schwerlich zuogefügt, vnd sich der Turckischen Angriff so lang biss zu vnsern zeytten so ritte-lich erwert hatt, in dreyssig Buechern beschryben mit jhren Figuren lautter anzeygt vnd erkläert wirt. Zuo Basel by Ruoprecht Winther, im Jar M. D. XLV. Mit K. M. Freyheytt inn sechs jaren nit nachzuo trucken.*“ A munka Stoer Rudolf, murbachi és luderi apátnak van ajánlva. A dedicatio alá irta a fordító: *Datum Colmar den dritten Martij im Tausend fünffhundert vnd fünff vnd viertzigsten jar. — Hieronymus Boner Schultheis zuo Colmar.* Azután következik Bonfini ajánlása Ulászló királyhoz. Bánkban története e munka 207. lapján olvasható. A mű egy szép példánya a nemzeti muzeum birtokában van.

A tragoediát, mint az H. Sachs nál szokás, a hirnök nyitja meg, ki a darab tartalmát, célját stb. elmondja. E prologust ide iktatom, mivel az (az epilógussal) legvilágosabban jellemzi a költő álláspontját és felfogását. A hirnök ezeket mondja: ¹⁾

Fürsichtig', weis', ehrenfest' Herrn,	Ein' Tragoedie zu Ehren halten d
Zu euch kom wir ²⁾ hierher von fern,	Zeyget die ungerisch Chronika,
Zu Dienst, aus herzlichem Vertrauen	Als man zählet zwölffhundert Jahr
Den züchtig tugendhaften Frauen	Und dreissig, ein König in Ungern war

¹⁾ Nincs könnyebb dolog, mint H. Sachs verseinek lefordítása, — hiszen nyelve, stilusa egyszerű, verseinek rhythmusa pedig egyszerűen szótagolvasó. De visszaadni ily fordításban a költő sajátosságát, főleg naivságát és humorját, azt nem tartom lehetségesnek. Azért inkább eredetiben közlöm verseit, csak a hóbortos helyesírást modernizálva. — ²⁾ Kommen wir, jövünk. —

Der König Andreas war genannt.
 Der zog mit einem Heer von Land
 In ³⁾ Syria und griffe an
 Mit Krieg den türkischen Sultan,
 Und setzt' die weil zu ein ⁴⁾ Statthalter,
 Des Königreichs Ungern zu Verwalter
 Bankbanum, ein gerechten Mann.
 Der hat ein Gemahl lobesan,
 Ein züchtig tugendreiches Weib,
 Doch überzart und schön von Leib.
 Die g'wann der Kön'gin Bruder lieb.
 Die Frau mit Ernst ihn von ihr ⁵⁾ trieb.
 Die Königin aber aus Misstrauen
 Verkuppelt die ehrenfromm' Frauen,
 Auf dass ihr Bruder sie nothzwung.
 Die Schmach ihr'n edlen Herren trug ⁶⁾.
 Dass er die Königin erstach,
 Und stellt auch ihrem Bruder nach
 Der die Flucht gab in deutsche Land,
 Verstellt in bettlerischem Gewand.

Als nun zu Hof ein Aufruhr ward,
 Erbot sich der Herr auf der Fahrt ⁷⁾
 Und reist' zu seim ⁸⁾ Herrn König hinein,
 Der sollt' der That ein Richter sein,
 Und zeigt ihm an vollbrachte That.
 Den ⁹⁾ königliche Majestät
 Wieder schickt in das Ungerland;
 Sein Amt sollt' b'halten in der Hand,
 Bis sein' Majestät wieder käm.
 In ³⁾ Ungarn, dass er gewiss vernähm',
 Wie diese Sach verlaufen wär,
 Dann wollt' darüber urtheil'n er.
 Als dann geschah. Nachdem er kam
 Und all' Handlung wahrhaft vernahm,
 Sprach der König sein ¹⁰⁾ Statthalter los
 Aus g'rechtem Gemüth, mit Wunder gross
 Aller ¹¹⁾, so von ihm hörten das.
 Nun schweigt und hört zu aller Mass
 Wie sich das Alles verlaufen war.

Ime, a tragikumnak semmi nyoma. A dolog lefolyása, az események egymás utánja, a király távolléte Syriában, Bánk utazása a királyhoz Gertrud meggyilkoltatása után, — mind e momentumok, mint már említém, kétségtelenné tesszik, hogy H. Sachs „magyar krónikája“ Bonfini műve volt.

A hirnök távozását nyomban követi a „tragoedia“ cselekvésének kezdete. András király lép fel hiveivel, elbúcsúzik tőlök, hogy a szent földön a keresztyéneket segítse, lelkökre köti, hogy erényesek legyenek, s végre Bánk bánra bizza az egész országot, népével és nejével együtt. Bánk megígéri, hogy hű helyettese lesz, s a királyné kívánja, hogy mielőbb térjen vissza. Erre mind eltávoznak s a hirnök kiragaszt egy királyi „mandatumot“, melyben András Bánkot helyettesévé nevezi ki.

Most minden további utasítás nélkül fellép „Friedrich, der Königin Bruder“, egy levéllel kezében, mely neki azt a hirt hozza, hogy sógora a szent földre ment, s nővére Ger-

³⁾ A. m. nach. — ⁴⁾ Összevonva ebből einem. — ⁵⁾ Ma: sich. — ⁶⁾ Ebből dringen, praet. dranc és drunc, ma drängte: arra bírta. — ⁷⁾ Az úr (Bánk bán) útra határozta el magát. — ⁸⁾ Összevonva ebből: seinem. — ⁹⁾ Bánk bánt. — ¹⁰⁾ E. h. seinen. — ¹¹⁾ Mind azoknak nagy csodálkozására,

trud egyedül van. Frigyes el van határozva, lemenni Magyarországba,

Dass sie ¹²⁾ einen Trost an mir hab', Und morgen frühe will ich auf sein
Ein Monat zwei zu Hof zu bleiben Zu reisen zu der Schwester mein.
Ihr langweilig Zeit helfen vertreiben

Frigyes megparancsolja szolgájának, hogy készítsen el mindent és távozik evvel együtt.

Ismét, minden megjegyzés nélkül, András király udvarában vagyunk. A „három egység“ theoriája nem bántotta költönket, ki csak úgy bizott nézőinek eleven phantasiájában, mint angol kortársai. De mig azok legalább egy megjegyzéssel (s a szinpadon tudvalevőleg egy kiragasztott táblával) tudatják a helyváltozást publikumokkal, H. Sachs ezt sem tartja szükségesnek, hanem felteszi közönségétől, hogy könnyen feltalálja magát.

Fellép tehát a királyné Rosínával. Bink bán nejevel. Gertrud búsul férje után és unatkozik; Rosina lehetőleg vigasztalja. Ekkor bejelent a hírnök „egy idegen fiatal urat“, ki a királynéhez kíváncsozik. és belép Gertrud öccsére, Frigyes (ki az utat Thuringiából Budára bámulatos gyorsasággal végezte), kit a királyné nagy örömmel üdvözlöl:

O Hertenlieber Bruder mein, Weil ich jetzt gleichsam elend ¹³⁾ bin.
Du sollst mir tausendmal willkommen sein! Und mein Herr König ist von mir hin.
Wie kommst du jetzt so recht zu mir! Ich werd dich nicht bald von mir lassen.
Wie oft hab' ich geseufzt nach dir

Frigyes kijelenti, hogy a király visszatérteig nála marad, mire Gertrud igéri, hogy ezért hálás lesz és hogy öccsének jó dolga lesz az udvarnál. Most Rosina megy, a vacsorát elkészíteni. Frigyes utána néz és kérdi nővérétől:

Frau Schwester, wer ist dieses Weib
Mit schön' und adelichem Leib?
Dergleichen hab ich kaum gesehen!

A királyné megnevezi és a legnagyobb dicséretekkel halmozza el Rosínát.

Az első felvonás expositiója igen naiv, de nem ügyetlen. Csak a szereplők jellemeiről nem tudunk meg semmit; — e tekintetben H. Sachs nem haladja túl korának primitív álláspontját.

kik stb. — ¹²⁾ Gertrud királyné. — ¹³⁾ A szó eredeti értelmében: számkivetve.

A *II-dik felvonásban* búsan lép fel Frigyes, kezébe hajtja fejét és eljajgatja, hogy szive beteg, mert szereti Rosinát, de az imádott nőnek be sem meri vallani szerelmét, mert fél férjétől. A királyné fellép és kérdi, hogy mi baja? orvosért küldjön-e? De Frigyes bevallja szerelmét: e betegségen nem segíthet orvos. A királyné biztatja; de midőn megtudja szerelme tárgyát, inti:

Bruder, das Weib ist ehrenfromm, Gerecht und standhaftig wie Stahl.
Von gutem Geschlecht, hat Bankbanum Deshalb nur solche Lieb ausschlag,
Den theuren Mann zu einem Gemahl, Dass nicht mehr Unfall sich zutrag.

Frigyes, szenvedélyességében, kijelenti, hogy estig meghal, ha Gertrud nem segít rajta. „Tőled mást vártam!“ ily szemrehányással illeti Frigyes nővérét. Ekkor enged Gertrud s megigéri, hogy estére meghívja magához kettejököt és alkalmat fog adni öcscsének, hogy Rosinával egyedül lehessen, mire a boldog ifjú távozik. Most fellép Rosina s a királyné meghívja őt estére egy kis „bankett“-re, melyben kettejökön kívül csak Frigyes fog részt venni. Bánk neje köszönettel veszi a királyné kegyes kitüntetését, mire ki-
mennek.

Két kamrás lép fel, Albert és István. Gyulai P. szellemesen jegyzi meg Tiborczról, Katona „Bánk“-jának e hatásos alakjáról, hogy az a tragoediában a görög kar szerepét játszsza. Ugyanezt mondhatni némileg, de természetesen sokkal szerényebb értelemben, II. Sachs darabját illetőleg a két kamrásról. Első fellépésükkor András török háborujáról beszélnek. Azután kérdi István a másiktól, hogy mit tart Frigyesről, mire Albert így felel:

Ich halt ihn für ein Jungen dummen,¹⁴⁾ Meneherlei Kurzweil¹⁵⁾ er anricht
Stolzen, übermüthig frechen Mit Gastung, Tanzen, Beitzen¹⁶⁾ und Jagen,
Deutschen Hund, dem wol ist mit Zechen Das vorhin ist bei meinen Tagen
Und Buhlerei, wie man hört und sieht. An dem Hof nicht gewesen Sitt!

István azt hiszi, hogy ez mind Rosina kedvéért történik, de Albert nem kételkedik a nő erényében. Ők távoznak és fellép Rosina (mint elmékedéséből megértjük, már a tervezett vacsora után), ki daczosan (*trutzig*) szól önmagával:

Ei, soll ich nicht von Unglück sagen Die Frau Königin hat mich heut geladen
Dergleich mir nie geschah bei mein' Mit ihren königlichen Gnaden
Tagen Zu essen und ihr'em Bruder Friedrich.

— 14) E. h. dummen Jungen. — 15) Multság. — 16) Súlyommal vadászni

Dass sie uns speist und tränket köstlich, Nicht weiss ich, ob um diese Sach
 Wie ich vermeint in Zucht und Ehren, Die Königin weiss oder nit.
 Ich muss die Welt erst kennen¹⁷⁾lehren.¹⁷⁾ Hat gerathen darzu und auch mit,¹⁸⁾
 Die Königin ging aus heimelich; So stünd es ihr nicht ehrlich an.
 Fing an ihr Bruder, buhlt um mich, Würd' das inne mein Herr und Mann,
 Dem ich gar ernslich Antwort gab, Es würd ihm sehr übel gefallen.
 Schlug ihm die Ding' mit Unwillen ab Doch will ich schweigen zu dem allen.
 Und saget' ihm ernstlicher Massen Vielleicht sind seine Wort' allein
 Der Sach' sich nicht mehr hören zu las- Gesehehen von übrigem²⁰⁾ Wein.
 sen; So es forthin nicht mer geschicht,
 Wo dergleich mehr geschäh' in den Ta- So ist die Sach leichtlich verricht.²¹⁾
 gen, Nun will ich gehn ins Frauenzim-
 mer,²²⁾
 So wollt' ichs meinem Herren klagen.
 Der werd' von ihm mir schaffen Fried. Mein Dienst auswarten je und immer,
 Ihm verschmahet' sehr mein Abschie¹⁸⁾l,¹⁸⁾ Der Ding²³⁾ forthin gedenken nimmer.
 Auch that mir weh auf ihm die Schmach.

Rosina távozik és a felvonásnak vége van. E második felvonás kevéssel viszi tovább a cselekvést, de még sem eredménytelen: Frigyesben fokozódik a szenvedély, a királyné meg van nyerve, Rosina dacza erélyesb tette sarkálja a csábitót. Bánk egészen eltűnt a tettek színhelyéről.

A *III-dik felvonást* a királyné és öcsöcse párbeszéde nyitja meg. Gertrud egyszerűen azt kérdi Frigyestől, ment-e valamire Rosinával, mire ez újra elbeszéli, mit már Bánkné szájából tudunk, de egyszersmind hozzá teszi, hogy most, nőies szemérme és erényessége miatt, még jobban szereti Rosinát, s miután meggyőződött szenvedélye eredménytelen-ségéről, kész véget vetni életének:

Noch ist mein Lieb nicht mit hing'nom- Mir förderlich zu dieser That,
 men, Deshalb ich gleich in Lieb vergeh,
 Sondern noch stärker in mein Herz kom- Wie an der Sonne Hitz' der Schnee.
 men Derhalb will ich mein Pein und Schmer-
 Ob ir weiblichen Zucht und Ehr, zen
 Die mich zu Lieb beveget noch mehr. Abhelfen meinem sehrenden Herzen,
 Weiss doch forthin kein Hülf' noch Rath Mein' Schwester, gleich mit diesem Strang.

A királyné megijed; „nővéri hűsége és szeretete“ nem tűrheti fivére kinjait vagy épen halálát; azért megigéri öcscsének, hogy Rosinát lehivatja a kerti lakba, melynek kulcsát átadja Frigyesnek. Ez boldogan távozik és most — köl-

— ¹⁷⁾ A rim kedvéért e. h. l e r n e n. — ¹⁸⁾ Igen rosszul esett neki, hogy viszszautasítottam őt. — ¹⁹⁾ Ha tanácsolta és segitette volna. — ²⁰⁾ Tulságos. —

²¹⁾ Könnyen tekintheti elintézettnak a dolgot, ha nem ismétlődik többé. — ²²⁾ Az udvari hölgyek termébe. — ²³⁾ A történetkről. — ²⁴⁾ A ki háromszor

tönk naiv felfogása és epikus előadása szerint — természetesen fellép Rosina s a királyné megmondja neki, hogy menjen le a kerti lakba és várja meg ott a királynét. Előbb azonban igen prozaikus okoskodással védi álláspontját, mondván:

Ich habe gewagt, es wär nit gut,	Ihrem Herrn, deshalb so mag
Sollt sterben das jung' edel' Blut	Die Sach' wohl abgehn ohn' Schwert-
Von wegen dieser edlen Frauen,	streich.
Die sich noch dreimal um wird schauen, ²⁴⁾ Der Frauen Zoren ²⁵⁾ wird bald weich.	
Wenns gleich geschieht, dass sie es klag'	

És tovább, miután Rosina eltávozott, nem a legtisztább moralissal:

Nun will ich nein ins. Frauenzimmer,	Wird's offen, was schad'ts? Weil in den
Auf neue Zeitung warten immer,	Tagen ²⁷⁾
Wie sich diese Sach hab' verlossen,	Wird oft Mord und Todtsehlag vertra-
Obs heimlich bleib' oder werd' offen,	gen. ²⁸⁾
Bleibts heimlich, thu' ichs gerne sehen, Ist dies doch viel geringer eben, —	
So ists, sam ²⁶⁾ sei es nicht geschehen. Errett' doch mein'm Bruder sein Leben!	

A királyné távozta után ismét a két kamrás lép fel. Beszélve a nap dolgairól, István elmondja, hogy a város árka mellett épen most látta Rosinát, magán kívül, kisirt szemmel, szomorú arcczal jární. Nem tudják, mi baja, de szánják a derék nőt, ki, István szavaival: az egész magyar birodalom legerényesebb, legszebb asszonya. A királyné öcscse közeledvén, a két kamrás eltávozik, és a fellépő Frigyes elárulja nagy boldogságát, melyet csak Rosina szomorúsága és kétségbeesése zavarnak egy kissé. De az ifju bizik nénje segélyében és a nők változékonyságában, s a legjobbat reményli a jövőtől.

Evvel végződik a harmadik felvonás, mely Frigyest, ki (Rosina mellett) a darab valódi hőse, kívánságai céljához vezette. Bánkkal e felvonásban sem találkozunk, bár ő képezi folyton a cselekvés hátterét: Rosina mindig férjében bizik s tőle vár segélyt, Frigyes és Gertrud folyton a helytartótól félnek.

Végre a *IV-dik felvonásban* fellép Bánk maga, egy levéllel kezében, mely őt a király hadjáratának kedvező folyamáról tudósítja. Ekkor belép neje Rosina, „mit verhülltem

meggondolja magát (mielőtt férjének szól). — ²⁴⁾ e. h. Zorn. — ²⁵⁾ A. m. als ob: mintha meg sem történt volna. — ²⁷⁾ Mai nap. — ²⁸⁾ Elnézni. — ²⁹⁾ A. m.

Angesicht“, mint a költő előírja. Bánk örömmel fogadja, de neje térdre borul és tiltakozik az ellen, hogy férje őt megölelje, hiszen ő nem erényes, szemérmetes neje többé, ő közönséges szajha. Bánk visszaretten e szóra és felvilágosítást kér. Rosina elbeszéli a történeteket és kéri férjét, hogy ölje meg. Ez azonban kijelenti, hogy nem bánthatja őt, mivel meg van győződve ártatlanságáról; — de esküszik egyszersmind, hogy meg fogja boszulni a bűnösökön. Nejét felemeli, megöleli, megvigasztalja. — és távoznak. Utánok a két kamrás lép be; most már Albert is tudja, hogy baj van, hogy Rosina sir és férje háborodott kedélylyel bosszút forral, de a történetekről nincsen biztos tudomásuk.

E felvonás leginkább feltűnteti H. Sachs drámai alkotó tehetségének gyengéjét, valamint a jellemzés hiányából származó erőtlen és hatástalan epikus előadást. Katona nem hozza színre e vallomást; csak azon perczben emelteti a függönyt, midőn a hős már mindent tud; — de mily hatalmasan van Bánknak és nejének lelkülete rajzolva, mily drámai élettel és mély költőiséggel! H. Sachsnál sok a józan ész, van kedély és érzés is, de nincsen szenvedély, és hiányzik az erő még a csendesebb érzéseknek rajzolására is. De megjegyzésre méltó, hogy e jelenetben legmelegebb és egyszersmind legkerékdedebb költőnk stilusa, — bár e jelenetben legkevésbé drámai vagy éppen tragikus is.

Az *V-dik felvonást* a királyné jajgatása nyitja meg. Gertrud megbánta tettét; nincsen nyugta, nem tud aludni, fél az ég haragjától, az isten bosszújától. A hírnök jelenti, hogy a helytartó bosszús arcczal jön, mely hírnél Gertrud azonnal sejti, hogy meg akarja őt büntetni, mivel hogy Rosinát kiszolgáltatta öccsének. Fél, hogy ez életébe fog kerülni. Bánk belép s haragosan (*zorniglich*) így szólítja meg a királynét:

Königin, du ehrlos verrueht's Weib,	Die ist gewest zu aller Zeit
Verflueht beide an Seel und Leib!	Willig zu Ehr und dienstbêreit,
Ist das dein schändlich schmähler?) Lohn	Die du jetzund verkuppelt hast
Den wir beide verdienet hon? *)	Deim *) schändlich unehrlichen Gast,
Ich verwalt das ganz' Königreich	Dem verhurten Bruder dein.
Und meine liebe Gemahl dergl-ich,	Ei, solt' das ungeroelen sein,

Das wär' je ein ewige Schand
Dem ganzen ungerischen Land,
Darob ich bin bestellt die Zeit

Zu vollziehen die Gerechtigkeit.
Derhalb musst du dein gottlos Leben
Um die schändliche That aufgeben.

Erre egyszerűen megöli a királynét, ki tettét megbánja, érdemlettnék ismeri el halálát és meghal. Bánk kijelenti, hogy Frigyest, a tettest, is meg akarja bosszúlni. De közbe jön a két kamrás, kik a zajra és lármára besietnek. Bánk bevallja a tettét és midőn István szemére veti önbíráskodását, kijelenti, hogy holnap a királyhoz szándékozik menni és a történetekről jelentést tenni. A kamrások kijelentik, hogy készek őt elkisérni, mire mind eltávoznak, és belép Frigyes, koldusnak öltözve, eltökélve, kimenekülni az országból. Sorsából azt a tanulságot vonja, hogy meg kell nőszülni, nem pedig más ember nejét bántani.

Az ötödik felvonás legkevésbé felel meg a várakozásnak. Míg az előbbi felvonásban, Bánk és neje nagy jelene-
tében, legalább meleg érzés és némi passiv pathos észlelhető, itt, hol a drámai cselekvés eléri egyik főpontját, a költő dialogisált elbeszélést ad és ezt is oly rövidre szabja, mintha félne, hogy a hosszabb nyilatkozatok ingadozóvá vagy gyávává tehetnék Bánkot.

A *VI-dik felvonás* Palaestinában játszik; ennek külön megjegyzését azonban nem tartja a költő szükségesnek. A király fellép főbb embereivel; a háború szerencsésen foly; kilátás van mielőbbi befejezésére. Ekkor egy hírnök levelet hoz, melyben nejének meggyilkoltatásáról tudósítják Andrást. A király igen megijed, de meg van győződve, hogy a derék és okos Bánk nem cselekedett méltó ok nélkül. Most belép Bánk maga és elbeszéli a történeteket. Rosina megbecstele-
nitését már most negyedszer vagy ötödször halljuk; a királyné meggyilkoltatását láttuk is, most újra halljuk elbeszél-
ni. A király haza küldi helytartóját és felszólítja hivatalos kötelességeinek továbbra is teljesítésére; ha maga visszatér, rendszeres vizsgálat után fog ítéletet mondani.

A darab mind epikusabb lesz. E felvonás már merő ismétlés; cselekvésnek nyoma sincsen, de cselekvés már kilátásban sincsen. A folytonos ismétlések éles ellentétben állnak a dráma szervezetével és stílusával. De evvel H. Sachs

nem törődik; Bonfini oly egymásutánban beszéli el Bánk sorsát, — és ez költőnkre nézve mértékadó.

A *VII-dik (utolsó) felvonás* újra ismétlést tartalmaz. Bánk ünnepélyes fogadtatásáról gondoskodnak a királynak, kit mára várnak. De alig hogy a helytartó rendelkezett, belép a két kamrás és elbeszéli, hogy András megjött és hogy igen szomorú, minek okát a királyné szomorú halálában keresik. Végre jön a király maga egész udvarával, és kijelenti, hogy törvényszéket akar tartani. Rosina, a két kamrás és a hírnök a királyné ellen tanuskodnak, mire András megbocsát Bánknak és kijelenti, hogy ezentul még kedvesebb emberének tekinti.

Az érdekes expositióval megindult darab, mely még H. Sachs felfogásában is a tragikus konfliktus vagy legalább a drámai cselekvés csiráit magában hordta, elvész az epikus homokban. De tanulság, lehetőleg kézzel fogható tanulság nélkül nem bocsátja el H. Sachs naiv publikumát, s így a szereplőknek a darab végén távoztával, a mi tragoediánkban is előlép a hírnök és a következő fabula docet-féle hosszadalmas praedikatióval, melyet érdekességénél fogva teljesen ide iktatok, zárja be az előadást:

So hat die Tragoedie ein End.	Bis endlich ihn' folget hernach
Darin werden euch fürgewendt ²²⁾	Ihr That halb ²⁴⁾ Schaden, Schand und
Fünf unterschiedliche Person,	Schmach
Dran sollt ihr ein Exempel hon. ²³⁾	Zum dritten: die Statthalterin,
Erstlich: der Königin Bruder andeut't	Da wird angezeigt klar darin,
All' verwegen und hurisch Leut,	Dass noch ein' ehrenfromme Frauen
Welche in Liebe sind verblend't,	Gar keinem Buhler thu' vertrauen
Bedenken nicht das schändlich End,	Und keinem geben Raum noch Statt,
Sondern dem Wollust anhangen ganz,	Weil wen'g Treu bei ihn Wohnung hat.
Schlagen Leib, Ehr und Gut in die Schanz'	Derhalb ihr Schenk ²⁵⁾ und Schmeicheln
Mit verzweifelt bösem Gewissen.	fliehen
Zu dem andern, so sollt ihr wissen	Und sich einmüthiglich einziehen,
Bei der Königin, welche bedeut	So bleibt sie von ihn' unbetrogen.
Leichtfertig', unvorsichtig' Leut,	Bei dem vierten, so wird anzogen
So ²⁶⁾ helfen zu hurischer Lieb	An dem from gerechten Statthalter
Mit Rath und That, das sonst wohl blieb.	Ein ehrlich Amtmann und Verwalter,
Thun und betrachten nicht darbei	Der kein Unrecht nicht leiden mag
Was ehrlich oder schändlich sei,	Sondern ernstlich straft über Tag

— ²²⁾ Bemutattnak nektek. — ²³⁾ A. m. welche. — ²⁴⁾ Tettükért. —
²⁵⁾ Geschenke.

Die Gottlosen, hält den Frommen Schutz, Obgleich der Handel sie antrifft,
Der bringt ein Lande Ehr und Nutz. Doch kein Gewalt noch Hochmuth stiftt.

Zum fünften: der König anzeigt	Selig ein Land gesprochen wird,
Ein' Herrschaft, welche ist geneigt	Wo ein solch Obrigkeit regiert,
Zu Gerechtigkeit in ihrem Land	Daraus Glück und Heil erwachs
Und hält darob getreue Hand,	Land und Leuten, so spricht
Dass gar Niemand Unrecht gescheh',	Hans Sachs.
Nicht urtheilt also zornig gäh,	

Ime, a „tragoedia“ mint a legprozaikusabb tanulságok és életszabályok alapja és forrása! Kétségtelen, hogy a nürnbergi mestert főleg az érdekes igazságszolgáltatás vonzotta Bánk történetéhez; tetszett neki a királyné, a ki halállal bünhődik, mivel egy erényes nő megbecstelenítését elősegítette, — és a férj, ki e miatt egy királynét megölhetett, a nélkül, hogy legkisebb baja legyen. De hiányzik a nagy eszme, a mélyebb felfogás, mely a szereplők kedélyét feltárná előttünk és rokonszenvet ébresztene bennünk. E „tragoedia“ emberei nem is a XVI-dik századbéli nürnbergi mesterek, mint némely írók nevezték H. Sachs alakjait; — ez emberek, az igaz, ugy okoskodnak, mint a reformatio korszakabeli művelt német polgár; — de különben nem életteljes alakok, nem érzések és szenvedélyek dúlta hősök, hanem bábok, kik szögletesen mozognak, automatikusan cselekszenek és ugy beszélnek, mint a régi festészet alakjai, kiknek mondatokkal tele írott papírszalagokat függesztettek szájukba.

De ne méregessük a derék öreget oly mértékkel, melynek létezéséről sejtelve sem volt, melynek — sok modern drámaköltő sem felel meg. Itt ugy sincs szó arról, nagy drámaíró-e H. Sachs vagy sem? jeles-e az imént jellemzett darabja vagy sem? Erre nézve nem térhetnek el a vélemények. Elégdjünk meg azon új ismeretünkkel, hogy a nürnbergi mester hazánk történetéből is dolgozott fel tárgyat, még pedig reánk nézve több szempontból érdekes tárgyat, és feldolgozta azt teljes rokonszenvvel a magyarok iránt, kikkel Ottóban nemcsak a gazembert, hanem két ízben a „komisz német kutyát“ is állítja szembe. Hogy darabja össze sem hasonlítható Katonának remek és Grillparzernek következetesen félreértett tragoediáival, nem tartozik a dologhoz; irodalomtörténeti szempontból legérdekesebb az egyszerű tény maga: hogy H. Sachs 1561-iki deczember 17-én tragoediában dolgozta fel Bánk bán történetét.

Heinrich Gusztáv.

PLATO JELENTŐSÉGE KORUNKRA NÉZVE.

Plato bölcsészete még ma is hatalmas iskola a bölcsészeti gondolkozásra nézve, mivelhogy ez az emberi elmének a *végesben elfogult* minden irányát kiméletlenül bírálja és a tudás és élet minden terén ráutal a gondolkodás és cselekvés legmagasztosabb céljaira.

A Plato-féle bölcsészet továbbá edzi és élesíti a szellemi szemlélődést mind annak felismerésére és méltatására, a mi túl van a tisztán tapasztalatin, az által, hogy a konkrét valóságból bátran felemelkedik és a jelenségek hullámmzó tengerén keresztül a lét végokaihoz ernyedetlenül felhatolni iparkodik.

Azonban Plato bölcsészete még más irányban is elárulja hatását. Plato szemében a philosophia (mint már maga a szó bizonyítja) tényleg a dolgok lényegébe való behatolásnak szeretete és vágya; szemében a bölcsészet nem csak a gondolkozást, hanem az érzelmet, a szívet is érdekli. Innét van az, hogy a jelentékenyebb műveivel való foglalkozás a kedélyt oly emelkedett hangulatba helyezi, milyet csak a legfenségesebb költészet képes előidézni. Ebből fejthető meg az is, miért tért vissza az újabb kor oly különös előszereettel és vonzalommal Platohoz (a mint ezt Mendelssohn, Schleiermacher, Schelling, Trendelenburg példáin látjuk), és miért fordít az újabbkori philologia oly rendkívüli gondot és szorgalmat Plato tanulmányozására. A vágy — mielőbb menekülni a jelenkor materialistikus, vagy ha úgy tetszik, realistikus gondolkozás módjától és visszatérni az idealismus terére — ujjolag visszavezetett azon bölcsészhez, ki az idealis eszmeirány legjelesebb képviselőjéül tekinthető.

Jelenleg azonban Plato bölcsészeti rendszerének nem minden része ébreszthet egyenlő figyelmet.

A *physika* (természet-bölcsészet), melynek fejtegetésére Plato csak a „Timaeus“ czimű párbeszédet szentelte, kevésbbé kötendi le figyelmünket már csak azért is, mivel a természet ismerete az ó-korban általában nem áll magas fokon; — de azért is, mert Plato — saját gondolkozásmódja sze-

rint — az érzéki világra, mely szerinte az észszerűtlenség tárháza, tere, egyáltalában kevés súlyt fektetett.

Az *ethika* ellenben, mely több párbeszéd során az örömmel, az egyén erényével és az állammal foglalkozik, — a modern gondolkozásmódnak is oly magasztos szempontokat nyújt, hogy mindenki, ki azzal foglalkozik, mélyen megindul a bölcsész gondolatain, s lelkét — többi között különösen az „Állam“ könyvének olvasása mellett — mély erkölcsi érzelem megragadja.

Plato bölcsészeteének legfontosabb része végre a *dialektika*, mely összes rendszerének sarkpontját képezi. Minthogy ez bölcsészünk nézete szerint a *valóságban létezőnek* vagyis az *ideáknak* tudománya, azért feladata egyrészt az ideák igazságát és valóságát kimutatni, másrészt az ismeret fogalmát megállapítani. Hogy azonban ezt tehesse, az ismeretnek különböző neveit szükségképp szoros vizsgálat alá kellett vennie; — és épen ez ama pont, melyre nézve Plato bölcsészete a jelenre nézve is nagy fontosságú. A modern tudományok terén t. i. újabban egy oly irány merült fel, mely csalhatatlanul megállapított pozitív tényekre hivatkozva az érzéki világot teszi az emberi gondolkodás egyedüli tárgyává. Ez a materialistikus, vagyis a kizárólag érzéki észleletek eredményeire alapított világnézet, melyet a legújabb természetvizsgálat fényes eredményének tekinthetni. És miután ezen világnézet csakis oly tárgyakkal foglalkozik, melyek az érzékek körébe esnek, azért feljogosítva érzi magát, a szemléletet az egyedül biztos és igaz ismeretnek tartani és az ész minden aprioristikus ismeretét kigunyolni. Ezen világnézet hiveinek szemében nem létezik az öntudat ama belső világa, melynek az érzékiséggel semmi köze és mely a külvilágtól teljesen el van zárva. Nem nehéz ezen egyoldalú teoriát már magából Platóból megczáfolni, ki szüntelen háborút folytat a kizárólagos sensualismus ellen. Az érzéki észlelet bírálata, a mint ezt a „Theaetetus“-ban találjuk, döntő és minden időben érvényes bizonyítékokat tartalmaz bármely kor materialistikus bölcsészete ellen.

Mindenek előtt kitűnik ezen, Protagoras ellen intézett párbeszédből az (Theaetetus 183—187. l.), hogy „nem minden ismeret közvetítették az érzékek működése által, hanem

hogy ezen kívül föltételezendő a szellemi tényezők egy ön-álló mezeje, tehát egy érzéken kívüli, egy érzéken tuli ismeret is.“ Az említett párbeszédnek ezen és hasonló nyilatkozatai, melyek szorgalmas és gondos átolvasása a materialista bölcsészetnek igen ajánlatos, az általuk *tulbecsült* érzéki szemléletet az azt megillető korlátok közé szorítják majd vissza.

Vannak különben Plato ismeretheóriájában más pontok is, melyek a jelenre nézve nagy figyelemre méltók. Így igen régi és még máig sem csillapult vitatkozás tárgya, valjon a matematikának tudománya a tapasztalatnak szüleménye-e, vagy a gondolkozás aprioristikus működésének eredménye? Plato azok pártjára áll, kik az utóbbi nézetet vallják; ő a matematikai ismereteket, midőn azokat az aprioristikus ész vizsgálat tárgyává teszi, egészen elvonja az érzéki tapasztalat köréből és kizárólag az aprioristikus ismereteknek körébe sorozza. E mellett megállapítja a matematikának viszonyát a bölcsészethez olyformán, hogy mind a két tudománynak kitűzi a szellemi működés terét és meghatározza pontosan azon állást, melyet mind a kettő tárgyainak fontosságához képest a szellemi világban elfoglal. Előre sem kételkedhetünk, hogy bölcsészünk szemében a bölcsészet sokkal magasabban áll a matematikánál, hogy ez nézete szerint általában a legmagasabb tudomány, a tudományok tudománya. Midőn Plato azt leginkább „Állam“ (*πολιτεία*) című művében bebizonyítja, mivelhogyan ezen művében a bölcsészetnek, különösen pedig a dialektikának magas rendeltetését még pedig oly irányban fejtegeti, mely egyaránt világos és fenséges, — ugyanazért ezen munka, melyben a Plato-féle dialektika elérhető tökéletességét valósággal el is érte, nem csak azokra nézve nagy fontosságú, kik előtt a bölcsészet még érvénnyel és jelentőséggel bír, hanem azok számára is olvasásra méltó, kik, mint a materialisták, az u. n. exakt tudományok álláspontjáról ezen tudományt büszkén lenézik és azt az üres abstractiók tárházának kijelentik.

Platonak ezen igen röviden körvonalozott, még a modern világra nézve is fontos jelentősége miatt e nagy bölcsész még mindig megérdemli — ha ugyan általában érdekes bölcsészetet művelni —, hogy őt beható tanulmányaink

tárgyává tegyük. Platótól nem örömet válik meg az ember, kinek „hogy lábainál valaha hívőként ültél“, megbánni nem lesz okod. Természetesen be kell vallanunk, hogy ma már aligha fogja valaki Plato ideáit olyasvalaminek elfogadni, mely *önmagában* és *saját maga által* az egyedüli reális és mely nem az egyes tárgyakban és azok *által* létezik. Mert bármily vonzó legyen is mint tudományos *hypothesis* ezen tétel, mely a platoi bölcsészet minden eredményének érvényét feltételezi: mint bölcsészeti igazság még sem állhatott meg sem Aristoteles éles kritikája előtt, sem a minden aprioristikus ismeretek alapját vizsgáló Kant előtt. Kantnak „Kritik der reinen Vernunft“ című művének bevezetésében, a hol azt fejtegeti (felállítja azon tételt), miszerint a bölcsészet egy oly tudományra szorul, mely minden aprioristikus ismeret lehetőségét, főelveit és körét meghatározza, a következőket mondja: „A könnyű galamb, midőn szabad röptében hasítja a levegőt, melynek ellenállását érzi, azon gondolatra juthatna, hogy *légüres* térben még könnyebben szárnya kelhetne. Épen így Plato is elhagyta az érzéki világot, mely az észnek igen szűk korlátokat szab és ezt elhagyva az eszmék szárnyain vakmerően átcsapott a tiszta ész légüres térére. Azonban ő nem vette észre, miszerint erőlködése daczára sem fog szárnyra kelhetni, mivel hogy nem talál semmi támaszra, melyen mint biztos alapon felhasználhatta volna erejét, hogy az észet nyughelyéről felrázza (mozgásba hozza)“.

Mindennek daczára lehetetlen fel nem ismernünk, hogy Plato az ó-kori bölcsészet fénypontját képezi, hogy a görögök s általában az ó-kor látnokának *méltón* neveztetik, hogy az igazságért küzdő (szellem) előtt az eszmék, ideák addig nem ismert, nem sejtett gazdag világát ő tedezte fel. Hisz az által, hogy ő természetesen inkább költői inspiratio folytán, mint bölcsészeti indokolással egy *Demiurgost* (világalkotót) állit fel, ki „észszel és isteni bölcseséggel“ (*μετα λόγον και ἐπιστημης θείας*) teremté a világot, továbbá az által, hogy megjelöli a teremtés fogalmát akként, miszerint ez „teremtő, létrehozó erő, mely okfejévé lesz az előbb nem létezettnek, hogy az azután létezzék“ (*ποιητική τέχνη, ἢ τις ἂν αἰτία γίγνηται τοῖς μὴ πρότερον οὐβιν ὕβτερον γίγνεσθαι, Sophistes p. 265 C et D*), mondjuk — ezen kifejtett tételek által megingatta

Plato sarkkövében a pogányságot, melynek istenei csak a világgal keletkeznek és léteznek, ez által utat tört a keresztény világnézetnek.

Mindezek után joggal kérdezzük tehát, miben áll Plato párbeszédeinek elenyészhetlen, elévülhetlen becse, mely szerint ezen bölcsész megérdemli, hogy a philologiai módszer (kritika és exegesis) pontos és szigorú alkalmazásával párbeszédeit beható tanulmányaink tárgyává tegyük? Igaz ugyan — a mint jeleztük —, hogy tisztán bölcsészeti szempontból, a bölcsészet mai álláspontjáról tekintve a dolgot, Plato tan-tételei és bizonyítékai nem elégitenek ki többé! De philologiai és esztétikai szempontból ítélve, nem is a bölcsészeten elért tökélyt keressük és méltatjuk egyedül Plato párbeszédében. A vonzerő, melyet azokra is gyakorol, kik okoskodásának gyengeségeit ismerik, párbeszédeinek *művészi* tulajdonaiban áll; párbeszédeinek *költői* szépsége folytán a valóságot is jobban megközelíti, mint azok speculatív oldala által. Különösen áll ez Plato párbeszédeiben előforduló személyeinek bemutatásáról és jellemzéséről. Plato párbeszédeiben minden igazság, jó tulajdonság, bölcsesség, jóság stb. *Sokrates* személyében — a mint ezt Plato költőileg eszményítette — mintegy meg van testesítve. A Plato párbeszédeiben előforduló személyek, kiváltképp a platóilag feltüntetett *Sokrates*, valóban *költői* alakok s mint ilyenek teljesen igazak. Ha *Demostenestől* hazafias érzületet és azt megtanulhatjuk, miképp legyünk beszédben és testben igazak; ha *Thucydidestől* elsajátíthatjuk a képességet az emberek és események teljes megbíráására és a művészi előadás mesterségét: tanuljunk *Platótól* gondolkodni, emberi rendeltetésünket bölcsészetiileg felfogni; tanuljunk Plato iskolájában következtetni és fogalmakat alkotni, becsüljük és méltányoljuk párbeszédeiben a *finom társalgás könnyed hangját* s bámuljuk művészetét, mely szerint minden jellemet saját különösségében felfogni, egyéníteni és feltüntetni bírja és az általánost a különöshöz mindig alkalmazni képes. Sőt többet: igyekezzünk Platótól utmutatást nyerni, miképp *fogjuk fel és élvezzük egy műdarab szépségét*, mert műveinek minden töredéke egy műretek, melynek szépsége annál szembeszökőbb és könnyebben átérthető, minél kisebb terjedelmű. Azon

világnézetnek, mely az egész életet a szépnek és szeretetnek ideái alá helyezi, mely az igaz s tiszta eszmék szépsége után sóvárgó törekvésben az élet megtisztulását látja: azon világnézetnek — mondjuk — minden időben és minden népek között meglesznek a maga barátjai. És ezek mindig élvezettel fognak különösen Platonak azon három művéhez fordulni, melyekben ezen világnézet legszebb kifejezését találta, az ezen értelemben együvé tartozó három párbeszéd „Phaedrus“, „Phaedon“ és „Symposium“-hoz. Szorosan philosophiai talajból eredve az ezen párbeszédekben kifejtett nézetek Plato gyújtó lelkesedése következtében oly plastikus alakot öltöttek, melyeknek láttára a szemlélet és az érzelm egyaránt felmelegesznek, elragadtatnak. Ily szellem hatása alatt csak így fejlődhetett az ideatan, a mint ezt nála találjuk, mert Plato nem csak gondolkozni vágyott s óhajtott az ideákról, hanem egész valójával azokban élt; mert hisz ámbár azon nézete, hogy az *ideák mint valóban reálisak léteznek és élnek*, bölcsészeti hitvallása volt, mégis egész életén át élénk tudatában volt annak (a mint ezt párbeszédeinek sok helyeiből következtethetjük), miszerint az ideák *metaphysikai* természetéről némely pontokat illetőleg még folytonosan sok kutatni valója van és nem képes azokat teljesen felderíteni. Hogy Plato azon „vidám régiókban, hol a tiszta formák laknak“ képzelettel és érzelemmel időzhessék, el kellett hagynia sok helyütt a szintelen abstractiókat és *hasonlatokban* meg *mythosokban* kellett beszélnie; azért is olyan gyakoriak az utóbbiak párbeszédeiben.

Plato párbeszédeinek olvasásánál soha sem szabad elfelednünk, hogy ő *valódi művész, költő*, nem csak abstract bölcsész; párbeszédei közül némelyek valamint elméjében való keletkezésök úgy egész compositiójukra nézve csak mint *műremek*ek érthetők, meg, mely körülményt Plato némely magyarázói nem eléggé méltattak. Bár sikerülne Plato *összes* párbeszédeit — a mint ezt Hunfalvy Pál sikeresen megkezdte ¹⁾ — találó, sikerült fordításban irodalmunk számára megnyerni, ezeket a műveltek tágasabb körével meg-

¹⁾ Plato munkái, ford. Hunfalvy Pál, 1 kötet, Pesten 1853, 1854, magában foglalja: Euthyphrót, Sokrates védelmét, Kritónt, Phaedont, I-ső Alcibiades, Lachest, Protagorast, Meront, Gorgiast.

kedveltetni. Akkor szélesbednék azok köre, kik közvetlen behatás folytán élveznék teljes szépségükben és igazságukban Goethének fenséges szavait, melyeket végül idéznem szabad legyen (Goethe, Geschichte der Farbenlehre, 2. Abtheilung, Überliefertes, 39. kötet. 65 lap.): „Plato olyféle viszonyban áll a világhoz, mint egy üdvözölt lélek, kinek örömeire szolgál, egy ideig köztünk lakozni, azonban e mellett nem annyira az az érdeke és szándéka, hogy a világot meg tanulja ismerni, mert hisz azt úgy is már ismeri és feltételezi, hanem inkább az, miszerint azt, a mit magával hozott s mire a világnak szüksége van, az emberekkel barátságosan közölje; Plato a mélyre hat, de inkább azért, hogy azt az ő lényével betöltse, semhogy annak titkait kifürkészsze. Ő magasra emelkedik, mert visszavágyik eredete helyére. Minden, a mit mond, egy örök egészre, szépre, jóra és igazra vonatkozik, mely után a vágyat minden kebelben felkölteni, felserkenteni igyekszik. A mit egyes dolgok tekintetében e földi tudásból sajátjává tett, az elolvad, elgőzölög módszerében, előadásában.“

Dr. Bászel Aurél.

GEORGE SMITH.

— Második cikk. —

III.

Mult cikkünkben már alkalmunk volt reá mutatni arra, hogy *Smith* ismételt keleti expedíciói alkalmával az *Izdubarmondakörön* kívül a régi babyloniai mythologia és irodalom egyéb nevezetes alkatrészeit is fedezte fel. Ezen sorban említendők ezen hatalmas nép irodalmának oly emlékei is, melyekben a mythologia már nem eredeti vagy eposzszá alkotott, úgyszólván *primítív* fokán szemlélhető, hanem melyekben a mondai elemek már *alkalmazva*, egyéb czélokra feldolgozva, tűnnek elénk. Alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ezen feliratok relative *későbbi* korból valók mint amazok. Míg amott a mythoszalkotó lelki erő még egész közvetlen productivitásában mutatkozik és mellékes czéloknak, melyeket a szellem magasabb fejlődési foka teremt, nem szolgál, addig az utóbbiakban a mythologiai elemeket már oly combinációkban

szemléljük, melyek a szellemi fejlődés egy későbbi fokán létesülhetnek csak. A mythosz, mely *Samas*-ról és *Isztár*-ról beszél, harcaikról és viszontagságaikról regél, a szellemi fejlődés sokkal eredetibb fokának felel meg, mint a hymnosz, melyet az ájtatos imádó ezen istenekhez intéz. Még későbbi fejlődési fokot kell mint kulturtörténeti hátteret oda gondolnunk azon assyro-babyloniai *állatmesék* mögé, melyek *Smith* utolsó könyvének (The Chaldaean Account of Genesis) X. fejezetében vannak taglalva. *Smith* három ily állatmesét fedezett fel: a sasról és kigyóról szóló mesét, az ökörről és lóról, végre a rókáról mesélt. Bármily töredékes alakban legyenek is ezen állatmesék föntartva, mindenesetre pusztá létezésök is jelentékeny adatot szolgáltat az összehasonlító irodalomtörténet egy fontos kérdésének megoldásához: mily helyet foglalnak el, mily művelődési fokoknak felelnek meg a legkülönbözőbb népeknél oly általánosan elterjedt, és az eddigi adatok nyomán ítélve leginkább erkölcsanító czélokkal bíró állatmesék a világirodalomban!

Találkozunk velük a legműveltebb népeknél épen úgy mint a legvadabbaknál. Egyrésről ott vannak az ind nép állatmeséi, melyeket a Pancsatantra tartalmaz, és melyek fordítás útján (Kalilag ve- Damag) a persa, syr, (ezen szöveg legujabb időben fedeztetett fel Socié és közzététetett Bickell által), és arab irodalom ¹⁾ közvetítése folytán a közép-korban oly utazást tettek meg, minőt ritkán tett meg abban az időben valamely vállalkozó utas ²⁾; ott vannak a görögök és rómaiak, ott a germánok állatmeséi; ott vannak másrésről a polynésiaiak, kamcsadálók, indianusok meséi, melyekben elefánt, hyäna, egér, patkány egyaránt szolgálnak moralizáló czéloknak ³⁾; ott a hottentottok *Reinecke*-meséi, melye-

¹⁾ A Pancsatantra nyomán létesült arab irodalmi műveken (részint fordításokon részint pedig utánzásokon — minő Ibn' Arabsah: *Fâkihatalchulafâ* című munkája, kiadta Freitag, Bonn 1852 —) kívül, megemlítendő, hogy az arab példabeszédekben vannak számos állatmesék megőrizve. Al-Mejdâni az arab példabeszédekhez irt magyarázataiban sok helyen találtam ily magyarázatot: „Ezen példabeszéd azon mesére vonatkozott, melyet az emberek az állatok nyelvén beszéltek“ sat

²⁾ L. Müller Miksa *Essays* III. köt. „A regék vándorlásairól,“ 309 s köv. lap.

³⁾ L. Tylor *Die Anfänge der Cultur*, (ném. ford.) I. köt. 404 lap.

ket *Bleek* ismertetett,¹⁾ ott Dardisztán népeinek állatmeséi, melyekről jeles hazánkfia *Leitner*²⁾ nyujtott igen érdekes mutatóanyagot. *Smith*-nek köszönjük ezen mesék ókori elágazásának egyik fontos adatját. Azt gondolom, hogy az általa felfedezett állatmesetöredékek chronologice véve a legelső határt képezik, melyet mai nap azok létezésére nézve kimutathatunk, és igen nevezetes, hogy ezen babyloniai állatmesék még szoros összefüggésben állanak mythologiai elemekkel. Remélhető, hogy a töredékeket kiegészítő későbbi felfedezések, melyek a *Smith* által megtört uton fognak utódai által eszközöltetni, ezen érdekes irodalomtörténeti kérdésre teljes világosságot fognak deríteni.

Midőn a *Smith* által felfedezett assyriai emlékek egyik részének régibb kort tulajdonítunk mint a másoknak, úgy ez nem positiv adatok alapján történhetik, melyeket az emlékeken szokásos utóiratok, vagy egyéb chronologiai támpontok nyujthatnak, hanem pusztá conjectura alapján, midőn a világtörténelmi fejlődés mértékét alkalmazzuk az ókor ezen emlékeire és az illető nép szellemének azon fejlődési fokát, melyet az egyik emlék tartalmának szerkesztése feltételez, összehasonlítjuk azon fokkal, mely nélkül a másoknak teremtése lehetetlen volna. Az emlékek, melyekről itt szólunk, Assurbanipal (Szardanapal) király nagy könyvtárában voltak egybegyűjtve és részint általa részint elődei által másoltattak le régibb példányokról. Csak a lemásolás idejét lehet chronologice meghatározni. A szöveg szerkesztése idejének pontos meghatározására még az irány sajátságai sem elegendőleg biztos adatok, a mennyiben ismeretes, hogy vallásos természetű szövegek relative újabb időben is szeretnek ragaszkodni a régibb, s a közhasználatból már kivesszett irány tartásához. Midőn tehát ezen irodalmi chronologia kérdései oly fontosokká válnak, mint a mi esetünkben, egyedül benső mozzanatok dönthetnek csak, azon általános törvények, melyek minden nép szellemi fejlődésében és azon irodalmi tevékenységben, mely ezen fejlődés hű tükre, mutatkoznak mint uralkodók.

¹⁾ Reynard the Fox in South Africa, 1864.

²⁾ Dardisztánról írt munkájának I. füzetében (1871).

A chronologiai kérdés azonban ezen assyriai irodalomra nézve nem csak magában véve fontos; sőt sokkal nagyobb horderővel bír egy másik irodalmi körre nézve, melyben a Smith által felfedezett ékiratos mythologia képmásait találjuk: a héber irodalomra nézve. Felemlítettük már azon feltűnő szoros összefüggést, mely az Izdubar mondakört bezáró vizözön-monda között és azon elbeszélés között létezik, melyet a héber bibliában a vizözönről találunk. De ezen összehasonlítás nem elszigetelt valami, úgy hogy létezését pusztán véletlennek mondhatnók. Sokkal szorosabb ennél azon összefüggés, melyet az ujonnan felfedezett ékiratos emlékek egy másik sorozata mutat a Genesis elején található elbeszélésekkel, különösen azokkal, melyek a világ teremtéséről, az emberiség erkölcsi sülyedéséről, az ugynevezett bűnesésről, a soknyelvűség keletkezéséről szólnak. Az ékiratokban az erre vonatkozó elbeszélés a világ teremtését megelőző idővel kezdődik, midőn még csak Chaas létezett „midőn fennt az ég „még nem volt felépítve, és lennt a földön növény még nem „sarjadzott, és a víz mélysége még nem törte át korlátait. „Mummu-Tiamat volt mindnyájuknak szülője. Ama vizek „kezdetben rendeztetének; de fa még nem nőtt, virág még „nem nyílt; istenek még nem keletkeztek, egyikök sem; növény még nem nőtt és semmi rend még nem létezett . . .“ A teremtés az istenek keletkezésével veszi kezdetét, és a világosság, a légkör, és a föld teremtésével folytatódik (mely részlet azonban igen töredékes, összefüggésbe alig hozható alakban maradt meg), ezután az égi világító testek teremtetnek „*Uru-t* (a holdat) bocsátá ki, ki örökös az éjjel felett, „hogy az éjjel világosságává rendelje őt, a nappal kezdetéig „hogy a hónap hiányt ne szenvedjen és tartama rendes „legyen“, ezután *Samas* (a nap) jelenik meg keleten az ég határán „szépen formálva“ és „utjának indulva“. Ezen szöveg V. és VI. táblája majd csaknem egészen elveszett, a VII-iknek töredékei, melyet Smith Kujundzsik váromjainak futó-árokjaiban talált, az állatok teremtését adja elő a „hatalmas szörnyetegek“-ét épen úgy mint a „mezők barmaiét, a mezők állatai és a mezők férgei“-ét és a „városok állatai“-ét. A világteremtés folyamata az ember teremtésével éri el tetőpontját; az istenek az embert egyenes alaknak, a

bűnt nem ismerőnek alkotják és a beszéd nemes ajándékával látják el őt. Az istenség ezután hosszú beszédben megszólítja az ujonnan teremtett lényt, jogaira és kötelességeire oktatja őt, és állásának gyönyörűségét vezeti lelke elé. De ezen állapot nem tart soká, az ember enged a kísértésnek és sülyed. Hogy miként nyilvánult e kísértés, az a felfedezett emlékekben nem található; de azt, hogy léteztek erre nézve assyriai elbeszélések, még pedig olyanok, melyek a héber Genesis erre vonatkozó elbeszéléseivel közel összefüggésben állanak, az kiviláglík azon körülményből, hogy számos babyloniai ábrákon találunk fát, melyet két szárnyas emberi alak őriz (kerubh, látunk ugyancsak egy fa előtt (melyet Smith *szent* fának nevez) két emberi alakot ülve, kik kezüket a fa gyümölcse felé terjesztik ki, az egyik alak mögött pedig kigyót látunk. Az isten fájáról, erdejéről és ligetéről pedig a többi assyriai szövegben — többször az Izdubar mondákban is — gyakran történik vonatkozás. — Az ember sülyedése után az istenség átkot mond az emberre és a szörnyetegre, mely az ember sülyedését okozta.

Minthogy czikkem ezen részében csak azon assyriai emlékekre szándékozom vonatkozni, melyek a Genesis elbeszéléseihez szoros rokonságot mutatnak, csak futólagosan akarva megemlíteni Smith felfedezései közül azon ékirat-táblákat, melyek *Dibbara* isten viselt dolgait beszélik, valamint azon kicsi, de fölötte érdekes mondát, mely a *Zu* isten bűneiről szól¹⁾, hogy áttérhessek a babyloniai toronyról szóló mondára, melyet Smith 1875-ben fedezett fel az ékiratok között és a Chaldaean Account etc IX. fejezetében töredékesen ismertetett. Azóta ezen monda *Boscarven* által eszközölt fordítását a londoni „*Society of Biblical Archaeology*“ által kiadott *Records of the Past*¹⁾ legújabb (VII) kötetében is

¹⁾ Chaldaean Account of Genesis etc. VII. és VIII. fejezetei.

²⁾ Nem akarom elmulasztani az alkalmat, hogy ezen gyűjteményt, mely az aegyptomi és assyriai régiség legfontosabb szövegeit mutatja be a legjelesebb szakférfiak által eszközölt és tájékozó bevezetésekkel ellátott fordításokban, és melyből eddig 1873 óta már 7 kötet jelent meg, (néhány kötet változatlan újabb kiadásokat is ért), a régiségtudomány iránt érdeklődő közönségnek ne ajánljam figyelmébe Mind a nagybecsű gyűjtemény olcsó ára, mind pedig nem annyira a szaktársakra mint inkább a művelt közönségre számító szerkezete, minden tekintetben könnyen hozzáférhetővé tesz. Az egyes kötetek felváltva aegyptomi és assyriai szövegek fordításait tartalmazzák izlésteljes kiválasztásban.

találhatni. Fájdalom, a Smith által felfedezett szövegnek igen sok érezhető hézagai vannak, melyeken még a combináció sem segíthet. De ezen hézagosság daczára a szöveg tartalmát minden kétségen fölül lehetett constatálni. Az emberek az isteneket megharagítják bünös cselekedeteik által, „szívük röszt volt . . . gonosz volt az istenek atyja ellen.“ Erre az istenség „összszavarja nyelvét aprajának nagyjának“ és épületeket elrontja. „Erös építményüket, melyet nappal alapítottak, erös éjjeli építésüket tökéletesen tönkre tette“ „És ha „ragjában ekként a beszédet szétzavará, és hogy elszéleszsze „öket, az volt iparkodása. Ezen határozatát kibocsátá és tanácsuk megzavarodott . . . a munka folytatását megszünteté (ugy hogy helyre nem) állott a szentély“ „Kesservesen siránkoztak *Babilu*-ban . . . igen nagyon szomorokodtak szerencsétlenségük miatt és“.

Minden olvasót kétségkívül meg fogja lepni azon egybevágóság, melyet ezen assyriai szövegtöredék azon elbeszélés magvával mutat, mely a héber Genesis XI. fejezetében v. 1—8 van feldolgozva. A vonatkozott héber szöveg ezen anyagi egybevágóságon kívül, még locális tekintetben is tisztán mutatja Babylonnal való összefüggését, ugy hogy már régóta az exegeták is kerestek mindenféle összeköttetést, az ott elbeszéltek között és Babylon között. Természetesen míg maguk a babylon-assyriai traditiók nem voltak ismeretesek, az összefüggés, melyet kerestek, csak topographiai természetű lehetett. Eichhorn és von Bohlen óta *Belus*-templom romjaira gondoltak, mely másképen inkább *Borsippa*-templomnak neveztetik (*Borsippa* a régi *Babylontól* nyugotra van) és melynek fennmaradott romjait a nép mai nap is *Birs Nimród*, azaz: *Nemród* tornyának nevezi. Ezen nézetet *Tuch* még bővebben, ámbár az összefüggés felfogását némileg módosítva adja elő¹⁾. *Schrader*, ki szintén ezen romokkal hozza összefüggésbe a bábeli toronyról szóló elbeszélést, közli is az ékirati szövegek azon helyét, mely ezen régi befejezetlenül maradt szent épületnek *Nabukodonozor* király által való helyreállit-

¹⁾ Dr. Friedrich Tuch's *Commentar über die Genesis*. Zweite Auflage. (Halle, 1871.) 215 lap k. k.

tatásáról szól: „A föld hét világosságainak temploma, Borsippa tornya, melyet egy régiebb király épített, de melynek csúcsát nem készíté el, sok idő óta romlásnak indult
 „Hogy helyreállítsam ezt, arra indította Merôdakh, a nagy isten lelkemet.“¹⁾ Már mostan a nevezett tudósok véleménye szerint kétségtelen dolog volna, hogy Borsippában, Babylon tözsomszédságában egy ősrégi szent épület létezett valamikor, mely a mai 84 lábnyi magasságu Birs Nimrud-dal azonos, melynek csúcsa azonban Nabukodonozor idejéig hiányzott. Ezen király idejéig az őskor amaz imposans maradványa mindenkire egy el nem készült, befejezetlenül maradt építmény benyomását tette és így füződhetett hozzá azon monda, melyet a héber traditio a Babel tornyáról beszél.

Azt nem akarjuk vitatni, valjon csakugyan ilyen historiai dolog adott-e okot a szóban forgó elbeszélés keletkezésére. Természetesnek találjuk azt, hogy ha igenis ezen Birs Nimrud befejezetlen volta és csúcsának hiánya volt azon kérdés, melyet a szóban forgó monda törekedik a maga módja szerint megfejteni, ezen megfejtés nem keletkezhetett legelőször héber körökben. Mily időben keletkezhetett is volna köreikben mint eredeti felelet azon kérdésre, hogy miért nincsen csúcsa e nagyon magas toronynak? Valjon akkor, midőn közösen élt ott a sémi közösségtől még el nem vált héberség a sémiség többi ágaival, melyek ama ősrégi időben még szintén nem váltak volt szét külön fajokká? Ezen történelem előtti időben alig volt még ott a torony, és a soknyelvűség kérdése sem léphetett a faji élet fokán élő régi ember lelke elé. Évezredekkel később pedig, a fogság ideje alatt már Nabukodonozor alkotásai véget vettek azon problémának, melyet az elbeszélés állítólag megoldani akar. De ne siettessük a kérdés megoldását, mielőtt felhoztuk volna mindazon mozzanatokat, melyek a megoldást elősegítik.

Jelenítsük ezért még egyszer lelkünk elé mindazon Smith által felfedezett babyloniai mondákat, melyek a héber traditiókkal szoros összefüggést mutatnak. Jóformán a héber

¹⁾ Die Keilinschriften und das alte Testament (Giessen 1872) 38 - 41 lap.

Genesis könyve elejének egész tartalmát találjuk képviselve azokban: a teremtés elbeszélését, a bűneségről, a víz-özönről és az emberiség elszéledéséről s a soknyelvűség keletkezéséről szóló elbeszéléseket. Mindnyájukra nézve egybe-vág a két nép irott emlékeinek előadása nem csak a tartalmat, hanem még egyes jellemző irányfordulatokat tekintve is. Ez már a kivonatos fordításban közlött assyriai szövegdarabokból is kitűnik és eltagadhatatlan ténynek mutatkozik, ha pl. még felhozzuk, hogy az assyriai világteremtési traditióban nem hiányzik e fordulat sem, hogy „az istenség látá azt, a mit teremtett és ime jónak találta“: a héber genesis előadásának egyik jellemző sajátossága.

Azon, a fentebbiekben jelölt szoros viszony, mely a Smith György által felfedezett ékiratos emlékek között és a héber szövegek hasontartalmu elbeszélései között kétségtelenül fennáll, már az Izdubar mondanakör bemutatása óta foglalkodtatja azon tudósokat, kiknek kutatásai körébe vágnak az ó-kor ezen nevezetes tüneményei, és a „*Chaldaean Account of Genesis*“ megismerése óta csak a leggondtalanabb felületesség bír kitérni azon önmagától felmerülő kérdés elől: mi által támadtak és mily tüneményben találják magyarázatukat ezen megegyezések?

Foglalkoznak vele történészek, ékirat-kutatók, bibliai philologusok, philologusok egyáltalában, és mindenkinek figyelmét felkölti azon nevezetes jelenség, hogy az ékirati eredeti szövegek sokkal meglepőbb hasonlóságot mutatnak a héber szövegek tartalmával, mintsem mutatnak Berossus Apollodorus, Abydenus, Nicolaus Damascenus, Alexander Polyhistor, Hestiaeus, Damascius azon helyeivel, melyekben a régi babyloniai traditiókról van szó, és melyekről sokan azt állították, hogy szerzőik a héber traditiók nyomán ferczeltek állítólag babyloniai elbeszéléseket, hogy a régi dolgokban való jártasságot fitogtassanak és olvasóikat tévutra vezessék.)¹⁾ Most nem csak azon régi írók becsülete van megmentve, hanem a babyloniai traditiók hasonlósága a héberekkel még elevenebben áll előttünk, mint ama görög szövegek nyomán sejtthettük volna. Mily váratlan bővülése

¹⁾ V. ö. Nyelvt. Közlemények. XII. 229. 12p.

nyilik ezen kérdés megoldása vagy éppen csak feltevése által is a tudománynak, arról meggyőződhetünk, ha kezünkbe vesszük a legjelesebb német assyriológ *Schrader Eberhard* tanár ily című munkáját: „*Die Keilinschriften und das alte Testament.*“ Ezen munkának, mely az ékirati szövegek viszonyát a bibliai szövegekhez veszi tárgyalás alá, lényeges tartalma csakis külsőségekre, szóegyezésekre, chronologiai adatokra, tulajdonnevek alakjaira vonatkozhatik csak; a héber irodalom azon részletéről szóló cikkek, melylyel Smith felfedezései állnak viszonyban, és melyek a 385 lapból álló munka 40 lapját foglalják el, oly soványoknak tűnnek elénk az ujonnan felfedezett szövegek láttára, hogy a jeles munka ezen részét ma, tehát négy évvel megjelenése után, máris elavultnak és a tudomány mai állását tekintve teljességgel hiányosnak nevezhetjük.

Kérdésünkre csak háromféle felelet lehetséges: vagy

1) a tárgyalt mondák eredetileg a héberek nemzeti mondakincsét képezték, és tőlük kölcsönözték a babyloniaiak, vagy 2) a héberek vették át azokat a babyloniai néptől, vagy végre 3) egyikük se vette át a másiktól, hanem a mondák keletkezése visszanyul ama ősrégi időbe, midőn a *sémiség* még osztatlan egységben élt együtt; ekkor keletkeztek ezen mondák, mint a faj közös birtoka, melyet az egyik népegyén Palaestinába, a másik Babyloniába vitt magával és dolgozott fel később saját egyéniségének mértéke szerint.

E fontos történelmi kérdésekre nézve sikerült e sorok írójának nézetét egy nagyobb összefüggésben fejtegetnie a „Chaldaean Account“ megjelenése előtt és megelégedéssel mondhatja el most, hogy Smith legutolsó fölfedezései csakis megerősítették azon nézetben, melyet nyilvánosságra kerülésök előtt alkotott és kifejtett. Jövő cikkünk feladata lesz, mindenekelőtt bemutatni azt, mily álláspontot foglal el maga Smith, a felfedező, a feltett kérdésekre nézve, továbbá megrostálni a felsorolt háromféle feleletet, és arra határozni el magunkat, mely közülök a történelmi ténylegességnek leginkább megfelel. A sémi faj *receptív* természete ekkor ezen faj történelmi életének két pontján fog mutatkozni.

(Vége a III-dik füzetben.)

Goldziher Ignác.

PERSIUS V. SATIRÁJA.

A valódi szabadságról.

Persius.

Száz ajkat, nyelvet s szavakat százával a műhöz
Rendesen a költők szoktak kívánni magoknak,
Légyen akár szomorú. mit a szinpad hőse szavaljon,
Vagy sérült parthus, ki a nyilt kiszakítja sebéből.

Cornutus.

5. Nos, mit akarsz ezzel? Mért éheznel te is oly nagy
Vers-lakomára, ha száz torkod nincs azt befogadni?
Szijsza a fenkölt hang avatottja ködét Heliconnak,
A ki Thyestessel s Prognéval főz egy edényben,
Melybül az emelygős Glyco inye szerint vacsoráljon.
10. A te kohódban az ércz mikor olvad, erővel a fúvót
Hajtani nem szoktad, nem szoktál, mit tudom én? mily
Nagy dolgot rozsdás hangon károgni mogorván;
Arcz-bőröd' se fujod fel gögösen a repedésig.
Nyelved a tógáé, jól fűzött, egyszerű s éles;
15. Érti nagyon, mint kell a bűnt ráspolyra keríteni,
S-finom enyvelgéssel csipkedni a dőre hibákat.
Csak te maradj ennél; hadd tartsa Mycene magának
A fej- s láb-lakomát; vacsorálj te szerényen a néppel.

Persius.

- Távol tőlem a gond, hogy habzó együgyűségtől
20. Duzzadjon lapom, és sulyt adni kívánjak a füstnek.
Négy szem közt szólunk; szívemet feltárnom előtted
Unszol most Múzsám, hogy lásd, hány része sajátod
Hálás keblemnek, Cornutus, lelki barátom!
Érj hozzá, te ügyes vizsgáló, s tudni fogod, ha
25. Telt hangon dobog-e? s lásd, tiszta-e nyelvem a szennytől?
Ehhez ohajtnék én száz ajkkal birni, hogy a mint
Tégedet én tágas keblembe fogadtalak, onnan
Oly tisztán forrjon szavaim bő kútfeje, s mindazt
Éreztesse veled, mit a nyely kifejezni erőtlen.
30. A mint a bibort letévém, remegő korom örét,
S gyermeki bullámat szent Lareseimnek ajánlám,
Hogy vig társak közt kényemre Suburra leányit
Szemre-vehetnem már a fehér mez feljogosított;
S a mikor a vál-út oly kétes az élni-tudatlan
35. Félénk elme előtt, és többfele vonja hibája:
Rád biztam magamat; te socraticus kebeledbe
Zárod a tévelygőt, Cornutus, azonnal az erkölcs

- Eltérő utait szeretettel jelzed; á lélek
Érzi nagy elmédet, s önként óhajtva a jármot,
40. Mesteri ujjad alatt átváltozik arcza egészen.
Oh hány hosszú napot s első óráit az éjnek
Éltük boldogan át rövidített kis lakománknál!
Munkát és pihenést egyiránt osztunk be magunknak,
És a komplyságot vidor asztalkánkkal üditjük.
45. Mint bizonyost, úgy vedd, hogy csillagom egy a tiédde,
Pályám' pályáddal válhatlanul ez köti össze;
Vesse jövőnket bár a változhatlan igaz sors
Egy mérlegbe, vagy a hűség szent óre, az ikrek
Csillaga, végzetemet tőled más útra terelje,
50. Vagy törjük meg együtt bős Chronost Jupiterünkkel:
Nem tudom, — egy közülök hozzád köt örökre bizonynyal.
A hány fő, ugyanannyi az arcz, ugyanannyi az izlés;
Nincs sehol egy akarat, köz-chaj nincs semmi dologban.
Éz ránczok borsért és halvány bőrű köményért
55. A fényes keleten latin-áruval üz csere-vásárt;
Az tele böndővel háját szaporítja az ágyban;
Másnak a verseny kell; van, kit csak a koczka mulattat,
Legtöbb a rohatag Venust hajhászsza, de majd ha
A jegeczes köszvény csuklóit gyöttri, s a vén tölgy
60. Megtörik, a bánat, noha későn, szinte feléled,
Hogy posvány-gőzben pazarolta el élete multját.
Am neked éjeken is csak könyveiden forog elméd;
Tiszta cleanthi mag az, mit a zsenge szivek talajába
Jól munkálva bevetsz. — Ide, ifjak s élemedettek,
65. Élni tanulni, s vigaszt végperceitekre meritni!
„Holnap majd; egy nap kicsiség!“ De ha szüntelen
igy szólsz,
A holnap mindig holnap marad, és mire felkelsz,
Ígért holnapodat már rég elnyelte a tegnap.
Így vesz folyton időd a végtelen elnapolással,
70. S mint a szekér első kerekét be nem éri a hátsó,
Jóllehet egy rúdnak követik versenygve irányát,
Holnapodat te sem éred utól soha holnapozással.
Légy szabad; — ámde nem úgy, mint birja a
felszabadított
Publius a bárczát, hogy avult derczére tegyen szert.
75. Oh ti vakok, hiszitek, hogy a rab, kit jogra emeltek,
Egyszersmind szabad is? — Damát, e bárgyu lovászt,
vedd;
Három pénzecskeit e csalfa gazért dehogy adnál!
Ám fordítsa meg őt sarkán gazdája, legottan
Marcus Dama leend. Kölcsönre nem adsz-e, ha Marcus
80. Jót áll érte? Ügyed sáppaszt-e, ha Marcus a bírád?
Marcus mondta: igaz! Hiteles, mit Marcus aláír . .

Íme, ez a nyereség! Ily ajándok a kucsma-szabadság!

„Más szabad ember nincs, egyedül a ki kénye szerint él;

Élek, a mint akarok; maga Brutus nem szabadabb mint

85. Én!“ Tévedsz; így szól a stóa igaz hive s bölcse.
Elfogadom szavaid', de, hogy akaratodra szabad légy,
Azt tagadom. „Miután a praetori pálcza magamnak
Visszaadott, ne tehetném azt, mit tenni jogom van.
Csak Masurus törvényeinek szigorára ügyeljek?“
90. Hallgass rám, de harag s fintorgás nélkül, a miglen
Megrögzött bal-itéleteid' kiszakítani törekszem.
Hóbortos főknék se kötelmikhez finom érzést,
Sem bölcs élni-tudást a praetori pálcza nem adhat,
Még hamarabb egy bárgyú pórt hárfázni tanithatsz.
95. Titkon sugja az ész s ellenzi, hogy azt cselekedjék
Mit megtéve, hibát lehetetlen benne nem ejtünk.
Törvény s természet tiltják egyiránt, hogy a zsenge
Értelem azt, mire nincs képezve, kísérleni merje.
Készíthetsz-e hunyort, ha nem ismered annak a módját?
100. Tiltja a gyógytudomány. Ha a bocskoros, hagyva ekéjét,
Gályát kormányoz, noha nem bír ismeretével
A csillag-tannak, ne kiáltson-e fel Melicerta:
Vége az ildomnak! — Nyílt arcczal tudsz-e sarokra
Hágni! a tiszta valót ál-szintől elkülönözni,
105. Hogy ne tekintsd a rezet ragyogón futtatva aranynak?
Nem hanyagoltad-e el feketén felróni s fehéren,
Mit mellőzz s mit tégy? nem túlhajtottak-e vágýid?
A szük nélkülözés nem búsit-e? tudsz-e szívélyes
Jenni barátidhoz? kamrádra ügyelsz-e, hogy úgy nyisd
110. És úgy zárd, a mint a szükség hozza magával?
Sárban aranyra ha lelsz, képes vagy-e, fel nem emelni,
És a haszonvágynak nem nyelni epedve a nyálát? . . .
„Ez hitem, ezt vallom!“ Ha valót szólsz, úgy Jupiternek
Szent kegye bölcscsé tett, és a Vindicta szabaddá!
115. Ámde a stoa tanát ha csupán külszinre követnéd,
És sima homlokkal megtartva előbbeni bőröd',
Most is a régi ravasz rókát rejtne'd kebeledben:
Visszaveszem fentebbi szavam'. Vezetőd ha az elme
Meggzúnt lenni, akármí parányít tégy, hacsak ujjad'
120. Mozdítod is vétesz, s nincs oly becses áldozat, a mely
Megnyerné, hogy birj egy cseppnyit a jó- s az igazból.
Itt tilos a vegyítés; hogy' mívelhesse a nyers pór
Bájos mozdulatit a remek lejtésü Bathyllnak?
„En, szabad ember!“ Ugyan? te, ki rabja vagy
annyi dolognak?
125. Vagy neked az csak az úr, ki leoldja a szolga bilincset?
Fel, kölyök, a Crispin fürdőkebe a dörzs-anyagokkal!

- Mit, te morogsz? majd meggyorsítalak!“ -- Ily iga téged
 Nem nyom, igaz; bőröd' nem féltheted; ám belül izgat
 A sok zsarnoki kény, s ne is álmodd, hogy kevesebb
130. Fognál, mint az, a kit fenyeget gazdája, lakolni.
 „Lomha te, még hortyogsz? Fel talpra!“ kiált a
 fukarság.
 „Talpra hamar, mondom!“ „Csak tudnék!“ „Fel, ki az
 ágyból!“
 „S aztán?“ „Még feleselsz?“ Menj, és hozz pontusi
 harcsát,
 Castor-epét, tömjént, ébenfát, lent, görög ó bort;
135. Első légy leemelni a szomju tevérül a borsot;
 Forgass, esküdjél! „Meghallják, félek, az égben!“
 Oh te mihók! úgy csak súroljad örökre edényid',
 S tűrj megelégtlen, ha az éggel akarsz frigyessülni.
 Látom, okulsz immár; szereted szolgálid'; iszákod,
140. Csöbrök adatnak elő; a hajó kész, semmi se gátol,
 Hogy kirabold az egész tengert, ha csak a gyöngyör
 és csáb
 Kísértetbe nem ejt. „Hova, merre rohansz, te eszetlen?
 Szólj, mit akarsz? lázas kebeledben oly annyira ég a
 Hős epe, hogy ki nem oltná azt egy tonna bürök-nedv?“
145. Te a habokra? te ott kötelen guggolva fa-padról
 Költöd-el vacsorád'? innád a vejenti vörös bort,
 Mely nyúlóssá vált a bűdös szurkolt csobolyóban?
 Még mire vágysz, hogy az illendő ötös évi kamatról
 Értéked tízig felszökve fizesse a hasznot?
150. Élj vigan és izleld, a mi édes; az a tied, a mit
 Élvezel: élni siess, ügyis rege, árny s hamu lészesz;
 Int a halál, fut a perc; míg szólok, az is tova tűnt már.“
 Nos, kettős horgon huzatok kétféle irányban;
 Mit, s hova most? majd ezt, majd azt kell híven uralnod,
155. S a zsarnok-kénynek felváltva viselned igáját.
 Ám ha koronként tán nem is engednél a parancsnak,
 Még nem törted azért súlyos rablánczodat össze;
 Küzdve az eb szintén eltépi nyügét, de mikor fut,
 Hosszan függ a láncz leszakított része nyakáról.
160. „Davus, hű szolgálóm, hidd el, megtiltom a kételyt,
 Hogy régtől kinzó fájdalom' végre lerázom.“
 Körmétsérültig mardosva Cherestratus így szól.
 „Mért hoznék szégyent tisztos rokonimra tovább is?
 Mért pazarolnám el buta zajjal az ősi vagyont, míg
165. Oltott fákljával s dallal Chrysisnek esengek,
 S éjjim' fertelmes küszöbénél töltöm elázva?“
 „Bölcsen, uram, szentelj bárányt hálálul az égnek!“
 „Úgyde, ha elhagyom őt, mit gondolsz, nem fog-e sirni?“
 „Tréfálsz; megpaskol jöttödre piros papucsával;

170. Félre az aggálylyal, békóid' rágni ne szűnj meg!⁴
 Most ugyan elszánt vagy, de csak intsen, azonnal ekép
 szólsz :
 „Mit tegyek? Íme, hogy' esd, hogy' hí, ne siessek elébe? "
 Semmi esetre, ha már megváltál tőle; ez illik
 A szabad emberhez, mit a lictori pácza nem adhat.
175. Hát a fenlátó, ki hizelegve vadászsza fehérben
 A szavazók kegyeit, szabad-e?... Csak rajta, ne sajnáld,
 Oszd ki egész kamrád' a lármás bujtogatók közt,
 Hogy vénségükben se feledjék, mily öröm-élvet
 Szerzettél nekik!.. Van-e szebb a népszerűségnél.
180. Úgyde Heródesnek ha közelg szent napja s a füstöt
 Sorra a kormosodott ablakban szinte okádják
 A koszorús lámpák, mikor a rőt tálba alig fér
 A nagy tinnye s fehér korsók duzzadnak a bortól:
 Néma imát morzszol, s a metéltek szombata sáppaszt.
185. Félsz a koboldoktul; veszedelmet látsz, ha a tűzben
 A pete megpukkad; rémit csengője Isisnek;
 Féled a nagy Gallust, hogy felfuj a kór, ha szavára
 Egy hagymát reggel három harapásra nem izlelsz.
 Mondd el csak mindezt a vérmes centuriók közt,
190. A nagy Vulfenius hahotában tör ki legottan,
 S száz hitvány batkára becsül száz grája tudós főt.¹⁾

Dr. Barna Ignác.

A MAGYAR NOMINATIVUS.

(Folytatás.)

A p p o s i t i o.

Hogy az értelmeztvény, az appositum, a maga főnévével, melyhez tartozik, ugyanegy esetben áll, csak egyszerű említésre szorul.

De itt-ott találkozik olyan appositio is a magyarban, mely a személynek vagy dolognak nem egyáltalában való minőségét, hanem azt az állapotát jelenti, melyben van, mikor az állitmány kifejezte cselekvés végbemegy. Az e fajta appositio a latinban közönséges: Cicero *praetor* legem Manilium suasit, *consul* coniurationem Catilinae oppressit (Madvig Lat. Schulgramm. §. 220.)

¹⁾ Fölvastott a philol. társaság 1876. évi nov. 8. tartott ülésében.

A magyarban csak elvétve akadunk ilyesre. Rendesen mint-et vagy ul-ül képzőt használunk.

A nép nyelvéből csak kevés példát bírok idézni:

Ha gyönyörűségesen
Él valaki ily frissen,
Élek *juhász* a mezőben,
Legelnek nyájim az erdőben. Erdélyi, Népd. I. 223. lap

Azaz: élek mint juhász a mezőben.

Kengyel futó kezdte,
Földön futó végezte. Üstökös, 1873. jan. 19.

Azaz: mint kengyel futó kezdte, mint földön futó végezte.

Az irodalomból ezeket idézem:

Mint egy számkivetett sohajt
Édes honja felé, hol *csecsemő* szopott
S ifjú élte virágzott:
Hozzád visszasohajt szívem s epedve kér. Berzs. 162. lap.

„hol csecsemő szopott“ azaz: hol mint csecsemő szopott.

Bíró ha itélnék, *kalmár* noha mérnék:
Ilyen igazságot tenni bizony félnék. Arany, Buda hal. 8. lap.

Most mikor illatot
Gyűjtván, először lépek, új pap,
Zsámolyaidra.

Kuzineczy, Levelezése Berzsényivel. 73. lap.
Széchenyi! *Látnok* igérsz népnek szebb arcu jóvendőt!
Népnek előtte utat törsz a jelenbe *vezér*.

Kriza. Epigrammák. Heckenast kiad. 198. lap.

Azaz: mint látnok, mint vezér.

E mondatokból kiderül, hogy ez az appositio megvan ugyan a magyarban, de csak nagyritkán fordul elő s azért még tüzetesb vizsgálatot szükségel.

Ö s s z e h a s o n l í t á s n á l.

Mikor a hasonlat az állítmány és subjectum közti viszonyra vonatkozik, az egybehasonlításra szolgáló személy vagy tárgy neve nominativusban áll; mikor az állítmány és objectum közti viszonyt illusztrálja, az objectum esetébe kerül.

Reszket mint a nyárfalevél.
Siratja mint az édes anyját.
Nincs epéje mint a galambnak, Ballagi, Példab. 1883.

Ha a hasonlat nem az objectumra mint objectumra, azaz nem az állítmányhoz való viszonyára vonatkozik, hanem az objectum *tulajdonságát* illeti: az egybehasonlításra szolgáló személy vagy tárgy neve szintén nevezőben áll.

Példák: úgy visz a habok hátán mint a nyíl (t. i. oly gyorsan.)

Mikes, I. 37. lap.

Van nekem egy fiam, úgy beszél diákul mint a parancsolat.

Arany L. Népm. 39. lap.

Sirtak mint a záporoső. Népk. gy. II. 178. lap.

Könyvet hintenének mint sűrű záporok. Erd. Népd. I. 238.

Látok akkora fejérséget mint a csillag. Vadr. 395. lap.

Elmegysz babám, engem itt hagysz,

Bús szívemre bánatot hagysz,

Akkorát mint *köves halom*

Meghalok érted galambom. Erd. Népd. I. 63. lap.

Látok én egy kösziklát, ojan meredőköt, mind a ház ódala.

Vadr. I. 441.

a tatár nemes asszonyok megfürják az orrokat, és egy nagy

karikát vonnak belé, *valamint a fülbevaló*. Mikes, I. 64. lap.

A névi állítmány.

Hogy a névi állítmány a subjectuméval esetben meg-
egyez, azt az iskola is tudja.

De vannak itt oly tünetények, melyeket mondatta-
nunkba eddigelé be nem iktattunk.

Ilyenek a következők:

A magyar a tér, az idő s az ár mértékének fogalmát
egyszerűen állítmányi viszonyba helyezi a subjectummal.

Például:

„Budapesttől Hatvan hat mérföldnyire van“ helyett rö-
videbben és szokottabban így beszélünk:

Budapesttől Hatvan *hat mérföld*.

Galicia *hetven posta*,

Ott az én rózsám katona. Vadr. 12. lap.

Máskép így is lehet:

Gazdagságban, sövény-várban

Mely tesz tíz araszt. Erdélyi, Népd. II. 250. lap.

Kiliti Somorjához *egy hét.* Ball. Példab. 4252.

Mi legyen annak az ára?

Egyik szárnya *hat száz arany*,

Másik szárnya *hét száz arany*,

A bubája *nyolcz száz*,

Feje lágya *tíz száz.* Erdélyi, Népd. II. 373. lap.

Számtalan az az eset, mikor nyelvünk összehasonlítás helyett azonosítással él, azaz hogy a másik tárgyat, amihez valami hasonlít, ennek praedicatumává teszi. Az iskola más nyelvekben az ilyest költőiségnek nézi: a mi nyelvünknek nemzeti sajátsága, de mert prózai irodalmi nyelvünk főleg a nyelvtannak kosmopolitikus szabályait gyakorolja, az efféle kifejezések prózáinkkal szemben csakugyan költőieknek mutatkoznak:

Szemöldököd szivárván

A homlokod kőmárvány. Vadr. 227. lap.

Alabastrom az a homlok nem márvány,

Nem márvány

Fekete két szemöldöke szivárvány

Szivárvány. Erdélyi, Népd. I. 193. lap.

Három szeretőm van nekem:

Egyik szőke, másik barna,

A harmadik *arany alma*. Erdélyi, Népd. II. 13. lap.

Kinek aludttej a lába,

Jóféle citrom az álla.

Malozsa szőlő a nyaka,

Mézes kalács az ajaka.

Szeme kőkény, foga gyémánt

Az inye arany paszománt.

— — — — —

Képe rózsa, szája czukor,

Szemöldöke selyemfodor. Erdélyi, Népd. II. 193. lap.

Selyem a fű, édes a viz. Arany, Buda hal. 82. lap.

Szemének tűz a kőkényje. Vadr. 305. lap.

haja tél — ha látom, szinte fázom Petőfi, Diszkiad. 399. lap.

egész főtt rák a képe

azaz olyan mint a főtt rák.

Boeskorbőr az orezája. Ball. Példb. 345.

V. ö. Olyan vastag az arca bőre mint a boeskorták.

Ball. Példb. 344.

Végre a névi állitmány rovatába tartozik még a következő szólásmód tárgyalása: *Elmultam én harmincz esztendő*s. Erd. Népd. I. 213. lap.

Nevelkedett aztán Ráadó szépen. *Már elmult tizenkét esztendő*s, még se jöttek érte, *de elmult tizenhárom is* stb. Arany L. Népm. 44. lap. E kitétel nominativusát így kell magyaráznnunk: múltni tulajdonképen azt jelenti, hogy menni (v. ö. Hbesz.) múlt idő az elment idő, tempus praeteritum,

vergangene Zeit, temps passé. Múltá az idejét, meghaladta az idejét. harmincz esztendő t múltam, meghaladtam a harmincz évet. A harmincz esztendő t múltam-félében a nyelv már elfelejtette az ige eredeti értelmét s múltam a voltam ige nyomdokait követi. Más szóval harmincz esztendő s a mondat praedicatuma.

A d v e r b i a l i s n o m i n a t i v u s.

Nevező eset, mely igehatározó gyanánt áll. Itt kétféle lehetőség van: vagy mindjárt eleinte nevező alak volt, vagy idő múltával kopott azzá. Tény, hogy most tiszta nominativus képét mutatja. Melyik eredeti nominativus s melyik nominativussá vált alak, azt ezennel nincs módomban pontosan meghatározni. Azért, míg e szótválasztás meg nem történt, az anyagot együtt kell fölmutatnunk. Annyit mondhatok, hogy igen sok helyütt kopottságot gyanítok.

Nem minden nap Jakab nap. Ballagi, Példab. 5417, Kétféleképp érthető. Vagy úgy mint „Nem minden nap papsajt,“ azaz minden nap igehatározónak véve, vagy pedig úgy, hogy minden nap a mondat subjectuma. S ez inkább valószínű.

Minden nap egy nap mulik. Példab. 5415.
Világosan föltünteteti a nap szó kétféle szerepét.

A HB-ben: *ki nophon, ez nophon*. Mátyás Flórián Magyar Nyelvtud. II. 49. lap ezt jegyzi meg rá: „Időjelentésnél *on* ragozás szabályos, ma, bár jogtalanul, itt, és helyneveknél el is hagyatják. Így mondják: „minap ott valék, ez közelebb van.“ Pedig így kell: „My napon kwlthem vala Knek huz penzt nemez venny“ 1529. O. T. 5 „De imezec a kic e minapon anyaszentegyhaztul elszakadanak.“ Tel III. 24. Immar közelben vagyon mi idvössegünk. hogy nem hittük volna.“ Rom. 13. Dö. C. 259

A mint én látom a dolgot, Mátyás olyat fog a jelenkorra, a mi bizony már a régiségben is találkozik.

Bizonyságom: Kat. leg. 2251. És *harmad nap* feltámadá. „Szilágyi és Hagymási“ 1571. évbeli átdolgozója:

Téged *rövid nap* kimentenélek atyám tömlőczéből. Erdélyi, I. 328. lap.
Pesti Gábor, Mes. 169. lap:

más nap az ur megaratá fiával a vetemént.

Egyébiránt Pesti G. rendesen ezeket mondja: holnapon 167. 168. 169.; másod napon 169; harmad napon 169; minapon 55; minden napon 55. 167; valamint: mikoron 167. mindenkoron 77. kakas szavakoron 110.

A jelen használatra nézve ide iktatom a következő példákat:

minap (V. ö. Ha eszembe jön a minap

Mikor összeadott a pap. Erdélyi, Népd. II. 30. lap.)

tegnap (*tege* Erdélyi öregasszonyoktól még nem régiben is hallották.)

holnap, másnap, harmadnap stb.

mindennap (a már idézett közmondásokon kívül: *Nem mindennap ragyok a nap. Ballagi példab. 5417. Szükön költve, mindennap szerezzve, nevelkedik a gazdagság. Példb. 2742.*)

melyik nap: mejik nap mönnyenek. Vadr. 474. lap.

aznap: aznap ha esillagot rúgatnak vele, se ébred fel. Arany L. Népm. 13. lap.

e nap: Kegyelmednek ajánlom hát e nap magamat. Erdélyi, I. 109.

mai nap.

e mai nap: E mai nap már magamat neked áldozom. Erdélyi, I. 108.

e mái szentséges nap beállanék deáknak. Vadr. 424. lap.

ma a mái istenadta nap nem tötötted egyébbel az időt stb. Vadr. 365. lap.

e z ő n a n a p s e z ő n a z ó r á n légy készön. Vadr. 474. lap.

egész nap dolgozik, még sem mozdít semmit. Ball. Példb. 1400.

egész nap köldökét vakargatja. u. o. 8214.

ugy gurnyasztott egész nap. Arany L. Népm. 28. lap.

dologtevő nap úgy eljár az idő, nincs is érkezésem. Nyör. I. 422.

rövid nap (rövid időn.)

Noha most testemnek

Van álmatlansága

De rövid nap léssen

Földben nyugovása. Erdélyi, Népd. II. 247. lap.

Téged rövid nap kimentenélek

Atyám tömlőczéből. Erdélyi, Népd. I. 328. lap.

egy nap: Nem egy nap épült Buda. Ball. Példb. 1035 5416.

Sohajtok utánad egy nap százezeret Erdélyi, II. 41.

Egy nap haza értek. Vadr. 403. lap.

Háromszáz arató mit csinál egy nap legtöbbet? Vadr. 349

több nap: *Több nap* ott bojgottak. Vadr. 406.

Több nap kereszteti a király Szüvességet. Vadr. 416. lap.

két nap: Nem két nap (két nap alatt) esiped fel. Ball. Példb. 5412.

három nap: *Egész három nap* tartott a lakadalom. Vadr. 459. lap.

tíz nap: Inkább *tíz nap* (= tíz napig) aratnék

Mintsem itthon maradnék. Vadr. 25. lap.

Ott *tizenegy nap* vótunk megállva

Benn a várba s künn a mezón hálva ;

De a *tizenkettődik nap* délbe

Az ellenség rajtunk csufot téve. Vadr. 100. lap,

Ő is a *harmadik nap* . . . észörnyűködött. Vadr. 455. lap.

éjnap : S gondjai hit dolgán *éj-nap* betegednek. Arany, Buda hal. 94. lap.

Az én szívem búval harmatozik,

Mert *éj-nap* csak hozzád ohajtozik. Erdélyi, Népd. II. 45 lap

éjnap tulajdonkép *éjt-nap* s ez *éjt-napot* azaz éjjel-nappal.

MNy. VI. 323. V. ö. *étvilág*, miben *világ* a napnak felel meg.

Az embör csak szeginnek van terente, *étvilág* dógoznya kö. Nyör.

I. 423. iap.

mindörök világ = mindörökké. Deesaknai szó. Nyör. I. 382.

Legvégül hagyttam a *vasárnapot*, mert a hét egyéb ne-
veivel együtt akarom tárgyalni.

E kérdésre mikor a *vasárnap*, *csütörtök*, *péntek* és *szombat*
név vagy állapot raggal vagy a nélkül állhat :

Vasárnap bort iszom,

Hétfőn nem dolgozom.

Jó kedden lefeküdni,

Csütörtök gyógyulni.

Pénteken számolni,

Hej szombaton kérdezni

Mit fogunk dolgozni! ? Erdélyi, Népd. I. 159. lap.

Vasárnap is szennyes vagyok. Vadr. 300. lap.

Tudod rózsám mit fogadtál *vasárnap* évezzaka? Vadr. 175. lap.

Vasárnap font fonál sokáig el nem tart. Ballagi, Példab. 7894.

maj vasárnap a högyön kü beszéljessék magunkat. Göcsej. Nyör. II. 179. l.

Ablakomban két kis csirke :

Egyik kakas másik jérce :

Jőj el hozzám *szombat este*

Jó vacsora lesz belőle. Népdal.

Egyszer *szombat este* végig mék az utcán. Erdélyi, Népd. II. 387. lap.

Ezekből látni való, hogy Szarvas tévedett, mikor (A pozsonyi gymn. ért. 1866/7. 9 lap.) ezt mondotta: Péntek reggel, szombat este, csütörtök délután hibásak ezek helyett: pénteken reggel, szombaton este, csütörtökön délután. Mondható azonban így is: kedd reggelén, delén, délutánján stb. (Így is van: szombati estével. Erdélyi, Népd. II. 66. lap.)

A tiz napig értelmü tiz nap-hoz sorakozik még e két példa :

Nincs nyugta *egy óra*: annyi mint egy óráig. Erdélyi, Népd. I. 119. lap.
Vagy *egy pillantás* nézd, miesoda változást hoz. Fabelieh, Pindarus sat.
204. lap.

Valamint a *nap* úgy a *kor* is eredetileg e rovatba tartozik: akkor, mikor, máskor, jobbkor, péld. Ha jobbkor tudtuk vána, hogy így lesz, többre készültünk vána. Vadr 356. MNy. VI. 217. lap. Most már valóságos adverbium; de *kor* eredeti főnév létére valamikor ragoztatott s hébe-hóba most is ragoztatik.

akkor-on

mikor-on mikor-ban (Deésaknai szój. Nyör. I. 382.), *mikor-t, mykort.* Ferencz leg. Nyör. I. 368.

Mikort nagy bú vala Magyarországbán

Egy némi nemü mulatságbán. 1571. évből Erd. Népd. I. 326. lap.
myndenkoit. Ferencz leg. Nyör. I. 368.

Egy időkorban két vitéz urfi

Rabbá esett vala. 1571-ből. Erdélyi, Népd. I. 326. lap.

Égészen adverbialis használatuak mai *napság, mostanság.*
Hét és *esztendő* is ragtalanul áll efféle példákban:

Ezt a léánt ékéséröm,

Mához egy hét meg is kéröm. Vadr. 336. lap.

(Folyt köv. számban.)

Ponori Thewrewk Emil.

GILLER—GILLERS—GILLE.

Ismeretes dolog, hogy a francia nemzetgyűlés 1792-ben több külföldi íróval együtt, egy *sieur Gille*-t azaz Schillert, a „Haramják“ költőjét is, tisztelte meg a francia polgári joggal. De mást, mint hogy ez történt, és hogy a „Gille“ urra szóló diploma sokáig kereste urát, míg azt végre nagy nehezen megtalálta, nem tudtak ez érdekes tényről. Pedig érdekes e dolog forrását, a kitüntetés indokait, az eljárás módját is ismerni. *Wittmann H.* legujabban tanulmánya tárgyává tette ez ügyet és kutatásainak eredményét egy érdekes tárczacikkben („N. Fr. Pr.“, 1876. decz 6.) tette közzé. Ez eredményeket a következőkben foglalhatni össze.

A legrégebb és legmegbízhatóbb okmány ez úgyben a francia hivatalos lap. Ennek czime volt akkor: „*Gazette Nationale ou le Moniteur Universel*“. E lapnak 1792-iki 239.

száma — *Dimanche, 26. Août 1792, l'an quatrième de la Liberté et le premier de l'Egalité* — közöl tudósítást a nemzetgyűlés azon üléséről, melyben ez ügy tárgyalatott. Fontos itt a kor kellő tekintetbe vétele. A francia forradalom épen akkor élte legszebb, legrózsásabb napjait; augusztus 10-kén ostromolta volt a nép a tuileriákat, a király fogva volt a templomban, a régi régime emlékei és intézkedései egymás után romba dőltek. Lelkesedés, életerő és életkedv, határtalan remény egy jobb és szebb időre tölté el az embereket. E hangulat kifolyása volt azon indítvány is, mely a szabadságszerető külföldi írókat a francia polgárok sorába kívánta fölvetetni. Pénteken, augusztus 24-kén történt az indítvány. A nemzetgyűlés esti 6 órakor megkezdte ülését; Hérault de Séchelles, egy fiatal francia ügyvéd, elnökölt. Némely csekélyebb ügy elintézése után, több francia polgár lépett elő, a kiknek nevében egyikök kívánta, hogy az összegyűlt törvényhozók minden idegen író, ki tollával a szabadság és a francia forradalom ügyét szolgálta, tüntessenek ki a francia polgárjoggal. Igen jellemző, hogy ez indítvány nem a parlamentből, hanem közvetlenül a népből indult ki. Az elnök nyomban azt felelte az indítványozóknak, hogy régebben XIV. Lajosnak dölyfös jóakarata az idegen udvaroknál tudós hízelkedőket toborzott; kiknek dicséreteit a nép verejtékével és vérével fizette meg; ma Franciaország nem ad aranyat, mert nem koldul dicséretért; megelégszik avval, hogy dicsőségét megoszassa távol országok nagy férfjaival, kik, rabigába kényszerített polgártársaik közepette, a szabadság és egyenlőség nyelvét beszélni merték. Franciaország, így végezte szavait, nagyrabecsülését nyilatkoztatja ki e férfiaknak, és a nemzetgyűlés kétségen kívül így fog szólni hozzájuk: ti francia polgárok vagytok!

Az elnök e lelkesedése daczára nem ment a dolog oly könnyen. Nagy vita támadt. Az eszmét általában helyeselték, de kivitele ellen sok mindenféle kifogás volt. Arra figyelmeztettek, hogy nem mindig azonos az ember az íróval, s így, meglehet, hogy oly férfit tisztelnek meg, ki a francia polgárjogra nem méltó, vagy ki azt visszautasítja; mások veszélyesnek tartották az idegeneknek e kitüntetését, mely őket feljogosítja arra, hogy a conventbe is választassák magukat stb. stb. Daczára e hosszas és részben heves vitának, az indítványt elfogadták. Az akkori lapok szűk kereténél fogva, alkalmasint csak töredékesen ismerjük e vitát, s nem tudjuk azt sem, hogy végül mit határoztak az indítvány keresztülvitelére nézve. Valószínűleg bizottságot választottak, mely az indítvány értelmében előterjesztést tegyen. Ha e bizottság jegyzőkönyvét ismernék! Érdekes volna tudni, hogyan választották a kitüntetendő írókat, és mért épen ezeket és nem

másokat. *Schiller* neve e bizottság ülésein, úgy látszik, *nem* fordult elő. Először találkozunk vele az augusztus 26-diki ülésben, midőn Lacroix elnökölt. Roppant hangos, viharos ülés volt; az eskü letételét megtagadó lelkészek deportációja képezte a vita főtárgyát. Ennek elintézése után előterjesztette *Guadet*, mint a kiküldött bizottság előadója, a polgárjoggal felruházandó idegen írók diplomáját és névsorát. Mind a kettőt egyhangulag fogadta el a nemzetgyűlés. *Schiller* diplomája megvan a weimári könyvtárban; többször nyomatták le, pl. *Schwab* is, ismeretes *Schiller*-biographiájában. Azért mellőzzük itt. A névsor érdekes. A „*Moniteur*“ azt így közli (megtartjuk a sajtóhibákat): „*L'Assemblée Nationale . . . declare déférer le titre de citoyen français à Priestley, Payne, Bentham, Wilberforce, Clarkson, Makintosh, David, Williams, Gorani, Anacharsis Cloots, Campe, Corneille Perce, Pestaloci (Pestalozzi), Washington, Hamilton, Maddison, (Mathisson), Klopstoc, Kocinsko, Gilleers*“.

Ez az utolsó „*Gilleers*“ ur természetesen *Schiller* Frigyes, a német költő. Első pillanatra is igen valószínű, hogy *Schiller* neve utólagosan jutott a listába. Az okmányok ezt kétségtelenné teszik. A törvény hivatalos másolata ugyanis, melyet *Schiller*nek megküldtek, *Danton* és *Clavière* által van aláírva; a kísérő levél alatt *Roland* neve áll. (Az állami pecsét — mellesleg legyen megjegyezve — még nagyon monarchikus, mert kőirata a következő: „*Louis XVI. p. l. g. d. Dieu et p. l. Loi Constitutionnelle Roy d. Français*“). Ez okmányban a kitüntetett polgárok névsorában a „*Kocinsko*“ név az utolsó; azután ez áll: „*Du même jour. Un membre demande que le sieur Gille, publiciste Allemand, soit compris dans la liste de ceux*“ stb. Tehát nyilvános ülésben, a bizottsági előterjesztés tárgyalása alkalmával, ajánlotta valaki *Schillert*, és a nemzetgyűlés elfogadta ez indítványt és felvette őt is a francia polgárok sorába.¹⁾ A név tehát már az okmányban úgy van írva, hogy azt Németországban senki sem érthette *Schiller*re. Valószínűleg sajtóhiba volt *Giller* helyett. *Régnier*, *Schiller* francia életrője, mondja erre vonatkozólag: *Le procès-verbal de la séance metamorphosa Schiller en Giller; le Moniteur allongea Giller en Gilleers; le Bulletin des Lois imprima tout bonnement Gille*“.

Hogy ki ajánlotta *Schillert*, — és mely érdekért, — e kérdésre nehéz biztos választ adni. *Wittmann* azt hiszi, hogy ez ügyben a kezdeményező *Anacharsis Cloots*, egy gyermek kora óta Párisban élő német rajongó volt, ki *Schil-*

¹⁾ Ez tehát 1792. augusztus 26., nem 6-kán történt, mint *Palleske* *Schillerről* irt s különben igen dicséretes művében (II. 247) állítja.

ler műveit ismerte és őt ezekért ajánlotta.²⁾ Nem tudni biztosan, hogy Schiller mikor értesült e kitüntetésről. Alkalmasint csak akkor, midőn a forradalom lelkes dicsőítéséből már kijózanodott, mit leginkább a király lefejeztetése (1793 január 21.) eszközölt. Ez időtől kezdve Schiller csak borzalommal és belső felindulással szólhatott a forradalomról, melynek kitörését oly lángoló lelkesedéssel fogadta volt. Schillert XVI. Lajos kivégeztetése lelke mélyében megindított, meg rázott. Ő folyton pártolta volt a királyt, s midőn ez veszélyben kezdett forogni, könyvet akart írni védelmére, sőt maga el akart menni Párisba, hogy a conventben szót emeljen „Capet Lajos“ mellett. A tények sokkal gyorsabban követték egymást, mint azt Schiller, vagy bárki más is sejthette. A német költő, védirata számára francia fordítót keresett még, midőn a katastropha beállott s Lajos király kimult. „Tizennégy nap óta — így ír február 8-dikáról — nem vagyok képes francia ujságot olvasni, annyira undorodom ezektől a nyuzó szolgáktól“ („*Schinderknecht*“.) A hivatalos diploma csak 1798. márczius 1-jén, tehát majdnem hat évvel ama gyűlés után, melyben a fentebbi határozatot hozták, jutott Schiller kezéhez. A kiállítók az aláírók akkor már mind vérpadon veszték el; — Schiller azonban visszanyerte már, az eseményekkel szemben, lelke nyugalmit és örömmel, sőt némi büszkeséggel fogadta az érdekes diplomát.

Helyesen figyelmeztettek arra, pl. *Palleske* is (i. h.), hogy sokan érdekesnek képzelhetik maguknak Schillert, mint a francia convent tagját. De ha meggondoljuk, hogy a királypárt a vérpadon mult ki, kénytelenek leszünk belátni, hogy jobban történt ugy. a mint történt. Különben megjegyzem, hogy Schillernek nagyszerű levelei „*Über die aesthetische Erziehung des Menschen*“, melyek 1793-ban keletkeztek, több helyen világosan s általában egész hangulatukban és irányukban magukon hordják e világtörténelmi nagy és epochalis eseményeknek nyomait.

H. G.

²⁾ A „*Haramják*“ első francia fordítása különben már 1758-ban jelent meg.

HAZAI IRODALOM.

Antigone. Sophocles tragoediája. Fordította Csiky Gergely A nemzeti színház könyvtára, 99. füzet. Kiadja Pfeifer Ferdinánd.

Oedipus Colonusban. Sophocles tragoediája. Fordította Csiky Gergely. A nemzeti színház könyvtára, 111. füzet.

Nem sok az, mit e két fordításról szólani akarunk. Inkább csak figyelmeztetni akarjuk a t. cz. közönséget, hogy most Sophocles 3 tragoediája oly fordításának vagyunk birtokában, mely legalkalmasabb arra, hogy nemzetünk szélesebb körökben is megismerkedhessék ezzel az ó-kori remekíróval.

Csiky szabadon, de helyesen s általában véve egyenletes sikerrel fordít. Az eredetinek szebb helyei fordításában is rendesen a szebbek közé tartoznak, mint pl. Antigone gyönyörű stasimonja, vagy a colonosi Oedipusban a híres colonosi dal, melyben a költő születése helyét éneklí meg. A legnehezebb helyekkel szerencsésen megküzd költői sugallata segítségével, s a zamatos kifejezésekkel párosult költői nyelv igen élvezetessé teszi fordítását. Csak egy van, miben többet vártunk tőle, t. i. a fordítás metrikai pontossága. Ez kétség kívül fordításának leggyöngébb oldala, magán viseli ujabbkori költőinknek e tekintetben való hanyagságát s nagy ellentétet képez Sophocles legtisztább iambusaival.

A karok fordításánál inkább csak a szótagok száma mint azok quantitása van megtartva.

Ennyit általános jellemzésül. Részletesebben a következőket:

Ugy látszik, hogy különösen Donner szép német fordítása volt a fordító szeme előtt, mert pl. a karok fordításánál az ő rendszerét követi, noha itt-ott egyes sorok beosztásában eltér tőle, s általában véve nem követi szolgálaiasan. Pl. a 47. sort Antigonében:

AN ἀλλ' οὐδέν' ἀντιῶ τῶν ἐμῶν μ' εἰργειν μετὰ, helyesen fordítja így:

Szeretteimtől elszakítani nincs joga, — és nem úgy mint Donner:

Fern halten darf nicht dieser von meiner Pflicht, mert τῶν ἐμῶν a 45. sorban lévő τὸν γοῶν ἐμῶν καὶ τὸν σόν-*ra* vonatkozik, hol Antigone az ő és Ismene fivérééről beszél. Kár volt azonban Ant. 565—576 sorai fordításánál Nauckot és nem inkább Dindorfot meg Donnert követni; akkor nem maradt volna ki az eredeti 570. és 573. sora. Ant. 740—757

fordításánál, hol Haemon heves szavakat vált atyjával Kreonnal, a sorok egymásutánját önállóan adja, de helyesen. Egyike ez Antigone legkuszáltabb helyeinek, s tán minden kiadó és fordító eltér egymástól a sorok rendjét illetőleg.

Hogy mily szabadon fordít Csiky, annak igazolására hadd álljon itt például Ant. 851. verse, (mely különben csak Naucknál van meg, Dindorfnál hiányzik).

ὄντ' ἐν βροτοῖσιν ὄντ' ἐν νεκροῖσιν, így fordítja :

Élve nem élek, halni nem értek (37. lap). Ant. orchesticonja fordításában többször ismétél, pl. „Áldj meg, Bacchus!“ ötször fordul elő. Így azután a kar több jelentékeny része, mint: *πολυώνυμε* (1115), *παγχοίνοισ ἐλευσίνας ἐν κόλποις* (1120—1121), kimarad.

Még csak néhány helyet akarunk fölemlíteni, melynek fordítása határozottan kifogás alá esik.

Ant. 153. sorában az *ἐλελίχθων*-t „döntő-“vel fordítja. *ἐλελίχθων*-nak nevezi Sophocles Dionysost mint az őt kíséző kar előtánczosát, tehát annyit jelent, mint a latin „pede teram quatiens“ azaz: „topogó“ vagy „dobogó“. Oed. Col. 1157. sorát így fordítja :

Poseidon oltáránál arczra borula. Nem borult ő arczra, hanem az oltárra vetette magát. Ép ugy az sem helyes, midőn az 1179. sort így fordítja :

De ha az oltár kényszerit, hol térdre hullt. — Jobb volna így :

De ha az oltár kényszerit, hol esdekelt.

„Arczra borula“ és „térdre hullt“, nem adják elég hiven vissza a régi görögök esdeklési módját.

Oed. Col. 1397—1398. sorait így fordítja :

Polynices nagy örömdre nincs ez ut,

Nekem se' volt; siess hát vissza íziben.

Ez oly értelmű, mintha a karnak nem lett volna inyére, hogy Polynices atyjához, Oedipushoz jött; pedig a szövegben azt mondja a kar, hogy sajnálja, hogy nem örvendhet vele (Polynicessel) együtt utja sikerességén.

Határozottan rosz azonban Oed. Col. 1500—1503. sorainak a fordítása :

Mért egyesül egy új zsvajban hangotok?

Hallám az idegen szavát s a tietek.

Tán Zeus villáma sujta le, vagy fellegek

Jégzáport öntenek?

Ez oly értelmű, mintha a megérkezett Theseus nem tudná, valjon a dörgés és villámlás vagy a kar kiabálása okozta-e azt a zajt, mire ő elősietett. Quod longe aliter se habet!

Az elősiető Theseus kérdi a kart, hogy miért hívta őt annyira, tán azért, mert félt a dörgéstől és villámlástól, mely Oedipusnak közeledő halálát jelezte?

Ant. 1117. sora az Unger-féle conjectura szerint van fordítva, t. i. Italia helyett Icaria van említve, mit helyeselnünk nem lehet.

Pecz Vilmos.

Költészetten. Irta Maczke Valér, ciszterci-áldozár, pécsi főgymnásiumi ny. r. s. joglyceumi m. tanár. Budapest, 1876. Franklin-Társulat.

A költészetant nálunk a Csáki szalmájának nézik. Boldog, boldogtalan garázdálkodik benne. Ha pedig egyik másik annyira felvitte a dolgát, hogy egy egész német költészetant lenyelt, meg se várja, míg megemészti, hanem rögtön kiadja holmi irodalomtörténet, olvasókönyv vagy költészetant alakjában. Maczke költészetana sem származott különben. Verstanának az a része, melyet a Torkos könyvéből vett át, még megjárja; hanem néha eredeti is akar lenni, akkor aztán furcsákat tesz. Így amikor „szabadalmazott rimeket“ fedez fel s e czim alatt elmondja mindazokat a szabályokat, melyek a magyar asszonanczra illenek, pedig ennek a szabályait már egyszerű elmondta.

A „szépirásműtani“ rész azonban még czifrább! Csak nagyjából válogatom ki belőle a sületlenségeket. — Az epigramm, a satira, a tanköltemény, a bölcselmi ének elegiaféle költemények. — Dante eposa „*kisebb mérvű*“ vallási hősköltemény, Don Quixote pedig idealistikus regény. — De nemcsak idealistikus a regény. „Realistikus a regény, ha a hős bir ugyan helyes fogalmakkal a társadalomról, de a társadalmon kívül helyeztetik, szembe a vad természettel, melyet otthonává igyekszik átvarázsolni.“ — Eddig mindenki azt hitte, hogy a régi héber költők azért irták parallelismusokban zsoltáraikat, mert más versformákat még nem ismertek, szerzőnk ezt egészen másképp tudja: „Mint hogy a zsoltár a lelkesedés legmagasabb lángját lobogtatja s ugyszólván emberfölötti régióban honol, azért benne a költő nem képes kellő öntudatossággal kötni meg a nyelvet, mely különben is gyöngye amaz eszmének ecsetelésére, azért a nyelv versi idoma benne föloszlik s parallelismusban zeng a költő, egy gondolat többszörös kifejezését halmozván össze kellő arányban.“ — Szem nem látta, fül nem hallotta műfajokat fedez fel a szerző! Hattyudal, röpdalbeszély! A röpdalbeszély megint kétféle: nyugodtan hősies és küzdelmesen hősies. — A dal egy különös neméül említi a „szivdalt, mely a szívet egyes érzemény mozzanatainak közvetlen kifolyása. Petőfitől: A virágnak megtiltani nem . . .“ — A szófaragás gyönyörű mesterségében sem utolsó legény a mi szerzőnk. Egy fogásra ennyi szép magyar szót halásztam ki a könyvéből: röpdal-

beszély (eposi rhapsodia), zsolma (hymnus), torzímás (burleszk), kesergűny (sarkasmus), lángolat (dithyramb).

Mindezeknél jelesebb azonban e könyv stilusa. Egy pár hegeli aesthetikust forgadott a szerző (Vischer több gondolatának rossz magyar fordításával találkozunk a könyvében) és ezeknek a kacskaringós stílusát úgy megirigyelte, hogy minden áron szeretne tultenni rajtok. Spiritusba való unicum e tekintetben az a mondása, mely a tragicumot akarja meghatározni: „A megsértett világrend helyreállítására törő nagy jellemnek erre vonatkozó pathosában elkövetett tulkapásából eredt vétség miatti elbukása folytán kiegyesülése a világrendi összhangot sértő zavarnak.“

Különben vigasztalja magát a szerző ur! Rosznak ugyan elég rossz a könyve, de azt még se lehet róla mondani, hogy páratlanul rossz. A mi áldott tankönyvirodalmunkban bizony elég párja akad! S hogy ez így van, abban nem kis része van a mi galambepéjű kritikánknak, melynek még erre a könyvre is volt egy pár dicsérő szava. A. D.

A német rhythmika alapvonalai. Szerkesztette Felsmann József. (Külön lenyomat a szerző Német tan- és olvasókönyvének második részéből.) Budapest. Lampel R. 1877. Ára 40 kr.

Jelen rhythmika tudtunkkal a negyedik, melylyel szerző a nyilvánosság elé lép; német metrikája megjelent 1864-ben és azóta szerző német olvasókönyvében és német nyelvtanában. Vajjon legujabb rhythmikájának kiadása indokolt-e, a következőkből fog kitünni. A könyv egy magyar és egy német részre oszlik, talán tekintettel iskoláink vegyes ajku tanítványaira, s így feltűnő, hogy e két rész tartalomra nézve nem egyezik meg: a *rhythmika* német részéből pl. épen a rhythmus definitiója hiányzik. A könyv e két nyelvűsége különben sem indokolható, mivel azon tanulóktól, kik a német rhythmus- és versről tanulnak, feltételezhetni, hogy tudnak annyit németül, a mennyi egy pár definitió megértésére szükségeltetik. Vagy nem naiv egy okoskodás, azt hinni, hogy a Goethe-, Rückert- s más német költőkből vett, részben felette nehéz példákat megértik, az egyszerű magyarázó szöveg németiségét azonban nem foghatnák föl?

A német vers különböző teoriáival szemben sajátos helyzetet foglalt el szerző; igyekszik a quantitáló teoriának is és az accentuálónak is eleget tenni, de nem sejtí, hogy e kettőt nem lehet úgy összeegyeztetni, hogy észszerű nézet jöjjön létre. Innen azután az ilyen helyek: „A német vers tehát lényegére nézve határozottan hangsúlyos“ (p. 4); és mindjárt rá „hosszú = hangsúlyos, rövid = hangsúlytalan szótag“; hogy ez utóbbi hibás, kitünik a „középidejűek“ kategóriájánál, a mennyiben hangsúly szerint a szerző által

hosszúknak vett egyszótagú fő-, mellék- és számnevek nagy része is ide tartozik.

Mily zavart szerző felfogása a hangsúlyos és időmértékes verset illetőleg, tanusítja az is, hogy p. 8 az „Erlkönig“-ből Spondeusra hoz fel példát. — A quantitáló teoriának tanait is csak Minkwitzből meríti szerző, innét a „hosszú, rövid és középidejűek“-féle szerencsétlen beosztás; hogy Minkwitz óta Brücke alapvető műve: „Über die physiologischen Grundlagen des deutschen Verses“, jelent meg, melyet sem az accentuáló, sem a quantitáló theoria embere nem nélkülözhet. arról szerzőnek úgy látszik, nincs tudomása. Könyve általában arról tanuskodik, hogy F. ur a verstan, de főleg a német verstan terén teljesen tájékozatlan, a mi egy „német rhythmika“ szerzőjénél némileg feltűnő.

Miután szerző (ha ugyan helyesen fogtuk fel konfuz és ellentmondásokban bővelkedő előadását) a quantitáló teoriát tartja helyesnek, legalább megvárhatnók, hogy az antik verselésről szóló adatai helyesek legyenek. Csalódunk. Így p. 9 és másutt is következetesen acatalecticus és hypercalecticus versekről szól (acatalectus stb helyett), mit egy ötödik osztálybeli tanuló sem vétene el; hibásan van adva a jambus monometer (p. 9), a jambus trimeter (p. 13), a hexameter (p. 10 39), a sapphói vers (p. 19), az alcaeosi vers és versszak (p. 19. 49) schemája is; nem eléggé kimerítő és hibás is, mit p. 10. a hexameter caesuráiról mond. A pentameternél (p. 11) azt tanítja szerző, hogy a 4-ik és 5-ik láb-nak mindig dactylusnak kell lenni. Mily ügyetlen dolog a pentameternél lábokról beszélni, mutatja az is, hogy szerző másutt, nyelvtanában p. 143 ugyanazon lábakat 3-ik és 4-ik-nek nevezi el.

De nem csak az antik metrikában bámulatosan járatlan a szerző: a rhythmus és főképp a rhythmusi sor definitiója is egészen érthetetlen: „Szóhang szerint rendezett bizonyos számú szókat rhythmusi sornak vagy versnek mondjuk“; s hogy a „német rhythmika“ szerzője nem tudja mi a rhythmus, kitűnik a következő kitételből (p. 21): „arsis és alliteratio képezik rhythmusát ezen versnek.“ A német hangsúlyos versek hangsúlyoztatásával sincs tisztában a szerző, p. 7 és 36 egy Goethe-féle versszakban, melyben minden sorban négy emelkedés van, majd két, majd három, majd négy emelkedést jelöl meg, hogy az ember absolut nem tudja, hányadán van e versekkel vagy a szerző tudományával. — p. 20 és 51 azt mondja, hogy a régi német vers mindkét felében négy-négy emelkedés volt, és hogy a vers diäresis által két egyenlő félre volt osztva; már pedig az idézett példában mindegyik félversben majd három, majd két, majd egy emelkedés van megjelölve. Furcsán és hibásan van p.

22 és 52 a Nibelungszak hangsúlyozva. Hibás a Hildebrandszak és a „Knittelvers“ értelmezése, úgy szintén a Nibelung versé, melynek első felében is négy emelkedést számítanak újabb időben. Az alliteráció fősajátságát, hogy mindig hangsúlyos szótagra esett, meg sem említi szerző; hibásan van megjelölve az alliteráció a p. 21 felhozott példában, s az első, p. 15 az assonantiára felhozott példa az alliterációhoz tartozik. — „A trochaeus tetrameter menetével leginkább megfelel a német nyelv természetének“, mondja szerző p. 12. Eddig mindenki úgy tudta, hogy a német nyelv jambicus esésű, mit már a dráma verséből is következtethetni. — Botrányos sajtóhibák p. 6—7 „esésbe (arsis)“; p. 20 „(a betűrimes hosszorban) az arsisek száma nem véteget figyelembe, sőt azok teljesen hiányozhattak.“ p. 5 és 34 allem ällein helyett. Egyuttal érdekes adatokat nyerünk szerző irodalomtörténeti ismereteinek megítélésére: p. 10 „A hexameter vagy hősi hatos Klopstock által származtatott át a görögből a német költészetbe.“ Szerzőnek, úgy látszik, számos más egyéb dologgal arról sincs tudomása, hogy Wackernagel megírta a német hexameter történetét Klopstock előtt. p. 10 Goethe és Schiller kezdetleges hexameterait illetőleg „Goethe Schiller szorgos prosodiai és rhythmusi méréseiről“ beszél; p. 21 megtudjuk, hogy Otfrid Krist-je „Evangelienharmonie című verselés;“ p. 20 Klopstock és Platen antik minta után készült versszakait, melyeket már rég elítélt minden ítéletképes aesthetikus, „ép oly változatos, mint kellemes hangzásuaknak“ nevezi. Az idézetekben nem kellő tapintattal járt el szerző: a sapphói versszakra Leuthold-tól, a trioletre Rassmann-tól hoz fel példát; az ilyen obscurus egyének nem szerepelhetnek mint mértékadó minták. Valamivel több olvasottság nem ártana! Nincs kitéve az illető szerző neve p. 10. 16. 17. 20; hibásan vannak versek idézve p. 10 és 40. 11 és 40. 18 és 48. 25. 26 stb.

A német műkifejezések nincsenek mindig szerencsésen fordítva; pl. „daljel“ (Liedstab), „közletett rim“ (verschränkte Reime, p. 14 és 47 e rim schemája hibásan van adva), „síklamlós rim“ (gleitender Reim), „vadversek“ (Knittelverse). Az első és utolsó fordítás (Liedstab és Knittelverse) arról tanuskodnak, hogy szerző a kérdéses dolgokat távolról sem érti. A nyelvezet főképen a meghatározásoknál nem eléggé szabatos: p. 14 „az alliteráció megkapó hangalakzat;“ p. 22 „a nibelung-zsak a magyar költészetben is meghonosult, azonban ott (hol?) rhythmusban és rimben szabadabb;“ p. 37 „Es kann aber in daktylischen und andern (?) Versen auch ein Fuss für sich allein (eine Monopdie) (!) als Metrum genommen werden.“ Sapiienti pauca!

Mindezekből világos, hogy szerzőnk mind az általános rhythmika, mind különösen a német rhythmika és metrika terén a kellő ismereteket tökéletesen nélkülözi. Azért az ügy érdekében kívánatosnak tartanók, ha tevékenysége ezentul más irányt venne.

A. J.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. *Geschichte der neuhochdeutschen Schriftsprache* von Heinrich Rückert, Bd. I. Die Gründung der nhd. Schriftsprache (400 l.). Bd. II. Vom XVI. bis zur Mitte des XVIII. Jhts. (378 l.). Leipzig, 1875.

E nagy szabású munka a jeles történész és philologus utolsó, befejezetlen műve. Három kötetre volt tervezve; a harmadikban akarta tanulmányai legérdekeseb eredményeit összefoglalni; de e kötetet már nem írhatta meg. A munka e töredékes alakjában is uttörő és főfontosságú; a ki a német nyelvvel és irodalommal szakszerűleg foglalkozik, kénytelen e tartalmas művet elolvasni, illetőleg áttanulmányozni.

Rückert eredetileg történész — innen művének széles történeti és ethnographiai háttere; de volt benne valami genialis apjának költői tehetségéből is, és ennek tulajdoníthatni a munka kerekdedebb alakját és melegebb stílusát. A szerző, mint többi munkáiban, úgy ez utolsó művében is, nem csak a szakférfiaknak, hanem az egész nemzetnek kívánt szólni, — innen az összefüggő tárgyalás, a tudományos apparatus teljes hiánya, innen helyenként az előadás érzésteljes, szívből fakadó hangja. És daczára e jelességeknek, *Rückert* műve még sem népszerű, sőt még a szakemberre nézve is nehéz olvasmány, melyen (legalább első kötetén) a szakférfiak körén kívül álló olvasó alig fog keresztlüvegődhetni. Ennek oka részben e stílusban rejlik, melynek roppant hosszú, egymásba kulcsolt mondatokból álló periodusai kimondhatatlanul fárasztják és kábitják az olvasót. De fekszik a tárgyalás módjában is. A nyelv története szól a nyelv alaki momentumának történetéről is, tehát szókról, ragokról, képzőkről, a flexio és szóképzés törvényeiről, fejlődéséről stb. Teszi ezt *Rückert* is, — de példák nélkül. Az embernek azért olvasás közben folyton oly érzése van, mintha a levegőben járna; a legpraecisebb definiciók is elsiklanak ujjai közt, és plastikus kép nem jöhet létre. Az olvasó egy fejezet vagy könyv elolvasása után (főleg az első kötetben, melynél e hiányok leginkább észlelhetők) érzi, hogy okos és tanulságos dolgokat olvasott, de nem tudja, hogy mit, és rövid idő mulva őszí ködkép nehezedik a tárgyalás általa-

nosságából származó határozatlan benyomás a nyert fogalmak és ismeretekre. És e hatás annál sajnósbab, mivel *Rückert* nem szószaporító, és épen nem dagályos író; — de teljesen az ilyennek hatását gyakorolja az olvasóra, — főleg a nem-szakemberre, mert a germanista némileg kiegészíti a szerző előadását az emlékezetében rendelkezésére álló gazdag pozitív adatapparattal. Én részemről legalább mondhatom, hogy nem ismerek ily szép irányu, eszmegazdag és értékes könyvet, melynek olvasása annyi fáradságomba került volna. De, ismétlem, e fáradság megleti jutalmát.

Az I. kötet a német nyelv fejlődését a legrégebbi időktől egészen a középkor végéig tárgyalja. Az anyag, melyet R. feldolgoz, valósággal bámulatos mennyiségű; a feldolgozás egy része, a közép-felnémet nyelv eredete és története, igen érdekfeszítő. E részlet általában az első kötet legsikerültebb és egyszersmind stílus tekintetében is legelvezetesebb része; — megfelel neki, érték és szépség tekintetében, a II. kötetben a Luther nyelvének tárgyalása és jellemzése. A szerző a tudomány magaslatán áll, sőt nem egy lényeges vagy érdekes pontban tovább is viszi a tudományt. Főleg és első sorban az ő érdeme a szellemes tárgyalás, a nyelv, nép és irodalom közt fennforgó viszony érdekes felfogása és kifejtése. Mégis, sajtószertű, egy fő alapkérdésben helytelen álláspontot foglal el a szerző. Értem az irodalmi nyelv fogalmát. A könyv címe szerint azt várna az olvasó, hogy R., az egységes irodalmi nyelvnek, ellentétben a dialektusokkal, keletkezését és fejlődését fogja tárgyalni; — de ő nem ezt teszi, hanem az „irodalmi“ nyelv fogalmát teljesen egyenértékűnek veszi az „irott“ nyelvvel; ennek következtében sok dolog hamis világításban tűnik fel és némely igen érdekes kérdés, melyet épen e könyvben vél eldöntöttnek az olvasó, figyelmet sem nyer. Alapfelfogása e pontot illetőleg, ha ugyan félre nem értettük, oda irányul, hogy egységes irodalmi nyelv a régebbi időkben is megvolt és hogy az irodalmi emlékekben fellelhető különbözőségeik csak a dialektusok jogtalan és káros befolyásának tulajdonítandók. Ez a felfogás homlok egyenest ellenkezik a tudomány mai nézetével és egyenesen felfordítja a valóságos viszonyt. De némely mellékes dolgokban sem oszthatni nézetét. Így mindenképp azon van, hogy a gót és skandináv nyelveknek jelenleg általánosan elismert *közel* rokonságát be nem bizonyított fikciónak tüntesse fel, és a helyett a gót és felnémet nyelveket rajzolja egymáshoz közel rokonoknak. Ez annyira téves felfogás, hogy épen ellenkezője áll, mint ezt legújabbban *Holtzmann* is (Althochdeutsche Grammatik, 1870, I. p. VI.) egészen egyszerűen, de biztosan e mondatban fejezte ki: „a gót nyelvhez legközelebb áll az éjszaki, legtávolabb tőle áll a felné-

met nyelv". E szerint Rückertnek (a 9. lapon) Schleicher felfogása ellenében felállított rokonsági táblája helytelen és el nem fogadható. Csekélyebb dolog, hogy p. 167 a magyarországi német városok alapítását általában a felnémet törzsöknek tulajdonítja. Ez áll Budapest, Sopron, Pozsony városokról; de az ugynevezett „szász“ városok a felföldön, a szepesi és bánya-városok. Kassa stb. közép-német telepek s közép-német dialektust beszélnek mai napig.

A munka második kötete általában érdekesebb és vonzóbb. Az olvasó a szerző előadásán és stílusán, határozottabb itéletein és melegebb jellemzésén azonnal észreveszi, hogy *Rückert* tanulmányai az ujkori irodalomban sokkal biztosabb alapon nyugszanak. Főleg sikerült, mint említettem, Luther irodalom- és nyelvtörténeti nagy művének jellemzése. E kötetben, hol R. egész határozottsággal és némely, jellemében gyökerező hevességgel mondja ki véleményét, több alkalmat talál az olvasó eltérő nézetekre, mint az első kötetben. Így pl. teljesen helyeseljük, ha R. az ellenreformatio által meghódított német tartományoknak irodalmi és műveltségi állapotát hozzáférhetetlen sivatagnak nevezi (p. 251), melynek ritka oázai még feltünőbbé teszik szomorú állapotát; de azért egészen szükségtelen, hogy *Fr. von Spee* egyházi dalköltőt annyira letelessen, és azon irodalomtörténészekről, kik e tehetőséges költő érdemeit elismerik, azt állítja, hogy ezek „a történelem tudatos meghamisítását tekintik életük feladatának.“ Nem helyes R. azon felfogása sem (p. 264), mely szerint Opitz helytelen rimeit nem dialektikus kiejtésen, hanem csak a költő hanyagságán alapulnának, mivel Opitz elméletben és gyakorlatban tudatosan törekszik a rimek tisztaságára, s az ilyen rimeket, mint pl. *können: sinnen, kost: lust, gedult: soll* stb. semmiféle hanyagság, de igen is a költő *sziléziai* kiejtése teszi érthetőkké. E kötet minden lapján észrevehetni, hogy a szerző tulajdonképen nem nyelvész, hanem történész; — a történeti, ill. irodalomtörténeti részletek a könyv legszébb és legértékesebb fejezetei. Így elolvasásra méltó, a mit R. a stílus fejlődéséről, a humanismus befolyásáról, a francia nyelvnek hatásáról a németre, a nyelv-művelő társaságok munkásságáról stb. mond. Annál feltünőbb a könyv utolsó részének, mely Gottsched befolyását a német irodalmi nyelv történetére tárgyalja, gyengesége és csekély értéke.

Mintha e rész nem készült volna el teljesen vagy a szerző, halála előérzetében, sietett volna annak elkészítésével, oly általános irányu az egész tárgyalás, annyira nincsen, a mi pedig a fődolog lett volna, pontosan és határozottan kifejtve, hogy a mult század közepének nyelve mennyiben Gottsched érdeme és mennyiben jött létre előtte vagy az ő működése nélkül. A fönt jelzett alapfelfogás hiányos vagy hibás volta

magyarázza meg e kötetnek egy főgyengéjét is, hogy t. i. R. az egységes irodalmi nyelvnek magának keletkeztét és terjedését nem tárgyalja (ellentétben a Luther óta háttérbe szoruló dialektusokkal) és hogy természetesen azon kulturális elemeket sem méltatja kellőleg — főleg a könyvnyomtatás- és az iskolára czélzók — melyek ezen egységes nyelv keletkezését és a szójárások fölött diadalát elősegítették.

De mind e híványok csekély jelentőségüek *Rückert* azon főérdemével szemben, hogy ő az első, ki a német irodalmi nyelv történetét, ha csak a 18. század közepéig is, sokoldalú műveltséggel, kitűnő szakismerettel és szellemes felfogással feldolgozta.

2. *Kleinere Schriften* von Karl Lachmann. I. B. Zur deutschen Philologie, herausgegeben von Karl Müllenhoff. Berlin, 1876. 576. l. 9 Mark.

Lachmann az első valódi *német* philologus, azaz az első, ki a régibb és újabb német irodalom embereire, munkáira, történetére a (classica) philologia tudományos módszerét alkalmazta. Innen van, hogy művei még ott is érdekesek és tanulságosak, a hol a tudomány túlment a nagy tudós nézetein. Hogy Lachmann mily imponáló tudományos egyéniség volt, azt tudta és tudja mindenki, a ki (német vagy classica) philológiával foglalkozik; újra és elevenebben érzi ezt az ember, midőn e tartalmaz, gazdag, és néha teljes tarthatatlanságuk daczára is felette érdekes cikkeket és tanulmányokat olvasgatja, melyekből egyszersmind azt is láthatni, hogy a német philologia is csak lassan, mindenféle akadályokkal, tévedésekkel és előítéletekkel küzdve fejlődött hatalmas, tekintélyes tudományyá.

Kötetünk a következő értekezéseket tartalmazza: 1. *Über die ursprüngliche Gestalt des Gedichtes von der Nibelungen Noth*. 1816, Lachmann leghiresebb, valóban korszakot alkotott műve, mely már régóta nem volt kapható. A mai tudomány már nem tartja az ezen érdekes műben foglalt nézeteket és eredményeket helyeseknek, de a Nibelungenkérdéssel még sem foglalkozhatik senki, a ki az egyik főnézet ezen alapját és kiinduló pontját nem ismeri. 2. Birálatok különböző ősnémet művek (*Nibelungenlied*, *Barlaam és Josaphat*, *Wartburgkrieg*, *Otuit*, *stb.*) kiadásairól. Ezek többnyire igen tanulságosak, némelyek, mint pl. a Nibelungokéi, főfontosságúak. 3. Egyes kisebb cikkeket, részben az Ersch- és Gruberféle encyclopaediából (így: *Alliteration*, *Otfried*). 4. Több akadémiai értekezést, köztök epochalis értékűeket, mint: *Über das Hildebrandslied*, *Über Singen und Sagen*. 5. Lachmannak, nézetem szerint, még ma nap is legfontosabb, nélkülözhetlen tanulmányát: *Über althochdeutsche Betonung und Verskunst*,

mely a német verstan terén a tudományos kutatás alapját képezte és képezi jelenleg is. Ez értekezésnek, mely szintén már régóta nem volt kapható, újra kiadása e gyűjteményben annál örvendetesebb, mert a kiadó Lachmann hátrahagyott műveiből az értekezésnek eddig még meg nem jelent második részét is közli, mely tehát teljesen új munkának tekinthető, és legnagyobb figyelmet érdemel.

Ha e gyűjtemény nem is tartalmazna egyebet, mint az első és utolsó munkát, már ezek által is nagy fontosságot nyerne. De, mondom, Lachmann nem irt semmit, mit elolvasni, sőt (mint kritikáinak jó részét) tanulmányozni érdemes nem volna. E szempontból igen ajánljuk mind azoknak, kik a régiebb német irodalommal foglalkoznak.

3. *Die treulose Witwe*, Eine chinesische Novelle und ihre Wanderung durch die Weltliteratur von E d u a r d G r i s e b a c h. Dritte umgearbeitete Auflage Stuttgart, 1877. 128 lap Ára 3 mk.

Érdekes, elolvasásra méltó tanulmány az összehasonlító irodalomtörténet köréből, és annál érdekesebb, mivel tárgyát a világirodalomnak egyik legelterjedtebb és legismertebb elbeszélése képezi. Már e gyönyörűen kiállított könyvecske szerzője előtt is tudták a szaktudósok, hogy a hűtelen özvegyről szóló novella — olvasóink valószínűleg az „ephesusi matrona“ neve alatt ismerik — a keletre utal vissza, honnan, mint az újabb kutatások mind valószínűbbé teszik, Európa novella-irodalmának legnagyobb és legszebb része származik; a novella többi, keleti és nyugati feldolgozásait is ismerték az irodalomtörténészek már Grisebach előtt is. Ennek érdeme abban áll, hogy e roppant gazdag és felette elszórt anyagot összegyűjtötte, egy vonzóan kidolgozott egészszé alkotta és a különböző tradíciók összehasonlító jellemzése által a népek pszichológiájának érdekes adalékjává dolgozta fel. A novellát magát (9—37 l.) szerzőnk az „Asiatic Journal“-ban, 1843-ban névtelenül megjelent angol fordításból, mely sokkal hivebb mint a chinai elbeszélés ismeretes francia átdolgozásai, fordította le, a többi fordításokban (a zsidó, arab s más nyelvekből) szakértő barátok segítették Grisebachot, ki főleg a novelle különböző alakjaira és az egyes tradíciókban nyilvánuló ethikai eszmére volt tekintettel. Helyeselték-e a népek az özvegy tettét, ki a férjének adott ígérletét (hogy halála esetére nem megy többé férjhez) meg nem tartja, hanem ellenkezőleg rögtön, közvetlenül férje halála után másodszer megy férjhez, még pedig első férje hullájának brutális feláldozásával? E kérdésre keresi szerzőnk Európa és Ázsia népeinél a feleletet. Ez természetesen különböző: a chinai elbeszélésben a nő (midőn férje újra életre támad) annyira át van hatva tette erkölcstelenségéről, hogy kétség-

beesésében maga vet véget életének; a legrégibb német elbeszélésben az új kedves támad a nő ellen és megöli a kötelességéről megfélekedezett asszonyt; a francia felfogást jellemzi Lafontainenek az asszony tettére vonatkozó sajtószövege nyilatkozata: ce n'était pas une si grande affaire! E három főfelfogáson kívül van természetesen számos, többé kevésbé lényeges pontokban eltérő tradíció, valamint a novella maga is, az alapviszony megóvása mellett, részben igen fontos pontokban eltérő alakokban fordul elő. A házasság egyik legfontosabb intézménye az emberi társadalomnak, a nő hűség egyik leglényegesebb előfeltétele a házasságnak. Kétségtelen, és szerzőnk fejtegetései épen e pontban felette érdekesek, hogy a népek nézetei az elsöre és a másodikra nézve igen jellemzők az egyes népek művelődése szempontjából. Pedig épen e nézeteiket öltötték az egyes nemzetek az ephesusi matrona híres történetébe. Természetesen az itt tárgyalt munkákkal szemben sem lehet szó az esztétika és etika helytelen és zavaró összekeveréséről; de tény és a „hütelén özeveg“ különböző feldolgozásai kézzel foghatólag bizonyítják ezt, „hogy a műremek, mint szerzőnk a 78. lapon mondja, legnagyobb és legvalódibb hatásától fosztja meg magát, ha a moral örök eszméivel ellenkezésbe lépni mer.“ E felfogás, melynek helyessége kétségbevonhatatlan, még érdekesebbé válik, ha épen a „Neuer Tanhäuser“ és a „Tanhäuser in Rom“ költője ír egy egész könyvet annak szellemes és sokoldalú kifejtésére. Ajánlom a tanulságos és vonzó esszéit irodalomtörténeti tanulmányokkal foglalkozó vagy azok iránt érdeklődő olvasóink figyelmébe.

(Nincs e mondának saját népünknel vagy saját irodalmunkban nyoma? E kérdésre vonatkozó fejtegetéseket vagy legalább figyelmztetéseket szives köszönettel vesszük.)

Heinrich G.

La littérature française aux dix-neuvième Siècle par. T. P. Charpentier, Inspecteur honoraire de l'Académie de Paris, agrégé à la Faculté des lettres, Paris, 1875.

Geschichte der französischen Literatur im XIX. Jahrhundert von T. P. Charpentier. Autorisirte Übersetzung von E. Ch. Otto. Stuttgart, 1877. Ara 6 márk.

Charpentier ezen műve, mely a francia irodalom legújabb és legérdekesebb korszakát tárgyalja, már azáltal is ébreszti fel figyelmünket, hogy német fordításban is megjelent. Igaz, a fordítás obscurus tollból folyt és inkább ferdtetés mint fordítás; de még ezt is kitüntetésnek kell tekinteni, mivel a németek eddigelé a francia irodalomtörténetirők remekei közül egyetlen egyet sem méltattak arra, hogy saját irodal-

mukba átültessek. Kérdés: jobb-e Charpentier könyve, mint Taine, Villemain, Nisard stb. művei? vagy csak érdemes-e arra, hogy bármely nyelvre lefordítsák?

Az újabb irodalom történetét megírni, mindenképen nehéz feladat, már azért is nehéz, mert a közel eseményeket nem nézhetjük azon látszög alatt, melyet a történelmi objectivitas megkíván. A nehézségekhez járul még a személyes érdek. „Csak a nézőnek van igaza“ mondja Goethe, „a cselekvőnek nincs.“ De ki oly hidegvérű a jelenkor írói közül, hogy csupán csak mint szemlélő szerepelne? Es ki az a higgadt szemlélő, hogy a harcz közepén a harcz történetét megírja? Ha ily munka szerzője már ez okoknál fogva nem adhat *helyes* képet, adjon legalább *élnket*, pótolja az objectivitas hiányát a szemlélet közvetlenségével, mely, ha nem is győz meg arról, hogy a szerző helyesen ítél és csoportosít, legalább bizonyítja, hogy ő az elbeszélteket mind átélte.

De csalatkozik, a ki csak ezt is várja Charpentier művétől. Az agg szerző ebben olyan mint egy vándor, ki utazása végén visszatekint, és képzeletében gyorsan, az egyes momentumokat csak érintve, átfutja a meghaladott utat, a mi igen érdekes lehet — ő re á néz ve, de a mit nem eléghet meg az olvasó, kinek ezen nevek maguk még nem mondanak semmit és ki joggal követelheti, hogy ne csak futtában, pár megjegyzéssel, jellemezze a szerző az írókat, kikhez emlékei fűződnek, hanem hogy meg is ismertessen velők, hogy ki is emelje a kor főbb jellemvonásait és eszmeáramlatait.

Ezt nem teszi Charpentier; ő nem ad behatóbb jellemzést sem a korról, sem annak egyes íróiról, hanem mindkettőre csupán egyes megjegyzéseket tesz, melyekben csak ritkán emeli ki tárgyának legfőbb, legjellemzőbb tulajdonságait, és melyek — ha találók — rendszeren nem mondanak egyebet, mint a mit Saint-Beuve, Joubert, vagy más bíráló sokkal több szellemmel fejezett ki.

Charpentier ugyan kijelenti művének bevezetésében, hogy nem akar katalogust írni, hanem képet festeni. De a kép — ha az egyes, egymás mellé rakott vonásokat így akarjuk nevezni — oly halvány, hogy a katalogus untató hatását teszi. A szerző nem tudja a különféle korok sajátosságait feltüntetni, neki nincs érzéke a kor uralkodó eszméi iránt és nem is rajzolja hatásukat, hanem voltaképen mindég csak dicsér, és ha netalán mégis gáncsol, akkor rendszeren nem az irodalmi minőség az, mely az öreg bonhomme-ot bántja. Ilyen pld. ítélete Diderot felett, kinek „szomorú működésén“ nem győz eléggé megütközni. „Diderot — mondja ő — korlátlan képzelete által elragadtatva, minden mélyebb ismeret és határozott elv nélkül az irodalom minden ágában végzetes

befolyást gyakorolt a nélkül, hogy egy érzést vagy gondolatot tisztelt volna.“ Igen jellemző Charpentier ítélő tehetségére továbbá az, hogy ő a múlt század legnagyobb írójának — Buffont tartja. Azon dicső század, melyben Voltaire az emberiség legszentebb érdekeit oly sok kellemmel és oly genialis józansággal, Rousseau pedig a legszebb francia prózában, lángoló nemes pathoszszal védte, — e század legkitünőbb írójának tartja szerzőnk Buffont, kinek legnagyobb mesterműve — *a kolibri leírása*.

Legjobban tárgyalja Ch. a történészeket és a bölcsészeket; a költőket nagyon fölületesen és egyhangúan bírálja: mindnyájukat dicséri, úgy hogy az olvasó nem igen látja át a különbséget Lamartine és valami harmadrangú költő közt. Itt is látni, mily nehéz érdekesen dicsérni.

Feltűnő hiánynak tartom, hogy szerzőnk Gay Delphint (M. de Girardint), az egyetlen nőt, ki jeles drámát irt, és Cherbuliez Victort, ezen finom és mély tehetségű regényírórt nem tárgyalja, valamint hogy Sue Eugent is mellőzi, ámbár ez utóbbinak oly nagy hatása és oly sok olvasója volt, hogy már culturtörténeti szempontból is megérdemli a behatóbb fejtegetést. Charpentier bírálati külömben olyan fölületesek és semmitmondók, hogy az olvasó szinte nem is sajnálja ezen hiányokat, valamint azt sem, hogy a jelenkor legszemesebb vigjátékiróját, az ifjabb Dumast, agyonhallgatja. A ki tehát jelen századunk francia irodalmát tanulmányozni, a ki az ujabbkori fontosabb írókról és nevezetesebb irodalmi termékekről igazán kitűnő jellemzések akar olvasni, az természetesen nem fog e könyvhöz nyúlni, hanem legjobban cselekszik, ha a „Revue des deux mondes“ köteteit lapozgatja, mely már 46 év óta a leghiresebb francia bírálók erre vonatkozó tanulmányait közli.

R. Fr.

Sagwissenschaftliche Studien von Dr. J. G. Hahn, k. k. österreichischen Generalconsul. Jena. Fr. Mauke. 1876.

Az 1869-ben meghalt szerző éveken át nyelvészeti és néprajzi munkái mellett különös kedvvel mythologiai nyomozásokkal foglalkodott. Már „Albanesische Studien“ (Jena, 1859) czimű munkája bizonyítja ezt. Kizárólag mythol. dolgokat tárgyal Mythol. Parallelen (Jena, 1859.) és Griech. u. alban Märchen-hez irt előszava (Lipcse, 1864.), melyre tudósainkat mindjárt megjelenésekor figyelmeztettem a Kalauz 1864. évfolyam 1. számában. Az e téren való nyomozásainak terjedelmes leírását Hahn a most bejelentett Sagwissenschaft. Studien-ben adta.

A mű két főrésze szakad. Az első rész (1—114 lap) tárgyalja „Die Sage und ihre Wissenschaft.“

A második a jóval terjedelmesebb rész (115—664 lap) tartalma: „Vergleichende Blicke auf die hellenischen und germanischen Götter u. Heldensagen“
Végül (664—798 lap) „Register.“ t.

VEGYES APRÓSÁGOK.

— Hírek a görög világból. (Ásatások Mycénében. Gennadios statisztikai adatai. Papassigopoulos a hellenismusról. Gladston a görög eleumról. Korüssos halála.) Ismeretes, hogy a híres Schliemann ásatásokat eszközöl Mycénében (latinul Mycenæ, Mycena és Mycene; görögül *Μυζήναι* és *Μυζήνη*), hol állítólag Agamemnon hulláját találta meg. Ez ugyan még vitás kérdés. De annyi bizonyos, a mint athéni lapok írják, hogy a hulla jobb oldalán három nagy arany serleg, egy alabastrom edény, két ezüst s 134 arany gomb, négy arany kardmarkolat, tizenegy bronz kard s drágakövek találtattak. — Egy más sir közelében letek egy nagy ezüst tehénfejt arany szarvakkal, egy arany övet, öt arany és kilenc ezüst edényt és számos kardot. Vasból semmi sem volt. — Az összes leleteket elősorolja a *Παλιγγενεσία* című athéni hírlap.

A görög lapok közlik Gennadios K. angolul megjelent észrevételeiből, a törökországi ethnographiai térképekhez a következő adatokat: az európai Törökországban lakik 750 ezer török, két millió kilencszáz negyven-ezer görög 850 ezer albániai, 150 ezer rumán, két millió hatszáz 50 ezer bolgár, egy millió 150 ezer szerb, 350 ezer örmény, 75 ezer zsidó, 150 ezer cigány, 220 ezer cserkesz és tatár, 65 ezer idegen, 50 ezer görög-oláh.

A görög-oláh neve *Ελληνοβλάχος* s annyit jelent mint görög pásztor, mert a görög köznép a pásztort *βλάχος*-nak nevezi. A görög-oláhok régenten a dunai vidékekről költöztek Piedus falvaiba, és szétszórtan Epirusba, Thesaliába, Macedoniába. Most már templomi, tanodai, levelezési nyelvök a görög.

A bolgárok joggal tartanak igényt északi Thráciára és Macedoniára, mert ott a lakosok többsége görög s a városok mind kizárólag görögök. S a kevés számban ott lakó bolgárok nem is nevezik magokat bolgároknak, a mit szegyenek tartanak, hanem thrákok- és macedónoknak.

Macedonia görög tanodáiba 10.918, Thrácia görög tanintézetéibe pedig 13.564 tanítvány jár. Ellenben a bolgároknak alig van ott két három iskolájok, melyeket muszka pénz tart fon.

Papassigopoulos athéni egyetemi tanár közzétett egy cikket ilyen czim alatt: a hellenismus polgárosító jelleme (*Εκπολιτευτικός χαρακτήρ του Ελληνισμού*), melyben részletesen s indokoltan elősorolja a görög műveltség felsőségét keleten a legrégebb időktől fogva a jelen korig. Ebből kiemelendőnek tartom azt, hogy Smyrna 10) ezer lakosa közül 80 ezer görög s hogy Konstantinápolyban 300 ezer görög lakik.

A szlávokról azt mondja, hogy hiányoznak bennök a világtörténelmi küldetés nélkülözhetlen kellekei. A bolgárok kétszer, a szerbek egyszer képeztek

nagy birodalmat, de soha sem bírták Konstantinápolyt vagy csak Thessalonikát is elfoglalni, azon egyszerű okból, mert minden nagy tengeri városnak az ura csak tengerészettel rendelkező nép lehet. A bolgárok és szerbek pedig soha sem voltak tengerészek; de nem is születtek erre. A kelet összes népei közül csak a görög alkalmas évezredek óta a tengerészetre.

Giadstone röpiratából „a görög elem a keleti kérdésben“ bő kivonatokat közölnek a görög hirlapok. Mellözöm a politikai s történelmi fejtegetéseket s csak statisztikai adatok közlésére szoritkozom. Görögországnak volt 1834-ben 650 ezer, 1870-ben egy millió 238 ezer lakosa; tehát a lakosság 36 év alatt megkettőztetett, a mi semmiféle európai országban nem történt. Jelenleg Görögországnak a jóniai szigetekkel együtt van egy millio 500 ezer lakosa. — 1830-ban volt Görögországnak 110 iskolája 9249 tanítvánnyal, 1860-ban pedig már 752 iskolája s 52.860 tanítványa. Az egyetemnek volt 1837-ben 72 hallgatója, 1866-ban pedig 1182. — 1871-ben volt 35 ezer tengerésze, vagy is a lakosság arányához képest háromszor annyi mint Angliának.

Cephalloniában meghalt Karúsos K. T. tanár, a ki a *Πανδώρα*-ban megjelent bölcsészeti dolgozatai s Platához írt tanulmányai (*Μελέται Πλατωνικαί*) által lön híressé. Évekkel ezelőtt a triesti görög tanoda igazgatója volt. Vagyonából alapítványokat tett a görög irodalmat terjesztő társulatnak Athénben (*Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων*), több anintézetnek s a nemzeti görög tengerészetnek.

Télfy Iván.

— **Görög helyesírás és kiejtés.** Simonyi Zs. ur ismertetvén az első füzetben Cox mythológiájának általa eszközlött fordítását, azt írja a 66-ik lapon, hogy a helyesebb kiejtés előmozdítása végett (?) így kell írni Phoibos, Oidipus, Iphigeneia, Kheiron, Khimaira, nem pedig Phoebus, Oedipus, Iphigenia, Chiron, Chimaera. Sokkal helyesebben így fejezhette volna ki magát: „azért írom így e szókat, hogy tüntessem ki, miképen íratnak a görögben.“ Mert a helyes írásból nem lehet azt következtetni, hogy minden betűje ki is ejtessék, mivel a helyes írás és helyes kiejtés két-féle dolog. Például abból, hogy Dessewffy-t, Eötvös-t, Georch-ot, Madách-ot, Péchy-t, Thewrewk-et írunk, nem következik, hogy e nevek helyes kiejtése ez: Des-sew-fy, E-ötvös, Ge-orckh, Madákh, Pékhy, Thev-rev-k; mert minden magyar ember Dezsőfy-, Ötvös-, Görös-, Madács-, Pécsy-, Töröknek ejti ki. Épen ugy a görög Φοῖβος, Ἰδιππους, Ἰριγένεια, Χείρων, Χιμαίρα helyesírásból sem következik, hogy e neveket Simonyi ur módjára kell kiejteni.

De Simonyi ur írása ellen is lehet kifogást tenni, a mennyiben a művelt világ a görög nevek írásában már régóta a rómaiak orthographiáját fogadta el. Csak a jelen század negyedik tizede óta kezdte néhány német tudós a Simonyi ur által utánzott írást behozni. De ebből furesa dolgok következnek, ugyan is az archaeologia, oeconomia, páedagogia, encyclopaedia, Aegyptus, aether, Haëmus (melyet most annyira emlegetnek), museum stb helyett így kellene írni: archaiologia, oikonomia, paidagogia enkyplopadiidia, Aigyptus, aither, Haimus, museion stb.

Azt mondja Simonyi ur, hogy csak néhány névnel használta az általánosan bevett s megszokott magyaros alakot, mint Trója, Sparta, Athén városa, Kreta.

De vajjon nem általános szokás-e a magyarban (mert egyiket különöz ember írása nem általános szokásu) Oedipus, Chimaera? Ha tehát Athén helyett nem ír Athénait, miért ír a két előbbi helyett Oidipust. Khimairait?

Azt is mondja Simonyi ur, hogy a görög χ-τ mindig Kh által kell kifejezni s kiejteni. Fiat applicatio. Kisértse meg valaki e szokat χθαιμάλος, χθῆς, χθών, ἐχθρός, χροάζω így kimondani: K h t h a m a l o s, K h t h e s, K h t h o n, e k h t h r o s, K h n o á z o: bizonyosan göresöket kap e nyelvtornászati kísérletben.

E folyóirat alapítói abban egyeztek meg, hogy a görög neveket a latin orthographia szerint kell írni. E határozat értelmében is vissza kell utasítani a Phoibos, Oidipus, Kheiron, Khimaira s hasonló szörnyetegeket.*)

Télfy Iván.

— **Supra agnő.** A körmöczbányai régi számadó könyvben Krizko Pál ur által felfedezett négy sornyi virágenek így kezdődik:

pet e Supra agnő söck fel kabla.

A fejtegetésben, melylyel e régi költészeti és nyelv-emléket Szilády Áron úr a Századok-ban (1876, 326. l.) kísért e sor első mondatának következő magyarázatát olvassuk: „A supra szónak, tudtommal, csak suprál, vesszővel fenyt szónkhoz lehetne valami köze. Ez azonban itt épen oly kevéssé állhat, mint a latin supra, jöllehet a leirő vagy utána valaki ennek véve akarta magyarázni, midőn ezt írta fölé: super bunau. Két szóra nézve én is azt hiszem, hogy a német Kreuse nem jegyezte meg jól a hallott dalt s e két szó egyike a supra, melyet sutra helyett írt. Túl a Tiszán ma is mondják: sutra vele! sutra, vagy sutba gyerek? — felre, láb alól! értelemben. A dunai vidékeken kuczóba, vagy kuczóhála mondanák. Sutra agnő! tehát ilyformán ugyancsak magyarul s parancsolólag van mondva“. Eddig Szilády. Én azonban azt hiszem, a supra szóban nem kell leirási hibát keresnünk, hogy helyes értelmét megkaphassuk. Az ország számos vidékén él ez a szójárás: a zsupra a vénasszony nyall zsupra való a vénasszony! Kérdezősködésemre meggyőződtem, hogy ez a szójárás ma is divatos nemcsak a dunai vármegyékben (Komárom, Győr, Tolna), hanem jól ismerik egész felső Magyarországon is. Eredete a boszorkány-pörökre vezet s rokon azzal a másik közmondással: a vénasszony égetni való. De alkalmazásukban lényegesen különbözőkké lettek. Az utóbbi a haragnak, gyűlöletnek kifakadása: égetni való a vénasszony, mert gonosz és másokat is megront. A zsupra pedig csak ott szokták küldeni, a hol nem meggyalázni, hanem csupán nevetségessé tenni akarják, tréfálkoznak vele. Alig jelent többet, mint hogy: a vénasszonynak már itt, a fiatalok között, nincs semmi keresete. Ebben az értelemben használhatta az ének szerzője. Eltekintve tehát attól, hogy ha a suprát sutra-nak olvasnók, iráshibát is kellene föltennünk s még így is kevéssé szokott szólásformát kapnánk (nem annyira a sutra, mint inkább a sutba divatos): természetesebben kereshetjük talán az említettem szójárás alkalmazását. E szerint aztán a sor így lenne olvasandó:

Zsupra agnő, szökj fel kabla.

B—y.

— Lessing „Hamburgi Dramaturgiája,“ melyet méltán tekintenek még ma is a dramaturgiai tanulmányok egyik alapkönyvének. legújabbán igen foglal-

*) Folyóiratunk a megállapított helyesírási elvhez tartja is magát, de azért Simonyi Zs. urtól nem tagadhatta meg nézetének nyilvánítását.

kozottja a szakfériaakat. Miután két év előtt a H e m p e l f é l e j e l e s L e s s i n g - k i a d á s n a k V I I - d i k k ö t e t e j a v i t o t t s z ö v e g b e n , t á j é k o z t a t ó b e v e z e t é s s e l é s k i m e r i t ő m a g y a r á z ó j e g y z e t e k k e l h o z t a a d r a m a t u r g i á t (a k i a d ó j a Z i m m e r m a n n G y ö r g y) , 1 8 7 6 é s 1 8 7 7 - b e n k é t m ű j e l e n t m e g , m e l y e k t ű z e t e s e n a d r a m a t u r g i á t m a g á t t á r g y a l j á k . E z e k : L e s s i n g s H a m b u r g i s c h e D r a m a t u r g i e f ű r d i e o b e r s t e K l a s s e h ö h e r e r L e h r a n s t a l t e n u n d d e n w e i t e r n K r e i s d e r G e b i l d e t e n e r l ä u t e r t v o n F r . S e h r ö t e r u n d P . T h i e l e . H a l l e , 1 8 7 7 . E k i a d á s b ó l , m e l y a s z ö v e g e t é s t e r j e d e l m e s j e g y z e t e k e t t a r t a l m a z , e d d i g c s a k a z e l s ő r é s z j e l e n t m e g . E g y e l ő r e c s a k a n n y i t m o n d u n k r ó l a , h o g y a l e g s z é l e s b k ö r ö k n e k v a n s z á n v a , m i é r t i s a j e g y z e t e k i g e n s o k e l e m i d o l g o k a t m a g y a r á z n a k . A m á s i k m u n k a : M a t e r i a l i e n z u L e s s i n g s H . D r . v o n W . C o s a c k . P a d e r b ö r n , 1 8 7 7 ; e z n e m a d j a a s z ö v e g e t é s i n k á b b t u d o m á n y o s i g é n y e k e t a k a r k i e l é g i t e n i . A D r a m a t u r g i a c s a k e g y r é s z é t , d e a l e g f o t o s b i k a t , t á r g y a l j á k v a g y é r i n t i k l e g u j a b b a n : L e s s i n g s T h e o r i e d e r T r a g o e d i e v o n O . W e d d i n g e n . B e r l i n , 1 8 7 6 , m e l y a z A r i s t o t e l e s - f é l e k a t h a r s i s n a k m a g y a r á z a t á t b i r á l j a ; t o v á b b á G o t s c h l i c h E . t e r j e d e l m e s e b b k ö n y v e : L e s s i n g s A r i s t o t e l i s c h e S t u d i e n u n d d e r E i n f l u s s d e r s e l b e n a u f s e i n e W e r k e . B e r l i n , 1 8 7 6 , m e l y n e m e s a k a d r a m a t u r g i á r a v o n a t k o z i k , v é g r e : D i e K u n s t l e h r e d e s A r i s t o t e l e s v o n A . D ö r i n g . J e n a , 1 8 7 6 , m e l y b e n L e s s i n g é s a z ő d r a m a t u r g i á j a z A r i s t o t e l e s - c o m m e n t á r o k h o s z u s o r á b a n k i v á l ó f i g y e l e m b e n r é s z e s ű l .

— Üss, csak hallgass meg! Frankenburg Adolf „A régibb írói életből“ ezimű tárcacikkében (Föv. Lapok 1876. dec 21.) görög bölest emlit, „ki mindannyiszor, valahányszor az igazságonadásért megtámadtatott, ezt szokta mondani: „üss, csak hallgass meg!“

E mondás nem görög bölestől, hanem Themistoklestől ered. Plutarchus Them. 11. (Székács fordítása szerint) így meséli a dolgot: „Midőn Eurybiades, Sparta elsősege miatt a hajóserg vezére, az ütközetkörüliekben lanyhaskodnék és a horgonyokat felszedetnisi az isthmushoz evezni szándékozik, hol Peloponnesos szárazföldi ereje egybegyűlvolt, Themistokles ellenmondott s mint mondják, ez alkalommal válták amaz emlékezetre méltó szavakat, Eurybiades t. i. így szólítván meg őt: „Themistokles! a küzdőjátékoknál az idő előtt kilépőket megütögetik.“ „Igen, mond Themistokles; de az elmaradókat meg nem koszorúzzák.“ S midőn amaz a botot ütésre emelé, szóla Themistokles: „Ám üss, de hallgass meg.“ Eurybiades a léleknyugalmat csodálva, beszélni hagyá, mire Themistokles ismét első beszédére hozá vissza őt.“ Így, csak rövidebben, Aelianus is, V. H. XIII. 39.

Amaz görög bölesnek, kire Frankenburg czéloz, t. i. Diogenesnek az esetét Diogenes Laertius VI. 2. és Aelianus V. H. X. 16. meséli. Antisthenes kijelentette volt Diogenesnek, hogy nem szabad hozzá járnia. De ez annyira kívánt tanítványa lenni s annyira tolakodott, hogy Antisthenes botot emelt rá, mire Diogenes így szólott hozzá. „Csak üss (ha kedved tartja; oda nyujtom a fejemet). De olyan botot nem találsz, mely elég erős volna engem beszéded hallgatásától visszatartani.“

— Anthologia Latina. A „Magy. Tanügy“ V. 353. s köv. lapjain Thewrewk E, a Rieseféle Anthologia Latina némely helyeinek kiigazítását közli. 8,33 per mit tu s helyett re mit tu s -ot, 21,233 i u d e x helyett i n d e x -et, 199,84 Y d i p p i és P r o m e t h e i helyett dativust ir; 217,2 r o s a s -t védi, 230 D e m i s s u a s s u helyett D e m i s s u a s s o -t ir; 231 D e p o s t i l l u c o e t e n -ben a c o p t a -féle

sütemény nevét sejtí. 234,17 és 18 saepe helyett Iler Luciánna s Múae va-t ir; 253,32 comodus helyett conexus-t, 487,37 docuisse helyett novisset, 712,12 cum pectora helyett compactiora-t ir, 230 De missu assu helyett Klapp H. Questiones de Anthologiae latinae carminibus nomullis az 1875-re szóló wandbecki értesítőben ezt a figyelemre méltó conjecturát adja: De mistu asso.

— A görögöknek is volt kifejlett tachygraphiájuk; a görögök a tachygraphia feltalálói. Dr. Gardthausen Lipcsében a „Hermes“ phil. folyóirat XI. kötetében (1876.) (443—457. l.) egy cikket közöl, mely a stenographia történetére egészen új világot vet. Míg ugyanis évtizedek óta leginkább Zeibig bizonyítékai nyomán abban állapodott meg a philologusok és gyorsírók véleménye, hogy a rómaiak a tachygraphia feltalálói*) és Tíró a római tachygraphiában a legnagyobb tökéletességet jelzi, addig Dr. Gardthausen említett cikkében azon eredményre jut, hogy a görög írásra már jóval a Tíróféle jegyek keletkezése előtt létezett stenographia.

Gardthausen világos és meg nem czáfolható érvelése egy már 1821-ben Böckh Ágoston által közölt értekezésen alapszik, melyben egy egyptom-eredetű régi papyrus okmányt tárgyal a Kr. sz. előtti 104. évből, mely okmány azonban eddigelé a gyorsírás történéseinek figyelmét kikerülte. Ezen papyrus egy alexandriai földbirtoknak eladására vonatkozó görögül fogalmazott szerződést tartalmaz, melyen a két uralkodó Pholemaeus és Cleopatra gyorsírászáti jegyekkel irták alá neveiket, még pedig ép azon jellegű vonásokkal, melyek az eddig ismert, sokkal későbbi időből származó görög gyorsírási kéziratokban is feltalálhatók. Ezen elvitázhatlan tény megdönti az eddig általánosan elfogadott Kopp-Zeibigféle teoriát a gyorsírás keletkezésének idejéről s illetőleg azon véleményt, mely a római tachygraphiának a prioritást tulajdonította a görög stenographia felett. Azonban ezen theoria azon adatok alapján, miket a tudósok a régi görögök gyorsírásáról eddig tudtak, teljesen jogosult volt. Ha azonban már a 164. évben Kr. sz. előtt a görög stenographia teljesen ki volt fejlődve, sőt Egyiptomban is egyszerűség aláírásánál hivatalos jelleggel bírt, abból következtethetjük, hogy a görög gyorsírás már jóval azelőtt keletkezett és terjedt el.

Dr. Gardthausen értekezésének többi részéből kiemeljük még, hogy szerző az ó-görög tachygraphiának még számos eddig ismeretlen maradványait kimutatta a fennmaradt kéziratokban. Gardthausen az említett értekezéséhez csatolt mellékletekben photolithographiai másolatát közli azon jelenleg a lipcsei egyetem könyvtárában található 3 papyrus-fragmentumoknak, melyek egészen görög tachygraphiában fogalmazvák; fájdalom, hogy ezen történelmi maradványok oly aanyyra szenedtek az idő mostohasága alatt, hogy elolvasásuk alig fog sikerülni.

*) Csak Justus Lipsius, mint sok másutt itt is eltalálta a helyest; ő t. i. „de notis“ című, Lessius Leonard jesusitához intézett h res levelében azon véleménynek adott kifejezést, hogy a gyorsírás valószínűleg a görögök — névszerint Xenophon — találmánya és csak ezektől származott át a rómaiakhoz.

POGÁNY SZÓK.

A magyar nép hajdani nem-keresztényén (vulgo „pogány“) hitéről csak igen keveset tudunk. Mindössze néhány a nyelvben fennmaradt szó utal még, mint töredékes emlék, egy hajdani talán gazdag és változatos fogalomkörre, melyben a magyar nép világnézlete és vallása sarkallott; ehhez járul még egy-két sovány hirecske régi vallásos szokásról, szertartásról. De ezen emlékeknek is némelyike már annyira elhalaványult, hogy úgyszólván csak fegyveres szemmel, főleg nyelvtörténeti és nyelvhasználati kutatás látószerevel, sejthetjük meg eredeti jelentőségét. Ilyen pl. az *egyház*, mely most már csak az idegen „templom v. ecclesia“ aequivalense, de kimutatható „szent-ház“-féle értelménél, valamint azon körülménynél fogva, hogy egy rokon ugor népnél (a zürjéneknél) is maradt fenn „templom“ jelelésére a teljesen egyező *vič-ko, vič-ku* szó (l. Nyelvőr I, 73.), nyilván nem a keresztényen cultus behozatalával alakult, hanem már a pogánykorbeli „áldozó hely“-nek hivatalos neve gyanánt tűnik föl. S mily határozatlan most a *manó*-nak értelme ilyen szólásokban: *vigyen a manó, eredj a manóba, mi a manó!* Pedig ez a szó a hasonlítható finn *mana, manala* alapján meglehetősen bizonyossá teszi, hogy a magyarok is hittek egy „halottak országát“. — Sőt a legfontosabb maradvány a régi korból, maga az *isten* szó, mely jelesen arról tesz tanúságot, mily fokra emelkedett volt a magyar ősvallás, immár csak az abstract „deus“ fogalmat fejezi ki, s csak az *isten nyíla* sejteti még velünk, mily élénk emberi képzetek fűződtek valamikor hozzá.

Ilyen és hasonló kevés emlékszóból természetesen nem lehet még a pogány magyarság „credo“-ját rekonstruálnunk, vagy a magyar őskor világnézetéről és vallásos hitéről

valamennyire hű képet nyernünk. De fölötte érdekesek e bár gyér nyomok is, a mennyiben világosan mutatják, hogy a keresztyénség behozatala előtt is volt a magyaroknak vallásuk, azaz hitszerint való fogalmaik világot igazgató hatalmáról s az embernek hozzájuk való viszonyáról. Egyes találkozásoknál fogva föl is jogosítanak e nyomok, hogy egészben olyan nak vegyük föl a megvolt magyar pogány vallást, a milyent, sokkal bővebben megőrződött hagyomány alapján, némely rokonyelvű ugor népeknek kell tulajdonítanunk (pl. a voguloknak, osztjákoknak), a melyekkel a magyar nép, ősvallása virágzásakor, közvetetlen társaságban élvén, annyival bizonyosabban állott szellemi egységben is, mert hiszen egyazon alapból származott az ő nyelve és egész fogalomkincse, a melyből amazoké is.

Ezzel egyszersmind kijelöltük a tért, a melyen a magyar őshitet illetőleg talán még új tudást is szerezhethünk, ha t. i. a nyelvhasznítás segítségével még több oly találkozásokat bírunk fölfödözni, melyek még más magyar szónak hajdani „pogány jelentőségét“ derítik föl. Nem régen csakugyan fölkutatott ily módon Hunfalvy Pál új „mythologiai adatokat“, melyek közt kivált két új „isten“-név vonja magára figyelmünket. Mindenesetre érdekes fölfödözések ezek, s ha megállják a „kritikai megrázást“, melyet maga Hunfalvy is óhajt (Nyelvt. Közl. XII, 85.) — érdelemlegesen meggazdagítják a magyar őskorról való szegényes tudásunkat.

Vegyük tehát szorosabb szemügyre az új adatokat, — s lássuk mindenek előtt, vajjon hihetünk-e az új, bár csak pogány „istenekbe“.

I. *Elev (eleve)* „isten“?

„A voguloknál *tarom* az eget vagy mennyet, az időt meg időjárást, s végre személyesítve az istent jelenti, s akkor *numi* (felső) a jelzője: *numi tarom aze, numi tarom jäg*, azaz: felső *tarom* atya“. — „Az osztjákoknál *torem* az isten, és *turum* az ég, időjárás, de a két szó nyilván egy. Ők is az énekeikben így szólítják meg az istent: *num torem aži, num jelem jög*, a mi azonos jelentőségű a vogul

megszólítással, mert az osztják *jelem* ugyanazt teszi mit a *torem*“. — „A híres Temetési beszédben (HBeszédben) e latin szók: „*quanta gratia dominus Deus gratificaverat primum Adam patrem nostrum*“ így vannak fordítva: *menyi milostben terumteve eleve niv isemucut Adamut*. Ebben az *eleve* a dominus deus-t, az *isemucut* (= isünk) a primum patrem-et fejezi ki. *Elev* vagy *eleve* tehát deus-t jelent vala a beszéd írása korában, azonos jelentésű levén az isten szóval“. — „A magy. viszonyító *el* az osztjában *jel*; a vogul-osztják *m* utóhang a magyar *v*-nek felel meg, (pl. vog. *ńelm*, oszt. *ńalem* = m. *nyelv*), *elev* tehát tökéletesen egyező az osztják *jelem* szóval“. — Így hozza ki Hunfalvy P. az *elev* „isten“-t (l. Magy. Ethnographia 240—41. ll., vö. Nyelvt. Közl. XI, 23. és XII, 84.)

Meg kell vallani, hogy a HBeszédnek idézett mondata legkönnyebben úgy érthető meg, ha az *eleve* (nem *elev*) szóban a különben hiányzó alanyt látjuk. Így akarta ezt már Révai magyarázata is, csakhogy ő *élő*-t értett rajta; így (még 1862-ben) Toldy is, csakhogy az *élő*-t nem egyenesen „isten“-nek praegnans elnevezésének vette, hanem még magát, az *isten* szót pótolta hozzá, melyet szerinte a jámbor leíró szundikáltában csak kifejejtett.¹⁾ De bizony ez is hangzik még különösnek, hogy az *élő isten* teremté Ádámot; hiszen *élő* az *isten*-nek korántsem közönséges jelzője, melyet különös nyomaték és szándék nélkül lehetne használni, s jelen esetben a latin eredeti sem igazolja. A bajon csak úgy van segítve, ha az *eleve* szó, a mint Hunfalvy tartja, már maga is egyszerűen „isten“-t jelentett, — s ezt bátran jelenthette, ha csakugyan az osztják *jelem*-nek tökéletesen megfelelő Ámde e megfelelésnek van egy kis hiba, melyre Hunfalvy nem vett ügyet. A HBeszédben ugyanis *eleve* van, s nem *elev*, melyet Hunfalvy annak mellékalakjául fölvesz. Pedig az *eleve* (s nem *elev*), mint ragtalan nominativus-alak nem illik a HBeszéd nyelvéhez, a melyben a névszótök eredeti végvocalisa a nominativus-alakban már elveszett (pl. *ur*, *hotolm*, *lélik*, *pukul* s nem: *uro*, *hotolmu*, *lelke*, *puklu*); jelesen az előbb

¹⁾ Az 1868. megjelent „Irodalomtörténeti Olvasókönyvben Toldy már Mátyás Flórián nézetét fogadta el, hogy *eleve* a. m. „kezdetben.“

-ovo (-ava), -eve végű tők, melyek rag nélkül a mai nyelvben -ó, -ő (-ú, -ü) vagy ritkán -v végűekké váltak (pl. *nyelvi*) szintén végvocalis nélkül jelennek meg a HBeszédben (mint nominativusok): *volov*, (= *voló, való*), *iarov* (*járó*), *kiseruv* (= *kiserü*), *iov* (= *jó*), s nem így: *volova, járova, kiserüve* (v. *kese-reve*), *jova*. Az osztják *jelem* (teljes tő: *jeleme*) szónak, a nem ritkán tapasztalható *m: v* hangváltozással, igenis megfelel egy teljes *m. eleve* tő (rövid vég *e*-vel), de ezt a HB., a kivantató nominativus-alakban, bizonyosan rövidítette volna, egy mai *elő* v. *elü*-féle alakká (v. ö. oszt. *velem* = mai *m. velő*), azaz *elev* vagy talán inkább (*kiseruv* szerint) *eluv*-nak írta volna. Ehhez hozzájárul (a mit azonban most nem lehet hosszasan fejtegetnem), hogy a HB. az *e* hangjeggyel, különösen szó végén, egyszersmind hosszú *é*-t is jelöl (pl. *világbele* a *nugulmabeli* mellett bizonyosan *-belé*-nek ejtendő), — s ezért sem lehet a meglevő *eleve*-t amúgy könnyedén egy (az oszt. *jelem* másául) várható *elev*-nek teljesb végű mellékalakjának (illetőleg tőalakjának) tartani; mert az a HB.-beli *eleve*-ben akár *elevé* vagy éppen *elévé* ejtésű szó is lehet leírva.

Ámde, hogy ne lehetne az *eleve* mai **elő*-nek a mása, illetőleg elődje, mikor mindjárt ott van a HB.-ben *terumteve isten* = *teremtő* isten? Igen ám, de ez a *terumteve*, mely *-eve*-jével a *uolov, iarov, kiseruv, iov* szók kopott vége ellen föltámadna, mégsem = *teremtő*, hanem = *teremtője*. Sokkal jobban is illik ez a mondatba (*hadlava choltat terumteve istentöl*) mintsem *teremtő*, mely jóformán fölös epitheton ornans volna. A mi a *terumteve* alakot illeti, azt bátran *terümtéve*-nek olvashatjuk, s ebben *-ve* 3-dik szem. birtokosrag (= *je*), úgy mint a tárgyi igeragozáshoz tartozó *veteve, feledéve*-ben, melyek = mai *veté, feledé* = régibb *vetéje, feledéje* (v. ö. *vetnéje*-féle = *vetné*), s nyilván *vetéve, feledéve*-nek olvasandók.

De amúgy is fönn kell akadnunk azon, hogy Hunfalvy nézete szerint a HBeszédben kétféle néven nevezett „isten“ szerepelne (*isten* meg **elő* = oszt. *jelem*). Mind a két név természetesen a magyar pogányhit szótárából való volt, s ha csakugyan megvolt, talán nem is volt teljesen egyértelmű, hanem akár két külön istenre is vonatkozott. De különben is azt bajosan hihetjük, hogy a keresztyén térítő, kiknek a

magyar pogány hitszótárt föl kellett használniok, a keresztyén „*unus deus*“ hivatalos elnevezésére egynél több isten-nevet engedtek volna meg, sőt maguk is használtak volna (uti HB. *doceret, si verum esset*).

Vége meg kell jegyezni, hogy Hunfalvy egy magyar **elő* (*elev*)-nek „isten“ jelentését főleg ily szónak az osztják *jelem*-vel való alaki egyezésével bizonyítja. De szorosán véve ez egyezés csak annyit bizonyít, hogy egy magyar **elő* szó az „isten“ jelentést fölvehette, vagyis ily jelentésűvé válhatott; mert maga az osztják *jelem* is jóformán még csak „*e g e t*, mennyet“ jelent s korántsem bizonyos, hogy csakugyan lett is, a mi lehetett, hogy t. i. épen a *jelem* szón is, úgy mint a *torem* szón, az osztjások „*deus*“-félét értettek. Hunfalvy is megjegyzi, hogy az osztj. *jelem* = finn *ilma* „ég (luft és himmel),“ v. ö. lapp *alme* (*alme*) „himmel“. A fentidézett megszólításban a *jelem* megfelel ugyan *torem*-nak, azaz változatversben ennek ellenébe kerül; de hiszen a parallelismus még nem követeli szükségképen, hogy az egymás ellenébe kerülő szók teljesen azonos-értelműek legyenek. A jelen esetben is csak azt látjuk, hogy *num jelem jīg* annyit mond mint: *num torem aži*, hogy tehát *jelem jīg* a. m. *torem aži*; de e mellett bátran lehet amaz „ég-atyá“, emez meg „isten-atyá.“ Összevethetjük e hasonló megszólítást a finn Kalevalából: *Oi Ukko ylijumala, tahi taatto taivahinen* („Oh Ukko felsőisten, avagy atya mennyei“), a melyből szintén nem következtethető, hogy *taivaha* (*taivas*) a finnben „*deus*“-t jelent.

De hogyan értsük már most a HB.-beli *eleve*-t, ha azt nem fogadhatjuk el Hunfalvyval „isten“ értelműnek? — Először is világos, hogy az illető mondat (*menyi milostben* stb.) „isten“-ről állít valamit, mint alanyról; „isten“-re pedig a HB. csakis épen az *isten* szót használhatta. E szerint az *isten* szó, mint a mondat alanya, melyet a latin szöveg *dominus deus*-a követel, akármi okból kimaradt. — Ha tehát az *eleve* sem alany, sem pedig tárgynak nem vehető (mert ezt az *isemucut adamut* teszi), talán a *primum*-nak felelhetne meg, ha ezt a *patrem* jelzőjének vennők. De akkor más szórend kellene, t. i. nem *eleve niv isemucut*, hanem *niv elev isemucut*; amúgy sem lehet *eleve* = *elő*, mint névszótó, nominativus-alakban (a mint fentebb láttuk). — E szerint az *eleve*-

nek csak azon fölfogása lehetséges, melyet először Mátyás Fl. vitatott (Magy. Nyelvtudomány, II. füz. 1863.), hogy t. i. az *eleve* határozó (adverbium). De még így is marad a kérdés: vajjon ez a határozó az egész állítmányra (objectumostúl) t. i. *terumteve isemucut adamut*-ra vonatkozzék-e, vagy pedig csak az igére (*terumteve*)? Mátyás az egészre vonatkozó időhatározónak vette, mely a „primitus, prius“-nak értendő *primum*-nak felelne meg; utána Toldy: „kezdetben.“ De meg kell jegyeznünk, hogy az *eleve*, mely akár *elevé*-nek olvasható, s nem más mint a régi irodalomnak szélitiben divatozó *előve*, *eleve*-je (Mátyás szerint is), bajosan érthető „primitus, vagy kezdetben“-nek; mert az *előve*, *eleve* határozottan lativ-féle (hova-kérdésre felelő) adverbium, nem csak mint a mai *elé*-nek mása (pl. *előve hozni*, *e. hívni*, *e. számlálni*), hanem még akkor is, ha időre vonatkozik = „im vorhinein, voraus“ (l. M. Nyelvőr I, 155—56.), pl. *eleve megmondani*, vagy *eleve meghirdetni* (példa Mátyásnál, 40 l.) — Tekintve, hogy a HB-beli kérdéses mondat amúgy sem hű fordítása a latin eredetinek, bátran figyelmen kívül hagyhatjuk, hogy ott *primum* is van, s az *eleve*-t (= *előve*, *eleve*, e h. *elevé*) inkább a *terumteve*-hez foghatjuk, miszerint *terumteve eleve* .. *Adamut* = mai: *teremté elé* .. *Ádámot*.

Budeniz Főzsef.

E R A N O S.¹⁾

Az ἔρανος szó már az Odysseában (I, 226) fordul elő. Pallas Athene t. i. látván Telemacheus palotájában Penelope dőzsölő kériit, kik naponkint Odysseus ökreit, juhait, sertéseit s borát fogyasztották, kérdezi: minő lakoma, minő sokaság ez? Vajjon vendégség vagy menyegző? Mivel ez bizony nem ἔρανος. Erre a scholiasták s utánok a görög lexicographok azt mondják, hogy az ἔρανος lakoma, melyhez minden vendég elhozta a maga részét.

Azért meg nem állhat Szabó Istvánnak ez a fordítása:

Minemü vendégség, mi csoport ez? vagy mi dolog van

Itten? lakma-e? nász-e? Bizonynyal *semmi bardtság*.

¹⁾ Kivonat a m. t. Akadémiában 1877. évi február 12-én tartott értekezéséből.

Vosz sem adta vissza az ἔρανος értelmét következő fordításában:

Welch' ein Schmaus und Gewühl? Was betreibst du? Etwa ein Gastmahl, Oder ein Hochzeitfest? Denn *keinen Gelag' ist es ähnlich.*

Ellenben Dacier asszony jól fordította e helyet következőleg: „Quel est ce festin? quelle est cette nombreuse assemblée? qu' est-ce qui se passe ici? Est-ce une fête? Est-ce une noce? *Car ce n'est point un de ces repas où chacun apporte sa part.*“

Az ἔρανος tehát az Odysseában részvényes dáridó, melyhez mindegyik enni és inni valót hoz.

Ez volt később is az ἔρανος jelentménye, csak hogy sokszor a részvevők pénzben fizették járandóságukat.

Mind a részvevők társasága, mind a járandóságokból begyűlt pénz is ἔρανος-nak, s a tagtársak *eranisták*-nak (ἐρανιστῆς) neveztek.

Az ἔρανος szót Curtius György az ἀραρίσσω-nak αἰ gyökével hozza kapcsolatba, tehát ἐραῖ, melynek alapjelentése mozgás valamely cél felé; az ἔρανος volna tehát mozgás pénzgyűjtésre. Benfey azonban φερέσω = φαιρέσω = ἀφέσω-val hozza rokonságba, mintha az ἔρανος valami *tetszetőst* jelentene. De a régiek συνεράω-tól (összeöntök, összehányok, összerakok, összedobok, összefoglalok, összehalmozok) származtatták. (Athenaeus VIII, 64, 362).

Az ἔρανος pénztárából segélyt kaptak némelykor a bal eset által elszegényedett eranisták, melyet azonban, ha ismét vagyonra tettek szert, kötelesek voltak az ἔρανος pénztárának megtéríteni.

Van Holst tagadja ugyan (De Eranis veterum Graecorum), hogy az ἔρανος valaha segélyző társaság volt volna; de Trajanus császár szavai Pliniushoz irt levelében (Plinius epist. X, 93) a Pontus tartományában lakó amiséni görögök eranosairól: *ad sustinendam tenuiorum inopiam*, épen az ellenkezőt bizonyítják.

Kumanudes, az athéni egyetem tanára, közzétett 1873-ban az Ἐρανοῦ című folyóiratban egy fölíratot, melynek lelhelye Myconus szigete s mely a Kr. előtti 3-dik századból származik.

Ebből a föliratból látjuk, hogy az eranos pénztárába tőkéket is lehetett kamatozás végett elhelyezni; hogy az eranos a tagjai által befizetett illetékekből kölcsönöket is szokott volt adni, s hogy a myconusi eranos minden tagja 500 drachmát (200 forintot) fizetett egyszer mindenkorra.

Ez utóbbi azonban csak kivételes eset volt, mert másutt az eranisták rendszeresen havonként fizették be járandóságukat. S ez szintén ῥερανός-nak vagy pedig φορά-nak neveztetett. (Harpocr. ἔρανοστής alatt, és Suidas ἐρανοσόμενος alatt).

A kik illetéköket a rendes időben meg nem fizették, vagy egyéb eranosi tartozásukat nem törlesztették, *helytelen, oktalan* eranistáknak (ἄλογοι ἔρανοσταί) neveztettek.

Az ilyenek ellen, valamint az eranos tisztviselői ellen is, ha a társulat pénzével visszaéltek, eranosi pört (ἐρανοική δίκη) indítottak, melyet az attikai törvények szerint egy hó lefolyása alatt kellett bíróilag elintézni. (Harpocr. ἔμμενοι δίκαι alatt, és Pollux VIII, 101).

Némelyek azt állították, hogy az ilyen pörök valószínűleg az eranisták közgyűlésén döntettek el. De ez téves fölfogás, melyet értekezésemben több adat nyomán megczáfolok.

Wescher azt tartja, hogy az eranisták társulata csak hatósági engedély mellett alakulhatott, mely nélkül pöröket sem indíthatott mint társulat. De ez nem áll a görög classicae korra nézve s legkevésbé tekintettel Attikára. hol Solon törvénye szerint, mindenféle társulatok szabadon alakulhattak, s tagjaik egymást mindenre kötelezhatték, a mi az állam törvényeivel nem ellenkezett. (Télly: corpus iuris Attici 1537 és hozzá a commentár).

A hatósági engedélyt valószínűleg csak a római uralom alatt kellett a görög eranosokra kinyerni.

Az eranisták törvénye szerint csak tiszta erkölcsű, istenfélő, jámbor emberek lehettek az eranos tagjai. Azért minden belépni akarót megvizsgáltak az eranos tisztviselői, u. m. a προσατήης (fővédnök), ἄρχιερανοστήης (főeranista), γραμματεὺς (titkár), ταμίαι (pénztárnokok), σφύδριζοι (ügyészek).

E tisztviselőket évenként sors által szemelték ki, de a fővédnököt választották és pedig némelykor élethosszigan is. Ugyan e törvény szerint a verekedő vagy zajoskodó era-

nistát kiüzték az eranosból. (Boeckh : corpus inscript. graec. 126. szám).

Egy más attikai föliratból, melyet Wescher bocsátott közre, azt látjuk, hogy az eranos pénztárnoka esküt tett le (*κατὰ τὸν ὄρον ἐν ὄμοσε τοῖς ἐρανισταῖς*), hogy az eranosnak gondnokai (*ἐπιμεληταί*) s áldozarai (*ἱεροποιοὶ*) is voltak s hogy hű tisztviselőit koszorúval jutalmazta meg az eranos közgyűlése.

Nők is lehettek az eranos tagjai, mert egy attikai fölirat *προερανίστρια*-t (eranoszi előjárónét) említ.

Harpocratio azt mondja, hogy az ő korában (3-ik vagy 4-ik század Kr. u.) az eranos egyik tisztviselőjét *ἐρανάρχης*-nek hitták. Ez nem *classicus* szó s valószínűleg a másolók hibájából csuszott be a szövegbe *ἐρανάρχος* helyett.

Már Poppo ezt írja Xenophon Cyropaediájának kiadásában (Lipce, 1827. pag. 109): „Fluctuant codices in formis *αρχης* et *αρχος*, ita tamen ut *αρχος* longe maiorem auctoritatem habere videatur.“

Kühner pedig (Ausführliche Grammatik der griech. Sprache. 2 te Aufl. Hannover, 1869. I. Rész 388-ik l.) azt mondja, hogy az *αρχης*-végűek többnyire az *αρχος*-végűeknek későbbi mellékalakjai.

E tekintetben csak úgy lehet biztosan eljárni, ha előbb az összes *αρχος*- és *αρχης*-végű szokat elősoroljuk s lehelyöket, vagyis ama forrásokat, melyekben előfordulnak, kimutatjuk. De olyan nevet, melyek csak a birtokos esetben fordulnak elő, tehát . . . *αρχον*, nemjöhetnek tekintetbe, mert ezek nevezője *αρχος*-ra is s *αρχης*-re is végződhetnek.

αρχος-végű név van összesen 126. Ezek között 44 személynév. Miután pedig egy görög személynév sem végződik *αρχης*-ra, jogos a kétely az *αρχης*-végű nevek classicitása iránt. Azután *ἀρχός* mint önálló név is szerepel. (Ilias I, 144. — Pindar. Olymp. VII, 71. — Orpheus töred. 6). Ellenben önálló *αρχης* név nem található az egész görögységben.

Az *αρχος*-végű 126 névből esik

- 1) a görög classicai korra 91,
- 2) az alexandriai korszakra 7,
- 3) a rómaina 23,
- 4) a bysantira 5.

Ellenben *αρχης*-végű név van összesen 64.

Ezekből esik

- 1) a classicai korra 15,
- 2) az alexandriaira 12,
- 3) a rómaina 24,
- 4) a bysantira 13.

De a 64 *αρχης*-végű közül 36 név *αρχος*-ra is végződött.

Ezek szerint bebizonyul az, a mit a philologok már réggen állítottak, hogy az attikaiak a classicai korban a kérdéses neveket nem az első, hanem a második hajlítás szerint képezték, tehát *αρχης*-, nem pedig *αρχης*-végezettel.

Az *αρχης*-végű nevek közül csak azokat ismerem el classicaiaknak, melyek első részében *o*-hang fordul elő, melynek az a hatása lehetett, hogy némelykor, de nem mindig, két *o*-hang kikerülése végett az *αρχος* végezetet *αρχης*-ra változtatták.

Ezek alapján csak 20 *αρχης*-végű nevet fogadok el classicaiaknak. A többi mind hibás, a mennyiben nem attikai s alkalmasint csak a másolók tudatlanságából került a kéziratokba. Azért helyettök mindenütt az *αρχος*-végezetet kellene visszaállítani.

Igy tehát elítélendő az *ἐρανάρχης* is s helyette *ἐρανάρχος* használandó.

Télfy Iván.

NÉMET GRAMMATIKAI UJDONSÁGOK.

1. *A hangtalan réshangok hangzatossá válta és a grammaticus cseré.*

Már Holtzmann is felemlítette az „Altdeutsche Grammatik“ (I. 1. Leipzig, 1860.) utolsó oldalán az ugynevezett grammaticus cserét a conjugatióban. A pusztá tény az ó-német terén az, hogy az ige a praesensben és a praet. ind. sing.-ában ¹⁾ *d*, *h*, *s*-t a többi alakokban, nevezetesen a praet. plur.-ában és a part. perf. passivi-ben *t*, *g*, *r*-t tüntet fel; péld. *snīdan*, *snitum*; *ziohan*, *zugum*; *kiosan*, *kurum*. Összevetvén a különböző német nyelvek conjugatióiban előforduló ilyenmű jelenségeket, Braune azon tételt állapította meg, hogy a né-

¹⁾ Oly alakokban, mint ó-szász és angolszász *slōg*, ó-német *sluog* a *g* Braune (516) és Verner (104) szerint a többesből hatolt az egyes számba, mi mellett a nord tesz tanúságot.

met nyelvekben határozott hanghajlam (lautneigung) észlelhető, melyszerint a hangtalan spiranst, a perf. pl.-ában és a p. p. p.-ben hangzatossá változtatni törekszenek. Az *s*-re nézve ez ugyan a nordban is, de főleg a nyugati német nyelvekben, a *h*-ra nézve csak a gótban nem, a *th*-ra nézve csak is az ó-német és angolszászban mutatható ki. Az *f* miután a szó közepén egyáltalában hangzatossá vált, itt tekintetbe nem jöhetett.¹⁾ Mi a *th*-t (a. m. görög *θ*) illeti, ismeretes, hogy ez sok esetben már igen régen hangzatossá vált, ez ujonnan keletkezett *ð* összeesett most az eredeti *dh*-nak megfelelő spiranssal, s amaz időben midőn a szó közepén álló *ð*-k a nyugati német nyelvekben *d*-ké lettek, a perf. pl. és a p. p. p. e réshangjai is átváltak mediákká. Eme közös változás után az angolszászban a szó közepén álló *θ*-nek hangzatossá vált a tova folyván *weordan*, *wurdon*-hoz vagyis a tényleges alakokhoz jutunk; az ó németben (oberdeutsch) pedig a *d t*-vé lett, s így *werthan*—*wurtun*, *quedhan*—*quātun* alakokat nyerünk, a réshang *θ* illetőleg az abból fejlett *ð* pedig itt is zárhanggá változván²⁾ *snīdan*-*snitun*-hoz jutunk, mint végleges alakokhoz. Ezenkívül Braune figyelmét az sem kerülte el, hogy a derivált igék hasonlóképp a hangzatos réshangot tüntetik fel, s hogy ezekben az alnémet nyelvek a *th*-re nézve is megegyeznek a többiekkel, holott a conjugatióban a grammatikus változásra (eltelkintve az ófrietől) alig akadhatni. Braune emez értekezése a Paul és Braune „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“ I. Halle, 1874 czimű folyóiratában jelent meg; a tünemény megfejtését Verner a Zeitschrift für vgl. Sprachforschung XXIII 1876, 97 és k. k. kísértette meg. Ő nem szoritkozott a grammatikus cserére, hanem felölelte mintegy az esetek többségét, melyekben a hangtalan spirans hangzatossá vált, és azt találta, hogy e változás sohasem áll be az ékezett szótagban. Tudjuk, hogy az ó-német hangsúly nincsen áthagyományozva és az ó ind ékezésből szokásos kiindulni, mint hypothesisból. Eme hypothesishez, mely által meg volt határozva, hogy *mily helyen* fekszik az ékezet, Verner egy új hypothesis-sal járult, mely a hangsúly minőségére vonatkozik. Az ékezet ugyanis eredetileg csak zenészeti jellegű volt, de később a germánban expiratoricussá lett volna; miután, az expiratoricus accent a levegő erősebb kiömlését igényli ép ugy mint a hangtalan réshangok, a physiologicus ok, mely a *h* (ejtsd *χ*-nak) *th* (*θ*)

¹⁾ Csak felső Németországban nem akadunk az *f*-nek *v*-vé váltára. Csak néhány szóban találunk *v*-t és később *b*-t. p. *abur*, *heben*, *werben*, *zouber* Paul, I. 167.

²⁾ A *th*-nek *d* vált a felső Németországban a VIII. század második felében vette kezdetét, s az alnémetre is kiterjeszkedett; e processus a XII. század végén be volt fejezve. Braune I, 53.

s-nek hangzatossá váltát megakadályozta, szerinte meg van találva. Megjegyzendő, hogy Verner az ékezetnek a hangtalansággali összefüggését kimutatja a rokonsági nevekben p. *brothar*, ó-ind. *bhrātar*, de *fadar*, ó-ind. *pitār*, a számnevekben, számos egyéb szónál, a causativ igékben az igeragokban, továbbá a p. p. p. *-tā* képzőjénél, a *-tī* és a *-ti -tū*, a semleges *-tvā* és nőnemű *tva*, az *-as* és a comparativus képzőjénél, (*īzan*, *īzan*). Osthoff pedig az ekkép inductive nyert törvényből — támaszkodván egyuttal a Rgveda 18 *-ān* tőjére szemben 10 *-an* tővel — azt deducálja, hogy a german *-ān* tők a hangsulyt a képzőn viselték. (Paul & Braune, Beiträge III.)

Az anyag, melyre a bizonyítás kiterjeszkedik, tehát nem teljes, s így a kutatás minden esetre igényli, hogy szélesb alapokra legyen fektetve. Ekkor is úgy vélem alig fog megállhatni a tételnek magyarázata, mely szerint az exspiratoricus accent a réshangnak hangzatossá váltát megakadályozta volna. E minősége a hangsulynak ugyanis fenmaradt később is és épen nem akadályozta meg azt, hogy a *th* a szó közepén egyáltalán, tehát a hangsulyozott szótag után is *ð*-vé váljék, mi több a nord és angol e változás beállott a szó végén is. Ép így lettek az *f*-ek a szóban egyáltalán — csak az oberdeutsch képez kivételt — a szó végén pedig a nordban hangzatosakká. Csak a *h* nem osztozott e sorsban; az átmenetel itt csak sporadicus a mi a *χ*-nak hehezetté történt tovafejlésével indokolható. (Paul 191). El nem fogadhatónak látszik továbbá azon állítás, hogy a réshang hangzatossá vált a közös német időben, miután a gótban a grammaticus hangcsere elő nem fordul; az pedig, hogy a gót ezt ismét megszüntette, valószínűtlen. miután a német nyelvekben egyáltalán azon hajlam uralkodik s kap mindinkább lábra, mely a hangtalan réshangot hangzatossá változtatja. Helyesebb tehát a történetileg párhuzamosan fejlett változásban megnyugodni, s a gótban előforduló csekély nyomokban v. ö. Holtzmann, 22, és 29. p. *huhrus* & *huggrjan*, *nauthjan* és *naudibandi*, emez iránynak kezdetére ismerni. mely a gótban is idő folytán nagyobb mérvet öltött; v. ö. *Frithila* később *Fridila* sat. Dietrich „Aussprache des gotischen“ 76. oldalon, mi mellett *aihan* és *aigan*, *gutha* és *guda* egymás mellett előfordulta is tanuskodik. Mellesleg mondva, előfordul ugyan, hogy eredeti indgerman ugynevezett aspiratáknak megfelelő *d* helyébe a szó végén *th* lép p. *bauth*, *juggalauths*, *rairoth* minek folytán az indgerman tenuis és aspirata fejleményeinek összeestére részben már itt is akadunk. de arra, hogy a praesensben avagy bárhol az exspiratoricus hangsuly hangzatos betűt hangtalanná változtatott, még senki sem szolgáltatott adatot.

Mayr Aurél.

SOPHOCLES „ANTIGONE“-JA TÖBB HELYÉNEK KRITIKAI MÉLTATÁSA.

I.

Homéert kivéve talán nincs egy görög klasszikus sem, mely felett annyit értekeztek volna és még folyton értekeznek, mint Sophocles; sőt némely philologus csakis ezen görög tragikus tanulmányozására szánja egész életét, azon célból, hogy hátrahagyott műveit eredeti épségökben és szépségökben helyreállítsa. Hogy erről meggyőződjünk, vessünk csak egy futó pillantást *Genthe Hermann* bibliographiai munkájára: „*Index commentationum Sophoclearum ab anno 1836 editarum, Berolini 1874*“, melyben 801 kisebb-nagyobb munkát találunk felsorolva, melyek (leginkább Németországra szorítkozva az 1836. évtől egész az 1873. évig terjedő időszakot, tehát 37 évet ölelvén fel) Sophocles életét, műveit és azok egyes helyeit tárgyalják. Ha most már végig tekintve ezen impozáns sorozaton az egyes iratokat tanulmányozzuk, sok helyütt fogunk találkozni magyarázókkal, kik túlbuzgóságból és a Hermann Godfrid által ajánlott „ars nesciendi“-nek nem kellő tekintetbevétele folytán ezen magasztos remekművek *sok helyét változtatni*, vagy mint már ők hiszik, *emendálni* igyekeztek. Innen ered azon visszasság, hogy az öröklött Sophoclesben hyperkritikai viszketegből változtatva találunk sok helyet, mely valamint formájára, ugy tartalmára nézve tökéletesen helyes; innen van az, hogy más helyeken ok nélkül valaminek a hiját érezték és azt pótolni igyekeztek; innen továbbá az is, hogy ismét más helyekre oly értelmet erőszakoltak, melyre a költő, világos szavai szerint, nem is gondolhatott; innen végtére, hogy egyik-másik tragoediának hosszabb szakaszait, sőt nagyobb részét, interpoláltak tekintették.

Hogy én is megkísértem, Sophocles „Antigone“-ja némely helyeiről értekezni, *jelenleg* azon célból teszem, hogy megmutassam, hogy e tragoedia több helye, melyet némelyek orvosolni akartak, teljesen ép s ennél fogva semmiféle orvoslásra nem szorul. Más alkalommal majd „Antigone“ egy nagyobb szakaszáról (903—923 v. egyetértve sok kritikussal) ki akarom mutatni, hogy ezen nevezett rész csakugyan interpolált. Hogy a tárgyalt helyekhez ne kelljen minden egyes esetben az egyes magyarázók kiadásait lapozgatni, minden egyes helyhez oda iktatom a kiválóbb nézeteket.

2.—4. vers:

- Antigone: 1. ὦ ζωνὸν ἀντάδεικτον Ἰσμήνης πάρα,
 2. ἄψ' οἶσδ', ὅτι Ζεὺς τῶν ἀπ' Οἰδίου κραιῶν
 3. ὁ ποῖον οὐχὶ νῶν ἔτι ζώσασιν τελεί;

(„Ismene, drága testvér, tudsz-e oly csapást“)
 Mit Oedipus bűnéért Zeus nem küldé ránk,
 Hogy életünkben érjen minden büntetés?

(Csiky Gergely fordítása szerint.)

A legtöbb magyarázó e kettős relativumot: ὅτι és ὁ ποῖον egy mondatban össze nem férhetőnek tartja, mely okból javításokat kísérlenek meg. *Wex* a scholiastával ὅτι — ὁ ποῖον-t ír, ámbár a scholiasta határozottan azt mondja, hogy Sophocles fölöslegből a relativumot kétszer kitette (volna). *Seyffert Mór* (Jahrbücher f. Philol. Pädagogik 87. kötet, 481. l.) szintén *Wex* véleményét pártolja, csakhogy ő azon felül a két relativumot καὶ által köti össze: ὅ, τι — ζωῖον. *Lobeck* védi ὁ, τι — ὁ ποῖον-t. *Wolf Gusztáv* a „Zeitschrift f. Gymnasialwesen“ 1865-ki évfolyam februári számában javasolja, hogy ὁ ποῖον οὐχὶ helyett írjunk: ὁ ποῖον οὐχί. *Erfurdt, Hermann Godfréd, Böckh és Matthiae* a ὅτι megtartása mellett emelnek szót. Hogy ha egyáltalában itt javitanunk kellene, leg-tetszetőbb és talán legjobb emendationának tekinthetnők *Pleitner* emendatióját, ki ezt a helyet következőkép változtatja:

Ἵ Ἄψ' οἶσδα τι Ζεὺς τῶν ἀπ' Οἰδίου κραιῶν
 ὁ ποῖον οὐχί νῶν ἔτι ζώσασιν τελεί;

Azonban igénytelen véleményem szerint e versek a leg-csekélyebb emendatióra sem szorulnak; mert a görögök a *verba sentiendi* és *declarandi* után, kiváltkép δῆλον, εἰδέναι, μαινῆσθαι stb. után a tárgymondatot ὅτι-val vezetik be,¹⁾ legyen most már ezen objectmondatnak akármilyen alakja: legyen az kifejezve az indicativus, vagy imperativus, vagy az urbanitas optativusa, vagy az acc. c. inf., vagy részesülői szerkezet, vagy végtére egyenetlen kérdés által. Erre nézve a következő példákat idézhetjük: Καὶ ἐγὼ εἶπον ὅτι Ἢ ἀντή μοί ἐστιν ἀρχή (Plat. Protagor. p. 317. E.) — Εἶπε δ', ὅτι λίξ κραιῶν ἠκείε ἔφη (Xen. Cyrop. III. 1. 8.) — Ἰσως ἂν εἶποιεν (οἱ νόμοι) ὅτι ὁ Σώκρατες, μὴ θαυμάζεε τὰ λεγόμενα (Plat. Crito p. 50. B.) — λέγει γὰρ ὅτι θεός ἂν μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας (Plat. Protag. 341. E.) — Εἶπον ὅτι πρῶτον εἰς χοῖρα περιαιθῆρα κατ' ἐμανθόν (Plato leges X. 802. D.) — Ἐνθα δὴ πάε παντὶ θνημῶνται καὶ νοσθετεῖ δῆλον ὅτι ὤε ἔξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆε

¹⁾ A nélkül, hogy mi ezt a ὅτι-t lefordíthatnók, a mennyiben némelykor a lefordítása helytelen volna nyelvünkben.

οὐσης (τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς) (Plat. Protag. 324. A.) — *Ἐἴπέ μοι, μέλλεις τε λείν, ὦ Ἰππόκρατες, Ἰππόκραται μισθὸν ὡς τίνι ὄντι; τί ἂν ἀποζήνω;* *Εἶπον ἂν, ἔφη, ὅτι ὡς ἱατροῦ (ὄντι)* (Plat. Protag. 311. C.) — *Egészen hasonló* a kérdés alatti mondatunkhoz a következő két hely:

*Ἄρα μὲν μέμνησθ', ὅτι
ἅ' ἔργα δράσας ὑμῶν εἶτα δεῦρ' ἰών
ὁ πὸ τ' ἔπρασσον ἀνθρῆς;* (Oed. Tyrannus 1401. v.)

Μεμνημένη (ἡ πόλις), ὡς (ὅτι) εὖ πιθόντεζ δὲ ἀντῆζ, οἷαν χάριν ἀπέδοσαν (Plat. Menexenos 244. B.) „a város megemlékezett (arról), *mily* hálát adtak volt ők nagy jótéteményeikért.“

Jól tudom, hogy ezen *ὡς*-t és *οἷαν*-t, egy mondatban egyesített két kérdésnek nézik, a milyen a latinban is előfordul akárhány; azonban itt mégis másképen áll a dolog. A *ὡς* itt verbum sentiendi után *ὅτι* helyett ép úgy áll, mint tétetik a latinban nem ritkán *ut* a közönséges tárgymondat, acc. c. infinitivo helyett, hogy így egyszersmind egy bizonyos árnyalatot fejezzen ki és ez által bizonyos érzelmet támaszszon az olvasóban, p. Harpagus Cyro scribit, *ut* ablegatus in Persas ab avo fuerit, *ut* occidi eum parvulum avus jusserit, *ut* beneficio suo servatus sit, *ut* regem offenderit, *ut* filium amiserit. (Justin. I, 5.) Ezzel vessük össze a következő helyet Plato „Protagoras“-ában (320. B.): *Ἐγὼ οὖν εἰς ταῦτα ἀποβλέπων οὐχ ἡγοῦμαι διδασκτὸν εἶναι ἀρετῆν. Εἰ οὖν (σύ) ἔχεις ἐναργέστερον ἡμῶν ἐπιδείξαι ὡς (= ὅτι *hogy mikéφ*) διδασκτὸν εἶσθαι ἢ ἀρετῆ, μὴ φθονήσης ἀλλ' ἐπίδειξον.*

Hogy kérdéses mondatunkban a tárgymondat bevezető kötszaván, a *ὅτι*-n semmi sem változtatandó, a mellett azon körülmény is szól, miszerint a mint itt Antigone Zeust *jajveszékelve* és *rimánkodva* vádolja: ép úgy *fenyegeti* Zeust Aristophanes az „Aves“ 1246. és kk. verseiben (ugy látszik, Sophocles ezen versét paródiázva), sőt mi több, *fenyegetését* szakasztotta ugy kezdí, mint Sophocles:

*Ἄρ' οἶσθ', ὅτι Ζεὺς εἴ με λυπήσει πέρα,
μέλαθρα μὲν αὐτοῦ καὶ δόμους Ἀμφιόνοζ
καταιθαλώσω πυροβόροισιν ἄετοῖς;*

„Tudod-e, hogy én, ha Zeus még tovább is boszant engemet stb.“ Az összeköttetés ezen mondatban ép olyan, mint a fent említett példában.

A mi a *ῥῶν ἔτι ζώσαν*-féle kitételt illeti, melyet Schäfer, Seidler, Wex és Wunder genitivus absolutusnak tart: én ezeket részemről, Hermant és Schneidewint követve, *dativus incommodi*-nak tekintem, annál is inkább, mert ezt Sophocles világos szavai is követelik (836. v.); *Πατρῶων ἐκτίνεις τιν'*

ἄστρον. Mert habár a két nővérnek (Antigone és Ismenének) nem is volt részök szüleik és fivéreik halálában, mégis ezen halál veszteségökre történt és mint reájuk is kiható gyalázatot tekinthették. Erre nézve vessük össze a szép helyet Oed. Tyrannus 1486—1503. v.

Dr. Bászel Aurél.

GEORGE SMITH.

— Harmadik (befejező) cikk. —

IV.

Mint a tudomány sok egyéb kérdéseiben, úgy azon kérdésekben is, melyekkel ezen kísérletünk foglalkozik, azt tapasztalhatjuk, hogy nem mindig azok, kik a tudomány valamely terén az anyagot fel bírták fedezni, azt használhatóvá és a kutatás megbízható forrásává bírták tenni, egyszersmind azok, kik elég elfogulatlanok volnának arra, hogy e felfedezett anyag helyét valamely nagyobb történelmi csoportban ki bírnák jelölni.

A felfedezőknek meg szoktak lenni előítéleteik; lelkesedésük, entuziasmusuk néha eltakarja előlük a teljes világosság fényét, és innen jó, hogy halhatatlan munkájuk könnyebb része, mely kevesebb verejtékkel jár, de mely által az egész munka teljessé válik, másokra szokott maradni.

Példa erre a legujabb időben a hires, fáradhatlan *Schliemann*.

Ezen párhuzamot azonban csak *cum grano salis* akar nám érvényben hagyni. Azon következtetéseket, melyeket *Smith* az általa felfedezett és a komoly tanulmány számára ugyancsak általa előkészített anyagból vont, nem hasonlíthatjuk össze azon következtetésekkel, melyeket *Schliemann* fűzött a hel len régiségnek általa felfedezett részéhez, valamint a két oldalról való felfedezések egész természetük szerint is különböznek egymástól.

Ha csak azt az egy ítéletet ejtem ki, hogy t. i. *Smith*-t következtetéseiben a tulságos óvatosság, sőt mondhatnám félénkség jellemzi, — nem lesz többé szükség arra, hogy a két rendbeli felfedező viszonyát és hanyatlatát felfedezéseik

irányában még bővebb ellentétbe helyezzem egymás ellenében. Smith-t, felfedezéseinek felhasználásában az angol tudóst minden tekintetben jellemező „cautiousness“ által látjuk lebilincselve. A merész és az őt folyton kísérő jó szerencséjébe bizó felfedező, midőn az általa rövid idő alatt ernyedetlenül felhalmozott anyagot egymaga alkotta össze egy teljes rendszerré, megállott azon fontos kérdések előtt, melyeket mult cikkünk végén mint az ezen anyag láttára legközvetlenebb előtérbe tóduló problémát jeleztünk. A problémát észreveszi, sőt meg is pendíti a kérdést, öntudatát ki nem kerülheti, szól is róla: de felelet helyett azt mondja, hogy nincsen kedve felelettel szolgálni. Ezen körülményt a tudomány annál inkább kénytelen „sajnos tudomásul“ venni, mert csakis ezen ovatosság tette lehetővé, hogy a probléma oly avatatlan emberek kezébe kerülhetett, mint pl. egy *Heibert Henrik*, gerai gymnasiumi tanáréba, kinek könyvét olvasva alig juthatna oly tudós, ki az anyagot nagyon közelről nem ismeri, azon gondolatra, hogy itt komoly dolgokról van szó.¹⁾

„Azon kérdésbe“ így szól Smith legutolsó munkájának végén, „hogy a két nép melyikénél, a hébernél-e vagy pedig a babyloniainál eredetiek ezen régi hagyományos elbeszélések, és milyen időből való azoknak átkölcsönzése, kész-akarattal nem bocsátkoztam. Megelégszem itten annak kiemelésével, hogy a hagyományos elbeszélések tartalma nem csak a babyloniai feliratok szerint, hanem a héber előadás szavai szerint is az Euphrates völgyének szomszédságán, különösen pedig Babylonián függ.“

Smith ennél fogva nyíltan hagyta még a kérdést, melyet kikerült ugyan, de megjelöletlenül nem hagyott. Ezen óvatos eljárásnak aligha nem egyik főkutforrása azon merev tradi-

¹⁾ *Vom Paradies bis zum Schulfmeer*. Parallelen zwischen biblischen und auserbiblischen Berichten von Dr. *Heinrich Heibert*, Gymnasiallehrer in Gera. (Gera, Griesbach, 1877.) Ezen „munka“ eredetileg mint gymnasiumi program-értekezés jelent meg. A szerzőnek volt egy ügyetlen barátja, ki megtette neki azt a szolgálatot, hogy az értekezést a „Daheim“-ban megdicsérje. Ezen dicséret, fájdalom, felbátorította őt, hogy igénytelen értekezését bővítve juttassa a nagy világ elé a fennitidézett cím alatt, mely, mint sejttem, utánzása akar lenni *Ebers György* egy igen derék munkája czimének: *Von Gosen zum Sinai*, melynek azonban mind tartalma mind pedig iránya egészen más eszmeköröket tár elénk.

tionális álláspont, melyet az angol tudósok a bibliai kérdések irányában rendszerint elfoglalnak. Smith felfedezései hazájában talán elvesztik egész értéküket, ha a felfedező belőlük olyan következtetéseket von, melyek ama tradicionális álláspont megdöntését elősegítik.

Mert a fennforgó irodalomtörténeti kérdésre való azon háromféle felelet között, melyeket a III. fejezetben (lásd 110. lapon) egymás mellé állítottunk, a tényállás józan megvizsgálása után csakis a második bizonyulhat igaznak. A héberek őstörténeti tradíciói héber feldolgozásai azon ősrégi babyloniai eredetűnek, mely a Smith által felfedezett és a fönntebbiekben tárgyalt szövegekben van előttünk. Ezen mondákkal a héberek azon időben ismerkedtek meg legelőször, midőn az ugynevezett fogság ideje alatt legelőször volt alkalmuk közvetlen érintkezésbe jönni a hatalmas babyloniai műveltséggel. Az átvett mondákat saját nemzeti és vallásos egyéniségük mértéke szerint dolgozták fel irodalmukban. Monotheisticus szellemű és irányu elbeszéléseket alkottak belőlük. Ezen tételek bővebb és minden oldalról való bebizonyítása sokkal több tért foglalna el, mint a mennyit ezen már amugy is kellettinel hosszabbra nyult cikksorozat számára igénybe venni bátorkodhatnám. Nem is az a feladatom e helyen, hogy az olvasót a módszeres kutatás menetével fárasztzam és szeme láttára vigyem végbe azt a műtétet, melynek eredményét bemutatni, lehet csak dolgozatom ezen részének célja. Azért azt az egy mozzanatot emlitem fel csak, hogy a héber irodalom csakis azon részében találunk vonatkozást az őstörténeti mondákra és azon fogalmakra, melyek abban szerepelnek, melyekről senki kétségbe nem vonja, hogy a fogságban vagy utána, az állam restaurációja után, keletkeztek. Ezen tényből az tűnik ki, hogy a fogság előtti írók és költők ama hagyományokat még nem ismerték.

Ennélfogva szó sem lehet arról, hogy a babyloniai elbeszélések a héber irodalomban található eredetiek másai volnának. De arról sem, hogy a mondák mindkét oldalon visszanyulnának a sémi őskor azon homályos korszakába, midőn a sémiséghez tartozó egyes törzsek még a közös faji életből ki nem váltak volt.

Ezen utóbbi feltevés ellen alig szükséges nyomatéko-

sabb érveket felhoznom, mint azt, hogy azon mondák, melyeknek eredeti hazáját keressük, semmi egyéb sémi népnél nem található, mint épen az assyriai és a héber népnél. Ha közös sémi ősbirtokot képeznének, okvetlenül kellene nyomuknak lenni az ó-arab vagy a phoenikiai traditióban. Pedig nem találjuk nyomát ottan, ámbár a phoenikiai kosmogoniának egy hellenizált — de minden esetre eredeti phoenikiai adatokból kiinduló — előadását bírjuk a *Sanchuniathon*-féle adatokban, melyeknek *Philo Byblius* által közlött versiója Eusebius és Porphyrius munkáiban fenntartatott számunkra.¹⁾ Ezen külső bizonyíték mellett még egy fontos belső ok is tiltakozik ezen mondáknak a sémi közösség korában történt képződése ellen. El nem képzelhető ugyanis, mert lélektani képzelenség, hogy azon ős időben, midőn a sémi emberek egymástól még el nem válva közösen alkották meg azon szellemi — hogy úgy mondjam — mindennapi kenyeret, melyet a közös nyelv és közös mythosz tartalmaz, szellemük már annyira fejlődött légyen, hogy olyan problémák megoldása képezte volna közös foglalkozásukat, melyek a szellemi fejlődés sok ezeréves multját, melyek érett ethikai felfogást és világnézetet, a föld és az azt lakó népek sokféleségének öntudatos ismeretét és átgondolását, egyszóval a lelki élet speculativ irányát tételezik fel. A szellem ilyféle működése és ezen működésnek irodalmi emlékeit a *praehistoricus* emberiséggel összefüggésbe nem hozhatjuk, és csudálni való dolog, hogy akadt egynehány jó hirnevű német tudós, közöttük *Schrader* és *Duncker*²⁾ és az ifjabb *Delitzsch*³⁾, kik a fennforgó kérdést a *praehistoricus*, faji időbe való utalás által vélték megoldásához közelebb vezetni.

V.

Kutatásunknak fent bemutatott eredménye ismét emlékezetünkbe idézheti vissza azon gondolatsort, melynek ezen cikksorozat bevezető szavaiban adtunk kifejezést.

¹⁾ I. ezekről *Nyelvt. Közlem.* XII köt. 229 lap.

²⁾ *Geschichte des Alterthums.* 4. kiadás. (1874.) I. kötet 186 l.

³⁾ *Smith* utolsó könyvének német átdolgozásában (Lipscse, 1876.) 305 l. „Den Schlüssel zu diesem Wechselverhältniss bietet die von der alttestamentlichen Schrift vielfach bezeugte Thatsache, dass Babylonien, speciell Südbabylonien, die Wiege des hebräischen Volkes gewesen“.

A sémi faj egyik jelentékeny tagjának, a hébernek, ki-válólag receptív természetű szellemi irányát tünteti fel előttünk; de egyszerűs mind, mint ugyanazon alkalommal kiemel-tük, a receptív szellemi irány azon nemét, mely nem elégszik meg a magába befogadott anyag megőrzésével és, legjobb esetben, tova terjesztésével, hanem mely a recipiált anyagot szellemi munka által sajátjává alakítja, mely a befogadott idegen elemet saját egyinéségének kiegészítő és szerves al-katrészévé bírja átmódosítani. Azon eredetileg babyloniai hagyományokon, melyek relative késő historiai időben utat találtak a héber nép szellemi inventáriumába, nem veszi észre az olvasó, hogy idegen elemet képviselnek a nemzet szellemi kincstárában. A babylonismus külső bélyege egészen eltűnt róluk, és a nélkül hogy a kutató fel ne ismerhetné idegen elemeiket, oly annyira át vannak hatva attól, mi az akkori héber szellemet a babyloniaiától megkülönböztette, a monotheis-ticus világnézettől, hogy alkalmasnak kínálkoztak arra, hogy a héber nemzeti irodalom bevezető fejezeteit képezzék.

De hátha innen jutottak a babyloniaiakhoz? — Nem kerülhettek a babyloniai néphez ezen kutforrásból. Nem azért nem, mert eredeti assyro-babyloniai voltuk minden kételyen felül ki volna mutatva, hanem épen ellenkezőleg azért nem, mert az assyro-babyloniaiak is máshonnan vették és azon forrás, melyből hozzájuk jutottak, az ujabbkori felfedezések által szintén fel van derítve.

A babyloniai nevezet alatt ismeretes műveltséget te-kintve ugyanis két chronologiai és ethnográphiai réteget le-het megkülönböztetni, melynek nyelvi képviselőit az ékírások két nemében találjuk: az ugynevezett *proto-chaldaei* máskép *skyth* vagy ujabban leghelyesebben *akkádnak* nevezett ékíra-tokban egyrésztől, és a sajátképeni *assy* ékíratokban más-résztől. Igen gyakran találkozunk ezen különféle ékíratoknak számok szerinti megkülönböztetésével. Amazok *másod-* eme-zek *harmadosztályu* ékíratoknak neveztetnek ilyenkor, míg az *első osztályuak* alatt, melyek az ékírás legfejlettebb, már tö-kéletesen alphabeticus fokát tüntetik fel, az árja, közelebbről ó-persa — a zend nyelvet megelőző persa nyelv-fokot képviselő — ékíratokat értik, melyen a persák irtak, midőn Babylonia hatalmukba került. Dareios ily ékíratokba foglalta viselt dol-

gainak elbeszélését a híres *behisztuni* feliraton, ily ékiratokat mutatnak Persepolis és környékének régi emlékei, ilyeneket a Van tó környékén talált örmény feliratok és Ninive s Babylon, az Euphrates nyugati határán levő romok némely írott emlékei, melyeknek megfejtése által legelőször *Grotefend* 1802-ben megalapította az ékiratok megfejtésének tudományát, mely később a harmadik, és végre a második osztályu ékiratok graphikai és linguistikai természetének felismerése által ezen tudomány mai tökélyére vergődhetett.

Az ékirást legelőször használta Babyloniának legrégebb műveltségét képviselő azon nép, melynek *nem-sémi* természetében mai nap kételkedni sem lehet már. Ezen műveltséget az ékiratok használatával együtt (mely természetszerűleg az idegen nyelvszerkezethél fogva, melyhez alkalmazkodnia kellett, némi lényeges módosulást szenvedett) átvitte az *assyri* neve alatt ismeretes *sémi* nép, mely körülbelül a XVI. században Kr. e. a proto-chaldaicus, vagyis jobban *akkád* uralmat megdöntötte, és a melyet később a persa uralom vetette ki nyergéből. Ez utóbbi nép aztán szintén gyakorolta az ékiratok használatát. Az írás ezen módja ennél fogva három nyelvosztálynak szolgált: szolgált *sémi*, szolgált *árja* és szolgált oly nyelvnek, melyet *faute de mieux* ezen hovátovább tarthatatlan elnevezéssel illetnek: *turáni*. Az ugynevezett turáni osztályba tartozó nép használta legelőször Babyloniában; minden bizonytal ezen nép találta is fel. Mert a sémi nyelvek természetével ezen írás ép oly kevéssé fér össze, mint péld. a másik oldalról az arab írás tökéletesen alkalmatlan a török nyelvek írásbeli visszatükröztetésére, melyre azonban ugyanazon okokból tukmálódott reá a sémi nyelvből kiinduló írásmód mint pár ezer évvel előbb egy a törökkel rokon nyelv alapján keletkezett írás reá tukmálódott egy sémi nyelvre.¹⁾ Ezen proto-chaldaicus vagy rosszabbul turáninak nevezett nyelv természetének felismerésére nézve post multa discrimina rerum legujabb időben egy nagy lépéssel közeledtünk az igazsághoz. Mig ezen ékiratosztály legelső felfedezői róla eleinte csak azt mondhatták, hogy sem a sémi, sem az árja osz-

¹⁾ V. ö. Fr. Lenormant *Essai sur la propagation de l'Alphabet phénicien dans l'ancien monde* 2 kiadás, (Paris 1875) I. köt. 48. lapon.

tályba nem tartozik, addig ez idő szerint az ezen ékiratokkal foglalkozók egy positiv nyelvosztályba képesek azt sorozni, felismervén annak altaji természetét. A finn-magyar és török-tatár nyelvcsaládokhoz jár legközelebb mind grammatikai szerkezetét, mind pedig szótári anyagát tekintve; ezek mellett azonban idegen elemek is vegyültek ezen nyelvtypus közé. Csak az egy *Halévy* vonta az akkád ékiratok ezen nyelvi természetét kétségbe, midőn az 1874-ik évi *Journal asiatique*-ban makacsul ragaszkodott azon állításához, hogy az akkád ékiratok ugyancsak sémi nyelvet tartalmaznak, csakhogy más, a séminek elismert ékiratokétól különböző *graphikai* rendszer szerint kifejezve. Szerinte az akkádság nem *nyelvtypus*, hanem csak *írástypus*. Ezen állítás, melyre nézve Halévy egészen elszigetelve áll, azóta alaposan czáfoltatott meg *Schrader*¹⁾ és *Lenormant*²⁾ által, mely utóbbi *Études accadiennes* című, több füzetben megjelent munkájában az akkád nyelv természetét mind nyelvtani, mind szótári tekintetben eddig a legtágasabb kiterjedésben fejtette meg.³⁾

Ezen akkád nyelven kifejezett műveltség legelső rétege azon kulturának, melyet később a sémi babyloniaiak az írással együtt átvettek és fejlesztettek sémi irányban, midőn az akkád irodalmat lefordították a sémi assyr nyelvre (innen van azon számos *bilinguis* ékirát, mely az akkád nyelv tanulmányát lényegesen elősegítette és az akkád ékiratok megfejtésének alkalmas ellenőrizését tette lehetővé) vagy az irodalom egyéb nem épen lefordított részét feldolgozták.

Azon mondák és hagyományok is, mely ezen értekezésünk tárgyát teszik, kétségkívül az akkád nép birtokát

¹⁾ *Ist das Akkadische der Keilschriften eine Sprache oder eine Schrift?* Zeitschrift der D. M. Ges. XXIX. köt. (1875.) 1—52 l.

²⁾ *La langue primitive de la Chaldée* (Paris 1875).

³⁾ Sajnálni való, hogy az akkád nyelvészettel foglalkozó tudósok, kik ezen nyelv altaji természetének bebizonyítására természetesen nagyon sokszor jönnek azon helyzetbe, hogy *magyar* nyelvtényeket használnak fel, épen a mi nyelvünkre nézve sokszor szörnyű tájékozatlanságot árulnak el, és így kutatásuknak különben nagy evidenciával bíró eredményeinek hitelességét csorbitják. Mit szóljon a magyar nyelv viszonyaival nem épen ismeretlen olvasó, ha azt látja, hogy ily magyar szók, minők pl. *kormány*, *ország* stb. használatnak fel altaji szóhasonlításokra? De ezek és ilyenfélék csak egyes botlások a részletekben, melyeknek felhozásával nem szándékom a *vue générale* hitelességét bántani.

képezték eredetileg és a vallás leglényegesebb elemeivel együtt átszállottak az akkádságot legyőző és az uralomból kiszorító sémiekre. Hogy a dolog csakugyan így áll, azt leginkább bizonyítja azon körülmény, hogy számos istennév, melynek az assyr-babyloniai vallásban lényeges szerepe van, és mely a szóban forgó mondákban is lépten-nyomon előfordul, *akkád* eredetűnek bizonyult, semmiféle sémi nyelvből nem magyarázható, de az akkád ékiratokban megvan és csakis az akkád nyelvben találja etymonját. Ilyenek p. o. *Isztar, Bin, Hea, Ninip* stb., melyek ezen mondaköröknek központjait képezik, és nem viselhetnének ily előkelő szerepet, ha az egész monda nem mutatna vissza oly eredetre, melyben ezen mythoszi kifejezések otthonosak voltak.

Az assyr-babyloniai mondakörök tehát sémi alakjukban szintén *receptió* folytán váltak a sémi nép szellemi birtokává. A héber kölcsönzés már másodlagos kölcsönvétel. Azon körök, melyekből a héber nép szellemébe és irodalmába kerültek ezen hagyományok, a maguk részéről is csak úgy vették át azon néptől, melyet a hatalomra nézve ki birtak ugyan szorítani, de melynek szellemi tulsulya az alantabb fokon álló hódítókat a maga hatalmának vetette alája.

A sémiektől receptív szellemi életének épen tárgyalt két mozzanata egyszersmind ezen művelődési irányon belül *külföldi fokokat* tüntet elénk. Mig ugyanis a babyloniai sémiektől a kívülről befogadott anyagot csak *külsőleg* sajátították el és nem birták oly mértékben szellemük sajátjává átalakítani, hogy róla az idegen eredet nyomai eltűnjének, addig a kanaáni sémiektől lelki életük idegen, befogadott elemeit nemzeti tudatuk *szerves alkatrészévé* birták feldolgozni.

Látjuk mindezekből, hogy Smith felfedezései nemcsak a babyloniai régiségtudományra nézve bővítik a látkört, hanem az ókori kultúrtörténet egy nevezetes fejezetére nézve a tudományos gondolkodásnak számos új kérdésre és ezek tanulságos megoldására adnak alkalmat.

Goldziher Ignác.

RITSCHL FRIGYES EMLÉKEZETE.

(Fölvastattot a philologiai társaságnak 1876. decz. 6-án tartott ülésében.)

Alig négy hónapja, hogy működésünkről szóló évi jelentésem végén Ritschlnek jun. 24. hozzám intézett leveléből eme szavakat idéztem: „Das Interesse an den Culturbestrebungen Ihres schönen Vaterlandes ist ein so allgemeines und berechtigtes, dass jeder, der in irgendwelche nähere Beziehung zu ihnen gesetzt wird, von dem Gefühl hoher Befriedigung durchdrungen sein muss, und die lebhaftesten Wünsche für den fortschreitenden geistigen Aufschwung hegen wird.“

A ki komoly törekvéseinkről ily hathatós buzdítást rejtő módon nyilatkozott, Ritschl Frigyes, a jelenkor legnagyobb philologusa nov. 8 s 9 közti éjjel kimult.

Hogy a nagy veszteséget, mely a philológiát érte, nemcsak a szakember, ki minduntalan Ritschl munkáira van utalva s így lehetetlen, hogy a nagy férfi jelentőségét ne ismerje, hanem a mívelt közönség, mely a tudomány színe előtt tisztelettel megáll, maga is általérzeze, Ritschl életét s korszakra szóló működését rövideden vázolom.

Ritschl Frigyes Vilmos 1806. apr. 6-án Erfurt mellett Gross-Vargulában született, iskoláit 1818—1825. az erfurti és wittenbergai gymnasiumokban az ismeretes homerikus Spitzner alatt végezte. 1825. a lipcsei egyetemen az akkori princeps philologorum Hermann Gottfriednak, 1826—1829. Halléban a latin nyelvtani előadásairól híres Reisig Károlynak volt tanítványa. 1829. a hallei egyetemnek magán-, 1832. rendkívüli tanára lett. 1833. a boroszlói egyetem meghitta rendkívüli tanárának s egyuttal a philol. seminarium igazgatójának, a hol egy év mulva rendes tanárrá lett. 1837—38-ba esik Plautus érdekében tett utazása, a mikor Olaszország legnevezeteseb könyvtárait látogatta.

1839. a bonni egyetemhez neveztetett ki a class. philol. és eloquentia r. tanárának, s a philol. seminarium igazgatójának. 1854. főkönyvtárnoknak s az akad. mú-muzeum s a rajnai régiség-muzeum igazgatójának.

Bonnban 26 évig működött, s ez életének ama korszaka, melyben epochalis munkái termettek.

1860. Jahn Ottótól hivatali állásában mélyen megsértve, s Mühler minisztertől az egész bölcsészeti karral együtt érdemetlenül megróva, nem tartotta tovább magához méltónak oly egyetemen megmaradnia, hol 26 évi érdemei daczára oly bánásmódban részesült. Megvált a porosz állami szolgálatról s áttért a lipcsei egyetemhez, mely őt a philologia rendes tanárának s a seminarium igazgatójának meghitta. S így Ritschl, a ki 1825. mint Hermann Gottfriednak, az

akkori legnagyobb philologusnak tanítványa, Lipcsében kezdte tanulmányait, 40 év múlva ugyanoda mint új nemzedékbeli princeps philologorum Germaniae visszakerült.

Attól az időtől fogva nemcsak Németország minden vidékéről s más európai országokból, hanem még messze világrészekből is jöttek hallgatók a lipcsei egyetemre.

Ritschl saját kartársainak ünnepélyes nyilatkozata szerint az egyetemi tanár ragyogó mintaképe volt.

Kell-e többet említenem mint azt, hogy a hetven éves, erejétört aggastyán előadásait még a mult nyáron is megtartotta. Maga már nem volt képes az auditoriumához vezető lépcsőn fölmenni; ő fölvitette magát, csakhogy eleven szavának gyújtó hatásával, melyen semmi betegség meg nem látszott, hallgatóiban az igazság nyomozására ugyanazt a buzgalmat ébreszszze, mely őt annyira lelkesítette.

Mikor a betegség már annyira erőt vett rajta, hogy többé föl nem kelhetett, csak akkor jelentette ki, hogy téli előadásait meg nem tarthatja.

Hivatalos jelentését a munkás lelkét jellemző eme szavakkal kísérte: *Glauben Sie mir — irja Langenak — es ist die allerbitterste Noth, die mich mit tiefer Betrübniss zu allen diesen Schritten zwingt.* — Reszketeg keze írása, mely különben oly biztos és szép vonásu volt, maga mutatta, hogy a baj bizony igen nagy lehetett . . .

De mind a mellett még ágyában is érdeklődött tanítványai iránt, kiknek munkásságát és sikerét örömteljes részvétellel fogadta.

Mondhatni, hogy Ritschl tanítványaihoz való szeretete egész a sirig kísérte.

Mikor 1874. febr. 14 Ritschlhez szerencsém volt, s egyebek közt Vahlen is szóba jött, ki jelenleg a berlini egyetemen Hauptnak utóda, meglátszott a mester arcán, hogy e kedves és kitűnő tanítványának működését és elismertetését igaz benső örömmel emlegeti.

Nem csoda, hogy a legnagyobb üdv, melyet egyetemi tanárt érhet, Ritschlnek jutott, hogy t. i. egy iskolának feje lett, és pedig olyanak, melyhez — akár tanítványai számát, akár működésükben való szoros összetartozásukat tekintjük, — a multnak talán egyetlen egy iskolája sem fogható.

Ennyit röviden Ritschlről, mint egyetemi tanárról. De Ritschl nemcsak mint egyetemi tanár, hanem mint író is epochalis tünemény a philologia történetében.

Művei mind a legtisztább igazságszeretetből, s a részletek leggondosabb s legnyedetlenebb tanulmány alapján keletkeztek; a tudományos bizonyítás lehető legszigorubb módszere szerint vannak tervezve és kidolgozva, s akár latinul, akár németül, világos, szépszábasu alakban megírva.

Nem sorolom elő egyenként, csak korszakra szóló hármas érdemüket akarom röviden kifejezni.

Ritschl alapította meg azt a szigorú módszert, melyet a codex-kritika, mint a diplomatikailag hiteles szöveg helyreállításának mulhatlan föltétele, jelenleg követ.

Ritschl indította meg a latin nyelv legrégebbi maradványainak gyűjtését, rendezését és nyelvészeti földolgozását.

Ritschl ismerte föl minden philologusok közül hasonlíthatatlanul legjobban a latin föliatoknak a grammatikára való fontosságát s avval a latin epigraphikát és numismatikát a régiségtárakban való eddigi elszigeteltségükből a nyelvtudományi nyomozások napfényébe helyezte. Szóval ő tőle tanultuk meg a feliratok nyelvbéli értékét méltatni s a nyelvtudomány számára felhasználni (v. ö. *Archaeologiai Értesítő* X, 307.).

Munkái közül csak ezeket idézem: Plautus-kiadását s a *Prolegomena Plautina*-t, melyekkel ő a latin philologia legnehezebb problémáját oldotta meg s pedig úgy, hogy vele a *sospitator Plauti* czimet vívta ki magának.

Mind külsőleg mind belsőleg valóságos műremek a *Priscae Latinitatis monumenta epigraphica, ad archetyporum fidem exemplis lithographicis repraesentata* edidit *Fridericus Ritschelius*, Berol. apud *Georg. Reimerum*. MDCCCLXII.

E mű még azért is érdekel minket, mert mintául szolgált a *Desjardins-Rómerféle* diszkiadványnak, mely „A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei“-t foglalja magában.

Hogy Ritschl még élteben érdemeinek elismerését nem egy ízben tapasztalta, bizonyították egyebek közt ama rendjelek, melyek ravatala mellett voltak láthatók, s melyek a halhatatlan érdemen kívül egyszersmind a *sic transit gloria mundi*-t is példázgatták. 1876. jun. 8-án a mi Akadémiánk is külső tagjának választotta.

Az utókor még hálásabb lesz Ritschl iránt s nevét hirdetni fogja, míg meg vagyunk győződve róla, hogy a mai cultura a régi *classicus* népeken alapszik, s hogy a *classicus* ókor tanulmánya körül szerzett érdemek a jelen és jövő kor culturája körül szerzett érdemek is egyszersmind.

Azért mink is ugyanazon érzéssel bucsuzunk Ritschl-től, melyet Lange a nagy ember ravatalánál nyilatkoztatott, a *Scipio Aemilianus*-ról szóló régi szavakat így alkalmazva reá:

Ite celebrate exequias, nunquam maioris philologi funus videbitis.

P. Thewrewok E.

PHIDIAS MŰHELYE.

(Folytatás az I. füzetből.)

A görög szellem tudományos iránya arra utal, hogy a művészet tudományos elemeit és elméleti eszközeit föltételezzük ama gazdag művészeti irodalomban, melyet első cikkünk befejezéseül felsoroltunk. Ezen irodalom a művészet tudományos segédeszközeit, t. i. a mennyiségtant, physikát és boncztant tárgyalta. Ama fölsoroltuk művek valódi művészeti tankönyvek voltak.

Nem tehető fel, hogy a szoborkészítést, mint valami gépies foglalkozást, csak gyakorlati irányban fejlesztette és elméleti részét figyelmen kívül hagyta volna oly nép, mint a görög, melynek egyik föltűnő sajátágát az elméleti hajlam képezte.

A művészeti oktatásból nem lehettek kizárva a tudomány által nyújtott segédeszközök oly népnél, mint a görög, mely a tudományokban Pythagorastól Archimedesig, Thalesstől Hipparchus és Ptolomaeusig, azután Hippocratestól Aristotelesig a kutatók és föltalálók hosszú sorával dicsekedhetik.

Lehetetlen föltennünk, hogy a görög művész, midőn a természet remekét, az embert utánozta, észrevette ne volna, mily közeli viszonyban áll azon tudományokkal, melyek az ösztértermészet törvényeit kutatják. Lehetetlen föltennünk, hogy elmulasztotta volna eme tudományok eredményeit saját művészete segédeszközeiül fölhasználni.

Csakugyan a mennyiségtani és physikai törvényeket már a Phidias korabeli művészet nem csak gyakorlatilag, gépiesen alkalmazta, hanem azoknak elméleti, tudományos öntudatával birt. A Phidias korabeli művészet erre a legtalálóbbs tényeket szolgáltatja. Pamphilus sicyoni festő és mester tagadta, hogy valaki számtan és mértan nélkül befejezett művész lehetne. ¹⁾

A mennyiségtan két irányban szolgálta különösen a szobrászatot, és a jó szobornak két alapföltételét képviselte. Az egyik a távlat törvényeinek kiszámítása, a másik az, hogy az emberi test tagjainak számokban kifejezett kölcsönös arányai. E másodíkról a „kanon“-szobor kapcsában részletesebben fogunk szólni.

¹⁾ Plinius H. N. 35, 76. Ipse Macedo natione, sed primus in pictura omnibus literis eruditus, praecipue arithmetica et geometria, sine quibus negaba artem perfici posse.

Arra nézve, hogy a mennyiségtan segítségével ismerkedtek meg a távlat elméletével és azt alkalmazták a szobrászatra Tzetzes byzanci író (Chiliad. VIII, 193.) egy ismeretes adomát beszél el Phidias és tanítványa Alcámenes közötti versenyről. E versenyben Phidias lett a győző, mert szobrának készítésénél tekintettel volt a távlat törvényeire, kiszámította annak hatását a távlatban Alcámenes ellenben mind-
ezt figyelmen kívül hagyta. Ha ezen adoma igaz, akkor úgy látszik az az értelme van, hogy a mester a versenyt arra használta föl, hogy gyakorlatilag mutassa meg tanítványának a távlat elhatározó fontosságát. Ezen adomára azonban nincsen szükségünk.

Általánosan elfogadott tény, hogy már Aeschylus korában a diszitő festészet alkalmazta a távlat törvényeit.¹⁾ Mindenek felett pedig maga a Parthenon, annak minden egyes építészeti és szobrászati részlete hangosan beszélnek arról, hogy Phidias iskolája, Phidias munkatársai, köztük Ictinus építész, nagy mesterek, voltak a távlatban, tehát azt tanulniok is kellett. A távlat törvényeit jobban ismerték, és a mit ismerték, azt jobban, több hatással tudták alkalmazni, mint a mai idők rajzoló-művészei.

A mostani rajzoló-művészek hányadán vannak a távlattal? A festő-művészek ritka pontossággal megrajzolják a vonal-távlatot. Ebben Giotto-hoz, a pompéibeli festészekhez, vagy a görögökhöz képest, sokra vitték. De megnyit birnak a távlat törvényeiből a szobrászatra alkalmazni? A görögökhöz képest keveset; e törvényeknek az építészetre való alkalmazását pedig teljesen ignorálják. Ime példa. A bécsi operaház hírhedt Pegazusait kénytelenek voltak leszedni, mert a legdurvábban sértették a távlat törvényeit, vagy is a távlat hatása alatt a Pegazusok semmivé lettek. A párisi operaház tetejére helyezett allegorikus szobrokat, több százezer frank költséggel, előbb papier-machéból készítették, hogy így előre kipuhatolják a távlat hatását, azaz tapogatták a törvényeket és bizonyára még Alcámenesel is elvesztették volna a versenyt.

A Parthenon szobor-diszitményei t. i. az öv, a közlapok és a két homlok-szög szoborcsoportjainak egyes darabjai kivitelre nézve egymás között ugyan elütők, mert sokan dolgoztak rajtuk, de mind a három csoportnak meg van a maga általános stylaris jellege és e stylaris jelleget a távlat hatása, vagy a mi ezzel egy, a nézpont határozta meg. Vajon előbb itt papier-machéval, vagy agyagmintákkal tettek próbákat? Megengedjük.

Hanem a Parthenon lépcsőzetének és az oszlop-csator-

¹⁾ Vitruvius praef. VII. Müller, Handbuch 443 I.

náknak élei kidomborodnak, tehát nem egyenes, hanem görbe vonalat irnak le. Továbbá a sarok-oszlopok átmérője valamivel nagyobb, mint a többieké és a mellettök levő oszlop-közök kisebbek a többinél, hogy ez által erőteljesebb látszatot nyerjen az épület. Az építész mindezt, a legkisebb részletekben a láttani törvények követelményei szerint a legpontosabban számította ki. Itt azonban még nem állapodott meg.

Tudjuk, hogy a Parthenon szikla-alapon nyugszik. Ezen szikla-alap nyugatról keletfelé, az Akropolis hosszirányában meredeken emelkedik, úgy hogy míg keleten a természet sziklába kellett vésni az épület alapját, addig nyugaton az alapot több mint három méternyire kellett fölépíteni, hogy az építményhez szükséges vízszintes alapot nyerjék. E helyszínrajz ezen tulajdonsága és a megoldás módja folytán a keleti homlokzatnál a lépcsővel egy színvonalon, nyugaton pedig annyival a lépcsők színvonala alatt áll a szemlélő, a menyire az alapot föl kelle építeni. Tehát a keleti oldalon a szemlélő nézéspontja közelebb esik az oszlop-fők és architravhoz, mint nyugaton.

Mit tett Ictinus, a Parthenon építész, hogy ezen különböző távolságu a nézéspontból származható különbséget az építmény részleteinek hatása által kiegyenlítse?

Talán a keleti homlokzaton az oszlop-fők részleteinek, különösen az echinusoknak, mivel a nézőhöz közelebb esnek, kisebb mérveket adott, nyugaton pedig nagyobbakat?

Ictinus ellenkezőleg járt el. Penrose mérései kiderítették, hogy a keleti homlokzat echinusai legnagyobbak és a hosszoldal mentében, a mint a talaj lejtője sülyed azon arányban kisebbeknek az echinusok és legkisebbek a nyugati homlokzat oszlop-főinek echinusai, mert ott a nézéspont legtávolabbra esik.¹⁾

Ictinus így tett, mert ismerte a távlatot. S csakugyan a milyen föltűnő ezen eljárás, annál egyszerűbbnek és természetesebbnek fogjuk találni, hogy a távlat törvényeit, a távlat hatását vesszük figyelembe. Ugyanis az echinusokat nem mint elszigetelt tárgyakat látjuk, mert ekkor egyedül a légtávlat, vagy mondjuk az egyszerű távlat hatása alatt állának, azaz távolabbról kisebbeknek látszanának. Itt azonban más egyenes vonalú alakok környezetében, kivált pedig mindegyik echinust két oszlop-köz között látjuk, a mely oszlop-közök, minél távolabbról nézzük annál inkább keskenyednek hátra felé, — úgy mint egy faszor két oldala érintkezik a távolban.

Igy van tehát, hogy a Parthenon keleti homlokzatánál

¹⁾ Penrose, An investigation of the principles of Athenian Architecture. *Jul. Braun*, Geschichte der Kunst. 2. köt. 567 l.

kisebb a távolság, az oszlopközök nem szorulnak nagyon össze, azért nagyobb echinusra van szükség, míg ellenkezőleg a nyugati homlokzaton nagyobb a távolság, jobban összeszorulnak az oszlopközök, azért kisebb tér, tehát kisebb echinus kell, hogy a látszatban a keleti homlokzattal ugyanazonos arányokat mutassa.

Ez a távlat remeke és netovábbja. Ideális játék a vonalakkal, a mint Platon kívánja a sicíliai gépészekkel szemben. Igaz, hogy a Parthenon építésénél az egyes köveket durván rakták fel és csak későbbben dolgozták ki, mindazáltal nem mondhatjuk, hogy eme eredményt úgy érték el, mint a francziák az operaház szobraival, t. i. papier maché segítségével. Itt a távlati törvények legalaposabb ismeretén alapuló öntudaton és legnagyobb pontossággal kiszámított tervnek kellett lenni. Csakugyan még Bötticher azt hitte, hogy a lépcsők görbe vonalai az alap súlyedése folytán állottak elő. Utóbbi vizsgálatok kiderítették, hogy már az alapot magát e törvények szerint vésték a termés sziklába. Midőn pedig termés sziklát dolgozik fel az ember, ott tapogatózni, találgatni, própálgatni nem lehet, — ott tudni kell.

Ezekből legvilágosabban látjuk, hogy Phidias műhelyében utólérhetlen tökélyvel ismerték és tanították is a távlatot. Azért, ha igaz, mit Lysippusról Plinius (XXXIV. 65.) mond, hogy „vulgoque dicebat ab illis (id e veteribus) factos quales essent homines, a se quales viderentur esse“, — akkor Lysippus plagiumot követett el Phidias műhelye rovására.

A physika szolgáltatta a második tudományos tényezőt a szobrászatnak. Ez a statika, mely a nehézkedés törvényeit tárgyalja. Hogy ezen tudományra mily mértékben van szüksége a szobrászatnak, azt belátjuk, ha meggondoljuk, hogy a szobrászat törékeny anyagból készíti alakjait és hogy ezen alakoknak életet, sőt mozdulatot, nyugtalan helyzetet kell adni. A domborműveken, vagy homlok-szögeken, a hol a háttér támaszul szolgált, már a régebbi időkben, pl. az aeginai templom építésekor a szobrász könnyen mozgatta alakjait. Az önálló szobor ekkor még merev volt. E téren is a legnagyobb haladás illeti, ha nem is Phidiast magát, hanem az ő korát. Polycletus volt az első, ki az egyenesen álló, merev szobroknak mozdulatot adott. „Proprium ejus est, ut uno crure insisterent signa excogitasse“ mondja Plinius, (XXXIV. 55.) Ez egyik legnagyobb vívmánya Phidias korának a szobrászat terén, mert midőn az első lépés megtörtént, a szobor kilépett merev helyzetéből, a többi mintegy önmagától következtetett egész a rhodusi és pergamusi iskolák modoráig.

A harmadik tudományos tényező az anatomia.

A nézetek igen eltérők arra nézve, hogy Phidias korában mennyire ismerhették és ismerték az orvosok ép úgy, mint a

szobrászok az anatómiát. Mindenek előtt jegyezzük meg, hogy az orvosnak egészen más mérvben van szüksége az anatómiára, mint a művésznek. Erre nézve van egy helye Hippokratesnek „περὶ ἀρχαίας ἰητροκλήσεως“ című művében, a hol a boncztan szoros viszonyba hozatik a művészettel. A 36-dik fejezetben olvassuk: „Néhány orvos és sophista azt mondja, hogy lehetetlen ismerni az orvostant, ha nem ismerjük az embert és ha nem tudjuk miképen van szerkesztve a teste; a mi engemet illet, én azt hiszem, hogy ezen orvosok és sophisták irtak ugyan az emberi test természetéről, hanem az kevésbé tartozik az orvostudományhoz, mint a festészethez — „ἤττον νομίζω τῆς ἰητροκλήσεως τέχνης προσήκειν ἢ τῆς γυμναστικής.“ Ez mindenesetre gunyos, kicsinylő megjegyzés akar lenni amaz iratokra, és azt akarja mondani, hogy készültek olyan anatómiai művek is, melyek felületeseek, kevésbé tudományosok voltak, ezek amaz orvosok és sophisták művei, melyek inkább rajzoló-művészeknek valók lennének.

Igaz, hogy a régibb időkben a vallásos kegyelet tiltotta az emberi test bonczolását akár orvosi, akár művészi célból. Sprengel, utána pedig Haeser¹⁾ és a többiek, kik az orvostan történetéről irtak, az első rendszeres emberi bonczolást Aristoteles idejébe teszik. Mégis már előbb fordultak elő bonczolási esetek, így Spártában kettő. Először felbonctatták hadvezérüknek Aristomenesnek hulláját, hogy lássák, mi különös van belsejében, — azt találták, hogy „σπλάγχνον ἐξηλλαγμένον καὶ τὴν καρδίαν δασεῖαν.“ Másodszor a messeni Aristodemus megöli viselősséggel rágalmazott leányát és bebizonyítja ártatlanságát. Ezt beszéli Pausanias IV, 9. 5. Csak a Ptolomeusok idejében Herophilus és Erasistratus bonczoltak embert művészi tanulmányok céljából. Azonban Polykletus és Phidias idejében a gyógyászat már némileg segítségére volt a művészetnek. Hippokrates kortársai bizonyára nem mulasztották el felhasználni azt, a mit művészetüknek a gyógyászat nyújthatott. Bizonyos, hogy Hippokrates irtai az emberi test tagjainak összhangjáról, hasznáról, szépségéről, a csontokról stb.²⁾ teljesen elégséges ismereteket adtak a művészeknek, — az anatómia későbbi felfödözése már inkább az orvostudományhoz tartozott és túlhaladja azt, a mennyire az anatómiából az akkori izlés szerint a művésznek szüksége volt. És mondhatjuk, hogy Hippokrates nézetei különösen a művészi szép szempontjából előrehaladottak voltak, mert ugyanezen helyen Galenus az orvosok és bölcsészek véleményét említi, ellenök polemizál, kik semmi mű-

¹⁾ Geschichte der Medicin. 41 67. 1.

²⁾ Galenus, de usu part. I. 8 és 9-ik fejezet.

vészit és összhangzatosat nem láttak az ember alkatában.¹⁾ Általában Hippokrates és kortársai nézeteikben a test tagjainak arányairól a csontváz után indultak, azt ismerték alaposan. Erről tanuskodik Hippokrates két irata: az egyik „περὶ ἀγμάτων“ törésekről; a másik „πολλὸν κόπος“ vivő tag. Pausanias is látott Delphiben egy csontvázat, melyet Hippokrates tett oda áldozat-ajándékol.²⁾ Egy régi vésett kő Prometheust ábrázolja, a mint vésővel és kalapáccsal egy emberi csontvázon dolgozik.³⁾

Mindezekből csak igen keveset tudhatunk meg az utánzó művészetek legfontosabb tényezőjéről, a mely eszköze és tárgya is egyszersmind e művészeteknek. Ezen tényezőnek, t. i. az anatómiának kérdését sokkal több eredménnyel tárgyalhatjuk összeköttetésben az ugynevezett „kanon“-szoborral. Erre utal az egész görög művészet, a mint emlékeiben és az írott adatokban előttünk áll.

A görög szobrászatnak két kiindulási pontját és e szerint kettős létokát kell megkülönböztetnünk. Az egyik az istenek vallásos tisztelete, a másik az olympiai győzők emlékének megörökítése. E kettős, de különböző létok kétféle, de szintén különböző tárgyat szolgáltatott a szobrászatnak: az egyik szolgáltatta az isteneket és félisteneket, a másik az embert. A különböző tárgy ismét különböző művészeti felfogást igényelt. Másképen kellett ábrázolni a halhatatlan isteneket és másképen az embert, a ki halandó volt még akkor is, ha Olympiában győzött. E kétféle tárgy és az általa igényelt kétféle művészeti felfogásban a görög művészetnek oly elhatározó sajátosságát akarjuk kiemelni, mely nélkül a görög művészet fejlődését helyesen megérteni lehetetlen. Az eddigi műtörténészek egyik nagyobb hibája, hogy e szempontot figyelmen kívül hagyták és ez által özszezevartak két művészeti irányt, mely párhuzamosan haladt ugyan egymás mellett, de tárgyára és eszközeire nézve egymástól teljesen és lényegileg különbözik.

Miben áll tehát e különbség? Abban, mint mondók, hogy az egyik irány vallásos volt, mert isteneket ábrázolt, a másik pedig világias, mert embereket ábrázolt. Igaz, hogy a görög istenek emberek voltak, mert a görög szellem egyik sajátosságát képezi, hogy mindent emberit, és vallás is anthropomorphismus volt. Ez által különbözik a görög vallás az

¹⁾ Gal. id. h. „πολλῆς γὰρ οὐσίας παρὰ τοῖς παλαιαῖς ἰατροῖς τε καὶ φιλοσόφοις διαφωνίας περὶ χορίας μορίων ἃ μὴ αὐτὸ ἐνεκαὶ τὸν νομίζουσι γεγενῆκα τὰ σώματα ἡμῶν, οὐδ' ὀλίγως κατὰ τέχνην“ etc.“

²⁾ Paus. X. 2.

³⁾ Description des pierres antiques gravées du baron de Stosch. 314 1.

egyiptomi és a keleti vallásoktól és az emberi fejlődés egy oly talányát rejti ez által magában, melyet eddig sem a mythológiának, sem az összehasonlító nyelvészetnek, sem a psychológiának, sem egyéb tudománynak nem sikerült megfejteni. Mégis a görög anthropomorphismus istenei nem voltak olyan emberek sem a mythosban, sem a költészetben és még kevésbbé a rajzoló-művészetben, mint a halandó emberek. Már Homér is úgy képzei Achilles paizsán, hogy az istenek magasabb termetűek az embereknél. Általában pedig azt vesszük észre, hogy az isteneket tökély és állandóság jellemzi. Ebből származtak az istenek typusai Zeus, Hera, Apollon, Hermes stb., a megállapított attributumokkal. Alakjaikban egyénitve volt a mythosi fogalom, de nem voltak a valóságból átvett egyének. Ez utóbbiakat az olympiai győzők szobraiban, az ugynevezett athléta-szobrokban kell keresnünk. A görög szobrászatnak eme második iránya az, mely bevezette a művészetbe a valóságos embert, ezzel az arczmást és minden egyéb tüneményt a társadalomból, még az ittas öreg asszonyt is,¹⁾ úgy hogy ez által lassankint utját egyengette a művészetek saecularisitiójának.

Nehéz megmondani, vajlon az olympiai játékokkal együtt vált-e szokássá a győzőket szobor által megörökíteni. Pausanias szerint az 59-ik olympiasban Praxidamas volt az első, és a 61-ikben Rhixibios a második, kik győzelmük emlékére szobrot kaptak. E szobrok még fából voltak és pedig az első cziprus, a második fügefából.²⁾ Annyi igaz, hogy a történelmi hitelességü legrégibb szobrászok művei között már találunk athléta-szobrokat. Ezek minden esetre igen kezdetlegesek lehettek, sőt valószínű, hogy az első ilyen emlékek nem voltak egyéb egyszerűen faragott kőnél, melyre a győző nevét és hazáját felírták. Nevezetes, hogy későbbben is, midőn ezen emlékek már szobor-alakot öltöttek, az arcz-hasonlóság még hiányzott s ez csak akkor volt megengedve, midőn az athléta már harmadszor győzött.³⁾ Nem is az arcz volt fontos a győzőnél, hanem az, a mi által a győzelmet kivívta, t. i. a testalkat. A szobrász kötelezve volt a győzőt testalkatának és mérveinek pontos hasonlatosságában ábrázolni, a test idomaiban minél nagyobb hasonlóságra törekedni,

¹⁾ Plin. 36. 33. Nam Myronis illius qui in aere laudatur anus ebria est Zmyrnae in primis incluta. Overb. Schriftqu. 103 lap.

²⁾ Paus. VI. 18. 7. Továbbá még említ Pausanias régi győzelmi szobrokat: VIII. 40. I. VI. 15. 8.

³⁾ Plin 34. 16. Effigies hominum non solebant exprimi nisi aliqua illustri causa perpetuitatem merentium, primo sacrorum testaminum victoria maxumque Olympiae, ubi omnium qui vicissent statuas dicari mos erat, eorum vero qui ter ibi superavissent ex membrorum ipsorum similitudine expressa, quas iconicas vocant.

anélkül, hogy ezen hasonlóságban az anatómiából többet használhatott volna, mint a mennyit e tudomány már azon időben nyújthatott, t. i. az emberi testalkat ismeretét egész általánosságban. A többi részletre nézve a szobrász arra volt utalva, hogy vagy szemmérték után induljon vagy az izmok fölületét mérje. A játékok legfőbb birói a „hellanodikai“ ügyeltek erre és minden szobrot, mely pl. nagyobb mérvű volt az eredeténél, visszavetettek.¹⁾ A mint az első szobrok gyarlók lehettek, úgy bizonyos, hogy eme szigor folytán a szobrász kényszerült gondosan megmérni a testet, a minek folytán az athleta-szobrok mind inkább tökélyesültek.

Ezen eljárás pótolta az anatómiát és elvezetett a „kanon“ szoborhoz.

A kanon szó annyit tesz, mint regula, mérték. Ilyen értelemben fordul elő hétszer Pollux Onomastikonjában. A szobrászati kanon mértani pontossággal készült mintaszobor volt, mely normalis testalkatnál az egyes tagok arányait hüen adta vissza, tehát olyan irányadó minta volt, melyet minden utánzásnál szem előtt kellett tartani. A kanon ezen sajátágánál fogva egyik legelterjedtebb és leghasználatosabb tan-eszköze volt a műhelynek. E kanon nem arra szolgált, hogy a szobrász azt szolgálja, hanem hogy azon tanulja, miképen kell a test tagjait lemérni, hogy szemét szoktassa a helyes arányokhoz, hogy saját szobraikat azzal összehasonlítsák.

A kanon tehát mintája volt az emberi test symmetriájának, melyről Plinius azt mondja „non habet nomen latinum.“ A görög symmetria nem is azt jelentette, a mit nálunk. t. i. pontos hasonlóságát a jobb és baloldali részeknek, hanem jelentette, hogy a test tagjai arányos, normalis mérvűek, a mit mi másképp proportiónak is neveznénk, azaz a tagok viszonylagos arányát egymás között és az egész testtel, úgy hogy ha egy tagot megmértünk, akkor kiszámíthatjuk a többi tagok és az egész test mérvét.²⁾ Így fogja fel a symmetriát és a kanont Galenus is, a ki Chrysippusról mondja: „nem az elemekben keresi ő a szépet, hanem a tagok viszonylagos arányában.“³⁾ Hasonlóképen Vitruvius, aki hibásan az emberi test magasságának symmetriáját az arcztól veszi. Szerinte az arc az álltól a homlok felső részeig vagyis a haj gyökeréig tizedrészét képezi az emberi test magasságának.⁴⁾ Ugyan-ezen felfogással találkozunk néhány adomában. Így Theodo-

¹⁾ Lucian, pro imagg.

²⁾ Charles Blanc, Grammaire des arts du dessin, 38 l.

³⁾ Galenus, Hippocratis et Platonis placita. V. 3.

⁴⁾ Vitruv. de architectura III.

ros és Telekles, a kik Egyiptomban tanultak, ugyanazon symmetria szerint az egyik Samosban, a másik Ephesusban egy Apollon szobor felét készítették, és a két fél teljesen összeillett volna. ¹⁾ Pythagoras pedig Herakles testalkatának symmetriáját a lábnyom hosszából számította volna ki. ²⁾ Ezen mesékhez egész hasonló a híres „ex ungue leonem“ Phidiasról, mely szintén azt akarja mondani, hogy Phidias a mennyiségtan alapján volt járatos a test arányaiban. ³⁾

Ha ezekhez hozzá tesszük azt a két metszett követ, melyek egyikén Prometheus tagjaiba szétszedett emberi testtel foglalkozik, a másikon pedig egy álló alkat zsinórról mér, ⁴⁾ úgy világos képét látjuk a görög szobrászati eljárásnak a mérés körül. Mindezekből azt látjuk, hogy a görög szobrász az emberi test alakításánál nem a belső anatómiai szerkezet után indult, hanem a test és tagok felületét vette irányadóul, azokat mérte. Ezen mérése alapjául talán a csontváz vizsgálhatott. Hogy a test alakításánál a szobrász az élőtestre volt inkább utalva, mint a bonczolásra, a mellett kétségtelenül tanuskodik az athleta szobrok körüli eljárás.

Kétségbevonhatlan azonban az is, hogy így sok hiba csuszhatott be és a kezdetlegesség néhány századig tartott, míg végre Polykletos tudománya és művészete leküzdötte a nehézségeket az ő híres „kanonjával.“ Plinius mondja: „fecit et quem canona artifices vocant, liniamenta artis ex eo petentes, velut a lege quadam“; — tehát e kanon valóságos szobrászati taneszköz volt és két részből állott, egy minta-szoborból, ez volt a gyakorlati rész, és egy könyvből, ez képezte az elméletet. Polykletos kanonját az arányos testalkat mintájául tekintették a görögök, Lukianos is e szerint kívánja a tánczost, hogy „ne legyen se nagyon kövér, se tulságos sovány, se magas, se alacsony stb.“ Hogy pedig különösen a szobrászoknál nagy tekintélye sokáig érvényben volt, azt mutatja, hogy Plinius mint fontos eseményt jegyzi meg a Lysippos által eszközölt változtatást „capita minoru faciendo quam antiqvi, corpora graciliora siccioraque“.

Az a kérdés támad, hogy a kanon, vagyis minta-szobor megfelelt a szobrászati oktatás szükségleteinek minden irányban? Volt-e többféle kanon? Különösen pedig voltak-e női kanonok? Ezen kérdésekre tagadó választ kell adnunk.

A mint a kanon az olympiai győzőknek állított szobrok utján jött létre, a szerint csak is a győzők izmos, a gym

¹⁾ Diod. Sicul. I. 98.

²⁾ Aulus Gellius, Noctes Atticae. I.

³⁾ Lucian, Hermet. 53.

⁴⁾ Description des pierres gravées de Stosch. id. h.

nastikában jól kifejezett ifju testalkatát ábrázolta. Polykletos maga a kanonnak, vagy is athleta minta-szobornak megte-remtője csak is mezitelen arczú ifjak szobrát készítette és ennél tovább menni nem merészelt. ¹⁾ Miképen felelt volna tehát meg az egy kanon annak a sokszerü tevékenységnek, melyet Athénben és Phidias műhelyében látunk! A szobrá-szok ott keresik fel a segédeszközöket, a hol találják, t. i. vagy elismert jó művekben, vagy magában a természetben, melyet már a görögök is a legjobb mesternek tartottak. Hogy a jó műveket mintául használták, arra nézve találunk egy érdekes bizonyítékot Lukianosnál, a ki egy bronz Hermest látott Athénben, mely már egészen megfeketedett a szurok-tól, a mint róla naponkint lenyomatokat vettek. ²⁾ A mi pe-dig az élő mintát, az ugynevezett modelt illeti. arra ráveze-tett maga a kanon. A kanont se készíthette máskép a mes-ter, csak úgy, hogy több élő mintáról vett mértéket és azon méreteket összehasonlította. Nem akadályozta tehát semmi, hogy élő mintákat tanulmányozzanak ott, a hol a kanon nem segíthetett. Így a kanon mellé önkénytelenül sorakozik az élő minta, mint egyik gyakorlati taneszköze a görög szobrá-szatnak. Müller Ötfried megjegyzi, hogy a görög írók sehol se emlitenek férfi-modelt. Csak egyetlen adománk van férfi-modelről és ez is igen gyanus, — értjük amaz olynthusi öre-get, kit Parrhasius kínzott volna, hogy így élethüen fesse utána a bűnhődő Prometheust. Azonban a szerzők hallgatása nem vágja ketté a kérdést, mert ha a szobrász nem is hasz-nált férfi-mintát műhelyében, úgy mint nálunk szokás, ez onnét lehetett, mert a legszebb mintákat tanulmányozhatta a gymnastikában.

A női mintákra nézve több adatunk van. Minthogy női kanont a növendék nem talált a mester műhelyében, önkény-telenül a valóra, az élő természetre lett utalva. ³⁾ E részben azonban nem állottak a szobrász tanulmányainak útjában oly akadályok, mint általában hinni szeretjük. Igaz, hogy a „*γυναῖσιν*“ el volt zárva férfiak elöl, hogy az olympiai já-tékokból, mint résztvevők, sőt mint nézők is ki voltak zárva, de nem áll az, hogy például a nők Athénben a világtól el-különítve éltek volna. Látjuk a Parthenon övén, hogy a pa-nathéni körmenetben nők is résztvesznek, a körmeneten tán-

¹⁾ Quintilianus, Inst. orat. XII. 10. 7. „*nilhil ausus ultra leves genas.*“ Polyklet kiválólag athleta-szobrokat készített és nála megtaláljuk a főt jelzett kétféle irány közti különbséget, sőt ellentétes, t. i. az istenek szobrait nem volt képes ábrázolni: „*non explevisse deorum auctoritatem videtur.*“

²⁾ Lucian. Jup. Tragoedus. 33.

³⁾ Az aeginai szobrokon Athena és a férfi harcosok arcza egy és ugyan-az, tehát még nem különböztették meg a férfi és nő arczot a szobrászok.

colnak. Ugyancsak Athénben Poseidon ünnepén a nyilvános megfürdés is a szertartások közé tartozott. Egy ilyen ünnepi fürdés alkalmával mutatta magát Phryne először meztelenül a közönségnek. Phryne egyike azon nőknek, a kiktől tudjuk, hogy a szobrász műhelyében is szolgáltak mintául. Arra hogy tisztességes nő mintának állott, csak egy eset van feljegyezve: Elpinike állott Polygnotos festőnek,¹⁾ Zeuxisnek Helena képéhez az öt legszebb nő Krotonban.²⁾ Rendszerint a hetaerákat találjuk a szobrász műhelyekben. Phryne, Glycera, Aspasia, Theodata a legszebb athéni hetaerák egyszermind mintának állanak. Sokrates egy napon elvezeté tanítványait Theodatához, a ki épen akkor mintául állott egy festőnek. E nőkről még sok adoma van följegyezve, melyek sok valót és valótlant összevegyitenek, nem oly fontosak azonban, hogy szükséges lenne e helyen megvitatásukba bocsájtkozunk. Mint feltűnő valamit akarjuk megjegyezni, hogy Athén, a hol a művészet legjobban virágzott, épen ez időtájt szegény volt szép nőkben: Phryne thebai, Glycera Thespiából való, Aspasia hazája pedig Milet.

A kanon arányain iskolázott növendék az élő természet után szabad szemmértékkel mintázta alakját „από τῆς ζωῆς τῆν ὁμοίαν φαντασίαν“ mint Diodorus Siculus mondja (I. 98.). A műhely iskolájából kilépett növendéket vele született jó izlése a szép természet felé vonzotta. A milyen volt az egész nemzet, mely lángragyuladt, lelkesült a szépért, mely imádtá és istenítette a szépet, — olyanok voltak e nemzet művészei is. A természet, a szép valóság karjaiba veték magukat, onnét meritették az inspiratiót remek alkotásaikhoz, melyek bámulatra ragadták kortársaikat és megörökítették izlésük hírnevét.

Dr. Pasteiner Gyula.

A MAGYAR NOMINATIVUS.

(Folytatás.)

Mint „holnap ilyenkor“ van „esztendő ilyenkor“

Hej violám enyém lesz

Estendő ilyenkor. Erdélyi, Népd. II. 61. lap. v. ö. 466. lap.

v. ö. estend' ilyenkor Nyőr. II. 23. lap.

Estendő ez nap úri házamnál

vigan lakom vala. 1571-ből. Erdélyi, Népd. I. 327. lap.

Ezen *Estendő* valamint az *esztendeje, napja, hete, hónapja*

¹⁾ Plutarch. Kimon.

²⁾ Plin. 35. 64. Hírbásan Agrigentum Pliniusnál.

ideje-féle adverbialis kitételek valóságos nominativusok és pedig egész mondatból vált kitételek.

- v. ö. Ma hét esztendeje, téjes harmad napja
 Hogy estem rabságra, szörnű nagy fogságra. Vadr. 9 lap.
 Esztendeje *van hogy* elment. Erdélyi, Népd. III. 125. lap.
 Pedig most harmad ideje (= éve)
 Török búzát veték ide. Vadr. 335. lap.
 a ki téged *ma esztendeje* látott. Vadr. 372. lap.
 Bimbó ökrünk nagy szarva
 Nem fért az istállóba,
 Melyet vetünk lopással
Esztendeje Kállóba. Népk. gyűjt. II. 215. lap.
 Nem látta már *esztendeje*. Tompa. Vers. II. 124. lap.

E példák fokozatosan mutatják ezen adverbialis kitétel keletkeztét. A két utolsóban már azt sem mondhatni, hogy „hogy“ van kihagyva. V. ö. M. Ny. VI. 217. lap. (A hogy, ha mellőzésére nézve v. ö. Erdélyi, Népd. I. 335: lesz oly idő, leverí = hogy leverí. Ballagi Példab. 1348: *Jele* nem szereti, mert szembe dicséri. U. o. 2902: A hadakozásban jobb, hogy (vagy ha) lovadat az ellenség sövényéhez mint a magadéhoz kötöd).

A mikorság jelentésére szolgál a *jövet* s *menet* nominativusa is. V. ö. M. Ny. VI. 217.

- Tanácsot azonban ülnek vala mindég,
 Buda királylyal, vagy külön, a leventék,
 Benn a palotában, s kívül az erkélyen,
Jövet is az úton, *menet* is útfélen, Arany, Buda hal. 211. lap.
 Felült hát a számarra; *mig ment* lassan ment, de *jövet* megsarkanyúzta. Népk. gy. I. 462. lap.
 Még ott elgondója magába, hogy *hazajövet* a fődes urának aggya.
 Vadr. 465. lap.
 Adj egy csókot mást nem kérek,
 Nem sokára visszatérek.
 Egyet kettőt hármát négyet
Vissza jövet megadd őket. Erdélyi, Népd. III. 130. lap.
 Kézbeli baltájával a fák oldalait megforgácsolta, hogy *vissza jövet*
 el ne tévelyedjék. Erdélyi, Népd. III. 248. lap.
vissza jövet is hezzik szájjon. Vadr. 416. lap.
haza menet belé teszi a csákójába. Népk. gy. I. 423. lap.
 A követ *vissza menet* és a küs városkában halt meg. Vadr. 417. lap.

M ó d h a t á r o z ó k.

A nominativus-képű módhatározók közt is vannak olyanok, melyek kopás következtében rag és képző nélkül valók ;

de olyanok is, melyeknél kopásról szó sem lehet. A két fajtának tüzetes megkülönböztetését későbbi kutatásra kell bíznom. Ezennel csak példákkal szolgálók.

gyalog: gyalog katona *gyalog* jár. v. ö. M. Ny. VI. 217. lap.

mezitláb: *mezit láb v. meszti láb*. M. Ny. V. 77. lap.

nines okosabb mind a lúd,

Télbe nyárba gyalogút;

Hopp a jégen mezitláb

Ugy kimilik a eszmát. Vadr. 146. lap.

Mer ha mezitláb járna, láb járna,

Piros eszmát nem várna, nem várna. Vadr. 215. lap.

négykézláb: mert alig tudott négykézláb oda felmászkalni. Mátisfalvi Göttfy
Borbála. Hóra pórhada 24. lap.

balog: *Balog* addig tépegeted,

Mig nem birod a kezedet. Vadr. 342. lap. v. ö. M. Ny. VI. 217. lap.

homlok: *hanyatt homlok*, közöns.

Péld. Hanyatt homlok törbe menni. Himfy I. 50. lap.

Távol hagyitva ugy ütém,

Homlok az földre leejtém,

Fegyverével fejét vevém,

Zsidók szégyenét eltörlém. Vadr. 271. lap.

Ezeket is: *homlok bukva, homlok borulva, homlok ütköző* (Nyör. III. 451. lap) szintén ugy kell magyaráznunk, hogy homlok valóságos adverbium. (Tehát nem oly összetétel, minőnek Simonyi veszi.)

részut: szeme részut pillog. Arany, Buda hal. 35. lap.

de: *részut*-nak is írva. Fábíán Luer. IV. 423.

egyrét. stb.: kétrét jobban elér, mind egyrét (t. i. a szorgalom). Vadr. 343. lap.

Kétrét vékonyabb, mind egyrét. (t. i. a nyomorúság) Vadr. 343. lap.

Próbáltam egyrét, föléri-e az eget, nem éri; kétrét próbálok, hát még az égen is felül ér. Népk. gy. I. 467. lap.

Ojan bánat a szívemén,

Két rét hajlott az egeken;

Egek, egek, szánnyatok meg,

Bánatimtól méntseték még. Vadr. 156. lap.

Ojan bánat a szívemén,

Két rét hajlott az egeken.

Ha még egyet hajlott vóna,

Szívem ketté hasatt vóna. Vadr. 174. lap

Ingem anyám megátkozott,

Mikor a világra hozott;

Az egekre felkiáltott,

S az egeken két rét hajlott. Vadr. 208. lap.

magassága olyan volt, hogy nyolezrét görnyedve bujt be a házba.

Erdélyi, Népd. III. 293. lap.

v. ö. M. Ny. VI. 217. lap. *kétrétüleg* kezibe csombojította. Vadr. 399. lap

azon mód, szörnű mód, csoda mód stb.
v. ö. azon módulag.

Helyhatározó.

Olyan nominativus is akad, mely a hová vagy hol kérdésnek felel meg. Ilyen: ország-világ:

Elmegyek én *ország-világ!*

Itt hagyom a barna kis lányt. Vadr. 286. lap.

ment *ország-világ* sirdogálva bujdokolni. Erdélyi, Népd. III. 293. lap.
a tükör mindig csúfolta őt, már most jár *ország-világ*, a gyermekek hajigálják, ő pedig mindig utánad siránkozik. Erdélyi, Népd. III. 211. l.
v. ö. megy világnak, világgá, jár messze földön.

A talan-telen-féle melléknevek ul-ül-lel vagy a nélkül is lehetnek igehatározók. V. ö. M. Ny. VI. 217. lap.

Katerina *éllen ülán* titokházában belmenvén. Kat. próz. leg. 266. lap.
étlen keltem fel asztaltól. Mikes. I. 7. lap.

A mennyei harang *huzatlan* szólalék,

A mennyei ajtó *nyitatlan* megnyilék. Vadr. 125. lap.

És a várt idő is eljött *kértelen*. Garay. 686.

Virágomnak szépit *nyitatlan* leszötték. Vadr. 8. lap.

Ezer mise gyertya

Gyójtatlan gyullagyk,

Ojtatlan alugyk. Zala. M. Ny. V. 336. lap.

Verje meg az Isten, *veretlen* ne hagyja. Erdélyi, Népd. II. 209. lap.
mondatlan is tudják. Kriza. Nyőr. I. 130. lap.

Mikor alusznak, és *viyyázatlan* vannak az emberek. Pázmány Pr. 990.

Bár csak tudnál elhalgatni valamit *szótétellen*. Vadr. 358. lap.

azután a pögyit (= dugóját) so se haggya *rátétellen*. Göcselj.

Nyőr. II. 178. lap

Míg a bagoly ballaga

Addig szúnyog meghala.

Testamentum tétetlen,

Kalács-czipó sületlen.

Igy közli a Nép. gyűjt. II. 326. lap. Simonyi, Nyőr IV. 298. lap, így olvassa: meghala (pont nélkül) testamentum tétetlen. Magában véve helyes; de a következő sor ugylátszik, az eredeti közlést igazolja.

A főnevekből vált melléknevek közül csak néhányat említünk, melyek képző nélkül is határozókul használatosak:

a gazdasszony kiszalad nagy *lelketlen*. Népk. gy. II. 419. lap, mely példa a Nyőr. I. 458. lap, a rag elhagyás rovatába van iktatva.

Elnézném én szemed s ajkad

Untalan. Petőfi diszk. 405. lap. O. B. kisasszonyhoz.

Az én szívem *szertelen* fáj. Erdélyi, Népd. I. 12. lap.

Igen érdekes látnunk, hogy nemcsak a hogyan, hanem a hányszor kérdésének megfelelő talan-telen-es határozó is elhagyja képzőjét.

Megkötöm lovamat cédrusfa ágához,

Számtalan borulok angyalom válához. Erdélyi, Népd. I. 46. lap

v. ö. M. Ny. VI. 217. l. Háromszékb. számtalan -- számtalanszor v. — ul.

Elvétve még egyéb tünetenyeket is látni; de azok oly fajták, hogy semmi szabályba be nem válnak.

Ilyenek:

röttentő mögijett erre a szögény kiráj. Népk. gy. I. 419. lap.

nyilván hanyag kiejtés okozta: rettentőn helyett:

borzasztó megharagudott. Népk. gy. II. 397. lap. == borzasztón.

Azért hogy egy kicsit ragyás,

Ó az én szeretőm, nem más;

Illik neki *rettenetes*,

Hogy egy kicsit himlőhelyes. Erdélyi Népd. II. 20. lap.

A comparativus *később* melléknévi természetét egészen elvesztette. Ha melléknév kell azt mondjuk hogy: későbbi.

Van még néhány példa rá, hogy a melléknév comparativusa képző nélkül adverbium gyanánt áll:

mélyebb mélyebben helyett (25. lap, de hol?)

jobb

Magamban nevetem

Az egész világot,

Nála *jobb* szeretem

A magánosságot. Erdélyi, Népd. I. 225. lap.

Jobb szerettünk édes Hazánkért meghalni. Guadányi, Rontó P. 48. lap.

A latin primus-nak megfelelő nominativus praedicativus a magyarban is található.

Ludas ember *első* szől. Ballagi, Példb. 4920.

Közép és felső foka már valóságos adverbiumul szolgál, s dehogyan marad mindig melléknévnek, mint a Nyelvőr I. 241. lap, állítja, sőt alig látni példát, melyben elsőbb melléknévül szerepelne.

Boszúságot *elsőbb* ne cselekedjél. Toldy Régi magy. mesék sat. 253. l.

elsőbb én mégyek; *elsőbb* énnyi köll. Veszp. Nyőr. II. 134. lap.

Virágzik a vicenzai temető,

Temessenek engem belé *legelsőbb*. Népk. gy. II. 185. lap.

hogy *eleven* ne kínozzon a keserves fájdalom miatt. és *halva* ne hagyjon az odaveszett böcsületre nézve. Faludi U. E. 99. lap. fogjatok fegyvert ellene, és parancsolattját *bátor* semmibe hajtsátok.

Haller. Hárm. Ist. I. 7. f.

hahogy olyan nemes rendbeli légyen mint *igaz* te, és olyan szép legyen testébe mint *igaz* te, és hogy olyan kazdag leszen marhával és jószággal. kincsessel, arannyal, ezisttel, mint *igaz* te. Kat. leg. 213. (lap. Itt *igaz* — *igazán*). épen ezt hagyom teneked, hogy ne menj olyhoz, hogy ki nem leszen oly hatalmas és beles, tudományban mint *igaz* te, és olyan eszes és elmés mint *igaz* te. u. o. 214. lap.

Guadányi Rontó P. 16. lap. ezt olvassuk:

Némátskák alusznak, semmit sem szólhatnak,

Hangot-is bajokról sírva adhatnak.

Igy kell-e értenünk mint azt, hogy Szegények alusznak? vagy Némátskák, alusznak?

(Folyt. köv. számban.)

Ponori Thewrewk Emil.

„A MAGYAROKHOZ.”

— Berzsenyi ódája, latinra fordítva. —

*Delicta majorum
immeritus lues.*

Marcessis . . olim Marte ferox Magyar!

Annon vides ut degeneret genus

Árpádi et iras caeli acerbas

Et miserae patriae flagellum?

Jam vidit octo saecula, sanguine

Foedata multo, turrigera haec Buda,

Furore quamvis saepe adacta

Teque tuosque terebat ardor.

Mi crede, evertet mos modo, quem foves

Turpisque fetus sanguine vipereo

Arcem superbam, quae frequenter

Moenia viderat obsidere.

Nec castra quondam tartarici ducis,

Nec turbulentus turcicus armiger

Terrebat oppugnans trementes

Intra Asiam populatus urbes.

At non necavit Zápolya caedibus

Aetate tristi vel nece subdola:

Sed foeda fraterno cruore
 Dissidiis stetit arx superstes.

Mos tunc avitus, spartiacum robur
 Gessere bellum per varias vices,
 Clavamque ludendo triumphans
 Herculeis manibus vibravit.

Peris veneno nunc, nece languida!
 Vides ut altam sternere non queat
 Quercum procellae vis, sed intus
 Comminuant tineae radices.

Verum aura lenis quam cito proterit!
 Res namque recte publica nititur
 Virtute morum, qua relicta
 Roma ruit iuga dura quæsta.

Magyar quid est nunc? Lar sybariticus,
 Destrinxit artem, quæ sibi propria
 Villamque disiectis amoenam
 Moenibus ex patriis erexit,

Sagumque avitum posthabuit novo,
 Linguae sonoræ prætulit exteram,
 Gens orba prostrato patrono
 In puerilibus est morata,

Diversa quanto fulmina bracchio
 Attila torsit per vada sanguinis
 Cum gentibus congressus orbis
 Dimidii, trepidantis iram.

Non ille tali milite straverat
 Hostes ad Istrum, qui patriæ pater
 Árpád, nec illa gente Hunyad
 Tela Arabum repulisset unquam.

Hac lege quidvis pro dolor, occidit!
 Fortuna cunctis imposuit iugum,
 Tollitque subvertitque ludens,
 Ut lubet atque animo procaci.

Subvertit aetas bracchio aheneo
 Quidquid vigebat: concidit Ilium,
 Carthaginis superba moles,
 Roma quoque et Babylon praealta.

Tamaskó István.

MIKOR IRTA BERZSENYI EZT AZ ÓDÁJÁT?

Most, hogy e híres ódát latinul is bemutatjuk helyén valónak tartjuk, hogy keltét is szóba hozzuk.

Berzsenyinek csak kevés verséről tudjuk, hogy mikor keletkezett. A régibb kiadásokban, sőt magában Berzsenyi kéziratában is oly sorba vannak állítva, mely minden alap és irány nélkül való. Azért Toldy az 1860. évi kiadásban el is tért a Helmecezy s utódai-féle kiadásoktól, s eljárásáról számot is ad előszava VII. s köv. lapjain. A többi közt a IX. lap így szól a versek régi rendje ellen:

„Egyetlen, mert praegnans, például álljon itt: „A magyarokhoz“ czimzett híres ódájának elhelyezése: mi lelhetne a költőt, kérdezzük, hogy, a ki az előtte álló ódákban nemzeti bizodalommal és örömmel van eltelve, itt a nemzeti sülyedés által van eltelve, s majd a következőkben, minden külső esemény, vagy a költő kebelében szükségkép véghez ment változás tudva lévő motivuma nélkül, egyszerre ismét lelkesedve tekint a jövőndőbe? Csak oly verselő darabjainál egykedvű dolog a rendezés, ki jelentékeny kedély-élet s érzület (Gesinnung) nélkül csinálgatja verseit s mert nem élményekből fakad költészete, s így külső valóság nélkül van, bármely sorba állítja ezeket, ephemer szülöttei maradnak az ügyességnek s legfeljebb a kimiveletlen költői tehetségnek.“

U. o. Berzsenyi életében a 7. lap ezeket mondja:

„Így folyván a dolgok, mint hanyag iskolást atyja 1796-ban végkép haza vitte, s őt a gazdasághoz alkalmazta. E mellett a római remekírókhoz vonzatását látván, maga olvasta vele a latin prózairókat; a költőktől azonban óván őt, a lánglelkű ifju éjjel titkon társalkodott azokkal; s ki eddig csak gátolt szerelmeit énekelte meg, az 1790 2-ki buzgó korra következett lankadáson elkeseredve, azon csodálatos ódában fakadt ki római lelkülete (Romlásnak indult, hajdan erős, magyar!), mely egykor az összes nemzetet meg vala rázandó. De majd 1797-ben a szombathelyi sikon táborozó felkelt nemesség láttára bizodalommal telvén meg kebele, visszavéve vádjait, lelkesedett örömmel énekelte ama két ódát: „*A felkölt nemességhez*“ a szombathelyi táborban“, és „*Herczeg Eszterházy Miklóshoz*“, midőn a szombathelyi táborban commandérozá a nemességet“

Azt az állítást, hogy „visszavéve vádjait“ Toldy „A felkölt nemességhez“, 1797. évbeli ódának 5. és 6. versével:

Méltán bíráskodám előbb

Hogy hérósz eleid nyomdokiból kitérsz

támogatja. E sorok alapján következheti Toldy, hogy ezt az 1797. évbeli ódát a *Romlásnak indult* kezdetű óda megelőzte.

Toldy okoskodása egészen szabatos; jóllehet meg kell vallanunk, hogy egyéb bizonyíték nélkül efféle dolog legfeljebb valószínűnek mondható.

Az óda keletkezete tehát úgy látszik 1797 előtti időbe esik. De tudni való, hogy Berzsenyi később átdolgozta.

Az óda, a mint a Toldy közölte variánsok mutatják (350 és 351. lap) Berzsenyinek 1808-ban készült kéziratában hosszabb volt s több helyütt máskép hangzott, mint ahogy azt a kiadások közölték. Mikor történt az ódának átdolgozása? Erre bizonyos feleletet adhatunk.

Nem egyszer hallottam boldogult atyámtól azt, hogy mikor Berzsenyi Pesten járt s végig menvén a hatvani utcán meglátta, hogy a hatvani kaput s a város falait lebontották s helyükbe házakat építenek, akkor költötte ő eme sorokat:

Mi a magyar most? — Rút sybarita váz.

Letépte fényes nemzeti bélyegét,

S hazája feldult védfalából

Rak palotát heverőhelyének.

Itt az a kérdés vetődik fel: mikor bontották le a hatvani kaput? Hogy erre felelni tudok, azt Kammermeyer Károly polgármester ő nagyságának köszönöm, ki a szükséges adatokat meglepő készséggel juttatta tudomásomra.

A dolog nemcsak a jelen esetben, hanem különben is Pest történetére nézve érdekes levén, kétszeres okunk van az adatokat hivatalos alakjukban, egész terjedelmükben közölni:

I. Pest sz. kir. város 1808. évi Junius 10-én tartott tanácsülés jegyzőkönyvéből.

4027. Nro 12942 ddo 7. Junii a. c. Ex. Consilium R. L. Hung. dispositiones relate ad demolitionem Portae Hatvaniensis et submittendum Planum sumptuumq: projectum costruendi Canalis per plateam Hatvaniensem, et forum S. Sebastiani ad Danubium penes actu operantem in gremio Cittis hujus Illuum D. Commissarium Reum factas pro directione, et congruo notitiue statu Benigno-gratiosae communicat.

Benigno-gratiosum hoc Intimatum Magistratui pro statu notitiae, et directione deserviens electae etiam Civium communitati in partibus communicetur.

II. Pest sz. kir. város 1802. évi April hó 3-án tartott tanácsülés jegyzőkönyvéből.

1558 802.

Die in Wirthschafts-Angelegenheit aufgestellte Magistrat-Commission überreicht das unterm 2. April 1802 verfaßte Protokoll von Nr. 119 bis inclusive Nr. 136 zur Mag: Entscheidung.

136. ad 10. wird Herr Rittmeister von Kögl Magister abgeordnet, welcher durch Kunstverständigen untersuchen lassen wird, ob nicht das gedachte (Hatvaner) Thor ohne

Beischädigung der Nachbarlichen Häuser abgebrochen oder wenigstens erweitert werden könne.

K. m. f. Kiadta Boráros s. k.

III. Pest sz. kir. város 1802. évi Május 31-én tartott tanácsülés jegyzőkönyvéből.

2610.

Herr Rittmeister und Magistrats-Rath Josef von Kögl unterleget in Folge Magistratual Auftrages von 3. April l. J. in Betreff der Behandlung des Hatvaner-Thores, ob selbes abzutragen sei, und hinweggeschaffet werden könne oder ob es möglich sei einen Wachtthurm darauf zu setzen, den mit Kunstverständigen aufgenommenen Augenschein mit beigelegtem Plan, worüber der weitere Magistratual Bescheid gewärtiget wird.

* * *

Da dermahlen mehrere öffentliche Gebäude aufgeführt werden, mithin nur nach Vollendung derselben von weiteren Ausführungen etwas verfügt werden kann, so ist dieser Bericht sammt Plan einstweilig in dem Stadt-Archiv beizulegen.

K. m. f.

IV. A szépitő bizottmány 1808. évi Sept. hó 21-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből.

4. Unter denen angeführten Abänderungen geschieht die erste Erwähnung von dem Hatvaner-Thore, durch dessen Demolirung der Hatvaner-Gasse freie Aussicht und Bequemlichkeit verschaffet würde.

* * *

Da einerseits die Abbrechung des Hatvaner-Thores auf hohen Befehl der Hochl. f. hung. Statthalterei, durch besondere Mitwirkung des Titl. Hr. Hofrathes Michael Grafen von Nádasdy als vormahligen Commissairs in Pest bereits bewerkstelliget und die hierzu nöthigen Spesen aus den freiwilligen Beitrage des Nachbars und Hauseigenthümers Peckelka bereits bezahlt worden sind, andererseits aber zur Erreichung jenes Hauptzwecks, daß nämlich die so sehr gangbare, aber ohnerachtet der schon geschebenen Demolirung des Thores auch jetzt noch sehr beschränkten Passage von der Hatvaner-Gasse in die dortige Vorstadt, noch mehr erweitert zc. zc.

Gefertigt durch Johann Lechner m. p.

Commissions-Actuar.

Ezen hivatalos adatokból kitünik, hogy már 1802-ben szó volt a hatvani kapu lebontásáról; de a lebontás 1808-ban történt, aminek valóságát — a polgármester szives levele szerint — azon körülmény is megerősíti, „hogy midőn 1808. évben a pestvárosi szépítési alap (Verschönerungsfond) létrehozott, s ebbe a város tulajdonát képező felette nagyszámu üres háztelkek felvétettek, ezen telkek közt volt a hatvani kapu mindkét oldalán levő terjedék is.“

E dologgal megismerkedvén, megint Berzsényihez fordulunk.

Berzsényi kézírata, mely verseinek gyűjteményét képezi, tudvalevőleg 1808-ban készült. (Toldy előszó VI. lap.)

E kéziratban ódánk szóban forgó versszaka helyett e kettő áll :

Vallástalanság rút szüleményei,
 Erkölestelenség, minden utálatos
 Förtelmek áradnak hazánkra,
 Régi nemes magyarok porára.

Fegyverre termett szép deli ifjuság
 Kardforgatásban nem gyakoroltatik ;
 Nem tud nyeregben, nem tud ádáz

Tátosokon leragadva szökni. (Toldy kiad. 350. l.)

E két versszakot Berzsényi a hatvani kapu táján történt építkezések megláttakor a szóbanforgó velősebb versszakkal váltotta föl.

Ennek az idejét is meg tudjuk határozni. Berzsényi 1810 tavaszán volt először Pesten. A változtatás tehát előbb nem történhetett; de utóbb sem; mert annak a jelenetnek, hogy a feldult védfalból palotát raknak: előbb lehetett tanuja 1810-ben mint 1813-ban, amikor másodizben Pestre került, a mely alkalmat a hatvani kapu lebontásától már 5 év választ el, míg ellenben az 1810. év a romlás és épülés képét még világosan mutathatta.

Ezt az állítást teljesen igazolják még a következő adatok.

A sajtó alá szánt kéziratról Kazinczy 1808. dec. 27. ezt írja Berzsényinek:

„Verseid immár jó ideje hogy készen állanak, s várják az alkalmatosságot, mely őket Pestre vigye Szemere Pál barátomhoz.“

S ódánkra ezeket a megjegyzéseket teszi 1808. dec. 23. irt kritikái levelében:

„Strophe 9. Az utolsó sor nagy sütés. Pótold ki.

Str. 10. lin. 1. ifjuság vétkes pronounciatio. — Atila vagy Attila, soha nem Atila.

Str. 14. *Módi majom*, gúnyolásra méltó. Ez meg nem maradhat.

Str. 15. *Guadányi* tréfának jó: de nem ily felséges ódába, — *utálva* — *leromlott* és *leomlott* a penultima strófában.

Egy ily erőt és nagyságot lehellő ódában nem maradhat sütés, mert az gyengeséget mutat, pedig a gyengeség meghazudtolja az erőt, s a nagyságra lobbantó óda nevetséges lesz.“

Mind oly kifogások, melyek az óda eredeti alakját illetik.

Berzsényi 1810 tavaszán Pesten levén, verseinek Kazinczy által változtatások és kihagyásokkal leirt példányát

átvette, s ennek folytán írta neki april 8. d.: „Eddig úgy hiszem, Szemere tudtodra adta, hogy én Pesten lévén, *a csomót kezemhez vettem.*“

Jun. 23. Kazinczyhoz irt levelében így szól: „*Verseimmel sok vesződségem volt, míg némely hézagokat kipótolhattam: . . .* minden iparkodásom mellett is sokakat kéntelen valék meghagyni az eredeti nyersségben.“

Sept. 1. tudatja Kazinczyval, hogy versei „régén Pesten vagynak.“ „Írj — ezen kéri Kazinczyt — Szemerének, hogy tegyen vele, a mit tehet, hogy ismét Pestre ne kelljen mennem.“

Berzsényi ezután csak nyomtatásban látta megint a verseit.

Ez kiderül a Kazinczy s Berzsényi közti levelezésből, a honnan megtudjuk, hogy 1812. febr. 27. Berzsényi munkája már „kiszabadult a censuráról“ (így!), s hogy Helmeczy kezéhez került, a ki a nyomtatást intézte. Helmeczy ezt írja az előbeszédben: „Berzsényit én személyesen nem látám még, a mint ő sem még engem!“ Csak a könyv megjelenése után találkoztak. Ha Berzsényi még nyomtatás közben láthatta volna verseit, a Helmeczy ejtette változtatások, melyek miatt Berzsényi annyira boszankodott (l. Döbr. kiad. 257. lap v. ö. Kaz. levelezése B. D.-l-el, 273 lap) semmikép sem maradtak volna meg.

Világos tehát, hogy Berzsényi 1810-ben alakította a maga ódáját úgy, amint azt most bírjuk.

Eszerint úgy hiszem a chronologiai kérdést elintéztük. Mindamellet épen czikkem végén jutnak eszembe Goethe szavai:

Die Frage: woher hat's der Dichter? geht auch nur aufs Was, vom Wie erfährt dabei niemand etwas. (Goethe 1855. kiad. III. 160).

P. Thewrewk E.

„A SYRACUSAI NŐK“ VAGY „AZ ADONIS-ÜNNEPLŐK.“

Theocrit. XV.

A siciliai dórok ismeretesek voltak víg kedélyökről és élczre és bohóságra való hajlamukról. „Nunquam tam male est Siculis, quin aliquid facete et commode dicant“, — mondja Cicero. Gazdag és élénk városaikban vette kezdetét a comedia, valamint annak egyik válfaja, a mimos, azaz a köznapi életből vett genrekép. Ez utóbbit az irodalomba Sophron vezette be, ki éles megfigyeléssel, természetihven rajzolta az alsó néposztály életét sajátosságos, rhythmikus prozában. A siciliai dór dialectus alkalmazása, a közember által kedvelt példabeszédek és szójátékok gyakori beleszövése hű localis színezetet adtak e képeknek, és így nem csoda, hogy azok sokáig nagy becsben álltak a nevetni szerető népnél. Plato

Siciliában megismerkedvén Sophron mimosáival és megkedvelvén azokat, Athénban is népszerűséget szerzett nekik, sőt azok nem voltak befolyás nélkül dialogusainak alakítására.

Theocrit, ki szerencsés érzéssel felismerte, hogy az alexandriai kor túlfinomított műveltsége és tudákossága közepette költői érdekre leginkább az egyszerű népelet hű rajza számíthat, Sophron nyomdokaiba lépett, csakhogy a megváltozott igényekhez képest a mimost is a művészet magasabb fokára emelte. A rhythmikus prosa szabadságában ömledező beszédet az elegantiával kezelt hexameter korlátaiba szorította, a kifejezés érdességét simította, a közönséges sicíliai dór nyelv helyett egy mesterségesen finomított dorismust használt, mely csak ott közeledik a sicíliai patoishoz, hol a localis színezést megkívánja.

Egy kis remekmű e nemben az, melynek fordítását itt megkísérlettem. Theocrit azt Sophron: „Az isthmusi játékokat néző nők“ című mimosa példájára írta. E genrekép szintere Alexandria, hol II. Ptolemaeus Philadelphus fényes udvaránál nagy pompával ünnepelték évenként nyár derekán az Adonis-ünnepet. Két napig tartott ez ünnepély; az első nap örömnep volt, melyen fényes látványosságokkal és dicsőenekkel ülték meg Adonisnak a Hadesből való feljöttét; a második nap gyászünnep volt, és a nők nagy menetben, gyászdalokat zengedezve vitték Adonis képét a tengerhez, hogy azt ismét a Hadesnek átadják. (E második napra vonatkozik Bion *Ἐπιτάφιος Ἀδωνίδος* című gyászdala). Az Adonis-ünnep alkalmával tehát Gorgo, egy férjével Alexandriában tartózkodó syracusai nő eljön földijéhez, Praxinoához, hogy együtt menjenek a királyi palotában tartandó ünnepélyre. Míg Praxinoa készülődik, a nők trécselnek, szidják férjeiket, Praxinoa zsörtölődik cselédje ügyetlenségén, végre elkészülve az utcára lépnek, hol nagy tolongásba kerülnek és alkalom nyílik Ptolemaeus gondos kormányát dicsérni; végre nagy bajjal bejutnak a királyi palotába, bámulják a kifejtett pompát, míg az énekesnő elkezd a dicsőeneket, melynek végeztével a nők elégedetten távoznak.

A Syracusai Nők vagy Az Adonis-Ünnepelők.

Gorgo.

Itt van Praxinoa? ¹⁾

Praxinoa.

Ah Gorgóm, végre is; itt van.

¹⁾ E szavakat Gorgo az ajtó előtt mondja, hogy jelenlétét tudassa a bennlevőkkel, úgy mint mi kopogtatni szoktunk. Plutarch Inst. 31. Lac. 31. spártai szokásnak mondja: *Ἔθος ἦν αὐτοῖς μηδὲ ζόπτειν τὰς ἀώλειους θύρας, ἀλλ' ἐξισθῆν ῥοάν.* I. Becker, Charikles I, 102.

Még csoda hogy jöttél. Széket hozz, Eunoa, gyorsan.
Tégy rá szőnyeget is.

G o r g o.

Jól van mind.

P r a x i n o a.

Édesem, ülj le.

G o r g o.

Oh a szegény lelkem! csak nagy bajjal menekültem
Praxinoa, a sok néptől, a sok fogatoktól. 5.
Mind tele pompával, tele minden diszes urakkal.
S szörnyen nyulik az ut, nagyon is távol lakol itten.

P r a x i n o a.

Hja az az ostoba férj, a világ végén fogadott fel
Barlangot, nem is emberi szállást, hogy ne lehessünk
Szomszédok; daczból, az irigy, mindenben a régi. 10.

G o r g o.

Lelkem, Deinon férjedről ne beszélj illetéknép
A kis buksi előtt; lám nagyba' mereszti szemét rád. —
Bátran Zopyrion, kedves, nem szól a tatáról.

P r a x i n o a.

Sejt a porongy valamit, bizony isten.

G o r g o.

Jó a tatácska.

P r a x i n o a.

Nos az a másik apácska a multkor — nem tudom épen 15.
Napját — lugsó s tengeri füért¹⁾ ment a piacra,
Hát az a másfél ölnyi kamasz tisztán szemetet hoz.

G o r g o.

Csepp se különb az enyém, az a pénzörvény Diokleidas.
Őt gyapjat vett tegnap, a vásár ronda pizokját,
Hétdrachmás kutyaszórt, szétfoszlott ócska tarisznyát. — 20.
Ámde siess, a felöltödöt vedd és a ruhádat.
Menjünk dús Ptolemaioshoz, fejedelmi lakába,
És az Adonist nézzük, a fejedelemasszony ezuttal,
Mint hallom, rendez csodaszépet.

¹⁾ Mindkettő arczfestéknek használtatott.

Praxinoa.

Hja telik attól.

Gorgo.

Mit láttál, arról azután másnak te beszélhetsz. ¹⁾ 25.
Indulhatnánk már.

Praxinoa.

A kinek nincs dolga, vigadhat. ²⁾

Eunoa, vedd el a zsámolyt már, tedd újra az utba, ³⁾
Renyhe cseléd! biz a macskáknak kell jó puha párna.
Mozdulj már, vizet adj gyorsan. Hisz először a víz kell,
Ő meg a szappant hozza. — Csak add hát. Bamba, lesz
egyszer? 30.
Önts vizet. — Oh a szerencsétlen tele önti ruhámat.
Hagyd el már, úgy jól rosszul meg volna a mosdás.
Hol van a nagy szekrénynek a kulcsa? Csak add ide gyorsan.

Gorgo.

Praxinoa, igazán gyönyörűn áll néked e fodros
Öltöny. Mondd csak, sokba került neked a szövete? 35.

Praxinoa.

Oh ne beszélj arról, több mint két tiszta ezüst mna
Ment rá. Munka alatt meg szinte kiadtam a lelkem.

Gorgo.

Pompásan sikerült is azért.

Praxinoa.

Jól értesz a bókhoz. —

Hozd a felöltömet, s ügyesen tedd a kalapot rám.
Téged nem viszlek, fiam, el; harap ott a mumusló. 40.
Sírj, a mennyit akarsz inkább mint hogy nyomorék légy.
Menjünk. — Phrygia, ⁴⁾ vedd a kicsinyt s játszáll vele szépen.
Hidd a kutyát be a házba, s utánunk zárd a kapút el. —
Mekkora népár! hogy hatolunk majd rajta keresztül?
Mint a hangyasereg sűrög itt a töméntelen ember. 45.
Sok szépet cselekedtéél, oh Ptolemaios, azóta,
Hogy mennyben van atyád; ⁵⁾ nem lopja meg itt a menőt már

¹⁾ Példabeszéd.

²⁾ Példabeszéd.

³⁾ Solent, qui acerbius vetant, monere ut quis iterum faciat, nempe non impune facturus. G. Hermann, Scholae Theocr. Opusc. V.

⁴⁾ Egy másik cselédnek neve.

⁵⁾ I. Ptolemaeus Soter apotheosisára czéloz.

Csúf tolvaj, hozzá furakodva egyiptomi módra,
Mint azelőtt a garázda csalók csúfságokat űztek.
Egyik a másiknál rosszabb, csupa gyáva gazember. — 50.
Oh Gorgo, hova forduljunk, hozzák a királynak
Szép versenylovait. Jó ember ügyelj, ne taszíts úgy.
Nem mozdul a paraszt, az a rőtfej. — Oh szeleburdi
Eunoa, nem menekülsz? A lovászt még megnyomorítja.
Most örülök csak még, hogy a gyermeket otthon hagytam 55.

G o r g o.

Bátran Praxinoa, hátul maradunk mi, azok meg
Helyben vannak már.

P r a x i n o a.

Magam is eszmélni kezdek.
Már gyermekkorom óta leginkább félek a lótól
S kigyótól. — De hamar, mert itt ez az áradat elnyom.

G o r g o.

A palotából anyus?

V é n a s s z o n y.

Igenis fiam.

G o r g o.

El lehet-e még 60.

Jutni oda?

V é n a s s z o n y.

Próbálva jutott Troiába az achiv,
Szép fiaim, minden sikerül, ha merészen próbálsz.

G o r g o.

Jóslatokat mondott az öreg, s itt hágy a faképnél.

P r a x i n o a.

Asszony mindent tud, még Zeus sem rejtheti titkát.

G o r g o.

Nézd csak az ajtónál, mily nagy még ott a tolongás! 65.

P r a x i n o a.

Roppant nagy. Gorgo, kezedet; te meg, Eunoa, szintén
Fogd meg az Eutyichisét, ¹⁾ tartsd szemmel jól, nehogy elveszsz.

¹⁾ Gorgo cselédje.

Mind együtt menjünk be, ne hagyd magad, Eunoa, rajta! —
 Oh boldogtalan én, már ketté van hasadozva
 Nyári ruhám, Gorgo! Oh ember, Zeusre, ha üdvöd 70.
 Drága neked, kiméld a fölöltömet meg ezentúl.

I d e g e n.

Nem szól énnékem, ámde vigyázok.

P r a x i n o a.

Csunya tolongás.

Mint disznók dulakodnak.

I d e g e n.

Már jó helyre jutottunk

P r a x i n o a.

Mához egy évre is és mindig légy jó helyen ismét
 Hogyha te minket megvédesz, te derék jó ember. — 75.
 Eunoát elnyomják tőlünk, ronts által erővel.
 Bent volnánk mind — szólt a ki ajtót zárt az arára.¹⁾

G o r g o.

Praxinoa, ide jöjj, nézd meg csak e szőnyeget²⁾ itten.
 Mily finom és mily szép, ez az istenek éke lehetne.

P r a x i n o a.

Oh fenséges Athéne, milyen nők szőnek ilyesmit, 80.
 Hát e csodás alakok, mily festők műve lehetnek!
 Mint állnak természetesen, mint lejtének ottan,
 Mintha csak élnének. Mily okos lény mégis az ember.
 Hát még ő maga, mily gyönyörűen nyugszik ezüstös
 Trónon, az első ifjuság pelyhével az arczán 85.
 Ő az Adónis, a kit szerelem követett Acheronhoz.

E g y m á s i k i d e g e n.

Szünjék már, boldogtalanok, a bolond csacsogástok,
 Gerliczepar, megölik szönyújtásokkal³⁾ az embert.

G o r g o.

Nézze az ember, tán rá tartozik a csevegésünk.
 Mást utasíthatsz rendre, de nem syrakusai nőket. 90.
 Hát csak vedd az eszedbe, Korinthusból⁴⁾ eredünk mi,

¹⁾ Példabeszéd.

²⁾ Falonfüggő szőnyeg, melybe az Adonis-mythosra vonatkozó alakok vannak szöve.

³⁾ Az eredetiben az idegen haragjában utánozza a nyujtott dór kiejtést.

⁴⁾ A mennyiben a korinthusi Archias alapította Syrakusát.

Mint hős Bellerophon, ¹⁾ peloponnesi módra beszélünk,
És dór nőknek dór szóval tán még szabad élni.

Praxinoa.

Szent Persephone, az ne szülessék, a kit uraljak
Egy uramon kívül, csak még rád sem hederitek. 95.

Gorgo.

Hallgass Praxinoa, az Adonist kezdi dalával
Zengeni a művész dalnok, Argeia leánya,
Ő a ki már tavál is gyászdalban ²⁾ szerze borostyánt.
Szép lesz a mit hallunk, tudom; im meghajtja magát már.

Az énekesnő.

Istennő, a ki Golgoit kedveled s Idaliont is, 100.

És a magas Erykát, aranyos díszű Aphrodita
Mint vezeték fel néked Adonist bús Acherontól
Mostan, egy év múltán, halkán lépdelve a Hórák, ³⁾
Leglassabbak az égi lakók közt, ámde az ember
Vágyva tekint jöttökre, a mely neki teljesülést hoz. 105.

Kyprosi, lánya Diónának, ki halandó nóből
Istenné, mint mondja a hír, tetted Berenikét, ⁴⁾
Ambrosiát cseppegtetvén keblére a nőnek, —
Tiszteletedre, kinek sok a temploma s elnevezése,
Környezi most minden díszszel Berenike leánya, 110.

Arsinoa, a csodás szépségű, im az Adonist.
Itt fekszik sokféle gyümölcs, terménye a fáknak,
Itt meg ezüst kosarakban a díszes kerti virágok, ⁵⁾
Itt ismét aranyos tartókban syrjai myrrha.

És sütemény is, a mint azt sütni az asszonyok értik, 115.

Mindenféle virágot a tiszta buzába kevervén,
És édes mézből készültet olajba kisütvén,
Mind a mi csúszó-mászó van, mind itt van előtte. ⁶⁾
Ott meg a zöld lugas is, finom ánizszal ⁷⁾ tele rakva

¹⁾ Bellerophon, Glaukos, korinthusi király fia Korinthusban heros gyanánt tiszteltetett.

²⁾ Reiske javítása szerint, ki $\Sigma\pi\acute{\epsilon}\rho\chi\omega$ helyett (mit Fritzsche fenntart, de mit nem lehet kielégítő módon magyarázni) $\pi\acute{\epsilon}\rho\omega\sigma\iota\nu$ ír. E szerint ugyanazon énekesnő az előbbi évben az Adonis-ünnep második napján a gyászdalt énekelt.

³⁾ Az idő az évszakok istennői, kik a türelmetlen vágygyal a jövőbe tekintő embernek lassan látszanak haladni.

⁴⁾ I. Ptolemaeus Soter neje, II. Ptolemaeus Philadelphus és Arsinoë anyja.

⁵⁾ Az Adonis-ünnepre a nők gyorsan nővő, de gyorsan is hervadó virágokatszoktak cserepekbe ültetni, a gyorsan tűnő ifjuság jelképe gyanánt (Fritzsche.)

⁶⁾ A süteménynek mindenféle állatok alakja adatott.

⁷⁾ Az ánizst a régiek koszorukba szokták használni (Fritzsche).

Boltozik, és körül éroszok ott évődve repülnek, 120.
 Mint, ha a szárnyuk nő, a fákon a vig csalogányok
 Ágról ágra szökellve s erőt próbálva repesnek.
 Oh ébenfa is, oh arany, és ti fehér elefántcsont
 Saskeselyük, ¹⁾ kik Zeusnak elé viszitek Ganymedest,
 Biborszőnyeg is ott a falon, mint álom olyan lágy. ²⁾ 125.
 Azt mondhatja Milétus majd, vagy a sámosi pásztor: ³⁾
 „Tőlem ered szépséges Adonis nyughelye itten.“
 Rajta pihen Kypris, s rózsás karjával Adonis,
 A jegyes, a ki tizennyolcz évet alig haladott még.
 Még nem szúrja szakálla a kedvest, még piros ajka. 130.
 Most élvezze jelenlétét Kypris jegyesének,
 Holnap már kora hajnalban valamennyin a tenger
 Mindig tajtékozó hullámaihoz kivezetjük;
 Felbomlott hajjal, s oldott övvel, hogy a keblünk
 Feltárul, rákezdjük erős hanggal dalainkat: 135.
 Csak te jöhetsz, oh Adonis, e földre is és Acheronhoz
 Mind a hőrosz közt egyedül, nem részes e sorsban
 Sem Agamemnon, sem Aiás, a bőszaragú hős,
 Sem Hector, Hekabé mind husz fia közt legidősebb.
 Nem Patrokles, sem Pyrrhos, a Troiából hazatérő, 140.
 Sem nem a még régibb Lapithák és Deukalionok,
 Nem Pélops magzatja, nem Argos disze Pelasgok.
 Légy kegyes, édes Adonis irántunk, s térj meg örömben.
 És most mész, oh Adonis, akárhova jösz, szeretet vár.

Gorgo.

Praxinoa, lám mekkora ész lakik ebben a nőben.
 Mit nem tud mindent, hát még milyen édes a hangja.
 Ámde siessünk már, nem reggelizett Diokleidas.
 Mindig zsémbes a férj, de ha éhezik, úgy vele nem birsz.
 Üdv neked, édes Adon, ⁴⁾ s üdvöt hozz újra, ha megtérsz.

Pirchala Imre.

¹⁾ A mythos ugyan csak *egy* sast említ.

²⁾ V. ö. Verg. Ecl. 7. 45. somus mollior herba.

³⁾ Milet és Samos híres finom gyapjat szolgáltatottak.

⁴⁾ Adonis rövidített alakja.

HAZAI IRODALOM.

Liv. XXI. 16. Egy fölösleges czikk.

Ezt *Zsoldos Benő* ur követte el a „Tanár-egyleti közlöny“ f. tanévi 6. számában. Tárgya következő.

Livius XXI. könyvének 16. fejezetében olvasható: „Sub idem fere tempus et legati, qui redierant ab Carthagine, Romam rettulerunt omnia hostilia esse, et Sagunti excidium nuntiatum est, tantusque simul maeror patres misericordiaeque sociorum peremptorum indigne, et pudor non lati auxilii, et ira in Carthaginienses metusque de summa rerum cepit, velut si iam ad portas hostis esset, ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis, quam consulerent *Nam neque hostem acriorem bellicosioremq̃ue secum congressum, nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem etc. etc.*“ A ki latinul ért, az első pillanatra tudja, hogy ezen általam aláhúzott utolsó mondatokban (és tovább a fejezet végeig) a *megrémült római senatorok felfogása* van leírva (Hogy nem Livius nézeteül veendő, az világos, mert oratio obliqua alakjában van előadva.) Az értelmes olvasó azt is tudja vagy sejtí (ha másból nem, hát e szökből: „animi turbati trepidarent magis, quam consulerent“), hogy a senator urak akkori hangulata egyáltalán nem lehetett alkalmas átgondolt historiai ítélet kimondására, hanem inkább *tulzásokra*. De Livius olvasói, (legyen hogy jó latinok és értelmes emberek), szórakozottak, álmosak is lehetnek, vagy szakadozottan olvashatnak. Azért látta *Weissenborn* czélszerűnek megjegyezni az általam idézett fejezetrész utolsó mondatánál, hogy biz az: „tulzás“. Hiszen megrémült emberektől ki is várna nyugodt ítéletet? A historiai felfogás az e pillanatnyi helyzetet is magában foglaló 2. pún háborúról ott van e könyv 1. fejezetében! Ott elmondja *Livius* — jóval az események után, — hogy a római állam e háboruban végre is életrevalónak bizonyult, bár mit mondott is egyik-másik senator a rémület egy-egy órájában.

Ez az értelme *Weissenborn* rövid megjegyzésének és hivatkozásának. S nem természetes mindez? . . . „Ija pedig nem az!“ *Zsoldos B.* ur itt hibát lát, melyért valaki megrovást érdemel. Kicsoda? „Hát *Weissenborn*.“ Miért? „Mert nem hallgatott annál a bizonyos mondatnál.“ No, az üres fecsegés csakugyan hiba. De két sornyi fecsegésért nem volna érdemes egy hosszú czikket írni. Tán tévutra vezető dolgokat fecseg *Weissenborn*? „Igen! mert ellenmondásba akarja keverni Livius, pedig nincs ellenmondás.“ S ezzel

meg van szerencsésen találva a tétel, melyről cikklet lehet írni. Következik a naivitások érdekes láncolata annak bebizonyítására (a mi felett egy középszerű gymnasistának sem lehet kétsége), hogy az idézett 16. fejezetben a senatorok pillanatnyi nézete, az 1. fejezetben pedig Livius általános ítélete van elmondva. Megmagyarázza Zsoldos ur (a tanár-egylet tagjainak!) hogy azok az aláhuzott mondatok: oratio obliqua, aztán hogy mi az az oratio abliqua (!) Miután ezt megcselekedte, „kellő világítás“ czéljából Liviushoz fordul s fölfedezi, hogy az „a népélet összes nyilatkozatait is visszatükrözi“ művében (uram. ismeri ön Liviuszt?) és hogy Saguntum bevétele idején a népnek, azaz hogy a senatusnak az a „kellemetlen érzelme“ támadt, melyet „metus“-nak hínak. Itt figyelmeztet Zs. ur, hogy milyen fránya dolog az a félelem s nevezetesen, hogy annak hatása alatt „higgadt ítélet nem létesülhet“. Végre kisüti, hogy az az oratio obliqua a senatorok gondolatait foglalja magában és „készségesen aláírja“ ő is, hogy biz az „túlozott állítás“ ! De hát más következik Weissenborn megjegyzéséből? Ha nem: miért írta Zs. ur a cikket? Ha igen: mi az? „Hát az, hogy Weissenborn szerint ez a tuzzás *stimmt nicht zu XXI. 1. 2*“. Már az szent, hogy a megszeppent senatorok felajdulása, mintha a római nép gyáva volna, nem vág össze Livius végleges ítéletével, mely szerint a római nép végre is erősnek bizonyult a puni háboruban; de a ki e tény rövid constatalásából (mert hát Zs. ur sem tagadhatja) akár Weissenborn Livius-sal, akár Liviuszt önmagával ellenmondásba akarja itt szorítani, az „leghelyesebben jár el, ha hallgat“. — Dehogy hallgat! Miután elismerte Zs. ur Weissenborn azon állításának, hogy a senator urak túlozni méltóztattak, jogosultságát, ad vocem: „népélet nyilatkozatai“ megjegyzi a gyengébbek kedvéért, hogy Liviusnak „megvannak a maga nézetei“. Ez a fiatétel. Szerencsés lapozgatás közben fog egy helyet Zs. ur, a hol megint hat az alkalmatlan „metus“ és alkalmat nyújt Liviusnak (szegénynek ritkán volt alkalma!) egy . . . oratio obliqua kiteremtésére! No már most minden kétségen túl áll, hogy . . . tudom is én, hogy mi? A végeredmény az, hogy „nincs alapja azon vádnak“ (melyet nem Weissenborn, hanem Zs. ur gondolt ki), mintha „Livius egy állításáról megfeledkezett, sőt azzal ellenmondásba keveredett“ volna. Quod erat demonstrandum!

Fölöslegesebb és ügyetlenebb cikklet régen nem olvastam. Nem érdemlette meg a nyomdafestéket sem. — kivéve az utolsó szakaszt, melyben elmondja Zs. ur, hogy „magyarázatos kiadás szerkesztésénél *csak az egész mű tanulmányozása után* eredő felfogás vezet kellő sikerhez; az az eljárás ellenben, mely szerint *egyes pontokat mintegy üstökön ragadva,*

összefüggésükből erőszakosan kirántva egymással szembe állítunk, semmit sem magyaráz, hanem inkább zavartrá teszi. Ideje volna már e téren az eddiginél helyesebb módszer (ugyebár, a classicusok végigolvasása?) „életbeléptetésének“. Kövesse saját tanácsát s fog találni Weissenbornban és Liviusban igazításra valóban felhívó észrevételeket és a mi fő: meg fog szünni a kákán is csomót kereső, német iskolai magyarázó lenni.

Petrovich Ferencz.

Homeros Iliasa. Magyarázta és bevezetéssel ellátta *Veress Ijndcz* a nagy-szebeni kir. főgym. igazgatója. Első füzet. I—III ének. Budapest. Lampel Róbert könyvkiadása. 1877. ára 90 kr.

A magyar tanfériak régi kívánságának felelt meg a szerző ur, mikor az Ilias első három énekét középiskolák számára irt jegyzetekkel ellátva kiadta; és a könyvecske elég czélszerűen is van berendezve. A bevezetésben V. ur a homerosi alak- és verstant adja, melynek nagyon jól lehetne hasznát venni, a mennyiben görög nyelvtanaink egy érzékeny hiányán segítene. Ezen alak- és verstan nagyobb-részt La Roche iskolai kiadásának bevezetéséből van átvéve. Szerző ur csak annyiban önálló, hogy a La Roche által felhozott anyagot néhány idézettel bővítette, többnyire meg-rövidítette és az egyes paragrafusok helyét megváltoztatta, habár nem mindig az áttekinthetőség javára. Sajnos, hogy a grammatikai anyag minden rend nélkül összevissza van hányva, úgy hogy az ember sohasem tudja, mit hol keressen. Így pl. § 8-ban az ὀδυσσεύ: féle genetivus γένεως és δέλου: között áll, mely utóbbi, valamint σπειρου: és εὐοίτο: is az εὐ:-re való összevonásra vannak például felhozva. Ugyanott és § 9 a különböző tökből képzett esetek a legkisebb rend nélkül vannak felsorolva § 9 az ι:-végzetű főnevek egyes számú dativusa; minden a 3-ik ejtegetéshez tartozó fő többes számú dativusa és az ι:- és υ:-re végződő főnevek egyes számú accusativusa stb., így egymás után van tárgyalva. § 47 nincsenek elválasztva azon igék, melyek az iteratív σζο képzőt α kötőhangzóval, s a melyek ε kötőhangzóval veszik fel. Zavart még § 49, § 50. § 59. § 83-ban a digammát tárgyalja szerző ur, de bizony nincs benne köszönet: ő azt hiszi, hogy a rokon nyelvekben a digammának h, j, v és sz felelnek meg, ellenkezőjéről akár Curtius nyelvtana győzhette volna meg. Mily kevéssé fogta fel szerző ur a digamma lényegét, mutatja az is, hogy § 89 az olyan ῥω-val kezdődő szavakról is, melyek Homerosnál digammával bírtak, azt mondja, hogy nálók a ῥω kettőzve lett kiejtve, hogy a megelőző rövid zárhangot az emelkedésben megnyujtsák.“ § 86 felhossa mind-

azon rövid szótagot, mely digamma előtt az emelkedésben megnyúl, s idézi az illető helyeket. Ennek ugyan senki sem fogja hasznát venni. Sokkal czélszerűbb lett volna, La Roche-t követve mindazon szavakat felhozni, melyek Homérosnál digammával bírtak. Az aphaeresis-re való példák közt felhozza szerző ur § 96 *σπειρή*-t és *σπάρις*-t, melyek épen az eredeti alakok Curtius Grund. p. 712, az *αἰσπειρή* és *ἄσπαρις*-ben prostheticus lévén. Továbbá aphaeresis által lett szerinte e *ἰών ἴομεν* és *ἦ, κίων ζίομεν* és *φῆ*-ből, pedig *εἶμι* és *ζίω, ἦμι* és *φημί* nem rokonok. § 97 az exaeresis-re felhozott példák között *μόλιθος* mellett, *πόρις* mellett stb. nem ide valók, ezeknél a rövidebb alak az eredeti. Curtius Grund. p. 638, 283. § 98 a prosthesis-re például felhozza *ἦ-εἰλος*-t *σ-κίδνατο*-t, pedig az elsőben *η* a gyökhangzó (*ἠελιος* = *αἰσῆλιος*: skt√ush) Curtius p. 401., a másodikban a *σζ* eredetisége mellett a latin *scindo* is szól. Minderre nézve lásd Curtius Grundzügen-jét. Az epenthesisre például *ἀνδρός* mellett *κλινθῆναι*-t és *κλινθέντες*-t is felhozza, mely utóbbiak nyilvánvalólag egészen más kategóriába tartoznak.

§ 104 hangrövidítésnek nevezi azt is, hogy a kötmódban *ω* és *η* helyett *ο* és *ε* áll.

Ujabb kutatások szerint ezen kötmód alakok köhangzó nélkül vannak képezve. I. Stier, Curtius Studien II.

§ 105 a. hangnyújtásra felhozott példák közt hibásan állanak *παραι*, *ζαται* és *ὑπαι* locativusok.

P. XXXIII.—XXXVI. felsorolja szerző ur elismerésre méltó teljességgel az 1872 óta megjelent homerosi irodalmat és mindjárt áttér a szöveg magyarázatára.

Magát a szöveget nagyjában Ameis szerint adja, csak némely helyen követi La Roche szövegét és pedig elismerésre méltó következetességgel; csak néhány csekély következetlenségre akarok figyelmeztetni: A. 157 a. szövegben Ameis-vel *σκιώοντα*-t, a jegyzetben La Roche-val *σκιόοντα*-t ir. A. 575. a. szövegben és jegyzetben Ameis-vel *ζολωόν*-t ir ióta subscriptum nélkül, B. 212. a. szövegben és jegyzetben La Roche-val *ἐζολωα*-t ióta subscriptummal és ugyanott *ζολωόν*-t is.

B. 131. a. szövegben Ameis-vel *ἔνεισιν*-t, a jegyzetben La Roche-val *ἔασιν*-t.

B. 284. a. szövegben Ameis-vel *γάο*-t, a jegyzetben La Roche-val *δη*-t.

A mi magukat a jegyzeteket illeti, azt mondja szerző ur az előszóban p. IV. „Jegyzeteim többnyire önállók.“ Sajnos, hcgy ez nincs így: összehasonlítottuk Veress ur kiadását Ameisével és La Roche-ével és azt találtuk, hogy Veress ur jegyzeteinek legalább is négy ötödrésze ezen két magyarázó és

főképen Ameis jegyzetes kiadásaiból van átvéve, mi különben a jegyzeteknek legfőbb érdeme, mert ott, hol szerző ur jegyzete „önálló“ ez vagy nem más mint utalás szerző urnak az Odysseához irt valamely jegyzetére, melynek nem érdemes utána nézni, vagy pedig oly minőségű, hogy akár el is maradhatott volna. Szerző ur előszavában azt mondja, hogy jegyzeteiben csak oly szók értelmezését vette fel, a mely az Elischer-Fröhlich-féle homerosi szótárban vagy hiányzik vagy nem elegendő. Ez említett szótár elismert kitünősége mellett bizonyít, hogy csaknem mindazon szó, melyet Veress ur magyaráz, és melynek az Elischer-Fröhlich-féle szótárban található értelmezését nem tartja elegendőnek. rosszul van magyarázva Igy *θυιῶν* locativust rendesen „nagyon, hevesen, magam“-val írja körül. mi nem szabatos; ad A. 45) a „két fenekű“ tegez (*ἀμφιρεῖς*); felül és alul elzárt) legalább is kétértelmű; ad v. 61) az Ameis-től átvett jegyzetet megtoldja és ez alkalommal *λοιμῶς*-t, *λοιῶς*-val összetévesztvén „éhség“-vel fordítja; ad v. 114) *ζουριδίη ἀλοχος* nem fiatal (leány korában elvett) nő, hanem törvényes feleség (igy Elischer-Fröhlich) Achilleus ágyasa Briseis Il. 19,298 panaszkodva beszéli el, hogy Patroklos azt mondta volna neki, ne sirjon férje eleste felett „ἀλλ' ἂ μ' ἔφασκες Ἀχιλλῆος θείου ζουριδίην ἀλοχονθήσασιν... δαΐσειν δὲ γάμων μετὰ Μυρμιδόνεσσιν“ Od. 19,580 *ζουριδιον δῶμα* annyira mint a férj háza; Il. 15, 40) *ζουριδιον λέχος*; a nőszágy. Herodotosnál *ζουριδιαί γυναῖκες* mint *παλλακαί* ellentéte fordul elő; — ad v. 126) *οὐκ ἐπέουε* nem „nem köteles“ hanem „nem illik, hogy;“ ad v. 166) *δασμῶς* sohasem annyi mint az „osztás ideje,“ hanem csak „osztás“ v. ö. h. in Cerer. 26) *ἔλλαχεν ὡς τὰ πῶτα διάτοιχα δασμῶς ἐτύχθη.* ad v. 187) az eddigi magyarázóktól eltérve *ὀμωσθήμεναι*-t „mérközni, tetteben vetélkedni“-vel fordítja Veress ur, pedig még a későbbi görögységben is csak azt jelenti *ὀμωσῶ* hogy „összehasonlítani;“ és az egyedüli hely, melyen e szó Homerosnál még előfordul, mutatja, hogy nála sem „tetteben vetélkedni“-t jelent. Od. 3. 120 *ἔνθ' οὐτις ποτὲ μῆτιν ὀμωσθήμεναι ἀντην ἤθελ*;“ ad v. 436) az *ἐνναί* magyarázata egészen hibás és zavart; ad v. 471) *ἐπάροχσθαι*-t „megkinálni“-val fordítja helytelenül; e szó ezen jelentésben csak h. Ap 125 fordul elő; Homerosnál mindig ritualis értelmű; ad v. 393) *ἔϋς* nem „ügyes“, hanem „derék;“ ad v. 157) mily módon képzeli magának Veress ur *ἀρουρώη*-nek *ταυτογένεια*-val való összefüggését, nem birom magamnak elképzelni. ad B. 160) *εὐχολήη* nem „gyönyörüségére“, hanem „dicsekvés tárgyául“ materiam gloriandi; ad v. 188) azt hiszi szerző ur, hogy az *ἔξοχοι ἀνδρες* is a tanácsban voltak mi tekintettel v 192-re nem valószínű v. ö. La Roche jegyzetét; ad v. 290) *ὀδύρομαι* szintén rosszul van értelmezve, valamint ad 342) *μῆχος* is, mely soha-

sem annyi mint „segély, szabadulás“, hanem „eszköz, tanács;“ v. 342—343 fordítása is hibás, és a beszéd összefüggésébe nem illik „Nem is tudjuk mikor lesz végehossza itt maradásunknak.“ Nestor mást mond: „Tűzbe hát a tervekkel és fogadásokkal, ha gyávák vagytok s itt civakodtok a helyett, hogy utját módját találnátok, hogyan lehetne Troját elfoglalni.“ ad. v. 391) comittere pugnam-t (συνάγειν Ἀθηα) „háborut gerjeszteni“-vel fordítja! ad. 385) ζωνώμεθα „döntsük el“, mit? ad 462) ἀγαλλόμενα v. ö. a magyar „ágálva“ csak nem hiszi szerző ur, hogy e két szó rokon? Az ilyen észrevételek csak félrevezetik a tanulót. ad 654) ἀγερώχων-t Elischer-Fröhlich-től eltérően „dicső“-vel fordítja, hivatkozva a régiek hibás etymológiájára „ἀγαν γέρας ἐχόντων“ ad B. 295 zavart és érthetetlen. Miért fordítja szerző ur ad A. 482) πορτύθειν-t „borus“-val és ad B. 867) θαυθαρόφωνος-t, „rekedt, rikácsoló hangu“val, be nem látom.

A mi a szerző ur által felhozott etymologiai fejtegetéseket illeti, nem mind helyesek. ἐκάεργος-t tela torquens-nek magyarázza, egy ἔξος (képzelt) főnévtől es ἔργυ γυόκβόλ, melyet a latin vergere-ben vél fellelhetni. De vergere sohasem jelenti azt, hogy torquere, és az α-t ἐκα-εργος-ban e magyarázat nem fejt meg. A mi pedig a ἐκατηγόλος-t illeti feltűnő, hogy egy ἔκατος főnév nyilat is jelentsen és Apollon mellékneve is legyen; — ad A. 116) átvette Veress ur La Roche jegyzetét „ὦς hajtott καὶ és οὐδὲ után“ miért, nem tudom; Veress ur gyanis ὦς-t „igy“ értelemben La Roche-tól eltérően mindig perispomenonnal írja; — ad A. 291) mondja szerző ur ποιδέουσι-t ille.öleg „mások így értelmezik: szaladva előzik meg beszédét a szitkolódások.“ Így senki sem értelmezte; csak helyesen kell a német szöveget érteni. La Roche szerint „laufen ihm deshalb die Schmähungen voraus, sie zureden“ hasonlóan a többi német és latin commentator; ad A. 300 azt mondja szerző ur, hogy azon tárgyak melyeket Achilleus semmi áron sem hagyna elvétetni magának, oly tárgyak lehetnek, melyeknek értéke könnyen kárpótolja a veszteségért. Ezen felfogás Achilleus egész további magatartása miatt nem valószínű. A magyarázatot megkönnyebíti a megelőző „ἐπεὶ μὲ ἀφείλεσθαι γὰρ δόρυτες.“ A leányért nem akarna harcra kelni Achilleus, mert azok veszik el tőle a kik adták, de azt már nem tűrné, hogy magánvagyontól (τῶν ἄλλων) fossza meg valaki; — ad A. 496) Theseus rut sajátóhiba Thetis helyett; ad A. 414) τίνις ὁ ἔτροφευαίνυατεροῦσα-t úgy fordítja, hogy „mi haszna, hogy mint anya szerencsétlenségemre felneveltelek.“ Valószínűbb az eddigi magyarázat, mely szerint αὐνὰ τεροῦσα egy vé tartozik: „mi haszna, hogy felneveltelek, a ki szerencsétlenségemre szültelek“ v ö. Thetis jajgatását Σ52—64, hol v. 54 δυσαιστοτόκεια ugyanazt jelenti mint

αὐτὰ τεζούσῃ Σ57 τὸν μὲν ἐγὼ θρόεψασα... τὸνδ' οὐχ ὑποδέξομαι αὐτίς
 ugyanazt fejezi ki mint τίνδ' σ' ἔτροφον; ad A. 422) miért vonatkoz-
 nek ἡμῖν későbbi jövőre, nem vagyok képes belátni, νῦν praesens
 mellett is áll; ad A. 493) „ἐκ τοῦο t. i. ama tizenkét nap óta
 A. 425“ nem eléggé világos „azon nap óta, melyen Thetis
 Achilleussal beszélt“; — ad B. 219) „φοῖός (φώζω) csucso,
 elől holypadt, régi magyarázók szerint: átvéve cserép kan-
 csókról, melyek az égetéskor a kemenczében megdőltek.“
 Ezen példából is láthatjuk, mily forrásokat használt fel Ve-
 ress ur. La Roche ugyanis így szól „von den Thongefässen
 hergenommen, welche beim Brennen in Ofen sich geworfen
 haben.“ Veress ur azt hitte, hogy „sich werfen“ annyit jelent,
 hogy megdőlni, pedig annyi mint „megvetemedni, homorodni.“
 Hogy Veress ur a német szöveget nem értette, az még hagyján,
 de mikor La Roche oda teszi a görög magyarázó szöveget „ἀπὸ
 τῶν ζεραμῶν ἀγγείων τῶν ἐν τῇ ζαμίῳ ἀπὸ τοῦ φωτός ἀποξημιένων“
 és ennek daczára nem értette a német szöveget Veress ur, az leg-
 alább is furcsa; ad B. 381) megjegyzi, hogy az a helyen említett
 δεῖπνον a délutáni időre eshetett La Roche és Ameis hallgatnak
 erről. A főétkezés napon bizonyosan délelőtt történt; tekintetbe
 kell vennünk, hogy az e napon történt események hat éneket
 foglalnak el és hogy az ütközetek stb. nagyon sok időt vesz-
 nek igénybe. Harc előtt rendesen reggel fogtak a δεῖπνον-
 hoz v. ö. Il. 19,171. — ad B. 402) azt mondja Veress ur „az
 ebéddel egybe volt kapcsolva az áldozat, melyben az iste-
 neknek is volt része.“ Érthetőbben szól La Roche „mit der
 Mahlzeit ist immer ein Opfer verbunden, damit auch die
 Götter ihren Antheil davon (azaz von der Mahlzeit) bekommen“;
 ad B. 440 „ὄξυν a szúrós fegyverekről, a melyektől a harc
 vérengző lesz.“ Ezen magyarázatot nem helyeselhetjük. ὄξυν
 ἄσπης annyi mint heves ütközet v. ö. ὄξυν μένος-t és μαχη
 δομῆα-t (Il. 15,696) hol δομῆς annyi mint heves, mint azt
 „δομῆς χόλος“ Il. 18,322 μένος δομῆν Od. 24,319 mutatja; — ad
 B. 520) mondja szerző ur La Roche után „Κρίσα a későbbi
 Kirrha.“ Hogy Krisa és Kirrha két külön város volt Strabo
 és Plinius nyomán bebizonyította Ulrichs „Reisen und For-
 schungen“ p. 23 ff.; — ad B. 551) a jegyzet nem eléggé vilá-
 gos; — ad B. 591) mit jelentsen „Πύλος a messeni, melylyel
 kétségbe hozták a triphylit;“? ad 595) Ameis és La Roche
 e helyhez irt jegyzeteit elég ügyetlenül összeolvasztotta, s
 így történt, hogy a lykiai Olenos-t is a Thrák dallosok közé
 sorolta; — ad I' 249) Veres ur azt hiszi, hogy Priamost va-
 laki tudósította az ügy (micsoda ügy?) sürgős voltárol; hogy
 Priamos erre leszállt a toronyról, haza ment s otthon talál-
 kozott Idoiossal. Ez nem valószínű. Idoiós úgy beszél Pria-
 moshoz, mintha az semmit sem tudna még a dologról; elbe-
 széli neki körülményesen a tényállást, mire az öreg meg-

ijed ὄλγησεν v. 245 szerint a hirnökök és Iдайos nincsenek többé Priamos palotájában, hanem miután onnan a szükségese-
ket elhozták *φέρων ἀνά ἄστυ*, vitték a városon keresztül; Pri-
amos nyugton találták, azért mondhatia a költő, hogy *παρω-
ιστάμενος* hozzáállván szólította meg Iдайos ὄρσο. A *καταβήναι* ki-
fejezés is jobban illik ezen situatioóhoz; — ad Γ' 368) A szö-
vegben Veress ur Ameisel azt írja, hogy οἰδὲ δάμωσα. La
Roche οἰδ' ἔβαλον *μν*-t ír, és egy ezen *μν*-hez kapcsolt jegy-
zetben magyaráza ezen lectióját. Veress ur átveszi ezen
jegyzetet, megfeledkezvén arról, hogy az ő szövegéhez nem
illik, s hogy oly szót magyaráz, mely szövegében nem is fog-
laltatik; ad Γ' 399 *δαμονίη, τιμεταῦτα λιλαίεαι ἠπεροπεύειν*. Veress
ur fordítása „miért akarod, hogy így ármánykodjam“, az egész
situatioóhoz nem illik és nem is felel meg *ἠπεροπεύειν* jelenté-
sének.

Hogy végre röviden kimondjuk véleményünket e ki-
adásról: a mi benne jó, az nem új, a mi pedig új, az na-
gyobb részt nem jó; az iskolában való használatra nem alkal-
mas és az egyedüli eddig megjelent magyar jegyzetes ki-
adáshoz távolról sem hasonlítható.

Abel Jenő.

Arrabona temetői. Irta Méry Etel. (A pannonhalmi szent Benedek rendű győri
gymnasiuma 1875—76-ik évi értesítőjében. 1876. 1—73 lap.)

Pannonia topographiai átkutatása egyike azon tudomá-
nyos földadatoknak, melyeknek végzése kiválókép honi régé-
szetünket illetné.

Pedig aránylag mi kevés az, a mit honi tudósaink,
Schönwisner és Katanchich óta e részben tettek és mennyi-
vel szorgalmasabbak mint mi, voltak nyugati szomszédaink
Pannonia azon részének átkutatásában, mely az ő terüle-
tökre esik!

Nem mintha épen semmi sem történt volna e téren!
Mert Rómer a régészet ez ágában is fáradhatlan szorgalom-
mal működött, és különösen a római erődtvények megállá-
pításával és az ó-budai síkság átkutatásával jelentékeny szol-
gálatokat tett a tudománynak.

Azonkívül akadtak egyes kutatók, kik fontosabb római
telepek topographiájával foglalkodtak.

De hogy mennyi hiány van még, mennyi kétes pont
Pannonia helyiratában, mely földéritesre vár: azt eléggé
mutatja Mommsen a pannoniai fölíratok gyűjteményéhez
irt bevezetése, melyben minden eddigi megállapodások vilá-
gosan összefoglalvák.

Látni való, hogy az ott összegyűjtött ezerre menő pan-
noniai titulus sem elégséges anyag a sok ismeretlen fekvésű
római telep helyeinek és az utvonalak irányainak megállá-
pítására.

Szükséges lesz nálunk is megtenni, a mit a francziák már évtizedek előtt megtettek és a mit Rómer évek előtt javasolt: föl kell állítani egy topographiai bizottságot, melynek tagjai évről évre bejárják az országot és lépésről lépésre haladva, állapítják meg a legcsekélyebb nyomokat és gyűjtik az adatokat.

Míg azonban e terv akadémiánk régészeti bizottságában, vagy a műemlékek megőrzésére hivatott országos bizottság megtestesül, valószínűleg még sok megbecsülhetlen régi emlék el fog veszni és az idő ugynevezett vasfoga sok, még talán némileg megismerhető nyomot el fog pusztítani.

Ily viszonyok közt fölötte örvendeztető, hogy akadnak egyesek, kik minden anyagi támogatás nélkül, tisztán a mult iránti kegyeletből és a tudomány absztrakt érdekeiért lelkesülvén, egy ily országos testület teendőit teljes odaadással végzik.

A győri gymnasium programjában az ottani muzeum sok év óta fáradhatlanul működő Méry Etelben ily férfira találunk.

Méry Győrött úgy szólván egy régészeti traditio főntartója, mely Czech János óta a huszas években meggyökerezett és a negyvenes és ötvenes években Rómerben oly buzgó folytatót talált.

Leginkább e három férfinak, kik működésükben Ebenhöchtől, Fábrytól és más tudománykedvelő polgároktól voltak támogatva, köszönjük, hogy a régi Arrabona helyfekvése iránt aránylag oly jól vagyunk értesülve, mint kevés egyéb kisebb pannoniai telepről.

Méry ezuttal a Győrött felásott temetőkkal ismertet meg bennünket. Ilyen a győr-sopron-ebenfurti vasutvonalnak győri állomásánál fölásott „főtemető“, melynek földerítésén a derék író két hónapon át folytonosan jelen volt; a második a homokgödrök sírhelye. honnan már az ötvenes években Rómer idejében kerültek becses emlékek a győri muzeumba, s melyet Méry 1872 óta szorgosan szemmel tart; végre az ujszállási temető, melynek lelete Fábry Nándor által jött a győri muzeumba.

Sz. az e helyeken előkerült sirokat a lelhely körülményeivel s a körülöttük talált tárgyak részletes leírása mellett mutatja be; előbb mindig a sirokról szól, a lelt régiségeket csoportokban ismerteti és az érmekeket korrendileg adja. Ugy látjuk, hogy a temetkezés több századon folyt ugyanazon helyen, le a negyedik századig Kr. u.; előbb az agyagrétegbe rakták a halottakat s utóbb fölötte lévő homokrétegbe. Ott is, mint minden provincialis temetőben az eltemetés hármass módját találjuk. Majd a pusztta földbe, majd tetőzeti téglák közé, ritkábban pedig nagy kősarkophagokba rakták a halottat.

Érdekes végig nézni az onnan összekerült régiségeken : egész kis muzeumot alkotnak ; vannak mécsesek, korsók, agyag urnák, márványurnák töredékei, terra sigillata töredékek, szekrénykék, fémtükrök, melltük, borostyánkőgyűrűk, üvegek stb. stb.

A nagy temetőkről szóló cikkek után szerző a városban itt-ott előfordult siremlékekről, sirokról és csontvázakról szól és végül V. és VI. alatt a Győr és vidékén lelt föliratos emlékeket adja.

Látni való, hogy a szerző e hetven lapnyi cikkben sok érdekes adattal gazdagítja ismereteinket a régi Arrabonáról s ez kétségkívül a dolgozat főérdeme.

Ezen fölül a dolgozat becsét emeli, hogy az anyag jól van csoportosítva és az előadás, mikép ilyen, első sorban az ifjuság kezére kerülő munkában szükséges, mindenütt népszerű és világos, helylyel-közel egy-egy buzdító és lelkesítő szóval

E munkának e soknemű érdeme megáll még akkor is, ha végül, mikép kötelességünk tartja, némi fogyatkozásairól is megemlékezünk.

Talán legfőbb fogyatkozása, hogy szerző nem mellékelte helyrajzi vázlatot a földérintett sírhelyekről. Hiába adja a legszabatosabb helyhatározásokat, ily tervrajz nélkül nem fog soha senki, ki ott nem járt, a temetők fekvéséről vagy épen az egyes sírok elhelyezéséről magának világos képet alkotni.

Más hiba, a mely inkább a kutató és megfigyelő régész mint az íróé, hogy azokról az ásatásokról, a melyeken ő maga jelen volt, nem vezetett ásatási jegyzőkönyveket. Ily jegyzőkönyvek nélkül két hónapi ásatás után a tett tapasztalatok chaossá válnak, melyből csak készséges képzelem segítségével lehet az egész temetőt rekonstruálni.

Ennek daczára azonban még sem akarjuk Méry urnak az egyes sírok mibenlétéről adott közleményeinek hitelességét kétségbe vonni, mert nem nehéz öt-hat sírnak elrendezését stb. emlékekben tartani ; de Méry jelentésén meglátszik, hogy mérnöki fölvételek nem voltak kezénél, mikor írta és azért kétségünk van a temetőnek egészben rekonstruációjában.

Azt se helyeselhetjük, hogy a szerző a római föliratok közlésében Győr város monographiáját követte és ezért kevés kivétellel tele hibákkal adja a föliratok szövegét.

A monographiának szivesen megbocsátjuk a hibákat, az akkor megjelent, mikor Mommsen Corpusának Pannoniát illető része még nem forgott közkézen, e mentség az előttünk fekvő dolgozat szerzőjére nem szól.

Különben fölöslegesnek tartjuk, hogy Sz. egyáltalában közölte a föliratokat, ha egyuttal meg nem magyarázta a fiuknak. Ugy a mint itt állanak, emészthetlen csontok a fiu

gyomrában: ajánljuk szerzőnek Lipp Vilmos példáját, ki a vas megyei régiség-egylet évkönyveiben majdnem évenként közöl népszerű föliirat-tanulmányokat. Adja az eredeti szöveget, a szöveg olvasását lefordítja magyarra és az előforduló nehézségeket megfejtí.

Szerző föliiratgyűjteménye ellen még azt is lehetne fölhozni, hogy nem teljes, mert Mommsennél Gyórról és vidékéről még más 18 föliiratot találtunk, melyeket szerző nem említ.

Ez a vád azonban alig terheli szerzőt, mert nem volt szándéka a föliiratokban teljességre törekedni, ezek csak mintegy hasznos függelékül voltak a dolgozathoz csatolva, mely azok nélkül bizonyára el lehetett volna.

Szerző végre is nem epigraphikus munkát akart adni, de népszerűen a győri temetőkről akart értekezni és e föladatát, eltekintve az érintett fogyatkozásoktól, derekasan megoldotta. Vajha többi dunántúli collegáitól is mennél gyakorban találkoznánk az évi értesítvényekben ily hasznos dolgozatokkal, minő Méry-é. Római régészetünk ügye biz jobban állana, ha a dunántúli tanárok pártolnák és nem volna többé okunk oly panaszra, minővel ez ismertetésünket megkezdjük.

H. Ź.

A trachisi nők, Sophocles tragoediája. Az eredeti versmérték szerint fordította Dr. Csiky Gergely. 1876. Temesvár, Csanád egyházmegyei nyomda. ára 70 kr.

E közlőny előbbi füzetében fordító két munkáját mutatuk be, és most egy harmadikról akarunk pár szót szólni. Örvendünk, hogy erről is dicsérőleg nyilatkozhatunk, tudniillik: hogy a fordítás szabad ugyan de helyes, magyaros és szép. A bevezetés és a magyarázó jegyzetek még becsesebbé teszik e fordítást a másik kettőnél, melyek elsejében igen helyesen nem a tragoedia tartalmát, hanem csak az annak megértésére szükséges előzményeket, uttőbbikában meg a legszükségesebb tárgyi fölvilágosításokat adja fordító (többnyire Donner nyomán. Lásd pl. a 4, 7, 10 és 36 jegyzetet). Mint a fordításnak sikerültebb részét emeljük ki Deianirának azt a beszédét a karhoz, melyben elmondja, mi módon szándékozik Hercules szerelmét biztosítani a maga részére (531—587), és midőn ugyancsak a kar előtt a Chiron által adott kenőcs rettenetes voltát írja le (672—722). Fordító az eredeti szöveg alapján dolgozik, a mit csak helyeselni lehet, s ép azért el is tér Donnertől a következő kardalok beosztásában: 205—224, 647—662, 821—840. Szintugy az 526—528 verseket is lefordítja, melyek Donnernél hiányoznak, s itt-ott helyesebben is szól az ő fordítása mint a Donneré, péld. a 600. v.

ἀλλ' αὐτὰ δὴ σοι ταῦτα καὶ πρόσσω, Λίχα,

Dir das zu sagen, säumt' auch ich schon lange hier,

Hisz épen ebben jártam, Lichas ;

noha véleményünk szerint még jobb lett volna így : Hisz „ép ez ügyben“ jártam, Lichas.

Még egy pár megjegyzésünk van a pontosabb és helyesebb fordítást illetőleg és a jegyzetekre vonatkozólag. A 376 sor fordítása így szól:

Mi titkos „dögvésznek“ nyújtottam lakhelyet

Tetóm alatt ?

A „dögvész“ a *πιμωνή* tulzott fordítása, s nem is felel meg Deianira szomorodott kedélyének. Ha mérges és gyűlöletes kedélyhangulatu Deianira, akkor így beszél. A 398—399 sorok így hangzanak:

Deianira. S igéred-e hogy igazat fogsz mondani ?

Lichas. A nagy Zeus látja, „azt“ mindenben, mit tudok. Mindenki belátja, hogy az utóbbi sorban merész brachylogiával van dolgunk, t. i. „azt mindenben“ után kell gondolnunk: megmondom. Ha így fordította volna: „hogy mindenben“, akkor sokkal könnyebben lehetne kiegészíteni ezzel: igazat fogok mondani. A 419. sor fordításánál e szót használja: „fillenteni“, mely valóban nem illik össze Deianira komoly hangulatával. Ne törekedjünk akkor szoros fordításra, hacsak oly szót találunk, mely az egésznek szellemével nem egyezik. Mely hibák elkövetésére vezethet ez, bizonyítja mindjárt a 452. sor fordítása:

Ugy jó óhajtván lenni, rosznak „látszatol“.

Itt is nagyon pontosan akart eljárni fordító, hogy a görög *ὀφθῆσαι*-t hiven adja vissza, s azért alkotta ez új szót: „látszatik“.

A 18. jegyzet így szól: „Paeon: „hymnus“ Apolló tiszteletére.“ Ezt azért nem mondhatjuk, mert a paeon „ima Apollóhoz“, a hymnus meg ének az istenek dicsőítésére. A 39. jegyzet így hangzik: „A lokrisiak az euboeai tengerszoros partján laktak, szemközt a kenaeoni hegyfokkal.“ Ez igaz ugyan, hanem csak az Epicnemidiusok és Opuntiusok laktak ott, míg az Ozolesek Aetolia, Doris és Phocis között voltak. Tehát jobban volna így fogalmazva: „a locrisiak egy része.“ Még csak egy csekélységet. Ha már a 49 jegyzetben föl van említve Ladon, tegyük azt is hozzá hogy „sárkány“.

Azt is megtehetette volna fordító, hogy a nehezebb helyek értelmét kifejtse a jegyzetben, mint pl. a 899. sornál: „Borzasztó módon. Hallgass meg és légy tanum.“ Vagy az 1241. sornál: „Ah! látom, nemsokára kórodról beszélsz.“

A mi e kis füzetnek az árát illeti, azt igazán busásnak mondhatni, s attól tartok, hogy sokakat el fog riasztani a munka megvevésétől.

Pecz Vilmos.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Altindische Tempuslehre von B. Delbrück. Halle, 1877.

Az „*altindische Verbum*“ (Halle, 1874.) szerzője ezen újabb munkájában az ige különböző képzeteinek syntacticus használatát kutatja. Az *aojist*-ra nézve azon eredményhez jut, hogy a különböző alakulatok (s nélkül: p. *R+suff.*, *R+a+s.*, *r+R+a+s.*, *R+i*, — avagy *s—sel*) egyességet képeznek és egyenlőképen használatnak. Az *aojist* indicative (jelentő módja) általában az épen történet jelöli, de azért elbeszélő modorban valamint időhöz nem kötötten is használatik a vedában. A következő u. n. Bráhmána korszakban az *aojist* főleg azt fejezi ki, a mit az elbeszélő maga megélt. A *praesens* alkalmazása az ó-indben ugyanaz, mi a többi ind-german nyelvekben; a bráhmanákban azonfelül *sma* által megelőzve az ismételve történetnek kifejezésére szolgál. Legérdekesebb a vedában a *perfectum* (*reduplicatum*). Előkerül ugyanis anélkül, hogy időhöz kötve volna s pedig intensiv avagy ismételt cselekvésnél, p. o. R.V. 1, 113. 3.: ná methete, ná *tas-thatuh*, (a nap és éj) nem ütköznek össze, nem *állnak* meg soha. R.V. 2, 28. 4. *sindhavotyanti*, ná *çrāmyanti*, ná vi *mun-canty* eté, váyo ná *paptū* raghuyá párijman. A folyók járnak, nem fáradnak el, nem térnek nyugalomra¹⁾ madarakként gyorsan *repülnek* mindenmerre. Továbbá jelen főleg *perfect* (befejezett) cselekvésről, p. o.: R.V. 4. 25. 1. ko adyá náryo devákāma —, *indrasya sakhyām jujoša?* mely istenszerető férfiak élvezi ma Indra barátságát? R.V. 1. 113. 11.: *īyus té*, yé pūrvatarām āpaçyan vyuchāntīm ušāsam mártyasah: Eltűntek (azaz nincsenek többé) ama halandók, kik az előtt a hajnal pitymallását látták. Ezenkívül használatik a *perfectum* a mult kifejezésére, s csakis ez utóbbi alkalmazásban fordul elő a bráhmanákban. Az *imperfect* főleg leírásoknál szerepel, és mindig történet dologra — *multra* utal, s igen korán a csakhamar szintén multidőnek használt *perfect*-tel *promiscue* (vegyest) fordul elő. A *perfectum*ból képezett *augment* alakról csak azt jegyezzük meg, hogy nem jelent régmultat, hanem elbeszélőleg illetőleg *aoristice* használatik.

A rövidebb személyragokkal képezett *augment* nélküli alakokra pl. *bhārat* (ferebat és ferat) e munka ki nem terjeszkedik. A mennyiben általában nem az időtők, hanem csak az *indicative* értelmének kifürkészését tűzte ki szerző céljául; mellőzendőknek vélte emez alakokat, melyek nemcsak jelentőmódu értelemben kerülnek elő.

Mayr Aurél.

¹⁾ Szorosan: nem fognak ki, t. i. nem fogják ki lovaikat a hámból.

Prinzipien der Übersetzungskunst. Zugleich praktisch nachgewiesen an einer Übertragung des „Dämon“ von Lermontoff. Von Dr. Gustav Weck, kgl. Realschuldirektor. Breslau, 1876. I M. 20.

E füzet czime némileg félrevezeti az olvasót. Tartalma *Lermontoff* orosz költő egyik legérdekesebb költeményének („*Der Dämon*“) fordítása, még pedig — a szerző szándéka szerint — mintaszerű fordítása. A fordító e czélra összehasonlítja saját fordítását *Bodenstedt* Frigyesnek már 1852-ben, tehát 24 év előtt megjelent fordításával, melyet *Scherr F.* és *Kurz H.*, Weck nagy bánatára, „fordítási remek“-nek neveznek. Szerzőnk ki akarja mutatni, hogy *Bodenstedt* fordítása igen rossz, — s ezt két oldalról kísérti meg; előbb egy 22 lapra terjedő bevezetésben elméletileg fejti ki, hogy a fordító mily igényeknek kell hogy megfeleljen; azután közli saját fordítását, — a szöveg alatt, részben igen behatóan és számos példákban, utalva *Bodenstedt* fordításának rosszságára. Az eljárás egy kissé sajátszerű; nem épen épületes, de igen tanulságos.

A mi először is a fordítást illeti, kétségtelen, hogy a *Wecké* hivebb, praecisebb és talán helyesebb képet is nyújt *Lermontoff* költői egyéniségéről; az is tagadhatatlan, hogy egyes részletek sokkal sikerültebbek az új fordításban, mit természetesen, részben legalább, azon körülménynek is tulajdoníthatni, hogy *Weck* már egy régiebb fordításra építhetett. De e jelességekkel szemben a *Bodenstedt* fordítása költőibb, szebb németsegű és, a mi igen fontos, könnyebben érthető. Semmi sem tüntetheti fel a két fordító viszonyát egymáshoz élénkebben, mint ha az első, csak hűsz versre terjedő szakaszt összehasonlításul ide irom:

Weck:

Der düstre Geist des Fluches,
schwebte
Der Dämon über Land und Meer,
Und bessrer Tage Traum umwebte
Vor ihm den Pfad, ein wirbelnd Heer.
5 Der Tage, wo an Lichtaltären
Ein reiner Cherub er geprangt,
Wo, lächelnd freundliches Gewähren,¹⁰
Kometen kreisend durch die Sphären
Nach seinem Freundesgruss verlangt.
10 Wo er genommen wissenstrunken
Durch ew'ge Nebel seinen Flug,
Den rings versäeten Sternenfunken
Nachfolgend auf dem Wanderzug.
Wo Glauben, Licht und Liebe trug

Bodenstedt:

Der Dämon floh in Weh u. Klage
Über die sünd'ge Erde hin
Erinnerungen bessrer Tage
Drängten sich auf vor seinem Sinn.
5 Das Bild der Zeit erschien vor ihm,
Der seligen im Paradies,
Da er, ein reiner Cherubim,
Noch der Musik der Sphären lauschte,
Der Sünde Pfad noch nicht betreten,
10 Darum der Schöpfer ihn verstieß,
Noch mit den flüchtigen Kometen
Liebäugelte und Grüsse tauschte
Und aus der blauen Himmelsferne
Hinabsah auf die Karavanen
15 Der in den Raum geworfnen Sterne,
Der wandelnden auf ew'gen Bahnen,
Da er noch liebte und noch glaubte
Der Schöpfung sel'ger Erstgeborne,
Zu ungetrübtem Glück Erkerne,

- 15 Der Schöpfung Erstling der beglückte, 20 Das keine Furcht und Angst ihm
 Nicht Angst noch Zweifel ihn raubte ;
bedrückte, ● Da ihn der Zweifel noch nicht quälte,
 Verlorne Ewigkeiten nie ● Da er die Jahre noch nicht zählte
 Vor seiner Seele dräuend lagen, In ihrem langen schweren Lauf
 Und viel noch, viel — und alle die 25 In seinem wildbewegten Innern
 20 Gedanken könnt' er nicht ertragen. Bis zu der Stunde seines Falles.
28 Was er gelebt, sich zu erinnern.

E példából is világos, hogy *Bodenstedt* fordítása nem helyeselhető. Ennyire szabadon nem bánhatni semmiféle költővel: hiszen e fordításban alig van egy-két kép az eredetiből, a többi mind a fordító szabad műve. De másrészt világos, hogy *Weck* fordítása sem tekinthető mintaszerűnek, mert nehezen érthető, nem folyékony, itt-ott nem is szép. A könyvnek e praktikus oldala tehát épen nem kifogástalan, bár *Lermontoff* szép költeménye e fordításban mindenesetre az eredetihez hasonlóbb alakban lép az olvasó elé.

Kifogástalanabb a mű elméleti része. Itt ugyan nem talál az irodalomtörténetileg tájékozott olvasó, ki a fordítás mesterségét tanulmányozta, újat; de a mit talál, az mind tanulságos. némely megjegyzés épen szellemdús, s a mit nem tarthat egészen helyesnek, azt legalább érdekesnek és megfontolandónak fogja elismerni. Ez utolsó áll főleg a görög-latin költők modern fordításairól mondottakat illetőleg. *Weck* ugyanis azt állítja, hogy e költőket modern nyelvekre lefordítani egyáltalában nem lehet, hogy a meglévő fordításokat csak a classikus műveltségük élvezhetik, és hogy a nagy közönség számára legokosabb, e műveket egyszerű prózába lefordítani. Ez állításban egy alapján helyes nézet van ok nélkül túlozva.

Tény, hogy a fordítás terén — főleg Németországban, hol oly sokat fordítanak, — sok remek alkotás mellett igen sok könnyelműen dolgozott férczművel találkozunk. Az elmélet ugyan nagy igényeket köt a fordításhoz: de a gyakorlatban, az egyes fordításokkal szemben, igen elnéző a kritika. Pedig kétségtelen, hogy oly nyelvben, melyben a fordítás terén a legnagyobb igényeket kielégíthetni, egyszersmind a legnagyobb követelésekkel is kell fellépni. A fordító valóságos művész, — természetesen csak költői művek fordítójáról van szó — sokkal nagyobb művész, mint a ki pl. márványban vagy festékekkel copiroz. A fordító műve hasonlít a színészéhez, de ennél is nehezebb. Annyi már a jó fordítás, hogy a fordító érdeméről és műve nehézségeiről könnyen megfelelkezünk, — annál könnyebben, mert a kitünő fordítás

egészen elfeledteti velünk a fordítót. Eredeti művet vélünk olvasni és csak ennek költője lebeg előttünk.

A fordítónak kettős kötelessége van: *erkölcsi és esztétikai*. Az elsőt alig szoktuk tekintetbe venni; pedig igen lényeges. És ez erkölcsi kötelesség ismét kettős: az eredeti mű szerzője, és a közönséggel szemben. Az idegen költő egészen, kegyelem nélkül, a fordító kezében van. Hogy nekünk — hiszen azon kevesen, kik az illető idegen nyelveket teljesen értik, alig jönnek tekintetbe — mily fogalmunk legyen valamely külföldi költőről, hogy ez mily alakban éljen felfogásunkban, az teljesen fordítója lelkiismeretességétől és hivatottságától függ. Mi magyarok furcsa dolgokat beszélhetnénk e pontról. Mit nem csináltak a mi szegény Petőfinkből, kinek alig egy tuzat költeménye van művészileg lefordítva németre! Hogy a külföldön annyira dicsérik Petőfit, az nem onnan van, mert költeményei lelkesítik az olvasókat — hogy lelkesíthetnének ezek a karrikaturák! — hanem mert kitűnő férfiak kitüntető ítéleteket mondtak róla . . . A fordító, ki eredetijét elrontja, tönkre teszi az illető költő irodalmi, költői hírnevét. A becsületsértés vagy szellemi gyilkolás e neme ellen nem lehet a „büntető codex“ egy pontjával fellépni; annál szükségesebb, hogy a kritika e tekintetben kérelhetetlen szigorúsággal járjon el.

A közönséggel szemben ugyanaz a fordító erkölcsi kötelezettsége, mint az eredeti íróé, csak hogy itt is fokozott mértékben, mert a publikum egy kitűnő külföldi remekmű fordításával szemben nagyszerű munkát vár. és igen kellemtelen meglepetésnek lesz áldozatává, ha olyan helyett anyagilag vagy alakilag, vagy mind a két tekintetben elrontott fércművet kap kezébe. Hogy a közönség iránt erkölcsi kötelezettségét teljesítse: kell tehát, hogy a fordító esztétikai kötelességeinek eleget tegyen.

A fordítótól azt szokták követelni, hogy a két nyelvet, a melyből és a melybe fordít, teljesen ismerje. Ez nem elég; kell, hogy költői tehetsége, sőt hogy a lefordítandó mű szerzőjével rokon költői tehetsége legyen. Azért méltán gyanakvó a világ az olyan fordítóval szemben, ki *mindenféle* költőkből, naiv és reflektáló, satirikus és humoros, sentimentális és ideális írókból fordít. Az ilyennek sikerülhet a lefordított mű tartalmának kifejezése; de hiányzik fordításából az eredetinek szelleme és hangulata, individualis coloritja és jellemző sajátossága, mit mind oly fordító néha észre sem vesz, ki az eredeti mű költőjével szíve és jelleme mélyében nem rokon egyéniség. Mert a fordító feladata, az eredeti munkát teljes eredeti voltában, hiányaival és jelességeivel, minden jellemző vonásával, minden csekély nüanceával, együtt az olvasó elé terjeszteni. Azért nem elég azt mondani, hogy a

fordítás legyen hű, legyen tartalmilag és alakilag az eredetivel egyező, legyen költőileg szép stb., — a fordításnak mind e követeléseket kell kielégítenie és azokon felül megóvni az eredeti műből azt, a mit szavakkal alig foglalhatni össze, a mi az eredeti munkát épen költőjének művévé teszi, a mi annak, hogy úgy mondjam, lelkét képezi.

Hogy ez mily nehéz, hogy itt mily roppant akadályokkal kell a tehetséges és szorgalmas fordítóknak is megküzdnie, azt *Weck* több ízben erélyesen hangsúlyozza, azt — saját fordítása is bizonyítja. Különben a fordítás mesterségére vonatkozó töredékes megjegyzései — mert azok nem alkotnak egészet és inkább érintik a fontosabb kérdéseket, sem hogy csak egyet is behatóan tárgyalna, — mint említettem, érdekesek és elolvasásra méltók. Igen méltó erre Lermontoffnak Byronszerü költeménye is. H. G.

Studien zur Romanischen Wortschöpfung von Carolina Michaëlis, Leipzig. F. A. Brockhaus, 1876. Ára 6 mk.

A jelen könyv és szerzője a ritka jelenségek közé tartozik; vagy nem ritka-e a jó könyv és egy nő, ki oly nagy tudománnyal rendelkezik mint ezen tanulmányok szerzője? Michaëlis Karolina ezekben igen becses pótlékokkal toldja meg Diez alapvető munkáját és Brachet stótárát az iker-szavakról; kiterjeszkedik az egész román nyelvcsaládra, de különös tekintettel van a spanyol nyelvre, melyet e könyvének tanuskodása szerint igen behatóan ismer. Célja a román nyelvek önfejlődését, azon módok, a melyen elváltak a latintól, hogy saját utjokat járják és magukból meggazdagodjanak, tehát a román szóalkotást kimutatni. Különösen azon elkülönítő hajlamot vizsgálja, mely sok szónak — új elemek hozzájárulása nélkül — belső változás által többféle alakot adott, melyek most már többféle tartalomnak felelnek meg.

A spanyol nyelvnek, M. szerint, különösen két ellentétes mozzanat adta fejlődése irányát. Az első a *kényelem*, mely a szervek munkáját megkönnyíteni iparkodik. Működése a kemény, ellentétes hangösszetételek meggyengítésében és meglágyításában nyilatkozik, tehát merően oly processusban, mely a szó értelmére nem vonatkozik. Példa erre a spanyolban: a *ct, pt, st, lt, cs, ps* stb. assimilatioja. De a kényelem a nyelvben nem fér össze a renddel és a világossággal. A hasonulás által a homonymák rendkívülien megsaporodtak és chaosi zavart okoztak; pld a latin *factum, factum, olfactum*-nak a spanyolban csak egy képviselője van: *fat*. Ellenkezőleg: egy latin szónak sok spanyol helyettese van, pld. *purpura, porpura, porpula, porpora, porpra, porplu* változnak.

A nyelvalkotás második mozzanata a *világosság utáni törekedés*, mely minden szó értelmének körvonalait megszabja és minden fogalom számára külön szót keres. A nyelv alakulás ezen második korszakában a dissimilatio és a különítés uralkodnak, melyek a homonymák elleni és minden fölöslegest elsepernek. Itt a következő átalakulásokra figyelmet a szerző:

a) Az irodalmi nyelv mindenekelőtt nem tűri az értelem nélküli hasonhangzást a szavakban; a látszólagos vagy valódi reduplicatiókat kirekeszti, pld. prov. *paver* e. h. *papaver*.

b) Az irodalmi nyelv elejét veszi a homonymák értelemzavaró hasonhangzásának. Pld. a latin *fidelis* és *fellis* a spanyolban eredetileg *fiel*; a mai nyelv már megkülönbözteti a két jelentőséget és az epét *fiel* helyett *hiel*-nek nevezi.

c) Az analogia, mely az egyes szavakat a nyelv egészéhez mérve alakítja át; neki tulajdonítandó hogy pld. minden (eleinte igen elütő) spanyol infinitivus *ár, ér, ír* végzetű.

Ezek korlátozzák, rendezik, tisztítják a román nyelvet; de szerzőnk szerint a mai román nyelvek a fejlődés magasabb fokán állnak és gazdagabbak mint anyjuk, a mi

d) a különítés (Differenzirung) eredménye, mely által a több értelmű szó ketté hasad, úgy hogy minden értelem árnyalatnak külön, közel rokon, és mégis világosan megkülönböztetett alak felel meg. Ezen tünemény okát a szerző a következő példa által magyarázza. A spanyol nyelv a latinból átvesz egy szót, melynek jelentése már a latinban is kétféle: konkrét és elvont, azaz régibb és újabb Eleinte felszerűlik, de később az egyik értelem gyakrabban fordul elő mint a másik, a konkrét alak gyakrabban mint az elvont, mely inkább a műveltek ajkán él. A nép használta alak gyorsabban változik, míg a művelt közönség inkább megtartja az eredeti klasszikus alakot. Ennélfogva a kettős jelentésű szó formája konkrét fogalmat fejez ki, a másik, az eredetihez közelebb álló alak a magasabb rangúak abstractabb gondolkodásának felel meg. Pld. a latin *forma* szót a spanyol nép *horma*-vá gyengítette, míg a műveltebbek az eredeti alakot használják. A nép a fentebbi szóval az anyagi formát jelölte meg, a melyet a kézműves használ; a műveltebb inkább a nyelvre, a magaviseletre, a ruházatra alkalmazta, úgy hogy ma az ikerszónak épen ezen használatnak megfelelő két külön jelentése van. Ily módon keletkeztek a szerző nézete szerint a spanyol szókincs összes választó alakjai (Scheideformen), azaz oly szók, melyek értelmükre és alakjukra nézve különbözök, eredetükre nézve azonban azonosak. Művének másik felében Michaélis négy ezer ilyen választó alakot állít össze, melyekből kitűnik, hogy ezer hétszáz latin

szó, minden megtoldás nélkül, négy spanyol szóra szaporított fel.

De legyen elég ennyi is a könyv érdekes voltának rövid feltüntetésére. Michaëlis ezen könyve a spanyol (és esetleg a többi román) nyelv alakulásának oly beható és alapos elemzése, hogy nélkülözhetetlen mindazokra nézve, kik a román nyelvekkel tudományosan foglalkoznak. Szeretnők, ha minden tanár és tanárjelölt, kinek a francia nyelv szaka, Diez és Brachet alapvető munkáinak ezen szellemes és értékes kiegészítését beható tudománya tárgyává tenné.

R. Fr.

VEGYES APRÓSÁGOK.

— Hírek a görög világból. (Athéni hir-, éleztlapok és folyóiratok. — Philologiai tanárok az athéni egyetemen és a Rhizarion-intézetben. — Zographos alapítványa. — Ásatások Mycéénében — Saripolos. — Régi fölirat. —) Athenben a következő hirlapok, folyóiratok és éleztlapok jelennek meg :

1. Hirlapok : ᾿Αθήναια, Αἰών, ᾿Αλήθεια. — ᾿Ισθῆρ τῆς ᾿Ανατολῆς. — ᾿Εφημερῶς οἰκογενειακῆ (Családi hirlap). — ᾿Αγῆ, alapított 1857-ben. — Βελτίωσις. — Βουλή. — Λιχαιοσύνη. — ᾿Εθνικὸν πνεῦμα. — ᾿Εθνοφύλαξ. — Εἰρήνη. — ᾿Εκλεκτικῆ. — ᾿Ελληνικὸς Λαός. — ᾿Εσπερος. — ᾿Εφημερῶς τῶν εἰδήσεων. — ᾿Εφημερῶς τῶν συζητήσεων. — Θέμις. — Κάροί. — Κεραινός. — Κοήτη. — Λαός. — Μέλλον. — Μέρινα. — Νέα Ἑλλάς. — Νεολόγος. — Παλιγγενεσία. — Πλάστιγξ. — Πυξ. — Πολίταια. — Πολίτης. — Ποιῶνὸς Κήρυξ. — Ραδάμανθης, alapított 1841-ben. — Στοά. — Σύνταγματικῆ. — Ταχυδρόμος ᾿Αθηνῶν. — Φήμη.

2. Folyóiratok : ᾿Αθηναίων, — ᾿Ανατολικῆ ἐπιθεώρησις, — ᾿Αρχαιολογικῆ ἐφημερῶς. Időhez nem kötött füzetekben. — Βύρων, σύγγραμμα φιλολογικόν. — Γεωπονικά, σύγγραμμα τῆς γεωργίας. — Ἰκαστικὸς Κλητήρ. Időhez nem kötött füzetekben. — ᾿Εθνικῆ βιβλιοθήκη. — ᾿Εφημερῶς τῶν βιβλιοφίλων. ᾿Εφημερῶς τῶν δικαστηρίων καὶ τῆς ᾿Ελληνικῆς νομοθεσίας. — ᾿Εφημερῶς τῶν παιδῶν. — ᾿Εφημερῶς τῶν φιλομαθῶν. — ᾿Ηθῆ. — ᾿Ιδρυτὸς Ἐργῶν. Évenként két füzet. — Μούσα. — Μουσῆον. — Νομικῆ μέλισσα. — Οἰκονομικὰ Ἀρχειὰ. — Οἰκονομικῆ ἐπιθεώρησις. — Παρθένων. — Πηνελόπη, γυναικεῖον περιοδικὸν σύγγραμμα. — Σοφοκλῆς, σύγγραμμα φιλολογικὸν καὶ παιδαγωγικόν. — Φωνὴ τῆς ἐλευθερίας.

3. Éleztlapok : ᾿Αγορά. ᾿Εφημερῶς ζωμιχοπολιτικῆ. Hetenkint egyszer. — ᾿Ασμοδαῖος. ᾿Εφημερῶς ζωμικῆ. — Φῶς, naponként. — Χωλὸς διάβολος.

Az athéni egyetem bölcsészeti karában 3 rendes s két rendkívüli tanár adja elő a görög, s két rendes tanár a latin philológiát.

A Rhizarion nevű athéni papnöveldében a görög philológiát öt s a latint négy tanár adja elő.

Zographos Christákis, Konstantinápolyban lakó görög, 25 ezer frankot ajándékozott a müncheni tud. Akadémiának, oly föltétellel, hogy annak kamatai évenként a görög irodalomra vonatkozó pályadolgozatok jutalmazására fordíttassanak. Ugyan ez a Zographos néhány év előtt Párisban is tett alapítványt, melynek 1000 franknyi évi kamatait az Association pour l'encouragement des études grecques en France szintén görög philologiai pályadíjakra fordítja.

Athéni lapok jelentik, hogy a Schliemann által megkezdett mycénéi ásásokat a görög archaeologiai társaság s a közoktatási ministerium saját költségén folytatja.

Saripolos Miklóst, az athéni egyetemen a büntető-, alkotmány-, s nemzetközi jog rendes tanárát, a politikai s erkölcsi tudományok akademiája Párisban levelező tagjául választotta.

A Palingenesia czimű athéni hirlap ezeket írja: Midőn az utat, mely Hypáta, másként Neopatra, városába (Thessaliában az Oeta hegyalján) visz, tatarozták, egy érekszobor kőtalapzatára akadtak, melyen a következő felirat olvasható:

*Ἰατνέων ἡ πόλις
Σώσανδρον Τολμαίου
Ἐνεργέταν τοῖς θεοῖς.
Τὸν μέγαν ἐμ βουλαῖς τε καὶ ἡθεσι καὶ φρονὸς ἀλκῆ
Σώσανδρον, κλειῶν ἔχρονον Ἀιγέων,
Τολμαίου κλυτὸν υἱά, πόλις Ἰάτνια κλοπιλοῦς
Νάλκεον ἀντ' ἀρετᾶς εἶσαχο τᾶδε θεοῖς.
Τουδε γὰρ ἀρητῆρα δι' εὐξυνέτοιο μερίμνας
Σωτήρα, πιστην, ἄλλον ἔδεχτο Ἰία.
Ἥρώων θρόπτειώ, ἐναρηφόρε, ποτνὶ ἀγώνων
Σὸν κλέος εἰ οἰούσδ' ἄνδρας ἔχεις Ὑπάτα.*

Látszik, hogy e fölirat a 4-ik sortól kezdve hexa-, és pentaméterekből áll s hogy dór dialectusban van írva. A legnevezetesebb e föliratban az, hogy benne egy eddig ismeretlen város neve fordul elő, t. i. *Ἰάτνια*. Ez állított Sosandernek, Tolmaeus fiának, mint az isteneken kívül, jótevőjének, a ki ugy a tanácsban, mint az erkölcsben s az ész erejében nagy, érez szobrot az istenek mellett; mert ezt mint nagyszerű gonddal megmentő vezérét s alapítóját második Zeus gyanánt fogadta. De a fölirat egyszersmind Hypáta városát is magasztalja, melynek ilyen férfiai vannak. Innen az következik, hogy Sosander Hypátában született s az általa alapított Latyia városát vitézül védelmezte. T é l f y I v á n.

— Moabita régiségek. A keleti régiségtudomány barátainak figyelmét alig kerülte ki azon irodalmi vita, mely a legutolsó két évben az ugy nevezett moabita régiségek körül folyt le Mésza moabita király diadaloszlopának korszakot alkotó felfedezése után ugyanis ezen diadaloszlop lelhelyének környékén az ott tanyázó beduinok számos egyéb moabita régiség felfedezésére adtak alkalmat, melyeket különösen némely Jeruzsálemben tartózkodó német tudós kapott fel felbátorítva egy jeruzsálemi régiség- és könyvkereskedő, Schapira által, kinek a régiségeket találó beduinokkal szintén összeköttetései vannak. Sch l o t t m a n n,

hallei tanár, ki jelenleg Levy, boroszlói tudós halála után, a sémi epigraphia főfőképviseleje Németországban, nagy zajt ütött ezen felfedezésekkel, úgy hogy erőlködése folytán sikerült kivinnie, hogy azokat a berlini múzeum számára megszerezte a német kormány. Már ezen régiségek feltűnése alkalmával az épen akkor keleten utazó Socin, helvetiai tudós, jelenleg tübingai tanár, az ágostai „Allgem. Zeitung“-ban kezdte a szaktudósok gyanuját felébreszteni, a tömegesen talált moabita régiségek valódisága ellen; és csakugyan a higgadt közvélemény nem igen bízott az állítólagos moabita emlékek régi voltában. Lassan-lassan mindinkább nyomára jutottak annak, hogy Jeruzsálemben és a környéken egy valóságos moabita régiségeket gyártó consortium létezik, melynek ügynökei egészen a beduinok sátraiig találhatók, kik arról gondoskodnak, hogy ezen „remains of moabitic pottery“, mint rendszeren nevezték, jó hitű utazók által moabita területen találtassanak. Eleinte Schapirát is gyanuba fogták, de igen valószínű, hogy ő is a megesaltak közé tartozik, és a régiségeket bona fide portálta; a főzinkos pedig Szelim al Kàrî beduin, ki az európai tudósok nem épen korlátolt képviselőit elég ravaszul megesalta. A skepticismust e téren különösen a francia tudósok képviselték, élükön Clermont Ganneau, a francia kormány jeruzsálemi ügyvivője, kinek a Mésba kővének megszerzésében legtöbb érdeme volt. A könnyűhivők pártja a jeruzsálemi német consulatásban és protestáns missióban találta középpontját Ezen archaеologiai vitás kérdésre nézve valóságos esküdtszéki tárgyalások mentek végbe Jeruzsálemben, de melyeknek eredménye nem bírta az optimistákat kapacitálni. Különösen Schlottmann, kinek a kételkedés nem tulajdonsága, és ki egy állítólag Délamerikában (Parahuyában) talált és Hiram idejéből való emlékről a kételkedés alá alig vehető hamisítás lehetőségét fel sem is tételezve, tudós értekezést tartott — nem szűnt meg a moabiticák valódiságában erősen hinni. A vitatkozás két esztendeig, hogy úgy mondjam, basi bozuk módjára folyt apró hírlapi czikkekből. Tavaly történt a nagy döntő csata. Socin és Kautsch egy alapos monographiában, amaz külső, emez belső, nyelvészeti, palaeographiai, és tárgyi érveket felhozva, végleg megsemmisítették a moabiticák hitelességét (Die Aechtheit der moabitischen Altherthümer, geprüft Strassburg, Trübner, 1876), oly döntő érvekkel, melyeknek értékéből az egyidejűleg Koch, schaffhauseni tanár tollából megjelent és a hitelességet védelmező munka nem birt semmit sem levonni.

A skeptikusok pártja ezáltal lényeges győzelmet vívott ki, oly annyira, hogy a német parlamentben gúnyos módon egy képviselő szemére hányta a kormánynak, hogy ily dolgokra bírta az adófizetők fillérjeit fecsérelni. Nem is igen mutatják azóta ezen emlékeket a berlini kir. múzeum látogatóinak. A dolognak volt comicus oldala is. A régiségek között ott találtatik egy kőemlék, melyen haute reliefben lehet látni egy állítólag moabita alakot, mely szakasztott mása a szerencsétlen III. Napoleonnak. A „bázeli ütközet“ után a kételkedők diadala általánosan elismert tény volt. Maga az ellenfél feje, Schlottmann is meghuzta magát. Csak a mult héten szakasztatott féلبe ismét a rövid fegyverszünet. Akadt ismét egy új moabita felfedező.

Almkvist Henrik, svéd tudós, e sorok írójának jó barátja, ki midőn keleti útjára készült, több hétig tartózkodott Budapesten is, a legutóbbi hetekben ott járt Moáb vidékén és Kubejében ásatásokat rendezett, melyeknek eredménye egy egész rakás moabita lelet. Schlottmann, kinek Almkvist azonnal tudtára adta

felfedezéseit, sietett is az „Augsb. Allg. Zeitung“ két februári számában a moábita hitelesség ezen új jelét közölni a nagy közönséggel. Természetesen, fölötte kíváncsi most mindenki, mindenekelőtt ezen új leletek természetéről és felirati tartalmáról bővebb tudósítást nyerni, továbbá meggyőződni arról, vajon birnak-e ezen új leletek annyi belső valószínűséggel, hogy a moabita dolgokra nézve két év óta megerősödött scepticus áramlatnak ellene szegülhessenek. Annak idején lesz alkalom ezen folyóiratban jelentést tenni a kérdés fejlődéséről. G. I.

— A talány az ó- és középkorban. E napokban jelent meg második kiadásban Dr. Hermann Hagen népszerű értekezése: „Antike und mittelalterliche Räthsel poesie“, mely a talány különböző nemeinek történetét adja a görög és latin ó-koron és a középkor egy részén (a meddig a latin volt az irodalmi nyelv) át. A görög symposiumok érdekes leírása után kitűnően sikerült fordításokban adja az Athenaeos Gellius és az Anthologia Latina által reánk maradt talányokat, s végül a kéziratmásolók néhány munkájuk befejezése fölötti örömlükben keletkezett expectatióit. A gyűjtemény, melyet a szerző ad, korántsem teljes ugyan (sajnálattal nélkülöztünk szemelvényeket a delphibeli jósdá-jóslataiból, a Homeros és Hesiodos közti vitában található aenigmákat, az ugy is csekély számú classikus időből való latin tanulmányokat mint Verg. Ecl. III. 104—107; egy pompeiumi zetemat [Obervecknél p 400]; az Anthologia Graeca és Latina, Athenaeos sincsenek kellően kiaknázva); de mind a mellett oly rendkívül sok érdekeset tartalmaz e könyvecske, a benne közlött fordítások oly sikerültek, hogy csak örömlükünket fejezhetjük ki a felett, hogy szerző a német tudományos traditiótól eltérve érdemesnek tartotta a nagy közönséget, a művelt világot is megismertetni a classica-philologia fáradságos kutatásainak eredményeivel, s hogy ezt oly vonzó alakban tette, hogy mindenki, ki az emberi nem művelődésének története iránt érdeklődik, újra felelevenítette a classikus ó-kor és a középkor lát-szólag oly sivar és kietlen szellemi élete iránt való érdeket. Á. J.

— Caesar, Kaiser, császár. Szombathy Ignác kis tört. II. 62. ezt mondja:

„A császár czim Julius és Augustus Caesar nevéből származott, mint-hogy a későbbi római egeduralkodók is e nevet családnévükhöz kapesolták. Így a személynévből később méltóságnév lett.“

E ponthoz a következő jegyzetet csatolja:

„A Caesar-család már Kr. e. 210 év előtt ismeretes volt a rómaiaknál, midőn még Görögország nem volt általuk meghódítva. A Caesar név a rómaiak által czézár-nak olvastatott; a görög *Κ* épen annyi, mint a latin *C*, a görög *αι* annyi mint a latin *ae* vagy *s é*: tehát a görögök is a *Καισαρ* szót czézár-nak olvasták. Ezen kiejtés megmaradt a rómaiak utódainál (az olaszok és francziáknál) is, csakhogy az olaszok *czé* helyett *csé*-t, a francziák *szé*-t ejtenek; a *cz* hangot megtartották a görög vallást és nyelvet kedvelő oroszok is a czár szóban; a magyaroknak sem jutott eszükbe császár helyett kászárt mondani. Csupán a németek kapták fel az Erasmus által meghamisított görög kiejtést, és a *Καισαρ* szót a nyelvtörténet ellenére nem Căjar (czézár) vagy az ó-német *ceiser* hanem Kaijer kiejtéssel olvassák.“

Szombathy úr maga sziveskedett engem e jegyzetére figyelmeztetni nyilván abból a czélból, hogy a dolgot fontolóra vegyem s nyelvészársaimat is értesítem róla.

Azzal, hogy kívánságát megteszem, csak philologusi kötelességemet teljesítem.

Ezuttal e kötelesség abban áll, hogy tiltakoznom kell Szombathy úr magyarázatának iskoláinkban való terjesztése ellen: mert azon az egyen kívül, hogy a Caesar személynevből később méltóságnév lett, s hogy azt más népek is elfogadták, minden egyéb állítása merő tévedés.

Nevezetesen: tévedés hogy a római ember a *C*-t *cz*-nek ejtette;

tévedés, hogy a görög a *K*-ját *cz*-nek ejtette;

tévedés, hogy az orosz a *cz* ár szóban a régi görög ejtést követi;

tévedés, hogy csak a német ejti e nevet *k*-san;

tévedés, hogy Erasmus okozta a jelen német Kaiser kiejtést;

tévedés, hogy az önémetben e szó *cz*-sen hangzott.

A latin *c*-nek *k* hangzását már a Budapesti tanáregylet közlönyében, az 1867. (I.) évf. 74—5. lapján bizonyítottam. Minthogy akkori értekezésem Szombathy úr figyelmét kikerülte, s a szóban forgó hangtani kérdés különben is sok ember előtt újság, a bizonyítékokat ezennel újra elősorolom:

Mommsen Tivadar kutatásainak kétségbevonhatatlan eredménye szerint a latin *abc* a cumaei és sicíliai görögök dór alphabetumának a sarja. *C* eleinte gutturalis media, *K* gutturalis tenuis; később a két hang közti különbség elmosódott, úgy hogy *C* és *K* egy hangot jelöltek. S arra az lett, hogy *C* a tenuist is a mediát is jelentette. *G*-féle értékben meg van még *C* és *C_n* névjegyekben (=Gaius és Gneus v. ö. Mommsen Röm. Forsch. I 43); a *k* pedig fenntartotta magát elejétől fogva mindvégig, ha *kaeso*, *Kalendae*, *kalumnia*, *kaput* kezdő betűjökkel jelöltettek, egyébiránt megszűnt dívni. (V. ö. Brambach, Lat. Orthogr. 208 s. köv. ll.)

A media és tenuis közti különbség megint tekintetbe vétetvén a *C*-féle betűből a gutturalis media számára Spurius Carvilius az első pún háboru idejében egy új betűt alkotott t. i. a *G*-t.

C tehát a megállapodott latin betűrendben = *K* és pedig nemcsak az *a*, *o*, *u*, *au* magánhangzók és mássalhangzók előtt (mint nálunk rendszeren tanítják) hanem *e*, *i*, *y* és *ae*, *oe*, *eu* előtt is. *Cz* hangot csak a nyugatrómai birodalom pusztulása után nyert; assibilatiója tehát csak a 7-ik század után lehetett uralkodóvá. Ha tehát a latin classicusokat *cz*-sen olvassuk, az csak concessio, melyet a román nyelvek által okozott zsarnok ususnak teszünk; de hogy az a tudomány szempontjából helytelen, az kézzelfoghatólag van bebizonyítva.

Hogy *c* = *k* bizonyítják:

- 1) a legrégebb feliratok, péld. *dekem(bres)* = decembres;
- 2) a görögbe átvett s görögül irt latin szók, péld. *κῆσσορ* = censor;
- 3) viszont a latin *c*-vel kifejezett görög *κ*, péld. *Cecrops* = *κέκροψ*;
- 4) a felvirágzás és aranykor idejére nézve mutatja az, hogy *c* váltakozhatik *g*, *g* és *ch*-val, péld. *pulcher* és *pulcer*;
- 5) a császárság idejében bizonyítják a gót s általában a német nyelvbe befogadott latin szók, péld. gót *karkara*, német *kerker* = lat. *carcer*; német *Kieher* = lat. *ciejer*;
- 6) bizonyítják a császárságnak régebb korabeli feliratai, péld.

Vercilia = *Vergilia*;

liquebit = *licebit*;

7) a római népnyelv legkésőbbi korából *sicis* = *siquis*;

8) IV. és V. századbeli *grammaticusok* szót sem tudnak a *C*-nek kétféle kiejtéséről, úgy hogy a *k* betűt tökéletesen fölösnek tartják;

9) bizonyítják a *c*-nek *k* hangját a Kr. u. VI. és VII. századbeli feliratok. péld.

$\varphi\epsilon\zeta\iota\tau$ = fecit;

$\zeta\omicron\upsilon\upsilon\zeta\epsilon$ = crucees.

Csak a hangzó előtti *ci* szótagban volt assiblatio a császárság óta. Mind erről Corssen, Ausspr. I (1. kiad.) 3. 5. 6. 7. 16—22. lap, a mihez magam részéről a Kr. előtti III. századra nézve még Ennius Epicharmusát idézem, hol Jupiter abból *quod iuvat*, Ceres meg abból *quod gerit fruges* van magyarázva. Utóbbi csak akkor érthető, ha Ceres-t keresz-nek ejtették.

Hogy a görög ζ régen is mostan is ζ ismeretes dolog. Csak Szombathy úr kedvéért jegyzem meg, hogy ha a *k* valamikor sibilans lett volna, abból sohasem vált volna többé tiszta *k*. Szombathy úr „a görög vallást és nyelvet kedvelő oroszok“ ez ár szavával akarja a görög kiejtést bizonyítani!

Szombathy úr állításából az következne, hogy az orosz templomban is *czyrie*-t és nem *kyrie*-t énekelnek!

De ne feszegessük a dolgot tovább, hanem lássuk csak, hol és hányféle alakban találkozunk a Caesarból vált méltóságnévvel. Diefenbach, Vergl. Wörterb. der goth. Spache II. 435—6. lap. az Ulphilas bibliájában olvasható *kaisar* és *kaisara-gild* (=kaisersteuer)-hez a következő egybevetést iktatja:

ahd keisor (o, u, a, e), cheiser, chaiser amhd. ofr. nnd. nnt. dän. keiser afrs. mhd. kaiser alts. kêsar (a, u, e) kiesur ags. cäsere nfrs. kêsar altn. keysari swd. kejsare m. caesar. Die in diesem Lehnworte erhaltene altlateinische Aussprache zeigt schon für sein frühes Eindringen.

A. d. D. prss. keiser in acc. esthn. keiser, keisri lapp. kejsar finn. keisari; a. d. Lat. und gr. $\kappa\alpha\iota\sigma\alpha\rho$ alb. kaesarë ($\kappa\alpha\iota\sigma\alpha\rho\epsilon$) dakor. chesarin und mit mouilliertem c (ts) çesariu, ebenso alsv. kesary und ejsary pln. césarz bhm. cisar sorb. kejžar (a. d. D.?) slov. ill. russ. cesar car lth. cēsorus lett. ciecars magy. császár arm. kaysr, kêsar prs. qaisar (qytr) türk. kasár, óasar.

Ha Szombathy úr ezeket a tényeket ismeri vala, eszébe sem jut a $\kappa\alpha\iota\sigma\epsilon\rho$ szó kiejtését Erasmusnak róni fel. Hiszen a német *k*-san ejtette e szót mikor Erasmus még a világon sem volt. S aztán a *k*-s ejtés nem csak a németnél, hanem sok más népnél is megvan. Hát azt hogy magyarázná Szombathy úr? Bátran hiszem, hogy jelen figyelmeztetésemre ő is át fogja látni, hogy jegyzete ellen okvetetlen tiltakozniuk kell.

P. T. E.

— Dr. Goldziher Ignác műve a héber mythosról jelenleg nagyban foglalkoztatja a külföldi tudósokat. Hazánkfa eredetileg magyar nyelven dolgozta ki ezen érdekes könyvét. De midőn meggyőződött arról, hogy műve számára magyar kiadót nem talál, abba hagyta a magyar feldolgozást és németül írta meg a könyvét, mely Németország egyik legelső kiadójánál, Brockhausnál Lipésében, e czím alatt jelent meg: „Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche Entwicklung. Untersuchungen zur Mythologie und Religionswissenschaft von Dr. Ignaz Goldziher.

1876. 402 l.“ A munka azonnal megjelenése után nagy hatást tett és azóta folyton foglalkoztatja a külföldi szakférfiakat. A vélemények s bírálatok igen eltérők; némelyek határozottan dicsöítik és pártolják a szerző kutatásainak sok pontban valóban megdöbbentő eredményeit; mások nem minden indulatosság nélkül nyilatkoznak ellene, mit nem is csodálhatni oly művel szemben, mely a szokásos theologianak és a művelt közvéleménynek is legfontosabb és részben sarkalatos meggyőződéseit véglegesen halomra dönti; ismét mások helyeslik a szerző általános felfogását és csak annak az egyes esetekre alkalmazását illetőleg térnek el Goldziher elődásától; — de mindnyájan a legnagyobb elismeréssel nyilatkoznak a szerző alapos és sokoldalú ismereteiről, tájékozottságáról és szellemes felfogásáról. Az összes bírálatok közt legtöbb figyelemre méltó a nyelv- és mythostudomány egyik legalaposabb és legszellemdúsabb férfiának, Steinthal Henriknek véleménye (*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, IX. köt. 3. füzet), ki igen terjedelmes (p. 272—303) ismertetést szán G. művének és igen elismerőleg nyilatkozik annak számos jelessegeiről. Steinthal több lényeges pontra nézve tér el Goldziher felfogásától, de azért kimondja, hogy „e könyv a héber mythologia terén egyenesen korszakalkotónak nevezendő.“ Eddig is sejtették és tudták, hogy a héber népek is voltak mythoszaik; „de alig remélhette valaki, hogy egy héber mythologia alkotása is lehetséges legyen. Szerzőnek sikerült ez alkotás.“ Teljesség nem lehetett a szerző célja. „Első sorban fődolog volt, az új tudomány fővonásait és alaprajzait szigorú tudományossággal körvonalozni, a héber mythosz individualis jellemét rajzolni. És ezt megtette a szerző. Lehetővé tette ezt neki sokoldalú tudománya és alapos műveltsége a mythologia és nyelvtudomány összes terein, valamint az ethnologianak és őstörténelemnek, a vallástudománynak, költői világirodalomnak, főleg pedig az arab irodalom és történelemnek köreiben. Hogy sok dologban eltérünk tőle, az nem kisebbíti érdemét; hiszen határozott és világos opponálás e téren valósággal csak az ő műve alapján vált lehetségessé.“ A mythosz- és nyelvtudomány ezen egyik legjelesebb képviselőjének véleményéhez csatlakozik Müller Miksa elismerése. A könyv megjelenése után rögtön akadt angol fordítója és kiadója. Ez angol kiadás is megjelent már e czim alatt: „*Mythology among the Hebrews and its historical development. By Dr. I. Goldziher. Translated with additions by the Author by Russel Martineau, M. A. London, 1877, Longmans.*“ Angol alakjában e könyv kétségtelenül még nagyobb zajt fog ütni, mint a német kiadásban, mert Angolországban nemcsak a szakférfiak, hanem a művelt közönség is behatóan foglalkoznak vallás-történelmi és ó-testamentomi tanulmányokkal. Goldziher büszke lehet könyvének eddigi sorsára. Még megéri a hihetlent: hogy műve eredeti alakjában t. i. magyar nyelven is lát napvilágot!

A FRANCZIA NYELV PHONETIKÁJA.

I.

A román nyelvek tanulmányozását kiválóan érdekessé teszi azon körülmény, hogy e nyelvek historailag teljesen földérett korban képlődtek és hogy a nyelvész, kiindulván a latin anyanyelvből, lépésről lépésre képes a történt változásokat kimutatni, és állításainak helyességét okmányilag bebizonyítani. Ez által e nyelvek tanulmánya valóban tudományos alapot nyert, milyent a nyelvtudomány követel; ma már nem érhetjük be azzal, hogy p. a francia nyelvet pusztán csak empiriailag ismertetjük meg, hanem méltán megkivánjuk, hogy a szakember számat tudjon adni a nyelv történetéről és fejlődéséről is, általán minden fontosabb változásról, melyeken a latin nyelv keresztül ment míg a mai francia nyelvvé vált.

E nyelvfejlődés történetének egyik főrészt a *phonetika* képezi, mely a nyelvhangokban történt változásokat adja elő. — *Gaston Paris* a Sorbonne tanára és a román philológiának egyik legavatottabb művelője: „*Grammaire historique de la langue française*“ című *Leçon d'ouverture*-jében a tárgy fontosságát a következőkép emeli ki: „la phonétique d'une langue est la base principale et première de son originalité; . . . c' est dans cette partie, que la linguistique touche de plus près à l'histoire naturelle; c'est là que les influences de la race et du climat se font sans doute le mieux sentir.“ Azután pedig hozzáveti: „Et pourtant ce fondement de la connaissance d'une langue est, le plus souvent, à peine abordé dans nos grammaires.“ E panasz 1868-ban tétetett, azóta javultak a viszonyok. Mindennütt hol a román philológiával foglalkoznak, kellő figyelmet szentelnek a fonetikának is, és ideje hogy azt mi is belevonjuk tanulmányaink körébe. E czélnak megfelelőleg jelen cikkemben a *francia nyelv fonetikáját* fogom tárgyalni, természetesen nem kimerítően, de mégis fővonásaiban és — úgy hiszem — eléggé behatóan arra nézve, hogy a francia nyelvtanulmány barátjai tájékozottságot nyerhessenek és e tanulmányt biztos alapon folytathassák.

Hogy dolgozatomban nem terjeszkedtem ki összehasonlítólág a többi román nyelvekre is, és hogy csak a francia nyelvre szorítkozom, ezt nemcsak opportunitási szempontok igazolják, hanem igazolja különösen azon tény, hogy a francia nyelv, — mely különben testvéreivel összhangzásban fej-

lődött — épen phonetikájában lényegesen elüt ezektől és a külön tárgyalást még kívánatosá is teszi. (Lásd: *Diez Grammaire des langues romanes* I. 136.)

Magától értetődik, hogy *csak a latin nyelv változásait akarjuk ezuttal kitüntetni*. Igaz ugyan, hogy a francia nyelv képezéséhez a latinon kívül még *germán, kelta, görög* és néhány egyéb nyelvelem is járult; ámde az uralkodó, az alakító elem mégis a *latin* volt, mely nemcsak a szókészletnek legnagyobb részét szolgáltatta, hanem a többi elemeket is *latinizálta*, úgy hogy ezeknek phonetikáját egyelőre igenis mellőzhetjük.

A nyelv képlődésének phasisai azonban szükségessé teszik, hogy a francia szókészletben *különbséget* tegyünk, azon szók között, melyek *népies uton* eredtek és azok között, melyeket egyes *tudósok képeztek*. Olvasóim tudják, hogy Galliában Cesar hódítása után a népies latin nyelv uralkodott, hogy azt a hódító germánok is elfogadták, de midőn azt beszélték, a nyelv kiejtése — természetesen — lényeges változáson ment át. A műveletlen barbarok fölfogták ugyan és megtartották az egyes szóknak erősebben kiejtett hangsúlyos szótagját, de a ragozási finomságokat — nem lévén képesek azokat megérteni — elvetették és a szónak végtagjait összezusgorították. Azután a kiejtésben való kényelem, a latin nyelvhez nem szokott beszédszervek ügyetlensége, valamint e népek anyanyelvének befolyása is igen föltűnő változást idézett elé az egyes hangokban. A ki *egy francia szót latin eredetivel* összehasonlít, ráismer ugyan az eredetire, de mégis többnyire *romlott latin*nak fogja azt nevezni. És nem lehet tagadni, e tünemény valóban a latinak romlását, bomlását mutatja; ámde a nyelv életereje teljes épségben maradt és oly hatalmas volt, hogy az omladékos, sokkép földült anyagból egy új nyelvet alkotott meg, mely kedvező körülmények között fejlődvén alkalmas eszközt szolgáltatott egy fényes irodalomnak, mely manap talán legkiválóbb tárháza az emberiség haladását biztosító szellemi műveknek. — A mi pedig valóban bámúlatra ragad, az azon törvényszerűség, mely e nyelvet képlődésében vezette. Önként működő, de határozott törvények szerint alakult meg az új nyelv, mint a természetnek valamely műve. — E törvényeket fogja a phonetika föltüntetni, vonatkozással mindig a népies szókészletre, hol azok uralkodnak; magától értetődvén, hogy a mely szók tudós vagy más uton, ama törvények ignorálásával hozattak a nyelvbe, azok e fejtegetés tárgyát nem képezhetik.

Ha egy pár latin szót. p. ezeket:

<i>flamma,</i>	<i>amicus,</i>	<i>bon(i)</i>	<i>taten,</i>	<i>li(g)</i>	<i>are</i>
<i>flamme,</i>	<i>ami,</i>	<i>bon</i>	<i>té,</i>	<i>li,</i>	<i>er</i>

az alattuk álló francia szókkal hasonlítjuk össze, csakhamar észrevesszük, hogy azon szótag, mely a latinban hangsúlyos

volt, az új nyelvben is az maradt. *Diez* tüntette föl 1836-ban először e törvényt mely valamennyi román nyelvben uralkodó. — A hangsúlyosnak erős kiemelése okozta azután azt, hogy a latin szó egyéb részei aránylag csonkulást szenvedtek. A szó a hangsúlyos felé sietvén, az e szótag előtt álló rövid magánhangzót bon(i)tatem, vagy a két hangzó közötti más-salhangzót li(g)are rendszeren elejtette. Olvasóim talán emlékezni fognak, hogy a most ismertetett *három* jelenség ugyanaz, mely a népies eredetű szóknak fő ismertető jellegét képezi. — A hangsúly kiemelése azonban a *reá* következő latin szótagokra még rombolóbb hatással volt, mert a *paroxytonban* a vég szótagot vagy egészen elvetette: ami(cus)ami vagy néma *e*-vel pótolta flamm(a) flamme, templ(um) temple. A *proparoxytonban* pedig a következő két szótagot vagy összevonta, vagy összevonta és még egy *e*-t illesztett a végére: *frigidus froid, regula règle*. Ily esetekben az *i, u* hangzó rendszeren kivettetik.

A ki már most a francia szók alakulását akarja tanulmányozni, annak a hangsúlyos szótagból kell kiindulnia és mindenekelőtt megállapítania, hogy e szótag hangzói miféle változásokon mentek át.

A súlyos hangzókról.

A súlyos magánhangzó lelke a szónak, többnyire állandó törvénynek hódol, míg a súlytalan szótagoknak hangzói, melyekről utóbb lesz szó, nagyobb és szabály alá nem mindig fogható változásoknak vannak kitéve.

Lássuk tehát a hangsúlyos hangzót. Ez lehet *hosszu* vagy *rövid* vagy végre *positionális* t. i. két más-salhangzó előtt álló és így helyzeténél fogva *hosszu*. Maga a *positio* pedig vagy megvan már a *latin*-ban, vagy csak a nyelvképlődés által jött létre, a mint t. i. a két más-salhangzó között álló hangzó elejtetett, így lett p.lar(i)dum-ból *lard*; ezt *román* posiciónak szokták nevezni. Hogy előadásunkat lehető átnézetessé tegyük, a hangzókat szokott egymásutánjukban fogjuk átvenni, és mindegyiknek változásait előadni, először a posiciónban, azután amint az természeténél fogva *hosszu* vagy *rövid*.

A.

I. Az *a* latin hangja nem változott: 1) ha az latin vagy román posiciónban áll.

a) Lat. pos. *artem, annus, tantum, grandis, flamma*
art, an, tant, grand, flamme

b) Rom. pos. *pag(i)na, imag(i)nem, man(i)ca*
pag e imag e man che

Idesorolandók az *ab(i)lis, at(i)cus* képzők
 melyek *ab le ag e-ra* változnak
durab(i)lis, volat(i)cus
durab le, volag e.

2) Midőn *l, n* vagy valamely néma mássalhangzóra oly *i* v. *e* következik, mely bizonyos — későbbben előadandó — esetekben mássalhangzóvá keményül. (Ezen *i*-t *pa'atal*-nak (inyhangnak) szokták nevezni és rövidség kedvéért, mi is e kifejezést fogjuk ezentúl használni.)

Allium, montanea, rabies, cavea, glacies,
aíl, montagne, rage, cage, glace.

3) Midőn egy mássalhangzó előtt *al* = *au*-ra változik:

alba, psalmus, cal(a)mus,
aube, psauime, chau me.

II. Positión kívül a hosszú vagy rövid *a* átváltozik:

a) *ai*-re *m, n* néha *r* előtt:

manus, granum, lana, septimana,
main, grain, laine, semaine.

Midőn ezen esetekben a latin *a* előtt *i* áll *iaim* helyett *ien*-t szokás írni:

christianus, antianus, paganus,
chrétien, ancien, payen.

b) Egyéb mássalhangzó előtt *a* rendszeren *é*-re változik:

tañs, sal, carus, mare, gratus,
tel, sel, cher, mer, gré.

Azonban ha a mh. után *r* következik, akkor többnyire *è* áll elő:

patrem, matrem, labrum,
père, mère, lèvre.

c) Nem ritkán azonban ezen esetekben az *a* megtartatik:

quare, papa, casus, animalis,
car, pape, cas, animal.

d) Nehány kivételes esetben az *a* = *ie* lett:

canis, gravis,
chien, grief.

Az ó fr. nyelvben ez esetek még gyakrabban fordultak elő

e) Kivételes alakok továbbá:

cerasus, ta(b)anus, phiala,
cerise, ta on, fiole.

Jegyzet: 1. Néha a nyelv mintegy szándékosan tér el a szabálytól, hogy a homonymok képezését kikerülje: így lett *été* mellett *état*, *rêve* mellett *rave*, *lève* mellett *lave*, *chez* mellett *cas*.

2. Főntebb II. a) alatt láttuk, hogy az *a* *ai*-ra változott át, mely ikerhang az *a*-nak bővüléséből eredt. Az ikerhangok keletkezése igen érdekes fejezetét képezi a francia fonetikának, melyet azonban kellő összefüg-

gésben csak a sulytalan hangzók szakaszában fogunk tárgyalni. Egyelőre csak arra akarunk figyelmeztetni, hogy hangzó bővülésből a legritkábban keletkezik, hanem többnyire, valamely szomszédos *i*-nek a hangsúlyos szótagba való vonzása, vagy egy torokhangnak *i*-re való fölbojlása által mint p. *rationem raison, gloria, gloire; factum, fait, plaga, plaie.*

E.

I. Az *e* a positióban megmarad:

a) *ferrum, terra, cervus, septem, perd(e)re,*
fer, terre, cerf, sept, perd re.

b) A mely nevek a végszótag elvetése után *ell*-re végződnek, ezt *eau*-ra változtatják:

bellus, pellis, cer(e) bellum,
beau, peau, cer, veau.

c) *tred(e)cim, sed(e)cim*-ből
trez e, sez e lett utóbb *treize, seize.*

d) Midőn *em, en*-re egy mh. következik az ismeretes orrhang támad, mely csakugy hangzik, mint *am, an.* E körülmény a helyesírásban sok zavart idézett elő s a latin *entem* majd *ant* majd *ent* alakot nyert. E kettős alakot némely esetekben a jelen részesülőnek az igei melléknévtől való megkülönböztetésére használták fel. Amaz *ant* emez *ent*-vel iratik *differant, different, négligeant, négligent.*

II. A position kívül álló *ē*

a) Megmarad *l* előtt; e folyó hangzó ilyenkor gyakran megkettőztetik:

querela, candela, cru(d)elīs
querelle, chandelle, cru el.

b) *n* előtt azonban *ei* lesz belőle:

plenus, frenum, serenus,
plein, frein, serein.

c) Többnyire azonban *oi*-ra változik:

me, te, regem, tela, me(n)sis, tres,
moi, toi, roi, toile, mois, trois,

némely szóban az ekként származott *oi* = *ai*-ba ment át. Így lett *creta*-ból *croie* majd *craie*, *moneta*, *monoiē* majd *monnaie*.

d) Néha *i*-re változott:

cera, mercedem,
cire, merci ide tartoznak főkép az *emus*,
enus végzetűek, *parcamenum, parchamin, venenum, venin.*

III. A rövid *e* = *ie* lett

fel, mel, heri, pedem, rem,
fiel, miel, hier, pied, rien.

Kivételek: a) *genus, genre, generum, gendre, tenerum, tendre*; *brevis, bref, mer(u)la, merle*.

b) A *c* befolyása alatt *decem dix* lett és *decima*-ból *disme* majd *díme*.

Jegyzet: 1. Az *ei, oi, is* nem csupán a hangzób övülésből, hanem vonzat által vagy valamely torokhang átváltozásából keletkezett, miről majd későbbben lesz szó.

2. Említésre méltó, hogy az ó-nyelvben a kettőshangzók mindegyikét rendszeren külön ejtették. Normandiában tájszó-lásilag *ai* használtatott *oi* helyett és e normann írás és kiejtés uralkodóvá lett utóbb, különösen midőn *Voltaire* is ezt kez-dette használni, amiért is *Voltaire*-féle írásmódnak nevezték, mely azután az *ois*-t a legtöbb esetben *ais*-re változtatta, úgy hogy *anglensis, francensis*-ből mi előbb
anglois, françois volt, utóbb
anglais, françois lett, *Danois, bourgeois* és ha-sonlók föltűnő kivételeknek tekintetnek.

3. Kivételek még: *remus, apostema, sebum,*
rame, apostume, suif.

I.

I. Posícióban többnyire *e*-re változik:

a) *illa, arista, littera, siccus, baptisma,*
elle, arête, lett re, sec, baptême.

b) Kivételik azon eset, midőn *i*-re *m, n* következik és orrhangzó ered, akkor szintén *e* hangzik ugyan, de *i* íratik:

simplicem, quintus, principem,
simple, quint, prince.

c) ámde ha *in* után *c, g* áll, akkor *e* szótag *ain, ein*-re változik:

vinc(e)re, pin(ge)re, cin(ge)re,
vaincre, peín d re, ceín d re.

d) A következőkben az *in* = *an*-be ment át

lingua, cing(u)lum, tinca.
langue, sang le, tanche.

e) Mig *dignus*-ből *digne* lett, *dignor daigne*-re változott. *Virgo*-ból azért lett *vierge*, hogy a *virga*-ból lett *verge*-től különbözzék.

f) Végre néhány posíciós szóban *i* föntartotta magát:

epistola, argilla, ille, mille, tristis,
épître, argile, il, mil, triste

II. Posíciók kivül *i* marad

amicus, filum, crinis, pica,
ami, fil, crin, pie.

Jegyzet: 1. *Patrinus*-ból *parrin* lett de *parrain*-nek irták és analogiából lett azután *matrina*-ból is *marraine*.

2. *Gürem*-ből *loir* eredt és *pisumból* *pois*.

III. A rövid *i*

a) többnyire *oi*-ra változott :

<i>bi</i> (b)ere,	minus,	picem,	sitis,
<i>boi</i> re,	moins,	poix,	soit majd soif

Jegyzet: *Oi* későbbi forma mely előbb *e*, *ei* volt: *niger* = *negre*, *neir* és *noir*.

b) igen sokszor marad különösen lágyult *l*, *n*-el vagy valamely torokhang befolyása alatt

<i>flia</i> ,	<i>flius</i> ,	<i>linea</i> ,	<i>lineus</i> ,
<i>fille</i> ,	<i>fiis</i> ,	<i>ligna</i> ,	<i>linge</i> ,

többször azonban ez esetekben *ei* v. *e*-re változik:

consilium,	mirabilia,	linea,	justitia,
conseil,	mer veille,	teigne,	justesse,

Kivétel: *sine sens* lett de utóbb *sans*-nak iratott, hogy a *sensus*-ból képlődött *sens*-tól megkülönböztessék.

O.

I. Positióban marad:

a) <i>corpus</i> ,	<i>montem</i> ,	<i>com(i)tem</i> ,	<i>comp(u)tus</i> ,
<i>corps</i> ,	<i>mont</i> ,	<i>comte</i> ,	<i>comp te</i> ,

b) *oc* (*och*, *og*)-ból *ui* lesz:

<i>noctem</i> ,	<i>noc(e)re</i> ,	<i>cochlear</i> ,	<i>coquere</i> ,
<i>nuis</i> ,	<i>nuis re</i> ,	<i>cuisiller</i> ,	<i>cuire</i> .

itt említhetők fel ezek is:

<i>ostium</i> ,	<i>ostrea</i> ,	<i>podium</i> ,	<i>hodie</i> ,	<i>modius</i> .
<i>huis</i> ,	<i>huître</i> ,	<i>pui</i> ,	<i>hui</i> ,	<i>muid</i> .

Jegyzet: *longus loin* lett, *vox voix*, *possum*, *puis*, *boja buie*, *troia truie*;

c) *ol* = *ou vol(u)tus*, *col(lo)co*
voü te *cou che* ide valók e kettős szó-
alakok is *fol fou*, *mol mou*, *col cou*.

d) *on* = *ou* lett ezekben *constat*, *con(sue)re*
couite *cou d re*.

d(u)od(e)cim-ből *dod*'cim lett s ebből *douze*.

II. Positióon kívül *o* csak *m*, *n* előtt tartotta magát fenn:

a) <i>nomen</i> ,	<i>Roma</i> ,	<i>corona</i> ,	<i>persona</i>
<i>nom</i> ,	<i>Rome</i> ,	<i>couronne</i> ,	<i>personne</i> általán az

o, *ois*-féle nevekben is: *rationem raison*, *li(g)ationem liaison*, és még néhányban: *école*, *idole*, *frivole*, *noble* stb.

b) többnyire azonban *eu*, *oeu* (lágyult *l* előtt *oei*, vagy *eui*) lesz

hora, mores, nodus, ovum,
 heure, moeurs, noeud, oeuf továbbá az or, oris-
 féle főnevek és osus végzetű melléknevek:

dolor, honor, gloriosus,
 douleur, honneur, glorieux.

Ekként lett imperatorem-ből empereur.

c) Néha ou-ra változik: nos, vos, copula, totus
 nous, vous, couple, tout.

d) oi egy szomszédos i-nek vonzásából:

historia, gloria, Antonius,
 histoire, gloire, Antoine.

III. A rövid o mh. előtt többnyire átváltozik eu-re (oeu-
 ue, oe, oei).

Novem, bovem, oc(u)lus, opera, potest
 neuf, boeuf, oeil, oeuvre, peut.

b) ou-ra: rota, probat
 roue, prouve.

c) Locus leu-re, későbbben lieu-re alakult át.

Kivételes képzés: domina-ból dame.

U.

I. Positióban megtartja eredeti latin hangját, melyet a
 francia ou által jelöl:

a) bulla, cursus, crusta, duplex, dubito
 boule, cours, croûte, double, doute.

b) m, n előtt = o mundus, num(e)rus, summa und(e)cim
 monde. nom b re, somme, on ze.

Ámde ha ez orrhangzókra torokhang következik un = oin :

un(g)ere, punctum, pugnus
 oin d re poin t, poing.

Kivéve ongle, jonc, tronc.

c) uc mh. előtt = ui (fructus, bucus (bucus))
 fruit, buis

conduc(e)re, instructus
 condui re, instruit.

d) Némely szókban o-ba ment át

gurges, vi(b)urnum, ulnus, nuptiae
 gorge, vi orne. orme, nocés;

másokban francia hangzásu u-ba

justus, nullus, rusticus
 juste, nul, rustre.

Kivételek: guttur goître, but(y)rum beurre.

II. Positió kivül: ñ marad, de francia kiejtéssel

durus, luna, confusus, gluten
 dur, lune, confus, glu.

Néha *ou*: *cupa*, *lur(i)dus*, *uter*
coupe, *lourd*, *outré*.

b) A városok neveiben a latin *unum* közönségesen *un* alakban fordul elő:

Augustodunum, Melodunum, Verodunum
 Au tun, Mel un, Ver dun

és csak kivételes azon eset, midőn *ou*-ra változik

Lugdunum, Laudunum, Sedunum,
 Ly on, La on, Si ou.

III. A rövid *u*

a) *ou* *dubito*, *jugum*, *lupus*, *ubi*
dou te, *jong*, *loup*, *ou*.

b) *cu* = *juvenis*, *gula*
jeu ne, *gueule*.

c) *o* az orrhangzók előtt, nem különben, midőn egy szomzédos *i* (vagy *e* = *i*) vonzatik a hangsúlyos szótagba:

meum, tuum, numerus, cuneus, cruceum
 m on, t ou, nom bre, coin, croix.

d) Ezekben *rudis*, *ducem*, *supra*, *gruem*
rude, *duc*, *sar*, *gru*

a hangzó francia kiejtéssel föntartotta magát.

Kivételesen lett *caprum*-ból *cuivre*, *sum*-ból *suís*.

Y.

A görög *y* rendszeren *i* által fejeztetik ki, főképen akkor, midőn *e* szó irodalmi uton jutott a latinba: *ty* panum *limbre*. Ujabban a legtöbb efféle szót — tekintve görög eredetüket — *y*-vel szokták írni: *tyre*, *myrte* stb. Vannak azonban görög szók, melyeket a latinok szóbeli érintkezés folytán kaptak ezekben már ők magok is más hangzót hallattak. Ilyenek *bursa*, *crufta*, *tumba*
bourse, *croute*, majd *grotte*, *tombe*,
 ezek, mint látni, szabályszerűen változtak át.

Az ikerhangzókról.

1. *Ae*, *oe* úgy hangzott a későbbi latin nyelvben mint *e* és többnyire így is íratott és az átváltozásban is az *e* törvényeit követvén lett: *ie*, *e*, *oi*, *ei*, *p*:

praeda, *balacna*, *coelum*, *foenum*, *coena*
proie, *baleine*, *ciel*, *foin*, *cène*.

2. *Au* = *o* vagy *ou*.

a) *aurum*, *aut*, *causa*, *laudo*, *caulis*
or, *ou*, *chose*, *loue*, *chou*.

Jegyzet. Az *au* csak tudós származásu francia szókban jó elő, p. *fraude*, vagy pedig oly szókban, melyekben *a*-ra *l* következett, a mely mh. előtt *u*-re változott át: *alba*, *aube*.

b) Ha azonban *au* után *s* vagy *d* következik, általán oly mh., melyben — mint ezt a mássalhangzókról szóló részben bővebben fogjuk tapasztalni — egy *i* lappang, akkor a francziában *au* = *o* lesz, de mellette amaz *i* is előkerül, p. *claustrum cloître*, *Sabaudia Savoie*.

Kivétel: paucus-ból az ófr.-ban *pau*, majd *po* lett és ebből *peu*; *coda*-ból pedig *queu*.

3. *Eu* földrajzi nevekben tartotta fenn magát: *Europe*.

—

A súlytalan hangzókról.

Ezek erősebben, de kevésbé szabályszerűen változnak át, mint a hangsúlyosak.

Ismerjük a hangsúlyosnak befolyását a szó alkotására, mely néha annyira megy, hogy a súlytalanokat mind vagy legalább nagyobb részt elfojtja; így lesz *rotundus*-ból *rond*, *quiritare*-ből *crier*. Sietünk azonban megjegyezni, hogy az ilyen esetek *nagyon kivételesek*; rendesen az átalakulás a következő eljárást követte:

1. A *hangsúlyos előtt*. Itt különbséget kell tenni a *hosszu* és a *rövid* hangzók között.

a) A *hosszu* hangzó megmarad, akár közvetve, akár közvetlenül álljon a súlyos előtt, p. *peregrinus pélerin*. E szabály annyira általános, hogy a francia nyelvben csak 6 szó van, mely kivételes, a mennyiben a kérdéses hangzót elejti.

b) A *rövid* hangzónál kérdés: vajjon az a szó kezdőtagjában áll-e *ü* e között és a hangsúlyos között? A kezdőtagban a hangzó megmarad, de a) szeret átváltozni *a* vagy *e*-re: *Zelosus jaloux*, *ferox farouche*, *pigritia paresse*; — *gravare grever*, *minutus menu*, *Johannes Jean*, *junicem genisse* stb. β) *m* előtt gyakran *u*-ra változik: *fumus fumier*, *gemellus jumelle*, *calamus chalumeau*; γ) Ha az *e* torokhanggal kerül össze rendesen *oy* lesz: *necare noyer*, *regalis royal*, *focarium foyer*. δ) Ritkábban fordul elő e hangzó elejtése; *beryllare briller*, *corotulare crouler* stb.

A *rövid* hangzó, mely a kezdőtag és a hangsúlyos között áll, rendesen kiesik: *cler(i)catus clergé*, *deli(b)e*rare *déli*vrer.

2) A *hangsúlyos után*. A proparoxytonokban a súlyosra következő hangzó — többnyire *i*, *a* — elejtetik: *circulus cercle*, *calidus chaud*; — ez egyébiránt már a latinban is megtörtént: *circulus*, *calidus* stb. Az utolsó szótag hangzója proparoxytonokban csakúgy mint paroxytonokban elejtetik vagy *z* által helyettesítettik. — Ez elejtés csak a francziában és közelebbi testvérében a provençal nyelvben fordul elő, és egyike azon vonásoknak, melyek által e két nyelv többi román testvéreitől különbözik.

A francia nyelv kerüli a hangtorlódást — *hiatust* — és iparkodik azt ott, hol keletkezik, eltávolítani. Az eljárás, melyet e tekintetben követ, felette érdekes és igen fontos részét képezi a fonetikának. A *hiatus*, mely egy mássalhangzó-
nak elejtése, valamely hangzónak vonzata, vagy összevonás által támad, többnyire az egyszerű latin szókból jó át, de keletkezhetik szóösszetétel által is, vagy úgy, hogy magában a francziában ejtetik ki egy másalhangzó.

a) Legnagyobb figyelmet érdemel azon *hiatus*, mely egyszerű latin szókból ered. Ha ezekben a hangsúly az első hangzón van, a hangzók közé többnyire *v* helyeztetik: *pluere plu v oir* vagy a második hangzó elejtetik: *tandiu tandis*.

Ha azonban a hangsúly nem az első hangzón van, akkor e kettőshangzók *ia, ie, io, ea, eo* kapcsolatban az előttők álló mássalhangzóval igen felötlő, és a mássalhangzók szerint egymástól különböző változást szenvednek. Már a latinban is megtörtént, hogy az *i* hangzót a föntebbi összetételekben mássalhangzóként — *j*-nek — ejtették és *abiete* helyett *abjete*-t mondtak. Ámde a francziában az *i* nemcsak *j*-re keményült, hanem bizonyos esetekben *c, ch, g* torokhangokra is, valószínűleg a germán nyelvek befolyása alatt, hol *cavea*-ból; szintén *käfig lolium*-ból *lolch* lett.

1. Iássuk először a kettőshangzókat a *folyókkal*: *l, n, m, r*-rel összekötvé;

l a fentemlitett kettőshangzók előtt rendesen meglágyul, az *i* pedig közönségesen az *l* elé tétetik: *allium ail, familia famille, filia fille*. *Oleumból* azonban *huile* lett lágyulás nélkül, mely a következőkben is hiányzik: *exil, fils, lis, (lilium) mieux (melius)*;

n szintén meglágyul = *gn-re*: *campania champagne, unio oignon, vinea vigne*, de gyakran *nge* is lett belőle: *laneus lange, lineus linge*. Végre a következőkben az *i* vagy azzal egyértékű *e = i*, e hangsúlyos szótagba vonzatik *balneum, cuneus, junius, bain, coin, juin*,

m = ge-re változik: *simia singe, vindemia vendange*;

r-rel kapcsolatban *ari, eri, ori, uri, (us)* csoportok keletkeztek, melyekben az *i* a hangsúlyosba vonzatik: *contrarius contraire, primarius primaire*, és változott értelemmel *premier, materia matière, gloria gloire, corium cuir*. E szóban *cereus* azonban *i* vagy *e* — mert e kettő a latin nyomán e végzetben egyértékűnek vétetik — *ge* lett: *cierge*.

2. Midőn *ia, ie* stb. előttsziszegő áll vagy *t, c*, — melyek ez összeköttetésben szintén sziszegőkül ejtetnek ki, — akkor az *s* az *i*-t maga elé vonzza: *basium baiser, phasianus faisán, tonsio toison*; *t c (ch, qu)* ellenben, az *i*-t többnyire elejtik, de hogy sziszegő hangját megtarthassa a *t* ekkor *ce-re* ritkábban *sse-re* változik: *audacia audace, avaritia avarice, nuntius nonce, justi-*

tia justice és *justesse*. *Ch* — *s*-re *qu* — *cs*-re változik *brachium bras*, *laqueus lacs*. — Vannak azonban itt is példák az *i* vonzatra: *conjugatio conjugaison*, *palatium, palais*, *nep-tia nièce*, *tertius* (ia) *tiers*, *tierce*, *puteus puits* *placeat plaise* és sok más.

3. *D*, *g*, *b*, *v* — *ia*, *ie* stb. előtt rendszeren *ge*-re változik: *hordeum orge*, *elogium éloge*, *rabies rage*, *alveus auge*. *Ge* helyett *j* lett ezekben: *diurnum jour*, *de usque jusque*. — Hangvonzat itt is található: *modius muid*, *exagium essai*.

4. *P* = *ch*-ra változik: *sapiat sache*, *apium ache*.
Mínthogy e szabályok nem általánosak, természetes, hogy a kivételek sem hiányozhatnak.

Az *ua*, *ue*, *ui* stb. kettőshangzók ritkábbak, megjegyzendő, hogy az *u* többnyire *v*-re keményült: *januarius janvier*.

b) Midőn a *hiatus* szóösszetételből ered, az elisionak van helye: *de abante devant*.

Figyelmet érdemelnek továbbá az ily szóképezések *café-t-ier*, *bijou-t-ier*, *tabac tabatière*, melyekben a *t* csak a hiatus megszüntetésére szolgál, körülbelül úgy mint az *a-t-il*-ban.

c) Végre a *hiatus* egy mássalhangzónak elejtésétől is eredhet; ez esetben a nyelv összevonás vagy egy más mássalhangzónak közbevetése által segít magán, így lett *reginá*-ból előbb *reïne* majd *reine*, *gladius*-ból pedig *glaius* majd *glaiue*.

Ekként tehát megismertettük volna a fontosabb változásokat, melyeket a *latin hangzók* bizonyos körülmények közt szenvedtek, midőn *franciákká* lettek. Mielőtt a mássalhangzók tárgyalására térnénk át, még egy pár megjegyzést kell tennünk, melyekre eleddig nem akadt alkalmas hely.

1. Habár a francziásan is megvan az, hogy az *a* = *ai*, *e*-re, az *o* = *eu*-re, az *u* francziásan ejtett *u*-ra változott, mi a német *hanglágylásra* — *Umlaut* — emlékeztet, mégis a francziában ez átváltozás nem egy következő *i* befolyása alatt történt; a francziában tehát ily *hanglágylásról* nem lehet szó.

2. De a *hangtörés* — *Ablaut* — sincs meg a francziában. Azon rokon jelenség, mely az *u. n.* rendhagyó igékben tapasztalható, midőn pl. *vient* mellett *venons* és *vint* fordul elő egyszerően azon módból magyarázható meg, mely szerint a latin szók a francziába mentek át. *Vēnit*-ből nem lehetett más mint *vient*, épen úgy mint a súlytalan *venimus*-ból nem lehetett egyéb, mint *venons*. A *vint* *i* betűje pedig csak arra való, hogy a *défini* és *présent* közötti különbséget jelezze. Így van az a szóképzésnél is, midőn *poil* mellett *peluche* *jeu* m. *jouer*, *deuil* m. *douleur* áll elő, a hol a franczia nyelv az átváltozás szabályainak követéséből csak anynyi szépséget és változatosságot merit, mint a német nyelv a *hangtörés* törvényéből.

3. Hátra volna még az *ikerhangzók keletkezéséről* szólni; ámde ezek nem csak a hangzókból és azok összetételeiből erednek, hanem szintúgy a mássalhangzóknak — különösen a torokhangzóknak — és a sziszegőknek fölloldásából is. Ez utóbbiakban t. i. egy *i* lappang, mely a szóképzéskor elő kerül, mint ezt már említettük. (L. 229 és 231 l.) Nem akarván tehát töredéket adni, inkább áttérünk előbb a *latin mássalhangzók* változásainak föltüntetésére, és csak ha e szakaszt is befejeztük, fogunk az ikerhangzók képzéséről szólni.

Hofer Károly.

PLAUTUS ÉS LESSING.

— „Trinummus“ és „Der Schatz“. — *)

Lessing középiskolai tanulmányait tudvalevőleg a meiseni iskolában végezte, melyben legfőbb gondot a classicus nyelvek tanítására fordítottak. Ez természetesen nem azért volt, hogy a növendékeket kitűnő philologusokká képezzék, sem hogy azon alapos, általános műveltség részeseivé tegyék, mely nekünk mai nap szemünk előtt lebeg: hanem egyenest azon célból, hogy a vallásnak derék védőket neveljenek, kik a hit forrásait eredetiben ismerjék és értsék és latin nyelven is ügyesen tudják forgatni tollukat. A cél tehát gyakorlati volt, s az eszközöket is ehhez képest választották: a classicus írókat nem magukért, hanem nyelvükért olvastatták, s ők csak a latin stil- és verselési gyakorlatok támogatói voltak. Lessing azonban. még mint az iskola növendéke, eltért ezen iránytól. Ő az ó-kor tanulmányát nem tekintette pusztán előkészületnek a theologiai pályára, hanem magát a tanulmányt vette célnak; behatott a régi művek szellemébe, és nem elégedett meg csupán a latinul írással. Sok latin és görög írórt olvasott, melyeket a tanórák alatt nem olvastak; — azonban az ő „sajátképi világa“ mint magát később kifejezi Theophrastus, Terentius és Plautus voltak. Különösen az utóbbi nyerte meg tetszését és volt reá hatással, mert olvasása közben kapott kedvet első vigjátékai megírására.

Plautus a római vigjáték apja és egyszersmind a legeredetibb római komikus. Eredetiségét nem a tárgyak föltalálásában, hanem földolgozásukban tüntette föl, mert az anyagot rendesen görög íróktól (mint Menandertól, Philemontól, Diphilustól) vette, de teljesen új alakba öntötte. Épen ebben különbözik a görögös Terentiuustól; a görög életet és görög szokásokat római élettel és római szokásokkal cserélte föl, fűszerezve az anyagot veleszületett elmésségével. Azért arat-

*) Eredetileg (német) tanárképezdei munkálat Dr. Heinrich G. egyetemi tanár semináriumából.

tak vigjátékai oly viharos tetszést; azért lettek a római nép kedvencz darabjaivá, úgy hogy szerzőjük halála után is még sokáig éltek a szinpadon. Plautus tehát valóságos népköltő volt, és részint ezen körülménynek, részint az elméséghez való nagy hajlamanak tudhatjuk be azon hibáját, hogy elméskedésének nem tud határt szabni, és gyakran kétértelműségbe és alszerűségbe csap át. E hibáját azonban elfeledjük jeles tulajdonai mellett, milyenek: kifogyhatatlan és egészséges humor, elméség, eredeti előadás, eleven, gyors párbeszéd, a helyzetek változatossága stb. Természetes, hogy ily ragyogó tulajdonok megnyerték a fiatal Lessing tetszését, s hogy ennél fogva ő is a római költő számos utánzó, illetoleg átdolgozó sorába állt. Lessing három Plautus-féle anyagot vagy darabot készült átdolgozni; ezek: „*Weiber sind Weiber*“ mely a „*Stichus*“ után volt tervezve; „*Justin*“ melynek mintája a plautusi „*Pseudolus*“, és a „*Trinummus*“ melynek átdolgozása teljesen elkészült a „*Schatz*“-ban. Azonban bármennyire tisztelte is Lessing Plautust, lehetetlen volt be nem látnia a római költő egy nagy hibáját, t. i. azt, hogy nála a cselekvés rendszeren sovány s nem elegendő egy öt felvonásra tagolt színműre. Azért utánzásaiban kellő önállósággal bánt mintáival, s Plautus hibáját azzal igyekezett helyrehozni, hogy vagy gazdagabbá, változatosabbá tette a cselekvényt, új, különösen ellentétes jellemek bevitele által, mint a fent említett két első darab töredékéből illetoleg tervrajzából látható, — vagy pedig az öt felvonást összevonta egygyé, mint a „*Schatz*“ mutatja. Jelen soraim célja, kimutatni, mennyi önállóságot tanusított Lessing azon költővel szemben, kit annyira szeretett, kit oly sokban jelesnek, mintaszerűnek tartott, kinek egyik darabjáról („*Captivi*“) azt merte állítani, hogy ennél jobb és szebb darabot soha sem adtak elő. De mivel a nevezett három darab közül a „*Weiber sind Weiber*“-ből alig készült el másfél felvonás, a „*Justin*“ meg épen csak tervben maradt, csupán a harmadikra, a teljesen kész „*Schatz*“-ra, és mintájára, a „*Trinummus*“-ra kell szorítkoznom az összehasonlításnál.

A „*Trinummus*“ nem eredeti műve Plautusnak, mert, mint az előjáték tudunkra adja, Philemontól van átvéve; hogy azonban mennyire ragaszkodott a római költő a görög eredetihez, és mennyire maradt maga eredeti, azt nem lehet meghatározni, mert Philemon darabja elveszett. A „*Trinummus*“ tartalmát röviden a következőkben lehet összefoglalni. *Charmides* athéni kalmárnak van egy fia és egy leánya. Az öreg utnak indult Seleuciába, és gyermekeit, vagyonával együtt barátjára, *Callicles*-re bizza. *Lesbonicus*, a fiu, kicsapongó és tékozló, azért atyja elrejtí előle készpénzét, és megkéri barátját is, hogy el ne árulja neki, mert leányának

szánta hozományul, ha távolléte alatt kérője akadna. És a kérő meg is jön *Lysitelesnek*, *Phillo* fiának személyében. Az ifju, atyja útján, megkéri Lesbonicustól huga kezét, késznek nyilatkozván, őt hozomány nélkül is elvenni. Ekkor azonban fölbred Lesbonicusban a becsületérzés: hozomány nélkül nem akarja hugát férjhez adni, és a kérőnek följánlja utolsó birtokát, egy kis mezei jószágot. E közben Callicles értesülvén a dologról, azon töri a fejét, mikép adja át a leánynak hozományát úgy, hogy bátyja neszét ne vegye az elásott pénznek, melyből bizonyosan megkövetelné a maga részét. Barátja, *Megaronides* kisegíti a bajból jó tanácsával: fölbérelnek egy sykophantát, ki mint az elutazott Charmides barátja jön messzeföldről, és a leánynak bizonyos összeget hoz hozományul. Így Lesbonicus nem gyanakodhatik, ha Callicles föllása az elrejtett pénzt. Azonban a csel nem sikerül, mert az első ember, kivel a Sykophanta találkozik, maga a hazatért apa: Charmides, ki elkergeti őt. Mindazáltal „vége jó, minden jó“: Lysiteles elnyeri választottja kezét, Lesbonicusnak atyja megbocsátja kihágásait és Callicles a maga leányának kezével ajándékozta meg őt.

Ez a vigjáték meséje; most lássuk, mikép dolgozta ki a költő. A darab őt felvonásra oszlik, melyeket egy rövid előjáték vezet be. Az előjáték az antik darabokban rendszeren expositióul szolgál; itt azonban nem tekinthetjük annak, sőt itt egészen fölösleges is, mert a mit belőle megtudunk, az nem szükséges a darab megértéséhez. Föllép a Tobzódás allegorikus alakja, és leányát, a Szükséget, beküldi Lesbonicus házába, a mi azt akarja jelenteni, hogy az ifju tobzódásai által vagyoniilag tönkre tette magát. Ezt azonban magából a darabból is megtudjuk. Expositiónak pedig ezen előjátékot már azért sem tekinthetjük, mert a későbbi cselekvénnyel alig van összefüggésben. Az igazi expositiót az első felvonás tartalmazza, mely megismerteti a nézőt vagy az olvasót a szereplő személyek állapotával. Igen ügyesen van intézve, hogy Calliclest Megaronides feddése bírja a szólásra. Megaronides régi jó barátja Calliclesnek, és ennek jó hírére épen olyan féltékeny, mint a magáéra. azért feddeni jön barátját, minthogy ez. — legalább látszólag — beszenyezte becsületét Charmides házának megvételeivel. Az öreg Callicles azonban bebizonyítja neki tiszta ártatlanságát, elmondván, hogy Charmides a házban ásta el pénzét, ezt a házat most Lesbonicus áruba bocsátotta; ő az ifjunak nem árulhatta el az elásott pénz titkát, s így kénytelen volt maga venni meg a házat, hogy visszatérő barátjának pénzestül visszaadhassa. Megaronidesnek most megnyílnak a szemei, s átkozni kezdi a gonosz nyelveket, melyek a becsületes embereket rágalmazzák. — A két öreg ember párbeszéde ter-

mészetesen komoly; annál feltűnőbb és visszataszítóbb, hogy találkozásuknál elkezdene feleségeik rovására tréfálódzni, s csak azután térnek a dologra. Ez a hely is bizonyítja azt, a mit fönnebb említettünk, hogy t. i. Plautus néha nem tudott határt vetni elmésségének. Lehetséges ugyan, hogy a költő e felvonást nagyon komolynak tartotta egy vigjátékba, a mit azonban nem hiszünk; vagy pedig a két öreg meghitt baráti viszonyát akarta e bizalmas tréfálódzással föltüntetni, de egyik sem szolgálhat igazi mentségül. Az élczek kissé durvák és izetlenek, de azért megtalálhatták a maguk közönségét. Nem is valószínű, hogy a két komoly öreg ily tréfákba bocsátkozzék, s nincs is jó alkalom rá. Calliclesnek még megengedjük, hogy tréfál, de hogy jut hozzá Megarónides, hogy barátjával, kire valóban annyira megharagudott, hogy barátságát is föl akarja mondani, tréfába elegyedjék?

A második fölvonásban a fiatal Lysitelessel találkozunk, ki a válaszon áll, még elhatározatlanul, valjon a szerelem karjaiba vesse-e magát, vagy családias életet kezdjen. Végre jobbnak találja az utóbbit, azért kéri atyját, az öreg Philtót, hogy kérje meg számára Charmides leányának kezét. Philto tiszteletre méltó öreg ur, ki még a „régiek“ közül való, s azért szörnyűködik a kor romlott erkölcein, és a „régii jó idöket“ magasztalja. Bölcs és kegyes intései jószándékuak ugyan, és fiának kétségkívül használnak is, de a közönség szívesen elengedné neki. Lysiteles igen ügyesen adja elő kérelmét: ő segíteni akar Lesbonicuson azzal, hogy elvesz tőle valamit. Ezt a jó öreg természetesen nem érti először, s midőn megérti, első kérdése a hozomány; azonban csakhamar rábiratja magát, hogy maga kérje meg fia számára a lány kezét. Lesbonicus éppen jókor jön, szolgáljával, Stalimussal. Philtó a fiatal embert most azonnal megszólíthatná, de a költőnek szüksége volt egy jelenetre, melyben Lesbonicust jellemezhetné, s így az öregnek hallgatva kell várnia, míg ur és szolga elvégzik számadásukat az elvert pénzről. Philto ismeri a Lesbonicust és szép tetteit, s azért nem szükséges, hogy e jelenetnél jelen legyen; vagy el kellett volna mennie előbb fiával, vagy mindjárt megszólítania az ifjút; így sokkal természetesebb volna a dolog. Ez azonban sokkal jelentékenyebb hiba, sem hogy érdemes volna róla többet szólani. Philto most hozzá lép Lesbonicushoz, és megkéri huga kezét. Nagyon természetes volna, ha az ifju egyetlenegy ellenmondó szó nélkül beléegyeznék, s ezt el is várjuk tőle, minthogy eddig csak semmirekellőnek ismerjük. Azonban ő még sem oly egészen rossz, mint híre; szíve még nem romlott meg; van még benne valami nemes érzés, s midőn az öreg előadja kérését, természetesen azt hiszi, hogy gúnyolódik; látja a két család közti különbséget, és nem áll rá a házasságra.

Philito nem tágit, és kijelenti, hogy fia hozomány nélkül is kész elvenni a leányt, — de most fölébred Lesbonicusban a becsületérzés: hugát nem akarja mint egy koldusnőt férjhez adni, és mivel már semmije sincs egy kis mezei jószágon kívül, azt ajánlja föl. Ezt meg Philito nem akarja elfogadni, noha előbb első gondja volt a hozomány; ez bizonyítja, hogy nem kapzsiságból, hanem fia jóvoltáért tudakozódott a leány vagyona után, — azonban még sem ártana ha a költő e változást megmagyarázná, talán az öreg nagylelkűségével, ki az ifjut nem akarja megfosztani utolsó menedékétől. Lesbonicus itt kedvező szinben tűnik föl, s a mily mértékben utálta előbb a néző, annyira megkedveli most. S az ő önfeláldozásának oka nem koldusgóg, mint az első pillanatban látszik, hanem valóságos, noha talán csak pillanatnyi megbánás, és nemeslelkűség; nem akar terhére lenni hugának, nem akarja, hogy az ő tetteiért az szenvedjen, s azért kész magát mindenétől megfosztani. Szentelen szolgája azonban nem ily nagylelkű és önzetlen, és előre félvén a rosztól, melyek reá várnak, ha ura a kis jószágot odaadja, ravasz fejjel meg akarja ezt gátolni. Azért az öreg Philitónak minden hihető és hihetetlen roszt mond el a jószágról, úgy hogy ez végre. látszólag a szolga érvei által meggyőzve, fölkiált: „Az enyém ugyan nem lesz!“ A hozományyal nem törődik; intézzék el az ifjak egymás közt.

Ennek a harmadik fölvonásban kellene megtörténnie. Az ifjak vetélkednek a nagylelkűségben; egyik sem akar engedni a másiknak; az egyik adni akar, s a másik semmit sem akar elfogadni, így azután elválnak, a nélkül, hogy meggyeztek volna. Lesbonicus szilárdan ragaszkodik elhatározásához, hogy hugát hozomány nélkül férjhez nem adja; *jó híret félti*. Van ugyan valami különös, sőt komikus abban, hogy ez a hirhedt Lesbonicus *jó híret félti*, de határozatát az ő szempontjából nem lehet nem helyeselnünk. Nem ugy Lysiteles: ő ugyanoly nyakassággal vonakodik a jószágot elfogadni, és Lesbonicusnak korholó prédikációt tart, melyet csak fölizgatott kedélyéből magyarázhatunk, mert különben nem beszélne ugy azzal, kinek hugát nőül kéri. Mint említettük, rebus infectis mennek szét, s a legjobb kilátás van arra, hogy az egész házasság füstbe megy. Most a csomó erősen meg van kötve. Azonban nem maradunk sokáig kétségben, mert az öregek békés megoldásán dolgoznak. Kallikles ugyanis megtudja, hogy Lysiteles megkérte gyámleánya kezét, és öreg barátjához Megaronideshez siet tanácsot kérni. Nehéz helyzetét már érintettük: hozomány nélkül adja férjhez a leányt? Azt nem engedi lelkiismerete. Egyszerűen kiássa az elrejtett pénzt? Azt Lesbonicus miatt nem teheti. Titkon ássa ki, és látszólag a magáéból lássa el a leányt

hozománynyal? Azt a gonosz nyelvek miatt nem teheti, melyek ebből sok mindent következtetnének. Igaz ugyan, hogy az utóbbi a legjobbnak látszik, a Callicles aggodalma és fontolgtatása következetlenségnek tűnik föl, mert a Callicles-féle ház megvételekor nem gondolt a világgal, s most minden lépést apróra megfontol. Ez azonban korántsem következetlenség: ott gyorsan kellett cselekednie, és más módon nem lehetett a pénzt megmenteni, itt azonban van ideje a fontolgtatásra, mert a dolog nem oly sietős. Barátja kiségit a nehéz helyzetből, az említett sycophanta-tervvel, melyet a negyedik felvonásban valósítanak is. A sycophanta föllép, de mindjárt a visszatért Charmidessel találkozik, ki-nek barátjaként jelenik ő meg. Természetes, hogy a kettejük közt lefolyó párbeszéd rendkívül mulatságos, mert maga a Sycophanta alakja is elég komikus. Charmides a csaló elkergetése után, részint Stasimustól, részint Calliclestől megtudja a távolléte alatt esett dolgokat, s megbeszélvén mindent öreg barátjával, az ötödik fölvonásban, mely különben fölösleges, leányát összehadja Lysitelessel és fiának megbocsát.

(Folyt. köv.)

Ifj. Szinnyei Fózsef.

SOPHOCLES „ANTIGONE”-JA TÖBB HELYÉNEK KRITIKAI MÉLTATÁSA.

II.

Antigone 289—294. v.:

Creon: . . . „*Ἀλλὰ τὰντα καὶ πάλοι πόλειω
ἄνδρες μύλις φέροντες ἐροῦσθον ἐμοί,
χοῦφῃ χάρα σείοντες, οὐδ' ὑπὸ ζυγῷ
λόφον δικαίως εἶχον, ὡς στέργειν ἐμὲ.*“
. „Van egynehány a polgárok között,
Ki rég titokban zugolódik ellenem,
Fejét csóvál parancsimon, s kemény nyakát
Nem hajtja törvény — s rendszerint igám alá.“

(Csiky G. ford. szerint.)

Ezen versek utolsó szavait ekkép fordítja Schneidewin:*)
„ugy hogy meg lehelnék elégedve magatartásukkal.“ Ő tehát
ἐμὲ-t a mondat alanyának tekinti. Erre csak azt jegyezzük
meg, hogy a görög nyelvben oly következményes mondatok-
ban, melyekben az alanyt és állítmányt az accusativus által

*) Csiky fordításában ezen három szót egészen tekinteten kívül hagyta:
Donner helyesen fordítja: „sie hielten nicht pflichtreu den Nacken unter'm Joch,
m i r z u g e t h a n“.

kell kifejezni, a subject accusativusát rendszeresen kihagyják, mivel ez a főmondatból ugyis könnyen kivehető, pótolható.

Ennek bizonyítására a következő példákat soroljuk fel a tragikusokból:

Ἄσσοι δὲ μισθαρνοῦντες ἤρυσαν τάδε, χορὴν ποτ' ἐξέπραξαν,
ὡς (αὐτοὺς) δοῦναι δίκην (Antig. 303).

Μᾶς τρέφει πρὸς νυκτός, ὅσ τε (σε) μή τ' ἐμέ, μή τ' ἄλλον
ὅστις φῶς ὄρα, βλάψαι ποτ' ἄν. (Oed. Tyr. 374.).

Εἰ δ' Ὀρφῆος μοι γλώττα καὶ μέλο: παοῖν, ὡς τὴν κόρην
Δήμητρος (ἐμέ) κηλήσαντά σ' ἐξ Ἄιδου λαβεῖν
(Eurip. Alcest. 358.).

Ἀνχῶ τήνδε δωρεάν μοι δώσειν Ἄ', ὥστε (με) τῶνδ' ἐ
ἐκλύσαι πόνων (Aesch. Prom. 339.).

A hol az *objectum* accusativusa nincs kitéve, csak ott lép annak helyébe a subjectum accusativusa, p. *Ἦδη γὰρ ὑπέρανέ τι ἡμέρας, ὅσ τε κατασανῆ ἀντὸν γενέσθαι* (Plato Prot. 312. A.)

A *ὡς στέργειν ἐμέ* kitétel tehát nézetem szerint a következő értelemmel fog birni: „ugy hogy ebből kitessék, kivehető volna, *miszerint ök engemet szeretnek*;“ Donner: (dass sie) mir zugethan (sind)“. Hogy csak ezen értelmezés a helyes, azt a következő szavak is mutatják, melyekben mondatik, hogy a tettet elcsábították légyen a *Kreontól idegenkedő és irányában ellenséges indulattal viseltető polgárok*.

Antigone 781—790. v.:

Karének: Ἐὼς ἀνίκαιε μάχαν,

Ἐὼς, ὃς ἐν κτήμασι πίπτεις,

ὃς ἐν μαλακαῖς παρειαῖς νεάνιδος ἐννυχεύεις,

φοιτᾷς δ' ὑπερόντιος, ἐν δ' ἀγρονόμοις ἀνλαῖς,

καὶ σ' οὐτ' ἀθανάτων φύξιμος οὐδεῖς,

οὐδ' ἀμερίων ἐπ' ἀνθρώπων. ὃ δ' ἔχων μέμνηεν.

„Oh mindent győző szerelem!

Oh Eros! *ki sziveken ur ur vagy,*

S éjente látogatod rózsás

Arczu leányka álmát;

Bejáród a tengereket,

Szállsz le hegyen és völgyön.

Tőled istenek el nem futhatnak,

Rabbá teszed ember szívét,

S vágytele lángra gyujtod.“

Donner a két első verset így fordítja:

„O Eros, Allsieger im Kampf!

Du, der *bestürmt, wen er bezwungen*“. sat.

Ezen karénekből a *κτήμασι* kifejezés (782. v.) mindenki előtt, a ki eddig Sophocles magyarázatával foglalkozott,

megmagyarázhatatlannak tünt fel; miért is minden lehető emendatiót megkísérlettek ezen a helyen. *Jakob* az „*Antigone*“ kiadásában azt állítja, miszerint ezen hely kétségkívül corruptált. — *Wex* véleménye szerint *Reisig* magyarázta meg volna helyesen ezen kifejezést, mikor azt mondja: „*πτήματα* sunt *illi*, qui amore sunt capti; nam si quem cepit amor, is commode dicitur *πτήμα*“ *Ερωτος*“ (Donner is ezen értelemben fordítja). — *Wunder* csodálatost süt ki belőle, azt állítván: „*Postremo πτήματα* de opulentis potentibusque recte accipi post *Doederlinum Steinbruecheli*, *Huschki*, *Passovius Hermannus* aliique judicant; *abstractum enim positum est pro concreto*.“ Ezen nézetet nyilvánította *Döderlein* egy 1853-ban Horatius felett közzétett értekezésében, a hol is ő az e helyen használt *πτήμασι*-t összehasonlítja a *divitiarum*-mal, mely előfordul Horat. Epist. I. 5. 8. és ezen *divitiarum*-ról azt tartja, miszerint ez mint *genitivus subjecti divitum* helyett áll. De hogy mondhatnók már azt, hogy Eros csak a *gazdagokat* keríti hatalmába! — *Grotius*, a ki az említettek kívül még több más magyarázatot is elvetett, mivel nem derítik fel Eros hatalmát és uralmát, következőleg emendálja a helyet: „*ὄς ἐν ὄμμασιν ἴπτη* = a ki az arcokra száll“. Ezen emendatióról helyesen állítja *Erfurdt*, hogy nem méltó Sophocleshez; és mégis találkozott *Seyffert Mór*, ki ezt (Jahrb. f. Philol. u. Pädagogik 87. köt. 497. l.) részben magáévá tette, a következőt javasolván, „*Ερωσ, ὄς ἐν γόμμασι πίπτεις*.“ Más megkísérlett emendatiók, hogy azokat röviden felsoroljuk, a következők: *ὄς ἐν γλήναι* (szemekre) *πίπτεις*. — *ὄς ἐν τ'*, vagy *ὄς ἐν ἡπασσι πίπτεις*. — *ὄς ἐν λήμασι πίπτεις*. — *ὄσα πήματα τίπτεις*; — *ὄς ἐν πήμασι πίπτεις*. — *ὄς ἐν σχήμασι πίπτεις*. — *Erfurdt*, ki mind ezen conjecturákat képteleneknek bélyegzi, azt véli, hogy ha már csakugyan minden kézirat auctoritása ellen javítani akarunk ezen a helyen, akkor ő *πτήνεται*-t (marhát) olvasna *πτήμασι* helyett; mert Hesychius szerint *πτήνη* = *βοσκήματα*. És csakugyan ezen magyarázattal megközelítettük némileg az igazságot. — Egyoldalú *Schneider*-in magyarázata is, a ki következőképen fordít: „*Eros, der du mit ganzer Wucht (!) auf sichere Beute (unweigerlich gefangene Sklaven) losstürzest*.“ — A jeles *Meineke*, a ki maga beismeri, hogy ezen a helyen hihetetlen dolgokat conjiciáltak a magyarázók, saját conjecturája által: „*ὄς ἐν δώμασι πίπτεις*“ ezen hihetlenségekhez egy új adalékot csatolt (v. ö. Spenzel „*Eos*“ 2. f. 188. l.).

Igénytelen véleményem szerint a nevezett és nem nevezett magyarázók mind nem fogták fel helyesen azon nagy-szerű képet, melyet itt Sophocles három jelentős vonással jelzett. Sophocles t. i. a tért, a melyről ő azt állítja, hogy Eros ezen az ő ellenséges rohamait intézi, három részre

osztja: 1) a nem önálló és akarattal nem bíró és ezért fegyverrel és önérzettel többé-kevésbé nem bíró lények terére; 2) az önálló lények terére, kik szabad akarattal bírnak; 3) ezen utóbbi küzdőterét újra két részre osztja, az emberek és istenek küzd terére. Igen jellemzően állítja Sophocles Erosról, hogy ez először az *akarattal nem bíró teremtményeket* szállja meg, miután ezen oldalról legkevésbé várhat ellenszegülést. Ha most már azt kérdezzük, hogy milyen lények és dolgok tartoznak az akarattal nélküliekhez: akkor azok éppen olyanok, kiket a görögök *κρήματα* (jóság) névvel illetnek, t. i. a rabszolgák, a házi állatok, a mező, erdő, föld, tenger és víz állatai, továbbá a mezők, rétek, erdők és házak; mert mind ezen tárgyak felett ellenhatás nélkül bitorolja és érvényesíti az ember uralmát. Xenophon (Memorab. II. 4, 1—7.) a következőkben foglalja össze az emberek *κρήματα*-it: οἰκίαι καὶ ἀγροὶ καὶ ἀνδράποδα καὶ ἰσοζηματά καὶ σεεῖη καὶ ἵπποι καὶ ξείγη καὶ δένδρα, és hozzáteszi, miszerint az ember sokkal inkább gondol ezen *κρήματα* birására és megtartására, mint a *legjobb* birtokra, t. i. egy *barát* birására, és arra, mit Soph. Antig. 1050. v. jelez, az *önmírséklelet* (ἐνδομῖα) birtoklására. Hogy az itt felsorolt *κρήματα* közül csak azok tartoznak Eros birodalmába, kik érzelemmel felruházvák, t. i. a rabszolgák, az állatok különféle nemei és a növények, és hogy Eros alatt tulajdonkép nem más értendő mint a *személyesített természeti ösztön*, az nem szorul magyarázatra. Mindezek után szembeszökő előttem, hogy ezen kifejezés *κρήματα* (mely tudtommal minden kéziratban így áll) S. által *célzatosan*, még pedig nagyon *elmésen és magvasan* lett választva.

Hogy S. Erosnak különféle tartózkodási helyeket jelöl ki, és hogy szerinte az minden embert és istent hatalmába ejt: az már nem tartozik a *κρήματα* szó magyarázatához.

Antigone 1080—1084. v. :

Teiresies: Ἐχθρὰ δὲ πᾶσαι συνταράσσονται πόλει,
(Kreonhoz) ὅσων σπαραγμᾶτ' ἢ χόρνεζ καὶ θήγμισιν
"Ἴθι θήρεζ ἢ τίς πτηνός οἰωνός, φέρον
ἀνόσιον ὄσιον ἔστιον ἔξ πόλιν.

„Mind föllázadnak ellened a városok,
Hová ebek széthurczolák a csontokat,
S hol a visító orvmadár zsákmányai
Mégfertőztetve hintének halotti búzt.“

(Csiky G. ford. szerint.)

„Denn alle Städte raffen sich feindselig auf,
Worin zerriss'ne Leichen hier ein Hund entweiht,
Raubthier dort, ein raschbeschwingter Vogel hier,
Der nach der Heimath Herde trägt den Graungeruch.“
(Donner ford. szerint.)

E sorok is sok hiábavaló szóbeszédnek voltak már bűnbakjai.

Erfurdt ezt jegyzi meg e helyhez: „ἐχθραὶ πόλεις: eae sunt civitates, quae Polynici adversus Thebas tendenti auxilia dederant. Praenuntiatum autem Epigonorum expeditio, injuriis paternis irritatorum?“

E magyarázatot aláírja *Hermann G.* és *Wunder* is; de az utóbbi mindennek daczára az idézett négy sort mint gyanúsat zárjelbe teszi.

Jakob, ki az ő „Antigoné“-kiadásában az ezen négy meghurczolt sornál minden számbavehető nyilatkozatot megvizsgál, szintén azon eredményre jön, hogy e négy sor, mint későbbi interpolatio, elvetendő. — *Schneidewin* úgy fogja fel kérdést, miszerint πᾶσαι πόλεις az egyetemleg gondolt Theba államra vonatkozik; συνταράσσονται pedig azt jelenti: „Theba állama zavarba jő és végromlásnak indul, er wird in Verwirrung gebracht und in das Verderben mit hineingezogen“; ἐχθραὶ-hoz pedig ezt szeretné odaérteni: „ταῖς Ἐριυνύου.“ A ὄσων genitivust pedig úgy értelmezi: „a melyekben, azaz a melyekhez tartozó hullákat a kutyák széttépték és beszentelték“; ezen utóbbi kifejezés sarkastice „megfertőztették“ helyett („in welchen, d. h. denen angehörige Leichname Hunde zerfetzt und eingeweiht haben“). Ἐσιούχων ἐς πόλιν helyett Nauckkal együtt így szeretne olvasni: Ἐσιούχων ἐς πόλιν, t. i. „a hazai égbolthoz, a légűr lakóinak πόλις-ához“ mert Ἐσιούχος szerinte annyi, mint τὰς τῶν οἰκωνῶν ἐστίας ἔχων. — Ki nem venné észre első pillanatra, hogy *Schneidewin* ezen helynek önkényes értelmezésével a képtelenségek terére téved? Ezért nevezi *Seyffert Mór* is e *Schneidewin*-féle magyarázatot egy cerebrum putidum művének. — *Meineke* e helyet szinte egy későbbi interpolátor betoldásának nézi. — *Seyffert Mór* a „Jahrb. f. Philol. u. Pädag.“ 87. kötetében azt ajánlja: legkönnyebben lehet e beteg helyet orvosolni, ha ὄσων παράγωματ' helyett olvasunk: ὄσων τὰ παράγματα ἢ ζῆνες καθήγγισαν, i. e. quarum republicas canes polluerunt. Ἐσιούχων ἐς πόλιν helyett pedig, a mennyiben ez szerinte πᾶσαι πόλεις után egyáltalán nem állhat meg, Ἐσιούχων ἐς τῶπων volna olvasandó. — *Böckh* elveti *Erfurdt*, *Wunder* és *Hermann* nézetét, miszerint ἐχθραὶ πόλεις alatt argiviai városok volna értendők, mert képtelennek tartja, hogy akár madarak, akár kutyák a megszenstelenítő büzt *Argolisba* vihették volna; továbbá mert a két vezér eltemetésére „Antigone“-ban nincs is vonatkozás, s mert végre nem is követeli ezt (az eltemetést) *Teiresias* sehol.

Ha már most az ezen helyre vonatkozó magyarázatok tömkelegét közelebről szemügyre vesszük, kitetszik: hogy egyik fél az ἐχθραὶ πόλεις szónak jelentésének magyaráza-

tán akad fenn; a másik — nagyobb-részt pedig a visszahozó ὄσων-nak *σπαράγματα*-ra való helytelen vonatkoztatása viszi félre; még jeles mesterünk Böckh is, ki maga int, *hogy e helyütt Teiresias beszédének összefüggését ne tévesszük szem elől*, csak azért tér el helyes nézetétől, mert madarakkal és kutyákkal a hullaemésztetet (de melyiket? kérdezzük) *Theba* oltáira hurczoltatja. Mert az csak megfoghatatlan, miért haragudnának az összes városok (*πᾶσαι πόλεις*, mi egyáltalán nem jelentheti a Schneidewin által vélt *egységes egész Theba államot*) Kreonra, *Theba* királyára azért, mivel *thebai* kutyák és madarak *Theba* oltárait megfertőztetik? Ugyan mit ártott volna ez az összes többi (= *πᾶσαι*) városoknak? Ép oly kevésbé képzelhető, hogy ugyan mi czímen keseredhetek volna el az összes városok *Theba és királya ellen* azért, hogy az ezek (az összes városok) által kivetett hullát a kutyák és madarak fölfalták és saját (az összes városok) oltárait bemolesztették? Ugyan mi bünt lehetne ebben *Thebára* tolni?

Okai annak, hogy ezen vitás hely értelmezői tévedtek:

- 1) mert a *πᾶσαι πόλεις* kitévelt *csak* *Thebára* vonatkoztatták;
- 2) mert a genitívust ὄσων *σπαράγματα*-tól vették függőnek;
- 3) mert ezen *σπαράγματα* alatt *mindenféle* holttest konczait értették.

De mindez teljesen ellentétben áll Teiresias beszédének összefüggésével.

Ha ὄσων *genitívus* *ζόρες ἡθηρες*-től tétetik függővé: akkor az egész hely értelme tisztán felfogható és teljesen megegyez Teiresias gondolatmenetével, mely a következő: „Kreon Polyneikes el nem temettetése által az *alvilági*, Antigone befalaztatásával pedig az *égi* isteneknek ellenségévé szegődött. Miért is az van reá mérve, hogy *amazokat* egy férfi, *emezeket* egy nő halálával mely, mindkét egyén az ő családjából léssen, engesztelje meg és elégitse ki. De vérengző tetteinek nem *csak ez*, egyetlen büntetése; mert velük nemcsak az istenek, hanem az emberek gyűlöletét is magára vonta. *Miért is* (ellenséges indulattal) *fellázadnak* majd *ellene* *egyszersmind* (nem csak egyes emberek, hanem) *egész községek* (*πᾶσαι πόλεις*), *melyeknek kutyái vagy ragadozó madarai Polyneikes holttestének hulladékait oltárokkal ellátott helyeigeikbe visszavitték és az által megszentelték, hogy a szentségtelen bünt oltáraikon terjesztették* (az utóbbi sarkastice mondva).“

Akik azt szeretnék ellenvetni, hogy a *θηρες* és *οἰωνοί* nem tartoznak szorosan *egy vidékhez*, azokat utalom avadászok-szokására, kik így szoktak beszélni: „Ez a róka, ezen őz *az enyém*“; „azon keselyü, amaz a holló *az én fásom* bozótjai közt lakik.“ Ezen felfogást támogatja Donner fordítása is: „Ein Vogel hier, der nach der *Heimath* Herde trägt den Graungeruch.“

Tehát a madárnak is van hazája! — Azután meg: Polyneikes hullája azért tétetett-e ki épen egy magaslatra (πεδίον ἐπ' ἄκρον, 1197. v.; v. ö. 411. v. is) a városon kívül, hogy *egyedül Theba* ragadozó állatai, s ne egyszersmind a szomszédokéi is oda uszittassanak, a hulla mielőbbi fölfalása végett? Hogy legalább kutyák csakugyan ki mentek, melyek a hullát hamarjában szét is marczangolták, bizonyítja maga Sophocles az 1198. és kék. *versekben*:

ἐνθ' ἔκειτο νηλεῆς κυνοσπάρακτον σῶμα Πολυνείκους ἔτι; és 1202. v.: καὶ τὸν μὲν ἐν νεοσπάσι θαλλοῖς, ὃ δὴ λέλειπτο, συγκατήθουεν.

Tekintettel a πᾶσαι szóhoz füztem értelmezésre hivatkozom *Platón Gorg. 512. B: Πόλις γὰρ ἔστιν ὅτε ὅλας σώσει* („Mert van eset, hogy ὁ egész városokat (községeket) ment.“) Hom. Il. II, 809: *Ἡᾶσαι δ' ὠγγυνοτο τύλαι* „Az egész kapu kinyitattott.“

Antig. 1084—1087. v.

Teiresias folytatja :

Τοιαῦτά σου, λυπεῖς γὰρ, ὥστε τοξότης
ἀφῆκα θυμῷ καρδίας τοξέματα
ξέβαια, τῶν σὺ θάλπος οὐχ ὑπεκδραμεῖ.

„Ez volt a nyíl, mit bántalmadra válaszul,
Haragvó lelkem íjászként szivedbe lött;
S találni fog, tüzétől meg nem menekülsz.“

(Csiky G. ford. szerint.)

„Sieh, solche Pfeile sandt' ich (denn tief kränkst du mich!)
Im Zorne dir, dem Bogenschützen gleich, in's Herz:
Sie treffen tödtlich, ihrem Brand entrinnst du nicht!

(Donner.)

A scholiasta ezen szavakat így értelmezi; *Τοιαῦτα κατὰ τῆς καρδίας σου τοξεύματα ἀφῆκα μέγα θυμοῦ· ἢ τῷ θυμῷ τῆς καρδίας σου· λείπει δὲ ἡ κατά.* — Ehhez Wunder ezt jegyzi meg: „Contra Hermannus et Boeckhius jungunt *καρδίας τοξεύματα*, ita ut sint tela animum Creontis laedentia, dissentientes rursus inter se in explicandis verbis *σου θυμῷ*, quae Hermannus interpretatur *propter iram tuam*, Boeckhius *in animum tuum*.“ Saját nézetét e helyütt nem nyilvánítja Wunder. — *Hermann G.* félig a scholiasta, félig saját felfogása szerint fejtegeti e helyet, mondván: „Junge: *τοιαῦτά σου θυμῷ ἀφῆκα τοξεύματα καρδίας*. Talia propter iram tuam animi mei tela emisi. Confirmat hanc interpretationem versus 1070. Ita etiam *Seidlerus*.“ — *Wex* Böckh magyarázatát iparkodik javítani, azt állítván: „Non explicuerim: animi mei tela, sed animi tela, i. e. quae animum tuum tangant, feriant, *ζερούμα.*“ — *Erfurdt*

igy ítél róla: „Wakefieldius vicinia verborum $\theta \nu \mu \tilde{\omega} \eta \tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma$ temere offensus in Silv. Critic. scribendum conjecit $\rho \nu \sigma \mu \tilde{\omega} \eta \tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma$, quo nihil ineptius excogitari poterat. Lapsus esse videtur eo, quod $\theta \nu \mu \tilde{\omega} \eta \tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma$ conjungeret, non $\tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma \tau \omicron \xi \acute{\epsilon} \nu \mu \alpha \tau \alpha$, nec videret adjuncto $\tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma$ indicari, unde tela illa emittantur.“ — *Schneidewin* is a scholiasta első magyarázatát teszi magáévá s így fordít: „das sind die Pfeilschüsse in's Herz (wessen?), die ich wie ein Bogenschütze gegen dich entsendet habe, *im Zorn*, denn du empörst mich; *σο υ* abhängig von $\acute{\alpha} \phi \eta \kappa \alpha \tau \omicron \xi \acute{\epsilon} \nu \mu \alpha \tau \alpha$.“

Láthatni ebből, hogy a magyarázók e helyütt zöld ágra vergődni nem tudnak, s mindegyik mást-mást olvas ki S. szavaiból.

Véleményem szerint a scholiasta csak magyarázata *második* részében találta el S. értelmét: $\tau \tilde{\omega} \theta \nu \mu \tilde{\omega} \eta \tau \eta \varsigma \tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma \sigma \upsilon \upsilon$ t. i. *τοιαῦτα ἀφῆκα τοξέυματα*. Mert valószínűtlen, hogy S. az *irány* jelzése mellé, *mely felé* Teiresias célzott, még a helyet is a honnan a lövés jött, szájába adja.

Igy nem szokott a vadász vagy lövész beszélni. Azonfelül, ha a $\tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma \tau \omicron \xi \acute{\epsilon} \nu \mu \alpha \tau \alpha$ együvé tartoznék $\tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma$ -t alanyi vagy tárgyi genitívusnak kellene vennünk; de ezen összeköttetés erőltetett, nem természetes értelmet ad. Más-képen tehát nem lehet, minthogy $\theta \nu \mu \tilde{\omega} \eta \tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma$ együvé tartozik, jelölvén nem csak az *irányt*, mely felé Teiresias lőtt, hanem az *okot* is, miért lőtt épen arra és nem más felé.

Igen gyakori eset költőknél, hogy $\tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha$ azon *tárgynak*, melylyel telve van, *dativusával* (itt $\theta \nu \mu \tilde{\omega}$ -val) köttetik össze. Ennek igazolására, mivel S. e helyén épen *rosz dologról* van a szó, teljes analogia kedvéért egészen párhuzamos példákat idézünk:

$\acute{\alpha} \lambda \lambda' \epsilon \acute{\iota} \sigma \acute{\omicron} \mu \epsilon \sigma \theta \alpha, \mu \acute{\eta} \tau \iota \kappa \alpha \acute{\iota} \kappa \alpha \tau \acute{\alpha} \sigma \chi \epsilon \tau \omicron \nu$
 $\kappa \rho \upsilon \phi \eta \kappa \alpha \lambda \acute{\upsilon} \pi \tau \epsilon \iota \kappa \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \theta \nu \mu \omicron \mu \epsilon \nu \eta$ (= $\theta \nu \mu \tilde{\omega} \tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma$).
 (Antig. 1254. v.)

$\tau \acute{\iota} \gamma \acute{\alpha} \rho \kappa \acute{\epsilon} \nu \theta \omega, \phi \rho \epsilon \nu \acute{\omicron} \varsigma \omicron \iota \omicron \nu \xi \upsilon \pi \alpha \varsigma \pi \omicron \tau \acute{\alpha} \tau \alpha \iota,$
 $\pi \acute{\alpha} \rho \omicron \upsilon \theta \epsilon \nu \delta \acute{\epsilon} \pi \acute{\rho} \omega \rho \alpha \varsigma \delta \rho \omicron \mu \acute{\upsilon} \varsigma \acute{\alpha} \eta \tau \alpha \iota \tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma \theta \nu \mu \acute{\omicron} \varsigma,$
 $\acute{\epsilon} \gamma \chi \omicron \tau \omicron \nu \sigma \acute{\tau} \nu \gamma \omicron \varsigma;$ (Aesch. Choëpö. v. 330, edit. Clausenii).
 $\text{Nέστορ, ἔμ' ὀτρύνει } \kappa \rho \alpha \delta \acute{\iota} \eta \kappa \alpha \acute{\iota} \theta \nu \mu \acute{\omicron} \varsigma$ (= $\tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma \theta \nu \mu \acute{\omicron} \varsigma$)
 $\acute{\alpha} \gamma \eta \nu \omega \rho$

$\acute{\alpha} \nu \delta \rho \acute{\omega} \nu \delta \upsilon \sigma \mu \epsilon \nu \acute{\epsilon} \omega \nu \delta \dot{\nu} \nu \alpha \iota \sigma \tau \rho \alpha \tau \acute{\omicron} \nu.$ (Hom. Il. X, 220 és 319).

Hasonló összeköttetéseket $\tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha$ -val e következő helyeken találunk:

$\acute{\alpha} \lambda \lambda \acute{\alpha} \mu \omicron \iota \omicron \delta \acute{\alpha} \nu \epsilon \tau \alpha \iota \kappa \rho \alpha \delta \acute{\iota} \eta \chi \acute{\omicron} \lambda \omega, \acute{\omicron} \pi \acute{\omicron} \tau' \acute{\epsilon} \kappa \epsilon \acute{\iota} \nu \omega \nu$
 $\mu \acute{\eta} \eta \sigma \omicron \mu \alpha \iota.$ (Hom. Il. IX, 646).

$\acute{\epsilon} \pi \acute{\epsilon} \iota \chi \acute{\omicron} \lambda \omicron \varsigma \acute{\epsilon} \mu \pi \epsilon \sigma \epsilon \theta \nu \mu \tilde{\omega} \eta$ (IX, 436). — $\acute{\epsilon} \pi \alpha \upsilon \sigma \epsilon \tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \varsigma$
 $\chi \acute{\omicron} \lambda \omicron \nu$ (Eurip. Med. 245). — $\acute{\omicron} \pi \acute{\omicron} \tau \alpha \nu \tau \iota \varsigma \tau \alpha \rho \delta \acute{\iota} \alpha \kappa \acute{\omicron} \tau \omicron \nu$
 $\acute{\epsilon} \nu \epsilon \lambda \acute{\alpha} \sigma \eta$ (Pind. Pyth. VIII, 9).

A kérdés alatti hely értelme tehát a következő: „*Oly nyilakat bocsátottam én lövész gyanánt a te haragos szivedbe* (mivel te engem megszorítasz), melyek erősen találnak s melyeknek szuro hatását nem fogod kikerülhetni.“

Hogy Teiresias fölteszi, mikép Kreon lelkét bosszankodás és *harag* tölti el, kiviláglik az 1086. és 1088. versekből, hol az van mondva: „Gyerek! vezess haza, hogy az (Kreon) ifjabbakon töltse ki *haragját*.“

És végül, hogy a cél, mely felé a lövés vagy dobás irányozhatik, a dativus által jelölhető mutatja Eurip. Hippol. 1324. verse: Ἄλλὰ θᾶσσον, ἢ σ' ἐχοῖν, ἄρα: ἀφ᾽ ἡμᾶς παιδὶ καὶ κατέστρες; „gyorsabban szórtad átkaid a gyermekekre, mint kellett volna, s ezzel megölted őt.“ *Dr. Bászél Aurél.*

A MAGYAR NOMINATIVUS.

(Vége.)

Nominativus objectivus.

Ez alatt értem, amint mondtam, a ragtalan accusativust.

A magyar nyelvnek ugyanis kétféle accusativusa van:

- 1) egy régibb ragtalan accusativusa
- 2) s egy újabb keltü t-ragos accusativusa.

Ujabb keltét bizonyítja, hogy csak a magyarban van meg, ha régibb volna, más rokon nyelvben is nyomára kelene akadnunk.

A ragtalan accusativus az Ugrische Studien tudós szerzője szerint (II. 66 lap.) csak is ezen esetekben fordul elő: für entschieden unbestimmtes object, aber nur vor dem infinitiv und gerundium des verbums und in einer dem sprachgebrauch beliebten beschränkten anzahl von fällen.

Az én nyomozásom ezt az eredményt mutatja:

A régibb nyelvben még a verbum finitum mellett is akad ragtalan accusativus, a Pannonia megvéételéről szóló ének 3. versszakában:

Ott jól tének ünmagokkal,
Hét sereget nagyot szerzének,
Hét kapitánok emelének,

Mindeniknek várat szerzének. (v. ö. Erdélyi. 321. lap.)

(Pérez kérecek csak hanyag kiejtés Moln. A. Corp gr. 271. V. ö. mi'csinálsz!)

Továbbá nemcsak infinitivus és gerundium hanem participium mellett is, sőt ami nevezetes, kétségtelenül meghatározott objectum jelölésére is. (V. ö. Simonyi, Nyőr IV. 342 l.)

méne *penitentia tartani* Kat. próz. leg. 277. lap.
 My napon kwlthem vala Knek huz penzt *nemez venny* 1529. O. T. 5.
sáska fogni. Pesti G. mes. 236. lap.
hal fogni Pesti G. mes. 202. lap.
 Egy kevetet választának
Duna látni bocsatának Én. Pann. megv. 29—30. v.
 Pál Hierusalembe ment *Péter látni* Telegdi III. 413. (Mátyás Fl.
 Nyelvtud. II. 46. „Ilykor a tárgyi ragozás: „Pétért
 látni“ szókötési hiba.“)
 Nosza *Ferenc látni* legények! Matkónál. Nyör. II. 29. lap.
 Ment volna Jeruzsálemben *úrnak koporsója látojatni* Kat. próz.
 leg. 279. lap.

kiralnak ket meddóy, kie *aitoc tartoc* valanak,
 qui ianitores erant. Bécsi cod. Hest. 2,21. Máty. Fl. Nyelvt. szót. 24. l.
 az emberi csontok meztelenítő s agy-koponyák kopaszító helyen
 Geleji Katonánál (Imre S, Gelej Katona István,
 főleg mint nyelvész Pest. 1872.

ki mindeneknek ura

És királyok királya

ki ő neve viselőket

Mennyszággal elégejthet Kat. leg. 3222.

isten ígéje hirdető papság. Sztáraynál Nyelvt. ért. IX. 7.

dicséret mondván hymno dicto

zsák elvetvén Bécs. cod.

felelet vevén Münch. cod. bizonság vévén Kat. leg. 1311.

tanáles tartván R. m. pass.

fogadás tevén Margit leg.

uj ereu nyervem Margit leg.

Te pedig *alamizsna tevéd* ne tudja balod mit teszen te jogod.
 Münch. cod. Máté 6

szája megnyitván Jászay cod.

minden eu jozaga el keultven Marg. leg.

pápának áldása nyervén Idézi Imre Sánd. Magy. irod. 61. lap.

V. ö. engedelem nyervén Arany Bud. hal. 92. lap.

Régi emlékeinknek most megindult tüzetes vizsgálata
 bizonyosan tetemesb számu példákat fog napfényre hozni.

A ragtalan accusativus mint gyűjteményemből kiderült,
 se kevés se különös esetekre nem szorítkozik. Csak az írói
 nyelv fukarkodik vele: a népnyelv úton-útfélen alkalmazza.

Hadd lássuk rendbe.

Ragtalan accusativus infinitivussal.

(V. ö. Simonyi. Nyör IV. 338. l. Szarvas, Pozsonyi fő-
 gymn. ért. 18667 17—18. lap.)

aratni: *zab-aratni*

Mikor én kús leány vótam

Zab aratni járogattam Vadr. 216. lap.

- állani:** *keresztút állani.*
 A nagy bírás tolvaj
 Most és oda vagyon
 Keresztút állani
 Embért megfosztani
 Égy pénzétt, kettőétt
 Lelkit elvesztani. Vadr. 137. lap
 Hadd menjek el én is szerenese próbálni,
 keresztút állani. Népk. gy. I. 229. lap.
 Ugyan oda férjhez
 Egy hegyi tolvajhoz,
 Ki most is oda van
 Keresztút állani
 Ember ölögetni. u. o.
- dicsérni:** *víz dicsérni*
 Víz dicsérni, bor fecsélni
 És a gazdát nem kimélni V. A. szeg. assz. könyve (Nyör. IV. 389 l.)
- enni:** *puiszka önni*
 hiszöm tégöd még puiszka önni sem fogadnak meg. Vadr. 455. lap.
kecske enni
 farkas nem ment kecske enni. Arany L. Mes. 307. lap.
- égetni:** *falú égetni*
 tűz nem ment falú égetni. Arany L. Mes. 307. lap.
- fecsérelni:** *bor fecsélni.* Lásd: dicsérni.
- fogni:** *egér fogni*
 Mondtam menjen egér fogni Arany Kis. költ. I. 42. lap. = össz. k. I. 33.
 V. ö. Pesti Gábornál *hal fogni, sáska fogni.*
- fogadni:** *szóga fogadni*
 én is éppen szóga fogadni indútam Vadr. 455. lap.
- fonni:** *fonal fonni*
 Egy kis fonal fonni csépnyelet keresnek. Vadr. 31 lap.
- gyújtani:** *pipa gyújtani* Thewr. Józs. gyűjt.
- gyűjtteni:** *széna gyűjtteni*
 kell mennünk széna gyűjtteni. Csángó nyelvről Nyör. III. 50 lap.
- hordani:** *víz hordani.* Budenz Ugr. Stud. II. 66. lap.
- inni:** *sör inni*
 Bementem egy messző sör innya. Veszpr. Nyör. II. 513. lap.
víz innya Háromszék. M. Ny. VI. 217. lap,
- járni:** *búcsu járnai*
 Ez alatt a pénzes bögre
 Búcsujárni ment örökre. Arany Kis. költ. II. 201. (= össz. k. I. 352. lap.)
- kapálni:** *lencse, borsó kapálni*
 Cinege góga hol voltál?
 Lencse, borsó kapálni. Népk. gy. I. 357. lap.
kukorica kapálni
- kérni:** *ledány kérni*
 ha még éccer émenne Ferku bátyó lián kényi. Őrségi. Nyör. III. 179 l.

a leányok gyanították, hogy leány kérni mönt oda. Vadr.
leány kérni fogok mönni. Vadr. 30. lap.

bú kérni

A kinek hat leánya van, bú kérni ne menjen máshoz. Nyőr. I. 225. l.
Szűlős kérni jöttem bé. Vadr. 478. lap.

keresni: *ló keresni*

El ló keresni! Petőfi. 430. lap.

kergetni: *farkas kergetni*

falu nem ment farkas kergetni. Arany. L. Mes. 307. lap.

kötni, kötözni: *kender kötni*

Elmenék a Szernyére (egy patakra) kender kóteni. Beregm. Nyőr.
III. 509. lap.

koszorú kötözni

A másikat vitték koszorú kötözni. Vadr. 110. lap.

látni, látogatni: *buza látni*

kimönyön a mezőre buza látni. Vadr. 456. lap.

halott látni

ne mönnyön ê halott látni. Vadr. 37. lap.

Lyányok, lyányok, vegyetek fel

Fehér ruhát s jöjjetek el

Ma csak halott látni, . . . holnap

Kivinni zöld koporsómat. Arany Kis. költ. I. 7. (=össz. k. I. 8. l.)

világ látni

avval elindúlt betedhét ország ellen világ látni. Népk. gy. II. 389. l.

Világ látni, tapasztalni, messze nem megyen. Arany ösz. k. I. 235. l.

csodamalom látni

Anyám, édes anyám, ereszszen el engem

Csoda malom látni.

Ne menny, fiam, ne menny, csodamalom látni Népk. gy. I. 182. lap.

erős vas híd látni u. o.

atyafi látogatni

az ura elmegyen messze, atyafi látogatni. Ugocea m. Nyőr. III. 369. l.

rokon látogatni

hogy mennyek én hagyma nélkül rokon látogatni? U. o. 370. lap.

mondani: *hír mondani*

akkor a széttépett seregek foltjai

Kiket az ellenség hagyott hír mondani. Arany Kis. költ. I. 14. lap.

(= ösz. költ. I. 13. l.)

nézni: *leány nézni*

Mihók elmegy leány nézni. Népk. gy. I. 423. lap.

ház-tűz nézni Ballagi Példab. 3179. Garay 695. lap.

próbálni: *szerencse próbálni*

Én is hadd menjek el szerencse próbálni Népk. gy. I. 228. és 229. l.

hogy kérezenek el apjoktó' szörönese próbálni. Vadr. 437. lap.

hogy szörönese próbálni mönnyön vélle u. o. 439. lap.

ölögetni: *ember ölögetni*. Népk. gy. I. 229. l. V. ö. keresztút állani.

örleni: *liszt örleni*

Anyám a malomba fejeér liszt örleni. Vadr. 15. lap.

- örzeni:** *ház örzeni*
Maradjon otthon ház örzeni. Arany L. Mes. 220. lap.
A fiút otthon hagyták ház örzeni. Erdélyi Népd. III. 289. lap.
- rágni:** *kóró rágni*
kecske nem ment kóró rágni. Arany L. Mes. 307. lap.
- söpörni:** *utcza söpörni* Thewr. Józs. gyűjt.
- szedni:** *buzavirág szedni.*
Én is csak kimönék búzavirág szödni
Búzavirág szödni, koszorúba kötni. Vadr. 124. lap.
fű szedni
épeg fűszénnyi méntem a tagra. Őrségi. Nyőr. I. 421. lap.
- szemlélni:** *hada szemlélni*
Mondván, deli kincsét függeszti szegére,
S ment hada-szemlélni a hunok vezére. Arany Bud. hal. 144. l.
(—össz. költ. II. 313. lap.)
- Erre vonatkozólag Simonyi Nyőr IV. 389. lap. ezt mondja :
„Egyetlen egy példát találtam olyat, melyben az első tag-
nak birtokos ragja van: ment hada-szemlélni sat. Hogy nem
áll egyedül, mutatja Kat. próz. leg. 279. lap: Ment volna
Jeruzsálemben urnak koporsója látogatni.
- tenni:** *tisztesség tenni*
Imé ezekkel
Mi is jelen vagyunk,
Tisztesség tenni
Már meg is állottunk. Népk. gy. II. 323. lap.
- teregetni:** *asztal teregetni* és
- törülgetni:** *tányér törülgetni*
Ément, fiam, ément vendíg fogadóba,
Asztal teregetni, tányér törügetni. Békésm. Nyőr. III. 383.
- ütni:** *bika ütni*
furkó nem ment bika ütni. Arany L. Mes. 307. lap.
- vágni:** *fa vágni.* Háromszék. M. Ny. VI. 217. Thewr. J. gyűjt.
(Szarvas, Pozsonyi főgymn. értesítv. 1866/7. 17. l. somfavessző vágni-t
idéz. Vadr. 15. l. vesszőt áll.)
- venni:** *búcsu venni*
Elment hozzá mégis, mintegy búcsu venni Arany össz. k. III. 305 l.
lélekzet venni
Majdan elértek egy kis fűzfaerdőt,
Hová az út lélekzet-venni méne. Arany össz. k. III. 286. lap.
csizma venni
Uram a városba piros csizma vönni. Vadr. 15. lap.
- vinni:** *bor vinni*
Oda vótam bor vinni Göcsej. Nyőr. II. 87. lap.
lár vinni
Elveszett a kun mind vagy esett rabságba
Egy maradt hír vinni messze Kunországba. Arany Kis. költ. I. 27. l.
(=össz. költ. I. 22.)

E gyűjteményből, mely idővel mindenesetre még megbővülhet, miután a vizsgálók figyelmét ráfordítottuk, világosan kiderül, hogy a ragtalan accusativus a legkülönbözőbb értelmű igék mellett található, hogy az idézett példák korántsem mind stereotyp kifejezések, hanem változékonyak s majd ragosan majd ragtalan fordulnak elő. Erre nézve tanuságos példa, melyet az Arany L. gyűjtötte népmesékben a 307. l. olvasunk :

Féreg nem ment furkó~~t~~ fúrni, furkó nem ment bika~~t~~ ütni, bika nem ment vize~~t~~ inni, víz nem ment tüze~~t~~ oltani, tűz nem ment falu~~t~~ égetni, falu nem ment farkas kergetni, farkas nem ment kecske~~t~~ enni, kecske nem ment karó~~t~~ rágni.

Szarvas a pozsonyi főgymn. ért. 1866/7. 17. lapján azt mondja, hogy e régi magyaros tömött szószerkezet a köznyelvből már egészen kihalt, s csak egy-vagy két közmondásban, a Historiás Énekben s néhány népdalban kerül elé.“

Gyűjteményünk bizonyítja, hogy a nép bizony most is él vele s pedig közönséges beszédben is. Péld. oda vótam bor vénnyi, Beméntem egy messző sör innya sat.

Hogy amennyire lehetett egész mondatokat idéztem, annak is megvan a maga oka. T. i. az a kérdés merül fel, hogy e szószerkezet akárhol és mindig vagy csak bizonyos esetekben járja-e. Már Szarvas észrevette, hogy rendszerint mozgásjelentő kifejezésektől függő célzatos mondatokban található. De található nem mozgásjelentő kifejezéseknél is: Szarvas szerint csak a székely népdalokban, gyűjteményem tanúsága szerint azonban egyebütt is. Péld.

Víz dicsérni, bor fecsélni

És a gazdát nem kimélni.

Hol voltál! Lenese-borsó kapálni.

Kiket az ellenség hagyott hír mondani.

Maradjon otthon ház őrzeni

A fiút otthon hagyták ház őrzeni.

Tisztesség tenni

Már megis állottunk.

Oda vótam bor vinni.

Egy maradt hír vinni.

klwthem vala Knek huz pénzt nemez venni 1529. O. T. 5.

Mindezt számba vevén a syntaxis e szószerkezetről csak annyit mondhat, hogy csupán célzatos mondatokban van helye. (Simonyi Nyőr. IV. 389. „az összetételnek ez a módja veszendőben van, és úgy látszik, már csak célhatározóul használatos.“)

Mikor az infinitivusnak más szerepe van, objectuma soha se lehet ragtalan. Péld. az infinitivus potentialisnál.

Hogy a ragtalan accusativus csak közvetlenül igéje előtt és soha távolabb tőle vagy mögötte nem lehet, az a dolog természetében áll: mihelyt más a helye okvetetlen ragozni kell.

A ragtalan accusativus rendszerint határozatlan objectumot jelöl s jelző nélkül való.

De azért lehet jelzője is. Péld.

egy kis fonal fonni
egy messző sör innya
csoda malom látni
erős vas híd látni
piros esidma vönni.

A régi nyelvben világosan meghatározott objectumot is jelenthetett.

Duna látni
Ferenc látni

Sőt birtokos ragú is lehetett: úrnak koporsója látogatni, minek csak Aranynál találni mását t. i. hada szemlélni.

Ami az accusativus ragjának *netalám* elkopását illeti, ide iktatom az Ugrische Studien II. 66. lapjának eme szavait:

„Auch die gestattete vernachlässigung der accusativbezeichnung an personalpronominen (engem, téged statt engemet, téged) und nach possessivaffixen (magam statt magamat etc.) hat schwerlich anspruch auf priorität“.

Kutatásom eredménye csak igazolására szolgál azon állításnak.

De hadd nézzük először, mikor tűri nyelvünk az ebbeli ragtalanságot.

Az *engem téged magam magad*-nál a ragtalanság közönséges. Közönséges akkor is, mikor az objectum, és pedig akár egyesszámú akár többesszámú objectum, az egyesszámú 1 vagy 2 személy birtoka. Példa.

Veled töltöm nyaram telem Vadr. 25. lap.

Gondolom a szeretőm,

Csókolom a keszkenőm. Erd. Népd. I. 64. lap.

Elbúcsuzott az utolsó fecske,

Kis szárnyával *ablakom* érintve. Vadr. 289. lap.

Megöltem Baresait s kedves feleségem. Vadr. 193. lap.

Bánatim megosztom vélek. Vadr. 253. lap.

Virágaim mind elhánynom. Vadr. 43. lap.

Jaj hogy tartsam könyeim,
 Kiáradt bánatim, Erd. Népd. I. 334. lap.
 Büntetésed megkapod. Vadr. 231. lap.
 Örezád esókolgatom. Vadr. 176. lap.
 Vesd két karod vállaimra. Vadr. 176. lap.
 Kezed el ne vágd. Vadr. 51. lap.
 Amint mosod kezed, úgy veszed el a szennyet. Ball. Példb. 135. sz.
 Attól várjad jutalmid Vadr. 247. lap.
 Jogaid védelmezted. Vadr. 298. lap.

Olyankor is elmaradhat a rag, mikor az egyesszámú tárgy a többes szám *akármelyik* személyének birtoka.

A szabadság *szegénységünk* enyhíti. Vadr. 199. lap.
 Egy sír zárta minden *örömeik*. Erd. Népd. I. 334. lap.
Orrok fülök megescsonkították,
 Szabadságát megnyirbálták. Vadr. 498. lap.
 Semmi *hírók porok* föl nem találod. Népk. gy. I. 370. l.
 Nehéz volna bizony megmondani *számok*. Arany Buda hal. 174. l.
 Megvettem szőrük-bőrük
 S azt hitték, hogy félek tőlük. Tóth K. Fővárosi Lapok 1876. okt.
 20. 241. sz.

Eme példák kipótolják a Nyelvőr IV. 342. lapon olvasható állításnak hiányát, mely állítás szerint a rag csak akkor marad el, ha a tárgy 1-ső vagy 2-ik személy birtoka.

A tüneményeket számba véve a szabályt így formulázzuk.

A birtokragos tárgy accusativusa csak akkor lehet ragtalan, ha rag nélkül is mássalhangzón végződik, mi világosan azt mutatja, hogy itt nem a nominativus van az objectum jelölésére használva, hanem hogy az accusativus ragja elkopott. Ennek még más bizonyítékát is adhatjuk.

Soha sem mondja a magyar *mink* minket helyett, de igenis azt hogy bennünk; soha, hogy *tik* titeket helyett, de igenis azt, hogy bennetek sőt azt is hogy *tiktek* és *titek*: mind oly alakok, melyeket a nyelv, valamint az engem és téged alakokat is ragosan vagy ragtalan csak a mondattárgy jelölésére fordít.

Ugy hiszem nem csalódom, ha ezt amit ezennel szóba hoztam, a fönt idézett állítás igazolásának tekintem.

Végül megemlítem még az Isten *jó nap*-féléit is. „Isten“ gyónap pro Isten adgyon jó napot“ Moln Alb. Corp. gramm. 286 lap. V. ö. Erdélyi, Népd. I. 371. lap. III. 153. lap.

Birtokos nevező.

Az indogermán nyelvek ismerői előtt felötlő sajátsága a magyar nyelvnek a nominativus possessivus. (V. ö. Boller Sitzung sb. d. Akad. XI. 964. 986.).

Jelenleg a dolog csakugyan úgy áll, hogy a „*fa* virága“-félében a *fa* nominativusnak hangzik, s ennek alapján nem is lehet kifogásunk az ellen, hogy illetén szerepben nominativus possessivusnak nevezik.

Eredetileg azonban genitivus volt, *n*-ragos genitivus, mely csak kopás által vált nominativus alakká.

E tényt az összehasonlító nyelvészet következetes gyakorlat útján állítja: mert az ugor genitivus eredeti ragja *n*, mely a finnben és mordvinban még megvan, az észtnben és lappban pedig még utóhatásáról megérzik. (V. ö. Simonyi Nyőr IV. 294.)

A magyarban is van *n*-es genitivusnak egy fenmaradt példája t. i. *erőn* erővel, mely Faludinál fordul elé. (Udv. Emb. Thew. kiad. 26. 52. lap. stb.), V. ö. Hunfalvy, „A török, magyar és finn szók egybehasonlítása“ 80 lap. s legújabbán Magyarország ethnographiájában, hol az *Ukkon poharának n*-jét is genitivus ragnak veszi.

Hogy a genitivus rag elkopása után a birtokos viszony-
nak új jelöléséről hányféleképp gondoskodott a nyelv, igen világosan eláradja Simonyi, Nyőr IV. 294—5. lap.

Legrégibb nyelvemlékeink a birtokviszony kifejezésére a *nek*-ragos és a ragtalan casust vegyesen használták.

A halotti beszédben ezek fordulnak elé:

ig fa gimilcctvl
urdung intetvinec
uromc isten kegilmct
urone seine eleut
urdung ildetuitvl es pucul kinzotviatvl
paradisū nugulnabeli
ez scegin ember lilkiert
ez homus világ timnucebelevl
abraam. ysaac. iacob. kebeleben
mend yv szentii es unuttei cuzicun

halal nec halaláál

Es oz gimilsnec vvl keseruv.uola vize

(es levn halal nec es pucul nec feze es mend ev nemeneo)

kinec ez nopun testet tumetive

A königsbergi töredékben :

wylagnak kezdetuitul fugua
seuzsegneec tukere

Imre Sándor Magy. irod. 45. lap. így nyilatkozik a két régiségről: „A tulajdonító rag, midőn egyszerűen birtokviszonyt fejez ki, *rendesen* elmarad a HB.-ban, — de kitétetik a kön. töredékben. Így: fa gyümölcse, — Isten kegyelme, — uronk színe, — világnak kezdete, szüzségnek tüköre.

Helyesebb ha azt mondjuk, hogy a HB.-ben vegyes a használat s pedig oly formán, hogy a mai szabály már ott található. Így a ragtalan genitivus ott is gyakoribb a birtokos dativusnál; de mihelyt a birtokos- és birtok-jelentő szók közé más szók kerülnek, a *nek* használatik.

A halálnak haláláál-ról Mátyás Florián Magy. Nyelv. tud. II. 49. lap. így szól: „Egyetlen példa a birtokos nek-re az okmányban“ (a mi nem igaz, mert ott van a többi közt kinec ez nospun tetet temetive. Ez a nek is birtokos). „A kún-besenyő keveredés szülte soloecismus későbbben számosabb“.

A kún-besenyő nyelvet s a magyarra való hatását semmi módon sem levén képes nyomozni, csak annyit mondok, hogy halálnak halálával népszerte ismeretes kitétel: „ha a káposztát el nem lopja, halálnak halálával hal meg“. Arany L. Népm. 196. Szakasztott olyan mint erőnek erejével.

Effélékben: Ur zine változattja napian Döbr. cod. Tóbiás hala epeje testi vakságot gyógyított. Pázm. Pr. 522. Sem a pokol kapuja erejétől meg nem győzetik. Pázm. Kal. 731. a jelen irodalmi nyelv azt a szabályt követi, hogy az első birtokost ragtalanul hagyja, a másodikat *nek-ezi*.

A kérdő *kí*, ha birtokos, ragtalan maradhat :

Mit itilte ti Krisztusról, ki fia? Pázm. Pr. 1024.

ki irását olvasod? Moln. Alb. Corp. gramm. 260. lap.

ki népei vagytok? Erdélyi. Népd. I. 407. Vadr. 132.

Szintiggy régen a relativum is :

Pilatus tsudálkozva kérdezte tőle, miért nem szól annak, a ki hatalmában vagyon élete és halála. Pázm. Pr. 543. Egybejőjté mind azokat a leányokat és asszonyokat, a kik szépségét tsudálták az emberek u. o. 1255. (V. ö. Máty. F. Nyt. II. 49—50. l.)

A mostani nyelvben ilyest nem igen találni. Népünk nyelvéből való példa :

a ki angyala van.

Független nevező.

Egyik legérdekesebb használata a magyar nevezőnek az, mikor a mondattan szavajárása szerint absolute, függetlenül használtatik.

Független nevezőnek azt nevezem, mikor valami főnévnek vagy helyettesének nevezőjéhez appositio gyanánt *igenév* járul, mi az illető személyt vagy tárgyat bizonyos állapotban levőnek jelöli, s mikor az egész kifejezés valami mondatához csatlakozik s avval azt tudatja velünk, hogy az, amit a mondat mond, ama személynek vagy tárgynak az igenév jelölte állapota alatt történik.

Ilyenkor a görög nyelv genitivus absolutust, a latin ablativus absolutust a magyar nominativus absolutust használ.

Jóllehet már Erdösi mondja: Nominativum usurpamus in hac et similibus: *herode regnante* az herodes orszagot birvān Corp. gramm. 31. a nevező illetén használatát semmiféle tankönyvünk nem ismeri, pedig a magyar nyelvnek egyik nemzeti sajátága. Sőt nem régiben még minden participialis constructiót egyenesen latinismusnak bélyegeztek. Annaira nem ismerjük még saját nyelvünket!

A participialis constructiót nemcsak az összes irodalom hanem ami fő a népnyelv is igazolja.

Körmetlen lévén nagy fára ne hágj. Ballagi, Példb. 2134.

Isteném, isteném, én édős isteném,

Ilát én leikős lévén, hogy hagyám gyermekem! Vadr. 318. lap.

Ezekben a participiumnak a subjectuma egy a mondat subjectumával.

A nominativus absolutusnak nevezett constructióban az igenévnek saját subjectuma van:

kenyere nem lévén, kalácsra vágyódik Ballagi, Példb. 4045.

Főlébredvén álmából

Kolbászt hoznak konyhából;

Ürmös bor is igen hül.

A kappan is majd megsül,

Hajdu-kaposztával

Jollakhatsz gancával,

Kedved tartván sétálhatsz.

Avagy pedig kártyázhatsz. Erdélyi, Népd. I. 356. lap.

Ilát ennek oka, kedvesem, mi lehet?

Azt hallottam, készakarva gyűlölsz engemet;

Ez az oka hogy elhagytál, más hivatalt választottál.

Igy fejelevén egy valaki kedvesem előtt. Erd. Népd. I. 14. lap.

Reggel korán jó tűz legyen,
 Egy lépésed kettőt érjen,
Rám adván hosszú kőntösöm
 Már bent legyen a fölöstököm. Erd. Népd. II. 259. lap.
 Te lévén a Matkó perese (= vádlója) vallyon megállé a te törvény-
 tételel? Matkó. Nyőr. II. 71. lap.
 a ki magosságra hág, elégséges körme nem lévén felette nagyot esik.
 Haller István. Hárm. Ist. I. 11. f.
 Ők még se' akarván én ide siettem. Arany Buda hal. 99. lap.
 Az ebédnek vége lévén egy óra múlva azután a fejedelmet a csá-
 szárhoz vitték. Mikes I. 19. lap.
 Nevettem is a ked panaszkodását, hogy gyakrabban nem irhat al-
 kalmatossága nem lévén az elküldésre. Mikes I. 21. l.
 Szivemnek mély fenekébe
 Lévén képe szakasztva,
 És agyannak velejébe
 Édes neve olvasztva,
 Lehetetlen rá verődnöm
 Egy kis nyugodalomra. Himfy. I. 72. d.
 Egy keves idővel annakutána törtinék, hogy (szükség hozván) messze
 kelle futni. Pesti Gáb. Mes. 213. lap.
 S nem egy ízben ment apjához ily koron,
Láng lobogva a gyermekded arcokon,
 Kérdve tőle, hogy mikor lesz már idő,
 A midőn Magyarországra mehet ő. Garay 686. lap.
 Szemed bekötve is mély dolgokat szállál. Haller Hárm. Istor. 4. kiad.
 (1795) 1. lapja előtt.

Valamint *idő múltván* úgy *idő múltva* is nem egyéb mint nominativus absolutus.

A határozói igenév eme két alakja eredetileg egy alak volt, mely csak későbbi fejlődés útján szakadt két alakra (V. ö. Simonyi Nyőr IV. 344. l.) de amint az idézett példa mutatja, néha még most is azonos az értékük; sőt ahol jelenleg csak a *va-ve* járja, a régiségben sokszor *ván-vén*-nel találkozunk.

Érdekes például idézem ezt:

Az jámbor mester kedég *nagy sírván* imádkozik vala az temleeben
 sziz szent Katarina asszonhoz. Kat. próz. II. leg. 274. l.
nagy sírván = nagy sírva. Haza jött Jankó a vadászatból, nagy
 sírva-ríva találta az anyját. Arany L. Népm. 169. leg.
 v. ö. *nagy félve*
 Kicsoda az, kit te imádsz,
 És kit ely nagy félve hallgatsz? Kat. leg. 769. v.
nagy reszketve
 És minekutánna megjeve a pacsirta, kezdének a fiai nagy reszketve
 kernüle csiripelni. Pesti Gáb. 168. lap.

nagy sohajtozva

A mint ment, mendegélt nagy sohajtozva, utjába esik egy koesma.
Erd. Népd. III. 307. lap.

nagy gondolkozva

ujra tovább méne nagy gondolkozva. Erd. Népd. III. 310. lap.

szép ragyogva

feljött a nap szép-ragyogva. Vadr. 208. lap.

(V. ö. Helyes magyarság 94. lap. édes-epedve Vörösm. csendes-nyugodva Eötvös. édes-elmerülve Thewr. Em. Költ. 136. Nyőr. IV. 442—3. lap.)

Az is van, hogy *va-ve* áll *ván-vén* helyett. Péld.

Mikor a háboru elvégződött, a Szüesség ura *hazaérve* kérdezősködött a felesége után. Vadr. 417. lap.

Sőt Simonyi Nyőr. IV. 343. lap azt mutatja, *hogy a ván-végzetű igenév csak az irodalmi nyelvben van meg*. Hogy a népnyelv is legalább dalaiban és közmondásaiban magáénak vallja, bizonyítják a fönnebbi idézetek, melyekhez még a következő érdekes példákat iktatom:

Már és nyeritt paripája,

Vérrel tajtékzik a szája,

Rugván nyeritt s kapálódzik

S jeladásra várakozik. Vadr. 155. lap.

Oda jöve fülemile kús madár,

Utasodván, hogy ingömöt ott talál. Vadr. 52. lap.

Paripája mind addig fut,

Amig ura oda nem jut,

Habos tajték róla szakad,

Elesvén egy árkon akad.

Mivel verte? az öklével,

Mivel űzte? a seprővel.

Mondván neki: te szót fogadjál,

Én utánam ne ólálkodjál. Erd. Népd. II. 159. lap.

Mást kэфél, maga legporosabb lévén. Ballagi. Példab 5107. Erdélyi Népd. I. 376. lap.

Mást rostál maga lévén konkolyos. Ball. P. 5108.

Mást simít maga borzas lévén. Ball. P. 5110.

Pap se lévén papol. Ball. P. 5914.

Vizben lévén szonjuhozik. Ball. P. 8036.

(te lévén a Matkó Nyőr II. 71. lap.)

Az eddig mondottakból az is kiderül, hogy a Nyelvőr i. h. olvasható eme pontja:

„Határozói igenév: az első beszédben mindig módhatározó, az irodalom (különösen a *ván* végűt) időhatározónak is

használja“ szintén oly korlátokat szab, melyeket a valóságban nem találni.

Ezennel megint visszatérhetünk az *idő múlva*-féle példához. Láttuk, hogy *idő múltán*-tól csak alakjára nézve különbözik, de mind etymologailag mind értelmileg azonos vele. Nem lehet tehát kifogás az ellen, ha ezt is azt is nominativus absolutusnak magyarázom.

Szakasztott ilyenek ezek is:

idő telve

Űdő telve a Hamisságnak es útravalója elfogyott Vadr. 405. lap.

Im azonban, időtelve

Börtönének zárja nyilik. Arany. I. 315.

idő jutva

azaz: ha idő jut rá. M. Ny. VI. 332. lap.

birsagnap jutva Hal. besz.

azaz: mikor eljut, mikor megjön a birság napja.

Téved e szerint Imre Sándor, ki magy. irod. 45. lap. a felható *ra* ragnak szokatlan elhagyását látja e kitételben, más szóval hogy „birságnap jutva“ „birság napra jutva“ helyett áll. Igaz hogy így is lehetett volna mondani, v. ö. Pesti Gáb. mes. 13 lap. Estvére kegyig hogy jutának; de nem így mondták, azért nem is szabad így magyarázni. (V. ö. Nyör. IV. 389. lap. Simonyi eltérő magyarázatát.)

Ugyancsak a *nominativus absolutus* alá kell fogni a következő kitételeket:

De hogy ez immár behaladt az éjbe,

Etele fölállott, *kehely a kezébe*. Arany Bud. hal. 99. lap.

Szilágyi Mihály tölölő rostélyán

kinézdégél vala,

kobza kezében, keserves nótát

szépen veri vala. 1571-ből. Erdélyi, Népd. I. 32. F. lap.

Hasonló valamit találunk az idegen nyelvekben is:

a franciában: *périr les armes a la main*

répondre les larmes aux yeux

az angolban: *cap in hand*

he might die sword in hand.

A hasonlat csak látszólagos; mert valamint a németben péld. Platennál: Unten wartet ein Gast, den Degen aus der Scheide szintugy ezekben nem nominativus hanem accusativus áll, s azt egy cselekvő ige ellipsisével kell magyaráznunk. (V. ö. Gerber, Die Sprache als Kunst. I. 499. lap.)

A magyarban nominativus áll, melyhez csakis a *levén* igenév volna gondolható, miért is kétséget nem szenved, hogy ezt a nominativust nominativus absolutusnak kell tekintenünk.

Dalkezdő nominativus.

A nominativus absolutus alá sorozható nemzeti költészetünknek ama sajátága, mely szerint a dal első sorában egy puszta nominativus áll minden állitmány nélkül. Már értekezésünk elején mondtuk, hogy a nominativus nem fejez ki semmiféle viszonyt, semmi egyéb csak fogalomnevező. Csakugyan ilyenül mutatkozik a magyar népdal elején: egy függetlenül odavetett szó, mely jelenetet fest, s mely látzólag semmi logikai összefüggésben nincs a rákövetkező mondattal; untig érthető annak a ki magát a jelenetbe beleképzei. Péld.

Három alma meg egy fél:
Kérettelek, nem jöttél.

A Népk. gy. I. 584. lapján olvasható jegyzet szerint az alföld némely vidékén az a szokás, hogy a legény annak a leánynak, kit meg akar kéretni almát küld, melynek elfogadása mintegy bátorítás a kérésre. Így a három alma meg egy fél nem egyéb mint a kérettelek jelképes kifejezése.

Anakoluthon.

A nominativus absolutustól áttérünk az élő beszéd ama sajátására, hogy megnevez valamit s amit róla mond, azt oly alakban adja, hogy mondattanilag hozzá nem illik. E szabálytalanságot anakoluthiának mondja a nyelvtan. Ilyen féle például a németben is találkozunk:

Ein Mann, der seine Schuldigkeiten gethan hat, dessen Herz kann ruhig sein, e helyett: das Herz des Mannes, der seine Schuldigkeiten gethan hat, kann ruhig sein. (V. ö. Gerber, Die Sprache als Kunst. I. 542. lap.)

Magyar példákat népdalaink szolgáltatnak,

Már mi nátlunk azt kapták szokásba:
Nem lakhatnak az alacsony házba.

A *kisasszony*, nagyra vágy a szíve,
Letörik a bodros fejkötője. Erdélyi, Népd. III. 190. lap.

E helyett: A kisasszonynak nagyra vágy a szíve.

Szeretóm járása,
Keze csóválása.

Akárki meg lássa,

Nincs Csetényben mássa. Erdélyi, Népd. II. 150. lap.

E helyett: Szeretöm járásának, keze csóválásának nincs Csetényben mássa.

Végül még ide tartoznék az egész mondatokból vált jelzőknek úgy mint a *magvaváló* inaszakadt, istenadta féléknek tárgyalása; de mert ez már magára nézve fontos egy kérdés, mely megérdemli, hogy tüzetesen külön foglalkozunk vele, ha a T. Akadémia megengedi, más alkalommal lesz szerencsém az ebbeli kutatásom eredményét e díszes helyen bemutatni.

Ponori Thewrewk Emil.

SCHILLER „AN DIE FREUDE” CZIMŰ KÖLTEMÉNYÉNEK LATIN FORDITÁSA.

Schiller 1784-ben Mannheimban időzött. A színügygyel foglalkozott leginkább; existenciája sanyaru volt, tele gondal jövője iránt. Ekkor junius havában Lipcséből egy csomagot hozott neki a posta. Meglepetésére levél volt, eddig előtte ismeretlen személyektől; *Körner* C. G., a költő atyjától, annak arájától, *Stock* Minnától; azután *Huber*-tól és ismét ennek arájától, *Stock* Dorától. A csomag azonkívül még négy arczképet tartalmazott, Dorától (kit *Goethe* „kitünő művésznek” nevezett el) ezüst éllel pergamentre rajzolva, *Körner*-nek egy compositióját a „*Räuber*“-ekben előforduló dalhoz és egy himzett kis tárczát. E levél és küldemény folytán *Schiller* 1785-ik évi ápril havában Lipcsébe utazott; ott azután megkötetett a *Körner*-féle körrel a *Schiller* egész életére döntő befolyást gyakorolt ritka barátság. A nyáron *Schiller* Gohlisban mulatott, hol *Körner*ék szöllejében ütötte fel tanyáját. Minden jel arra mutat, hogy ott írta „An die Freude” czimű költeményét. E műnek egész kis irodalma van. Érdemes elolvasni, hogy miképen nyilatkoztak a költeményről *Schiller* kortársai; később meg az aesthetikusok és kritikusok egész serege, pro et contra: *Schmidt* Julián, *Hoffmeister*, *Viehoff* és *Palleske*, főleg pedig a hegelista *Hinrichs*. A költemény le van fordítva francia, angol, olasz sat. nyelvekre; egy sem üti meg annyira a mértéket, mint *Fueglistaller*, volt luczerni tanár latin fordítása, melyet alább az eredeti egykorú példányból közlök. Sem *Fusz*: „*Ambulatio*”, „*Elegia*”, „*Campana*” czimű fordításai, sem az újabbak, az élő nyelveket sem véve ki, távolról sem mérkőzhetnek *Fueglistaller* fordításával. -- *Schiller* korában a fogoly *Schubart*, *Zumsteeg*, *Zelter* és még sokan zenére, énekre vették a „Freudé“-t. Azonban csak *Beethoven* IX-ik symphoniájában nyerte a halhatatlan költemény halhatatlan zenéjét.

Ime, a szép költemény *Frieglistaller* méltó fordításában :

1. Gaudium divinum ! Claris
Genitum coelitibus !
Adsumus, en, tuis aris
Pleni sacris ignibus.
Vincula disrupta malis,
Moribus tu reparas ;
Dissitos sub tuis alis
Homines consocias.
- C h o r u s. Vos Milleni, amplexamur ;
Sumite haec oscula !
Illic super sidera
Pater est, a quo amamur.
2. Fida, quem conjunxit cara
Sorte amicitia ;
Cui data conjux rara,
Promat sua júbila !
At, qui animam nec unam
Suam dicere queat,
Deflens miseram Fortunam.
Lacrimans hinc abeat !
- C h o r u s. Quidquid habet orbis totus,
Sympathiae serviat !
Ad superna evocat,
Ubi habitat Ignotus.
3. Rebus omnibus Natura
Sua praebet ubera,
Probis improbisque cura
Pari pandit gremia.
Osculi nos suavitate,
Vino, amicitia,
Vermes beat voluptate
Cherubos ambrosia.
- C h o r u s. O Milleni num prostrati
Creatorem quaeritis ! —
Sursum in sideriis
Fulgent sedes Adorati.
- 4 Gaudium est, quod potentem
Mundi ciet animam,
Rotat gaudium ingentem
Universi machinam :
Elicit ex coelo soles
Spargit florum semina,
Et sphaerarum volvit moles
Per ignota spatia.
- C h o r u s. Uti soles exultantes
Pervolant sublimia ;
- Sic per vestra stadia,
Fratres, currite certantes.
5. Veritatis ex splendore
Sapientem arridet,
Firmat pressum, ne labore
Sub iniquo titubet.
Signa ejus gloriosa
Fidei irradiant,
Et per loca tenebrosa
Tumulorum fulgurant.
- C h o r u s. Quis non, fratres, perdurabit ?
Manent meliora nos !
Digna inter superos
Laurea nos coronabit.
6. Diis qui retribuemus ?
Imitemur coelites !
Nobis laetis advocemus
Moestos atque pauperes,
Memor ira exstinguatur ;
Hosti detur gratia !
Neque lacrimis uratur,
Neque conscientia.
- C h o r u s. Debita sint aboletam,
Esto pax cum omnibus !
Deo quae decernimus,
Erunt et in nos decreta.
7. Gaudii divinitatem
Spirat fervens poculum,
Scythae dat humanitatem,
Desperanti animum.
Fratres, sedibus surgamus !
Ecce, ambit amphora
Spumis istis salutamus
Vos benigna Numina !
- C h o r u s. Quod est stellis celebratum,
Hymno quod seraphico
Numini sidereo —
Merum hoc sit propinatum !
8. Si malorum opponamus
Animum intrepidum,
Quod vel hosti adjuramus
Nullum solvat saeculum !
Viri mente confidenti
Stemus coram regibus,
Laurea sit commerenti,
Perfido interitus !

C h o r u s. Vincla sacrius ligate !
 Vina haec per rubea
 Vota vos solennia
 Praestituros, conjurate !

Vivant vita restaurata,
 Quosquos habet tumulus ;
 Mala malis sint donata,
 Nec sit porro tartarus !

9. Ruat Barbari catena,
 Impius resipiat,
 Moribundos spes serena
 Facie affulgeat !

C h o r u s. Levem nobis det extremum
 Diem, dulcem requiem,
 Mitem nobis judicem
 Praestet Numen se supremum !

Közli: *Kárffy Titusz.*

NÉMET GRAMMATIKAI UJDONSÁGOK.

2. Az *-an* tők és declinációjuk önállóságáról.

Osthoff „Zur Frage des Ursprungs der germanischen N-Declination“ Paul & Braune III, Halle, 1876, Scherer nézetét, mely szerint az *-an* képző igen valószínűleg a gen. pl. *-ānām* végzetéből lett volna következtetve czáfolja meg. Maga ezen állítólagos rag ugyanis csak a nőnemű *ā* tők gen. pl.-ában fordul elő, de itt is csak a nyugati német nyelvekben, s valószínűleg a nőnemű *-ān* tők declinációjából lett átvéve.

Az *-ān* képző már indgerman, p. *uhsan, vatan, naman*, és mint számos példával bizonyíthatni, eredetileg *organicus*, vagyis *a+n*-re fel nem bontható; ¹⁾ más szóval vannak *-ān* tők, melyeket semmikép sem lehet *a* tőkből tovaképzetteknek tekinteni. Osthoff e tekintetben először is a hangsulyra támaszkodik. Az *-ān* tők ugyanis ép úgy a hangzatos réshangot tüntetik fel mint a p. p. Jó lett volna most az *a* tőket a hangtalan réshanggal szembeállítani, ²⁾ de ez talán Zimmernél sem történt és így itt is elmaradt, tán azért is mivel az *a* képző épúgy ékezetten mint ékezetlenül fordul elő az ó indben és így a hypothesis alapján valószínűleg ugyane szókban a németben is; igaz, hogy az ó ind csak is 3 *an* töve közös a némettel s ezek közt *nā'man* a gyököt hangsulyozza, de a RgVedában előforduló 18 *-ān* szemben 10 *-an* tövel ugylátszik döntő tanubizonytságot tett az *-ān* hangsulyzott volta mellett, annál inkább mivel Osthoff az ugynevezett gyenge esetek magyarázatát az ily oxyton tőkre alapította volt. A második bizonyíték az *-an* tők gyökvocalisának

¹⁾ Van tehát *organicus -an* képző, melylyel a német nyelvek a későbbi időkben kizárólag éltek a nomina agentis képzésénél. — Ez *organicus* képzés szolgált alapul, hogy *a* tők átváltak *an* tökké.

²⁾ Eltekintek itt azon körülménytől, hogy a réshangok a szó közepén általában hangzatosakká lettek, minek folytán az *a* tők hangzatos réshangjain nem is lehetne megütközni. Igaz azonban, hogy az *-ān* tők hangzatos réshangját szintén állásával a szó közepén lehetne indokolni. Mivel szemben nem marad más hátra, az *a* tők e jelenségét *másodlagos* törvényük által keletkezettnek feltüntetni.

alakultából van merítve. Az *án* tők ugyanis az a p. p. p-ben előforduló hangzót tüntetik fel, a mint azt már Amelung óta tudjuk; következik tehát, hogy valamint a p. p. p-ben a képzőn (*aná*) volt a hangsúly, úgy az *-án* tőknél is a gyök szótag ékezetlen volt. Így az *i* és *u* gyököknél az *-án* tők *i* és *u*-t az *-á* tők *ī* és *eu*-t tüntetnek fel p. ónord *-biti* de *bitr*, *bodi* de *bjodr*. Az eltérő alakok secundär képzések, részben régi *a* tők, melyek az *an* tőkhöz átléptek. Épen a gyök vocalisnak e különféle alakultából tűnik ki kétségtelen az, hogy az *an* tők nem lettek az *a* tőkből tova képezve. Igaz ugyan, hogy Amelung azon megjegyzése, hogy majdnem azt kellene hinnünk, hogy a mit a képző nyert, azt levonták a gyökvocalisból, naivnak mondható, de ha Osthoff *rurudwāmsas* és *rurudušás*-t, *pratyāncam* és *praticás*-ban az eltérést a hangsúly helyével indokolja, találkozhatnánk, ki elfogadván az *-án* képzőt ékezettné, a hangzó változást a hangsúly változásra róná, sőt akadhatna, ki az *a* tők gyökvocalisának hangemelt alakját a hangsúly befolyására vezetné vissza, mely az idők folyamában a rövid hangzót hosszuvá és később diphthonggá változtatta, mivel szemben nem maradna más hátra mint kimutatni azt, hogy az *a* tőknek *an* tökké tova képzése a hangemelés előtt meg nem történhetett. Ezen bizonyítás az a különböző indgerman nyelvekben előforduló hangemelt s egyszerű vocalist tartalmazó tők gyűjtésével volna keresztül viendő. Igaz, hogy tovaképzés esetében meg volna fejtendő mért váltak az ékezetlen *a* tők *án* tökké. Mind eme speculatioval szemben csak azt jegyzem meg, hogy az *a* tövű nomina agentis csekély száma, mely Schleichernél az ó indból találtatik mindannyi oxyton, de azért a hangemelt alakot tünteti fel. Mily távol áll különben az ó ind. vocal rendszer és ékezés a némettől, az mindeddig megfejtve nincs — az *a* tövű nomina agentis az *an* tőktől eltérő ékezése nézetem szerint tehát függőben maradt. De folytassuk Osthoff okoskodását. A reduplicáló igéknél, valamint az ősnémet *a. ā, ā,* *a* (gót *fara, fōr*) és *e. a, ā, e* (gót *giba, gaf, gēbum, gibans*) sorok igéi alig voltak értékesíthetők, mivel a praesens és p. p. p. vocalisa ugyanaz. Oly nomina agentis mint ahd. *suohho, uobo, buozo* secundär képzéseknek lettek kinyilatkoztatva, oly főnevekből, melyek természetesen ismeretlen okból, a hosszú *ā* t (ősnémet *ō*) már is feltüntetik. Ilol az ó németben a p. p. p. a szabálytól eltérőleg *o* t tüntet fel (*sprohhan* és *brohhan*) ott az ónémet nomen agentis vocalisa szintén ingadozik. Az *e, a, ā, o* (gót *nima numans*) és *e, a, o, o* (gót *drigka, drugkans*) soroknál azonban a megfelelő nomina agentis a praesens vocalisát tüntetik fel általán: *beran, boran, neman, noman* és néhány más még ingadozik; ahd. *como*-ban *quemo* mellett az *o* a *v* befolyására vezetendő vissza.

Amelung úgy vélte, hogy valamint a p. p. p.-ben az *o* az *e* ellen mind nagyobb tért nyert, úgy történt ez a nomina agentis vocalisával. Osthoff az ellenkezőt állítja először mert *nemo* régebb emlékekben találtak mint *nome*, másodszer mert fel nem tehető, hogy a nomina agentis ha eredetileg a praesens vocalisát tüntették fel, ettől eltértek volna, de igen is az, hogy az eredetileg különböző a p. p. p.-vel egyező vocalis helyébe a praesensé lett léptetve, mit az *e*, *a*, *ā*, *e* sor analogiája még előmozdított. Döntő bizonyíték volna e tekintetben *skolan* (gót. *skulan*) hol a praesens a p. p. p. vocalisát osztván *e* nem fordul elő. Természetes, hogy az *ki* a praesens vocalisának eredetiségét vitatná, ép oly joggal állíthatná, hogy *skolan* bizonyíték theoriája mellett; miután a p. p. p. itt a praesens vocalisától el nem tért, a hasonlóképezzett nomen agentis sem tért el mint az az *i*, *u* gyököknél és vajmi csekély mérvben az *e* a *ā* és *e* a *ā* *o* soroknak a praesensből különböző p. p. p. hangzójánál fogva történt.

Térjünk át az *-an* tők declinációra. Legtöbb nehézséget a gen. és dat. sg. m. és n. okoztak. A gót és ahd. gen. sg. *hanins* (illetőleg *hanin*) és a dat. *hanin*-nal szemben a szansz, angolszász és régi nord alakjairól Paul II, 342 azt állítja, hogy ezek az acc. sg. és a plur. eseteihez történt assimilación alapjának. Az említett alakoknál a képzőben előforduló *i* Delbrück, 309. Grassmann. Zschrft XII, 242. és Scherer, 436. szerint a „flexio vocalisának reflexe volna.“

Osthoff a nehézségeket azon kiindulási pont alapján oldja meg, hogy az *an* tők többsége oxyton volt, miért is a gyenge esetekben (ilyen a gen. sg. és a loc.-ból eredt dativ sg.) a hangsúly a ragra esett, minek folytán a képző vocalisa gyengülést szenvedett avagy irrationalissá vált,¹⁾ sőt teljesen el is tűnhetett. A classicus sanscritban a locativ ugyan erős esetnek mutatkozik (*uksáni* és *uksni*) és Rgvedában előfordulnak *-an*-ra végződő loc.-k is,) de ez sanscrit specialitás, mi pedig az acc. pl.-t illeti ez mint alakja (*rā'janas* nom pl. de

¹⁾ Az *i*-nek a dat. és gen. sg.-bani irrationalis voltát már Bezenberger ismerte fel, miről Osthoff „Über die A-Reihe der gotischen Sprache“ Göttingen, 1874. — 39. 2. szerezhethet magának meggyőződést. Hogy az *i* umlaut itt nem azért nem lépett fel mert az *i* későn keletkezett, azt B. megjegyzi ugyanott, egyuttal fel- említvén azon ismeretes tényt, hogy az *i* hanghasonító hatása 500 éven át mindinkább, tehát lassanként érvényesült, s így később keletkezett *i*-nek is lett volna alkalma hatni. Ujabbán J. Schmidt Zschrft XXIII. 333. s k.k.-ben az európai e ről irt értekezésében kimutatván az *e*-nek másféle hangszínezetét a litván ágban s egyuttal kiténtvén, hogy ez utobbi körén belül az *e* a poroszban áll az *a* hoz legközelebb — tekintettel azon körülményre, hogy az *in* már Otfried és Tatiannál (IX. század) *-en*-nek iratik míg a 2. és 3. sg.-is *-it* képzője fenmaradt a XI. századig, azt következteti, hogy a *hanin*-ben előforduló inkább hajlott az *e* felé, mintsem a személyragoknál mutakozó. Továbbá nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azt, hogy Förstemann észleletei szerint (Zschrft XVI. 333.) a felnémetben az *-in* terjeszkedik az *-an* rovására.

ra'jnas acc. pl.) mutatja eredetileg a ragon viselte a hangsúlyt, (v. ö. *datás, tudatás*) de később a nom. pl. ékezetét vette fel. Az európai nyelvekben az acc. pl. csakhamar alakjára nézve is erős esetté vált, nyoma az egykori ékezésnek a pl. acc. *a₂* ragában szemben a pl. nom. *ε₂*-ével maradt volna fen. Flismerem magam is, hogy a consonanticus tőknél az állítólagos *-ns* ragot történelileg mivel sem támogathatni, de csodálom miért tüntet fel a gen. sg. *o₂-t*, midőn ép úgy *ás*-ból eredt mint az acc. pl; miért tüntet fel az acc. sg. *a-t*, holott a hangsúly a gyökön nyugszik. Ellenben felette helyesnek tartom, hogy Osthoff a hosszú hangzónak kifejlését nem a nasalisból törekszik megfejteni, hanem a hangsúlyból. (v. ö. *pā'dam, papá'ta.*)

Osthoff ép így a hangsúlyból magyarázza az erős és gyenge esetek alaktani különbségét az *-ant* tőknél (p. *tudán-tas* de *tudatás.*) Sajátságos, hogy e tőknél a minoritás győzött a nagy majoritás felett.¹⁾ Míg az *-an* tőknél *ig* tő győzött *io* felett, itt a nyelv „eme *rendesen* belépő alakváltozást törvénynek érezte, melynek azon participiumok is alávetették magukat, melyekben a hangtani indokolás hiányzik.“ Mikép történt, hogy itt a minoritás képezte a rendet, az profán szemeim előtt titok maradt. Ha Osthoff *pathi*-ra utal és egyuttal *ponti* és *pa'i*-t is felhossa egyrészt csodálom, hogy a latin és ósláv nyomát sem mutatja az *n* eltüntének, más részt pedig megjegyzem, hogy elfelejtette, hogy az ő teoriája szerint ily alakokban mint *pathibhis pathisu* a *-bhis* és *sú* voltak eredetileg megékeztve; a párhuzam tehát vagy nem áll mivel *an* a meg nem ékeztet *i* előtt is *a*-vá válhatott, vagy pedig nem bizonyít, mert csak az ékezetnek az *i*-re lépte után tehát igen későn fejlődött. Új nehézség merül fel a *-yāms*-ra végződő comparativeknél, melyek sem a sanscritban, sem a gótban (Verner teoriája szerint) nem ékezik a képzőt, de igenis felhozhatók a p. p. a. *-vāms*-ra és a rokonsági és *tar*-ral képezett tők. De utoljára is kár arra kiterjeszkedni a mi még tekintetbe lett volna veendő, mert mint Osthoff mondja „feltevé, hogy az egyes képzőkkel képezett tőkön belül nem akadni a kívánatos majoritásra, mely az erős és gyenge esetek közti különbségre az általa felfedezett hangtani alapot nyújtáná, akkor az analógiához folyamodunk és állítjuk, hogy a *-man* és *-van* tők az *án* tők declinációját követték, a *-mant* és *-vant* az *ant* tőkét.“ Mivel pedig az *ant* tők többsége, miről e helyütt Osthoff megfejtkezett szintén nem ékezi a képzőt, nem marad más hátra mint az *-ant* tőkről állítani, hogy az *-an* tők szerint lesznek ejtegetve, annál is inkább, „mivel

¹⁾ Az ind VI. osztályhoz (s ehhez tartozik a p. p. a. *tudát*) körülbelül 140. az I-hez 1000. a IV-hez 130. a X-hez számtalan ige tartozik. (p. *bódhat, mádyat, corádyat.*)

ellenkezőleg az analogiának a nyelvfejlődésbeni működését fel nem fogják.” (Osthoff u. o.)

A *-bhis*, *-bhias*, *-su* és *-bhyām* képzők az egytagu szók tanúsága szerint eredetileg mindig magukon viselték az ékezetet. Osthoff ennek támogatására az ószláv instr. pl. *-mi* ragát is felhossa. Sajátságos, hogy az ékezet a többi ragoknál, avagy hangsúlyozott képzőknél nem mutatta hatását és mindenütt *ī* és *ū*-ra akadunk.

Tényleg a több tagu oxyton szók a közép esetekben a tő képzőjén vagyis a végtagon viselik az ékezetet. Osthoff szerint e tünemény oka abba gyökerezik, hogy a szótag a posztionban nem volt egészen hangtalan, sőt tekintettel a ragok eredetileg tán kéttagu voltára (*bhiás*, *suá*) a képző nem is állt a legkevésbé hangsúlyozott helyen miért is az ékezetnek a végszótagtól elvonulása idejében először is a közép esetekben lépett vissza a képzőre. El akarok itt attól tekinteni, hogy az indben és zendben vannak nyomok, melyek arra utalnak, hogy a tő a *-bhis*-stb. ragokkal nem lépett oly szoros összeköttetésbe mint a többiekkel, de nem látom át minek léptessük egy theoria kedvéért az ékezetet ideiglenesen a ragra, miért ne állítsuk egyszerűen azt hogy *pratyāgbhias*, *tudādbhias*-ban az *n* a mássalhangzó torlásának esett áldozatul, hogy a közép esetekben a képző (*pratyak* de *pratic*, *vat* de *us*) épebb fenmaradása a hangsúly rovására esik. Ide járul, hogy a második ok, melyet Osthoff a hangsúly visszalépte mellett felhoz, az ő szempontjából elvetendő, mert ha az ékezet előre léptére a *-bhiás*, *-suá* kiejtés szolgáltatott alapot, akkor az *an* illetőleg *ant* nem fog a legkevésbé ékezett szótagban állani, mivel az indokolás hogy az *an* *a*-vá váltát a közvetlenül következő szótag hangsúlyában keresendő, elesenék.

Áttérünk a német *an* declinatio egyes eseteire. Vajjon a hosszú *ā* (gót. *namo*, *hairto*) a n. nom. sg.-ában északi európai *-ān-on* alapszik, mint Osthoff, *Forschungen* II. Jena, 1876—164 állítja és így általános német, ámbár az ahd-ban mint Braune II. 158 megjegyzi a hosszúságot sem a n. sem a f. nom-ban ki nem mutathatni, avagy az *ā* got specialitás mint Förstemann IV. 114. (Nordhausen, 1875.) állította, azt itt bővebben nem kutatjuk. Érdekes e tekintetben, hogy Delbrück már az ó indben is mutatott ki *ā*-ra végződő nom. sg.-kat *an*-tökből *Zschrft* XXII. 271. ¹⁾ A nom. pl. *āna* végzete azelőtt a fem. Osthoff által a sg. nom. n. által nyert magyarázatot. A *namna vatna* nom. pl. és a *namnam vatnam* dat.

¹⁾ Más kérdés vajjon a nasalisnek van e köze a hangzó meghosszabbulásával. Az u töknél csak e sg. n-t *purū* ismerem, de n. sg. pl-tu-ra *rjū*, *mādhu*, *sānu*, *mayobhū*, *sudātu*, *suhāntu* — *ū* és *u-ia*: *vīdū*, *urū*, *purū*; *ūni* és *u-ra*: *bahūni*, *bahū*, *tridhātuni*, *tridhātu*, *u*, *ā* és *ūni*-ra csak *vāsūni*, *vāsu* és *vāsū-t*.

pl. alakok új képzések volnának, melyek keletkezésére a gen. pl. *valne* szolgált kiindulás pontul. Ily *an-a* tö következtetésére találunk az ónordban mint a *nafn valn*-nál az egész declinációban, mint az *uxi*-nél a pl.-ban.¹⁾ Természetes, hogy a *hanane*-féle gen. pl.-ok, melyek a gótban a szabályt képezik az erős thema-alak kiterjeszkedésével indokoltatnak, míg a m és n gen. pl. (*hanôno*,²⁾ ahd.) a nyugoti német nyelvekben a fem.-hez csatlakozott; ugyanez történt a dat. pl. m és n.-ban az ahd.-ban. A got -ne (namne) gen. pl. alak a nordban is előfordul s innét átment a pl. egyéb eseteibe (*gummar gumna*, *gumnum*) míg a dat. és acc. pl. a messze elterjedtebb a tőalaku nom. és gen. pl.-hez (*bogar*, *boga*) vezetett. Hogy az ahd.-ban a gen. és dat. sg. -an, -on, -un alakjai szintén az acc. sg. erősen képezett acc. sg.-ra támaszkodnak, kitűnik abból hogy ez alakok először is a m. tőknél lépnek fel s csak később jelentkeznek a neutrumnál. Hogy a *hanam* alaku dativ pl. e szerint a szabályos, azt az ó-inddel megegyezéséből Osthoff szükségkép következtette. Nem ajánlhatjuk Osthoff ez éleselmű dolgozatát eléggé az olvasó figyelmébe.

Mayr Aurel.

PLAUT. ASIN. 389.

Plauti Asin. vs. 389 ed. Fleckeisen (II, 3, 39.) qualis in libris traditur hiatus inquinatus est:

Si istóc exemplo ómnibus qui quaérunt respondébis. Quoniam autem hiatus nunquam pro elegancia aut ornamento sermonis sed pro licentia habendus est certis condicionibus poëtae condonanda, neque in hoc versu aut ex mutatis personis aut ex interposita interpunctione aut interjectione aut ex caesura metrica excusatio nascitur ulla, oratio inter thesim et arsim interrupta conjectura emandanda est. Quare restituta antiquiore vocabuli forma sic scribimus:

Si istóc *exempulo* ómnibus qui quaérunt respondébis.

Qua mutatione quod ad litteras lenissima recepta vitii origo patet: librarius enim antiquioris linguae ignarus pro prisca forma ac genuina, ut solet fieri, recentiorem in textum intulit. Atque quamquam quod sciam locus Plautinus ubi exemplum legatur non extat, commendatur et communitur haec forma plenior similitudine vocis *extempulo* duobus locis Bacch. 968 et Mil. Glor. 461. in codice Ambrosiano plene scriptae. Est autem ea vocum per -pul- et -cul- derivatarum historia, ut Plauti aetate optio daretur scribenti inter formam et plenam et correptam, Ciceronis tempore aut haec aut illa,

¹⁾ E szó *aban* a nordban nem fordul elő mint névtő.

²⁾ Az *-ôno*-ban az első o valóban hosszú. Braune II. 139.

saepius correpta in usu esset. Sic neque extempulo ut vidimus neque extemplo a Plauto alienum est, cfr. Asin 287. 345. 351. 390. 442. Amph. 865. 1097 Rud. 816. 841. Trin. 725. Cicero nunquam extempulo dixit; *periculum* quod postea receptum est legitur Asin 457, *periculum* Rud. 1393, Asin. 388. 530. 617; *populus* Asin. 600, *populus* Asin. 4, Amphitr. 101. 190. 259; *discipulina* Most 154 (ed. Ritschl) in Ambrosiano, Asin. 201, — *discipulus* Asin 227. quod utrumque apud Plautum nondum videtur esse correptum; *nucleus* qui saepe dicitur a Plinio apud Plautum est *nuculeus* Cpt. 655, quae forma non u littera epenthetica ut vult Brix ad Pl. Men. 425 amplificata, sed a ‚nux‘ derivata est. Sed ut ad versum quem proposuimus redeamus, mirum esset si Plautus, quum ex duabus formis eam eligere liceret quae elegantiae dicendi maxime satisfaceret, spreto auxilio tam facili inventu orationis nitorem consulto pessundedisset.

Cic. de or. II. 90. 367. haec traduntur: Quid, quod dixisti, inquit, Crasse, si *hic* hodie *apud te* maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? In quibus verbis fuerunt qui *pleonasmum* detegerent tam intolerabilem, ut ‚hic‘ vel delendum vel uncis includendum esse censerent (veluti Klotz). Qui quamquam locutione „apud te“ locum satis clare indicari recte intelligunt, tamen eam ipsam ob causam qua ratione doctus quis „hic“ addiderit invenire nequeunt. Immo tantum abest ut causa sit cur hic falsum putetur, ut Ciceronem consulto hoc loco pleonasmum quaevisisse agnoscamus. Explicanda enim est haec dicendi figura ex sermone cotidiano, quem Cicero in iis dialogorum partibus, quae vel inducendis personis scenisve vel concludendis colloquiis inserviunt, imitari solet. Cujus sermonis apud locupletissimum auctorem Plautum sescenta ejusdem locutionis extant exempla, cfr.

Senem *illi apud te*? Stich 471. (ed. Fleckeisen)

Do fidem, si omittis, *isto me intro* ituram, *quo* jubes. Mil. 455.

Ibo ut vissam huc ad eum si forte est domi Bacch. 529.

Una exeuntes video *jam hinc* e proximo Bacch. 1136.

Xenoph. de Rep. Lac. 10,4 verbis quae sunt: ὁξ (sc. *Ἀντιόχορος*) ἐπειδὴ κατέμειπεν, ὅτι ἔστιν ὅπου οἱ βουλόμενοι ἐπιμελείσθαι τῆς ἀρετῆς οὐχ ἴκανοί εἰσι τὰς πατρίδας ἀΐξαι, ἐξείνος ἐν τῇ Σπάρτῃ ἠνάγκασε δημοσίᾳ πάντας πάσας ἀσεῖν τὰς ἀρετάς, nonnularum urbium cives, qui sua virtute patriam augere student opponuntur Spartanis, qui legibus ad virtutem exercendam astringuntur. Sed priori membro enuntiati aliquid ad comparisonem deest, nam quum ἔστιν ὅπου oppositum sit ἐν τῇ Σπάρτῃ, οἱ βουλόμενοι autem ἠνάγκασε, desideratur quod contrarium sit δημοσίᾳ adverbio. At in ea parte oppositionis ipse cardo vertitur. Itaque in priore membro ἰδίᾳ omissum

esse apparet. Illud tantum ambigi possit, utrum ante an post *βουλόμενοι* inserendum sit. Sed quamquam in simili comparatione apud Demosthenem legitur: *τοὺς ἰδίαις γρόντας εὖ ποιεῖν* Lept. 51. hoc loco concinnitatem quam scriptor in enuntiatis comparativis fere ubique probavit secuti, ut accuratissime utriusque membri partes sibi respondeant, scribimus: ὅτι ἔστιν ὅπου οἱ βουλόμενοι ἰδίαις ἐπιμελείσθαι τῆς ἀρετῆς κ. τ. λ. Cfr. E. Naumann: De Xen. libro qui *Λακεδαιμονίων πολιτεία* inscribitur. Berol. 1876. pg. 64. thes III.

Dr. E. Naumann.

H A Z A I I R O D A L O M.

Plato Critoja. Iskolai és magán használatra kiadta *Sza-nosi János*, a kolozsvári m. k. tud. egyetem ny. r. sat. tagja. Budapest, Nagel, 1877. 60. lap. Ára 40. kr.

A jegyzetes kiadások többek közt a tanulót akarják rákésztíteni a szöveg fordítására s ez által feleslegessé tenni a nyomtatott fordításokat ¹⁾ Ha ez által megkönnyíti a tanulás művét utba igazítván a tanulót minden nehezebb helynél, ovakodnia kell a magyarázónak, nehogy igen sokat nyujtson. Mert ha az előbbi esetben az olvasásra buzdítja, utóbbiban csakhamar hanyagságra csábítja. A kettő közt a közép utat megtalálni, ebben rejlik a magyarázó egész mestersége. Hogy ezt szerző az előttünk fekvő műben majdnem mindig eltalálta, kezeskedik neve és eddigi működése valamint azon művek, a melyeket magának mintául választott.

Önmagára a mű becsét eltagadni nem lehet; irodalmunkat kétség kívül gazdagítja. De Platon nevének első tekintetére felmerül a kérdés, hogy *cui bono*. Alkalmasint gymnasiumi tanulóknak szánta a szerző. Hogy jut az négy évi és heti 4—5 órányi oktatás mellett oda, hogy Platonnak valamely párbeszédét megérthesse? milyen jegyzeteknek kell azoknak lenniök, hogy tanítványaink azt haszonnal olvashassák? olyan szerkezetűek-e a szerző által nyujtottak, hogy megfelelők legyenek a mieinknek? A ki a görög nyelvet az ötödik osztályban kezdi, az a nyolczadikban Platon olvasásáig fel nem viheti. Az alaktani nekészségek itt még mind oly nagyok, hogy Platon sikeres olvasását bizton megakasztják. „És mégis olvassák itt-ott Platont is“. Erről ám feleljenek az illető tanárok. „A görög nyelv ilyenén tanítása csak nyűg a gymnasiumra“. Erről ám feleljenek a gymnasiumi tanterv szerzői.

¹⁾ Nálunk *Platon* Critonja eddigelé csak *Télfy* és a kevésbé terjedt *Hunfalvy* P. kezéből nyert fordítást

Annál inkább bámuljuk szerzőtől és kiadótól a bátorságot, melylyel hozzáfogtak egy ily műhez.

A „bevezetés“ majd nem felét teszi az egésznek és magában foglalja a görög bölcsészet történetét Socrates korában és előtte; a történet fonalán lejő Platonra és közli ennek életét és műveit meg irodalmát. Ezután következik a szöveg magyarázó jegyzetekkel s egy „kritikai függelék“. Habár a függelék a szöveg által a bevezetéstől el van különítve, a Criton irodalmát illető rész a bevezetésbe illett volna. Külömben rendelkezésünkre nem állván *Zeller* bölcsészettörténete, melyre, úgy látszik, támaszkodik a „bevezetés“, meg nem ítélni értékét. De azt láttatlanul is mondhatjuk, hogy szerző ügyes tapintattal állította össze, a mennyi épen a párbeszéd és a Platon-irodalom megértéséhez szükséges.

Annál tüzetesebben akarunk hozzá szólni a *jegyzetekhez*. S miután szerző meglehetősen lelkiismeretesen ragaszkodik Cron-hoz, a jegyzeteket is emezéivel összehasonlítva fogjuk méltatni.

Általában a *szabatosság*, amely a német jegyzeteket jellemzi, meg van szerzőnél is; pl. ha valamely tünemény nyelvtanilag bővebben meg nem fejthető, ott a német szerzők valamely általán elfogadott nyelvtan szakaszszámaira ráutalással érik be. Ezt a magyar szerzőnek utánozni vajmi nehéz volt azért, mert egy ily általánosan elfogadott nyelvtanunk nincsen, s a mi van, annak szabályai a felfelőlő nehézségeket kimerítően meg nem fejt. Legtöbbszörre kénytelen a magyarázó ilyenkor az esetet, bármily röviden és ha mindjárt az átlátszóság kárával, legott nyelvtani tekintélyre hivatkozás nélkül megfejteti. Hibául rójuk fel tehát szerzőnek a magyarázat mulasztását ezen esetekben: 45. C. $\xi\zeta\omicron\nu\ \sigma\omega\theta\eta\eta\alpha$, C. 586. Sz. 33, 3; 46. B. az infin. illetőleg C. 553, 4, c. Sz. 39, 4, j.; 46. C. $\omicron\iota\ \mu\eta\ \sigma$. ξ . C. 620. Sz. 34, 9; 48. D. $\mu\eta\ \omicron\iota$, C. 621. Sz. 34, 1. j; 50. E: $\xi\zeta\ \gamma\omicron\sigma\upsilon\nu$ -hoz a nyelvtani idézetten kívül (C. 453. d.) a latin *ex aequo* is oda van téve, mely véleményünk szerint ép úgy követeli meg a magyarázatot mint a görög mintaszólam. Krüger nyelvtana (49. C.) még talán tanári körökben is oly kevéssé lesz ismeretes, hogy idézését valódi fényezésnek tartjuk. Némely helyen kevesebbet tett sz. mint a német minta. pl. 43 B. $\epsilon\upsilon\delta\alpha\iota\omega\mu\acute{\omicron}\nu\sigma\alpha\ \tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\beta\omicron\upsilon\iota$, Ludwignál „der Gen. zur Bezeichnung des Anlasses“, Szamosinál csak: „C. 422. Sz. 15“. Tehette volna szerző mind ezeknél azt, a mit tett 54. B. a hol Cron idézete helyett magát a magyarázatot adta.

Mielőtt a jegyzeteket részletezzük, még egy általános hibát akarunk megróni; mi legalább hibának nézzük, a nyelvtani *műszók latin* neveit használni akkor is, ha magyar neve van vagy lehet. Ha nincs, teremtsenilyent. Leginkább a

tudom. egyetem van erre mint legfelsőbb forum hivatta. Kényszerít erre már a latin szók eltérő hangsúlyozása a magyaréitól. Másképp illik a latin műszó a németbe; ez össze tudja illeszteni a latin hangsúlyt az övével, de mi nem. Kényszerít erre továbbá a magyar ragozási rendszer, mely hasonlóan nem fér össze a latin magyarázással (ejtegetés és hajlítás). Ilyen latinságok egész seregével találkoztunk a jegyzetekben: accusativus, aoristus, apodosis, appositionalis, brachylogia, (cum) causale, chiasmus, coordinál, coordinatio, coniunctivus, copula, dativus, dialogus, disiunctio, ellipticus, epexegetis, functio, futurum, genitivus absolutus, inductio, indirect, infinitivus, ironicus, negatio, nominativus, objectum, optativus, oratio directa, partitivus, perfectum, personificatio, pluralis, praedicatum, praesens, proleptice, prosa, protasis, relativ, subjectum. Vagy milyen magyarázat ez pl. 49. B. „*τρόπος*“, csak kibővítése az *ntánmond*atnak, épen úgy, mint amaz *apodosis* a kétszeresen *disiunctiv protatishoz*“. Még csak az hiányzott. hogy „kibővítés“ helyett *epexegetis*-t, „utómondat“ helyett *apodosis*-t és „kétszeresen“ helyett *duplán*-t mondjon, s akkor igazán eléállott volna szüksége annak, hogy magyarázatához is egy magyarázatot adjon. Külömben meggyőződünk arról is, hogy szerző nem oly nagy ellensége a magyarságnak; itt-ott egyes latinak megfelelő magyar nevet is találtunk: alany (subjectum), igenév (adj. verbale), tulajdonító eset (dativus casus), gúny (ironia), megtagadás (negatio), parancsoló. kötmód (imperativus, coniunctivus modus), jelentő mód, jelen idő sat.

43. A „*σοὶ ἔπαροῦσαι*“, itt fordítsd: neked ajtót nyitni, t. i. a te kopogásodra hallgatván“. Nem helyes, hogy magyarázatképen tünteti fel azt, a mi a szó fordítása, és megfordítva: *σοὶ ἔπαροῦσαι* csak azt jelentheti: reád (vagy a te kopogásodra) hallgatni; ennek következménye lehet „az ajtó nyitása“ de nem fordítása.

U. ott: *καὶ — καὶ* nem „mellékes“ okot csatol. Mind a két ok fontos, egy sem mellékes; fontosabbik a kettő közt, a mely elől áll, de a másik sem mellékes. Ezt mondja Cron is: „*καὶ* knüpft an den ersten Grund noch einen Umstand an, der *auch* in Betracht kommt“.

44. A. Az iyen jegyzeteknél mint ez: „*ἤ γάρ ποιν*“, az *első* tekintettel Socr. következtetésére, a másik adva van a következő elbeszélésben“, megáll az olvasó esze, hogy mit akar jelenteni. De megnehezíti a bíráló feladatát is, hogy hát ha mégis okosat mond szerző, s csak a mi gyarló tehetségünk nem képes felfogni; hát ha valamely nagyobb tekintélynek szószerinti mondása ez, a kinek szavai helyességében kételkedni nem volna szabad. Elővettük Cront, s ott találtuk nyitját a rejtélynek: „Die eine der *Praemissen* zu

dem Schlusse des Sokrates, die andere ist in der folgenden Erzählung enthalten“.

45. A. A Baeumlein-féle szabály fordításán kívül oda tehetette volna *ἀλλά* mellé magyar fordítását, pl. „ugyan“, s nem vétett volna, ha ebben Cront követi vala. Hasonlót ajánlottam volna a megelőző *δίκαιοί εἰσμεν*-nél; itt sem ártott volna egy „illik hogy mi“ oda bigyesztése. Az ilyen fordítás a magyarázó jegyzetekben ép úgy világítja meg a rideg magyarázatot, mint a képes kiadásokban a kép a szöveget.

45. B. *ἔτοιμος* mellől a segédige jelentő módu jelen ideje gyakran elhagyatik“. Én ezt a jegyzetet, ha szerzőnek voltam volna, abban hagytam volna. Azért, mert Ludwig mondja a németnek e figyelmeztetésre szüksége volt, a magyarnak nem. Hiszen mi mondhatjuk Platonnal így: barátaim készek (nem „vannak“) költekezni, *ξένοι οὔτοι ἔτοιμοι ἀναλίσευν*.

46. B. magyarázni akarja szerző a feltételes mondatban: *ἢ προδυνάμει σου πολλοῦ ἄξια* (t. i. *ἔστιν*), *εἰ μετὰ τινος ὀφειβότητος εἴη* az eltérő igemódokat (*ἔστιν* és *εἴη*), továbbá e fordítás jogosultságát: „sokat ér, ha csak helyes uton jár“. S teszi mind ezt ezzel a szóval: „mert Socr. *itt* még nézetét nem fejezi ki“. Hát hol? a feleletet Ludwig és Cron adják, és pedig L. „Dieser Satz ist so ausgesprochen, alsob die Bedingung garnicht *folgte*.“ Cr. „weil damit S. sein Urtheil schon gesprochen haette, waehrend er dies erst der *folgenden* Untersuchung vorbehaelt“. Itt nem bántuk volna, ha sz. a szó szerinti fordítást valamelyiktől átkölcsönzi.

46. C. *μορμολύπηται* mellett a kettős tárgyeset nem „*παῖδας* és *πλείω*“, hanem *ἡμῶς* és *πλείω*. Aztán az „utóbbi (t. i. *πλείω*-t) illetőleg“ nem ártott volna, ha az u. n. belső tárgyesetet bővebben magyarázza, máskülömben azt feleljük, hogy hát mi is úgy beszélünk: *sokat* ijeszt *minket* a nép. S akkor ebben feltűnőt vagy magyarázni valót nem találunk. Ajánljuk itt is Cront s még inkább Ludwigot.

50. A. sehogysem fér az eszünkbe, hogy *ἡμῶν* eme részesülőkötől: *ἐλθόντες* és *ἐπιστάντες* függ, sem hogy *ῥοινοῦ*-tól. Még a Cron idézte helyek (Symp. 192. D. és Protag. 321. C.) sem képesek erről meggyőzni. Nem tudom, mértne lehetne ezt kedélyes tulajdonítónak (dat. ethicus) nézni.

50. C. Tudvalevő, hogy *ὅτι*, mint a latin „quod“ vagy a német „dass“ függő mondatot és egyenetlen beszédet vezet be; itt azonban egyenes beszéd bevezetésére szolgál. Ez magyarázni való volt, ha a magyar „hogy“ ettől eltérő használata. Nálunk is a „hogy“ függő mondat bevezetésére szolgál, de képes egyenes beszédet is bevezetni, pl. „azt mondja nekem, *hogy* gyere ide“. A német erre nem képes; ő az egyenetlen beszédben, ha még oly hosszú, végig a kötmódot használja, a mire megint mi nem vagyunk képesek. Itt azom-

ban elég volt volna, ha sz. a mi nyelvünkbeli „hogy“ hason használatára utalt volna.

52. D. és 50. A. egy és ugyan azon esethez (ἄλλο τι ἦ) két különféle szerkezetű magyarázatot találunk. Az ily közel egymás után eső dittographia magyarázatát Ludwig és Cron két különböző személy tollából 24. C-hez irt jegyzetekben leljük.

A *magyarság* ellen kevés vétséget találtunk; ilyenek 43. A „apológiát Socratesre irt“, a h. „apológiát irt Socratesre“; 50. A „tünhet“ a h. „tünhetik“; B. ott is győzték még,“ a h. „még ott is győzték“; D. „értve vannak“, a h. „érthetők“ vagy „értsd“, mint 43. A. „fordítsd“.

A *sajtóhibák* közül a következőket emeljük ki, a szövegben 46. B. εἶ, D. (és E) ἀποθνήσκειν, ᾗδε, 48. B. ἀφέντων, 51. C. τι; a jegyzetekben 45. A „Socr“ a h. Socratest, 46. C. παρόντων-hoz, 48.-B. ξῆν 46. alatt E elmaradt.

A könyv kiállítása csinos.

Nagy-Szeben.

Veress Ignác.

Pindár versezetei kritikai és magyarázó jegyzetekkel kiadta H ó m a n O t t ó, bölcsészettudor a kolozsvári egyetemen a classica philologia ny. r. tanára I. kötet, Lipcse. B. G. Teubnernél. 1875. Ára 4. márk.

Egy oly művel van dolgunk, mely önálló classica philológiát akar kezdeményezni hazánkban, s mely már szerzője jó hírnevével fogva is oly nagy reményeket kelt minden magyar philologusban, hogy talán nem lesz fölösleges ezen művet a Brassai által történt ismertetés után is (Tanáregyleti közlöny 1876. 18 és 19 sz. 541—547. l.) néhány szóra méltatni. Hóman ur Pindár kiadása három kötetre van tervezve: az I. Pindár versezeteinek szövegét, a II. a költő megértésére szükséges történeti, versmértani és zenészeti, időszámítási, irodalomtörténeti és könyvészeti ismereteket és a költő életrajzát, a III. a magyarázó jegyzeteket tartalmazza.

Az első, egyedüli eddig megjelent kötet tartalma: Szöveg kritikai észrevételek Pindár versezeteihez (VIII—XXVI. l.) Pindár életrajzának görög forrásai (XXVII—XXXVI. l.) és végre Pindár összes reánk maradt költeményei válogatott töredékekkel együtt. (1—227. l.) Miután H. ur az eddigi szokástól eltérőleg coniecturáit nem közölte egyszerűen rövid indoklással a jegyzetekben, hanem külön prolegomenákban foglalta össze, s nyilván ezekre van a fősúly fektetve, először is ezek bírálatához fogunk, megjegyezvén, hogy azon coniecturák ellen, melyeket nem említünk, de melyeket Brassai i. h. ismertet, *nekünk egyelőre* kifogásunk nincs.

Kiadó I.-ol. 54. ἀέροδια λέκογχεν θαμινὰ κακαγόροϋ-t ir. Boeckh s Mommsen több kézirattal κακαγόροϋ-t irnak ἀντὶ τοῦ

κακαγόρους δωριζῶς mint egy codex glossája is mondja, s mint Boeckh óta minden kiadó világosan kijelentette. S mégis előttem megfoghatlan módon H. ur ezen alakot nom. sing.-nak (mely κακάγορος volna) tartotta, sőt mi több κακαγόρος-ra javítja ki egy kéziratmásoló lectióját, ki ugyanazon hibába esett, de a görög hangsúlyozás törvényeit némileg ismervén legalább κακάγορος-t irt (H. ur szerint ἀκέρδειαν találatik egyes késő koru kéziratokban, pedig az egyetlen kézirat, melyben előfordul a Palatinus C. a XIII. századból való, ugyanabból, melyből a H. szövegének alapul vetett három kézirat)

H. ur coniecturája fölösleges. A vulgátához hasonló eset, hol szintén abstract fogalom mint alany mellett áll egy „részüln nyert“ λαγχάνω-tól függő concret fogalom mint tárgy accusativusban, Ol. X. 88–89 ἐπεὶ πλοῦτος ὁ λαχὼν ποιμένα ἐπακιδὼν ἀλλότριον“.

I. Ol. 61–66. οἷσιν ἄφθιτον θέσσαν-ban θέσσαν helyett τεῦξαν-t vesz fel a szövegbe, mert minden más olvasás „vagy a mértékkel, vagy a helyes értelemmel, vagy Pindár nyelvhasználatával“ ellenkezik. A mértékkel sem θέσσαν (vulgo és Christ) sem θέν νιν (Mommsen) sem θῆξεν (Hartung) sem θῆξαν (Rauchenstein) nem ellenkezik. A helyes értelem és Pindár nyelvhasználatának pedig τίθημι sokkal inkább megfelel mint τεῦξω v. ö. ol. VII. 6. θῆξέ νιν ζαλωτόν. Nem. VIII. 50. νόδιον καὶ τις κάματος θῆξεν Pyth. X. 57.—58. τὸν Ἰπποζέλεον . . . θαστόν . . . θησέμεν. Vagy Rauchensteinnel θῆξαν-t, vagy a vulgátával és Christtel θέσσαν-t kell tehát olvasni, ez utóbbi mellett vagyok én, mert ugyanazon alakot használja Pindár földije Hesiod fr. 93. 7.

IV. ol. 56. φερτάτων Κροινιδῶν helyett φερτάτου Κρ.-t ir és böven indokol H. ur, (helyesli Brassai i. h. 543. l.) holott már előtte nem egyszer csinálták ugyanazon coniecturát és czáfolták meg. Heyne és Hermann (az első kiadásban) a dór genetivust φερτάτω-t ajánlották, Rauchenstein pedig Philol. XVII. 334. l. φερτάτου-t, de kimutatja, hogy ezáltal a nehézségek nincsenek elhárítva.

IX. ol. 112. Bergk coniecturáját Αἰάντεόν τ' ἐν δαίθ' ὄσ' Ἰλιόδι κτέ-*ra* változtatja H. ur megtartván a vulgata τ' ἐν-*jét* (Bergk τῆ) (helyesli Brassai i. h.) Ἐν Bergk coniecturáját nem tartom helyesnek, mert Pindárnál a dat. sing. iótá-*ja* sohasem elidálódik (l. Mommsen Annotationis criticae supplementum 137. l.).

X. ol. 69. ἀν' ἵπποισιν δὲ τέτρασι ἀπὸ Μαντινέας Σάμος ὠλοσθητίου; így Boeckh. H. ur ἀπὸ Μαντινέας κάμψ' Ἀλιορόθιου-*t* vagy κάμψ' Ἀλιοσθητίου-*t* akar olvasni. Arra hogy ἴγε állott az idézett helyen, felhoz egy scholiont: ἐφ' ἵπποισιν δὲ τέτρασιν ἦτοι τεθρόπῳ ἀγωνισάμενος ἐνίκησεν ὁ Ἀλιορόθιος, mire

semmit sem adunk, mert nyilvánvalólag a szöveget nem adja hiven vissza (ἀπὸ Μαντινέας-t nem említi), s úgy hiszem, ha csakugyan κάμπη-t olvasott volna a scholiasta, másképen írta volna körül, nem ῥίζησε-vel. Hivatkozik továbbá H. ur „a szerkezeti sajátságára, hogy 64—73. vv. hat versenynem győztese sorolatik fel hat mondatban, melyek közül öt állítmánynyal bir, csak szóban lévő helyünkben hiányoznék“. Hiányzik még azonkívül v. 66 is, hol ὁ δὲ πάλαι κνδαίων Ἐχεμῶς Τεγέων-hoz a megelőző mondatból ki kell egészíteni a verbum finitumot, ἀρίστευσεν-t. (v. ö. Nem. IX. 12. αἰφαινε κνδαίων πόλιν). H. ur coniecturája ellen szól, hogy κάμπη ilyen absolut használata Pindárnál nem fordul elő, hogy, ha Ἀλιορόθιος-t írunk ellenkezésbe jövünk a régi traditióval (Diphilus) mely szerint nem maga Halirrothius, hanem Samus nevű fia volt a győztes, ha pedig Ἀλιορωθίου-t írunk, véünk egy „szerkezeti sajátság“ ellen, mind a hat győztes ugyanis saját nevén, nem pedig az apjáén van megnevezve. (Brassai, ki i. h. a vulgata-t Σάμος ἠεῖδετο-t védi Boeckh „kéziratpedanteriája“ ellen, csak azt mutatja, hogy a Pindár codexek egymáshoz és az editiones principeshez való viszonyát nem ismeri.)

XIII. ol. 107. ὄσα τ' Ἀρχαῖοι βρωμῶς μαρτυρήσει Ἀνταίων Ζηρῶς ἀναξ-ot ír H. ur (Ζηρῶς a kiadásokban nincs meg), mert „Ζηρῶς Ἀνταίων mellett *rendesen* ki szokott tétetni, mint IX. ol. 96. v.“ De miután ezen „rendesen“ csak az idézett egy esetre szoritkozik, nem helyesebb-e, ha feltesszük, hogy a három régi kéziratban álló Ἄως; (H. ur ezen váriantst nem említi fel!!) hozta azon gondolatra, hogy talán Ζηρῶς (ezen alakot kívánja meg a versmérték) volna kiegészítendő?

V. Pyth. 72—76. τὸ δ' ἐμὸν, γαρόειν ἀπὸ Σπάρτας ἐπήρατον κλέος helyett τὸ δ' ἐμὸν γαρόειν κτέ-t ír, hol γαρόειν participium mellett kimaradt volna a létige. Eltekintve attól, hogy az eddigi olvasás egészen helyes értelmet és constructiót ad (v. ö. Pyth. XI. 41—42. τὸ δὲ τεὸν . . ταμισσέμεν), H. ur coniecturája ellen szól, hogy Pindárnál nem áll participium verbum finitum helyett. H. ur felhoz ugyan két példát, de ol. X. 66. mint láttuk κνδαίων-hoz ἀρίστευσεν-t kell kiegészíteni; Isthm. VI. 89. αἰῶτων nyilván ἴστω-tól függő participium. A „többi“ példát pedig, melyre H. ur hivatkozik, nem voltam képes felfedezni.

V. Pyth. 80—88. H. ur coniecturáját τοὺς δ' Ἀμιστοτέλης ἄγαγε nem helyeselhetem, mert τοὺς-t ily módon nem tudni hová vonatkoztatni; Bergk emendatiója egészen kielégítő.

VI. Pyth. 4. χθονὸς ἐς ναὸν πορροισχόμενοι-ban ἐς ναὸν helyett ἐγχοίμοι-t vesz fel a szövegbe, mi nagyon merész. (Brassai szerint „elmés“). Azonkívül pedig ἐγχοίμοι sem Pin-

dárnál, sem másutt (v. ö. τὸ ἐγκώμιον) nem használtatik oly emberek megjelölésére, kik ζωιοσ-ban részt vesznek. ἐγκώμιος Pindárnál a következő szavakkal áll; μέλος ol. II. 52. Nem. I. 7. τρώπος ol. X. 77. τεθυώς ol. XIII. 29. ὕμνος Pyth. X. 53.

IX. Pyth. 81. οὐτε δειπνων οἰχορῶν μεθ' ἑταιρῶν τέρωμας; így a vulgata, mely kifejezés „a görög családi viszonyok ismerete mellett alig érthető (!?)“ már t. i. H. ur nem érti. H. ur coniecturája „οὐτε δεῖπν', οὐτ' οἰζ. μ. ε. τ. fölösleges ép úgy mint Bergk, Mommsen és Hartung coniecturái, kik a paraphrastesből egy más lectiót akarnak kisütni; de épen mivel mindegyik mást olvas ki belőle, megmaradhatunk Christtel a vulgátánál.

XI. Pyth. 46—48. ἐν ἄρμασι-τ ὑφ' ἄρμασι-re változtatja szükségtelenül. ὑφ' ἄρμασιν ἵππος (Isthm. IV. 5. fr. 99. l.) kocsiba fogott ló, mely gondolat e helyen legalább is fölösleges; hogy ἐν ἄρμασι a mellette álló καλλίνικου-ra vonatkozik, nem pedig a 3-ik sorban álló σὸν ἵπποις-ra világos; az ἐν ἄρμασι καλλίνικος kifejezést illetőleg v. ö. Pyth II. 5. ἐν ἤ (τετραορῆα) ζαυτέων“.

XI. Pyth. 53—57. a kéziratok után így szokták adni:
 μέμφου' αἶσαν τηρανήδων
 ζῆναῖσι δ' ἀμφ' ἀρεταῖς τέταμαι φθονεροὶ δ' αἰνύονται
 ἄτα, εἴ τις ἄκρον ἑλών ἀσχηῖ τε νεμόμενος αἰνὰν ὕβριν
 ἀπέφυγεν, μέλανος δ' ἀν' ἐσχατιῶν
 καλλίονα θάνατον ἔσχει“.

Már a régi kritikusok is nagyon roncstolt állapotban bírták ezen stróphát; újabb időben számosan iparkodtak javítani, de eddig siker nélkül. H. ur coniecturája φθονεροὶ δ' αἰ. ἄτα. τίς . . . ἀπέφυγε; nem jobb az előbbieknél, mert a kérdőmondatban előforduló ἀσχηῖ τε νεμόμενος alig vonatkozatható a zsarnokra, továbbá mert a megelőző φθονεροὶ δ' αἰνύονται ἄτα-ra semmi világot sem vet, s végre mert az ilyen interpunctió mellett a következő μέλανος stb. „szép halállal fog kimulni s dicsőséget hagyni maga után“ a levegőben függ, minthogy a zsarnokra csak nem vonatkozatható! Furcsán iparkodik e helyet magyarázni Brassai i. h. 545. l. Én következőkép írom:

ζῆναῖσι δ' ἀμφ' ἀρεταῖς τέταμαι, φθονεροὺς αἰνύοντι
 αἶτ', εἴ τις ἄκρον ἑλών ζτε.

(A legtöbb és legjobb kéziratokban αἰνύοντ' nem αἰνύονται áll; a relativum helyzetét illetőleg v. ö. ἔπαθον αἰ μεγάλα ol. II. 25.) azaz:“ nem irigylem a zsarnok sorsát, csak polgári erények után törekedem, melyek távol tartják az embertől az irigylőket, ha magas czélját elérvén és szerencsését nyugodtan élvezvén a dölyföt kerüli. Az ilyen jó hirt hagyva hátra, dicsőn fog meghalni.“

I. Isthm. vége. Miután azon óhaját fejezte ki a költő,

hogy Herodot még Olympiában és Delphiben is győzzön, így fejezi be dalát „εἰ δέ τις ἐνδον νέμει πλοῦτον χουφαῖον, ἄλλοισι δ' ἐπιπτον γελῆς, ψυχὰν' Ἄϊδα τελέων οὐ φοιάσεται δόξας ἀνευθεῖν azaz: a ki otthon rejtve tartja kincseit s kérők iránt könyörületlen, az nem gondolja meg, (v. ö. φοιάσθη Nem. V. 62.) hogy dicstelenuł fog meghalni. Hogyan állithatja erről H. ur, hogy „bármely erőszakosan magyarázzuk, értelme nincs“ és hogy bir több értelmet kihozni belőle, ha, mint az ő kiadásában, kérdés alakjában áll e mondat, nem vagyok képes belátni.

I. Nem. 22. *Θάμα*-t ir *θαμὰ* helyett; így már Bergk.

IV. Nem. 89. *ὁ σὸς ἀείσεται, παῖ* helyett *ὁ τεὸς αἶσει πάλαι*-t ajánl kiadó. A kéziratok olvasatához közelebb jár Pauw coniecturája (melyet H. ur meg sem említ) *ὁ σὸς γ' αἶσει πάλαι*.

V. Nem. 41—43. rendszeren így olvassák:

Τὴ δ' Ἀγίνα θεοῦ, Εὐθύμενε;

Νίκας ἐν ἀγκώνεσσι πίπτων ποικίλων ἔψανσας ἕμων.

*ἦτοι μεταίξαντα καὶ νῦν τεὸς μάτρω; ἀγάλλει κείνον
ὁ μὸσπορον ἔθνος, Πυθία.*

H. ur következőkép emendálja a 43-ik verset: *ἦτοι μεταίξαντα καὶ νῦν τεὸν μάτρω ἀγάλλει* z. *ὁ ἐ. Πυθία*. A *κείνον ὁ μὸσπορον ἔθνος* Mommsen helyes értelmezése szerint az Aegineták. „a dicsőítés tárgya: a győztes elhunyt nagybátyja, a dicsőítés oka *μεταίξαντα* által van kifejezve“. Én ezen emendationán ezen magyarázatát nem értem; kire vonatkozik a *μεταίξαντα*? Ha *μάτρωα*-hoz tartozik, mint az máskép nem is lehetséges, ki után megy, kit utánoz Pytheas elhunyt nagybátyja? — Én, azon feltevésből indulván ki, hogy Euthymenes nagybátyja volt a fiatal (*παῖς*) Pytheasnak, habár Brassainak i. h. 546. ez nem látszik megállapítottnak, így iparkodtam e helyet emendálni:

ἦτοι μεταίξαντα μάτρωα τεὸν νῦν καὶ ὁ ἀγάλλει z. *ὁ ἐ. Πυθία.*

„Az előtt Pytheas nagybátyja Euthymenes győzött és dicsőítetett (*ποικίλων ἔψανσας ἕμων*) most megint téged, Pytheas, dicsőítenek honfitársaid, hogy nagybátyád példáját követvén, szintén győzelmet arattál.“ Az hogy a *σε*-ben, melyen a hangsúly van, az én lectionám szerint, az *ε* elidálva van, nem tesz semmit, mivel az elidált hangok úgy is kiejtettek (l. Mommsen ann. suppl. 107—109 l.). A két, egyik a másiktól függő accusativus (*ἀγάλλει σε μεταίξαντα τεὸν μάτρωα*) szintén nem szokatlan Pindárnál v. ö. Pyth. IX. 80. *ἔγνω φίλον . . οὐκ ἀμύσαντα νιν (τὸν καιρόν)*.

V. Nem. 44. *ἃ Νεμέα μὲν ἄρασεν*. Így a vulgata. II. ur a *μὲν* helyett *νιν*-t ir, mely néha a dativus helyét pótolja (= *αὐτῷ*) „a mit csak két példa, de minden kétséget kizárólag bizonyít IV. pyth. 36. v. és. I. nem. 66. v.“ Már most

Pyth. IV. 36. a legtöbb kiadó *νν* helyett mást irt (Heyne *μέν*, Hermann *ἴν*, Bergk *ἴν*, Christ *φιν*) s maga Mommsen, ki a vulgátát megtartotta, inkább hajlandó *νν*-t accusativusnak nézni. Nem. I. pedig Boeckh, Kayser, Hartung, Bergk, Christ *μόρον*-t olvasnak, mi által *νν* accusativusá lesz; csak a hyperconservatív Mommsen tartja meg *μόρον*-t, de ő is accusativusnak magyarázza *νν*-t

Ez az a két minden kétséget kizáró példa? S ez az a coniectura, melyet Brassai sikerültnek, sőt kifogástalannak tart? — vagy meg kell maradni a vulgátánál, vagy Bergkkel *ῶ Νεμέα*-t vagy Rauchensteinnel *τῶ Νεμέα*-t irti; az articulus *Νεμέα* mellett ugy is feltünő.

X. Nem. 31—33. vulgo: *γνώτ' εἰδὼ θεῖ τε καὶ ὅστις ἀμυλλᾷται περὶ ἐσχάτων ἀέθλων ζουρφαῖς ἕπατον δ' ἔσχεν Πίσσα Ἰρακλῆος τεθμόν*. H. ur az *εἰδὼ* után pontot tesz, s a következőt mind egy mondatba foglalja össze, *ἕπατον* után ki-dobván a *δ'*-t. Nehézkes, tehát fölösleges. Vagy az újabb kiadók coniecturáiknak egyikét kell elfogadni, vagy pedig megmaradni a vulgátánál. A költő kéri Zeust, adjon a győz-zőnek olympiai diadalmat is, mert hiszen tudja mindenki, Zeus (*θεῖ*) ép ugy mint a versenyzők, hogy az olympiai diadal a legdicsebb.

X. Nem. 37. *ἔπειτα δὲ Θεαῖε ματρῶων πολύγνωντον γένος ὑμετέρων ἐνάγων τιμά*. Igy közönségesen. Újabb kiadók *πολυ-γνώτω* *γένει*-t irlnak (*ἔπειτα*-tól függ) H. ur „mert a mondat constructiója fölötte nehéz, sőt változtatás nélkül alig lehet-séges“ *πολύγνωντον γένος*-t közbevetett felkiáltásnak nézi, nem tudván, hogy már Heyne ugyanazt a coniecturát csinálta „Possis jungere ὃ Θεαῖε πολύγνωντον γένος. Sed est durum hyperbaton“ s hozzáteszük: mitől függ akkor a *ματρῶων ὑμε-τέρων* genetivus? — Megmaradhatunk a vulgátánál. *ἔπειτα* accusativussal van construálva: Quint. Smyrn. I. 341. Lukian. Asin. 51. és Pind. ol. VI. 72—73. „*πολύκλειτον γένος . . . ὄλθος αἰ' ἔοπετο*“ ha a scholiasták, a legjobb kéziratok, Hermann és Mommsen interpunctióját követjük.

II. Isthm. 22. *τὴν Νιζόμαχος κατὰ καιρὸν νεῖμ' ἀπίσαις ἀνίαις*. Igy írják közönségesen e helyet Hermann után; a kéziratokban *νοῖαι πάσαις* áll. H. ur *τῆ Ν. z. z. νῶμ' ἀπίσαις ἀνίαις*-t irt; helytelenül *Α ἀπίσαις ἀνίαις*-féle aeol accusativus ezen odában egészen egyedül állana, (v. 34. *τιμῆς*; v. 38. *ἱπποτροφίας*, v. 29. *πίσαις*. v. 42. *ἀπάτης*) s egy *νῶμ* alaku *Παορ*-ja nincsen *νοῖώ*-nak (*νῶμ*e *πάσαις*-t irt már Schmid!)

VI. Nem. 13. Mint új coniecturát H. ur *νῶν ἐφάνη*-t vesz fel a szövegbe, mit már Hartung tett.

VI. Nem. 52. 53. *βαρὸν δὲ σφιν νεῖκος ἔμπροσ' Ἀχιλλεύς*. Igy közönségesen. H. ur *βαρὸν δὲ σφιν ἔμπροσ' ἄχος νεῖκος τ' Ἀχιλ-λεύς*-t irt, állítólag egy scholion nyomán, mely így kezdődik:

βαρεῖαν δὲ καὶ ἐπαχθῆ μίχην διὰ φιλονεικίαν ἐπέδειξεν ὁ Ἀχιλλεὺς τοῖς Ἀθίοσιν. Itt állitólag καὶ ἐπαχθῆ utal a H. ur által a szövegbe behozott ἄχος-ra (mintha ἄχος és ἄχθος ugyanaz volna!). Én a scholiasta szavait másképp értelmezem: βαρεῖαν megfelel a szöveg βαρῦ-jének, μίχην διὰ φιλονεικίαν = νεῖκος és ἐπαχθῆ ἐπέδειξε = ἔμπεσε (reá nehezedett). H. ur coniecturája tehát semmin sem alapszik

VI. Pyth. 50 ὄργαις ὄπασσας ὄστ' ἔσοδον-t coniciál H. ur és „qui benevolo animo praeuisti incessum“-val fordítja. νίκαν ὄπασσας még érthető volna, ἔσοδον ὄπασσας már alig.

Dith. fr. 3, 13 ἐναοργεανμεω μάντιν (igy a kéziratok) helyett ἐναοργέα μελέων μάντιν-t ír H. ur, de elfelejti kimutatni, vajjon görög felfogás szerint is „vates“ (μελέων μάντιν:) volt-e a költő (Σελφοὶ ὕμνων μάντιες Pind. fr. 55. mást jelent), és azután az ἐναοργέα μάντιν „valóságos jós“ (v. ö. Soph. O. R. 535. ἐναοργῆς ληστῆς τυραννίδος) nagyon is „frigidum“;

u. o. vv. 19. 20. ἀχέει . . . ἀχέειτε (nem jó) coniecturát (ἀχέει τ', ἀχέειτε helyett) magának tulajdonítja, pedig az Christé.

Ennyit a coniecturákról. A mi különben az epinikiák szövegét illeti, nem nyújt H. ur semmi újat sem. A ki most, Mommsen és Bergk után, újra ki akarja adni Pindár költeményeit, annak össze kell hasonlítani az Angolországban levő Pindár kéziratokat; össze kell gyűjtenie a scholionokat és glossákat, (melyek persze H ur szemében „csekély bec süék“) vagy, ha mindezt nem teszi, legalább a versmérték megállapításánál kell új elvek szerint eljárnia (mint Christ és Schmidt). H. ur sem az egyiket, sem a másikat nem teszi, hiszen „Ausgabe für Ungarn“ az ő kiadása! De azért más valamivel lep meg; új kritikai alapra fekteti a szöveget! Minden esetre merész gondolat, miután Mommsen után, ki az Ambrosianus egyes eltérő olvasásai iránt tulságos előszeretettel viseltetett, Bergk és különösen Christ a kéziratok tekintélyének meghatározását illetőleg, legalább minden ítéletképes ember szemében, helyesen jártak el. Miben áll tehát H. ur elve? Abban hogy a szövegkritika azon álláspontjára lép vissza, melyen 300 év előtt állottak Aldus Manutius és kortársai. Elővesz három kéziratot, a szöveg alá oda teszi ezeknek hibásan és hanyagul Mommsen és Bergk collatióiból kiszedett variánsait és kész az apparatus criticus. Innét van, hogy egy ideig egy a Moschopolus féle recensióból került codexen is, és végre Nem. IV. 69-től végig egyetlenegy kéziraton alapszik (szerencsére csak állitólag) szövege.

Ismert dolog, hogy az a 24—25 vetustus codex, melyet eddig összehasonlítottak, egymástól csaknem függetlenül egy közös archetypusból ered, s hogy mindegyik majd ezt, majd azt a helyes lectiót tartotta fönn számunkra,

leghibebben és legtöbbit az Ambrosianus A. Vaticanus B. és a három H. ur által fölhasznált kézirat; megkövetelhetjük volna tehát, hogy legalább a vetustik főbb eltéréseit (eltekinthetve a menda librarii-tól) közölje H. ur, ha már egyszer szükségesnek tartotta apparatus criticussal látni el kiadását. — De különben nem nagy baj, hogy nem cselekedett így H. ur! Mert ama nagyobbyszerű apparatusnak sem lehetett volna alkalmasint hasznát venni, ha ugyan színtoly hanyagsággal lett volna szerkesztve mint az, mely most disziti H. ur kiadását, s mely oly annyira imponál. H. ur ezen annotatio criticájában 40-nél több hely nincs felemlítve, hol mind a három alapul vett kézirattól eltér: 500-nál több várians van elhagyva; eltérő hehezet és ékezet, tájszólási formák, kihagyott szavak és sorok, tollhibák, majd felemlítettnek, majd nem, majd az első, majd a második kezét veszi tekintetbe; tervszerű eljárásnak semmi nyoma! 70-nél több váriant hibásan idéz H. ur! s nem mindig magyarázhatók ezen hibák onnan, hogy néha a Mommsen-féle collatio helyett a kevésbé megbízható Berg-féle használta. Még egyes coniecturák is hibásan tulajdonítanak bizonyos szerzőknek! Mindezek után világos, hogy ezen annotatio critica adatai egészen hasznavehetetlenek.

Ha összehasonlítjuk H. ur szövegét p. o. a Christével, azt találjuk, hogy öt hat esetet kivéve, hol a szövegben észlelhető eltérés a kéziratokban is megvan, csaknem mindig abban áll az egész eltérés, hogy Christ ezen kiadó coniecturáját vette fel a szövegbe, H. ur pedig egy másét. Olyan szöveget, mint a Hómané mindenki, ki ismeri Pindárt, képes magának alkotni, ha bir annyi nyelvismerettel, hogy egy coniecturának a másik fölött előnyt adjon; s kilencz vagy tíz coniectura, ha kifogástalan is, csak nem jogosít fel arra senkit, hogy új kiadást rendezzen. Nem lett-e volna czélszerűbb, (ugy mint Weidner tette az ő vergilcommentárjával) teszem a Christ-féle kiadáshoz commentárt írni, melyben ne taláni eltéréseket, illetőleg coniecturákat is fel lehetett volna hozni?

De végre és főképen, miután H. ur a hazai classica philologia megteremtőjének akar tartani, eltekintve attól, hogy (mit H. ur nem látszik tudni) előtte is voltak nálunk classica philologusok, kik tankönyveken kívül más tudományos munkákat is irtak, nem kell-e az egész Hóman-féle vállalatot czéltalannak vagy legalább időelöttinek itélmi? Lehet-e ott önálló classica philológiáról szó, hol a szerző vagy kiadó kénytelen művét drága pénzért külföldön nyomtatni? Ugy hiszem legelső teendőnk a gymnasiumokon és egyetemeken oly nemzedéket nevelni, mely képes legyen a classica philologia terén tett kutatásokat megérteni és olyanokat

tenni, először a művelt közönséget a classicus szerzőkkel és a fáradságos philologiai kutatás eredményeivel megismertetni, s majd csak akkor, ha már mindez meg lesz téve, csak akkor lehet a felett tanácskozni, vajjon elég e háromszáz classica philologus (ha ugyan vagyunk ennyien e hazában) arra, hogy önálló classica philológiát mind szellemi mind anyagi tekintetben létesítsen és fönntartson. Mindaddig mig ez meglesz, nem marad egyéb hátra, mint olyan nyelven irni, melyet külföldi bajtársaink is megérteneek, ha t. i. valami önállóval léphetünk fel; ha pedig olyasmit hoznánk elő, mi a külföld ítélőszéke előtt nem állaná meg helyét, ne adjuk ki azt hiúságunk sugallatának engedve, magyar nyelven, hanem fordítsuk inkább tevékenységünket a főtebb kijelölt czélokra, s meg vagyok győződve, sokkal nagyobb hasznát vesszük a jelen körülmények közt az ilyen működésből eredt munkáknak, mint az olyanoknak, melyért az illetőt a hazai philologia atyjának tisztelik ugyan, de melyet csak kevesen értenek. ¹⁾

Abel Jenő.

Magyar nyelvtan polgári és felső népiskolák számára. Irta Nagy János. Szeged, 1877. Ára 80 kr.

Gomba módjára terem elő a semmiségből a sok nyelvtan s mindegyike egy-egy reformátor a nyelvtanítás terén. Dehogy járnak ők a régi uton! haladnak a nyelvtudományal, fölhasználják vívmányait. Fölhasználják biz azt, de nincs köszönet benne; hallanak valamit harangozni; de a harangszót nem jól hallják. Roszabbul vagyunk most mint azelőtt. A régibb nyelvtanokban találunk bizonyos meghatározott rendszert és ha a bíráló az egész művet kárhóztatni, elítélni kénytelen is, de legalább a szerzőt nem vádolhatja következetlenséggel, határozatlansággal. Mostani nyelvtaníróink azonban tapogatnak a sötétben, meghatározott célja, világos rendszere egyiknek sincs, ingadozás tétovázás látszik meg minden művükön. Az ujat is föl akarják használni, a régit sem akarják hagyni, összezavarnak mindent; származik is aztán olyan zürzavar belőle, hogy nyelvtaníró legyen az a nyelvtaníró, meg gyerek legyen az a gyerek, a ki ebből a zagyvalékból valahogyan ki tud bontakozni. De nem csudálkozunk rajta, hogy így van a dolog. Ilyen könyvgyártás sehol sincs másutt mint nálunk. A kutatás, fürkészés, a lelkiismeretesség bitang lesz, koldulni jár, annál szívesebben látott vendég a könnyelműség, a tudatlanság, mely élesen rí ki majd minden ilyen gyártmányból. Ki is hallotta azt, hogy egy nyelvtaníró *iskolái*, sokszor másod vagy harmadrangu

¹⁾ Felolvasatott a bud. philologiai társaságnak 1877. évi márczius 7-ikén tartott rendes havi ülésében.

tankönyveket idézzen mint *kütföket* Ha már akarnak is valamely tankönyv után indulni, legfőlebb a berendezését, a fölosztását vehetnék mintának. Összes tudományukat, mint a jelen nyelvtan írója is, Riedl, Torkos, Szvorényi, Bodnár műveiből szedik, vagy tákolják össze. Innen is ki lehet valamit csipni, onnan is, a „Nyelvőr“ is nyújt valamit, a „Nagy szótár“ is, és elkészül a korszakalkotó munka. De hát nagyon csábító az a gondolat, hogy e kotyvaszték is új kiadást ér ma-holnap, a gyerek feje, gyomra pedig csak megbirja valahogy.

Térjünk most át e könyv bírálatára. Mindenek előtt kijelentem, hogy ez sem rosszabb a többinél, ép úgy nem, mint egyik férges cseresnye a másikánál. — Csak a főbb hibákat akarom megemlíteni, mert itt is ugyanazon hibákat kellene fölsorolnom, melyeket más nyelvtanoknál már annyiszor megróttak. Ez is mondattani alapon akarja tanítani a nyelvet. Bevezeteskép ad egy kis mondattant, közbe az alaktant, végül ismét a mondattant. Ezzel aztán megoldotta a nagy föladatot. Nem tudja, hogy a föladatot csak úgy fejthetjük meg kellőleg, ha az alaktant a mondattannal együtt, a mondat részeiből kifejtve tárgyaljuk. Mennyivel egyszerűbb lesz ez által a ragozás, a határozók tana, melylyel az iskolákban a gyermeket annyira kinozzák és a mely szerzőnk könyvében is a látszólagos rendszerességgel minden rendszer nélkül van tárgyalva.

Az *értelmezvény*-t szerzőnk a mondat fő tagjai közt külön sorolja föl. Nincs rá szükség. Az értelmezvénynek ugyanaz a jelentése van a mondatban mint a melléknévi jelzőnek, ha a jelzet szó után áll. Mind a kettőt közös névvel *értelmező jelzőnek* vagy utójelzőnek nevezhetjük. A helyhatározóknál szükségtelen *helypont*, *helyirány*, *helyhagyó*, *helyhatárt jelölő*, az időhatározóknál *időpont*, *idő-halár* elnevezés.

Mire való a felső népiskolában a *kis betűk* és *nagy betűk* tanítása, és hogy mi köze a hangtanhoz, azt csak a szerző mondhatná meg. A hangvonzatot a következő példával illusztrálja: *Nap-re, föld-nak, hold-ból* helyett: *nap-ra, föld-nek, hold-ból*. Most már az a szegény gyerek, s úgy látszik a szerző is, azt gondolja, hogy valaha igazán azt mondták *nap-re* vagy *föld-nak*. A helyes példa *képra* és *háznak* lett volna. A régi slendrián szerint szól aztán szerzőnk *hangbővülésről* (ajk, ajak, pezsg, pezseg) 19. l. *hanghosszulásról* (anya, anyák, kapa, kapát) 20. l. *kötőhangokról* (*rontnak* helyett *rontanak*, *bonttok* helyett *bontotok*, *szem-é-ly*, *hal-á-l*. stb.) 20. l. *Segédhangokról* (*lő-nk* helyett *lov-unk*, *kő-t* helyett *köv-et*, *erdő-e* helyett *erdő j-e*, *ne-j-ét* stb.) 20. l. — A 25. lapon beszél *nevezőről* és *tőről* és azt mondja: *nevezők: tő, egér, hatalom*, *tők: tav, eger, hatalm* (v. ö. előbb említett nézetét a se-

gédhangokról!) Ebben: az erdők szépe az erdők nevező, ebben pedig: a föld vonzó ereje a föld birtokvonzó! (26. és 27. l.)

A szóképzésnél csak a szerző maga tudja, hogy milyen rendet követ. A főnévképzőknél először az *s*, azután az *ó*, *ü*, *tyú*, *d*, *l* képzőket említi. Szintugy van a többi szóképzőnél is. Bővebb ismertetés helyett állítsunk össze egy kis böngészetet: *tyú*, *tyű*: keztyű, szivattyu. — *cs*, *acs*, *ecs*: ur-acs, sziv-acs. — *mány*, *mény*: okmány — *cz*: ujon-cz, kegyen-cz. — *eny*: elő-ny, hátra-ny — *ár*, *ér*: tan-ár, fut-ár, pincz-ér. „A *da*, *de*, *nok*, *nök*, *cza*, *cze*, idegenből származott képzők, melyekkel több általánosan elterjedt szó alkottatott: pl. apácza (!) pincze (!) szónok, kincstárnok, csárda (!) nyomda stb. Ugy hiszem ehez nem kell kommentár!

Menjünk át más vidékre; nézzük, hogy definiálja szerzőnk az ige tőalakját: „Az igetője a jel. mód jel. idő egyes 3-ik szem. alanyi alakban áll, mit röviden *személyi tőnek* nevezhetünk.“ Böngészszünk valamit ezen a vidéken is: „A határozói részesülők *k* többes raggal; pl. véd ve, véd-vé-k falai; áld-va, áld-vá-k porai; nyom-va, nyom-vá k a nép ezrei stb.“ — „A *vagyon* igének *betoldását* (!) csak a jelentő mód jel. időben fogadja el a fő. Ugyanezen idő egyes sz. 2 személyében az *sz* személyrag a *gy*-be olvad.“ „Vannak nyelveinkben igék, melyeknek személyi tője hosszú hangzóval végződik, de a ragozási tőalak e hosszú hangzókat több személyben *v* betoldással rövidíti meg.“

A szerző tájékozatlansága leginkább kitűnik a következőkből: „Ezen igék: *lesz*, *tesz*, *vesz*, *hizs*, *visz*, *esz-ik*, *isz-ik* oly igék, melyeknek eredeti tőalakja *v* betűvel végződik, azonban a jelentő mód jel. idő egyes személyeiben a ragozási tőalak a *v* helyett *sz* betoldást nyer.“

Én nem dicsérek többet, dicséri ez a munka maga magát is.

Fischer Ignác.

Görög elemi olvasókönyv Curtius nyelvtanához. *Schenkl* nyomán új tanmód szerint alkalmaztatva *Vajdafy Géza* tanár által. Budapest. Lampel. 1875. Ára 1 frt.

Schenkl görög olvasókönyvének harmadik magyar átdolgozása van előttünk: Kiss fordítása 1872-ben már a negyedik kiadásban jelenvén meg használhatóságának biztos jeleit adta, joggal kérdezhetjük tehát mi indította Vajdafy urat arra, hogy a könyvet ujlag átdolgozza? Azt hitte, hogy az általa alkalmazott új tanmód által a tanuló teendőit még inkább reducálni fogja és így bennünket azon aggodalomtól ment meg „hogy a fiu nem fogja e különben (?) igen szép és mivel nyelvet idő előtt megunni“. Ezen új tanmód abban áll „hogy Schenkl görög olvasókönyvében fölvetett minden gyakorlathoz az azokban előforduló szókat külön külön betanu-

lásra mellékelte, a mi által a tanuló a fásasztó és sok időt igénylő szókereséstől meg van kímélve“. Ezen új tanmód különben nem nagyon új. Kiss fordításának első (1858-iki) kiadása is e szerint volt beosztva azon különbséggel, hogy a „megtanulandó szók“ a gyakorlatok előtt és nem utánok állottak; de a következő kiadásokban joggal eltért Kiss ezen beosztástól, melynek nincs más haszna, mint hogy a tanulót a szavak betanulásától menti meg. Nem is a szókeresés fásasztja el a tanulót, hanem azon körülmény, hogy a szótárban minden szó mellé annyi különböző jelentés van kitéve, hogy sohasem tudja, melyiket kell az adott esetben alkalmazni; ezen bajon pedig Vajdafy ur új tanmódja nem segít; tanmódja tehát csak káros hatással lehet a tanításra. Ezenkívül még megnehezíti a tanulónak a dolgot az által, hogy a jegyzeteket, melyek hiányában a tanuló a szöveget rendszeresen nem képes megérteni, mindenütt elhagyja: a könyv végén lévő olvasmányokhoz pl. egyetlen egy jegyzet sincs csatolva, még a tanuló előtt ismeretlen dialectusban irt epigrammákhoz sem. — A mellékelt „magyar-görög szótár“ felette silány és e mellett még fölösleges is, mert minden görögre fordítandó magyar gyakorlat után ott állanak az ismeretlen szavak, különben is e szótár a szükséges szavak alig negyed-részét foglalja magában. Több következetlenségre és hibára is akadunk. p. 29. γήρα: genetivusát γήρας helyett γήρατος-nak írja, mely alak nem is létezett. — A magyar gyakorlatban „élvezni“ áll, a szavak között csak „megkostolok, megízlelek γεύομαι“-t találunk a casus (τινός) kitevése nélkül. — A szövegben δόξαοις, a szavak között δόκος, ου, ό áll. p. 32. τὰ τέτταρα-t egyes számu accusativusnak nevezetik. p. 35. a szavak között „ε: = εις“; a szövegben εις áll. p. 44. διαδοχή nem „utód“, hanem öröklés, örökösödés. p. 49. „negyven τεσσαρίζοντα“. p. 156. „gyalázok: ἐπιπλήσω“. p. 133. „Thesalia: Θεσσαλία“ E helyeket kivéve mindenütt kettős szigma helyett kettős tau-t használ szerző ur. p. 64. „ὄνειρος, ό gen. és dat. τὸ ὄνειρον és τὸ ὄνειρον-tól használtatik ονειράτος, ονειρατι“. Egy ὄνειρον alaku nom. sohasem létezett s ὄνειρατος nem származhatik egy ὄνειρον nominativustól. p. 97. az ὀβολός és τάλαντον értékének meghatározásánál a porosz érteket is kiteszi Vajdafy ur, a τάλαντον-nál még első helyen is. p. 108. a δαφειζός-nál már az osztrák értéket nem is tartja érdemesnek kitenni. p. 107. a szövegben olvasható νεός alak helyett a szavak között νεός áll. p. 120. Γοργόνες hibásan van „gorgóiak“-nak fordítva; a magyarázatból („három kigyóhaju szörny... a legifjabbik köztük Medusa Gorgónak nevezett“) kiteszi, hogy Vajdafy ur véleménye szerint a másik két szörny csak mint Medusa testvére viselte a Gorgó nevet:

„a gorgóiak“. E nézetet nem pártolhatjuk: Medusa csak *κατ' ἔξοχην* neveztetett Γοργώ-nak.

Szerző magyarsága sem hibátlan: v. ö. p. 16. „hős-költő“. p. 25. „társég“ piacz helyett. p. 54. „A spartaiak ünneplik vala Hyakinth ünnepeket“ p. 176. „villanykák“ (epigrammák). p. 76. „álbölcsező“ (sophista). p. 49. „Plataea az Tanagratól 200 stadiumnyira van“. p. 17. „A ló patájával lök“. p. 33. „megsértetnek“ „megsérülnek“ helyett.

A görög tulajdonnevek helyesírásában botrányos módon ingadozik szerző ur: p. 75. Chiron. p. 76. Cheiron. p. 82. Kroesos. p. 103. Olynthus. p. 131. Histiaeus. p. 132. Lake-daimon; Lakedaemon. p. 119. Pergamum Ilion vára. p. 191. Phokileides. p. 138. Phokylides. p. 191. Pheidias; Polikleitos. p. 88. Phidias; Polyklitos. p. 158. 189. Kleitos. p. 117. Klitos. p. 140. Syenesis. p. 141 Syennessis = *Ξυέννησις*. p. 191. Syenesis = *Συέννησις*. p. 138. Korsote p. 189. Korsoté. p. 141. Minoe. p. 190. Minoa. p. 190. Odysseia. p. 148. Odyssea. p. 141. Chaeronea. p. 187. Chaeroneia. Végre figyelmeztetünk arra, hogy az e könyvben található sajtóhibák száma véghe-tetlen nagy: a könyv minden egyes oldalán, kivétel nélkül, találni egy-két sajtóhibát milyenek p. 57. „Κηρος“ „Κυρον“ p. 13. Here, Helena helyett; „Minos Kréta királynéja“ „királya“ helyett. p. 165. „ζυρών“ „λυρών“ helyett. Az ilyen szöveget és az ilyen könyvet tanuló kezébe adni nem lehet.

Abel Jenő.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, von August Schleicher. Vierte Auflage. Weimar, 1876.

E kiadás úgy mondhatni változatlan lenyomata a 3-dik-nak; ez utóbbi pedig a másodiknak, mely már 1866-ban jelent meg. Mégis találni Hübschmann néhány jegyzetére a zendre vonatkozólag. A kemény és lágy aspiráták szerencsésen eltűntek s hangtalan, illetőleg hangzatos réshangokká lettek. Ez új tant támogató adatok ugyan nem közöltetnek, a forrás sem neveztetik meg hol ez bizonyíttatnék, de bőven lett ez tárgyvalva 1876-ban a m. akadémia egyik ülésében; itt csak felemlitem, hogy az „a + u“ *kh* (ejtsd *χ* nak) előtt is *ā*-ná (valószínűleg orrhangzóná) válik. Új továbbá a szabály az s és *ç* használatát illetőleg.

Az ószlávban alig találni valami ujra. A „*die Declination im slavisch-litauischen und germanischen*“ Leipzig, 1876. szerzője Leskien, kinek kritikus tehetsége valóságos áldás a meggondatlan állításokban hemzseggő összehasonlító nyelv-tudományra, itt alig talált mást felveendőnek mint azt, hogy

a *k g* akkor változnak át *r* és *l* előtt *ç* *ž*-sé ha régebben a vocalis az *r* és *l* előtt állott p. crītati litv. kertù žultu litv. gėltas de grīmėti litv. grūmena (3. sg.) kleti porosz perkantit, a mint azt Schmidt „zur geschichte des indogermanischen Vocalismus“ Weimar, 1875. p. 38, bebizonyította. Ugy hiszem senki se várja, hogy e helyütt amaz álláspontnak, melyből e compendium kiindul kritikájába bocsátkozzunk, de nem mulaszthatom el e helyütt, hogy ne utaljak Friedrich Müllernek a „Grundriss der Sprachwissenschaft“ I. [Band. Wien, 1876. kifejtett nézetére, mely szerint nyelvek, melyekben valódi formák (alakok) léteznek — ilyenek az indogermán nyelvek — soha sem lehettek az agglutináló stadiumban. (136. és k. k. old.) Friedrich Müller bécsi tanár munkáját a közönség figyelmébe nem lehet eléggé ajánlanunk. E munka fényes bizonyítéka annak, hogy a nyelvtudományról irt általános érdekű munkáknak is lehet egyéb feladata, mint a közönség mulattatása és tévutra vezetése; nem is tétélezik fel az eféle dolgozatok, mint némely specimen után fel kellene tennünk, a szerzőnek a tárgy körüli alapos tudatlanságát. Sajnos, hogy ily iratok mégis elterjednek, nemcsak eredetiben de fordításban is.

Mayr Aurél.

1. Περὶ τῆς μουσικῆς των ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ὑπὸ Ἐδσ τὰ θίου Θεοφειανοῦ Ἀρχιμανδρίτου. Ἐν Τεργέστῃ, 1876.

Therianos archimandrita ur nagy szakavatottsággal fejtegeti a fölebbi című munkában az ó-görög és mostani európai zene közötti különbséget s azt következteti, hogy az ó-görög zenében meg volt ugyan a symphonia, de nem a mai értelmű harmonia s hogy a mai harmonicus zenét nem lehet a görög egyházi énekekre alkalmazni.

Miután Therianos ur azt is mondja, hogy az ó-görögök a mai értelmű harmoniát symphoniának nevezték; ez által elismeri, hogy az ó-görög zenében is meg volt a mai jelentményű harmonia, a mint ezt már Boeckh *de metris Pindari* című értekezésében vitatta.

Az sem áll, hogy a mai harmonia nem fér össze a görög egyházi énekkel; mert Zante és Corfu görög egyházaiban dívik már a négyhangu harmonicus énekzene. S 1870-ben Kantakuzenos Sándor a görög király kápolnájában sikerrel kísérlette meg a görög egyházi éneknek a négyhangu harmonia szerinti előadását.

Bővebben szoltam e tárgyról az *Eletképek* 1876-iki folyamának 27-ik és 28-ik számaiban.

2. Π. Καλλιβούρου, ἰατροῦ, Νησιωτικὰ ἔπη. Leipzig Brockhaus 1876.

A Konstantinápolyban élő orvos, Kalliburszes P. versekben éneklí meg a görög szigeteket, melyek egyikében, Naxosban, született.

Az egész költemény politikai versekben van írva, melyek hangsúlyozó, nem pedig hangmennyiségileg mért, rimelő iambusok s tizenöt szótagból állnak, úgy hogy a 8-ik szótaggal mindig valamely szó végződjék. Következésképpen minden vers két részből áll, melyek elsejében nyolcz, másikkában hét szótag foglaltatik.

Költeménye kezdetén kedves hazájának azt mondja, hogy ha fiui muzsájának nemzeti énekét szívesen s jóakarólag meghallgatja, ez reá nézve boldogság, melynél az életben kívánatos boldogságok közül egy sem nagyobb.

Τὴν ἐθνικὴν ἐὰν μολπήν τῆς υἱότητος σου Μούσης
Ἰδέω, ποθητὴ Πατρίς, καὶ εὐμενῶς ἀκούσης,
Εὐδαιμονία τοῦτο μοι, ἣν οὐδεμία ἄλλη
Τῶν ἐν τῷ βίῳ ἐρετῶν, ἐνκαταίων ὑπερβάλλει.

Az idegent idegen földön nem gyönyörködteti úgy a virágok illata, mint szeretett hazájában.

Ἡ εὐοσμία τῶν ἀνθῶν τὸν ξέρον οὐκ εὐφραίνει
Ὡς ἐν τῇ προσφιλεῖ αὐτοῦ πατρίδι ἐν τῇ ξέρῃ.

Naxos szigetén, régi nevére tanítva terem minden növény, s ez által magyarázza Theoprastust (a ki t. i. megírta a növények történetét) s az együgyü parasztok még most is úgy neveznek minden növényt, mint egykor a görög Jussieu. (Ez alatt Theoprastust érti a szerző).

Τὸ παλαιὸν διδάσκουσα ὄνομ' αὐτῆς βλαστάνει,
Τοῦ θεοφοβίστου ἐριμνῆς, ἐκίστη σου βότάνη,
Ἦν ἔτι ὀνομάζουσι κατ'ὄψιν ὁ Ἕλληρ ὅτε
Συνέγραψεν Ἰουσιεὺς οἱ σοὶ σβαιοὶ ἀγρόται.

S haldus, szépkagylós egész tengermelléke világosan értelmezi Aristoteles könyveit; és a zaphirszinű tengerében uszó feketefarkok, tövisesek, rózsahalak, tengeri farkasok, durdák, czápák, sügerek, élesfoguak, angolnák most is úgy neveztetnek, a mint a híres Aristoteles nevezi.

Πᾶσα σου δὲ πολυχίθους, εἴκοχλος παραλία
Τῷ Ἀριστοτέλους ἐξηγεῖ διαφραδῶς βιβλία,
Καὶ οἱ ἐν τῇ θαλάσῃ σου, Πατρίς, τῇ σαμφειρίνῃ
Νηχόμενοι μελιάνουροι, σσοπίοι, ἐουθρίνοι,
Ἀβύρακες, γάρροι, γάλειοι, χάνναι, ὄρφοι, ἐγγέλις
Καὶ τῶν καλοῦντ' ὡς ὁ κλεινὸς καλεῖ Ἀριστοτέλης.

Megéneklí azután Parost, Oliarust (a mai Antiparost), Delust, Tenost, Androst sat.

A legkisebb szigetekről (Amorgos, Anaphe, Icaria, Pholegandrus, Sicinus) ezt mondja: „Üdvöz legyetek legkisebb, szomorú, tulszegény szigetcskéik, legdrágább erénytek a szárazság és inség, mely lakosaitok tiszta görög szokásait, erkölcsöket, nyelvét megőrizte, s valamint Apelles és Praxiteles korában valának, úgy tartotta meg alakjaik jellemét“.

*Χαίρετ', ἐλάχιστα, λυποῦ καὶ πάμπτωχα νησία.
Τιμάλφεστάτη ἀρετῇ ὑἰῶν ἢ ξηρασίᾳ
Καὶ τὸ ταλαίπωρον, ἀγνὰ τῶν ὑμετέρων σῶσαν
Κατοίκων τὰ ἐλληνικὰ ἔθιμα, ἦθη, γλῶσσαν,
Καὶ ὡς ἐπὶ τοῦ Ἀπέλλου καὶ Πραξιτέλους ἦσαν
Τοῦς χαρακτῆρας τῆς μορφῆς αὐτῶν διατηροῦσαν.*

Az egész költemény ezerhatvanhárom versből áll; s ezekben egyetlen egy nyelvtünemény sem fordul elő, mely nem volna valóságos ó-görög.

3. *Ἱστορικά Ἀναμνήσεις ἐπὶ Νικολάου Λογαροῦμη. Ἐν Ἀθήναις*
1874.

E munka szerzője, Dragumisz, ugyanaz, ki a *Πανδώρα* című folyóiratot alapította s 22 évig szerkesztette. Munkájában elbeszéli Görögország eseményeit 1821-től 1862-ig vagyis Otto király bukásaig. Jóllehet szerzője az angol párthoz tartozik, még is elfogulatlanul s gyűlölet nélkül itéli meg politikai ellenfeleit. A szereplő személyek jellemvonásait mestereleg ecseteli.

Capodistriast, Görögország kormányzóját, minden tekintetben méltó dicséretekkel halmozza el szerzőnk. Többi között kiemeli azon ügyességét, melylyel irányát a tárgy neme és a fölszólítandó személyek tulajdonsága szerint tudta idomítani. „A diplomatákhoz mint diplomata irt, az egyháziakhoz mint theologus, a katonákhoz mint Mars követője, a tanítókhöz mint a kilencz musa tisztelője, a mesteremberekhez mint Hephaestus“. *Καὶ πρὸς μὲν τοῦς διπλωμάτας ἔγραψεν ὡς διπλωμάτης, πρὸς δὲ τοῦς ἐκκλησιαστικοῦς ὡς θεολόγος, πρὸς τοῦς στρατιωτικοῦς ὡς ὀπαδὸς τοῦ Ἀρεως, πρὸς τοῦς διδασκάλους ὡς διασώτης τῶν ἐννεα μουσῶν καὶ πρὸς τοῦς τεχνίτας ὡς Ἥραιστος.*

Az is jellemző, hogy 1822-ben a fegyverek zaja között a Peloponnésusban egybegyűlt tanács (*γερονσία*) rendeletet adott ki tanodák föllállítására, melyben többi között azt mondá, hogy a Lycurgusok és Solonok képeztek Socrateseket, Phocionokat, Themistocleseket, Aristideseket, Demostheneseket, Plátókat s Hellasnak összes halhatatlan hőseit. *Οἱ Λυκούργοι καὶ Σόλωνες ἐπιλογοῦσιν Σωκράτας, Φωκίωνας, Θεμιστοκλέας, Ἀιστείδας, Δημοσθένεις, Πλάτωνας καὶ ὅλους τοῦς ἀθανάτους ἦρωας τῆς Ἑλλάδος.*

1824-ben tanodák alapítására Barbákisz háromszáz ezer rubelt ajándékozott. S nem volt város vagy falu, mely jól-

lehet romban hevert, nem járult volna nagyobb kisebb öszszeggel iskolák fölállításához.

A munka politikai része nem tartozik ez ismertetés keretébe.

4. *Le Chevalier Jean. Conte magyar par Alexandre Petoefi* suivi de quelques pièces lyriques du même auteur. traduit sur l' original par A. Dozon consul de France. Paris. Ernest Leraux éditeur. 1877.

Dozon ur, a francia köztársaság consula Mostárban, Petőfinek *János vitéz* című eposzán kívül lefordította néhány lyrai költeményeit is melyek francia czimei ezek: *Les ruines de la Tchárda*; — *La Cabaretière d' Hortobágy*; — *La poussta en hiver*; — *Les basses terres*; — *Rencontre sur la poussta*; — *Le concert*; — *Le noble magyar*; — *Sur la mort de Pierre Vajda*; — *Le fou*; — *Le lion captif*; — *La mort*; — *Sur le même sujet*.

Dozon ur nem német fordításból, hanem közvetlenül a magyar eredetiből fordította francziára Petőfinek elősorolt költeményeit. Ezt ő maga mondja a VIII-lap jegyzetében: *Il nous sera permis d' ajouter que notre traduction est faite directement et uniquement sur l' original magyar*“.

Örvendhetünk, hogy ily derék francia író sajátjává tette anyanyelvünket.

A költeményeket nem fordította versekben, hanem kötetlen beszédben.

János vitézről azt mondja Dozon ur, hogy e kedves és szellemdus költeményben láthatni a francziák iránti rokonszenvet. s ezért különös joga van, hogy a francia közönségnek be legyen mutatva. A költő saját képzelete szerint alkotott ugyan magának történetet, mintha a török aláigázta volna Franciaországot; de nem ezt kell itt tekintetbe venni, hanem azt, hogy két nagylelkű nemzet egyesülése a csataterén ellenállt az izlamnak, mely nyugaton és keleten a polgárisodást fenyegette.

Dozon ur fordítási ügyességének tanulságaul álljon itt a *János vitéz* XI-ik éneke;

La France est un pays délicieux. un vrai paradis, un petit Chanaan: c'est ce qui a fait venir l' eau à la bouche des Turcs, et ils l' avaient envahie, comptant la mettre au pillage. Lorsque les Magyars y entrèrent, les Turcs avaient déjà commencé leurs ravages; ils pillaient les riches trésors des églises et laissaient vides les tonneaux dans toutes les caves. Partout on voyait des villes en proie aux flammes, et tout homme qu' ils rencontraient était passé au fil de l' épée: le roi lui-même avait été chassé de sa capitale, et sa fille unique faite prisonnière. Le pauvre roi de France errait d' un bout à l' autre de ses vastes États; ce fut ainsi que les

Hongrois le trouvèrent, et quand les hussards l'aperçurent, des larmes de pitié coulèrent de leurs yeux : „Voyez, mes amis, leur dit le prince errant, voyez quelle triste situation ! Mes trésors rivalisaient avec ceux de Darius, et aujourd'hui je suis réduit à la plus complète misère.“ Pour le consoler le general lui dit : „Cesse de t'affliger, auguste roi des Français ! Nous te vengerons de ce misérable peuple, qui t'a si indignement outragé. sat.

Függelékül Petöfi költeményeihez csatolta Dozon ur Vahot Sándornak *A külföld rabja* című költeményét, hasonlóul kötetlen beszédben e fölirattal: *Exil et prison* poème par Alexandre Vahot. E költeményről mondja Dozon ur, hogy az egész magyar nemzet tapsokkal fogadta.

Télfy Iván.

VEGYES APRÓSÁGOK.

— Hírek a görög világból. (Görögország hírlapjai és folyóiratai Athénen kívül. — Ujabb leletek Mycéneben. — A *Κλειώ* és Neményi. —)

A 3-ik füzetben elősoroltam Athén görög hírlapjait és folyóiratait. Most azokat jegyzem itt föl, melyek Görögország többi városaiban jelennek meg ; és pedig Aeginumban : *Νέμεσις*. — Amphissában : *Παρνασσός*. — *Πυθία*. — Cephaloniában : *Ἐξέγερσις*. — *Θέμις*. — *Κεφαλληνία*. — *Σφήξα*. — Chaleisban : *Ἀβαντίς*. — *Γλώσσα*. — *Ἐύροπος*. — Kalanataban : *Αουστόδημος*. — *Ἐξέτασις*. — *Ἰθώμη*. — *Καθῆζον*. — *Πιλιχτρον*. — *Σέλιπις*. — Korfúban : *Ἀμερόληπος*. — *Ἐπόπτης*. — *Εὐθύνη*. — *Φωνή*. — Korinthatban : *Ἀσθή Κορινθιαζός*. — *Κορινθία*. — Lamiában : *Φάρος τῆς Ὀθρυος*. — *Φωνή τοῦ Ἰαοῦ*. — Naupliában : *Ἀργολίς*. — *Ἀνεξαρτησία*. — Patrasban : *Γερμανός*. — *Μίνως*. — *Πέλοψ*. — *Φλόξ*. — *Φοῖνιξ*. — *Φορολογούμενος*. — Piraeusban : *Ἐρωῆς* — *Ποσειδων*. — Spartában : *Εὐρώπας*. — *Πός*. — *Πελοποννησιαζός*. — *Ἀσθή*. — Syrában : *Ἀργος*. *Ἐξέγερσις*. — *Ἐρωπούλις*. — *Ἐωφόρος*. — *Μίστις*. — *Παιόπη*. — *Πατοίς*. — *Φερειδής*. — Zantéban : (Zacynthus) *Ἀγών*. — *Σίζη*. — *Ἐπίς*. — *Ἐμασις*, ἐφημερίς τοῦ Συλλόγου τῶν καλῶν ἔργων. — *Ζακύνθιος Ἀνθών*. — *Θέμις*. — *Κόριννα*, περιοδικὸν γυναικεῖον. — *Πατοίς*. — *Πρόδος*.

A mycénei ásatások legújabb leleteit, melyek már Athénben vannak, leírja Stamatakis ur a *Παλιγγενεσία* 3709 ik számában. E leletek, mind aranyból, a következők : négy edény, melyek fülein kutyaféjek vannak ; — egy ivóesésze ; — egy nagy gyűrű, melynek tojásdad fészkében phoenix s alatta ünnepi ruhában ülő női alak kinyujtott jobb karjával s térdén nyugvó bal kezével látható. Előtte más nő áll, ki kezét hozzá emeli. E mögött két más nő ágakat tart. Ezek fölött, valamint a phoenix mögött is hasonlóul egy egy női alak. Az ülő alak fölött kétélű baltát látni. A phoenixtól jobbra van a tenger a fölkelő nappal s e mellett a felhóddal. — Egy más, de kisebb gyűrű fészkébe három bikafej

van bevésve. — A leletekhez tartozik továbbá egy arany lemez, melyen arany oroslán ül; — öt láncszem; — tizenegy esavartalaku tárgy vont aranyból; — egy aranyzinórának 14 átlukasztott golyócskája; — kilencz arany díszszeg; — hat szegfej s egy arany domboru lemez.

Neményi ur nagyon kedvezőtlen tudósítást irt vala a Pester Lloyd-nak a görögökről s különösen Korfú lakosairól. Ez alkalmul szolgált a Triestben megjelenő *Κλειώ* című görög hírlapnak Neményi ur állításait erélyesen visszautasítani. Ennek következtében Neményi ur, midőn keletről haza utazott, meglátogatta Triestben a *Κλειώ* szerkesztőjét és sajnálatát fejezte ki, hogy About könyve által félrevezettetvén ellenségesen nyilatkozott a görögökről kiket akkor saját tapasztalásából még nem ismert. Miután azonban most saját szemével győződött meg a görög állapotokról, arra a megismerésre jutott, hogy keleten egyedül a görög elem képes a polgárisodást előmozdítani. S mind azt a mit a görögökről a *Κλειώ* szerkesztőjénél mondott, azt sokkal bővebben irta le a Pester Lloydban *U t a z á s K o n s t a n t i n á p o l y b ó l A t h é n b e* főiratu czikkében. A *Κλειώ* megdicsérte ezért 816-ik számában Neményi ur igazságszeretét s 817-ik számában egészen közölte Neményi ur Lloyd-cikkét, Elmondván a 816-ik számában a közte és Neményi ur között fönforgott ügyet így ir: „A magyarok nemes, lovagias, szabadságszerető nemzet. Lehetetlen tehát, hogy ne visellessenek rokonszenvvel a méltatlanul szenvedett Görögország iránt, főleg miután Magyar- és Görögország érdekei keleten egymással összefűződnek. Magyarországnak épen ugy hasznára van egy nagy és hatalmas Görögország, mint ennek egy nagy és hatalmas Magyarországnak. A kelet szabadsága és polgárosodása követeli a magyarok és görögök testvéries közreműködését. Valahányszor magyarországi lapokban illetlen vagy igazságtalan támadásokat olvastunk a görögök ellen, elszomorkodtunk nem csak azért, mivel e támadások méltatlanul intéztettek a görögök ellen, kik a magyarokat tisztelik és szeretik, s 1849-ben számosakat közülök vendégszeretőleg eltartottak, hanem azért is, mivel politikai eszélytelenség volt, két népet egymástól elidegeníteni, melyek hivatva vannak ugyanegy célra közreműködni, és pedig az egyik az illyr felsziget északi s a másik ennek déli részén. Biztosan reméljük tehát, hogy a magyarországi lapok, megfontolva a görögöknek ezen őszinte érzelmeit, nem fogják többé alaptalan vádjaikkal Görögországot sértegetni. Midőn a nagyszellemű Deák Ferencz meghalt, a *Κλειώ* nyolcz hasábos cikket közlött róla, magasztalva politikai s egyéb erényeit s utanzandó példaként állítva őt fel Görögország államférfiainak. Sem nem igazságos, sem nem méltányos tehát, hogy a magyar lapok a görögöket megtámadják, holott a görög sajtó mindig tisztelettel említi Magyarországot s együtt gyászolta vele nagy polgárának halálát.“ T e l f y I.

— Kisfaludy Sándor és a Görög Anthologia. Rényi Rezső az Életképek I. 1499. lap. Kisfaludy Sándor kéziratából három eldig ismeretlen költeményt közöl.

„Kettő közülök mint Kisfaludy nevezi Impromptá [olv. Impromptu], a harmadik Irishez szól.

„Az első „egy szép kőből faragott Nióbéra, melyet Olaszországban láttam.“

Egy kegyetlen Isten kővé változtatta.

S egy irgalmas ember éltét visszaadta

„Meglépő összhangzásban van ezen epigramm a Görög Anthologia egy hasoufaju és tárgyú distichonával, csupán azon különbséggel, hogy a görögben „irgalmas ember“ helyett „Pruxiteles“ [olv. helyett Praxiteles] olvasható“.

„A másik imprompta [olv. impromptu] himfyrimekben szerkesztett hevenyészett :

„Vénus faragott képé“-re.

Mars és Adon meztelen

Sokszor láttak engemet

De ha más jött, csak hirtelen

Felhő lépé testemet.

Csudálkozom s azon töröm most fejemet

De Pruxiteles [olv. Praxiteles] hol látott ő engemet ?

„Itt esonka maradt a vers; ugy látszik írója nem fektetett súlyt az egészre, s vissza nem tért kidolgozására“.

A Niobéről szóló versnek a Görög Anthologiabeli distichonnal való összhangzása csak az előtt meglepő, aki nem tudja, hogy Kisfaludy verse a görögnek fordítása, azaz jobban mondva utánzása. Hogy csakugyan az, bizton állíthatjuk azért, mert a másik vers is görög epigramma után készült s pedig annyira megegyez az eredetivel, hogy itt véletlen összhangzásról szó sem lehet.

Ennélfogva egyik költemény sem eredeti impromptu, hanem csak „hevenyében készült“ utánzás. S végre az sem áll, hogy a másik költemény „esonka maradt“; mert a görög eredetiben sincs több.

Az első vers eredetije Anth. Plan. 129.

Ἐξ ζωῆς με θεοὶ τεῦξαν λίθον, ἐκ δὲ λίθου
ζωὴν Πραξιτέλης ἔμπαλιν εἰργάσατο.

Magyarul :

Élőből kővé váltattak az istenek engem :

Kőből élővé váltata Praxiteles.

(Utánozta Ausonius Epitaph. 28. — Hogy a Niobeesoport csakugyan Praxitelestől való-e, nem bizonyos. Plin. N. H. XXXVI. 28. V. ö. Overbeck Schriftquellen 1180. sz.)

A másik vers eredetije Anth. Plan. 168.

Γυμνὴν εἶδε Πάρις με, καὶ Ἀρχίση; καὶ Ἄδωνις.
τοὺς τοεῖ; οἶδα μόνους. Πραξιτέλης δὲ πόθεν;

Magyarul :

Meztelenül látott Anchises, Paris, Adonis.

Annyi való; de mi mód' láthata Praxiteles ?

(E vers Antipater Sidoniusé s a Cnidusi Aphroditéra vonatkozik. V. ö. Overbeck Schriftqu. 1227—1245. sz.)

Természetes, semmikép sem állítom azt, hogy Kisfaludy Sándor magából a görög Anthológiából fordított, hanem amikor a Niobeszobrot látta, akkor a Praxitelesre vonatkozó epigrammáknak valamelyik fordításával is megismerkedett s „hevenyében“ ezt a kettőt magyarul utánozta. P. T. E.

οἶδας. Ameis az Odys. I. 337. vhez való függelékében ezen alak előfordultáról ezt mondja : steht bei Homer nur hier, ausserdem h. in Mere. 456. 467. Theogn. 491. Quint. Sm. II. 71. Babr. 95, 14. und an den von Krüger Di. 38, 7, 1 erwähnten Stellen Herod. III. 72. IV. 157, und ist in A 85 vielleicht herzustellen.

Megszerzem a jegyzetet a következő idézettel : Anacreonteor. 13, 3. Bgk

εἰ κίματ' οἶδας ἔβρεῖν

a hol a codex ugyan *κιματ' ὀιδε;*-t mond, de *κίματ' οἶδας* merőben kifogás-talan emendatiója Davisiusnak. P. T. E.

— Vergil. Aen. II. 8. Brassai, Paraleipomena kai diorthumena 17. lapján, a Verg. Aen. II. 8. vbeli *nox umida praecipitata* eddigi magyarázatát rozszalja s eme fordítással akarja a vélt bajt elhárítani: „az éj már veri le (buktatja) a harmatot.“ Szerinte tehát *umida* annyi mint *harmat praecipitata* objectuma.

Dr. Balázs Ferencz, „Az órekek nyelvészeti s tudományos bírálata“ 13. lapján, cáfolgatja Brassait, de *umida*-ra nézve csak annyit mond, hogy *harmat* jelentése hallatlan. Ez természetesen még meg nem győződötti tudósunkat de igenis meggyőződötteti az, ha a következő bizonyítékokkal állunk elé:

Hogy Vergilius *umida*-t *nox* „otiosus jelzőjének“ vette, mutatja Aen. III. 198. *involvere diem nimbi et nox umida caelum abstulit*.

Ovidius Fast. II. 635. *iamque ubi suadebit placidos nox umida somnos* egyesén Vergiliusnak szóban forgó versére emlékeztet s az eddigi magyarázat helyességét kétségtelenné teszi.

Hogy *nox umida* szokásos kitétel az eddigieken kívül még a következő helyekkel is igazolhatjuk:

Ovid. Met. II. 142—3. *Hesperio positas in litore metas umida nox tetigit*

Sil. Ital. XIII. 413. *Vade, age, et a medio cum se nox umida cursu flexerit.*

Végre a Rieseféle Anth. Lat 241, 1.

A *mi praecipitare* „belszenvedő“ használatát illeti. az iránt Usener Hermann, Neue Jahrb. f. Phil. u. Paed. 107. köt. 398. lap. Dr. Draeger A. Histor. Syntax (Lipes. Teubn. 1874.) I. 120. lap. Kraner Caesar. bell. civ. III. 25. f. hez való jegyzete.

— Két *coniectura*. Az alvó Silenusről Ecl. 6, 13—16, a következőket írja Vergilius:

„*Chromis et Mnasylos in antro*

Silenum pueri somno videre iacentem,

Inflatum hesterno venas, ut semper, Jaccho;

Serta procul tantum capiti delapsa iacebant.“

Joggal tűnt föl Carl Meiernek ez a szó, mi helyett *ö nutu-t* akarna írni, mely az alvó feje bólingatására vonatkoznék, s így a szép képet még inkább szemléltethetővé tenné. Ha mi föltesszük, hogy *ö* bólingatott fejével, akkor alig fogjuk a *procul*-t helyesen megmagyarázni. Valjon mit akar a költő ezekben a sorokban kifejezni? Bizonyosan Silenus nagy mértékben való ittas állapotát. Ha *ö* ezt akarta esetelni, oly jellemző szavakat is kellett választania, melyek annak állapotát plastikailag előnkbe tüntetik. A részeg Silenus bebotorkázik a barlangba.

Ezen műtét alatt bizonyosan roppant rendtelenségbe jöttek a *serta*-k, és számtalan részekre szétfoszolva, messze szóródtak el egymástól. Én tehát így olvasom:

„*Serta procul centum capiti delapsa iacebant.*“

Éz által a sokat vitatott szónok legnagyobb részét megtartottam, és egyszersmind a képet is szemléltethetővé tettem. mert hiszen a virágfüzért gondolhatjuk szétfoszolva, messze az alvótól. Hogy Vergilius a *centum* szót többször használja valamely határozatlan, nagyobb szám kifejezésére, azt bizonyítja a Georg. II. 42: „*Non mihi si linguae centum sint oraque centum,*“ és II. 501.

Varro *novissimum*-a fölött már egy egész irodalom keletkezett. Plinius azon helyét, XXXV, 2, mely bennünket arról a csodálatos találmányról tu-

dósit, már mindenféle képzelhető szempontból tagolták és ezen szorgalomnak köszönhető, hogy azon hely egyetlen egy pontot kivéve, meglehetősen érthetővé lett. Legyőzhetetlen nehézségeket okoz a következőben az utolsó mondat: „Imaginum amore flagrasse quondam testes sunt Atticus ille Ciceronis, edito de his volumine et Marcus Varro benignissimo invento, insertis voluminum suorum fecunditati non nominibus tantum septingentorum illustrium sed et aliquo modo imaginibus, non passus interciderere figuras, aut vetustatem aevi contra homines vaterere, inventor muneris etiam Diis invidiosi, quando immortalitatem non solum dedit, verum etiam in omnesterris misit, ut praesentes esse ubique et eludi (?) possent.“ És éppen ez az apont mire főszlyt kell fektetni. Az eddigi emendatiók, mint: collaudari (Krahner), dividi (Hertzberg), ubique eredi possent (Elster), celebrari (Rein), nem kielégítők. Az én emendatióm igen egyszerű, az előzményekből egyenesen kifolyó. Varrónak szándéka a portraitek sokszorosításával az volt, hogy az illetők arcképeit mindenütt láthassák (praesentes esse) és megőrizhessék illetőleg eltehessék. En tehát ekképen olvasom: ut praesentes esse ubique et condi possent. A kérdéses szót e szerént majdnem épségében fentartottam. Hogy pedig condere valamit megőrzés végett eltenni jelentésben a római íróktól használtatik bizonyítgatásra nem szorul.

Bartal Antal.

— **Baklővések.** A hirlapokban és folyóiratokban hibásan iratnak (az I. füzet lapján összeállítottakon kívül) még e szók is: *dyphteritis* (diphtheritis helyett); *kategoria* (kategoria h.); *nymbus* (nimbus h.); *phylloxa* (*phyloxera* h.); *porphir* (*porphyr* h.); *Pyraeus* (*Piraeus* vagy *Piraeus* h.); *systema* (*systema* h.).

— **A római irodalomtörténet tankönyve.** Egy igen hasznavehető, gymnasiumok számára irt római irodalomtörténet jelent meg nem rég az „Encyclopaedie der klassischen Alterthumskunde für Gymnasien“ című gyűjteményben (III. Theil) „Grundriss der römischen Literaturgeschichte für Gymnasien von Hermann Bender“ (Teubner, 1876.) A korszakokra való beosztás benne ugyanaz, mint Teuffel irodalomtörténetében; az egyes korszakokon belől az írók nagyban az általok főképen művelt szakok szerint vannak tárgyalva (költészet: dráma, epos, satira, lantos- és tanköltészet. Próza: történetírás, ékesszólás, bölcseszét, szaktudományok), csak olyan írók, kik több téren tündek ki, tárgyalatnak egész kiterjedésökben azon szak alatt, melyben legjelentékenyebbek voltak. Főlöszleges könyvészeti adatok, az író megértésére nem szükséges controverziák egészen mellőzvetnek; főszly az író megértésére van fektetve. Minden egyes korszak és író beható, szöbőségőtől és szárazságtól egyaránt ment jellemzése nagy előnyt biztositanak e könyveeskének Kopp hasonló munkája fölött s így egyáltalában igen alkalmas arra, hogy az ember magának gyors átnézetet szerezzon az egész római irodalom minden egyes szakának fejlődése fölött, s ily módon egy íróval foglalkozván, ennek összefüggését korával és az egész irodalommal szem elől ne tévessze, mire különösen a gymnasiumi oktatásnál kellene nagy szlyt fektetni.

— „Juliani epitome latina novellarum Justiniani.“ E címmel jelent meg Lipesében Hinrichsnél egy gondos forrástanulmányon alapuló nagyszerű munka. Szerzője, Dr. jur. Hänel Gusztáv, benne nem kevesebbet mint 20 codexet hasonlított össze; ezekhez „Prolegomena“ vannak csatolva és egy függe-

lék, melyben Boherius, a Senneton-testvérek és Pesnot epitomejének compendiumai (kivonatai), nem különben a kihagyott vagy másóvá helyezett fejezetek synoptikai (átnézetes) regestroma foglalják. — A nagy terjedelmű munka Bluhme Frigyes, Carlo Baudi a Vesme és Witte Károly híres forrásbuvároknak van ajánlva. A bevezetés, mely, mint általában az egész mű latinul van és nagy negyedréiben 54 lapot számlál, még 1872. iratott. Ennek a végén a szerző szíves köszönetet mond mindazonkak, kik neki a roppant munkában hű segédkezet nyújtottak; közöttük névleg említettik gr. Carlo Baudi a Vesme (Párisban), gr. Porro (Milánóban), azután Dr. theol. Banchieri, ki lehetővé tette, hogy a szerző a Codex Utinensis-t a Miraeus-féle codex-xel összehasonlíthatta; említetnek még az azóta meghalt berlini és lipcsei könyvtárnokok, Pertz és Gersdorf, továbbá Dr. Heimbach Gusztáv Ernő; ezeknek a Codex Vercellensis és a Codex Trecensis leírását köszöni a szerző. Végül egy lipcsei „amicus dilectissimus“-át, Cramer Károly-t említi, ki igen fáradságos munkára vállalkozott, a mennyiben Hänel jegyzeteit a Codexekkel és az eddigi nyomtatásban megjelent kiadásokkal gondosan egybevetette; azonkívül a tudós aggastyánnak még azon megbecsülhetetlen szolgálatot is tette, hogy a nyomda-ívek átnézését és javítását magára vállalta. Végedesvégül pedig köszönetet mond a kiadónak, Rost Árminnak nem különben a kitűnő typographiai kiállításért Hundertstund és Pries nyomdászoknak. Ezen utóbbiak említésekor egyuttal arról is értesülünk, hogy a mű megjelenését nagyban hátráltatta a hetvenes évek elején Lipcsében támadt nagy szedő-strike. „Multum obfuit“, mondja erre vonatkozólag a szerző, „rixa typothetarum cum patronis officinarum.“

Az egész mű 2 részre oszlik. Az első rész magában foglalja a kitűnő jogtanárnak, Julíanus-nak, latin epitomejét Justinianus-nak görög novellái fölött. E rész a hozzávaló függelékekkel együtt 226 lapot tesz nagy negyedréiben. A mű második fele a már említett Boherius-nak, a Senneton-testvéreknek és Pesnot-nak compendiumait tartalmazza és a lectiones variantes-ekkel egyetemben 271 lapra terjed. Hänel-nek e munkája tehát a bevezetésnek 54 lapjával együtt nem számlál kevesebbet, mint hatodfélszáz nagy negyedréti lapot. Megilletődve és tisztelettől áthatva áll meg a tudomány embere ily munkásság előtt, mely még bámulatosbnak tűnik fel, ha meggondoljuk, hogy szerzője a 84 évet már meghaladta, s hogy daczára írói működésének egyetemi felolvasásait is csodás fiataloságu lélekkel a mai napig folytatja.)

A munka ugyan első sorban a jogászt, de közvetlenül a második sorban a philologust érdeklí leginkább; ez eléggé megokolja mostani — legalább futólagos — megismertetését.

P. Thewrewk Árpád.

1) Hänel 1817. kezdette meg (Lipcsében) egyetemi előadásait. Ő tehát e tanév végén már gyémánt-tanárjubiläumát fogja ünnepelhetni.

N Y I L T É R .¹⁾

Válasz „A. D.“ urnak „Költészettan“ című könyvemmel illető bírálatára.

Azon neveletlen modor, melylyel A. D. ur e tudományos folyóirat iránti tiszteletéről megfélekedezett „Költészettan“ című könyvemnek bírálatában, eltiltana velem szóba állanom; azonban a kiderített igazság, egyéniségem háttérbe vonulása mellett, nem fogja megszegni az illem tilalmát. — A. D. ur:

1. Azt mondja, hogy könyvem úgy származott, miszerint valami német könyvet lenyeltem s meg nem emésztve azt adtam ki. — Ez nem igaz. Mert könyvem úgy származott, hogy 4. évig tanítván különböző osztályokban e tanszakot, előadásaim *előtt* és *után* buvárlataim, elmélkedéseim s tapasztalataim eredményét összejegyzém, s miután a „kivonásnak megtettem próbáját is: az összeadást“, végre a gyűjtött anyagból a jelen „Költészettant“ állítam össze! Midőn közzé tettem, használni akartam, nem nyerni; azért az első kiadást ingyen ajándékozáam a Franklin-társulatnak. Hogy mikép véltem használni, megtudhatja az, ki könyvem szerint fog tanítani vagy költeményeket fejtegetni. Mutassa meg a gyakorlat könyvem értékét; én nem irtam hozzá előszót sem!

2. A. D. ur szerint verstanom azon része, melyet „Torkosból vettem át“, még megjárja! Köszönöm! De Torkosból nem „vettem át“ egy gondolatot sem, mint készen adottat, hanem a magyar verstanak a Torkos által fejlesztett ügyét helyes menetűnek találván, azt mélyebben megalapítani, rendszerezni s tovább fejleszteni iparkodtam. Ha egyszerűen „átvettem“ volna valamit, akkor Torkos ur, mint legilletékesebb nem dicsért, hanem gáncsolt volna.

3. A. D. ur arról vádol, hogy „szabadalmazott rímet“ fedeztem fel, erről elmondván azt, mit előbb az assonanczról is mondték. Ez is hazugság. A szab. rímetek nem én fedeztem fel; tessék csak a többi költészettanokban is jól meg nézni a rímtant, ben van azokban is minden, amit én mon-

¹⁾ E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. — Kérjük azon t. collégáinkat, kik e rovatot igénybe venni szándékoznak, hogy teljes tárgyilagossággal járjanak el és sem hangban sem kifejezésekben ne reflektáljanak egymás személyére. A fennebi ellenbírálatot ne tessék mintának venni! Az ellenbírálatnak és a bíráló replikájának közlésével mi a peres ügyet részünkről mindenkor eldőntöttnek tekintjük. Szerk.

dok, csakhogy más rendszer szerint. — Az épen nem áll, hogy a szabadalmazott rímről ugyanazt mondom, ami a magyar assonanczra illik, s mit elmondtam az assonancznál; mert: assonancz-önhangzók ríme; szabadalmazott rím nem *ugyanazon*, hanem a *rokon* betűk találkozása. Ezek azok, miket Névy kevésbé helyesen „szabad“ rímeknek nevez. Hogy részletesen mit mondok rólok s különösen az assonanczról a magyar költészetben — ott a könyvem, tessék csak megnézni jól! Tán hiba az, ha elválasztom tisztára azon fogalmakat, melyeket mások összekevernek, bár ugyanazt mondják amit én? . . .

4. A. D. ur könyvemben sületlenségeket lát, u. m: nálam „az epigramm, satira, tanköltemény s bölcselmi ének elegia-féle költemények“. E „fölfödözésem“ így sül ki: „Elegia-féle költemények azok, melyek lengületében a gondolatvilág túlsúlyban van az érzelmek világa fölött; ámde ama műfajokban a lengület ilyen; ergo elegia-féle költemények“. — Tessék A. D. urnak jobban kisütni. — Sületlenség továbbá, hogy Dante eposát kisebb mérvű vallási hőskölteménynek mondom. Igenis annak mondom, t. i. nem: *kisebb mérvű hőskölteménynek*, hanem: *kisebb mérvű vallási hőskölteménynek*! Mert „a *vallási* hősköltemény tárgya vagy *oly mérvű*, hogy az egész emberiségre vagy csak részben hat ki az emberiségre“. Ámde Dante nem bir tárgyul vala-mely, az egész emberiség sorsfordulatát képező eseményt, mint Milton és Klopstock, ergo . . .

Amit az idealistikus s realistikus regényről mondok, azt akkor fogom mélyebben bevitatni, ha A. D. ur mind közli szavaimat s behatólag fog bírálni. Készen állok a tudományos vitára. Különben amit A. D. ur sületlennek állit, addig, míg *csak állítja*, nem bizonyos, hogy olyan.

Sületlen továbbá, hogy a zsoltárról szoltomban okát adom, mért legalkalmasabb formája ennek a parallellismus: „mert eddig mindenki azt hitte, hogy a héber költők azért irták parallellismusokban zsoltáraikat, mert más formát nem ismertek“. Tudja meg tehát A. D. ur, hogy ezt hiszem. sőt tudom én is; hanem ott, hol a zsoltári külformáról szólok könyvemben, a *zsoltár széptani kellékéről* van szó, s nem annak *történetéről*, mert az alább következik.

5. A bíráló ur szem nem látta, fül nem hallotta új műformák fölfedezéséről vádol. Erre magam is kíváncsi vagyok. Mert az ilyenül említett Hattyudal már Lakynál is megvan; az Eposi rhapsodiáról, hogy többet ne emlitsék, lásd: Julius Saupe: „Die Gattungen der deutschen Dichtkunst. Eine Poetik für obere Gymn. Gera. Pag. 39.“ S a Szivdal fölött hogyan ütközhetik meg? — Nem látja könyvemben, hogy a többi dal nem kizárólagosan az *érzemenytől* veszi nevét?

Nem veszi észre, hogy e fajkülönböztető névvel: „Szivdal“, kilépünk a régiebb s szűkebb körű „Szerelmi dalok“ (carmina erotica) határából, a remény-félelem-bánat stb. érzeményeket ép oly szívéleti mozzanatok tartva, mint a szerelmet? S ha a költő nem az érzés tárgyát (haza, társasélet, természet stb.), hanem magát az érzeményt akarja eldalolni, vajon akkor „a szivdal nem közvetlen kifolyása a szívélet mozzanatának?“ . . . :

6. Szófaragásról is vádoltatom; pedig kisebb gondom is nagyobb ennél. A fölhozott új szavak jó része Lakynál, a többi máshol található.

Egyébként, ha én faragtam volna is azokat, vajon a tudományos megfejtés értékét, a költészet lényegének kiderítését rosszá teszi 5—6 helytelenül alkotott szó? Akkor irodalmunk csaknem összes termékét, első sorban a tudományos műveket, tüzre kell dobunk!

7. Stílusom sem tetszik A. D. urnak. Csak azt szeretném tudni, mit ért a stílus alatt? a tartalom és alak, gondolat és nyelv közti viszony föltünését-e az előadásban, vagy az előadásban az író egyéniségének visszatükrözését? . . . E kettő, t. i. a dolog, amit előadunk, s az egyén, ki előad, határoz az irány fölött. Értse A. D. ur bármelyik oldalt: egyik esetben sem lehet tőle tanulni. És így mindhiába vádol

8. Arról is, hogy a „Vischer több gondolatát rosszul fordítva olvashatni könyvemben“.

Mindössze is egy gondolatot fordíték Vischerből. Álljon itt az eredeti, mind pd. fordításom:

„Der Dichter schaukelte sich wie ein geschickter Ruderer mit kunstfertigen Wendungen auf den Wellen seiner Empfindung und sieht in reiner Betrachtung ihrem plätschern den Wellengekräusel zu.“	„A költő mint ügyes révész, művészi fordulatokkal ringatózik érzelmeinek hullámain, s ezek csevegő habjátékát tiszta szemlélődéssel szemléli.“
---	--

Elismerem, hogy a fordítás nem *szóról-szóra* hű, de hogy az érteményt illetve rosz volna, nem gondolnám. Hogy tehát könyvem értékét nem teszi tönkre, bátran állítható.

Végre amit a tragicum meghatározásában mondok, A. D. ur „spiritusba való unicumnak“ mondja. Szeretném tudni, mi rosz van annak tartalmában, ha alakja furcsa is. Én legjobban tudom, mily nehézséggel jár a tragicum megfejtése; hát még a definitiói formulázás és tankönyvi előadás! Pedig szükséges föltétlenül, hogy a tudomány e nehézséggel szembeálljon; erre vállalkozám, s biztosan mondhatom: *szépen* nem, de *jól* állítam össze a megtanulandókat. . . .

Kiderülvén ezekből, hogy A. D. ur megjegyzései részint rágalom, részint alaptalan ráfogások: e *tudományos*

folyóiratnak szolgálatot vélek tenni földerítő soraimmal, melyeket A. D. ur számára Schelling e szavaival zárok be: „Mach es besser! sagt man mit Recht zu dem, der bloss tadelt!

Dr. Maczke Valér.

Felelet Maczke ur „válaszára“.

Ejnye beh haragszik rám a doktor ur! Elnevez rágalmazónak, hazugnak, neveletlennek! Én nem haragszom a doktor urra s — bátor nem vagyok ciszterci rendü áldozár — jó keresztényhez illő szelid módon fogom kimutatni, hogy „válasza“ könyvének méltó párja.

Azt mondja Maczke ur, hogy Torkosból nem vett át „egy gondolatot sem, mint készen adottat“. Oh hogy még a doktori diploma sem óvhatja meg az embert az emlékezet gyöngülésétől! Egy gondolatot se vett át Maczke ur „mint készen adottat“?

Torkos.

Az öttagu szavaknál a) az első szótagon főhangsúly van, a harmadikon és ötödiken pedig mellékes. Pl. Ki megmaradsz mindörökké dicsőségedben. Az ötödik szótagról azonban épen azt mondhatjuk mint a harmadikról (ha az a szónak utolsó tagja) hogy t. i. súlytalanok is vehető. b) Ha az öttagu szónek negyedik szótagja hosszú, a mellékes hangsúly arra is eshetik, különösen ha a harmadik szótag rövid pl. keserűségben, szomorúságban.

6. A hat és többtagu szavaknál a főhangsúlyos első szótag mellett általában a többi páratlan szótagok birnak mellékes hangsúlylyal; pl. Boldogtalansága.

Ha azonban az utánok következő páros szótagok (4, 6.) hosszúak, a mellékes hangsúly azokra is eshetik.

A változó rhytmussal bíró hangsúlyos sorok állhatnak:

1. Egy dactylusi s négy trochaei lábból; pl. Rozgonyi

Maczke.

Az öttagu szavaknál: Az első tagon főszűly, a 3-ik és 5-ik mellékhangsúly áll, pl. Ki megmaradsz mindörökké dicsőségedben. Azomban az 5-ik tag, mint a háromtagunál az utolsó, súlytalanok is vehető. Ha a 4-ik tag hosszú, akkor a mellékhangsúly erre is eshetik, főleg ha a 6-ik (sajtóhiba, mint az eredeti mutatja) tag rövid pl. Keserűségben, Szomorúságban.

6. A hat és többtagu szavaknál a főhangsúlyos első szótag után általában a páratlan számú tagok birják a mellékhangsúlyt; pl. Boldogtalansága.

Ha azonban az utánok következő páros számú tagok (4-ik, 6-ik) hosszúak, akkor ezekre is eshetik a hangsúly;

A változatos lejtű hangsúlyos sorok közül nevezetesebbek:

1. (1. Torkosnál 2.) A két dact. és két trochaeusból álló, melyek benne váltakoznak;

püspök palotája nyitva. Arany.
— 2. Két dactylusból mindenik után egy trochaussal, Pl. Oh uram indits szerelmet bennem. Rádai Pál.

3. Két trochaeus és két dactylusból. Pl. Izabella királyné Budában. Arany.

4. Egy dactylus és harmadfél trochaeusból; pl. Gyere be rózsám, gyere be. Népdal.

A hatos jambusi sor és pedig: a) Három ütemben, a második ütem első szótagja után lábmetsszettel. (Ha a harmadik ütem első szótagja után is lábmetsszet van, még jobb hangsúlyával annál jobban összeesik.) pl. Minden pazarló úgy teszen, mint én teszek. Tóth. L.

b) Négy ütemben a harmadik láb után sormetsszettel. Pl. Ki messze, messze vagy, kinek hajója már
A zugó tengeren remélve küzdve jár.

pl. Ráday Pálnál: Oh uram indits szerelmet bennem.

2. (1. Torkos 1.) Egy dact. és négy trochaeusból álló; pl. Aranyánál: Rozgonyi püspök palotája nyitva.

3. Két troch. és két dact. három ütemben. Pl. Aranyánál, Rozgonyi püspök palotája nyitva.

3. Két troch. és két dact. három ütemben Pl. Aranyánál. Izabella királyné Budában.

4. Egy dactylus és harmadfél trochaeusból álló; pl. a népdalban Gyere be rózsám, gyere be.

A hatos jambusi sor, és pedig: a) Három ütemben a második ütem első tagja után lábmetsszettel; a magyar hangsúlyok közt sokkal szebb. ha a harmadik ütem első tagja után is van metsszet; (Figyelmeztetek e változtatás szellemes voltára.) pl. Tóth Lászlónál. Minden mesélő (!) úgy teszen, mint én teszek.

6. Négy ütemben, a harmadik láb után sormetsszettel; pl. Tompánál:

Ki messze, messze vagy, kinek hajója már
A zugó tengeren remélve küzdve jár.

Ez az a „mélyebb megalapítás, rendszeresítés és tovább fejlesztés?”

Ami a válasz 3. pontját illeti, én nem mondtam, hogy a „szabadalmazott rímek rovata alatt azokat mondja el a szerző ur, amiket az assonanceról elmondott“, hanem azt mondtam, hogy amit a szabadalmazott rímekekről elmond, az a magyar assonancera illik. Hisz a magyar assonance az önhangzók egyezésén kívül, a mássalhangzók rokonságát is megkívánja, épen úgy, mint a szerző ur szabadalmazott rímje! De hát akkor mire való egy fogalomról két név alatt beszélni, ha csak arra nem, hogy a tanulót megzavarjuk?

Annak a megmutatására, hogy az epigramm, satira stb. mégis csak elégiai művek, hivatkozik Maczke ur, az ő saját

mondására, amelyben az „elégia“ fogalmát igyekszik meghatározni. De mikor ez a meghatározás olyan kegyetlenül rossz! „Az elégia-féle lyrai művek lengületében (!) a képzelet hordozza az érzelmet, bennök tehát a gondolás világa iparkodik tulsulyra vergődni az érzés világa fölött!“ Tegyük fel, hogy e meghatározásban semmi abszurdum nincs, de van e benne csak egy szikra is abból, amit közönségesen értünk az „elégia“ elnevezésen? Természetes, hogy az ilyen se ide, se oda mondás alapján minderre rá lehet fogni, hogy „elégia!“ . . .

„Dante eposa *kisebb mérvű* vallási hősköltemény, mert csak részben hat ki az emberiségre“. De ugyan miért nem hatna ki a „Divina Commedia“ tárgya az egész emberiségre? Mert Dante egymaga vándorol a poklon, purgatoriumon és paradicsomon keresztül az isten elé? De hisz Dante e vándorlásával utat akart mutatni az egész emberiségnek! Ő maga mondja egy levelében, hogy szándéka volt „letéríteni az életket a nyomor utjáról és elvezetni őket a boldogság útjára“! Az „élők“ön az emberiségnek csak egyik részét érti Maczke ur? Nekem úgy rémlik, mintha a doktor ur nem is olvasta volna Dantét!

„Az idealistikus és realisticus“ regény közti különbséget csak akkor akarja „mélyebben vitatni“ Maczke ur, ha idézem minden arra vonatkozó szavát! Legyen! „Fajait illetőleg: lehet a regény idealistikus, ha a hős oly fölfogással bír a társadalomról, mely nem felel meg a valónak s ezen légvára a regény folyásában összeromboltatik a valóság csapásai alatt. Pl. Cervantestól Don Quijote“! De hiszen például Wertherre is el lehet mondani, hogy „oly fölfogással bír a társadalomról, mely nem felel meg a valónak s ezen légvára a regény folyásában összeromboltatik a valóság csapásai alatt“! S így Maczke ur remek meghatározása szerint Don Quijote és Werther keservei egy rovat alá valók! „Realistikus a regény, ha a hős bír ugyan helyes fogalmakkal a társadalomról, de a társadalom kívül helyeztetik szembe a valósággal melyet ott honávé igyekszik átvarázsolni pl. a robinsonádok“. — De nem veszi észre a szerző ur, hogy e meghatározás csupán csak a robinsonádokra illik? És ugyan józan eljárás e egy értékre s terjedelemre nézve jelentéktelen csoportot külön műfajul említeni, amikor úgy se igen tudunk elbánni a sok árnyalatu és óriási terjedelmű regény irodalommal? . . .

Maczke ur, amint a bírálatomban említettem, metaphisico-aestheticai okokból igyekezett megmagyarázni azt, hogy a zsoldárok parallelismusokban vannak írva, pedig ismeretes, hogy a régi költők más versformát nem ismertek s így más-kép nem is írhatták. Most azt feleli Maczke ur, hogy ő na-

gyon jól tudja ezt a dolgot s meg is említi ott, hol zsoldár történelméről szól. Ennek a feleletnek csak az a bökkenője, hogy szerző ur könyvében egy árva szót se szól a zsoldár történetéről!

Kurta emlékezete van a doktor urnak! Alig egy éve, hogy megírta a könyvét és már is elfelejté, hogy mit írt belé! Különbén azért gratulálok a doktor urnak! Ha egyszer sikerül neki mindazt elfelejteni, amit a könyvében írt, akkor lesz csak belőle igazi doktor! . . .

A „hattyudal“ védelmére megemlíti a szerző ur, hogy ez már Lakynál is meg van! Már Lakynál is! No akkor capitulálok! Az „eposi rhapsodia pedig a Saube könyvében van meg! Csak hogy annak a könyvnek a címe: „Die Gattungen der *deutschen* Dichtkunst“ Azaz, hogy ha van is valami értelme az eposi rhapsodiának (Maczke urnál: „röpdalbeszély“) e német költészettanban, semmi értelme sincs a magyarban! Külömben a legnagyobb furcsaságot akkor tette a szerző ur, amikor ezt a röpdalbeszélyt felosztotta „nyugodtan hősiésre“ és „küzdelmesen hősiésre!“ A nyugodtan hősiésre — ugymond Maczke ur — példa Czuczor Hunyadyja, a küzdelmesen hősiésre Petőfi Salgója! Milyen finom megkülönböztetés! Hogy belevág a dolog mélyibe!

Hogy is ütközhettem én meg a „szivdalon“, kérdi Maczke ur? Hisz az oly kedves egy jószág! „Ha ugyanis a költő nem az érzés tárgyát, (haza, társas élet, természet) hanem magát az érzeményt akarja eldalolni, vajon akkor a szivdal nem „közvetlen kifolyása a szívélet mozzanatának“? . . . De ugyan látott e már Maczke ur olyan érzést, amelynek nincsen tárgya s olyan dalt, mely nem „közvetlen kifolyása a szívélet mozzanatának“? Ha látott ilyesmit, mutassa meg s akkor nem ütközöm meg a szivdalon!

Szófaragásainak mentegetésére azt kérdi Maczke ur, hogy a költészet lényegének kiderítését rosszá teszi e 5—6 helytelenül alkotott szó“? Bocsánatot kérek a doktor urtól! Tehát ön a „költészet lényegét“ derítette ki? Jaj, ha ezt hamarabb megmondja, 5—6 rosz szón bizony nem akadtam volna fenn!

A Vischerből való fordításokat én csak mellékesen említem azon állításom indokolására, hogy Maczke ur cifra stílusát Hegeléktől tanulta! Most erre azt feleli Maczke ur, hogy éntőlem nem akar stílust tanulni. Ezt én nem is kívánom. Csak azt vagyok bátor egész alázatossággal megjegyezni, hogy arra, aki „a regény felkarolja a társadalom *arczatát*“, „az igazság művészi alkatban lopatik a szív és elmébe“-féle kifejezéseket le tudta írni. mindenesetre ráfér egy pár stiltani leczeke.

A multkor idéztem szerző urnak definitióját a tragikumról.

Azt mondja most Maczke ur, hogy az bizony furcsa, de jó! Hadd idézzem csak még egyszer azt a gyöngymondatot:

„A megsértett világrend helyreállítására törő nagy jellemnek erre vonatkozó pathosában elkövetett tulkapásából eredt vétség miatti elbukása folytán kiegyenülése a világrendi öszhangot sértő zavarnak“.

Hát volna szíve Maczke urnak ezt a monstrumot bema-goltatni tanítványaival? Szegény pécsi deákok! Töletek aligha mulik el a keserü pohár!

Ennyit Maczke urnak válaszul!

Ami most következik, azt nem a doktor urnak írom, hanem szakembereknek, kik megítélhetik, hogy jogosult volt e bírálatom hangja egy olyan könyvről, melyben, a már említettekén kívül, még ilyenek is vannak: „A világi epos a költészet honából is (!) veheti tárgyát s ekkor lehet tündéries pl. ilyen Görgey Alberttől „Argirus királyfi“ (tehát epos?), vagy lehet az ily hősköltemény idylli, milyen Voss Lujzája“. (Milyen összeállítás!)

„Az érzeményekben olvadozó képzelet s a képekben jelentkező érzemények sugallotta zengzetesen kerekded lantos mű“. (Találja ki az olvaló, hogy mi ez? — A dal definitiója! Igenis, a dalé!)

„A jellem birjon erélylyel, vagyis sokoldalúságánál fogva önmagát, mint bevégzett alany, önmagával egységben értékesitse (Tankönyvbe ilyet!).“

„Az általános világrend eszményi szükségességét t. i. mint aranyhálót szeme előtt tartja a költő, s az általa teremtettt mesét ez alá vonja, úgy tüntetvén fel azt, mint az örök, eszményi világfolyásnak melyben az igaz, szép és jó, szóval az isteni diadalra jut, s megsemmisül az ál, rút és rossz, ezen nagy folyamatnak egyik kereten egész részletecskéjét“.

„Ne pusztán a helyi vagy idői változások, tehát ne egyedül, külső körülmények szüljék a felvonásokat, hanem főkép a belső szervi fejlődés szükségképes szétválomódásai más-más irányu működési körökre egyszersmind, mely működéskörök, bár önmagukba kikerekítvék, de teljes érteményezésök mégis a mű egészében, a főcélban történik“.

„A pathos nagy jellemben nagy eszmének sérve által keltett állapot, mely állapotban negativ mozzanat a fájó érzet, mely a sérv szemléletén kel; positiv mozzanat a lelkesültséget, tiszta szemléletet sértő rajongás, a fájó érzettől szítva“. (Ez is tankönyvben van!) sat. sat. A. D.

A HESIODOSRA VONATKOZÓ LEGUJABB IRODALOM.

I.

Kevés az, mi a görög irodalom legelső korszakából reánk maradt, s ezen csekély maradvány sincs még kellően méltatva. Mindenki csak Homeroszt említi, Hesiodost alig ismeri más mint a szakavatott philologus, s ez is mindenféle előítélettel fog e költő tanulmányozásához, pedig művei egyaránt fontosak a történész, bölcsész, mythologus és a valódi költészet barátjára nézve.

Míg Homeros csak a már lejárt hőskort tünteti fel elénkbe, Hesiodos korának viszonyaiba vezet be, s oly hű képét adja a görög, s főkép a boeot nép akkori válságos állapotának, mikor a hőskor utolsó maradványai kezdenek az új szellem hatalmas csapásai alatt összeomolni, hogy megbecsülhetlen bepillantást nyerünk a görög történelem ezen fontos korszakára, melyet más forrásból alig ismernénk ilyen tökéletesen. — Másrésztől Hesiodosé a legelső nagyobb szabású vallási-bölcsészeti mythologikus rendszer, mely már mint ilyen leköti figyelmünket. S azután kit nem nyer meg a költő személyisége maga? Ha a Homeros alkotta vagy reprodukálta idealistikus világból kilépünk, mily öröm fog el bennünket, mikor a szablonszerű epikus lepel alatt forrón érző és érzéseit kifejezni is tudó szívet találunk!

Ama kemény, gyűlölettel a nagyok iránt s kiváló emberszeretettel eltelt jellem, ki minden tekintetben korának bélyegét hordja magán, és semmiben sem tagadja meg boeot nemzetiségét, a görög irodalom számtalan epikus költője közt valóban páratlan jelenség, s már e miatt is megérdemli azon szorgalmat, melyet műveinek tanulmányozására fordítottak, főképen a legujabb időkben, mióta (részben a homerosi kérdés érdekében) a görög epost kiváló figyelemre méltatták. — Hesiodos az egész Homeros után való epikus irodalomnak kétségkívül legérdekesebb, de egyszersmind legnehezebb írója, a mennyiben egy szempontból sem lehet vele foglalkozni, a nélkül hogy mind a többit tekintetbe ne vennők.

Mythologikus rendszeréről egészen hamis és zavart felfogást nyerünk, ha a szöveg kritikájába nem bocsátko-

zunk, viszont a magasabb (sit venia verbo) hesiodosi szövegkritika, mely a lehető legfáradságosabb, a reáliák minden tekintetben való felhasználása nélkül czélt nem érhet. Irónk nyelvezetét csak akkor vagyunk képesek megérteni, ha életére vagyunk tekintettel, s viszont ez utóbbit a nyelvezetéből levonható következmények felhasználása nélkül nem ismerhetnők megkívánható teljességben.

Hogy ott kezdjük, minek hesiodosi ismereteinket nem csekély részben köszönjük, felemlithetjük, hogy a mozgalom a hesiodosi scholionok terén igen élénk volt, s lehet mondani, hogy az e téren szükséges kutatások (a mennyiben a Theogoniát illetik) már nagyrészt befejeztettek, mit főleg Flach szorgalmának tulajdonithatunk, ki több eddig össze nem hasonlított kézirat fölhasználása által első adott a scholionoknak könnyen olvasható szövegét.¹⁾ Fő érdeme azonban, hogy a scholionok különféle forrásait iparkodott kideríteni, mi nagyrészt sikerült is neki.

Flach hat forrását különbözteti meg: 1) néhány mythologikus tartalmu töredék Zenon és Chrysispos stoikusok munkáiból 2) alexandriai²⁾ töredékek, melyek két munkára Aristonkos *περὶ σημείων ἐν τῶν τῆ Θεογονίᾳ Ἡσιόδου* (60 töredék) és Didymos *ὑπόμνημα εἰς Ἡσίοδον* ra (21 töredék) mennek vissza, míg Aristarchos *ἰστορήματα*-iből nem birunk töredéket 3) az új platonikusok néhány gondolatai, melyek főleg Proklosnak Platóhoz irt commentárjaiból, de ugyanannak az op. et dies-hez irt commentárjából is vannak merítve 4) euhemeristikus jegyzetek 5) egy rhetorikus-stilistikus paraphrasis 6) egy ifjabb allegorikus forrás, melyet főképp Johannes Diakonon használt fel, de azonkívül a velencei scholionok szerzője is, ki e mellett magából Diakonusból is merített.

Mindezen scholionoknak Hesiodos megértésére való becsé nem épen nagy, a szövegkritika sem nyer sokat általok, mert az alexandriaiaknak csak kevés olvasatai emlittetnek fel bennök, s ezeknél sem mindig, vajjon Aristarchoséi vagy máséi; leginkább azáltal lesznek érdekesekké, hogy számos töredéket tartalmazznak, melyek az ókor bölcsészeinek mythologikus tanulmányaiba mélyebben engednek bepillantani, s a Hesiodusi theogonia és kosmogonia értelmezésénél sem épen becs nélküliek.

¹⁾ Glossen und Scholien zur Hesiodischen Theogonie von Dr. Hans Flach. Leipzig Teubner 1876. 428 l. 14. M. — Zu den Scholien der Hesiodischen Theogonie von Dr. Hans Flach Jahrb. f. Philol. 1874. 248. l. 432. 711—714. l.

²⁾ v. ö. még: Die alexandrinischen Fragmente in den Scholien zur Hesiodischen Theogonie von Dr. Hans Flach Jahrb. f. Philol. 1874. 815—829. l. — Kevesebb alexandriai töredéket birt felkutatni, s ezek közül egynehányat Aristarchos *ὑπομνήματα*-inak tulajdonított (tévesen) Hermannus Waeschke »Die Aristarchi studiis Hesiodiis« a Commentationes philologiae-ben (Lips. 1874.) 151—173. l.

Aránylag legcsekélyebb eredményeket mutathat fel a diplomatikai (»alacsony«) szövegkritika. Miután az alexandriaiaknak a Hesiodosi szöveg megállapítására szánt munkái egynehány töredék kivételével elvesztek és a különféle régebbi íróknál található idézetek eltérő olvasásainak eltérése nagyrészt nem kéziratokon hanem az illető író hanyagságán alapszanak, azon kritikusok, kik úgy mint Homerosnál, úgy Hesiodosnál is az alexandriaiak szövegét tartják a hesiodosi szövegnek a philologia critica által elérhető netovábbjának, a hesiodosi a százat meghaladó nagyobb vagy kisebb szorgalommal összehasonlított kéziratok óriási várianshalmazán át igyekeztek ama szöveghez eljutni. Legutolsó és legfontosabb kísérlet e tekintetben a Köchly-Kinkelféle kiadás,¹⁾ melynek (állítólag) nem volt más célja mint kimutatni, mily romlott szöveget kapunk, ha csakis a kéziratokat használjuk fel. Ezen célzt az által vélték a kiadók elérhetni, hogy a szöveget azon alakban adták, melyben a legjobb kéziratokban reánk maradt, s még a legkönnyebb coniecturákat sem vették fel. Ezen eljárás czélszerűségéről bizony joggal lehet kételkedni, különösen mi ezen munkának Teubner gyűjteményében megjelent kisebb kiadását²⁾ illeti, melynek különben is épenséggel nem lehet hasznát venni, ha az ember előbb a nagyobb kiadásból nem tanulta meg a Koechlyék által alkalmazott kritikai jelek jelentését, melyek a különféle interpolációk és a Koechly által feltételezett kétféle recensio megjelölésére szolgálnak, s így e kiadás czéljának (a hesiodosi költemények szövegét úgy adni mint az a kéziratokban van) nem is felelnek meg. — Megjegyzendő különben, hogy még e nagy kiadás sem felel meg egészen a kritika követelményeinek. Igaz, hogy sikerült Kinkelnek, ki e kiadás számára a kéziratok collatióit megszerezte, a kéziratokat két osztályra osztani, mely mindkettő egy közös archetypusra megy vissza, s melynek másodika a byzantiumi Triklinius (1320 körül) recensióján alapszik, de nem sikerült a nagyszámú kéziratok származási fáját szerkeszteni, s így a diplomatikai kritika egyik főczélja még nincs elérve. A legközelebbi Hesiodos kiadónak tehát lehetőleg minden kéziratot össze kell hasonlítani, minek az is jó eredménye lesz, hogy tisztán fogjuk látni hogyan bántak el a másolók az eposok dialektusokból való kivetköztetésénél; azután meg kell neki szerkeszteni a kéziratok családfáját, s ennek alapján, ha

¹⁾ *Hesiodae quae feruntur carmina ad codicum manuscriptorum et antiquorum testium fidem recensuit criticorum coniecturas adiecit Arminius Koechly, lectionis varietatem subscripsit Godofredus Kinkel* I. Lipsiae. Teubner. 1870.

²⁾ *Hesiodae quae feruntur carmina. Ex recensione Arminii Koechly.* Lipsiae. Teubner. 1870.

ily módon sikerült majd a kéziratok értékét illetőleg új eredményekhez jutni, mire különben nincs nagy kilátás, a szöveget megalkotni. Csakhogy már azt is kimondhatjuk, hogy az ilyen szöveg sem tarthatná fel magát sokáig, mert meggyőződésünk szerint nem sokára be fog következni azon idő, midőn a régibb görög epos szövegének helyreállításánál is alkalmazni fogják azon elvet, melyet minden más auctornál kivétel nélkül alkalmaztak, hogy t. i. igyekeznünk kell minden lehető módon, szükség esetén a traditió mellőzésével is, az író eredeti szövegét lehetőleg megközelítő szöveget adni. A régi epos s egyáltalában a dialektikus költők és írók szövegkritikájának terén csak dialektologiai tanulmányok segítségével lehet valamire jutni, mely irányban főleg Bekker második Homeroskiadása (1858) volt a kezdeményező. A Bekker által elfoglalt álláspont nagyjában az egyedüli helyes s a szükkeblű Aristarcheusok (La Roche sat.) ellenében nem védhető elég erélyesen. Evvel korántsem azt akarjuk mondani, hogy már most kellene a digammával és a Nauck által követelt régibb alakokkal ellátott Homeros és Hesiodos szövegeket készíteni; korántsem; egyelőre még beérhetjük a La Roche-féle Homerossal és a Köchly-Kinkel és Schömann¹⁾ féle Hesiodossal, de majd mikor szorgos dialektologiai, epigraphikai és metrikai tanulmányok útján s Homeroszt illetőleg a Homerosi kérdés eredményeit is tekintetbe vévén oda jutottunk, hogy az epikus dialektust, a mennyire még most lehetséges, ismerjük, akkor majd Homeros és Hesiodos szövegét illetőleg nagyjában ugyanazon eljárást fog kelleni követnünk, melyet Ritschl Plautusra nézve állapított meg. Ezek után természetesen fogjuk találni, hogy a fiatalabb erők főképen Hesiodos dialektusának kutatására adták magokat s ezen kutatásaikat a szöveg helyreállításánál is érvényesíteni iparkodtak. Miután már Meyer Isler²⁾ kiemelte volt a Hesiodosi nyelvezet főbb sajátosságait, Förstemann³⁾ kísérlette meg Hesiodos dialektusának lehetőleg teljes és hű képét adni, s hivatásának annyira a mennyire meg is felelt, habár épen a legfontosabb vitás kérdéseket illetőleg a helyes álláspontot nem találta meg. Állítólag a legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával van írva Rzach legújabb műve.⁴⁾ mely tényleg eddig a legkimerítőbb s legjobb az egész He-

¹⁾ Hesiodi quae feruntur carminum reliquiae cum commentatione critica edidit G. F. Schoemann Berol. ap. Weidm. 1869. — Die Hesiodische Theogonie ausgelegt und beurtheilt von G. F. Schoemann. Berlin. Weidmann. 1868.

²⁾ Quaestionum Hesiodearum specimen. Berol. 1830.

³⁾ De dialecto Hesioidea. Dissertatio inauguralis philologica... auctor Iosephus Förstemann. Halis Saxonum. 1863

⁴⁾ Der Dialekt des Hesiodos von Alois Rzach. Besonderer Abdruck aus dem achten Supplementbande der Jahrbücher für classische Philologie. Leipzig Teubner. 1876.

siodosi nyelvezetet (a syntaxist kivéve) feldolgozó munka. De sajnos, hogy ez sem elégíthet ki mindenkit, még akkor sem, ha csak a feldolgozott anyag terjedelmét vesszük tekintetbe. A legfontosabb kérdést illetőleg ugyanis feleletet nem ad. És ezen kérdés: mennyiben függ Hesiodos nyelvezete a Homerosétól? mely kérdéssel tisztába jönni főképen a digamma kérdésénél nagyon fontos. Lehetséges u. i. hogy Homerosnál a digamma már csak ingadozó, míg Hesiodosnál (kinek dorismusokkal és részben aeolismusokkal kevert nyelvezete ezt látszik követelni) egész következetességgel mint mássalhangzó szerepel oly eseteket kivéve, melyekben a digamma elhanyagolása a minden görög néptörzs előtt egyaránt jól ismert Homerosi reminiscentián (egyes kitételek átvételén sat. p. o. ὄσθ' εἶπω, de φίλω) alapszik. E tekintetben tehát Hesiodosra nézve még nincs megtéve azon munka, melyet Windisch és Eberhard a homerosi himnuszokra nézve kezdettek meg (persze nem sok biztos eredményel, mert a Homeros után való epikusoknál mindenütt Homeros legszolgáibb utánzását, s a legkisebb részletekig *hott* epikai apparatust láttak).

Az eddig e tárgyról megjelent munkák nem felelnek meg egészen. Schneider ¹⁾ nem annyira a Hesiodos és Homeros közt való hasonlatosságot, mint inkább az eltéréseket vizsgálja, s így egyoldalú lesz; Fietkau ²⁾ csak a Hesiodosnál előforduló nem homerikus szavakat kutatta, Kausch ³⁾ pedig az imént említett téves Windisch-Eberhardféle irányban levén elfogulva, Hesiodost Homeros szolgálai utánzójának tartja még a csekélyebb dolgokban is, mint a hiatus dolgában, mi által az egész régi Homeros utáni epos mint szellemtelen virtuóz játék tűnik fel.

Ezen bonyolódott kérdés megoldására csak egy utat tarthatunk helyesnek: meghatározni, mennyiben módosult különféle tájszólások befolyása alatt Hesiodosnál az epikus nyelvezet.

Ahrens e téren is uttörő lett, az által hogy iparkodott ⁴⁾ a Hesiodosi nyelvezetnek a delphibeli jósdáéval való meg egyezését kimutatni, mit még szélesebb alapon (és a Theogonia rendszerét hasonló összeköttetésbe hozván) Götting ⁵⁾

¹⁾ De elocutione Hesiodi p. I. Scripsit Paulus Schneider Berol. 1876.

²⁾ De carminum Hesiodearum atque hymnorum vocabulis non Homericis Regim. 1866.

³⁾ Quatenus Hesiodi in Theogonia elocutio ab exemplo Homeri pendeat scr. Eduardus Kausch Regim. 1876. 46. 1.

⁴⁾ Ismeretes munkájában „De Graecae linguae dialectis“ és „Über die Mischung der Dialekte in der griech. Lyrik“ a „Verhandlungen der Göttinger Philologenversammlung, 1852.“

⁵⁾ Hesiodi carmina recensuit et commentariis instruxit Carolus Goettlingius ed. secund. 1843. praefatio.

vitt keresztül. Mai napság e nézetet már senki sem pártolja, főleg miután Herzog ¹⁾ az Ahrensféle Hesiodos és Pindarosról szóló egész hypothesist véglegesen megczáfolta. Flach (Kosmogonie 132. l.) szinte méltatja a Hesiodosnál gyakori dorismusokat. de azt hiszi, hogy ezen dór elemek vagy Askra (Hesiodos szülőhelye) boeot nyelvében vagy Hesiodos szüleinek aeol-kymeinek nyelvében voltak meg. Rzach (i. h. 405. l.) azon eredményhez jut, hogy a hesiodosi költeményekben előforduló aeolismusok (azoktól, melyek Homérosnál is előfordulnak, eltekintve) mind az ázsiai aeolismus jellemét hordják, s helyesen hozza ezt (Ahrens és Flach után) Hesiodos családjának kymeinek származásával kapcsolatba, míg a dór elemeket (Bergk után) Hesiodosnak dór városokban (Naupaktosban) való tartozkodásából magyarázza (így később Flach is). — Általános elismert dolognak tekinthetjük tehát, hogy Hesiodos nyelvezete aeol és dór szinezettel bír. E ténynyel többféle irányban sikeresen működhetünk. Most már szabad Hesiodosnál még nagyobb joggal mint Homerosnál az összevont kettőshangzókat. a hol csak lehet. alkatrészeire fölbontani (παιῖς, Ἀιπειδής sat.) s mi még fontosabb, ismervén az aeol és dór tájszólás nagy előszeretetését a digamma iránt, szabad, támaszkodva egynehány helyre, hol a digammának nagyobb nyomaira akadunk Hesiodosnál mint Homerosnál (pl. ζαφφαῖσαι, Φυλέης, Φε, Φός, sat.) a hesiodosi költeményekben a digammát nagyobb mértékben restituálni igyekezni, mint magánál Homerosnál. — Hogy a digamma kérdése a régi ión epos restitúciójánál a legnagyobb fontosságú, ismeretes, de Hesiodosra csak a legujabb időkben kezdték alkalmazni. Első volt Paley ²⁾, ki nem csak a szó elején, hanem a szó közepén is minden általa valódinak tartott helyen a digammát kiírta, s az ellenálló eseteket, a mennyire lehetett, coniectura által iparkodott javítani. Csakhogy nem volt eljárásában módszer: a digamma lényegét illetőleg még minden nagyjában az elavult Payne-Knight féle állásponton állt, s így nem lehetett munkájában nagy köszönet. Németországban Förstemann (i. h. 4—9. l.) nagyon fölületesen fogott a mukához: csak azon esetekre szorítkozott »in quibus ex hiatu secundum normas a Hoffmanno statutas vere illicito satis probabiliter de illa littera concludi possit« s ezen hiatus szabályoknak köszönhető, hogy az ő véleménye szerint az egész ἐπι-*ban* nincsen hely, melyből kitünnék, hogy *oi* digammával birt volna. Csak ott mer a hagyományozott szövegen a digamma kedvéért javítani, hol Hoffmann Homeroszt illetőleg hasonló javításokkal már megelőzte.

¹⁾ Untersuchungen über die Bildungsgeschichte der griech. u. latein. Sprache. Leipzig. 1871.

²⁾ The epics of Hesiod. London. 1861.

Egy nagy lépéssel vitte előre ezen ügyet Flach¹⁾. Ő az első, ki a digamma consonantikus voltát Hesiodosnál nem állította pusztán, hanem methodikus uton bebizonyítani iparkodott. A tények, melyekből a digamma használatát (de csakis a szó elején) H-nál következteti, a következők 1) H-nál úgy mint Homerosnál a szóösszetételekben (egy két kétes esetet kivéve) soha sincsen hiatus, s így az olyanok, melyekben látszólag van (p. o. *φειροζος*) csak a digamma restitúciója által hozhatók e szabálylyal egyezésbe, 2) az ugynevezett metrikus szabadságok (rövid szótag meghosszabulása eredetileg digammával kezdődő szó előtt az arsisben stb.) H-nál felette gyakoriak, 3) a viszony azon helyek közt, melyekben digammát olvasni lehet s azok közt, melyekben nem lehet, H-nál, ha a romlott (Köchly-Kinkel féle) szöveget vesszük alapul, olyan mint 4: 1-hez, míg p. o. Hermeshymnusbán 5: 7, a Demeterhymnusbán 1: 1, miből kitűnik, hogy a digamma H-nál még ki lett ejtve, a homerikus hymnusoknál azonban már nem, 4) az aránylag fiatal koru aeol föliratok a digammát még annyi esetben fölmutatják, hogy a sokkal régibb koru H-nál a digamma jóval elterjedtebb használatát lehet következtetni. 5) a Theogoniában (sajnos hogy a többi költeményre Flach nem fordította figyelmét oly nagy mérvben) minden oly hely, hol a hiatus kellemetlen, (rövid magánhangzó, vagy hosszú, de thesisben álló hangzó után) a szöveg romlott volta oly szembetűnő, s oly könnyen javítható, hogy a Hesiodosi hiatus törvényeit a legszigorúbbak egyikének kell elismernünk. S e törvénynek semmi nyoma sem volna észlelhető, ha a digammát nem írónk ki. — Ugy hiszem mindezen érvek Flach nézetét a hesiodosi digammáról fényesen igazolják. De mit tegyünk azon számos helylyel, melyen a digammának semmi nyomát sem leljük, melyben a megelőző mássalhangzóra végződő szótag nem nyul meg, kettőshangzó vagy hosszú hangzó megrövidül, vagy rövid hangzó elidálódik? Flach dolgozatának második részében először is kimutatja, mily kimondhatatlanul romlott H. szövege, kimutatta, hogyan irtották ki systematikusan, hol csak könnyü szerrel lehetett, a digamma nyomát Hesiodosból a rhapsodok, az alexandriaiak s végre (a leggyakrabban s legügyetlenebbül) a középkori másolók; hogyan lehet az ilyen helyeket a régibb íróknál talált idézetekből helyreigazítani, s végre a szöveg alatti jegyzetekben és Kosmogenie-jében kimutatja, hogy hány interpoláció csuszott be különböző időkben a szövegbe, úgy hogy összesen alig marad egy tuztat hely (eltekinthetve egy két olyan tőtől,

¹⁾ Die Hesiodische Theogonie mit Prolegomena. herausgegeben von Dr. Hans Flach. Berlin Weidmann, 1873. — Die Hesiodischen Gedichte herausg. von Dr. Hans Flach. Berlin. Weidmann, 1874. (Vorbemerkungen XXV. 1.) — Das Dialektische Digamma des Hesiodos von Hans Flach. Berlin. Weidmann, 1876.

hol a digamma már nagyon régen, talán már akkor mikor a j és s, esett el) melyen a digammát *ö egyelőre* helyre nem állíthatja, s így jogosultnak látszik azon következtetése is, hogy Hesiodos munkáinak valódi részeiben a digamma használata állandó, s hogy e szerint a digamma elhanyagolása szintén az interpoláció indíciujai közé tartozik.

Flachnak ezen eljárása heves ellenzésre talált, főleg a Hartelisták és Curtianusok részéről. Rzach első értekezésében¹⁾ metrikus (hiatus, quantitas, *v* paragogicum, a positionalis hosszúság (elhanyagolása) kérdések tárgyalása mellett főleg Flach digammatheoriája ellen küzd, Hartelnek Homerosra nézve talán helyeselhető, de Hesiodosra nem illő elveiből indulva ki. Míg dialektologiai munkájában (l. fönt.) sehol sem mulasztja el kiemelni Hesiodos nyelvezetének aeol, dór és boeot alkatrészeit, addig nem is gondol arra, hogy a digammát illetőleg is ily befolyást lehet feltételeznünk (és kimutatnunk) Hesiodosnál. Ott a hol Hartel Homerosnál is megengedhetőnek tartotta a változást (*ἑιδύια εἰδυῖα* helyett), ott Hesiodosnál is alkalmazza, de mikor arról van szó, hogy *ἐζή* 107. *ἐν οἴζω*-t írjunk-e vagy *ἐν φοίζω*-t, az előbbit választja, mert minden kézirat *ἐν*-t ad, de már u. o. 364. *ἐν φοίζω*-t ír, mert két kéziratban *ἐν οἴζω* áll.

Ez aztán igazán a következetesség netovábbja! Rzach szerint a digamma Hesiodosnál (Rzach a legkézzelfoghatóbb interpolációkban előforduló esetekkel is operál!) képes rövid magánhangzóra végződő szótagokat az arsisben megnyújtani (*μέγα φάξω*), másrészt a következő magánhangzóval kettőshangzóvá egyesül, (*μαγά' νάξε, ποινάξε*) majd egészen vocalisálódik (Th. 387. *πλείστα θεῶν ἰδυῖαν*), majd egészen el esett (még pedig még egyszer oly nagy mértékben mint Homerosnál), szóval valóságos Proteus. Ez a Hartelféle theoria Hesiodosra alkalmazva. Maga Hartel, kinek Hesiodosi kutatásait nagy feszültséggel várjuk már, természetesen szűk látkörű pedissequsánál helyesebben jár el²⁾, elismeri Flach érdemeit s hajlandó a digammát Hesiodos szövegébe is behozni, de nem nagyobb mértékben mint Homerosnál. Meggyőződése szerint a régi jón epikusok korában a digamma oly gyengén lett kiejtve, hogy nem mindig birt annyi erővel, hogy a megelőző mássalhangzóval végződő rövid szótagot megnyújtsa, a megelőző rövid magánhangzót az elidálás-tól megóvja stb. Hartel igéri, hogy rövid észrevételeit majd

¹⁾ Hesiodische Untersuchungen von Dr. Alois Rzach. Programm des k. k. deutschen Obergymnasiums der Kleinseite zu Prag am Schlusse des Schuljahres 1875. ellene: Die neuesten Arbeiten über das Digamma bei Hesiodos von H. Flach. Jahrb. f. Phil. 1876. 369—375. l.

²⁾ Flach „Prolegomena“ és „das dialektische Digamma des Hesiodos“ és Rzach „der Dialekt des Hesiodos“ című munkáinak bírálatában Zeitschr. f. oestr. Gymnasien. 1876.

bővebben fogja említett munkájában fejtegetni, addig is, úgy hiszem, fel vagyunk jogosítva ezen új felfedezés iránt két-kedőleg viseltetni.

Rzachról már most ki mondhatjuk ítéletünket: az olyan csodaszülött, mint az ő digammája, semmi nyelvben soha sem létezett.

A ki ezen ítéletet kimondta az Clemm Vilmos, Curtius György egyik tanítványa ¹⁾, ki az említett két teoriához egy harmadikkal járul, hogy t. i. Hesiodosnál a digamma nem lett kiejtve. De az, mit ezen »új« (?) nézet indokolására fölhoz, nagyon csekély jelentőségű. A hiatus kérdését, mely a digamma kérdésétől el sem választható, nem is érinti. Főszülty Flachnak a feliratokon olvasható digammából merített egyik (negyedik l. fönt.) érvének (de csakis ezen egy érv!) megczáfolására fektet. Szerinte a föliratokból nem lehet kivenni, mily sokáig lett a digamma kiejtve, mert a boeot feliratokban (ezeket tárgyalja legtüzetesebben) többnyire csak tulajdonnevekben fordul elő (s itt is gyakran bizonytalan olvasáson alapszik) s az appellatívákban (*Ἰνδία, Ἰνδία, Ἰνδοίη*, *Ἰταπέρη, Ἰάστω*) a digammának írása nem egyéb — curiálstylusi Zopfnál. (!) Az elisi, lokrisi, arkadiai és kyprosi föliratokból sem bírja a digamma élethosszának meghatározására szükséges kriteriumokat kitalálni, sőt azon következményhez jut, hogy a dór és aeol költők (Alkman, Alkaeos. Sappho, Korinna) nem mondtak digammát, daczára a régi grammaticusok egyhangu állításának. Az ily érvek természetesen Flach tanait nem képesek megingatni, s így oda nyilatkozhatunk, hogy a hesiodosi digamma tárgyalásánál mindig tekintettel kell lennünk Hesiodos nyelvezetének aeol-dór színezetére (melyről v. ö. Flach: »der aeolodorische Dialekt des Hesiodos« a »Dialektisches Digammá«-ban 60—67. l.) és (tekintettel levén a hagyományozott szöveg romlott állapotára) azon eredményhez fogunk jutni, hogy Hesiodosnál a digamma még mássalhangzó, kivéve azon helyeket, melyekben a digamma vagy már nagyon régen elesett vagy elhanyagolása valamely homerikus reminiscencia által van indokolva. Mennyiben vannak az ilyen reminiscenciák Hesiodosnál, azt felkutatni a Hesiodosi dialektologia legelső feladata legyen — A bennhangzó (inlautend) digammát illetőleg, melynek helyreállításában Paley felette merész, Flach felette ovatos volt, a föliratokon előforduló eseteket kell összegyűjteni (így pl. a boet. *ἠεραφύδος* sat. példájára nem habozok Hesiodosnál *ἠερίδω*-t, *ἠεραδίη*-t írni) és a Nauck által kijelölt uton a kettőshangzók felbontása által az eredetileg ott létező digamma felől adatokat nyerni iparkodni. *Ábel Jenő.*

¹⁾ Kritische Beiträge zur Lehre von Digamma im Anschlusse an dessen Wiederherstellungsversuch bei Hesiod vom Wilhelm Clemm: Studien IX. 409—457. l.

PLAUTUS ÉS LESSING.

— „Trinummus“ és „Der Schatz“. —

(Vége.)

A cselekvő személyek jellemét az előbbiekből könnyű levonni. Megaronides becsületes öreg ember, ki nemcsak a maga, hanem a barátja becsületét is féltékenyen őrzi. Az utóbbival t. i. Kalliklessel megegyezik abban, hogy nehéz körülmények közt gyorsan kész náluk a megfontolt határozat. Philtó a régi jó idők dicsőítője, s e tekintetben soha ki nem haló typus; jó atya, ki fia boldogságát elő akarja mozdítani, de nem a pénzt tartja a legfőbb jónak. Charmides kissé ködszerű homályba van burkolva, de ha nem csalódnunk, hasonlít öreg barátaihoz. Most térjünk át az ifjakra. Lesbonicus könnyelmű, de nem romlott ifju, ki rossz társaságban rossz utra tért, de szívét épen hozta vissza. Lysiteles ellentéte neki: jó erkölcsű fiatal ember, ki egy ideig ingadozik ugyan, de csakhamar a jóra határozza magát. Stasimus prototypja a gaz szolgáknak; gazdája azt mondja róla: »Gazember, de hozzám nem hűtelen.« Az előbbi igaz, de az utóbbit nem írnök alá föltétlenül. Végül itt van még a sycophanta, ki még nagyobb gazember; itt ugyan jó cél eszköze, de a rosszra is a legszebb tehetségei vannak. Az utóbbi két alak sikerült Plautusnak legjobban; talán azért, mert komikus alakok. Maga a vigjáték Lessing ítélete szerint a »Captivi«-val együtt Plautus legjelesebb vigjátéka; hogy azonban »egy nemes, kedélyes családi vigjáték tökéletes mintájának« lehessen tekinteni, mint *Klein* mondja a dráma történetében, azt kétségbe merjük vonni.

A »*Trinummus*« a Lessing-féle »*Schatz*« alapja. Lessingnek e vigjátéka korántsem fordítás, hanem tökéletes átdolgozás, noha több jelenet, ha nem is szószerint, Plautusból van átvéve. Ő az egész darabot összevonta; az öt felvonásból egyet csinált, mert látta, hogy öt felvonásra kevés az anyag, és ehhez képest a személyeket is megkevesbitette. Mindenekelőtt hiányzanak a Tobzódás és a Szükség, mert az előjáték egészen elmaradt. Charmidesből *Anselmo* lett, Lesbonicusból *Leito*, Stasimusból *Maskarill*, Lysitelesből *Leander*, a sycophantából *Raps*, és végre Megaronides és Philto összeolvadtak, és belőlük kerekedett ki *Staleno*-nak, a fiatal Leander gyámjának alakja. Erre az összeolvasztásra azért volt szüksége Lessingnek, mert azt akarta, hogy Leandernek ne legyen a darabban atyja; miért? — majd elvállik.

A cselekvény megindul, még pedig sokkal gyorsabban, mint Plautusnál. A fiatal Leander kijelenti gyámjának, Sta-

lenónak, hogy Lelió hugát, Kamillát szereti, és el akarja venni. Gyámja természetesen a hozomány után kérdezősködik, de a mi fiatal emberünk úgy tesz, mintha nem hallaná az ismételt kérdéseket, és folytonosan csak választottja szépségét magasztalja. Ez a jelenet jól van tervezve, és ép oly jól kidolgozva; az öreg hozományt tudakoló gyám, és a kedvese bájaait magasztaló szerelmes ifju közti ellentét helyesen van kiemelve és komikus hatást tesz. De Leander végre mégis kénytelen kivallani, hogy választottjának semmi hozománya sincs. Ez egy szerelmes ifjunak elég, de a gyám nem elégszik meg vele, s azt mondja: »Leander, ha fiam volnál, egy szavam sem volna a dolog ellen; de így csak gyámfiam vagy. Hajlamod érettebb korodban megváltozhatik, s ha akkor jól laktál a szép arczczal, melynek legjobb nyomatéka hiányzik, engem okolnál.« Ez igen szép beszéd a gyámtól, csak-hogy, azt hiszszük, mint apa sem beszélne különben. Leander tehát első kísérleténél is akadályra talál, s ezzel el van hintve a drámai conflictus magva. Azért Lessing expositióját jobbnak tartjuk a Plautusénál. A mi az utóbbinál az expositiót képezi, az itt a második jelenetben következik, melyben Staleno ugyanazt veti szemére Philtónak, a mit amott Kalliklesnek kell hallania Megaronidestől. Az öregek izetlen tréfálódzása elmaradt, és helyesen. Minthogy azonban itt Staleno a plautusi Philtó szerepét is játssza, a dolog nem végződik a két barát kibékülésével, hanem a jó gyám gondoskodik gyámfiáról is, és megtudván, hogy Kamilla gazdag, rögtön megkéri számára kezét, és meg is kapja. Lessing több életet öntött a darabba azzal, hogy Leandert szerelmesen ábrázolta, a miről Plautusnál szó sincs. Modernizálta Lessing a darabot abban is, hogy Staleno nem a leány bátyjához, hanem gyámjához fordul, nemkülönbén abban is, hogy az utóbbi nem adja oda Kamillát mint valami árut, hanem előbb szive után tudakozódik. A »nemes és kedélyes családi vigjáték« nevét tehát inkább a Lessing darabjára alkalmazhatjuk, mint a Plautuséra.

Egy akadály a gyámok megegyezésével el volna háritva; de ekkor előáll a másik, t. i. a hozomány kérdése. A dolgon úgy lehetne segíteni, hogy Leander a leányt hozomány nélkül venné el, s a pénzt csak Anselmo visszatérével kapná meg. Ezt azonban Staleno nem akarja. »Leander — mondja — nem bánna. De kedves Philtóm, nekem, ki gyámja vagyok, épen úgy kell őrizkednem a gonosz nyelvektől, mint neked. Hja, ja! mondanák: a gazdag gyámfiú jó kezekben van! Most egy szegény leányt akasztanak a nyakába, s a szegény leány, hogy hálás legyen, majd tudni fogja, hogy kell magát viselnie a gyám irányában. Staleno ravasz ember; a számadásokat, melyeket Leander számára

vezet, nem oly könnyű megcsinálni. Egy szószóló ki férjének betartja a szemét, ha utána akar látni a dolognak, elkél ilyenkor. — Köszönöm az ily beszédeket. « Ez mind igen szép, csak hogy nem igen valószínű; a világnak esze-ágában sem lehet, hogy arra gondoljon, a mitől Staleno fél. Leander nem oly dúsgazdag, hogy egy szegény leánnyal való egybeke-lése különös föltűnést keltene; és végre is Kamilla jó ház-ból való, ha szegény is. Egyébiránt, ha Staleno kényszeritené, vagy legalább rábeszelné az ifjút, hogy vegye el a le-ányt, az egészen más volna; de hiszen Leander maga sürgeti a dolgot. Ő szereti választottját, s választottja is őt, s így az egé-szen nincs semmi föltűnő. Igaz ugyan, hogy Staleno-t mint szigoru erkölcsü embert ismerjük, ki semmit sem félt úgy, mint becsületét, s ezt lehetne fölhozni agyrémei mentegetésére, de több ok szól ellenük, mint mellettük. Hanem a felületes olvasó ezt aligha észreveszi, s így teljesen meg van róla győződve, hogy a sycophanta-cselen kívül nincs egyéb hátra. Persze hogy itt ismét az a kétség támad bennünk: mikép van az, hogy az öreg Staleno, ki a gonosz nyelvektől annyira fél, majdnem minden megfontolás nélkül oly dologba elegyedik, mely könnyen csütörtököt mondhat, s őt nagyon kétes színben tüntet-heti föl. Itt a lelkiismeretes gyám helyett egy kapzsi apát pompásan lehetne használni, s akkor a motivatio sokkal könnyebb és valószínűbb volna. Így a dolog vékony fonálon függ, mely azonban mégis erősebb a Trinummus-belinél. A sycophanta-cselben az öregek megnyugszanak, és elválnak. Philto útközben gyámfiával, Lelióval találkozik, és nekiesik, szidja, hogy tékozlásával magát is, hugát is tönkre tette, mert ennek most kérője akadt, de hozomány nélkül nem akarja elvenni. Nézetünk szerint ez hiba. A Trinummusban Lesbonicus szoros kapcsolatban van a cselekvénnyel: Philto ő hozzá fordul és az ő nyakassága veszélyezteti a frigy létrejöttét. Itt tehát Lesbonicus jelentékeny részese a drámai conflictusnak; — nem úgy a Schatzban. Itt a házasság ő miatta létre jöhetne, legfőlebb tudtán kívül akadályozhatná meg, ha t. i. az öregek ő miatta nem tudnának a hozomány dolgában határozni. De hiszen minden a rendes kerékvágás-ban van, a cselevény nyugodtan halad a kifejlés felé; Lelio itt egészen fölösleges, mert a cselekvésben nem vesz részt s pusztá említése is elég volna. Igen, de ha ő elmarad, akkor elmarad szolgája is, és vele néhány mulatságos jelenet. Ezt a költő nem akarhatta, azért az ifjút legalább egy vékony fonállal hozzá kellett kapcsolnia a cselekvényhez, és e vékony fonál Philto dorgálása. Igaz ugyan, hogy Philto izgatott állapotban van; Lelio láttára eszébe jut, hogy az ő tettei miatt kevésbe mult, hogy a házasság füstbe nem ment, s ebből lehet kifakadásait magyarázni. Igen de mért

hallgatja el az igazságot? mért mondja az ifjunak, hogy a házasságot ő rontotta el?

Lelio e szavakra gondolkodóba esik; segíteni akar a dolgon, s hogy hozományt adhasson hugának, szolgájától kér kölcsön pénzt azon elhatározással, hogy azután golyót röpit agyába. Szép jele a javulásnak! s Maskarillnak azért teljes igaza van, hogy urának odakölcsönzi — ki nem fizetett bérét. Ez a jelenet a legmulatságosabbak egyike a darabban, és Plautusnál nincs meg. Lelióknak most sincs mit tennie, mint hogy utolsó kis jószágát ajánlja föl Stalenónak, ki el is fogadja. Lett volna még egy fonál, melylyel Leliot szorosabban hozzá lehetett volna kötni a cselekvényhez, de ezt alább említjük meg.

A sycophanta-jelenet ugyanaz, mely a Trinummusban, csak hogy valószínűbbé van téve. Plautusnál nem tudjuk elképzelni, hogy ez a kalmár, ki kilencz vagy tiz évig volt távol, hogy eredhet saját háza előtt egy ily sycophantával beszédbe, a helyett, hogy gyermekei ölelésére sietne. Lessingnél ennek oka van; itt Anselmo nem mehet be a házába, mert barátja, miután megvette, bezáratta; s míg a kulcsokért mennek, ő unalmában elbeszélget a szemfényvesztővel; — ebben már semmi különös és valószínűtlen sincs.

Az apa visszatérével látszólag minden rendbe jött, s a házasságot semmi sem gátolhatja meg. Azonban ekkor új akadály merül föl: Anselmo egy külföldön elhalt barátjának megígérte, hogy leányát az ő fiához adja nőül, s így Leander elesnék Kamilla kezétől, ha ki nem derülne, hogy ő az elhalt barát fia. Most már csak az apa és a fiu kibékülése van hátra, s itt alkalmazhatta volna a költő a másik fonalat, melyet említettünk, t. i. Stalenót használva közvetítőül, ki elmondaná az apának, mily készséggel ajánlotta föl Lelio utolsó birtokát, hogy huga szerencséjét el ne rontsa, — s ezáltal birná az öreget békülékenységre. E helyett azonban a költő más eszközt használt, mely lélektanilag szintén helyes t. i. Maskarill az apa szívében részvétet kelt fia iránt, mire Lelio használva a kedvező pillanatot, bocsánatot kér és nyer.

Ha még egy rövid visszapillantást vetünk a két vigjátékra, röviden a következőkben foglalhatjuk össze a Lessing eszköztölte változtatásokat. Ő megtartotta ugyan a cselekvényt, *de szűkebb keretet, és több helyen szilárdabb alapot adott neki.* A két öreg alakjának összeolvasztása által nemcsak egy fölösleges személyt zárt ki, hanem eszközt is szerzett az olvasó érdekének fokozására a darab végén. Ezenkívül Kamilla leírása által, melyet Leander ajkairól hallunk, több érdeket adott a darabnak; mert igaza van Lessingnek, midőn a hamburgi Dramaturgia egy helyén így szól; „Sokkal in-

kább megszoktuk a két nem összekeverését, semhogy, ha az egyik teljesen hiányzik, valami ürességet ne éreznénk.»

A szép nem a *Schatz*-ból is ép úgy hiányzik, mint a *Trinummus*-ból, de az előbbiben legalább *beszélni* hallunk egy nőről, s ez a surrogátum is jobb a semminél.

Ifj. Szinnyi József.

AZ ARANYGYAPJAS VITÉZEK.¹⁾

(Orpheus Argonautika 890—1024. v.-ig)

Ahogy Aietesnek házát odahagyta titokban
 Medea, és megjött sietőleg az Argo hajóra,
 Akkor azonnal azon tündőnk, hogy nyomon utra
 Kelve, legott az aranygyapjat leszerezzük a fáról.
 Könnyü dolognak hittük igen, mert senki se sejté
 A roppant akadályt; noha itt vala még csakis a nagy
 Haddelhadd, mely még ezután elvégre reánk várt.
 Mert ime Aietes vára s a szende folyamnak előtte
 Roppant hosszú, kilenczöl kőfalak álltanak örül,
 900. Tornyokkal s faragott négyszegletü kőből emelve
 S hét bástyával futva körül; és rajta temérdek
 Három rézkapuszárny, melyeken fölül égre magaslik
 A falazat, bekerülve arany pártázatok által.
 A kapu félküszöbén állott lángszórva körösleg
 A tovanézó istenség maga, kit kapuőrző
 Artemis istennéven imád a kolchisi nemzet;
 Kit mind látni az embernek, mind hallani szörnyü,
 Hogyha olyan szerrel nem kérleli s áldozatokkal
 Milyennel maga birt a papnő Medea titkon
 910. Engesztelni, s együtt vele mind a kolchisi lányok.
 Egy honi lélek sem vala képes még behatolni
 E küszöbön soha is, nemhogy külföldi halandó;
 Mert az ijesztő istennő eltiltja, körösleg
 Tűzszemü örebeit dühösebben uszítva reája.
 Erre következik a háttérben a kőfal után egy
 Nagy liget, árnyékos fákkal zöldellve; közöttök
 Sűrű borostyánok, somfák és karcsu platánok.
 Ott alacsony gyökerekre borult és bújá növényzet,
 Asphodelos, Klymenos virul, illatozó Adiantos,

¹⁾ Orpheus Argonauticá-ja, melynek Szabó István által készített sikerült fordításából közlünk fent a nagyérdemü fordító ur szívességéből egy érdekes mutatót, az ismeretes Jasonmondást és az arany gyapju visszaszerzését adja elő állítólagos szerzőjének Orpheusnak, a vállalatt egy résztvevőjének, barátjához Musaeushoz intézett elbeszélése alakjában. Hogy e költemény, melyet a classicus ókor nem ismert, s melyet Suidas helytelenül Pisistratus kortársának, a Crotonbeli ifjabb Orpheusnak tulajdonított, a Kr. utáni negyedik századból való mai napság már elismert dolog.

920. A Thryon, és a Kypeiron, Aristereon, Anemone,
Horminon, Eirysimon, s az ibolyszemü Kyklamis, ugy
mint
Stöchas, Paionie, és a terebély Polyknemos,
Mandragoras, Polion, s hozzá a revés Diktamnos,
Jólszágoló Krokos, és a Kardamon és vele Kemos,
Smilax és a Chamaimelon, s a setétszinü Mekon,
Alkea és Panakes, meg a Karpason és Akoniton,
És sok egyéb mérges növény termései sorban.
Bent a sűrű liget közepén magasult ki az égnek
Egy tetemes bükkszáll, gyönyörű ágas bogas egy fa.
930. Ennek fűge sudar bogain kifeszítve körösleg
Egy nagy arany gyapju, melyet örize egy fene sárkány,
Rémes az embernek, kibeszéleni szörnyeteg állat.
Mert aranyos pikkely fedi, és a bükkfa deréknek
Törzsét végetlen gyűrűje tekercezi környül:
Réme az allagi Disnek, ama gyapjura ügyelvén,
Szüntelen és álmatlanul azt tapogatja, ijesztő
Két kancsal kékszinü szemét forgatva örökké.
Amde a mint tudunkra esett a szörnyü valóság
Munychie Hekate ²⁾) s a sárkány őrizetéről,
940. Amint mindeneket kijelent vala Medea nyiltan;
Most kiutat keresénk már a hihetetlen bajból,
S hogy mint kellene Agroterát ²⁾) megnyerni ügyünknek,
És közelíthetnénk a szörnyhöz, hogy leszerelve
A gyapjat, vele megtérhessünk drága hazánkba.
Itt Mopsos, ³⁾) ki tudós jóslásával érte ilyeshez
Mindenben, sürgölte az összes hősöket engem
Kérjenek ök, mielőtt a dologhoz kezdeni mernénk,
Engeszteljem az istennőt, s szelidítem a bestét.
Igy körülállva könyörgtenek ök nekem. Én nyomon intém
950. Aisonidést,¹⁾) és egyszersmind vele két legerősb hőst,
A lovagos Kastort s Polydeukes legjava öklészt,
S Ampykides Mopsost, befejezni sietni a munkát.
Engem a többi helyett egyedül maga Medea kísért.
Hogy pedig a tilos, istenies helyiségre jutottam,
Itten a sik földön háromszögü vermet üriték;
Erre boróka s aszu czédrustókéket, ezekhez
Szurós túskegyököt, valamint a gyászjegenyéről
Rözsét hordva, hamar máglyát hevenyeztem az árkon.
A tudományos Medea sok mindennemü büszert
960. Hoz vala illatozó titkos szekrénye zugából.
Én iziben bábut képeztem a rácsozat alján,
S a boglyára dobám; aztán áldozni siettem,
Három czenkeket ölve reá, feketéket egészen.

¹⁾ Diana ²⁾ az argonauták egyike ³⁾ Aeson fia, Iason.

- Majd meg Chalkanthost s Strutheiont vérbe kevertem,
 S Knekot és Schistét s az izetlen bolhafü zöldjét
 És vörös Anchusát és Chalkimot: ekkor ezekkel
 Megtöltvén az ebek bendőit, a fákra helyeztem.
 Vizvegyü zsengékkal körülöntém erre az árkot,
 Barnafakó köntöst ölték s döngetve a gyászos
 970. Érczet imádkoztam. Szavaimra hajoltak is egyben,
 Feltörvén örvényeiből az örömtelen ürnek,
 Tisiphone, az Alekto és a szörnyü Megaira,⁵⁾
 Szurkos aszu fáklyákkal ölő fényt szórva kezökben.
 Egyszeriben kigyuladt a gödör, ropogott a veszett láng
 Kormos gőzgomolyok kavarogtak a nagyszerü füsttel.
 Ekkor elótolakodtanak egyben a lángban Aisból⁶⁾
 Rémületes, bőszyt, bámúlatos iszonyu lények
 Mert az egyik vastermetü volt, kit a földi halandók
 Pandórának hívnak; együtt jöve fel vele tarkán
 980. A három fejü, szemnek iszony, mondhatlanul ádáz
 Tartari faj, Hekate: balvállából kiszaguldott
 Némi serényes mén; jobbján a veszett kutya látszék
 Bomlani; a közepén borzasztó termetü kigyó;
 Mind a két keziben villongó markolatos kard.
 Erre körüllejték kerekas karikában az árkot
 Pandora s Hekate;⁷⁾ s velök együtt roptak a Poenák.⁸⁾
 És ihol, Artemis őristennő földre bocsátá
 A fáklyát keziből s szemeit fölemelte az égnek.
 Hízeltettek az ebszolgák, az erős reteszek mind
 990. Felpattogtanak; egyszeriben feltárula a nagy
 Falkapu s a liget ott állott gyönyörűen előttünk.
 Erre beléptem a nyílt küszöbön; be utánam Aietes
 Medea lánya, mikényt Aison nagylelkü szülötte,
 És a Tyndaridák, valamint maga Mopsos ezekkel.
 Amint a gyönyörü bükk már közelebb vala hozzánk,
 És a Vendég Zeus⁹⁾ telepén szemeinkban az oltár;
 Itt a dühöncz sárkány végetlen hosszú tekercsét
 Megrázzván, fölemelte fejét s irtózatos arczát,
 És iszonyat füttyente, hogy elbődült bele a lég;
 1000. Jobbról és balról recsegének mind gyökerestül
 A megrendült fák: szétharsoga a vadon erdő.
 Engem s társaimat rémület szállt meg: egyetlen
 Egymaga volt rendületlen csak Medea köztünk.
 Mert bűvös gyökerek csipeteit böngésze nyugodtan.
 Ekkoron én is felhangoltam az isteni lantot,

⁵⁾ az Erinysek. ⁶⁾ az alvilágból, ⁷⁾ Perses és Asteria leánya, mystikus istennő, kit szokás volt varázslásnál felhívni; később azonosították Dianával, ki a. 939-ik v.-ben Munychie Hecate-nak van elnevezve; jelen helyünkön azonban különbözik tőle ⁸⁾ a büntetések, allegorizálva. ⁹⁾ az idegeneket és szökevényeket védő Jupiter, kinek Phryxos megmenekülése alkalmával oltárt szentelt.

És valamint a lant legalantabb húrja, úgy ajkam
 A legmélyebb és csak hallgatag éneket ömlé.
 Mert oda kértem az Álmot, az istenek emberek úrát
 Jönne s hatalmával birná meg az iszonyu sárkányt.
 1010. Szót fogadott nekem az, s hamar ott terem a Kytahon-
 ban; ¹⁰⁾)

S rögtön elaltatván amaz egynapi ¹¹⁾) emberiséget
 A szelek őrzőgő fuvalmit, a tengeri lázat,
 A csörgő patakok forrásait, a folyam árnját
 A vadat és madarat, s mindent a mi él, mozog és teng,
 Mindeneket betakar aranyos szárnyával egészen.
 És hogy a Kolchisiak viruló telekére leszállott,
 Mint a Halál, olyatén álm szökkente meg a bős
 Sárkánynak szemeit: kábultan a földön, elejté
 Hosszu nyakát a pikkelyezett tetemekre. Elámult
 1020. A látványra saját maga a bús Medea; s rögtön
 Ösztönözé nekibiztatván a levente Jásont,
 A fáról az aranygyapjat leteremteni. Hajlott
 Az s levevén a temérdek bőrt, el az Argo hajóhoz —
 A daliák megörültek igen, s kegyes isteneikhez
 Mind fölemelték a kezöket, kik székei mennyben.

Szabó István.

ESET-E AZ INDOEURÓPAI NOMINATIVUS?

Kedves barátom Emil!

Hogy én a Philologiai Közlönyt örömmel üdvözlöm s annak hű munkatársa leszek, azt előre is tudhattad; hisz jól emlékezel hogy ezelőtt másfél évvel a philologiai társaság közgyűlésén egy lándzsát törtem érdekében. Kétszeresen örvendek azonban látva az első füzetek érdekes tartalmát.

Mikor az első füzetet kezembe vettem, szemeim legelőször is mondattani értekezéseden akadtak meg, mert bár a magyar nyelvészettel csak mint dilettáns foglalkozom, de mint a class. philologia tanára erősen érzem hiányát és szükségét olyan tudományos magyar mondattannak, mely ne a latin nyelvtanok kaptájára legyen ütve.

Értekezésed olvasása közben azonban olyan oly tételre bukkantam, melyet szó nélkül nem hagyhatok; s úgy vélem, csak az ügy érdekében cselekszem, ha az ellenkező nézetet egész tárgyilagosan — nem polemiakép — előadom még pedig történelmi fejlődésében.

A kérdéses hely a 10. lapon áll s így hangzik: »A nominativus tulajdonkép nem is eset; nem fejez ki semmiféle

¹⁰⁾ Kolchisban, ¹¹⁾ halandó.

viszonyt, semmi egyéb csak fogalom-nevező, a fogalmat független voltában jelenti, azért is különösen a subjectum alakja. Hogy még is esetek közé számítjuk, csak oly formán van, mint a hogy az indogermán¹⁾ nyelvtan a semleges nemet is nemnek veszi, az az: eset azon ellentétnél fogva, melyben a többi esetekkel áll. Tekintélyül Krüger nyelvtanára (I. k. 45. §. 1. 2.) hivatkozol, egy nyelvtanra, mely bár mint gazdag adattár és a tények figyelmes és gondos jegyzéke igen becses, de a mely a nyelvtények magyarázatában legkevésbé sem lehet irányadó, teljesen elzárkózott lévén a nyelvtudomány haladása irányában. Talán elég volna e nyelvtannal szemben más nyelvtanok eltérő felfogására hivatkoznom, azonban czélszerűbbnek tartom a kérdés történelmét is vázolni. A *πῶσις* szó, mely *Plato* előtt talán épen nem található, grammatikai tárgyról legelőször *Aristotelesnél* fordul elő, a mennyire azt ma kimutathatjuk. *Aristoteles* azonban nemcsak abban az értelemben használja, melyben mi ma a casus szót, mert neki péld. *ὕγιατε, ὕγιανεῖ* szintén *πῶσεις*, csakhogy *π. ῥήματος* ellentétben a *πῶσεις ὀνόματος*-és *λόγου*-hoz; s általában minden a mondatban előforduló szóalak *πῶσις* a mennyiben valamely alapalaknak tekintett szóalaktól különbözik. Melyik azonban ezen alapalak? az nincs meghatározva. Ily körülmények közt különbözős dolognak tarthatná valaki azt fűrkészni valjon *Aristoteles* a nominativust *πῶσις*-nak tekintette-e vagy sem? A kérdés azonban érdekesebbé válik ha tekintettel vagyunk az *Analyt. priora* I. (35), 36 helyére hol *Aristoteles* a *πῶσις*-t nem csak az *ὄνομα*-tól hanem a *κλήσις*-től is megkülönbözteti.

Az idézett helyen ugyanis így szól: «*Ἄλλοι μὲν γὰρ θετέον καιρῶν καὶ χρόνον δέοντα καὶ θεόν, τὴν δὲ πρότασιν ληπτέον κατὰ τὴν τοῦ ὀνόματος πῶσιν. ἄλλω γὰρ ἰοῦτο λέγομεν κατὰ πάντων, ὅτι τοὺς μὲν ὄρους ἀεὶ θετέον κατὰ κλήσεις τῶν ὀνομάτων, οἷον ἄνθρωπος ἢ ἀγαθόν ἢ ἐναντία, οὐκ ἀνθρώπου ἢ ἀγαθοῦ ἢ ἐναντίων, τὰς δὲ προτάσεις ληπτέον κατὰ τὰς ἐκείνου πῶσεις ἢ γὰρ ὅτι τοῦτο, οἷον τὸ ἴσον, ἢ ὅτι τοῦτο, οἷον τὸ διπλάσιον, ἢ ὅτι τοῦτο, οἷον τὸ τρίτον ἢ ὅτι οὗτος, οἷον ὁ ἄνθρωπος ζῶον, ἢ εἴ πως ἄλλως πίπτει τοῖνομα κατὰ τὴν πρότασιν.*»

S én részemről bár mennyit hasonlítgatom össze s fontolgatom a *Lerschnél* (*Die Sprachphilosophie der Alten*. II. Bonn. 1840. 181—185. l.) *Schmidtnél* (*Beiträge zur Gesch. d. Grammatik d. Gr. u. d. Lat.* Halle 1868. 256—257. l.) *Steinthalnál* (*Gesch. d. Sprachwiss. b. d. Gr. u. R.* Berlin 1863. 258—262. l.) *Aristoteles* műveiből idézett helyeket, csak úgy magyarázhatom meg magamnak valamennyit, ha a tulajdon-

¹⁾ Ideje volna ezt a határozottan helytelen elnevezést végkép elvetni s helyette a valamit mondó »indoeurópai« nevet használni, melyet maga Bopp is rendszeresen használt volt.

képi nevezőt azaz a dolognak minden viszonyításon kívül álló elnevezését *ζησις*-nek, ellenben a mondatban álló, tehát a *már eo ipso viszonyított* megnevezést *πῶσις*-nak tekintetem Aristotelesszel épen úgy mint a genitivust, dativust és accusativust. (V. ö. *Hübschmann* zur Casuslehre. München 1875. 4—5. lapon, ki *Schömann* nak Höfer Zeitschr. f. d. Wissensch. d. Sprache. I. II. köteteire is hivatkozik, melyek azonban itt nincsenek meg). Aristoteles a nagy bölcs igen jól érezte annak szükségét hogy a fogalom megnevezését in se, az *ὄνομα ὀριστον*-t megkülönböztesse az *ὄνομα*-nak azon alakjától, melylyel az a mondatban péld. mint alany, szóval viszonyítva az igéhez előfordul, s ezt — erős hitem és meggyőződése szerint — épen úgy *πῶσις*-nak tekintette, mint a többi, később úgy nevezett casus obliquust. Ezen felfogásomban legkevesebb sem zavar a Poetica 20. fejezete, hol ez áll: »πῶσις δ' ἐστὶν ὀνόματος ἢ ὀήματος ἢ μὲν τὸ κατὰ τὸ τοῦτου ἢ τοῦτιοι σημαίνον καὶ ὅσα τριαῦτα, ἢ δὲ κατὰ τὸ ἐνὶ τῷ πολλοῖς, οἷον ἀνθρώποι ἢ ἀνθρώπων, ἢ δὲ κατὰ τὰ ὑποκειμένα, οἷον κατ' ἐρώτεσιν ἐπίταξιν.« Eltekintve ugyanis attól hogy az egész Poetika rendkívül rongált állapotban maradt reánk s hogy épen ezen 20. fejezet — ha mindjárt nem is akarjuk mint nem valódit elvetni — igen sok roncsolást mutat: részemről nem látom be hogyan hozhatta volna Aristoteles a szám példájául épen a két nominativust fel akkor, ha az előbbiben a nominativust a *πῶσις* sorából kizárja vala. S épen ennek megfontolása kényszerít arra, hogy eltérjek olyan kitűnő Aristotelesmagyarázók véleményétől, minők *Waitz* (Organ. I. 329.) *Vahlen* Beiträge zu Arist. Poetik III. f. 239. l. a bécsi akadémia értekezései I. VI. kötetében 1867.) *Susemihl* (Arist. über d. Dichtkunst. 2. kiad. Lipcse. 1874.) és mások.

Míg azonban Aristotelesnél a grammatikai oldal alárendelt, addig a *stoikusok* épen a grammatikai terminologia megalkotásával szereztek érdemeket, s ők voltak az elsők kik nemcsak hogy a *πῶσις* jelentését az *ὄνομα*-ra szorították, hanem az egyes *πῶσις*-okat el is nevezték ¹⁾ s a nominativust mint *πῶσις ὀρίστη*-t vagy *ἐπίθετα*-t ellentétbe helyezték a többi *πῶσις πλάγαι*-jal. Itt kezdődik az egész időnkig tartó szellemi harcz a felett: valjon a nominativus valódi casus-e vagy sem? mire aztán az összehasonlító nyelvtudomány *végérvényes* választ adott.

A *peripatetikusok* ugyanis mesteröknek, Aristotelesnek, egyes nyilatkozataiból (péld. *περὶ ἐρμημείας* 2.) egyoldaluan kiindulva ²⁾ a nominativust mint *ὄνομα*-t határozott ellentétbe

¹⁾ Talán Chrysippos volt az első *περὶ τῶν πέντε πῶσεων* című művében. Diogen. Laert. VII. 192.

²⁾ Leo Magent. ad Arist. de interp. p. 104.

helyezték a πτώσειζ-hez, úgy okoskodván: hogy míg emezek ép azért πτώσειζ mert a nominativustól elestek, addig a nominativus semmitől sem esett el. (Igy mondja Ammonius p. 104. »τὰς μὲν ἄλλας τέσσαρας εἰκότως λέγομεν πτώσειζ διὰ τὸ πεπτωκέναι ἀπὸ τῆς εὐθείας, τὴν δὲ εὐθείαν κατὰ τίνα λόγον πτώσειν ὀνομάζειν δίκαιον ὡς ἀπὸ τίνος πεσοῦσαν; δῆλον γὰρ, ὅτι πάσαν πτώσειν ἀπὸ τίνος ἀνωτέρω τεταγμένον γίνεσθαι προσηκει.«) A *stoikusok* ellenben azt állították, hogy a nominativus is eset, mert »ἀπὸ τοῦ νοήματος τοῦ ἐν τῇ ψυχῇ καὶ αὐτῇ πέπτωκεν.« Ammonius l. c.

S míg a peripatetikusok a nominativust a sík lapra függélyesen felállított író eszközhöz γραφεῖον hasonlították mint ὀρθή-t, melyből a többi esetek elhajlás (κλίσις, declinatio) által keletkeztek mint πλάγιοι πτώσειζ: addig a stoikusok az író eszközt felülről ejtetik le úgy, hogy függélyesen esve függélyesen megálljon a síkon.

A kérdés lényege a körül fordul meg: honnan ejtetik a stoikusok az ὅ nominativus casusukat? (Καθὸ γὰρ πέπτωκεν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ εἰς ἰδιώτητα, ὀνομάζεται πτώσειζ. Bekker Anecd. p. 861. εἰ ὀρθή, πῶς πτώσειζ; ὅτι πέπτωκεν ἐκ τοῦ ἄσωμάτου καὶ γενησοῦ εἰς τὸ εἰδικόν.) Erre a tudósoktól különböző választ kapunk. Schoemann a »der Begriff des jedesmal bezeichneten Gegenstandes«-t tekinti a casusok forrásának; Steintal szerint »es scheint, als hätte man die einzelnen Nomina als die einzelnen Verwirklichungen, πτώσειζ, des allgemeinen intelligibeln Nomens angesehen«. E kérdés azonban még behatóbb vizsgálatot igényel.

Az *alexandriai grammatikusok* közt *Dionysius Thrax* — kitől az első nyelvtani kézikönyvet birjuk — a nominativust az öt eset közé számítja. Nála találjuk az ὀνομαστικῆ elnevezést is először (az ὀρθή és εὐθεία mellett), melynek a latin nominativus fordítása, s mely azon téves nézet kifolyása, hogy a nominativus a tárgyakat csak megnevezi.

Az ó kor legkitünőbb nyelvtan írója *Apollonius Dyscolus*, kinek művei mondhatjuk alapját teszik az összes grammatikai irodalomnak a jelen századig. Az esetekről irt külön műve ugyan elveszett, de fennmaradt becses *Syntaxisa* s abban (III. 32.) az eseteknek szánt rész. Apollonius tekintélye számos téves tanítást hagyott reánk az öt vakon utánczó római grammatikusok után. Így többik közt azon nézetet hogy az esetek sorrendje természetszerű, s hogy az alanyeset nem valódi eset. (Cramer Anecd. Oxon. IV. 329. Ἄπ. δὲ ἐν τῷ περὶ πτώσεων φησιν, ὅτι οὐ χωρῶς καλεῖται ἢ εὐθεῖα πτώσειζ, ἀλλὰ καταχρηστικῶς: és Synt. IV. 11. τῇ εὐθείᾳ ἔτι ἀπώτερη οἴση.) Ezen okoskodásainak azonban önmaga a gyakorlatban ellent mond, a mikor a nominativust úgy tünteti fel mint a cselekvő személy esetét, mint azon esetet mely

az igével való összeköttetésében az ἐνεργεια-t foglalja magában, ellentétben a casus obliquusszal, melynek πάθος az osztályrésze (péld. Λοῦσίτος ἔτυψε Θέωνα, II. 25. I. 41.); mikor az εὐθεία-t és az αἰτιατική-t egymással szembe teszi: τὰ μετείληχότα πρόσωπα τοῦ πάθματος, τὸ ἐνεργοῦν πρόσωπον, ὁ δόσας; ὁ παθών, ὁ τὸ πάθος ἀναδεχόμενος, ὁ τὴν ἐξ εὐθείας ἐνεργητικὴν διάθεσιν ἀναδεχόμενος.

A byzanti grammatikusok egészen véve ujat nem sokat mondtak, a nominativusra vonatkozólag pedig épen nem. Így *Choeroboscus* a nominativust csak *καταχρηστικῶς* tartja esetnek; *Glycas* szerint épen csak megnevezi a tárgyat; *Maximus Planudes* (a localis elmélet első alapítója) és *Theodorus Gaza*, a nominativust szintén nem tartják valódi esetnek, míg *Lascaris* bár *κατὰ τὸν δεινόν Ἀπολλώνιον* dolgozott, az alany esetet (*προσώπου ἐνεργοῦντος*) a cselekvő személy esetének mondja.

Ép oly keveset mondhatunk a római grammatikusokról, kik majdnem kivétel nélkül mindent a görögöktől vettek át *Varro*, kinél először találjuk a nominandi casus vagy nominativus elnevezést, *a reánk maradt részekben* közelebből nem nyilatkozik. Ép oly kevésé *Quintilianus* és *Gellius*. A későbbi nyelvtanirók pedig legnagyobb részben csak »abusive« tekintik casusnak az alanyesetet. Így *Charisius*, *Diomedes*, *Priscianus*. Mások péld. *Consentius* (Keilnál V. köt. 350. l.) valódi s a többiekkel egyenlő jogosultságu és tulajdonságu esetnek mondják. Ujat azonban sem az egyik, sem a másik nézet mellett nem hoznak fel.

A tudományok ujja születése után a szellemdús *Julius Caesar Scaliger* az első, ki *De causis linguae Latinae libri XIII.* című művében (Lugduni 1540. és többször, előttem a genfi 1580. kiadás fekszik) tárgyalja e kérdést a negyedik könyv 80. fejezetében. Először is bírálat alá veszi a nyelvtaniróktól felállított meghatározását az esetnek s azt elvetvén, mint »terminationis affectus diversus a prima impositione«-t állapítja meg. E meghatározásból kiindulva ellentmond azoknak, kik a nominativust is esetnek tartják quia a mente caderet imponentis, mert akkor valamennyi beszédrész péld. heu is casus volna. Azoknak sincs igazuk kik azért tartják a rectust esetnek quia a generali cadunt nomine, mert ugyan mi az a nomen generale? hogy lehet az, hogy a species a genustól essék? Akkor az igeidők is esetek volnának. Továbbá: »Alii subtilissime dixere, Rectum esse Casum, quoniam ipse est qui cadit, cum desinit esse Rectus, et fit Casus«, ámde kérdi: »Rectus ante quam cadat, Casusne sit? si est casus ante quam cadat, ergo sine causa, id est sine mutatione et flexione erunt obliqui casus. Sin hi casus sunt, ille non fuit: mutatum enim non est idem«. Végre mások szerint: »eundem esse posse et Rectum et Casum, quia stylus

e manu postquam cecidit, rectus adhuc est«. Ámde ezek összehavarrják a recta = εὐθεία és erecta = ὀρθή fogalmakat. »Rectae ratio est a partibus, ne extremorum tenorem egrediantur: nam qui sic definiunt, Brevissima extensio, per proprium, non per essentiam definivere. Erectae autem ratio est a situ, et relatione universitatis: cuius scilicet partes extremae non egrediuntur lineam mundi perpendicularem. Ita etiam curvus stilus poterit erectus esse, et stilus rectus, iacens: opponitur enim Recto Obliquum, Erecto autem Jacens... Hinc Nominativum vocabimus εὐθείων Rectum, quia breuissima nominis extensio est: ut linea recta: ὀρθήν autem, quia stat: neque dum flexa est; erectum dicas, si lubet. Caeteras autem partes inflexi nominis, a Recto quidem Obliquas, ab Erecto autem casus. Sed rectius fiat, ut obliquorum nomen omittas: nullo enim modo potest competere ratio curvitatatis.» Mint látjuk nem egy találó megjegyzés e bíráló sorokban, melyek azomban a földolgra nézve ép oly keveset lenditettek mint *Sanctius*, ki e század kezdetéig majdnem kizárólag befolyásolta a nyelvtanirodalmat. *Sanctius* az ő *Minerva*-jában (Salamanca 1587. és többször; előttem a *Perizonius*féle negyedik kiadás fekszik, Amstelaedami 1714.) megemlékezik a régiekről, meg *Scaligerről*, saját nézetét pedig a következőkben adja I. k. 6. fej. In omni porro nomine natura sex partes constituit: »Primum ipsam nomenclaturam, cui merito datus est Rectus, qui vere Nomen est; reliqui enim, ut censet *Aristoteles*, non sunt Nomina, sed Casus Nominis«, és előbb: »Rectum . . . voce largius communicata, Casum etiam appellari.«

Vossius G. I. de arte grammatica I. VII. című jeles, s még ma is becses művében (Amsterd. 1634. én a második 1662-iki kiadást használok) a III. k. 45. fejezetének végéfelé így ír: »Quaeritur praeterea, an nominativus quoque recte proprieque casus dicatur. Sane si casus ex eo nomen indepti sunt, quod a recto cadunt: rectus nonnisi *καταχηριστῶς* dicitur casus. Sed magis mihi fit verisimile, casus *μεταφορικῶς* vocari deversum vocis exitum, quod in has, vel illas syllabas, nomen aut verbum, quasi cadat: quod si est. rectus non minus casus erit, quam obliqui.«

A következő nyelvtaniróknál a kérdés mindinkább feladásba megy; rendszeren felsorolják az eseteket, köztök a nominativust is észrevétel nélkül mint nominandi casust; legfeljebb hogy egyik-másik azt a megjegyzést is teszi: abusive dicitur casus. *Scaligernek*, *Sanctiusnak* és *Vossiusnak* tekintélye uralkodik egész a mult századnak végéig, s e tekintélyt a legtöbben vakon követik. De még a legjelesebbek, mint péld. *Ruddimann* Institutiones Grammaticae Latinae (Edinburg 1725. és 1731. 2 k. én *Stallbaum* kiadását bírom

Lipcse 1823) I. k. 42—43. lapon sem mondanak semmi érdemlegest. Többekkel megismertet Michelsen Konrád: Zur Philosophie der Grammatik. I. B. Die lateinische Casuslehre. Berlin 1843, 96—101. lapon a 124. jegyzetben.¹⁾

Csak egyetlen egy nyelvtanítónak nézetét akarom még felhozni, a sokat hányatott E. J. A. *Seyfert*-ét, ki »auf Geschichte und Kritik gegründete lateinische Sprachlehre in fünf Bändchen, Brandenburg 1798 — 1802« című bár zavaros, de sok talpraesett megfigyelést és észrevételt tartalmazó művének II. köt. 59. 60. lapjain következő figyelemre méltó nyilatkozatot teszi: »Casus welcher auch Positio hiess, ist eine solche Hinstellung eines in seinen Sylben veränderten oder auch unveränderten Nominis substantivi, welche irgend ein zufälliges Verhältniss einer Sache gegen andere zu bezeichnen pflegt. Selbst die Grundbenennung, womit man auch ausser einem Spruch, eine Sache schlecht weg, ohne Verhältniss gegen andere bezeichnen kann, bleibt ein Casus oder Positio, weil die damit bezeichnete Sache bey der durch Worte geschehenen Zusammenstellung mit anderen Sachen, in ein gewisses zufälliges Verhältniss gegen dieselben, so wie diese gegen sie, gesetzt wird, wornach sich auch die beyderseitigen Benennungen, als Zeichen derselben, genau richten.« Mily közel járt az igazsághoz!

Uj lendületet adott a grammatikának a kitűnő philologus *Hermann* Gottfried De emendanda ratione Graecae grammaticae pars prima. Lipsiae 1801. (több nem jelent meg) című művében, mely bár az által, hogy a nyelvtani és logikai categoriákat azonosoknak veszi, s a Kantféle philosophia segélyével igyekszik a nyelvtörvényeket magyarázni — alapjában el van hibázva, de negatív részeiben ma is hasznavehető dolgokat tartalmaz, s közvetve a grammaticai tanulmányoknak lendületet adott. Hogy ezen irány szerint a nominativus nem lehetett eset, az világos, és *Hermann* (I. II. c. 8. 139. lap.) róla így szól: »Igitur primum quaeque notio, quae aliquo nomine comprehensa est, nuda per se cogitari potest. Isque modus exprimitur casu Nominativo, quo nihil nisi ipsa nominis notio, eaque omnis relationis expers, indicatur.« Így az ugynevezett philosophiai nyelvtan hívei mind.

Ép oly természetes az is, hogy a nagy befolyásnak örvendő localis elmélet szerint sem lehetett a nominativus eset, mit *Wüllner* (Die Bedeutung der sprachlichen Casus und Modi. Münster, 1827. 4. lap.) világosan kimond, mig *Hartung*

¹⁾ Nem mulaszthatom el itt olvasóim figyelmét két érdekes műre felhívni: *Michelsen* Historische Übersicht des Studiums der lateinischen Grammatik sat. Hamburg 1837. és *Rumpel* Theod. Die Casuslehre in besonderer Beziehung auf die griech. Sprache dargestellt. Halle 1845. egy fájdalom nem eléggé méltányolt jeles mű, mely 1—61. lapjain a nyelvtan történelmi fejlődését tárgyalja.

(Ueber die Casus, ihre Bildung und Bedeutung in der griech. u. latein. Sprache. Erlangen, 1831.) annyira magától értetődőnek tekinti, hogy meg sem említi. Ezen localis elméletet legnagyobb szerencsével és sikerrel czáfolta Rumpel Th. részint a már idézett művében, részint a gütersloh-i gymnasium 1866-iki értesítőjében (3—25. lap.) »Zur Casustheorie«.

A nominativus kérdését végérvényesen eldöntötte az összehasonlító nyelvtudomány, névszerint annak megalapítója *Bopp* Ferencz, midőn világosan kimutatta az alanyesetnek viszonyát a névtőhöz vagy törzsökhöz. Ma már semmi kétség hogy maga a fogalom megnevezése a töben van adva, az ember mint fogalmi *ἄνθρωπο* (*ἄνθρωπο-γένος*, *ἄνθρωπόμοτος* sat.), ellenben a nominativus *ἄνθρωπος*; az az ígével viszonyított ember. Az a rag. suffixum, melyet a nevező eset feltüntet, képezi az alany esetét (den Casus des Subjectes). Mint-hogy a pusztá névtű a legtöbb esetben magában azaz változatlanul nem fordulhat elő; és mert a pusztá fogalmak jelölése, a philosophiai nyelvet kivéve, nem könnyen fordul elő, természetes hogy a nominativus egyszersmind a megnevezés esete vagy alakja is, de ez csak második sorban.

Igy végre a hosszú ideig nyílt kérdés, végre minden tekintetben kielégítő megoldást nyert, s ma már a jelesebb nyelvtanítók és nyelvtudósok kivétel nélkül az indóeurópai nominativust valóságos esetnek, az ige és névszó közötti legegyszerűbb viszony esetének, az alany esetének tekintik. Így hogy többeket ne említek: *Billroth* (§§. 50. 178.), *Weissenborn* (Synt. d. lat. Spr.) *Michelsen*, *Madvig*, *Rumpel* (92. 126. 1) *Kühner* (az újabb kiadásaiban, névleg Ausführliche Grammatik der Griech. Sprache. 2 Aufl. II. Th. I. Abth. Hannover 1870. 249. s köv. lapj.) *Westphal*, *Curtius* G., *Müller-Lattmann*, s általában az összehasonlító nyelvtudomány hívei és tisztelői kivétel nélkül.

A magyar nominativussal természetesen máskép áll a dolog, az a névtővel azonos s mint ilyen valóságos nevező. De ezt nem feszegetem, megemlékezve a sutor ne ultra crepidamról.

Most pedig vállalatoknak szép jövőt kívánva, kelleténél talán hosszabbra nyúlt cikkemet bezárom.

Kolozsvárt, 1877. márczius 28.

Igaz barátod
Szamosi János.

H A Z A I I R O D A L O M.

Arab nyelvtan, olvasmányokkal és szótárral, tekintettel a főbb sémi nyelvágakra és az élő nyelvre, írta Dr. Hatala Péter. Budapesten, nyomtatott a magyar k. tud. egyetemi könyvnyomdában. 1877. VIII. 150. 1. Ára 2 frt.

Magyar nyelven írott arab nyelvtan eddigelő nem volt, a jelen munka az első. A következő sorokban adjuk vázlatos ismertetését. Szerző a nyelvtani részt dolgozta ki leg bővebben, az majdnem nyolczadfél ivre terjed; a *syntaxis* és az *olvasmányok* »külső körülmények miatt« — mint a Bevezetésben olvassuk, rövidebbek lettek. A szűkebb térre szorított olvasmányokra vonatkozó szótár anyaga egy ivnél többre terjed, minek oka az, hogy nem csak a szövegben előforduló szóalakok vannak feljegyezve, hanem maga a gyök, főbb leszármazásaival s alakjaival, azon kívül összehasonlítólag a héber, szir, khald szavak is. A *szókötési* rész, csak a lényegesebb a kezdőre nézve nehezebb alakulásokat ismerteti s megfelelő példákkal illusztrálja, tekintettel a rokon dialectusokra is. A fősulyt szerző a nyelvtani részre fektette; de azért mint a Bevezetésben mondja is, az egész elegendő tudomást nyújt bármily szöveg olvasásához. És a nyelvtani rész csakugyan lehetőleg teljes is. Az arabot e nyelvtan, a főbb sémi ágakra, — héber, szir, khald, asszir, — és az élő arab nyelvre való tekintettel tárgyalja, s eként a sémi nyelvcsalád benső fejlődésének történeti vázlatát adja. Szerző azon nézetből indul ki, hogy tudományosan, csak is így kell az arab nyelvet tanulmányozni. A rokon dialectusokból lehet az arab nyelvet jól megérteni s viszont az arabból amazokat. Főleg a héber és az új arab összevetéssel egymással, s vonatkoztatással az ó-arabra. Szerző ezen alapeszmét minden paragrafushnál érvényesítette, de csak a biztos, vagy biztosb eredmények körében maradt, — az olvasót értesíti a tudományos kutatás jelen állapotáról, anélkül hogy a pozitív beigazolásán túl. — ily munka keretébe nem is tartozó hypothesisek bírálatába ereszkednék. — Az arab nyelvnek ily összehasonlító keretben való tárgyalását külföldi Grammatikákban ez idő szerint hasztalan keressük. *Casparinak* legújabb, IV-ik kiadás 1876-ban s *Müller* által átdolgozott arab Grammatikája is, kizárólagosan az arab nyelvet tárgyalja, a legkisebb vonatkozás nélkül a rokon dialectusokra: A *héber* nyelvet illetőleg: *Rödiger*, héber nyelvtana XXI-ik kiadás 1872. tett kísérletet az összehasonlítás terén. — A grammatikai anyag berendezésénél szerző a hangtani szakasz után, az alaktanban első helyen tárgyalja a *noment*, eredetét, le-

származásait, azután a pronoment, teljesen, s a numeráliákat, — ezek után áttér az igékre, végre a praepositiókra sat. *Caspari* Grammatikája, az alaktanban először a személyes névmást ismerteti, utánna rögtön az igét tárgyalja, majd a noment, ezután a többi pronoment, a numeráliákat, végül a partikulákat, sat. — *Petermann* — Gr. Arab. 1870. pedig szokásosan a pronomennel kezdi az alaktant, nyomban az igékről szól, s végül nomenről, sat. értekezik. Szerző azzal igazolja felfogását, hogy a sémi nyelvekben a nomennek van elsőbbsége a genus foem. és a numerus plur. és dualis az igében, a nomen mintájára képződtek s ezek a verbumnak a nomen-neli összefüggését maiglan is tanusítják; a *pronomeni* az igeszemély és szám képzésénél is oly szerepű, hogy tárgyalatásának okvetlenül megkell előznie az ige tárgyalatását. A *gyenge tösek*, — *Elif, vav, Je*, gyöküek — tárgyalása is, eltérő *Petermann*tól s *Caspari*tól; az előbbi, a pronomenek előtt, a Hangtanban tárgyalja azokat, mi azért nem helyeselhethő, mert a tárgyalás feltételezi az összes, nomenre s verbumra vonatkozó alaktan ismeretét, mely csak a következő lapokon fordul elő; *Caspari*nál a tárgyalás nem oly abstract, s nem oly igazolhatlan prolepsis mint *Petermann*nál, sőt ellenkezőleg nagyon is aprózott, az áttekintést igen megnehezítő, fölösleges eldarabolás, szétforgácsolás. Szerző, azon elvet tartva szem előtt, hogy a gyenge tök a heterogén vocalisok szomszédságában akár közvetlen előttök legyen e vocalis, akár sajátjuk, — a heterogén vocalisok által assimiláltatnak, s egyéb módosulásokat is szenvednek — a nomennél is, a verbumnál is úgy tárgyalta az anyagot, hogy a prolepsiseket is lehetőleg elkerülje s a kellő specificatio mellett, az áttekintés könnyüésege hátrányt ne szenvedjen.

A kiállítás az egyetemi-nyomdának becsületére válik. A sajtóhibák is, a nagyobbak, feljegyezzék; kisebbeket, minő pl. a szótárban a keszrés elifnek egy huzás helyett kettővel történt szedése, az olvasó is könnyen kijavít. $x-y$.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Mauricii Hauptii opuscula. (Vol. I. 1875, praefixa est Hauptii imago aeri incisa, 406. l.; vol. II 1876. VI. 520. l.; III. (pars prior & posterior) 1876. (III. 671. l.) Ára 38 márka.

Willamovits-Moellendorf Ulrik, a greifswaldi egyetemen a cl. philologia tanára, vállalkozott azon hálás munkára, hogy Hauptnak a cl. philológiára vonatkozó kisebb értekezéseit a philologus világ számára összegyűjtve 3 kötetben kiadta. Az első kötet homloklapját a kitünő cl. philologus és germanista

sikerült arczképe disziti, mit bizonyára minden volt tanítványa édes visszaemlékezéssel szemlél. A 3-ik kötethez igen kitűnő indexek vannak csatolva, melyek az opusculák kiaknázását nagyban könnyítik.

Haupt Móríc *Hermann Gottfriednek* egyik legjelentősebb tanítványa volt (egyszersmind veje is volt), 13 évig (1837—50.) a lipcsei, 20 évig (1854—74.) a berlini egyetemen mint a class. philologia tanára működven, vonzó szakbuzgal-mával avatos és jól iskolázott ifju philologus nemzedéket teremtett.

Irataiban s még inkább egyetemi előadásáiban, (melyeknek legnagyobb részét én is szerencsés voltam az 1864—1868-dik években hallgathatni) melyek leginkább a görög tragikusokat, Homért, Horátiust, Tibullust, Catullust, Propertiust, Plautust, Theocritust tüzetesen tárgyalták (mindegyik auctort 4 órás heti collegiumban), — irataiban s előadásáiban mondom — ritka tapintatos és biztos módszert, (világos és praegnans rövid előadást) széleskörű tudományossággal és olvasottsággal egyesített; a görög és latin irodalom minden egyes szakát behatóan tanulmányozta és ismerte, s mindegyiknek kritikai tárgyalásánál helyes szempontokból indult ki; kritikai termékeit ragyogó, módszeresen iskolázott divinatori tehetsége halhatatlan bájjal önti el. A ki helyes és biztos philologiai módszert akar elsajátítani: csak Haupthoz forduljon; nem fogja megbánni. Az 1854-ik évtől kezdve, a mikor is elfoglalta berlini tanszékét, egészen 1874-ig, halála éveig, (az előbbi években Boeckh Lachmannal felváltva szokták volt ezt tenni) mindig ő írta a félévi egyetemi leczkerend elé a latin nyelven irt *prooemium*-ot, melyben rendszeren egyik-másik görög és latin írónak valamely kérdéses helyét tárgyalta, mindig *mintaszerű* kritikai és exegetikai avatottsággal.

A következő sorokban röviden felsorolom a *három* kötet legfontosabb értekezéseit; ugysis minden classikai philologus sietni fóg, az egyes értekezéseket beható tanulmányozása tárgyává tenni, a mennyiben t. i. azokat még nem ismerné.

Az első kötetnek 1—72. lapjain már az 1837-ben megjelent igen jelentékeny »*Quaestiones Catullianae*«, 73—143. lapjain pedig az 1841-ben világot látott »*Observationes criticae*« vannak újra közölve, mert kész példányaik rég elfogytak és még mindig igen keresettek. Ezután következnek *Miscellák* a »*Rheinisches Museum*« és »*Philologus*« legkorábbi évfolyamaiból, továbbá Hauptnak a szász kir. tudományos társulat tudósítványaiban megjelent munkái (148—314 l.) és utolsó lipcsei műve, az »*Epicedion Drusi*«-nak beható kiadása, mely megjelent 1849-ben (315—357. l.); bezárja az első kötetet »*De carminibus bucolicis Calpurnii et Nemesiani*«-féle

értekezés (358—406. l.), melylyel 1854-ben berlini tanszékét elfoglalta, s mely egyike mintaszerű alkotásainak.

A *második* kötet tartalmazza a berlini egyetem félszázados jubilaeumára készült meghívó iratát (Sacrorum universitatis litterariae celebrandorum indictio, 12—25. l.), melyből Haupt szigoruan tudományos jelleme leginkább kitünik; továbbá azon 42 értekezést, melyek az 1854-dik téli félévtől egészen az 1874-dik téli félévig a berlini egyetem latin leczke-rendjeiben megjelentek (26—520 l.). Mily éles elmével, mily tudománnyal tárgyalvák itt a legkülömbözőbb classikusok egyes helyei! S a mi fő: úgy összefüggnek ezek, önállóságuk mellett is, egyetemi előadásaival, hogy az ember mintegy visszaképzeli magát Haupt előadási termébe, hol ő a hyperkritikát, a kritikus rögeszméken kérődző pedans tudósokat kiméretlen igazsággal ostorozza, s honnan hatalmas személyisége mindenkor emelő lelkes emlékezettel lebeg vissza egykori tanítványainak emlékébe. Tárgyalvák ezen prooemiumokban Propertius, Catullus, Gellius, Plautus, Callimachus, Vergilius, Epicharmus, Ovidius, Aristophanes, Euripides, Seneca, Sophocles, Theocritus, Fronto, Cicero, Ammianus és számos más írók különféle vitás helyei.

A *harmadik* kötet első fele Hauptnak a berlini tudományos akadémiában tartott beszédeit és értekezéseit közli, melyek nagy részben most látnak először világot *Személyes* érdekűek: 1854. július 6-án tartott beköszöntő beszéde (1—4. lap.), Grimm Jakob fölötti emlékbeszéde 1864. július 7-én (164—201. lap.), valamint a *Meineke* és *Bekker Immanuel* fölöttiek 1871. jul. 6-án (228—249. l.), ugyszinte Bonitz Hermannhoz intézett üdvözlő beszéde rendes taggá választása alkalmából (264—268. l.); nemkülömben érdekesek Nagy Frigyes és Leibnitz felett tartott beszédei. Igen fontos még ebben az értekezése a Horatius költeményeinek kritikája felett (42—62. l.); itt otthonosnak érzi magát, mert a jelenkori philologusok között Haupt volt Horatiusnak egyik legalaposabb magyarázója és kritikusa. Saját tapasztalatomból állithatom, miszerint Hauptnak Horatius satirái, levelei, ódái fölötti előadásai rendkívül kedveltek és látogatottak voltak. Haupt úgy otthon volt Horatius műveiben, hogy egymást érték ajkáról az éleselmű, finom kritikai és exegetikai irányeszmék és megjegyzések. Jellemzi tudósunkat, hogy *felelte* sokat *publikálni* épen nem volt szokása, a mint ezt már a német tudósoknál már megszoktuk; és ha ezt tette, lehetőleg praecisre és tömörre vonta össze a közlendőt; a részletes felvilágosítást szóbelileg eszközölte, feledhetlen előadásai közben. (Ebben megegyezik Lachmannal, ki meghitt barátja volt.) Ha H. irodalmi tevékenységét akarjuk teljesen méltatni: mindig okvetlenül mint lényegesen kiegészítő képre

reflectálnunk kell előadásainak fellángoló erejére és az azok által elért hatására. — A 3-ik kötet ezen *első* részében találjuk még akadémiai értekezései között a »Culex« és »Ciris« szövegén eszközölt javításait 1858-ból (62—89. l.). Bentley Rikárd 6 levelét (1860-ból, 89—108. l.), P. Papinius Statius költeményeihez irt adalékait (1861-ből, 126—137. l.), s újra a »Culex« és »Ciris« szövegének javításait (1873-ból, 258—264. l.) — A *harmadik* kötet *második* fele jobbára apró értekezések, analekták, Miscellákból, végre conjecturáiból áll (274—641. l.), melyek a berlini philol. folyóiratban, a »Hermes«-ben jelentek meg, s melyek az élelsemű megjegyzések gazdag tárházát nyújtják.

El nem mulaszthatom ezen fölötte becses opusculáknak beható tanulmányát minden philologusnak melegen szívére kötni.

Dr. Bászel Aurél.

VEGYES APRÓSÁGOK.

— Hírek a görög világból. (Dodóna fölfedezése. — Praxiteles szobra Olympiában. — Koraisz Adamantinosz hamvai — A nevelés barátainak társulata Thessaloniceában. — Cyprusi érmek. — Misztriotisz Platója. — Az Odyssea hang-sulyozó versekben. — Smyrnai tanulmány. — Paparhigópulusz története. — Dante pokla görögül. — Shakespeare három tragoediája görögül.)

Karapánosz Konstantin, a ki több évig a Konstantinápolyban fönálló *Φιλολογικὸς Σύλλογος* elnöke volt, ásatásokkal foglalkozván Epirusban, megtalálta Dodóna városát, a legrégebb görög jósdahelyet, melyet már számosan hiába keresték vala. Fölfedezését közölte a párisi *Académie des inscriptions et belles-lettres* f. évi ápril 6-án tartott rendes ülésében, nagy-számú hallgatóság előtt.

Előadásából már most bizonyosan tudjuk, hol áll Dodóna városa, hol a jósda; s az is bizonyos, hogy ott nagyszerű szinbáz is volt. Kiderül továbbá, hogy a mai Tzarkoviszta nevű völgy a hajdani híres Ellopia, vagyis Dodóna vidéke, hogy a mai Olytzka nevű hegy a régi *Τόμασος*; vagy *Τυάσος*.

Karapánosz dodónai gyűjteményét melyben bronz réz szobrocskák táblácskák, föliratok láthatók a párisi szakértők fölötte nagy jelentőségünek ítélték. —

Olympiában, Héra (Juno) templomában Praxitelesnek egy márványszobrát találták, mely Hermest (Mercuriust) karján a Bacebus-füvel ábrázolja. E szobor az, melyet Pausanias az V-ik könyv 17-ik fejezetének 3-ik szakaszában így említi: *καὶ ἄλλα ἀνέθεσαν ἐς τὸ Ἡραῖον, Ἐπιῶν λίθον, Λιβύσσον δὲ φέροντι νήπιον.* —

Folyó évi ápril 21-én temették el a legnagyobb fényvel Athénben Koraisz Adamantinosz hamvait, a ki 1833 ban Párisban halt meg. A gyászünnepe-lyen Kokkinosz, egyetemi tanár, tartott szép beszédet, melyben meghatólag esete-lyelte Koraisz irodalmi tevékenységét s ennek üdvös befolyását a görögök szelle-lyi haladására. Kiemelte a tekintélyes állást, melyet Koraisz Franciaországban I. Napoleon fénykorában elfoglalt.

A gyászmenetet több mint tizezer ember kísérte. A halotti kocsiba kilenező volt befogva. Utána vitték összes munkáit; azután következtek a ministerek, képviselők, a hivatali kar. A koesi mindkét oldalán árkászok, tüzérek, gyalogság, lovasság. Az egész szertartás három óra hosszat tartott. —

Thessalonicában a nevelés barátainak társulata (*Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος*) működik, mely az idén becsátotta közre negyedik évi jelentését, e czim alatt: *Ἐπίτετρον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίῃ φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου* 'Εν Θεσσαλονίῃ 1877.

Lamprosz Pál kiadta Cyprus középkori királyságának eddig kiadatlan érmeit. *Ἀνεκδοτα Νομίσματα τοῦ μεσαιωνικοῦ βασιλείου τῆς Κύπρου, ὑπὸ Λαμπροῦ.* 'Εν Ἀθήναις 1876.

Misztriotisz, athéni egyetemi tanár. kiadta Plato Apológiáját magyarázatokkal. *Πλάτωνος Ἀπολογία Σωκράτους μετὰ σχολίων, ὑπὸ Γεωργίου Μιστριώτου,* 'Αθήνησιν 1876.

Polyász Jakab görög hangsúlyozó versekre fordította Homér Odysseijának 1–12 énekét. *Ὀμήρου Ὀδύσεια, ἕμμετρος μετίφρασις Ἰακώβου Πολυῆ, τεῦχος πρῶτον καὶ δεύτερον, περιέχων τὰς ἑαυτοῦδία: Α—Μ.* 'Εν Ἀθήναις 1877. —

Tzakyrogusz irt történelmi és helyrajzi tanulmányt Smyrnáról. *Τὰ Σμυρναϊκὰ, ἢτοι ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ μελέτη περὶ Σμύρνης,* ὑπὸ Μ. Τσαζούρογλου. 'Εν Σμύρνῃ, 1876. —

Paparihogopulosz, athéni egyetemi tanár, kiadta a görög nemzet története czimű öt kötetes munkájához a zárkötetet, mely 455 lapból áll. *Ἐπίλογος τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους,* ὑπὸ Κ. Παπαρηγοπούλου. 'Εν Ἀθήναις 1877. —

Egy névtelen író Cephalleníában görögre fordította Dante poklát. *Ὁ αἰδης τοῦ Λάντου, ἔξελληνισθεὶς ὑπὸ Η. Ι. Μ.* 'Εν Κεφαλληνίᾳ 1876. —

Vikélasz Demeter görögre fordította Shakespear munkái közül Romeot és Juliát, Othellot és Lear királyt. *Σαισπέιρων Ρωμαιοὶ καὶ Ἰουλιέτα, Οθέλλος καὶ ὁ βασιλεὺς Λήρ, τραγωδίαὶ ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ μεταφρασθεῖσαι,* ὑπὸ Δημητρίου Βιζέλα. 'Εν Ἀθήναις 1876. —

T é l f y l v á n .

— A »Palatina« könyvtár. Blunschli, a híres tudós, a »Gegenwart« f. évi 7-ik számában a tudományos világ nevében felszólal, miszerint a heidelbergi »Palatina« mostani rejtekéből, a Vaticánból, valahára ismét régi székhelyébe helyeztessék vissza. Azt mondja a többi között: »A heidelbergi egyetem közhirű könyvtárának, a »Palatina«-nak, 255 év előtt végbevitt elraboltatását bár el nem feledhetjük is, de nyugodtan viselnők, mint sok más történelmi jogtalanságot; csak a tudomány és közérdek számára felhasználni lehetne! De ezt tenni nem lehet, s ezért a 255 év előtti megfosztatás sohasem szűn meg bántó lenni. E me-renylet utósebei még mindig sajognak azok szívében, a kik valódi érdekekkel visel-tetnek a tudomány iránt. Az 1622. évig, míg ezen kéziratokban bővelkedő könyv-tár a heidelbergi egyetem birtokában volt, használta minden nemzet tudósa egy-aránt és gyümölcsözővé tette a tudományra nézve. Mióta azonban egy árnányos

jogtiprás a Vaticánba rekesztette be s a pápai könyvtárnokok kezei alá került, nem férhetnek hozzá a tudósok, nem vesz utána kamatokat a tudomány. Mert hogy az ember csak czimjegyzékét megtekinthesse vagy plane valamely kívánta kézirat betekintéséhez jusson: arra nem kevesebb, mint a pápának, az elnöklő bibornoknak meg a kezelő tiszteknek összhangzó pártfogása szükséges; de nem csak ezek, hanem a sürgető tudósok áldozatkész türelme is. Ismerünk elsőrangú egyéneket, kik hivataluk után a pápai udvarban kitünő ismeretségekre tettek szert; mégsem sikerült nekik, a tudvágy ezerágu korlátain diadalnaskodva, csak egy kéziratot is kézhez kapniok. Mert a tudomány embereit a Vaticánban gyanus szemmel nézik. Ha mindezek daczára is oly szerencsés valaki, hogy ezen aprós boszantásokon átesett, akkor meg az ügyrend miatt nem tud zöld ágra vergődni, mert még kegyencek előtt is csak kevés napi órára, de sőt kevés napra van tárva évenként a könyvtár. A Vaticán szent csarnokaiban azt a mózesi törvényt, hogy »hat napig dolgozzál, a hetediket nyugodjál« nem úgy tartják; mert ott minden négy napból hármat elhevernek s csak a negyediket dolgoznak . . . ha dolgoznak, (V. ö. Blum e Frigyes, Iter Italicum, 84. és kk. ll.) a mennyiben a dolgozó napból is annyit elvesz az u. n. déli szünet, hogy eredményre számító dolgozba kapni nem érdemes.«

»Ezért fájlaljuk még mindig a megfosztatást; ezért nem hagyunk fel panaszos reményünkkel, hogy az újra feléledt német birodalom tán szerzend elégtételt s jóvá teszi azon rövidséget, melyet egy fanaticus német herczeg a német nemzeten s az egész tudományos világon ejtett, s a római pápaság még folyton ejt — a k á r a barátságos olasz királysággal, a k á r egy méltányosabban gondolkodó pápával megnyugtatólág kiegyezvén.«

»A szóban forgó heidelbergi könyvtár, mely ott a Szent-Lélek templomában állott, oly gazdag volt kéziratokban, hogy a világon nem volt hozzá fogható. A pápa részéről e czélra kiküldött könyvtárnok, Allacius Leo, több mint 60 láda codexet vitt el abból a Vaticánba, melyek közt volt 431 görög, 1956 latin, 847 germán (német) és 289 héber, összesen 3523 codex. Heidelberg polgárai adták is jelét méltatlankodásuknak, mert a pápai intézőt, saját tudósítása szerint, mint bős ragadozó állatot kerülték a városban. Az asztalosok megtagadták neki a ládáknek, a kötelesek a köteleknek, zsinegeknek, a fuvarosok a lovaknak szolgáltra boesátását, hogy a könyvtárt elszállítsa. Csak Miksa bajor választó herczeg birt oly kevés szegényérzékkel, minden egyéb deréksége mellett, hogy maga sütötte ezen gyalázatos eljárás emlékét nevére — minden egyes codexbe beleillesztvén ezen nyomtatott sorokat: »Sum de bibliotheca, quam Heidelbergae capta, spoliun fecit et P. M. Gregorio XV. trophaeum misit Maximilianus Bavariae dux et Princeps Elector.« Ezt előzőleg II. Ferdinand császár Spinola tábornokkal hadparancsilag tudatta, hogy Heidelberg bevétele esetére kiméltetni kívánja a könyvtárt (1621. decz. 8-ról kelt levele szerint); sőt Heidelbergnek Tilly által 1622. sept. 15-én történt bevételét után egy október 4-én kelt levelében újra sürgeti a »tekintélyes és messzehírű« könyvtár kimelését s elrendeli, hogy »minden egyes darabjáról« rendes leltárt vegyenek föl s »továbbá rendelkezésig azt hozzá juttassák.« Ebből világosan látjuk, hogy a császár a könyvtár megmentésén törte magát. De Miksa herczeg, csak hogy a pápának tessenek, nem törődött a német és római császárral, sem a német nemzettel és

Heidelberggel. Mindenről pontosan tudósította a császárt, csak a Rómába eljárn-dekezzott könyvtárt egy szavával sem említette.«

»Csak századunkban, csak mióta a német nép kezdi érezni politikai hatalmát, lett az első engesztelő lépés megtéve, oly porosz államférfiak részéről — kik a német nép méltóságát és feladatát átértékelték és felfogták.«

»Kiválóan Hardenberg herceg és Humboldt Vilmos porosz követ és minis-ter erélyes gondjainak köszönhetőn, hogy az elorzott kincsek egy része 1815-ben és 1816-ban visszakertült régi tulajdonosához, a heidelbergi egyetemhez. Ugyanis 1797-ben a torentinói békekötéskor a Palatina-féle kéziratok egy része átenged-tetett a francia köztársaságnak, nevezetesen 26 görög, 12 latin codex Ezeket a bádeni kormány 1815-ben Párisból reclamálta és Poroszország támogatása folytán ki is kapta. Csak épen egy fontos kéziratot nem találta akkor, állítólag, s ez most is a párisi könyvtárban hever. Továbbá 1816-ban a porosz diplomácia ki-vitte, hogy az összes Palatina-féle német kéziratot, melyek különben Rómában ma is meddön hevernének, számra 847 német s még hozzá 5 latin kézirat, vissza kerültek. A többi 2633 codex, be nem számítva a keleti és román kéziratokat, még mindig a Vaticanban eltemetve, várja az életre ébredést.«

Dr. B. A.

— Más **Anakreon**. Az irodalmi történet eddigelé csak a teosi lantos Anakreont ismeri. De már Giralaldi sejtelme szerint más Anakreon is volt, csak-hogy ebbeli megjegyzése feledésbe ment.

Újabb időben Meineke, Anal. Alex. 241. s köv. lap. egy Alexandrinus Anakreont, *Φαινώμενα* szerzőjét, és Hermann K. Fr. Philologus X. 322—4. lap. egy hasonlónevű középkori író, de natura deorum-féle munka szerzőjeül ismertetett meg. V. ö. Bergknek Anaer. 99. 132. és 115.-höz való jegyzeteit.

Hogy a *Φαινώμενα* szerzőjét a teosi költőtől meg kell különböztetnünk, úgy hiszem, nem szenved többé kétséget. Az is, hogy az alexandriai korból való, nagyon valószínű egy következtetés. Sőt én abba vagyok, hogy még jobban tá-mogatni bírom.

Én ugyan azt az Anakreont ugyanannak tartom, amelyikről a Nicander Ther 596.-vhez való scholionban szó vagyon.

Keil kiadásában a hely így hangzik:

*ἰππίου μαράθου: τὸ δὲ λεγόμενον ἰππομέγαθον εἶδο: ζοτάρης ἐστί. Θεόφρατος δὲ (hist. plant. VII. 61, 3?) λέγει τὸ ἰππομέ-
λιον, ὃ καὶ ἐν τοῖς περὶ ὄσσει ἰόποις γίνεσθαι φησι. ἀνόμαστα
δὲ διὰ τὸ μέγα εἶναι ἢ διὰ τὴν ἰππων στραγγουρίαν. τοῦτο
δὲ σιμυρεῖον καὶ ζύπειον καλοῦσιν τινες, ὡς Ἀναζυρέων ἐν
τῷ περὶ ἕξι ὀτομιζῆς.*

Mivel ilyen tartalmu művet a teosi lantostól nem várhatni, a nevet gya-nulba fogták, különféleképp változtatták (l. a Dindorf kiadta Thesaur. *Ῥιζοτομιζός* szó alatt) s az egész adatot Giralaldi óta többé figyelembe se vették. Most azon-ban, úgy hiszem, helyesen vesszük hasznát, ha a *Ἡεὶ τῆς ἕξι ὀτομιζῆς*-féle munkát a *Φαινώμενα* szerzőjének tulajdonítjuk, a ki most van csak igazán az alexandriai tudós ezékhöz tartozó írónak jellemezve

P. Th E.

N Y I L T T É R. ¹⁾

*Felelet Dr. Hóman Ottó ur »Megjegyzések Abel Jenő ur föl-
olvasására a Hóman-féle Pindarkiadásról« című értekezésére.*

(A budapesti philologiai társaság 1877. május 20-án tartott üléséből.)

Tisztelt gyülekezet!

Mielőtt a Hóman-féle Pindarkiadásról irt bírálatom megjelent volna nyomtatásban, H. ur előttem ismeretlen okokból czélszerűnek látta ellenbírálatát közzétenni, minek folytán társaságunk érdekében is kötelességemnek tartom az érdekelt közönséget H. ur »megjegyzéseinek« értéke fölől felvilágosítani, azon hiszemben, hogy költőnk néhány H. ur által emendált helyére némi világosságot fogunk vetethetni, s hogy H. urnak megkönnyitem a *γνώθη σεαυτῶν* kellemtelen munkáját. — Bírálatomnak czélja az volt, hogy a H. féle vállalat időszerűtlenségére és kiadásának fölösleges voltára utaljak, hogy kimutassam e kiadás kritikai apparatusának hasznavehetetlenségét, coniecturái nagy részének tartahatatlanságát és H. urnak a P.-ra vonatkozó irodalomról való tájékozatlanságát, minél fogva mások coniecturáit újból feltalálja és mint sajátjait hozza fel. Először is ezen utolsó megjegyzésem ellen iparkodik H. ur kimutatni, hogy volt tudomása e javaslatok létezéséről.

VI. nem. 13. *νῦν ἐξάρη*-t illetőleg (mely lectiót mint a Hartungét Mommsen és Bergk is fölemlítik) csak azt jegyzem meg, hogy H. urnak, ha ugyan ismerte Hartung lectióját az annotatio kritikában nem szabadott azt írni »*νῦν ἐξάρη* Hóman (a schol. nyomán)« hanem »*νῦν ἐξάρη* Hartung (a schol. nyomán.)«

A másik helyet illetőleg: IX. ol. 56. *σεραίων Κορινθῶν φεραίων Κο.* helyett, mit már többször coniciáltak előtte, azt mondja H. ur ki »azon szokását, hogy a másét magának tulajdonítja, még nem ismerte« hogy »magaménak neveztem és nevezem e coniecturát, mert az én indokolásomat még mástól nem hallottam sem nem olvastam.« Az egész indokolás abból

¹⁾ E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget.

Szerk.

áll, hogy mindkét Opus atyja Zeus, hogy tehát *φειρότων* helyett *φειρότων*-t kell írni. Már most mind a scholiasta és a legtöbb kiadó azt mondja, hogy *φειρότων πληθύνοντων* helyett és Zeusre vonatkozik; Zeusnek *φείρατος*; *Κρονιδῶν* elnevezését illetőleg pedig l. Boeckh explic. ad h. l. (hol az is áll: *temerarium foret conicere φειρότων*) Mily hallatlan és olvasatlan tehát H. ur indokolása! De még egyet! H. urnak tehát volt arról tudomása, hogy már mások hasonlót irtak előtte; más ember ezt bizonyosan fölemlítette volna; különben ugy látszik még megélhetjük, hogy H. ur Bergknek valamennyi indokolás nélkül oda állított coniecturáját bőven fogja indokolni és summo jure a magáénak nevezni — a magyar tudomány nagyobb dicsőségére.

I. nem. 22-hez (4. l.) nem tudja H. ur miért említettem fel, hogy coniecturáját már Bergk csinálta, mikor ő ugyanazt írta egyebekkel megtoldva az Észrev. XVII. l.-ján. Hát csak azért, hogy udvarias módon figyelmeztessen arra, hogy H. uron ismét egy plagium esett meg, mikor az ann. crit. ban azt írja hogy »*Πάρις* Hóman«, pedig (mint maga mondja) tudta, hogy már Bergk ajánlotta ezen olvasást. Ha Bergk vagy Mommsen esetleg egy más coniecturájának felemlítésénél azt mondja, »erre én is gondoltam« még érthető, de mikor H. ur az *Észrevételekben* tárgyal egy már Bergk által praecoccupált coniecturát s azt az ann. crit.-ban még azonfölül. Bergket még csak nem is említve, a magáénak is nevezi, mit szóljunk akkor?

Nézzük most végig H. urnak az általam coniecturáinak megczáfolására fölhozott érvek ellen tett kifogásait.

Dith. tör. 3, 13. *ἐναγής* *μελέων* *μάντιν*-t ír H. ur, mit fagyosnak tartottam, mert annyit jelent mint »nyilvánvaló költő«. H. urnak ezen magyarázatom csak értelmetlen. De hát mit jelent *ἐναγής*? »de persona aut re quae oculis cernitur« (Stephani Thesaurus) »klar, deutlich, sichtbar, erkennbar, offenbar, augenfällig« (Passow). Kapcsoljuk össze ezen jelentések bármelyikét a »költő«-vel, nem lesz e »fagyos«? Ébből csak az tűnik ki, hogy H. ur, midőn a Bergk által coniciált *ἐναγής*-t *μάντιν*-re vonatkoztatta, *ἐναγής* jelentősére nem volt tekintettel, s így saját coniecturáját nem értette.

VI. p. 4 hez. »Általában ritkán előforduló szavak magyarázásánál analog képzésekre szokás hivatkozni« *ἐγγύωτος* és *ἐπίλιος* személyekről és tárgyakról egyaránt használtatik, tehát [egyetlenegyszer az egész görögységben, egy H. ur coniecturája által elrontott helyen] *ἐγγύωτος* is használható személyekről. mondja H. ur. De mióta neveznek egy P.-nál is ötször előforduló *határozott használatu szót* ritkán előfordulónak? — Kü-

lőmben nem hiában ajánlott eddig minden kiadó az ἐξ ἰσών helyébe egy ὀμφακίως-ra vonatkozó adiectivumot. P.-nál ugyanis ὀμφακίως mindig melléknévvvel áll (l. Boeckh index vocabulorum-ját), csak a H. ur által emendált hely képezne kivételt. De mit törődik H. ur az ilyen csekélységekkel, mikor azok az ő »elmés« coniecturái ellen szólanak!

VI. p. 50-hez védelmezi H. ur coniecturáját »ὄγραϊς ὀπασσας ὄστ' ἴσοδοι« melyet egészen érhetőnek tart »ha tudjuk, hogy Posidon mellékneve Ἰππιος és Ἐναγώνιος volt, hogy a behajtás a versenyterre (ἴσοδος) veszélylyel járt, hogy ilyenemű veszélytől mentheté meg Xenocratest az isten«. H. ur coniecturája P. nyelvezetével meg nem férő két föltevésen alapszik, először azon, hogy P.-nél ὄγραϊς így minden adiectivum (αἰλίλοχος P. IX. 49. γλυβεῖα Isthm. II. 35.) nélkül »jóakarólag«-ot jelenthetne, másodsor hogy ἴσοδος egymagában P.-nál (vagy egyáltalában bármely görög irónál) annyit jelentett volna valaha, hogy »behajtás a versenyterre«, mikor P.-nál még εἴσομι vagy εἰσέρχομαι sem fordul elő hasonló praegnans értelemben.

Sajnálom azután még, hogy nem fejtegette H. ur milyen veszélyekkel járt a behajtás a versenyterre. Tudtommal minden koci számára az aphesisben egy külön hely lett sors által kijelölve (a pythiai játékokról bizonyítja ezt Soph. El. 709—710.) honnan lassan és veszély nélkül (Visconti-Hermann phantasiái daczára) hajtottak be a versenyterre (v. ö. Krause Olympia p. 111. és Pauly Realencycl. s. v. cursus equorum és hippodromus. Göll Kulturbilder II. 278. l.) Nem tévesztette-e össze H. ur a behajtást a χαμπή megkerülésével?

H. ur alapos Pindartanulmányainak egy eddig ismeretlen specimen-je azon fölfödözés, hogy »Xenocratest menthette meg Posidon az ilyen veszélytől«. Eddig mindenki úgy tudta, hogy Thrasybulos hajtotta Xenocrates fogatát, hogy tehát csak Thrasybulost menthette volna meg az Isten az ilyen veszélytől. Vagy talán identificálja H. ur Xenocratest az ő fogatával? Ajánlom H. urnak e mentséget!

VI. nem. 52. 53-hoz egy scholionnak, mely a (H. ur szerint) »kellő értelmet nem adó« (de H. ur által szerencsésen emendált) szöveget írja körül, ἐπαχθής-éből ἄχος-t csalt ki és szurt be a szövegbe; de alig hihető, hogy ἐπέδειξε egymagában ἔμπεσε paraphrasisa lehetne, valószínűbb hogy ἐπαχθῆ ἐπέδειξε felel meg ἔμπεσε-nek, mivel ἐπαχθής sulyos, és ἐπιπίτω reá esni-nehezedni közel áll egymáshoz. H. ur coniecturáját most sem helyeselhetem, mert »die Worte des Scholiasten stimmen im übrigen (ἔμπεσε helyett talán δειξε-t olvasott) mit dem überlieferten zusammen« (Hartung) s nagy merészség

kell ahhoz, *ézen* schol. alapján valamit a szövegbe *beszurni*; vagy talán a schol. *χαυὰ κλίνας τὸν Μένωρα*-ja számára is van hely H. ur szövegében?

XI. p. 46. H. ur *ἐν ἄραισι καλλίνιστοι . . . σὺν ἵπποις* helyett *ἐφ' ἄραισι* z . . . *σὺν ἵπποις*-t irt, nem gondolván avval hogy az újabb magyarázók (Boeckh, Dissen-Schneidewin, Hartung, Donner) a *σὺν ἵπποις* kifejezést helyesen *ἔσχωρ*-tól tették függővé, mi egyedül képes a H. ur által a szövegben felvett constructióbeli nehézséget elmozdítani (v. ö. még Friese »de casuum singulari apud Pindarum usu« Berol. 1866. 52. l.) — Az *ἐν ἄραισι καλλίνιστοι*-ban levő *ἐν*-re analog példát hoztam fel: *ἐν ᾗ χοατέων* II. p. 5 hol *χοατέω* mellett az *ἐν* ép oly szokatlan mint a mi helyünkön *καλλίνιστος* mellett; és hogy az *ἐν* praepositió kitétele *χοατέω*, *νιζάω* mellett (*καλλίνιστος* hasonlóan van construálva) itt nem egészen egyedül áll, bizonyítják a *θουαῖο χοατοῦντ' ἐν ᾗ ἄρει* (Soph. Ai. 614.) *νιζώντα ἐν λόγοις* (Plat. conv. 213 E.) *ἐν τῇ αἰάχῃ νιζήσαυτες* (Diod 14. 29)-féle ritka kitételek. A mi pedig azt illeti, hogy *ἐν ᾗ χοατέων* annyit jelent hogy: (Hiero) hatalmasan áll szekerén, hogy tehát ezen analogia szerint a mi helyünkön: »a szépen győzők a szekéren vagy szekérben állanak a lovakkal« erre nézve azt jegyzem meg, hogy *χοατέω* sehol sem jelenti azt, hogy »hatalmasan állani«, s az illető analog helyen is nem ily értelemben vették eddig. v. ö. a schol.-t »*ἐν ᾗ ὁ ἐνῆρατος ἴκων νιζών*«. Boeckh fordítja »Hiero qua vincens« Hartung »Mit welchem Hiero stolz zu Wagen gesiegt«.

IX. p. 18. H. ur coniecturáját fölöslegesnek neveztem, mert én (ép oly kevésbé mint Brassai) nem láttam be, hogy H. ur lectiója a görög családi viszonyok ismeretének mennyivel felel meg inkább a vulgátánál. H. ur erre azt mondja, hogy »nem hiszi hogy Bergk, Mommsen és a többiek azért változtatták meg a vulgátát mert értik«. — Bergk csak arra utalt, hogy a schol. mást olvasott szövegében s addig míg csak olyan értelmű emendatiót adhatott, milyen a H. uré, nem is merte ezen olvasást a szövegbe felvenni; csak a 3-ik kiadásban irt a szövegben *δειπνων* helyett *δείρων*-t (táncz). Mommsen felvette a schol. olvasását, mert ez régiebb a Moschopulos emendatióján alapuló vulgátánál. (»Recepimus sch. lectionem, Moschopuli emendatione nunc repudiata.«) Csak Hartung állítja hogy »Nach der gewöhnlichen Interpunction geben die Worte den rohen Begriff, dass die griechischen Frauen wenn sie nicht webten und spannen, unter einander nichts gewusst haben, womit sie sich unterhielten, ausser Essen und Trinken«. Ha Hartungnak ezen scrupulusai folytán állította H. ur. hogy a vulgata a görög családi viszonyok ismerete mellett alig érthető, utalhatom e helynek Heyne, Boeckh és Dissen-Schnei-

dewin által adott a Hartungénál helyesebb magyarázatára; külömben ezen scrupulusok is elenyésznek, ha Hartunggal az *οἰχορῶν μεθ' ἑταίρων*-t vesszők közé helyezzük; nincs tehát szükségünk H. ur nagyobb változtatásaira, melyek még a schol. szavaira sem támaszkodhatnak. S azután miért nem vette fel H. ur e coniecturák egyikét a szövegbe, ha az csakugyan olyan érthetetlen?

Nunc venimus ad fortissimum! X. ol. 69. *ἀν' ἵπποισι δὲ τέτρασιν ἀπὸ Μαρτινέας κόμψ'* 'Αλιροόθιος-t ajánl H. ur (d. M. Σάμος ὀλιροοθίου Boeckh után a legtöbben), nem lévén arról tudomása, hogy egy 'Αλιροόθιος alak sohasem existált, s hogy nem Halirrothios, hanem Semos volt a győző. Annak bebizonyítására, hogy e helyen ige állott a szövegben, felhozza H. ur legelőször is a scholiastát, ki *νικῶν*-t használ e hely paraphrasisában. Ime H. ur szavai: »Tekintetbe véve, hogy egy schol. így kezdődik »... ἐφ' ἵπποισι δὲ τέτρασιν... ἐνίκησεν ὁ 'Αλιροόθιος, tekintetbe véve főleg azon szerkezeti sajátságot... sat. azt hiszem itt is ige pótlandó.« (Észrev. XI. 1.) Ἔν azt mondtam, hogy erre semmit sem adhatunk. és indokoltam hogy miért nem lehet a schol. szavaiból egy ige kiesésére következtetni. Mit tesz most már H. ur megjegyzéseiben? Egy rendkívüli ügyes mesterfogással él, aláhuzza a 'Αλιροόθιος szót a scholionban és ime az sül ki, hogy ő nem azt következtette az idézett helyen, hogy ige állott a schol. szövegében, hanem azt, hogy 'Αλιροόθιος, nem 'Αλιροοθίου. És az ilyen tudóssal polemizáljon az ember!

A szerkezeti sajátságot illetőleg, hogy a többi öt mondatnak mind külön állitmánya van, mire H. ur hivatkozik annak elhitézésére, hogy a 6-iknak is volt állitmánya, tagadtam annak létezését, utalván arra, hogy a 66-ik v.-beli mondatban szintén kiegészítendő a verbum finitum a megelőző mondatból (a közvetlen megelőzőt, mely zárjelben van, nem számitottam). H. ur azt mondja erre »s ha ugyan lehetséges volna az igét a harmadik mondatból kiegészíteni, tessék megkísérteni *πάλη* v. *Ἐχμῶς* v. *ζυδαίων* után — különösen hangzik bármily helyen«. *Lehet* ép oly könnyen mint egy nem igen eltérő esetben Homerosnál *Ἦ 246—47. οὐ γὰρ πυγμαῖοι εἰμὲν ἀμύμονες οὐδὲ παλαισταί, ἀλλὰ ποσὶ ζωαπνῶς θέομεν καὶ νηυσὶν ἄριστοι* (kiegészítendő a megelőző *πυγμαῖοι εἰμὲν*-ből *εἰμὲν*. v. ö. Lehrs Arist. p. 368.), hol a *θέομεν* mint ép oly akadály a kiegészítés ellen szerepel, mint jelen helyünkön a zárjelek közt levő mondatocska; és hogy tényleg kiegészítették, arról könnyen meggyőződhetett volna H. ur. v. ö. a schol. vetus: *ἠρίστευσε πάλη ζυδαίων... Τεγέαν*; a másik schol. vetus *προσακουστέον τὸ ἠρίστευσεν*; a schol. recens *ὁ δὲ Ἐχμῶς ἠρίστευσεν ἐν πάλη δοξάζων τὴν Τεγέαν*. Boeckh: *lucta vero insignis fuit illustrans Echemus Tegeam*. Mily különösen

hangzik mindez H. urnak! — Utolsó ellenvetésemnek, hogy *záμπω* ilyen abszolút használata P.-nál nem fordul elő, igazat ad H. ur, »mert mindössze egyetlen egyszer fordul elő nála, de igenis előfordul ily értelemben Sophoclesnél (El. 734.) Herodotnál (IV. 43. VII. 122.) Euripidesnél (Bacch. 1225.) Theocritnál (24, 119.) és más írónál«. Az idézett helyek közt előfordulnak a következők is: Her. IV. 43. *záμπτων δὲ ἄπειλον, τὴν Τοροαίην ἄζωον*; Her. VII. 122. *καὶ záμψας τὸ ἀζωστήριον τῆς Ἀθήης*. Tudja H. ur, mi az egy igének abszolút használata? talán megsughatná neki az általa oly gyakran idézett grammatista és syntaxista tanulók egyike!

V. nem. 44. A mi *νν* állítólagos használatát mint dativus illeti, jellemző, hogy még a görög grammatikusoknak, kik a casusok felcserélésének statuálásában ugyancsak nem fukarkodtak, sem jutott eszökbe IV. p. 36. I nem. 66 *νν*-t datnak nézni, mi az etymologia és a classicus irodalom ezernyi példáival ellenkezett volna is IV p. 36-hoz (hol a legtöbb kiadó helyesen (F)*νν*-t *νν*) a schol. megjegyzi *οὐδ' ἀπίθασέ νν] παθητικῶς οὐδ' ἀπιθήν αὐτὸν πεποίηκε*; Nem. 66-nál pedig P. következő szavaihoz *καὶ τινεσὶν πλερίω ἀνδρῶν νόρον στείχοντα τὸν ἐχθρὸν τεινον φῶσέ νν δόσειν νόρον* azt mondja a H. úr által állításának bebizonyítására idézett schol.: *πρὸς τὸ ὀρθὸν τῷ λόγῳ ἀντὶ αἰτιατικῆς τὴν δοτικὴν ἀκουστέον, ἢ καὶ τινε ἀδίζω ἀνδρὶ αὐτὸν τὸν Ἡρακλέα ἔφασκε δόσειν νόρον, ἀντὶ τοῦ τοῦ ἀδίζον ἀνελθεῖν*. A schol. tehát a *νν*-t (helyesen) Ἡρακlesre vonatkoztatván acc.-nak nézi és a szöveg *τινέ — στείχοντα*-ját, az accusativust dat. helyett állónak tartván (*ἀντὶ αἰτιατικῆς τὴν δοτικὴν ἀκουστέον*) *τινέ ἀδίζω ἀνδρὶ*-vel adja vissza a paraphrasisban. Már ha P. szavait nem érti H. ur (ő úgy látszik a Hermann-féle hibás magyarázatot követi), talán csak megkövetelhetők, hogy a schol. egyszerű prózáját megértse? Vagy még ennyit sem?

Arra nincs szavam, hogy H. ur azon nyilatkozatomat, hogy »az articulus *Νεμέα* mellett úgy is föltűnő« (az ilyen corruptusnak tartott helyen! melyet különben most épnek tartok v. ö. Ol XIII. 34. *Νεμέα τ'ὄν ἀπιτσοῖ* szintén obiectum nélkül) oda magyarázván, hogy tagadom a névelő előfordulását tulajdonnév előtt, idéz ennek megcáfolására két-három helyet, hol tulajdonnév mellett ki van téve a névelő; de nem mulaszthatom el polemiája »tárgyilagosságának« jellemzésére következő szavait ide tenni: Ha Ábel uréknak (?) a kiadók nézete csak azért sem ér semmit, mint IX. p. 18-hoz mondták (?), ha azután a scholionra semmit sem adnak (?), mint IX. ol. 69-hez láttuk, ha most meg a kéziratok és scholionok egyértelmű hagyománya semmi nekik (?), akkor csakugyan nem tudom miután indulnak (?) (6 1) és »sőt még arra sem vállalkozom, hogy modern nyelvű fordításokból állítsam visz-

sza bár P. egyes verseit« (13. l.) mint én teszem. Hát H. ur mit tesz? Nézzük csak Észrev. XIII: »Fölfogásom szerint e hely értelme csak ez lehet: az én dicsőségem stb. . . s ennek megfelelő γαυρόν« Nem modern nyelvű fordításból állította vissza (?) H. ur P. ama versét? S nem tér e ő el néha a kéziratok, scholiasták egyhangu írásától és magyarázatától és a kiadóktól, mikor saját módosításait veszi fel a szövegbe?

V. p. 80—88 megmaradok állításom mellett H. ur (főlősleges) magyarázata daczára; a beszéd concinnitása bizonyára Bergk mellett és én mellettem szól.

X. nem. 37-hez többi megjegyzésemre nem bírván felelni, csak ἔποιαι-nak acc.-val való construálását illetőleg jegyzi meg, hogy én »Quintus Smyrnaeus és Lucian Asinusával támogatom P.-nál a szokatlan nyelvhasználatot« pedig »épen ez a társaság szemben a classicus irodalom ezernyi példájával birta őt e (különben is rossz s nem is új) javaslattételre;« de azt, hogy én magából P.-ból idéztem egy (most már kétségtelen v. ö. Friese i. h. p. 11. és 12. és T. Mommsen Parerga Pindarica p. 26) helyet, hol ἔποιαι acc.-t vonz, azt nem említi H. ur, mi kétségtelenül kényelmes és — becsületes eljárás. És aztán talán az egészen egyedüli δῖχα δίχα: ἔπασθαι-t Aesch. Suppl. 1072 és hogy P.-nál maradjunk ἀγχαίαις ἀπτόμεσθα p. X. 18. és στάλαισιν ἄπτονθ' Ἡρακλείαις-t J. III. 30 is ki fogja emendálni H. ur »a classicus irodalom ezernyi példájával« szemben?

IX. Ol. 112 nem fogadtam el Bergk (Hóman) coniecturáját δαίθ' ὄσ' Ἡλιάδα mert a dativus singularis iótája P.-nál sohasem elidálódik. H. ur ezt tagadja, utalván I i. 45-re ἔπει ζωΐα δόσις ἀνδρῶν σοφῶν ἀντὶ μύχθων παντοδαπῶν ἔπος εἰπόντ' ἀγαθῶν ξυρὸν ἀνορθῶσαι καλῶν »mert így εἰπόντ' ἀνδρῶν-hez tartozik, annyi mint εἰπόντι s bizony a dat. sing. iótája elidálózott.« Igazán? Boeckh és a scholiasta, kik talán csak szintén tudtak görögül, s e helyet bizonyosan nem azért értelmezték máskép, mert a dat. sing. iótá-jának elisióját minden áron ki akarták P.-ból irtani, e helyet így írják körül: a schol.: τῷ γὰρ σοφῶν ζωΐῃ ἐστι δόσις, φησὶν, ἀντὶ παντοίων μύχθων ἔπαινεσεν ἵνα τὸ ζωντὶ νομιζόμενον καλῶν ἀνορθῶσαι. Boeckh: Nam leve donum viro sapienti pro molestiis omnigenis verbum dicentem bonum, commune erigere decus. Az egyetlen egy esetnél is tehát, melyben H. ur P.-nál a dat. sing. iótájának elisió, ját felvette, kitünt, hogy biz ott α nem ι elidálózott. De mondja H. ur, »hiába kérdezzük, hogy P.-nál miben különbözik a dat. sing. iótája más költőkétől, miben a dat. plur. vagy ἐντὶ, μένοντι, v. ἐπί stb. ι-jától.« Ugy látszik H. ur a görög nyelvtanban nemcsak a syntaxis, declinatio és accentuatiohoz, hanem még a legelső fejezetek egyikéhez, mely az elisióról szól. sem jutott el, különben tudhatná, hogy pl. a

tragikusoknál a dat. plur. *ι*-já sohasem elidálódik, hogy a dat. sing. iótájánál csak a legritkább (és talán romlott) esetekben, hogy P. kortársánál Aeschylosnál épen nem találjuk ezen elisiót, hogy tehát a különféle *ι* elisióját nem szabad egy kaptafára verni.

I i. végén a vulgata H. ur fordítása szerint azt jelenti »a ki eldugva tartja kincseit, kérők iránt könyörtelen, az nem gondolja, hogy, ha meghal, jó hírnév nélkül lesz,« vagyis positive: a fukar »azt gondolja, hogy, ha meghal, jó hirneve lesz.« H. ur e mondat végén a pont helyébe kérdőjelet tett, s ime e mondat azt jelenti már most: a fukar »nem gondolja-e, hogy, ha meghal, jó hirneve nem lesz?« De hol jelentett valaha (Od. XI. 624 en kívül) *φράζουσαι* annyit hogy *οἴουμαι*, ich glaube? — A vulgata azt jelenti »a fukar nem *gondolja meg*, (nem »nem gondolja«) hogy jó hírnév nélkül fog meghalni« s ennek talán csak lesz helyes értelme? De hiszen »Boeckh, Thiersch, Mommsen sem értették a vulgátát« tehát csak mégis helyes talán a vulgátának H. ur által adott fordítása? Én nem tudhatom, hogy Boeckh, Thiersch, Mommsen milyen rendelkezésemre nem álló munkáiban találta H. ur, hogy ők a vulgátát nem értik, de azt tudom, hogy Mommsen mind a nagy, mind a kis kiadásban a vulgátát adja, s ehhez nem tesz megjegyzést; Thiersch (a P. kiadásban 1820.) így fordítja: Wenn einer heim Reichtum verhüllt pflegt, und andern Sinn antreffend, lacht, denkt (= bedenkt) nicht, dass er Aidas ruhmlos seine Seel' einst wird bezahlen« s az utóbbit így magyarázza: »der Karge (wird) dafür auch ruhmlos sterben«. Boeckh a nagy kiadásban így fordítja »Si vero quis intus fovet divitias occultas, aliis autem insultans ridet, animam non cogitat Orco se pendere sine gloria, és épen egy hasonló felfogás ellen, mint a melyet H. ur magáévá tett, írja az explicationesben »Deinde verba *φυχῶν Ἰίδα τελέων οὐ φράζεται δόξης ἀνεΐθεν* non possunt verti: novit se non inglorium mori, quia οὐ ante φράζεται positum cum hoc ipso iungi debet, nec ad verba *δόξης ἀνεΐθεν* trahi potest. Quare redeundum est ad interpretationem scholiastae« ki azt mondja, hogy *οὐ διαλογίζεται τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἄδοξον ἄδη περιστέλλων καὶ πέμπων ἦτοι οὐ διανοεῖται τῷ ἄδη τηρῶν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀνεῖν δόξης· οἷον οὐ φοεῖ, ὅτι ἀνεῖ δόξης τελευτήσει*«. De folytatja H. ur »nem érti Bergk sem, hanem módosítja a szöveget azon megjegyzéssel: verba vitii haud immunia videntur« Bergk (a 3-ik kiadásban) a vulgátát meghagyja, de azt jegyzi meg hozzá: »v. 68. ἄλλοισι. Chrysippus ἀλωῖσι. Verba vitii haud immunia videntur, sed quod Hartung scripsit ἄλλοισι δ' ἐν πόρτοις, vix cuiquam probabit. Equidem ἄλλοις δ' ἐπιπύτων conieci« Bergk tehát a szöveg *ἄλλοισι δ' ἐπιπύτων γελῶ*-ját elrontottnak tartván, he-

lyébe ἄλλοις δ' ἐπιλλώπτων γελᾶ-t ajánlott, mi által a mondatnak értelme ez lesz »a fukar, ki eldugva tartja kincseit s másokat gunyolván nevet nem gondolja meg, hogy, ha meghal, jó hirnév nélkül lesz« Bergnek coniecturája tehát a mondat főrészének οὐ φρ. δ. ἄ. értelmét változatlanul hagyta, s H. ur ismét vagy szántszándékkal tévutra akarta vezetni az olvasót mikor Bergket is az ő állítása mellett idézte tanunak (vajjon Boeckh, Thiersch és Mommsen tanuságai szintén ilyenek-e?) vagy pedig még Bergknek egyszerű (igaz hogy latin!) szavait is félreértette.

IV. nem. 89-hez H. ur most megjegyzi, hogy »a particuláknak a görögben van ám jelentésök is, azok nem épen töltelékek«. Jó lesz ezt megírni Bergknek, ki »tenet quod iam olim proposuit τῶν Ἐυφάνης ἐθέλων γερασὺς προπάτωρ ὁ σὸς γ' ἐπαίει παί.

V. p. 72—76. Bergk τὸ δ' ἐμὸν, γαρόν ἀπὸ Σπάρτας: ἐπήρατον κλέος-ja helyett τὸ δ' ἐμὸν γαρόν ἀπὸ Σπ. ἔ. κλ.-t coniciál H. ur, mi már azért is hibás, mert P.-nál (és majd az egész görögségben) γηρίω (γηρίουσαι) mindig csak azt jelenti hogy (hangot) hallattatni (transit.) vmt. mondani, megénekelni, sohasem »csengenii«, mint H. ur akarja. H. ur továbbá a részesülőt a mondománynak veszi, »mely mellől a kötő létige határozott módja, mint P.-nál többször (p. X. ol. 66. VI. i. 29. s. m. h.) ki van hagyva« (Észrev. XIII.). Én erre vonatkozólag tagadtam hogy P.-nál a participium verbum finitum helyett állhat, mert X. ol. 66-ban ζωάων-hoz, mint láttuk, ἠρίστυον-t kell kiegészíteni, és VI. i. 29. ἄξων nyilván ἴστο-tól függő participium, a többi példa pedig, melyre H. ur hivatkozik, nem létezik. H. ur most azt válaszolja, hogy ὅ »az idézett két példát mint olyat hozta föl, melyben a participium legegyszerűbben az ἐστὶ hozzágondolása által fejthető meg«. Az idézett esetek elsőjét illetőleg már megfeleltem föntebb, a másikat illetőleg pedig nem győzőm eléggé csudálni tudatlanságomat, hogy nem tudtam, miszerint pl. ἴσθι θνητὸς ὢν = ἴσθι (vajjon ὅτι kiegészítendő-e nem mondja H. ur) θνητὸς ὢν ἔ. Ezen meglepő fölfödözés úgy látszik specimen H. urnak még kiadatlan görög syntaxisából, föntebb egy hasonló mutatóványhoz a P. commentárból volt szerencsénk. — De ez nem elég! Az általam H. ur Észrevételeiből idézett helyből kitűnik, hogy H. ur eme két példát X. ol. 66. és VI. i. 29. a kötő létigének hiányzására a part. mellett hozta föl, megjegyzéseiben (7. 1) most azt állítja, hogy ὅ azon példákat »a határozott módu igének körülírására part. és létige által« hozta fel bizonyítékul, s idéz ellenem, ki azt mondtam, hogy participium (nem part. kötőigével) nem fordul elő P.-nál verbum finitum helyett (nem is volt eszem ágában a coniugatio periphrastica létezését P.-nál tagadni) egy pár helyet, hol a kötő létige

határozatlan módja a részesülő mellett nem — hiányzik, hanem ki van téve! Mily finom distinguálás! Az egyetlen példa, melyet zavart előadásából az én állításom ellen fel lehetne hozni dithyr. tör. 9. 3. οὐ γὰρ εὐκόλως... καθήσθαι, hol εὐκόλως mellett hiányzik ἐστίν. De meggondolandó, hogy ezen a *πρό-ζάβαν* is gyakori εὐκόλως (εἰκόλως; ἐστί) nélkül) nem igazolhatja γαρόων (ἐστί-t, s különben is. certa opinor coniectura, e helyen εὐκοίεν-t irok. mert P.-nál εὐκόλως mindig (ol. I. 35. Nem. II. 12) ἐστί-vel áll; hogy a kéziratmásolók, kik ezen egész töredéket költői alakjából kivetkőztették (αἰγῶ ἠ) αἰγῶμα helyett, ὄντων ἔοντων h. εἶρα ἕμερα h. és Boeckh coniecturája szerint εἰκόλως εὐκόλως h.) εὐκοίεν helyett (ol. XIII. 96. Nem. IV. 32. sat.) εἰκόλως-t irtak. természetes, εὐκοίεν prózában alig fordulván elő, de annál gyakrabban εἰκόλως. — II. ur coniecturája tehát két okból rossz.

»I. ol. 54. ζαζαγόως dór. acc. helyébe ζαζαγόωι-t irtam-folytatja II. ur. Engedje meg mindenk előtt a tudós tanár ur, hogy gratuláljak neki, hogy Pindar dialektusára vonatkozólag tett mély kutatásai folytán sikerült neki fölfödözni, hogy ζαζαγόως dór. acc. akar lenni, s hogy mégis a görög hangsúlyozás abc-je ellen vét a II. ur által nem rég feltalált ζαζαγόως nominativus. Külömben van annak is haszna, úgy látszik, ha az ember Pindarkiadó létére nem sejt P. nyelvezetéhez, akkor legalább lehet a bíráló ellen kitrompfolni, hogy az a Christ-féle kiadás mennyivel silányabb még a IIóman-félenél is, mikor a mérték (vv) ellenére ἄ τέξε-t (— vv) ad, — de hisz ezen ἄ-ban Christ mások nyomán aeol correptiót vett fel, úgy hogy a mérték mégis csak vv! — Én I ol. 54. védelmezem a vulgátát, (Brassaisintén) hivatkozván X. ol. 88-ra πλοῖτος ὁ λαχὼν ποιμένα ἐπαζτρὼν ἀλλότριων (v. ö. még Theocr 4, 40.) de ez II. ur szerint nem más mint »a vagyon jött ment idegen urat kap«, tehát nem jó analogia. Hát ha I ol. 54 is úgy fordítanak hogy »kár kapja a rágalmazókat« mihez v. ö. με δὴν ἔχει Hom. § 215. »szerencsétlenség bir engem«, hol szintén abstract főnév az alany? De nincs szükség ezen expediensre. τὴν ἰσὶ ἐνθά λάχων P. II. 27. »(Ilera) kit Zeus ágya nyert osztályrészesülélggé bizonyítja λαχάτω-nak a mi felfogásunktól eltérő használatát. semhogy egy még az ἀρχαία σημασία idejéből való régi lectiót meg kellene változtatni.

II. i. 22. τῆ Νιζόμαχος ζατὰ ζαζαγὼν ῥῶν ἀπίσους ἀρίτας-t ir II. ur, hol ἀπίσους ἀρίτας aeol accusativus volna. II. ur ezen aeol alakot (hogy ῥῶν-je nem létezik. azzal nem törődik. azzal védi hogy vannak ezen ódában más aeolismusok is, (hogyan került ἀρῶν II. ur aeolismusai közé, nem tudom), de nem veszi tekintetbe, hogy az illető alakok mindig csak aeol alakokban fordulnak elő P.-nál, ezek tehát nem jogosítanak fel arra (még akkor sem ha Bergk zárjelben (!) egy coniecturá-

jához hozzáteszi: sive *ἀνταῖς* accusativo aeolico admissio) hogy egy költeménybe, mely a szokásos aeol színezettől eltekintve a *legerősebb* dorismusokkal van telve (*ἐφίητι, ἐντί, ἠθαῖον*) egy P.-nál *máshol* (H. ur szövege szerint is, Bergk daczára) *sehöl elő nem forduló* aeol alakot conicáljunk. H. ur erre következő eszmefuttatása (9. l.) hogy ezen *αις*-ra végződő aeol. acc. ép-
 ugy törültethetett el a grammatikusok által, mint az *ο*₂-ra végződő dór accusativusok, csak azért nevezetes, mert H. ur nem veszi tekintetbe, hogy az *ἀρχαία σημασία*, melyre hivatkozik, ez utóbbi alakok oblitteratióját (*o* egyenlő levén *ou*-val) elősegíthette, de az előbbit (mivel *αι* sohasem lett *α*-nak írva) nem; s mert megtudjuk, hogy a régi írásban *ο = o, ω, οι, ου* és *ε = ε, η, ει*. Ez azért fontos, mert alkalmat ad H. ur tudományos fejlődéséről fogalmat alkotni magunknak, mi tudvalevőleg kitűnő tudósoknál nem épen csekély fontosságú s tanulságos is nem csak egy tekintetből. 1871-ben még csak azt tudta H. ur (l. Phil. Közl. I. 111.) hogy a régi írásban *ο*-t illetőleg *ο = o, ω, οι*-val most már *ου* is hozzájárult; valamit tehát mégis tanult H. ur azóta! legújabb felfedezésére valószínűleg akkor jutott H. ur, midőn a Christ-féle eltévesztett kísérletek után iparkodott az *ἀρχαία σημασία* jelentőségét (melyről H. ur is hallott már harangozni, ugy látszik) P. szövegének helyreállításánál meghatározni és értékesíteni. Tehát *ο = ο*-val is a régi írásban? Nem volna e tanácsos, hogy Pindarkiadónk előbb megtanulja a görög abc-t, mielőtt »ily jól fölfegyverkezett függetlenségű s önállóságú« classica philológiát akar teremteni hazánkban?

Ad I. ol. 66. H. ur illoyalitással vádol (9. l.) mert csonkítva idéztem szavait. — Én ugy tudom, hogy a magyarban, ha valaki azt mondja, hogy »mind ez olvasások vagy a mértékkel, v. a helyes értelemmel v. P. nyelvhasználatával ellenkezik« ez a *mind* nem annyi mint »egynehány«, hanem vonatkozik mind a fölhozott variánsra, tehát *θεσσαρ*-ra és *θηζαρ*-ra is, mely sem a versmértékkel, sem a helyes értelemmel, sem P. nyelvhasználatával nem ellenkezik. H. ur valószínűtlennek tartja, hogy *τιθημι* bármely augmentunnélküli alakját ugyanazon igének más augmentumos alakjával magyarázták (glossálták) volna. Hogy a kéziratokba csakugyan kerültek augmentumos alakok augmentum nélküliek helyett, bizonyítják a variánsok ol. VI. 34. Pyth. VIII. 93. XI. 37-hez (p. o. ol. VI. 34. *λαξε*(v) DGv *λάξε* helyett sat.) v. ö. ol. III. 31. X. 36. Pyth. II. 41. IV. 70. S hogy valaki a H. ur által a görögbe felvett *ρεῖζω*-t *θεσσαρ*-nal magyarázta volna, mely forma reconditisimae dialecti, még pedig a kevéssé ismert boeot dialectusé, s e helyer kívül az egész görög irodalomban csak egyetlen egyszer P. földijének Hesiodosnak egy töredékében fordul elő (minek folytán minden Pindárkiadó előtt ismeretlen maradt) — credat Judaeus Apella és H. ur.

XI. p. 53—57. semmit sem hoz fel H. ur coniecturájának védelmezésére, feltehetem tehát, hogy maga is elejti coniecturáját. Annál erősebben kel ki az enyém ellen. Kérdését illetőleg »hogy mikép *έρι el az*, ki csak polgár kíván lenni, *magas* czélját« utalok Boeckh fordítására »*summam* virtutem adeptus«-ra (v. ö. Hes. O. et D. 291. *έπην δ' εις άζροδν ίζηται* scl. *ή οδός έπι την άρετήν* és Tyr. 3, 43. Simonid. fr. 15. és Pind. Nem. VI. 23); a *άσυχά τε νεμόμενος* kifejezés szabadabb fordítása coniecturámat el nem rontja; a visszahozó névmás állását illetőleg v. ö. a felhozott példán kívül (melyet elégségesnek tartok); Pyth. III. 88. *λέγονται μάν βροτών όλζον ύπερτατον οί σχεϊν*; Pyth. IV. 245—46. *τέλεισιν άν πλαγαί σιδάρου*. Ol. XIII. 30—31. *άντεβόλησεν των άνήρ*. — Egy eclatans példát, mily kevésbé ismeri H. ur a P.-ra vonatkozó irodalmat, szolgáltat azon megjegyzése, hogy az én coniecturám által tudjuk meg, hogy *υβρον άπέφυγε* annyi mint kerüli a dölyföt, vagy más szóval »nem dölyfös«. Nézzünk egynehány magyarázót: Hartung: »Von Hochmuth und Stolz immer entfernt« Donner: »Übermuth hassend und Stolz« Boeckh: »a superbia alienus«; az egyik schol. vetus: *την χαλεπήν στάσιν και υβρον άπέφυγεν, τούτεστι μέχρι και θανάτου δικαίως εξήσε*; egy másik schol. vetus: *είπε ούν ούκ έστιν υβροσής*. Hogy Hartung, Donner, Boeckh nem tudtak görögül, hogy az alexandriaiak nem értették anyanyelvöket, arról nem tehet — Hóman ur. De miután H. ur is elejtette coniecturáját, csak azt szeretném tudni, hogy ő hogyan érti a *υβρον άπέφυγεν*-t?

V. nem. 43-hoz az én coniecturám ellen semmit sem bír fölhozni, csak az összes eddigi magyarázatokat tartja tévesnek; — azt állítván, hogy *μεταίσσω* csak annyi mint »után rohan«, sohasem »utánoz« és hogy mindig casusvonzat nélkül fordul elő Homerosnál, iparkodik a »jóhiszemű szótárírókat« egy hibás értelmezéstől megszabadítani. (mikor »Észrevételeit« megírta nem jutott még tudomására, hogy e helyen eddig máskép magyarázták *μεταίξια*-t) Azt akarja ugyanis elérni, hogy »P.-nál is csak annyit jelentsen *μεταίσσω* mint Homernál« és ezért a homérosi »nachstürmen, nachsetzen, verfolgen«-t (csak ezt jelenti *μεταίσσω*; *μεταδιώξια*: Hesychiosnál) átmenesztí ebbe a jelentésbe, hogy »(szószertint) gyors futónak lenni« (még pedig a versenytéren!) Mily szépen elérte H. ur azt a mit akart! Mily remekül megegyezik e szó jelentése és használata Homerosnál és P.-nál! S aztán ismét egy felfedezés! Megtudjuk, hogy Euthymenes gyorsfutó volt, holott Isthm. V. 60. mondja a költő *έθαντο γάρ νίξια: άπό παγχοχρίον τρεϊ: άπ' Ισθμοῦ, τὰς δ' άπ' ενφύλλου Νειάας, άγλαοί παιδες* (Pytheas, Phylakides v. ö. 57. 58 v.) *τε και μάτρως* (Euthymenes) és a schol. V. nem. 75-höz kiteszi: *τούτο δέ φησιν διέ τὸ εἶνα αὐτὸν* (Euthymenes) *παγχοτασιήν*; mivel szem-

ben nem kellett volna elfogadni Hartungnak meggondolatlan és félig visszavont állítását, hogy Euthymenes versenyző volt. Miután tehát H. ur coniecturája reál okokból nem állhat meg és a *μεταίωσω* szó értelmét illetőleg sem képes jobbat adni, mint a vulgaris értelmezés, megmaradhatunk e mellett (v. ö. *προσεργούμενος* utánóznán Pyth. VI. 46.).

Áttérvén magára a Hóman-féle Pindarkiadás szövegére és annotatio kritikájára azt mondtam, hogy csak új kézirati anyag megszerzése vagy új metrikai teoriák alkalmazása jogosíthat fel valakit most új P. kiadás rendezésére; hogy az olyan kiadásokra, hol egy pár kétes értékű coniecturánál egyebet nem találunk (milyen a H.-féle) szükségünk nincsen, miért is célszerű a commentárt (ilyenre van szükség!) egy már kész szöveghez alkalmazni. De miután már adott szövegkiadást és kritikai apparatust H. ur, azt kívántam, hogy adott volna legalább jó apparatust, s épen apparatusának jóságát támadtam meg. — Ezen gondolatmenetben, megvaló- lom, nem látom a H. ur által benne felfedezett »egymást lerontó állításokat«.

A H. ur által felhasznált kéziratokra vonatkozólag megjegyeztem, hogy az Ambrosianus A. Vaticanus B legalább is oly jók, mint a H. ur által felhasznált DGV, hogy tehát nem lehet belátni, miért közölte csak ezek variánsait. Erre H. ur »ebből már az látszik, hogy öt (legjobb) kézirat közül hármat fölhasználtam én is, ha jobban megtekintjük a szöveget és jegyzeteket, meggyőződhetünk, hogy a többi kéziratok helyes olvasásait sem mellőztem, hanem fölvettem, persze (!) mások (!) collatioja alapján a szövegbe«. (14. l.) H. ur éleselműségének eddigi mutatói után nem csodálkozom azon föltevésén, hogy kiadásának bírálója azon helyeken, hol H. ur mind az alapul fektetett kéziratból eltérő coniecturát nem említ, azt hitte volna daczára az Előszó VI. l.-jén mondtatknak, hogy talán a levegőből kapta H. ur a szövegbe felvett olvasásokat; csak arra utalok, hogy H. urnak fogalma sincs egy kritikai apparatus berendezéséről, mikor azt hiszi, hogy elég a »legjelentékenyebb« kéziratok közül kettőt-hármat tetszés szerint kiválasztani és eltérő olvasásaikat közölni. Protectióban részesült-e az a három kézirat, hogy egyedül méltattott variánsainak közlésére? Ha H. ur bebizonyított volna, hogy Mommsen kutatásai hibás eredményre vezettek, hogy az általa első helyre állított Ambros. A. Vat. B. és Paris. C. roszabb családhoz tartoznak, még *talán* értenők, hogy csak a három általa legjobbnak tartott kézirat variánsait közölte, de mikor az újabb kutatásokat, »*quae suum captum suum-que modulum excedere videt*« egyszerűen csak ignorálja (mily mélyen tanulmányozta H. ur a Pindarcodexeket bizonyítja az is, hogy Phil. Közl. I. p. 113. a Mediceus B-t (D) melyet

kiadásának alapjául vett. föl sem említi a jelentékeny kéziratok közt) s ezen hallatlan eljárást önálló ítéletnek arrogálja (12. l.), az embert csak sajnálkozásra indítja.

Azt is szénére vetettem H. urnak, hogy miért nem írta ki csak Mommsenből a variánsokat, hanem főképp Bergből, ki maga is elismeri Mommsen apparatusának felsőbbségét az övé felett; s hogy miért írta ki még Bergket is hibásan és hanyagul? H. ur erre tragikus pathossal azt feleli: »Ha Á. ur kedvére akarok vala lenni, bizony könnyű munka jut. — csak Mommsen: kellett volna egyszerűen kiírom«, pedig az a Mommsen olyan haszontalan egy könyv, hogy a kisebb kiadás adatai ellentmondanak a nagyéinak, minek bebizonyítására idéz is H. ur egy pár helyet; (szokott lelkiismeretességgel olyat is hol eltérésnek semmi nyoma) de arról Pindarkiadó létére nincs tudomása, hogy e kisebb kiadásban Mommsen a nagyobbban több adatait új collatiók nyomán rectificálja, s így H. ur egy-két sajtóhiba miatt az egész Mommsen-féle, rengeteg szorgalommal és lelkiismeretességgel összegyűjtött apparátust megbízhatatlannak nyilvánítja, csak azért, hogy kritikátlanságát valamiképp igazolhassa, és az olvasóval elhitesse, hogy ő tudja Isten mily gonddal még codexeket is collationált. (Az Ambr. A. és Vat. B. eltérő olvasásait »persze mások collatiója alapján« vette fel, és »magunk is méríthetünk a forrásból, a kéziratokból«) pedig azon vádomra, hogy Bergből *kiírta* (hanyagul) a három codex váriánsait, egy szóval sem felel.

Továbbá megboszulandó magát azért, hogy mertem más kiadást az övénél jobbnak nevezni, gáncsolja Christ és Schmidt metrikus theoriáit (mintha én csak szóval is helyeselttem volna) s Christ szövegét, melyben egy kézirat sincs fölemlítve (mintha volna annak haszna, ha az ember három kézirat váriánsait hozza fel!) és végre ő, ki azáltal is, hogy a Brassai által elmondott véleményt az editio Romanának a kéziratokhoz való viszonyát illetőleg pártolja, eléggé kimutatja, hogy a codexek egymáshoz való viszonyát nem ismeri, engem vádol ugyancsak evvel, mert szerintem »az ezernyi eltérő olvasás onnan származik, hogy ugyanazon forrásból került ki közvetlenül mind«. Engedje meg H. ur, hogy én is értelmezzem szavaimat. Én azt mondtam, hogy a 24—25 régi kézirat (mely t. i. nem apographonja még fennlévő kéziratoknak) egymástól csaknem függetlenül közvetlenül (direct, in gerader Linie) egy közös archetypusból ered (nem: le lett másolva) a nélkül hogy bizton fellehetne tenni, hogy azon archetypuson kívül, melyet Christ a Herodianos utáni időbe tesz, lett volna egy más fiatalabb főcodex, melyből a vetustik némelyike eredt volna úgy, hogy egy családot képeznének. Ezen utóbbi nézetet (mely különben a »csaknem« szavam

által is eléggé meg van határozva) valamikor H. ur is vallotta. v. ö. Phil. Közl. I. p. 113.

Végre is H. ur a fölötti örömeiben, hogy a nála kimutatott grammatikai szarvashibákkal szemben engem is meglec kéztethet. azt állítja, hogy én, Pindarkiadás bíráló létemre, még P. versezeteinek címét sem ismerem. azt irom ugyanis hogy »epinikiák«, tehát egy *ἐπιινικία* feminimumot veszek fel, mely, mint minden grammatista tanuló tudhatná, nem existálhatott. — H. ur ott olvasta nálam hogy »prolegomenák«, azután »vetustik«, ezen utóbbi szó annyira föltűnt neki, hogy még kérdőjelet is tett hozzá. nem lett-e volna illő föltenni, hogy »epinikiák« sem más mint *τα ἐπιινικία*, epicinia, (így latinul rendszeren) többes raggal ellátva? S alig hiszem hogy ezen alakok rosszabbak volnának, mint H. ur »alexandrinusok« (Phil. Közl. I. p. 110.) »apollóniai(!) föld«-je (u. o. p. 103.).

Arra a mit H. ur az önálló magyar philológiáról mond, nem akarok bővebben reflectálni. Nem tartom annyira arrogansoknak nyelvészeinket, hogy vonakodnának »az auktorok szövegét 2-ik, 3-ik, 10-ik kézből a *külföld* kiadótól átvenni« s magokat azon reménnyel kecségtetnék, hogy a Dindorfok és Bekkerok legióit produkálhatják elő azonnal — a semmiből; mikor tudtommal a francia, angol és német nyelvészek egy classicus szövegkiadását, ha jó, akkor is szívesen látják ha nem honfitársaik készítették. Dőreség volna, ha azt a munkát, melyet a külföld századokig tartó fáradozás utján véghezvitt, mi ujjalag megtennők. s így nem tarthatom üdvösnek. hogy mi magyarok ott kezdjük el, hol a németek és más népek több száz év előtt állottak, hogy járjuk be a külföld könyvtárait (ugyan kinek költségén? s honnan vegyük erre az embereket? és hány száz év mulva leszünk készen e munkával?) hogy a kéziratok collatiója alapján adjunk ki új *magyar* kiadást — H. ur nem akarja, hogy a magyar tanár szellemi amphibiium legyen, ki a külföldön beszerzett szellemi táplálékot itthon fogyassza el, — pedig így látszik, az ilyen amphibiiumok a Hóman-féle P.kiadás után is fognak lenni, s létezni fognak örökké, míg az ember a görög vagy latin, vagy bármely modern nép szépirodalmi és tudományos irodalmából fog tanulni.

A bírálatomban önálló hazai classica philológiát illetőleg kifejtett nézetek helyességét Szabó István, Hunfalvy Pál, Télfy, Haberner, Bartal, Szamosi, P. Thewrewk Emil s mások működésének iránya, mely eilen hiába szórja H. ur calembourg-jait, eléggé igazolja.

Végre, miután már H. ur minden megjegyzésével elkészültünk, még egynehány szót H. ur legujabb coniecturájáról, melyet nem szándékozom másnak vindicálni, mert szer-

zöje mindenki által azonnal felismerhető módon reá sütötte szellemének bélyegét, s mert szintén áll róla az, mit H. ur többi coniecturáiról oly meglepő szerénységgel és oly találólag jellemzően mondott, hogy »non tam longinquo studio profecta, sed fortasse prospera fortuna aut casu occurrebant« H. ur ellenbirálatában azt coniciálja az általam elvéve használt pluralis auctoris (*fogunk, említünk*) miatt, hogy »birálatom készítésében társaim is voltak, s következézetesen »Ábel uréról« beszél. Nem akarok erre azon föltevással felelni, hogy H. urnak is szoktak munkáinak megírásában társai lenni, mint az szellemdús okoskodása szerint kitünnék következő szavai-
ból: quae diximus, nos profitemur (diss. jában) »nem szólunk« »van itt-ott észrevételünk« »nélkülözzük« (a Dr. Ring (Germaniája fölötti birálatában) már csak azért sem, mert nem akarok senkit sem azon föltevással sérteni, hogy a Hóman-féle munkálatokban része van; de úgy hiszem, H. ur ezen és egyéb eljárása följogosít arra, hogy vele és személyeskedéseivel többet ne törődjem

ὥς εἴ με γρηὶ βέλοι ἢ πείς ἄφρον
 ζωφόν γὰρ βέλος ἀνδρός ἀνάλιδος οὐτιδαροῖο.

Budapest, május havában.

Ábel Jenő,
 okl. középt. tanár.

BÉLA KIRÁLY JEGYZŐJE.

— Kútfői tanulmány. —

A magyar történet középkori írói közt Béla király névtelen jegyzője volt az, kinek műve legélénkebben foglalkoztatta a hazánknak, és általában Európa keleti vidékeinek középkori történetével foglalkozó történet-buvárok szellemét és tudományát. Hazai tudósainkkal, kik közül csak Bélt, Prayt, Katonát és Toldyt említem, vállvetve, külföldi, különösen német tudósok is fordították reá munkájukat. Semlertől Röslerig alig van egyetlen hivatottabb művelője a 10—13. századok keleteurópai történetének, ki egyik vagy másik irányban ne nyilatkozott volna irónk felől, a szerint a mint adatai ellenmondottak hypothesiseinek vagy erősítették azokat. A »Gesta Hungarorum« sajtáságos alakja — sem évkönyv sem krónika — és tartalma, mely csak elenyészőleg csekély részben találkozik a többi kútfő foglalatjaival, mindenkit, kit tanulmányai a történet ezen sivár mezejére tereltek, hol annyi szorgalom és munkásság daczára most is sűrűbben tenyész az előítéletek burjánja, mint a positiv tudás prosaikusabb de egyedül értékes kalásza, arra kényszerített, hogy állást foglaljon vele szemben.

Kindl

Három főirányt különböztethetünk meg az Anonymus-sal foglalkozó tudósok véleményeiben: egyes másodrendű kérdésekre nézve mindegyik majdnem a maga útján jár. Az egyik irány, melynek fő képviselője nálunk Toldy, a külföldön Cassel, Thierry és Sayous, a »Gesta Hungarorum«-ban a 11. vagy 12. század művét látja, mely általában hitelt érdemel. A másik irány, különösen Bél és Pray, a 13. századba veti vissza, de általában hitelre méltónak tartja. A harmadik irány, Schlözer, Büdinger és Rösler, kikhez nálunk Hunfalvy Pál is csatlakozott, szinte 13. századbéli irónak, jobban mondva meseköltőnek tulajdonítja e művet. Schlözert inkább csak kritikai szelleme terelte ezen utra, melyet különben már Semler tüzött volt elé, csak Dümmler és különösen Rösler harczoltak valóban tudományos érvekkel, de az utóbbi különben nagybecsű művének értékét sok felülé és hiányos adat szállítja alá. Annyi azonban megáll eredmény gyanánt,

hogy a jegyzőt, legalább a vezérek korára nézve, inkább az érdek, melyet a mellette és ellene folyt irodalmi harcz kelt, mint belső becse és használhatósága teszi a tanulmány méltó tárgyává.

Mióta Semler kimutatta, hogy irónk Regino krónikáját használta és arcképeit Dares Phrygius után festette, kútfőinek ismerete ugyszólva semmivel sem haladott. Rösler is teljesen elhanyagolta ezen tért. A mi eddig tudományosan meg van állapítva, arra csak szükség esetében fogok hivatkozni, mert ismeretét feltételezhetem. Mondhatom tehát, hogy ez irányban minden előmunkálat hiányzott és ha egyáltalában kutatásom az említettem főkérdést illetőleg nem is vezethet új eredményekhez, az egésznek kritikáját tán sikerült, nagy részt feldolgozatlan kéziratok felhasználása által, új alapokra fektetnem és azt mi eddig, bár nagyon valószínű, de mégis hypothesis volt, történeti bizonyossággá emelni. Ítéljen a szives olvasó.

I. A »Gesta Hungarorum« forrásai.

a) *Klassikus írók.*

A »Prologus in Gesta Hungarorum« látszólagosan, de csak is látszólagosan egész tömegét adja a szerzője forrásait, korát és állását illető utbaigazításoknak. Csakhamar meggyőződünk arról, hogy midőn azt írja magáról, hogy a trójai háboruról irt »compilációt« Dares Phrygius után és hogy »bizonyos írásokat« használt, nem az énekesek meséit, szavainak hitelt adhatunk ugyan, mert a népmondát csakugyan nem használta fel, de hogy azok a »bizonyos írások« nagyrészt nem voltak azok, melyekből a honfoglalás történetét lehet szerkeszteni. Sok van ugyan művében, mi arra mutat, hogy az író a középkori latinságból kivetkőződve egyikét nyújtotta azon hamisításoknak, melyekkel a renaissance oly bőven gazdagította az irodalmakat, de még sokkal nyomósabb okok mutatják a 13. század íróját. Egyebekről később szólunk, most csak azon trójai historiát említjük meg, melynek fő kútfőjéül 15. századbéli író bizonyára nem Dares Phrygiust használta volna. Ezen trójai historia nem maradt fenn, de irónk a már ismert helyeken kívül is használta ezen valószínűen 6. századbéli férczművet, és különösen előszava az ál Dares Phrygiusénak mintája szerint készült.¹⁾ Az Ano-

¹⁾ Anon. ed. Endlicher. l. l. prol: Dum olim in *scholari studio* simul essemus, et in historia Trojana. *quam ego cum summo amore complexus ex libris Daretis Phr. compilaveram* pari voluntate legeremus — v. ö. Dar. Phr. nál. Quum multa Athenis *studiosissime* agerem inveni historiam *Daretis Phrygií, Quam ego summo amore complexus* continuo transtuli. Továbbá An. (2. l.) optimum ergo duxi ut vere et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere, quomodo res gestae essent — szószerint megegyeznek Dares bevezetésének illető szavaival.

nymusra nézve Dares, kinék műve a lehető legrosszabb latinságot tünteti elő, klasszikus volt. Ezen nem csudálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy *Guido de Columpna*, ki a 13. század második felében megírta Trója pusztulását, csak Darest és a szinte hamisított Dictyst tartja igaz forrásnak, Homerost pedig, kinél az istenek is beavatkoznak, Dares szerint hitelt nem érdemlő mesemondónak.

A latin történetírók közt egyedül *Justinus*nak mutatjuk ki felhasználását, kinek compilációja általában a középkorban igen nagy elterjedésnek örvendett és kiből különösen a lengyel történetírók kölcsönöztek sok szép phrasist. Felhasználása arra mutat szerzőnknel, mit épen tőle váránk legkevésbé: kritikai szellemre.

Említők már, hogy Semler óta ismeretes, hogy a névtelen sokat vett át Regino krónikájából. Ezen író a magyarok származásáról és beköltözéséről szóló részt Justinusnak a szittyákról és parthusokról szóló könyveiből tákolta össze. A »Gesta Hungarorum«-ban több mondatot találunk Justinusból, mely Reginónál nem fordul elő és így bizonyítja, hogy *Anonymus az eredeti forrásból is merített.*¹⁾

Az ókori tudományosság geographiai részét *Solinus* foglalta össze, valamint Justinus a historiait, a római császárság korában uralkodó izlés szerint, a szokatlanra, csudásra fektetve a fősulyt. Egy helyen legalább kétségtelen a »polyhistor« felhasználása, oly helyen melyet épen régi népmondák által sugallottnak szoktak tekinteni: a vérszerződésnél.²⁾ Noha a két szöveg nem egyez meg szóról-szóra, innen kellett vennie ezen tudomását a pogányok esküje módjáról, külföldben bizonyára a kunoknál az ő korában is divatozót írta volna le.

Mindezeknél nagyobb, vészes befolyással volt a munkára *Isidorus* könyve, ki a klasszikai műveltséget egyházi kön-

¹⁾ Anon. I. f. 3. l. Scythici enim sunt antiquiores populi. *Justinus* ed. Jeep. p. 13. II. 1. Scytharum genus antiquissimum semper habita. Továbbá (u. o. 4. l.) — et perdidit ibi Darius octoginta milia hominum, et sic cum magno timore fugit in Persas. Just. nál (p. 18 II. 3.) Darius — amissis LXXX. milibus hominum, trepidus refugit — végre An. (u. o.) (Scythici)-nihil habuissent in mundo quod perdere timuissent — quando enim Scythici victoriam habebant, nihil de preda volebant, sed tantummodo laudem exinde quaerebant. Just. (p. 15. II. 3.) — nihil parare, quod amittere timeant nihil victores prae. er gloriam concupiscunt.

²⁾ Anonymus. cap. 5. p. 7. supradicti viri pro Almo duce, more paganismis propriis sanguinibus in unum vas, ratum fecerunt iuramentum. *Solinus* ed Mommsen p. 95 c. 15. — haustu mutui sanguinis in unum vas foedus sanciant. Továbbá — (Scytharum ne foedera quidem incruenta sunt; sanciant se qui paciscuntur, exemptumque sanguinem ubi permiscuere, degustant. 1246-ban még a kunok ketté vágott kutya mellett esküdtek hűséget. (Luxemburgi kézirat 22. f. 13.): Rex autem Bela hiis rumoribus auditis — filium suum dedit filie regis Comanorum, nuptiaeque noviter in Hungaria sunt celebrate. In his autem nuptiis X Comanorum convenerunt iurantes super canem gladio bipertitum iuxta eorum consuetudinem.

tösbe öltöztette. Az egész középkoron át alig van mű, mely többé kevésbé ne merített volna innen és a számtalan kézirat, melyet az »etymológiák« egyes részéről birunk, bizonyítja, mennyire ki tudta elégíteni e minden ferdesége mellett is nagyszerű munka — ugyszólva a középkor encyclopaediája — a szerzetesek tudományos igényeit. Valóságos átvételt csak egyet mutathatunk fel,¹⁾ de írunk egészen saturálva van Isidorus módszerével és nem mulaszt el alkalmat, hogy etymologizáló viszketegének eleget ne tegyen. Már Rösler figyelmeztetett erre. Mi tovább megyünk és azt hisszük bizvást állithatjuk, hogy mindaz, mit elbeszél, minek kútfőjét nem adhatjuk, vagy a mi korának viszonyain nem alapul, ezen mintegy megmagyarázni akarásnak köszönheti létét. Ilyenek a Zalán, Gelou, Esculen, Laborcz, Munkácshoz füződő elbeszélések. Ménmarótnak tán a képes krónikában is előforduló Morot volt szülő oka. Mit a görögöknél a mythos végzett öntudatlanul, lényekké emelve a szókat, a középkori íróknál is gyakori, csakhogy itt önkéntesen történik, igazságra tart igényt és minden naivság mellett a tudományosság köpenyébe burkolózik.

b) *Középkori írók.*

Az ókornak nemcsak tudományos és vallásos meggyődései, hanem mondái is diadalmasan kiállották a létért való küzdelmet az új népek régibb emlékeivel. Siegfriedről vagy az ágostai csatáról énekelhetett a nép: az irodalomban ugyanazon anyagok uralkodtak, melyek valaha Hellas és Róma íróinak szolgáltattak tárgyat. Miután a rómaiaknál már nem volt ki énekeljen Aeneasról és kalandjairól, a barbár frankok mondották magukat Priamus sarjadékainak és miután a görögök már Achilles és Hektor hőstetteinek magyarázásából is kifogytak, új, ugyszólva modern életre keltek a régi bajnokok oly népeknél, kik túl laktak a földnek Homeros ismerte határain.

A Nagy Sándor személyéhez kötött mondák mintegy középen állanak a nemzetalkotta nagy eposok és az egyesektől származó, kisebb-nagyobb körbe terjedő műköltmények közt. Nem csak a görögök és a meghódított népek ékitették új borostyánnal a nagy hódító csudás alakját, az egész középkoron át, ugy szólva minden európai nép iro-

¹⁾ Isidorusból tán közvetve vette An. a magyarok származási tábláját. Isid. Etymolog. ed. Roncalli. (IX. könyv 3. 402.) Filii Japhet — Magog a quo quidam arbitrantur Scythas et Gothos traxisse originem, és XIV. könyv 4. 150. Scythia sicut et Gothia a Magog filio Jafeth fertur cognominata. Világos hogy *Magoy* szolgált összekötő kapcsul Jafeth és a *magyarok* közt.

dalma változtatott a hagyományos képen, ki ki hagyva egy egy érthetlenné vált vonást, vagy megtoldás által a modern felfogáshoz közelítve a vonzó alakot.

Jellemző sajátága a középkor történetírásának azon törekvés, melylyel a jelent minden lehető módon a szentírásokban vagy a majdnem szinte oly nagy tekintélynek örvendő »philosophus«-oknál oly ragyogó színben feltűnő multhoz igyekszik kapcsolni. Minden uton módon azon volt, bölcs mondásaikat a jelen viszonyokra alkalmazni, és az etymologia határait még nem tűzte ki a gondos kritika. A számtalan átdolgozás a műveletlennek is izlelhetővé tette azt mi középkori embernek legjobban tetszett Fülöp nagy fiában, végtelen harczot és végtelen élvezetet hatalomban és kéjben. Csak kevés író választotta el szigoruan N. Sándor történetének mondai és szorosan históriai részét, mint Ekkehard tette »Alexandri magni liber de preliis«, a mesés görög Pseudokallisthenesnek fordítása az olasz Leo által a 10. század közepe táján, egyik főforrása volt Béla király jegyzőjének. Ezen felhasználásnak más értéke is van; némileg kriteriumává szolgálhat az annyi változtatáson átment mondáskönyv eredeti textusának megállapításában. (A »liber de preliis« idézésénél a berlini kir. könyvtár 49. oct. 15. század beli codexét vettük alapul, mint a mely szerintünk legközelebb áll az eredeti redactióhoz. Ezt *a)* jelöli, *b)* a strassburgi 1494 évi incunabulumát, *c)* Julius Valerius textusát a párisi 4880 sz. kézirat szerint, *d)* a görög Pseudokallisthenest Müller kiadásában. A berlinin kívül a párisi, müncheni, bécsi és boroszlói illető kéziratokat is összehasonlítottam.)

Roesler szerint, a munka egész szerkesztése Józ sue könyvét juttatja eszünkbe. Azt hisszük sokkal több hasonlóságot mutathatunk ki közte és Sándor mondája közt. Valamint Álmost, Ammon győzhetetlen fiát is Isten vezeti. Álmos anyjának álma sok mellék körülményben is megfelel Nektanobos megjelenésének Olympias előtt.¹⁾ Árpád fia Ménmarót leányát veszi nőül mint N. Sándor Dariusét. A döntő győzelem után a birodalom rendezése is meg van mindkettőnél,²⁾ — hogy csak a legszembezőkőbb hasonlóságokat soroljuk fel.

Szerzőnk józansága nem engedte meg a csudák beszövést, munkája teljesen rationalis szerkezete által válik ki.

De szöszegénységében nagy hasznát vette a csaták leírásának és a közbe fűzött beszédeknek. Csak a legfontosabb átvételeket emelem ki.

¹⁾ a. f. 5. c. és d. I. 8. c. 8. l.

²⁾ a. f. 43. d. II. 21. 78—79. l.

Anon. 8. f. 9. l. dux Almus — armis indutus ordinata acie, super equum suum sedendo ibat huc et illuc confortans suos milites, et facto impetu stetit ante omnes suos, et dixit eis: o Scythici et commilitones mei, viri fortissimi! — ergo nolite turbari de multitudine Ruthenorum et Cumanorum, qui assimilantur nostris canibus, nam canes statim ut audiant verba dominorum, suorum nonne in timorem convertuntur? quia virtus non valet in multitudine populi, sed in fortitudine animi; an nescitis quia unus leo (10. l.) multos cervos in fugam vertit, *ut dicit quidam philosophus*. Ezután a szittyagyőzelmék elsorolása következik, mint az 1. c.-ban, a »magnum Alexandrum filium Philippi regis et regine Olympie«, színte a Sándor mondából van átvéve. Továbbá: Unde strenue et fortiter pugnemus contra eos qui assimilantur nostris canibus et sic multitudinem eorum timeamus, ut muscarum multitudinem. statimque sonuerunt tubas bellicas per partes et commixta est utraque acies hostium, ceperuntque pugnare acriter inter se et interficiebantur plurimi de Ruthenis et Cumanis. predicti vero duces Ruthenorum, et Cuman. videntes suos deficere in bello, in fugam versi sunt.

Valamint a monda majdnem ugyanazon szavakkal írja le Sándornak Darius és Porus felett kivivott győzelmeit, úgy szerzőnk is egyenlő színekkel festi a kunok és oroszok, Zalán (35. l.) a görögök és bolgárok (37. l.) és Glád (40. l.) vereségét. De a szerinte tulajdonképen elhatározó csatának, a Zalán ellen vívottnak leírásánál még tovább megy a hasonlóság, mert a kudarcot valló görögök a Tiszát »pro parvo

a) 36. l. Alexander ascendens equum suum — ante omnem exercitum consistebat — 77. l. Al. currens huc et illuc confortabat milites suos: b) 49. O commilitones fortissimi Macedones et Graeci. 16. qualiter turbati estis de multitudine Persarum. canis qui multum latrat nullum effectum lesionis habet. a 2. b. 1. d. 1. virtus enim non valet in multitudine populi, sed in fortitudine animi (a animorum), an nescio, quod unus leo multos cervos in fugam vertit.

b) 17. Alexander filius Philippi regis et regine Olympie.

b) oportet nos strenue et fortiter pugnare cum illis. Ekkehard (Mon. Germ. Hist. Scr. 6. p. 67.) non conturbet vos multitudo illorum, quia non praevallet multitudo muscarum parvitati vesparum. b. 61. statim sonuerunt tubas bellicas per partes et commixte sunt utrimque hostes et ceperunt acriter pugnare inter se et interficiebantur ex utrisque maxima pars. Videns autem Porus suos in bello deficere. (a 36.) Darius terga versus effugit.

fluvii reputantem«, a folyóba vesznek, valamint Darius vert serege a mesés Stranga vizébe. ¹⁾ Rationalismusa itt is szembe-
szökő: a folyó a monda szerint nappal be van fagyva, éjjel pedig felenged, mit ő elhagyva, egyszerűen a vízbe fojtja a futó hadat.

A Glád elleni csatának ugyanazon minta szerint készült elbeszélésénél, oly mondatot találunk, mely a görög Pseudo-kallisthenesnél található, de nem ment át egyikébe sem az általunk ismert középkori latin, olasz, német és francia fordításoknak és átdolgozásoknak. C. 44. p. 49. »et inimici eorum cadebant ante eos, sicut manipuli post messorum.« ²⁾ — Ezen töredékből is látjuk, hogy az Anonymus a »liber de preliis« sokkal teljesebb szövegéből merített mint a 12. század első felében író Ekkehard, kinek elbeszélése mindenütt rövidít, és hogy valószínűen nem bírjuk már a mondának ezen, az eredeti göröghöz nagyon közel álló redaktióját.

Nem csak a véres harcznál, a békés mulatásnál sem vonhatta ki magát a szerző a Sándor monda befolyása alól. Igaz. N. Sándor — a mondában — soha sem áldozott annyira Bakchosnak, mint Árpád és vitézei az Anonymusnál, de már Zoltán és N. Sándor menyegzőjét majdnem ugyanazon szavakkal ülik meg. ³⁾ — Nem annyira szembeszökő, de mégis alig tagadható az átvétel egy más, sokkal fontosabb pontnál: a pusztai országgyűlésnél. Egyrészt már maga az egymásután, amott Darius veresége és Sándor törvényhozása, itt Zoltán birodalmának végromlása és az ujnak megalapítása, is mutat erre. De a szavakban is látható legalább némi rokonság. ⁴⁾ Nevezetes azonban a nemességnek előtérbe lépése Árpád fejedelem mellett.

A személyleírásnál sem tett eleget Dares Phrygius a jegyző képzelő tehetségének. Taksony haja »olyan volt mint

¹⁾ b. 42. Veniens autem Darius ad flumen predictum, invenit eum coagulatum et transiit. Plenitudo vero Persarum post eum fugientes ingressi sunt in ipsum fluvium et impleverunt illum ab una ripa in alteram et statim rupta est glacies et absorbit eos.

²⁾ d. szinte a csata leírása után II. 16. p. 37. »αὐτὸς Ἰ. Ἀλέξανδρος γὰρ ἐθέμεζε τοὺς πολλοὺς ὄχλους τῶν Περσῶν, ὡς ἐπ' ἀρούρα: στάχυς ἀρόται κείοντες.«

³⁾ An. (c. 51. p. 48.) »celebrantes nupcias magna fecerunt convivia et fere quotidie comedebant nupcialiter. a) p. 34. celebrantes convivia pluribus diebus nupcialiter epulabantur.

⁴⁾ Anon. (c. 40. p. 36.) »dux et sui nobiles ordinaverunt omnes consuetudinarias leges regni et omnia iura eius, qualiter servirent duci et primatibus vel qualiter iudicium facerent pro quolibet crimine commisso.« a) p. 43. »i. unaquaque civitate rectores et principes ordinatis sicut tempore Darii consistebant, Quibus iubeo ut iusticiam inter quoslibet racionaliter ficiant et conservent quorum praecepta a subiectis omnibus sine contradictione aliqua conserventur et unusquisque proprietates suas in pace possideat et gubernet.

az oroszlányösörény (c. 55. p. 51.). Sándoré szinte¹⁾. Épen így az Álmost illető jóslatnak, hogy utódjai nem fognak szülőföldjén szaporodni (An. 3. p. 5') a Sándorra vonatkozó képezi alakját.²⁾ Kisebb, de jellemző kifejezésekben is találkozunk a mondával szerzőnk, így, hogy csak néhányat említsünk, »gavisí sunt valde« »repletus est gaudio magno« »accepta licentia legati reverterunt« »valido sunt timore perterriti« stb. többször fordul elő mindkettőnél.

Látjuk tehát Anonymus művének szerkezete nem önálló, és aránylag nagy része nem tarthat számot authenticitásra. Elég gyakori ugyan azon eset, hogy az idegen szólásmódok átkölcsönzésével nem jár párhuzamban az idegen fogalmaknak átvétele. Tudjuk, hogy Tacitus germánjai Sallustius gaelulusaira emlékeztetnek, hogy Regino magyarjai Justinus szittyáinak és parthusainak képezik vegyülését, hogy Nagy Károly arczképéhez Einhardnál Suetonius Caesarjai adták a színeket, és mégis nagyobb részt hiteleseknek tartjuk ezen adatokat, mivel más hiteles kútfők által is erősítvük nagy részben. Az pedig, mit a névtelen mond, el is tekintve a mondai alaktól, legnagyobb részt a hitelre legméltóbb egykoru írók tanuságába ütközik és így sem alak, sem tartalom nem tarthat számot bizalomra.³⁾

Figyelemre méltó, hogy a szerző trójai történeti tanulmányainak befolyása nem oly nagy mértékben vehető észre.

Eltekintve Dares Phrygius felhasználásától, szerzőnknek *Guido de Columpnához* való viszonya kelt legnagyobb érdeket, már a kora meghatározásának kérdése folytán is. Ezen roppant tekintélyben és elterjedésben részesülő író »Historia de destructione Troiae« című művének legtöbb kézírata

¹⁾ a) p. 5. b. p. 6. »coma capitis ejus erat sicut coma leonis«.

²⁾ b) p. 5. — antequam revertatur in terram nativitatis, morietur.

³⁾ A Nagy Sándor mondköréből vett idézetek nem fordulnak elő ily alakban a régiebb költőknél. Lamprecht pap Sándorénekeiben és Lamprecht li Tors Alexandreisében. Az utolsó két helyen közel jár írónk kifejezéséhez (c. 23. p. 25.) habitatores illius terrae viliores homines essent totius mundi, quia alia arma non haberent nisi arcus et sagittas; vesd ő. Lampr. li Tors ed. Michelaut. p. 266.

N'a guaires chevaliers. mais mult a gens menu

Mauvaisement armée a la mort est venue.

Et porte tous li mindres cacuns une macue.

A kétszer előforduló »quasi muti remanserunt« is emlékeztet Lambert szavaira (p. 253.).

— la parole a perdue

que il ne pot parler nient plus que beste mue.

Véleményünk szerint azonban a szerző nem közvetlenül használta ezen költőt. A találkozás tán úgy magyarázható meg, hogy a költeménynek a Sándor monda régi szerkezete szolgált alapjául, melyből a jegyző oly bőven merített.

1286-ban vagy 1287-ben készültnek mondja; egy bécsi kézirat 1281. évszámot visel homlokán. A mű Mátyás salerno-i érseknek van felajánlva, ki már 1272-ben meghalt, és a többi is, mit a szerzőről tudunk, erősíti azt, hogy e munkáját már 1270 előtt írta meg.

Az olvasó látta, mennyire hiven követi többnyire szerzőnk N. Sándor mondáját; ezzel összehasonlítva szembetűnő, mennyivel szabadabban bánt el Guido művével. Nehány példa ezt fel fogja tüntetni.

Anon cap. 5. p. 7. »Tunc ipsi septem principales personae communi et vero consilio intellexerunt, quod inceptum iter perficere non possent, nisi duces ac praeceptorem super se habeant. Ergo libera voluntate et communi consensu septem virorum, elegerunt sibi duces ac praeceptorem.

Guido de Columna. Berl. kézirat 50. f. 10. könyv. — Pro hujus modi autem executione negotii ante omnia statuerunt eligere aliquem in duces et praeceptorem, cui totus exercitus pareat et sub cuius ductu regali exercitus salubriter gubernaretur. Et tunc de communi consensu omnium praesentium tunc ibidem, Agamemnonem regem — imperatorem sibi assumpserunt et duces.

A mi a jegyzőnél következik, legjobban mutatja mily fontos a viszonyt a két író közt megállapítani: — »in filios filiorum suorum usque ad ultimam generationem Almus filium Ugek, et qui de generatione ejus descenderant.«¹⁾

Zoltán rajzához, Dares Phrygius mellett, Guido de Columna is járult. Árpád fiának képéhez különben Deiphobos Helenos, Hector és Alexandros adtak egyes vonásokat; nem csalódunk tán, ha Jason nyomaira is vélünk találni.²⁾

Egy más, különben nem igen szembeötlő találkozásnak ismétlése ad sulyt kérdésünkre nézve. Már többször láttuk, hogy az Anonymus gyakrabban is hasznát veszi egyes neki tetsző fordulatoknak.³⁾

¹⁾ Csak a kétszer ismételt mondat: »quo fortuna tua deduxerit illuc te sequemur« hasonlít a makedón katonák fölkiáltásához (b. 6.) »Quocunque ieritis maestatem vestram sequamur!«

²⁾ An. c. 53. p. 49. quem (Zulta) omnes primates et milites Hungarie miro modo diligebant. Guido Col. berl. kézirat 218. f. p. 2. hunc (Jasonem) Thesalie, primates et nobiles, hunc plebei tenere dilectionis affectu sunt amplexi.

³⁾ An. c. 3. p. 5. — Ugek erat quidam nobilissimus dux Scythie qui duxit sibi uxorem — Emesu, de qua genuit filium c. 4. p. 6. — dux autem Almus — duxit sibi uxorem in eadem terra, filiam cuiusdam nobilissimi ducis, Gui. de Col. Oxford. 1477. p. U. v. Hic (Priamus) habebat in uxorem quondam nobilissimam mulierem ex qua susceperat 5 filios.

Rokonságra mutat még az itt Scythia folyóinak, amott az Eufratesnek és Tigrisnek tulajdonított gazdagság¹⁾

Végre a mindkét íróra nézve oly jellemző »quid ultra« a tárgytól való eltérések után, szinte bizonyos érintkezésre mutat.

A vegyes magyar-lengyel krónika kiadója, Pilat István,²⁾ jegyzőnket egyszerűen Guido de Columpnának nevezi. Ezt minden bizonyítás nélkül teszi, alkalmasint egyszerűen abból indulva, hogy az egyiknek Historia Trojanája és neve elveszett, a másodiknak mindketteje megmaradt. Mindenki, ki e két művet elolvasta, minden lapon meggyőződik e nézet alaptalanságáról. A magyar notarius szöszegénysége ríktó ellentétet képez a messanai bíró áradozó nyelvezetével, mely a legbombastikusabb szóhalmozásokban találja örömét. Két ily különböző művet nem irhatott egy elme. Ha azonban a középkor irodalmi szokásait figyelembe vesszük, alig tagadhatjuk, hogy olyan rokonság, minőt kimutattunk, inkább fordulhat elő egy és ugyanazon szerző különböző műveiben, mintsem hogy az egyik a másiktól ily keveset és oly szabadon átdolgozva vett volna át.

Tudjuk a középkor főiskoláin mily nagy tanulmányt fordítottak az ókori mondakörök ismeretére.³⁾ Szerzőnk is »in scholari studio« foglalkozott már a trójai történettel, valószínűnek tartjuk tehát, hogy a két különböző szerkesztésnek Olaszország valamely egyeteme szolgált közös eredetüül. Addig azonban, míg újabb adatok nem bővítik ismeretünket e kérdés felől, nem mondhatunk egészen határozott ítéletet a két mű viszonyáról. Csak az tűnik fel kétségen felőlinek, *hogy az Anonymus egykoru vagy fiatalabb kortársa volt Guido de Columpnának, tehát a 13. század második felében élt.* Irónk viszonyát a többi magyar kútfőhöz más fejtegetésnek tartom fenn.

II. A Gesta Hungarorum keletkezésének kora.

Elmellőzve néhány mondatot, melyek valószínűvé teszik, hogy szerzőnk a cseh Cosmast és a normann Dudot is ismerte, művének azon részleteire térünk át, melyek a valószínűvé tett korszakra utalnak. Mert ha a »Gesta Hungarorum« nagy része idegen, történeti szempontból értéktelen művekből van kiírva, más harmada egyszerűen etymologi-

¹⁾ An. 11. — inveniuntur in fluminibus terre illius pretiosi lapides et gemme. Guido Col. Oxf. p. 55. v. ditissimus auro et gemmis que in flumine Tigri et Eufrate crebrius inveniuntur.

²⁾ Monum. Polon. histor. I. 482.

³⁾ Montpellier egyetemén 1216 óta külön tanszék állott feu N. Sándor mondájának.

zálásnak köszöni létrejöttét. — kétségtelen az is, hogy többi tartalma valóban korának viszonyait tükrözi vissza és ennél fogva bir történeti becszel.

Bármily paradoxnak lássék is az állítás: N. Sándor hadjáratai és az etymologia mellett a mongolok dúló betörése, a tatárjárás volt szerzőnk főforrása a honfoglalásra nézve. Mindjárt azt, hogy Kézával és a képes krónikával ellentétben szerinte északkelet felől törtek be a magyarok, Ungvár és Munkács etymológiája mellett, a tatárjárás analogiája magyarázza meg. A mongolok Susudalon és Kieuen vonulnak át (ezek az egyetlen orosz városok, melyekről megemlékeznek), ellenük a palóczokkal, kiket nálunk kunoknak neveztek, léptek szövetségre az orosz fejedelmek, eléjük vittek a hodoló népek lovakat, tevéket, ökröket, rableányokat, aranyt és ezüstöt.¹⁾ Batu diadalutjában meghódítja Halicst és Ladomért, mely városok és hercegségek a magyarok bejövetelkor még nem állottak fenn, de melyekre III Béla óta a magyar korona állhatatosan tartott igényt. Valamint e fejedelmek Álmosnak hűséget esküdtek, úgy halicsi Dániel IV. Bélának. A halicsi fejedelem készített a magyarok útját a Hovos hegységen át, de mindaz mit az Anonymus mind ama dicsőségről és kincsről mond, nem éri fel azt, mit kortársa spalatói Tamástól a mongolok betörése felől hallunk.²⁾

Szembetűnő mily szívélyesnek és barátságosnak tünteti fel a névtelen a viszonyt magyarok és kunok közt. Nála mintegy egyenlőjogu, együtt ura'kodó népek. Zoltán kun-ot szerez fiának Taksonynak, valamint IV. Béla fiának a még kiskorú V. Istvánnak. Mellettük még csak néhány bolgár-országból beköltöző nemes ur lép előtérbe, a többi lakos, szláv és oláh, fegyvertelen és alávetett. Az idegen bolgárok iránt nyilvánuló gyűlölet és megvetés abban leli okát, hogy

¹⁾ Karamsin orosz történet III. 195. s tovább. A 12 fehér ló a N. Sándor mondából való. b) 57. »Amazones direxerunt albos equos, quorum similes non inveniebantur. Ugy látszik mintha a képeskrónikában oly szépen fenmaradt magyar népmondára, mindjárt keletkezésénél hatással lett volna a tudákos magyarázat. Árpádnak Sviatopolkhoz küldött ajándéka a felelet, víz és föld kérése stb. sokkal több hasonlóságot mutat N. Sándor mondájával, semhogy e monda önálló, tiszta fejlődését lehetők tarthatnók.

²⁾ An. c. 12. p. 14. dux Galicie duo milia sagittarum et tria milia rusticorum anteire praecepit, qui eis per silvam Hovos viam praepararent usque in confinium Hung et omnia iumenta eorum victualibus et aliis necessariis oneravit et pecudes ad victum condonavit sine numero. — Thomas (Historia Salonitana 37. C. Schwandtner, Script. R. H. 3. p. 602. : »Habebant (Tartari) quadraginta millia securiferos, qui praeibant exercitum, silvas caedentes, vias sternentes et omnia offendicula ab ingressibus removens. Quamobrem indagines, quas rex parari fecerat tam facile transcenderunt, si non ex ingentium abietum et quercuum fuissent extractae congerie sed ex levibus essent stipulis praeparatae«. — Az Archidiakonus az egyetlen magyar író ki *Susudalt* említi és *csak* is ezen orosz város neve fordul nála elő.

István ifjabb király e tartomány ellen 1264-ben győztes hadat viselt, mely hatalmát teljesen megtörte.

Az oláhokat illetőleg e helyen is kötelességemnek tartom Roeslernek azon hypothesisét megtámadni, mely szerint e nép csak a 13. század óta vándorolt volna a Dunától északra eső vidékbe vissza. Niketas Chomates, ki a 13. század elején írta a byzanczi birodalom történetét, már 1164-ben a halicsi határon letelepedett oláhokról szól, kik a szökevény Andronikost Manuel császárnak ki akarták szolgáltatni.¹⁾

Fontos még a székelyek állása is, »Attila népeie«, kik a bejövő magyaroknak segítségére vannak. Az hisszük némi új adattal szolgálhatunk arra nézve, hogyan vált a magyar nemzet harczedett keleti gyarmatos határországéból a hún király népe.

Boğuchwal lengyel püspök történetében, mely eredeti alakjában a 13. század közepe táján készült, olvassuk, hogy a hunnok Martinus krónikája szerint *Sicilia* hegyeiről jöttek be Pannoniába és tőlük nevezték el a magyarokat »Hungaroknak«. ²⁾ Márton krónikája, mely a középkor utolsó századaiban leghasználatosabb kézi könyve volt a történeti oktatásnak, már a 13. század vége felé is számos kéziratban forgott közkezen. Benne azonban szó sincs Sciliáról, csak *Sciciá*-ról.³⁾ Könnyű belátni, mily könnyű volt Scicia helyett Sciliát olvasni és a montes Sicilae lakóivá az ugyanazon névvel nevezett székelyeket tenni.

Ezzel összefüggésben áll Csaba magyarjainak mondája is, kiket irónk igazán menthetetlen szószármaztatásával Kába magyaroknak nevez. Minden ismerete közt a geographiai leterjedelmesebb és azon sokféle kötelék, mely a magyar dynastiát a Balkánfélsziget uralkodó családjaihoz füzte, tudomására hozta a Sapiaok vagy Sópok (lomhák) népét, mely

¹⁾ *Ἱστορία*. Bonn. 1836. ed Bekker. p. 171. Ἐπιχθάλων ἔεται, ἐνθα δὴ γερονδὸς καὶ τῷ Πουπάκη ἐαυτὸν ἐμφανίσας τὴν ἐς Γαλιτζῶν ἐπορεύετο ἀλλ' ὅτε τοῦ δευμαίνειν ἀπειχεν Ἀνδρόνικος ὡς ἤδη τὰς χεῖρας τῶν διωκόντων λαθῶν καὶ τῶν τῆς Γαλιτζῆς οὐρίων λαβόμενος συλληφθεὶς γὰρ παρὰ Βλάχων, οἷς ἡ φήμη τὴν αὐτοῦ φθόσασα σφυγὴν ὑψηλήσατο, ἐς τὸν πτόσω πρὸς βασιλεῖα πάλιν ἀπήγετο.

²⁾ Monum. Pol. h II. 471. Pars autem illa Slavorum, quae fluvio Wtra Wtrane dicebatur — commixtione gentis Hunnorum. qui de montibus Siciliae, prout Martinus in cronica sua Romana de eisdem plenius scribit, exeuntes et Pannoniam intrantes et eam sub dominio obtinentes Hungari ab Hunnis sunt appellati.

³⁾ Martinus Polonus Oppav. Chron. Imper. Mon. Germ. h. Script. 22. 463. Gens Ungarorum a Scicia egressa et a Pincennatis propulsa in Pannoniam primitus venit. A compiler e sorokban viterbói Gottfrid pantheonját (u. o. p. 30.) és freisingeni Otto Chronikáját használta (u. o. 20. 320.)

a Struma felső folyásánál és a Lilin felsikon még a 13. században is kivált a körülakó bolgárok közül.¹⁾

Azt hisszük jogtalanul nevezik írónkat hamisitónak, ki bizonyos tendenciák kedvéért koholja a történeteket. Élénk képzelete megragadja ismeretének anyagát és átviszi az őskorba, valamint a középkor festői püspök ruhájában festették az Istent és minden egyes nemzet saját divatja szerint öltöztette a szenteket. Legjobban mutatja ezt a vérszerződés, mely ugyszólva egyetlen abstractió az egész munkában. Ha megítélhetjük, mely korra illenek legjobban ezen törvények, megtaláltuk a munka írásának korát.

A fő tendencia, ha ugyan ilyenről lehet szó, az, hogy magyar földön csak Álmos utódja uralkodhatik. Ezen elv a 13. század második feléig nem is jött kérdésbe. Csak Kun László idejében látjuk, hogy Károly sicíliai király rokona életében él már a magyar királyi címmel és nem kételkedhetünk abban, hogy a pápa már akkor is az Anjouknak szánta a Sz. István koronáját.

Különös figyelemre méltó, mint hiszem, azon mondat, mely az uralkodó és rokonjai közt egyenetlenséget keltőt sujtja kemény büntetéssel.²⁾ A 13. század második felében IV. Béla és V. István küzdelme szolgáltatott erre alkalmat, de e korba nem eshetik ez állapítás, mert akkor nem volt még szükséges az Árpádok uralkodási jogát különösen kiemelni.

IV. Lászlóval kihalóban volt az Árpád ház. Egy férfi sarja volt még: velencei Endre. 1278-ban Tótország kormányzója tisztében találjuk a herceget, azontúl 1290-ig eltűnik a nyilvános szinpadról. Hogy a magyarság már akkor is benne vetette reményét, mutatja a trónralépésénél az oligarchákon kívül az egész nemzetnek mindenütt mellette nyilatkozó lelkesedése. Másrészt eltűnésével egy időbe esik a pápai követ. Fülöp fermoi püspök megérkezése, kit a király elfogatott. Azt hisszük, meg van engedve a konjektura, hogy írónk ekkor szükségesnek látta védelmére kelni az Árpád-ház jogainak és a régi törvények tekintélyét beszéltette azok ellen, kik a király szívét rokona ellen indították, vagy tán Endrejét László ellen.

Hogy a pápai hatalom és beavatkozás ellen a király pártján állott, bizonyítja egy mondatja, melyben panaszkodik,

¹⁾ An. (c. 45. p. 41.) Zuardu et Cadusa — sub potestate sua habuerunt totam terram a civitate Durasu usque ad terram Rachy. Vesd össze Iirecek, Geschichte der Bulgaren p. III. és Safarik kisebb műveit. III. 74.

²⁾ An. (c. 6. p. 7.) quartus status iuramenti sic fuit: ut si quis de posteris eorum infidelio fieret contra personam ducalem et discordiam faceret inducem et cognatos suos, sanguis nocentis funderetur. — A status szó ily értelemben középkori írónál különben nem fordul elő; alkalmasint fordítása a magyar »állapítás«-nak.

hogy a »rómaiak most is Magyar javakon élődnek. ¹⁾ IV. László idejéig oly belső viszony uralkodott mindig a pápa és a nemzet közt, hogy magyar ember előbb nem igen írhattott ily szellemben.

. Ide járul még a kunok iránt mindenütt kitünő elöszeretet. Ezek 1282-ben ellenségeivé váltak a magyaroknak, azelőtt pedig főtámaszát képezték a királynak és a hazafias pártnak az oligarchák és idegenek ellen. Ebből bizvást következtethetjük, hogy a mű 1282. előtt készült. ²⁾

Mindezeket egybevetve 1279—1282 közti időre tehetjük a »Gesta Hungarorum« keletkezését. A mit Guido de Columpnához való viszonyáról kifejtettünk szintén támogatja véleményünket.

Magyarország akkori állása az európai államok sorában és belső alkotmánya sem mond ennek ellen. Kifeié a bolgárok és csehek fölött kivított eredmények emelték tekintélyét és a római és siciliai királyokkal való összeköttetés által erősítve, fő támasza volt a körülakó kisebb törzseknek a tatárok ellen. Másrészt a királyság veszt hatalmának teljéből a »duces« és »primates« előtérbe lépnek mint a honfoglalásnál és freisingeni Otto nem talált volna már oly gyökeres különbséget a magyar állam és a többi keresztény országok alkotmánya közt, mint a 12. század közepetáján. Bizonyára nem véletlen, hogy a Csákok hatalmasan terjeszkedő nemzetiségének ősét mindjárt a királyi családé után látjuk a hét magyar élén. Árpád minden nagy tekintélye és túlsulya mellett a vezérek és nemesek nagy sulylyal bírnak a harcban és kormányban és a vérszerződés biztosítja befolyásukat a fejedelem elhatározásaira.

Épen oly kevéssé áll ellentétben szerzőnk orthographiája és onomatológiája az azon időben uralkodóval, sem stilusa azon kor kurialis stilusával. Majdnem minden nála előforduló hely és személynév előfordul IV. Béla és IV. László fennmaradt okmányaiban is.

III. Az író.

Annyi sükertelen kísérlet után, melyek közül a későbbi mindig lerontotta az előbbieket tekintélyét, a nélkül hogy magát biztosithatta volna hasonló sors ellen, szinte vakmerőségnek látszik uj hypothesisal állani elő. Nem követelünk a mienk számára sem feltétlen hitet, de azt hisszük elég nyomós érveket hozhatunk fell mellette.

¹⁾ An. c. 9. p. 10. Nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie.

²⁾ Fehér cod. dipl. 5. 3. számos hivatkozás történik még későbbi években is a kunok akkori lázadására és a Hód tava mellett kivított győzelemre.

Pous magistert. kit IV. Béla »aulae nostrae notarius« nak nevez, tartom a »Gesta Hungarorum« szerzőjének.¹⁾ Három oklevélben találkozunk nevével. 1266-ban Usalt, mely »in terra arabili posset sufficere ad tria arata« adja neki és testvérének Benedeknek a király jutalmául a követségekben és más alkalmakkor tett hű és dicséretes szolgálataiknak.²⁾ Egy évvel később mint tanu jelent meg a Csák család egy perénél Vas megyében.³⁾ Végre 1275-ben IV. László király a két testvér személyes kérésére megerősíti nagyatyjának adománylevelét.⁴⁾ Látjuk tehát hogy tovább élt mint Béla király, hogy tehát nevezhette »quondam gloriosissimus rex« nek és hogy 1275-ben még elég erős volt megtenni az utat a királyi udvarhoz. Hogy világi kincsekkel nem igen volt megáldva, arra munkájában is czéloz.⁵⁾ Követségi utazásainak köszönhetette korához képest elég terjedelmes irodalmi és földrajzi ismereteit. Hogy munkáját nem birjuk teljesen, azt saját állítása is kétségen felül emeli, hogy Péter és András koráról később fog szólni.⁶⁾

Ennyi mit az ismerten felül bizonyosat vagy nagyon valószínűt nyujthatunk. Főeredményünk tán az, hogy írónk inkább tudatlanságból és könnyelműségből, mint rosz szándékból vétett az igazság ellen és ha a magyar őstörténetek kutatásánál nem is használható kútfő gyanánt, korának állami és geographiai viszonyairól sok pontban bőviti ismeretünket.

Berlin, 1877. junius havában.

Dr. Marczali H.

¹⁾ Ismeretes, hogy a *Gesta Hungarorum* prologusa ily szavakkal kezdődik: *P. dictus magister, ac quondam gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius N. suo dilectissimo amico.*

²⁾ Fejér cod. dipl. IV. 3. 313—314. »Nos itaque considerantes gratuita et meritoria servitia ipsorum Magistri P. et B. Magistri, quae nobis tam in deferendis legationibus nostris, quam in aliis cum omni fidelitate laudabiliter impenderunt, dictam terram Usal — dedimus — irrevocabiliter possidendam.« Usal közel esett Pápához a Bakony aljában.

³⁾ U. o. p. 410.

⁴⁾ U. o. 5, 2. p. 276.

⁵⁾ An. c. 11. p. 12. Sunad filius Dobuca nepos regis, (Ohtum) in castro suo interfecit, cui rex — uxorem et castrum Ohtum — condonavit, sic enim mos est bonorum dominorum, suos fideles remunerare.

⁶⁾ An. c. 15. p. 18. — (uxor Andrae regis) — timebat adventum imperatoris thectonicorum, ut ne ulturus sanguinem Petri regis Hungariam intraret, *ut in sequentibus dicitur.*

A NIBELUNGMONDA NÉMET FELDOLGOZÁSAI.

— Bibliographiai kísérlet. —

A nibelungmonda költői feldolgozása azon problémák közé tartozik, melyeken hosszú századok, számos költők, a költészet különböző alakjaiban, kisebb-nagyobb eredménynyel fáradoztak. Az elbeszélő költők keresték és keresik a monda lényegének és sajátságainak legmegfelelőbb epikus alakot; a drámaköltők, kik az alakra nézve nem lehetnek kétségekben, a monda mythikus és történelmi elemeivel küzdenek. A monda számos feldolgozásainak beható tárgyalása sok tekintetben felette érdekes és tanulságos; — a következőkben csak a száraz anyagot akarom összeállítani, mely ama történeti és aesthetikai összehasonlító tanulmányhoz szükséges. ¹⁾

A nibelungmonda a népvándorlás idejében nyerte — a fővonásokat tekintve, mert a költői népszellem később tovább fejtette a régi hagyományt — a nagy közönség előtt ismeretes alakját. A monda mythikus elemei a german, sőt az indogerman nép őskorából származnak; a történeti elemeket leginkább a népvándorlás századai szolgáltatták. Ezen alakjában került a monda a VII—VIII. században Skandináviába, hol, és pedig Norvégiában, számos epikus népdalban feldolgoztatott. Midőn a norvég nemesség és nép egy része 874-ben Izlandba vándorolt ki, kikerülendő Széphaju Harald új monarchiájának, mint ők felfogták, bilincseit, — magukkal vitték e dalokat is, melyek azután Izland szigetén sokáig éltek a nép száján és természetesen különböző változásokon is mehettek keresztül, míg végre izlandi tudósok, féltve e régi kincseket a mind hatalmasabban terjedő kereszténység üldözéseitől, e dalokat feljegyezték. Így jött létre az *Edda*, melyhez később a második Eddában a régi költészet anyagát és alakját magyarázó kézikönyv járult.

¹⁾ Ily tanulmány ujabban három jelent meg. Ugy látszik a Wagner-egylet jutalomtétele, mely a Wagner nagy operájának magyarázatát kívánta, sarkalta az írókat e tanulmányokra. Mind a három a monda régibb feldolgozásait is tárgyalja: 1. Rich. Wagner's Bühnenfestspiel Der Ring des Nibelungen in seinem Verhältniss zur alten Sage wie zur modernen Nibelungendichtung betrachtet von Dr. Ernst Koch. Gekrönte Preisschrift. Leipzig, 1875 — 2. Der Nibelungenmythos in Sage und Literatur von Hans von Wolzogen. Berlin, 1876. — 3. Die deutsche Sage von den Nibelungen in der deutschen Poesie von Karl Rehorn, Frankfurt am M. 1877. — Csak Wagner művére szorítkozik, de ezt. főleg zenéjét is, kitűnően tárgyalja a következő mű: R. Wagners Tondrama: Der Ring des Nibelungen. Seine Idee, Handlung und musikalische Komposition von Dr. K. Köstlin. Tübingen, 1877.

Ezalatt Németországban is élt a monda a nép száján és ment át különböző fejlődési stádiumokon, míg a XII. század elején a reánk maradt *Nibelunglied*-ben remek alakítást nyert. Ez alakjában visszahatott a monda Skandináviára, hol a XIII. században különböző *sagak*¹⁾ keletkeztek, melyek a nibelungmonda újabb német hagyományán alapszanak, — mint alapszanak az eddai dalok e monda régiebb német traditióján. Itt is ott is a német monda német alakja fekszik előttünk skandináv feldolgozásban, — úgy hogy a monda bibliographiájába bele vonandók a régiebb épen úgy, mint az újabb (XIII-dik századbeli) éjszaki feldolgozások, melyek különben azért sem nélkülözhetők, mert éjszaki alakjukban ismét visszahatással voltak a monda német tradíójára és történetére.

Németországban a monda a Nibelungének megalkotása után egészen a reformatio koráig maradt ébren a nemzet tudatában; — a Siegfrieddal, a népkönyv, Hans Sachs drámiája e traditio utolsó termékei. A renaissance korától innen sem szűnik meg teljesen a monda emléke. — csak hogy ennek sem a népnél, sem a költőknél nem találjuk nyomát, hanem kizárólagosan azon polyhistorikus tudósoknál, kik fel sem fogták, nem is sejtették a monda fontosságát vagy értékét. Csak a 18. század második felétől innen, miután *Bodmer* a Nibelungének második részét és *Myller* az egész eposzt kiadták, lesz az ismét a németek és nemsokára az összes művelt népeknek, irodalmi birtokává. Innen folyton nő népszerűsége; kiadások, fordítások, átdolgozások roppant számmal jelennek meg: a nibelung-irodalom máris egészen önálló, hatalmas szakká nőtte ki magát.

A monda történetének e vázlatos rajza után a következőkben összeállítom az összes feldolgozásokat, a mennyire azokról tudomást szerezhettem. Az eddig megkísérelt hasonló bibliographiai összeállításoknál (az 1. jegyzetben nevezett művekben) az enyém jóval gazdagabb és teljesebb, de azért nem lehetetlen, hogy némely dolgok az én figyelmemet is kikerülték.

I. A régiebb kor.

A német nibelungmonda kétszer vándorolt a skandináv tartományokba: először a népvándorlás lezajlása után, a VII—VIII. században, tehát jóval előbb mint a monda Németországban mai költői alakját nyerte; és másodszer a Nibe-

¹⁾ Az izlandi *saga* nem azonos a német *Sage*-, a magyar *mondával*, hanem a. m. (bizonyos meghatározott alakban előadott) elbeszélés, történet, mely lehet egészen költői. vagy mondai (azaz félig történeti), vagy tisztán történeti tartalmu.

lungének létrejötte után. a XIII. század közepe táján. midőn az epikus költészet Németországban már hanyatlásnak indult.

A monda régibb hagyománya, mely a VII. században átvándorolt Skandináviába, főleg a két Eddában és a Nor-nagestságának a nibelungmondára vonatkozó töredékeiben maradt fenn.

1. A *régibb Edda* nevezete alatt egy dalgyűjteményt birunk, mely mai alakjában Izland szigetén jött létre, de melynek egyes dalai kétségtelenül még Norvégiában, az anyaországban, keletkeztek, honnan a normannok 874-ben vándoroltak ki Izlandba. A dalok a XIII. században jegyeztettek fel Izland szigetén, miután több századon keresztül a nép száján éltek volt. A legrégibb és egyedül teljes kézirat, mely e dalokat tartalmazza, a kopenhágai kir. könyvtárban levő Codex regius, a XIII. század végéről való. Ez 45 quartlevelen (8 levél hiányzik belőle, l. alább a Völsungaságot) 29 dalt és daltöredéket tartalmaz, — melyekhez, más forrásokból (így a Codex Arnamagnaeanusból, valamint az ifjabb Edda némely kéziratából) ugyan, de tartalom és alak tekintetében e codex dalaival teljesen egyező még más négy dal járul, úgy hogy az eddai dalok összege 33 költeményt tesz. A codex regiust, melyről több századon át senkinek sem volt tudomása, 1639—1643 közt Brynjulf Sveinsson, skaalholti püspök, fedezte föl, és ez írta a kéziratra e címet: »Edda Saemundar multiscii«, azaz tudós S. eddája. *Edda* a. m. ősbánya; csak e magyarázat helyes. A név azonban eredetileg e régi dalgyűjteményt nem illeti (l. alább). *Sámundr*, kit már kortársai *hinn Frodhi* (a tudós) melléknévvel tiszteltek meg, 1056—1133-ig élt. Brynjulf, úgy látszik, a dalok szerzőjének tartotta Saemundot; később, midőn ama dalok természetét jobban fogták fel, azok gyűjtését tulajdonították ama nagytudományú férfinak; ma kétségtelennek tekintendő, hogy Saemundnak a régibb Eddához semmi köze.¹⁾ — Összesen, mint említém, 33 eddai dal maradt reánk; nem mind teljes, nem mind óvta meg eredeti alakját, némelyik világosan magán hordja a későbbi átdolgozás nyomait. A dalok közül 11 tisztán mythikus tartalmu; a többi 22 történet-mondai dal közül 4 tisztán skandináv mondát tartalmaz (három dal Helgíről, egy Frodiról szól), az egyik a Wieland-monda éjszaki alakját adja; a hátralevő 17 dal pedig mind a Siegfried- és a nibelungmondára vonatkozik, mely monda, mint érintém,

¹⁾ Ezt és az Edda eredetére vonatkozó többi kérdéseket kitünően tárgyalják és döntötték el *Moebius T.* és *Jessen*, kiknek tanulmányai a »Zeitschrift für deutsche Philologie« I. és III. kötetében jelentek meg.

valószínűleg a VII—VIII. században jutott Németországból a skandináv tartományokba.¹⁾

2. Az *ifjabb Edda*, melyet Arngrim Jonson 1628-ban fedezett fel, a XIII. századból származik. Szerzője, illetőleg átdolgozója vagy összeállítója *Snorri Sturluson*, ki 1178—1241-ig élt. A Snorri-Edda három kéziratban maradt az utókorra; ezek közül csak az upsalai, a XIII. század legvégéről, viseli kezdetül az »Edda« nevét. Az ifjabbik Edda három részből áll: költészettenből s verstanból — e két részt *Skalda* névvel szokták összefoglalni —, s rövid mythológiából. Ez utóbbi fontos, mert régi forrásokon, az eddai és más (azóta elveszett) mythikus dalokon alapszik. Az egész munka tankönyv volt a műköltők (skaldok) számára. Innen száraz és kivonatos alakja. — Egyuttal felemlitek itt egy sokkal későbbi időből, a XIV. századból, származó, de tartalmánál fogva idetartozó forrást; ez:

3. A *Nornagestsaga*, mely magában véve kevésbé fontos, de mégis tartalmaz néhány régi vonást a nibelungmondából és egy e mythoszra vonatkozó dalt. A saga hőse, Gestr, Siegfried társaképen lép fel, — e vékony fonal fűzi ez elbeszélést a nibelungmondához.²⁾

A XIII. század közepe táján újra vándorol át a nibelungmonda Németországból Skandináviába. E hagyományon alapszik a következő három munka:

1. *Völsungasaga*, a XIII. század második feléből. Nevét Sigurd őseinek, a Völsungoknak, nevétől nyerte. E munka célja a norvég uralkodóház dicsőítése. Azért Odinra vezeti vissza Sigurdot és ennek és Brunhildnak leányától, Aslaugtól, kit Ragnar Lodbrókkal házassít össze, származtatja Harald Hårfagri őseit. E munka nagy jelentősége főleg azon körülményen alapszik, hogy a régibb Edda Codex regiusából nyolcz levél hiányzik, és hogy a Völsungasaga szerzője kétségtelenül még ismerte és felhasználta e reánk nézve teljesen elveszett forrást.³⁾ A Völsungasagánál jóval fontosabb a

2. *Thidrekssaga* (Thidrektől, a német mondabeli Dietrichtől, ki az elbeszélés középpontját képezi) vagy, mint tévesen nevezni szokták, *Wilkinasaga* (Wilkinustól, a híres Wielandnak nagyatyjától), a XIII. század közepéből.

¹⁾ Legajánlatosabb kézi kiadás a *Lüning Hermanné*, bevezetéssel, nyelvtannal, magyarázatokkal és szótárral. Zürich, 1859. — A fordítások közül a *Simrocké* (5. kiadás. Stuttgart, 1876.) magában foglalja az ifjabb Edda mythikus részét is. Ajánlásra méltó a régibb Eddának legújabb fordítása *Wolzogen János*tól. Leipzig, 1877.

²⁾ Németre fordítva: Nordische Heldenromane von Fr. II. von der Hagen. Breslau, 1814. V. kötet

³⁾ Németre fordítva *von der Hagen* fent idézett művének IV-ik kötetében.

E mű szerzője, saját nyilatkozata szerint is, német forrásokból merített, mint azt pl. az Eckedaldnál, a Hildebranddaldnál és más fennmaradt költői műnél fel is ismerhetni. A nibelungmondát is a Nibelung-énekből merítette és csak az elbeszélés első felében iparkodik e német hagyományt, bár siker nélkül, az eddai tradícióval kiegyeztetni. E sagát *Niflungasagának* is nevezik, mert utolsó részében (Kap. 319—390.) elbeszéli a nibelungmondát.¹⁾ — A sagakkal kapcsolatban, bár az alább felsorolt daloknál fiatalabb eredetű, felemlítjük még az u. n.

3. *Hven-i krónikát*, mely állítólag 1603-ban fordítottat le Hven szigetén, a Sundban, egy latin eredeti munkából. E krónika Hven szigetére viszi át a nibelungmondát és más tekintetben is sokat változtat a régi tradíción.²⁾

A monda régi tradíciója az eddákon és a sagakon kívül még népdalokban is maradt fenn. Ezek három csoportra oszlanak:

1. *Dán dalok* (u. n. *Kempeviser*). Ilyeneket *Vedel A. S.* dán történetíró, ki Hven szigetén élt, már 1591-ben adott ki. Azóta ismételve, javított alakban és számra nézve bővitve adattak ki. legjobban újabban (Kopenhága 1835—1862.) *Grundtvig Sv.* által. E dalok közül négy tartozik a nibelungmonda köréhez.³⁾

2. *Färöeri dalok*. A Färöer szigeteken a nép száján élő mythikus és mondai tartalmu dalokat már 1673-ban említ *Debes L.* »Faeraea reserata« című művében. Mégis csak 1817-ben gyűjtött és adott ki ily dalokat először *Lynbye H. Kr.*, kinek példáját újabban más skandináv tudósok is követték. A nibelungmondát főleg három hosszabb és, úgy látszik, együvé tartozó dal tartalmazza.⁴⁾

3. *Norvégiában* eddigelé csak *egy* dalt találtak, mely a Siegfriedmonda köréből meríti tárgyát. De ezen dal oly homályos és nehezen érthető, hogy eddig még le sem fordították; *Rassmann* (II., 700) is csak sejteti tartalmát az olvasóval.

¹⁾ Németül *von der Hagen* művének I—III. kötetében, mely 1855-ben új kiadásban, 2 kötetben jelent meg. — Továbbá *Rassmann Ag.* művének: *Die deutsche Heldensage und ihre Heimath* (Hannover, 2. kiad. 1863. két kötet) második kötetében.

²⁾ Németül *Rassmann* művének II. kötetében, 118—130 l.

³⁾ Németül: prózában, szóról szóra, *Rassmann* művében, és: *Altältnische Heldenlieder, Balladen und Märchen, übersetzt von W. Grimm.* Heidelberg, 1811. A nibelungmondához tartozó négy dal *Grimmnél* az 1, 5, 7 és 62. számú. *Rassmannnál* II. 107. I. 298; I. 295. és I. 303. l.

⁴⁾ Németül szóról szóra, prózában, *Rassmann* könyvében és: *Altisländische Volksballaden und Heldenlieder der Färinger, übersetzt von Willat. en.* Bremen, 1865. Az ide tartozó dalok állanak *Willatzennél* a 243. 266 és 306. lapokon. *Rassmannnál* I. 306; I. 313 és II. 134. l.

Németországban a nibelungmonda *négy* feldolgozása maradt reánk a reformatio előtti korszakból:

1. A *Nibelungenlied*, mely mai alakjában a XII. század elejéből származik. Eredete, hazája, legrégebb alakja ma is a tudomány vitás kérdései közé tartoznak.

2. *Die Klage*, mely jelen alakjában a XII. század utolsó évtizedéből származik, mint a nibelungdal. Tartalma a hún-országból megmenekült burgundok hazatérte és siralma, főleg pedig az Etzel király udvarában történekteknek elbeszélése. A »Klage« más és részben régibb forrásokon alapszik, mint a Nibelungdal; előadása azért sok pontban tér el a nagy német eposz tradíciójától. A munka végén a költemény szerzője egy latin műre hivatkozik, melyet Pilgrin, passauai püspök (971—991.), titkára, Konrád mester, által a vándor-dalnokok énekei alapján kidolgoztatott volna.

3. *Das Lied vom hürnen Siegfried*, a XIII. századból, mely Siegfried ifjúkorát (tartózkodását a kovácsnál, a sárkány megöletését, a kincs megszerzését sat.) tárgyalja, és elbeszéli, hogy Kriemhildet egy sárkány elrabolja és Siegfried megmenti és nőül veszi a királyleányt. Reánk XV-dik századbeli alakjában maradt e dal (Kaspar von der Röhn »Hősök könyvében«), mely Hans Sachsnek alapul szolgált tra-godiája kidolgozásánál (l. alább.). Végre:

4. A népkönyv *Der hürnen Seifried*, az előbbi dalnak prózai elbeszélése, mely, sajtászerűen! a francziából fordítottnak adja ki magát, holott világosan nem más, mint a Siegfriedről szóló népdalnak prózai átdolgozása. Legjobban e régibb keltű munkák mellé csatoljuk még a nibelungmonda első drámai feldolgozását:

5. *Hans Sachs*: Tragedia. Mit 17 Personen Der Hörnen Sewfriedt ein Son König Sigmundt im Niderlandt, vnd hat VII Actus. Anno M. D. I.VII. Jar. Am XIII. Tag. Septembris. (A költő műveinek nürnbergi kiadásának III. könyvében, 2. rész, 233 l.)

II. Az újabb kor.

A reformatió korától a mult század végeig csak egyes tudósok ismerik a mondát vagy a Nibelungéneket, ezek is csak elvéve és igen töredékesen. Opitz pl., midőn 1624-ben történeti szempontból fontos költészettanát (»Buch von der deutschen Poeterey«) írta, nem ismerte sem a mondát sem az eposzt, — egyáltalában nem ismert semmiféle régibb német epikus művet. A kik pedig tudtak a nibelung-eposzról, azok sem sejtették költői értékét, hanem többnyire történeti forrásnak tekintették a költeményt. Így pl. Lazius Farkas, a híres bécsi orvos és polyhistor, ki 1557-ben »De gentium aliquot migrationibus« című nagytudományu művében tör-

téneti forrásnak idézi a Nibelungéneket, — szerzőjét, megve-
tése jeléül, rendesen »poetaster ille Gothicus« czimen említve.
A dolgok ez állása a mult század második felében gyökere-
sen megváltozott: egy oldalról az eposz elterjedése, melyre
először az öreg *Bodmer* figyelmeztetett, kiadván annak má-
sodik részét¹⁾ — az egész eposzt először *Myller* adta ki²⁾ —
más részről pedig a romantikus iskola aesthetikája és egész
iránya, mely a Nibelungéneket lelkesen felkarolta, tették a
mondát is az eposzt is népszerűvé. Ezóta tanulmányán, fordítá-
sán, magyarázatán, valamint folyton új meg új feldolgozásán
fáradoznak egy teljes századnak tudós és költői tehetségei.

1. Epikus feldolgozások.

1781. *Johann Jakob Bodmer* három balladája: 1. *Sivriids mordlicher Tod.* — 2. *Die wahrsagenden Meerweiber.* — 3. *Der Königinnen Zank.* (Megjelentek az »altenglische und altschwäbische Balladen«, Zürich, 1781, második részében).³⁾

1804. *Ludwig Tieck* két románczája: 1. *Siegfrieds Jugend.* — 2. *Siegfried der Drachentödter.* (»Gedichte«, Dresden, 1821, I. 263.).

1805. *Ludwig Tieck* önálló átdolgozása: »*Das Nibelungenlied*«, első ének. Tieck az egész Nibelungéneket újra és önállóan akarta feldolgozni; de csupán az első énekkel készült el, ez is csak a költő halála után jelent meg *von der Hagen* folyóiratában (Germania, X. köt. 1853. 1—16. l.).

1812. *Ludwig Uhland* balladája: *Siegfrieds Schwert* (a Fouqué és Neumann szerkesztette »*Musen*« című folyóiratban, »*Volker*« aláírással).

1835. *Karl Simrock* eposza: *Wieland der Schmied* (Stuttgart, 3. kiadás, 1874), egyszersmind az »*Amelungenlied*« első része, mely csak közvetve érinti a nibelung-mondát.

1837. *Hugo Hagendorff* balladakoszorúja (19 ballada): *Die Mähr vom hörnen Siegfried* (Leitz), a népkönyv alapján.

1843.⁴⁾ *Guido Görres* elbeszélése: *Der hürnen Siegfried und sein Kampf mit dem Drachen* (Schaffhausen), Kaulbach

¹⁾ *Bodmer* kiadása épen kétszáz évvel jelent meg Hans Sachs drámai kísérlete után. Czime: »*Chriemhilden Rache und die Klage*, zwei Heldengedichte aus dem schwäbischen Zeitpunkte. stb. Zürich, 1757«.

²⁾ *Myller C. H.* berlini tanár kiadása, a nibelungének első teljes kiadása e cím alatt jelent meg: »*Der Nibelungen Liet, ein Rittergedicht aus dem XIII. oder XIV. Jahrhundert. Zum ersten Male aus der Handschrift ganz abgedruckt.* Berlin, 1782«.

³⁾ *Bodmer* már jóval előbb a Nibelungének második részének teljes átdolgozását kísérette meg hexameterekben, e cím alatt: *Die Rache der Schwester* (Kalliope, VIII-ik kötet, Zürich, 1767.).

⁴⁾ Ugyanez évben jelent meg, de csak címével tartozik ide. *Grün Anasztáz* humoros költeménye *Nibelungen im Frack*: (2. kiad. Lipcse, 1853.). Ugyanez áll *Geibel Em.* elbeszélő költeményéről: »*König Sigards Brautfahrt*«.

V. 16 képével. A függelékben a german pogánykor szelleméről és a régi hősmonda történeti jelentőségéről értekezik a szerző.

1844. *Gustav Pfarrus* egyszerű és hű elbeszélése (»nacherzählt«): *Chriemhildens Rache* (Köln és Aachen).

1866. *Wilhelm Wegener*: *Das Nibelungenlied, poetisch umgestaltet*. (Brandenburg. 2. kiadás, Leipzig, 1871.).

1866. *Ferdin. Neumann*: *Das Nibelungenlied in Romanzen*, (Leipzig; 2. kiad. Bécs, 1875.).

1867. *Wilhelm Jordan* nagy eposza: *Nibelunge*, I. Lied: *Siegfriedsage*. (Frankfurt am M. 7. kiadás, 1875.).

1874. *Wilhelm Jordan* nagy eposzának második fele: *Nibelunge*, II. Lied: *Hildebrand's Heinkel* (Frankfurt a. M.).

1876. *F. A. Feddersen*: *Nibelungenkranz. Balladen und Dichtungen*. Két szakaszban: 1. *Siegfrieds Tod*. — 2. *Chriemhilds Rache* (Hamburg).

2. Drámai feldolgozások.¹⁾

1803. *Friedr. de la Motte Fouqué* első ide tartozó kísérlete: *Der gehörnte Siegfried in der Schmiede* (Schlegel Fr. folyóiratában »Europa« II. kötet, 2. rész, 82—87. 1.), mely a hősnek ifjúkorát tartalmazza.

1808. *Fr. de la Motte Fouqué*: *Sigurd, der Schlangentöchter, ein Heldenspiel in sechs Abentheuren* (Berlin).

1810. *Fr. de la Motte Fouqué* trilogiája: *Der Held des Nordens* (Berlin). I. *Sigurd der Schlangentöchter*. — II. *Sigurds Rache. Heldenspiel in sechs Abentheuren*. — III. *Aslauga. Heldenspiel in drei Abentheuren*.

1817. *Ludwig Uhland*, drámai töredékek: *Die Nibelungen*, 1. *Siegfrieds Tod*. — 2. *Chriemhildens Rache*. E daraboknak csak töredékes vázlatai maradtak fenn. A költő 1817. november 3. kezdte meg drámáját és még 1818. végén is járt e darabok eszméjével. Tervét azonban nem dolgozta ki.²⁾

1819. *Franz Rud. Hermann* bécsi költő (1787—1823.) trilogiája: *Die Nibelungen* (Leipzig): I. *Der Nibelungen Hort*. — II. *Siegfried*. — III. *Chriemhildens Rache*.

182... *Amalie Luise von Liebhaber*...³⁾

¹⁾ Ide nem számítom az Attila-tragoédiákat, melyek többé kevésbé érintik mondánk körét, és melyeket azért némelyek szintén a nibelung-drámák közt felsorolnak. Ily tragoédiákat irtak: *J. N. von Kalchberg* (Graz, 1806.) és *Zach. Werner* (Berlin, 1808.).

²⁾ E töredékeket kiadta *Adalbert von Keller*. Uhland als Dramatiker, Stuttgart, 1877. 378—401. l.

³⁾ E nő-íróé emliti *Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*, III. 789 azok közt kik drámai költeményeik tárgyait a nibelung-mondából merítették, de nem nevezi meg darabját, sem az évet, melyben, sem a helyet, a hol megjelent. Én a legszorgalmasabb utánjárással sem tudhattam meg e drámáról semmit.

1821. *Ferd. Wachter: Brunhild, Trauerspiel in 5 Aufzügen* (Jena).
1822. *Joh. Will. Müller trilogiája: Chriemhildens Rache, Trauerspiel in drei Abtheilungen mit dem Chor* (Heidelberg): I. *Der Schwur*. — II. *Rüdiger*. — III. *Chriemhildens Ende*.
1824. *K. Friedr. Eichhorn: Chriemhildens Rache. Ein Trauerspiel. Nach dem Nibelungenliede bearbeitet* (Göttingen).
1826. *Joh. Aug. Christian Zarnack: Siegfrieds Tod, Trauerspiel in 4 Aufzügen* (Berlin).
183. *Aug. Kopisch: Kriemhild.*¹⁾
1834. *Ernst Raupach: Der Nibelungen-Hort, Tragödie in fünf Aufzügen mit einem Vorspiel* (Hamburg).
1839. *Christian Wurm: Die Nibelungen, Siegfrieds Tod. Eine romantische Tragödie in fünf Akten* (Erlangen).
1849. *Wilhelm Osterwald: Rüdiger von Bechlenen. Ein Trauerspiel.* (Halle, 2. kiadás, Leipzig, 1873.).
1853. *Reinold Reimar: Kriemhildens Rache. Trauerspiel.* (Hamburg).
1853. *Richard Wagner: Der Ring des Nibelungen. Bühnenfestspiel in drei Theilen mit einem Vorspiel: 1. Das Rheingold. — 2. Die Walküre. — 3. Siegfried. — 4. Götterdämmerung.* (Szerzője 1853-ban csak kézirat gyanánt nyomatta ki, egy évtizeddel később, 1863-ban, jelent meg Lipszében).
1854. *C. Gerber: Die Nibelungen. Text zu der Oper von Heinr. Ludw. Edm. Dorn.*
1856. (Anonymus): *Helke, Schauspiel aus der deutschen Heldensage.* (Leipzig).²⁾
1857. *Emanuel Geibel, Brunhild* (Stuttgart, 2. kiad. 1861.).
1862. *Friedr. Hebbel trilogiája: Die Nibelungen, ein deutsches Trauerspiel in drei Abtheilungen: 1. Der gehörnte Siegfried. — 2. Siegfrieds Tod. — 3. Kriemhilds Rache* (Hamburg, 3. kiadás, 1874.).
1863. *Rob. Waldmüller: Brunhild* (Leipzig, 2. kiad. 1874.).
1866. *Wilh. Hosäus: Kriemhild, Trauerspiel* (Paderborn).
1866. *Lothar Schenk: Markgraf Rüdiger, Drama* (Paderb.).
1870. *Ludw. Etmüller, Sigufried, Schauspiel.*³⁾
1874. *Reinhard Sigismund, Brynhilde, Tragödie in fünf Aufzügen* (Rudolstadt).
1874. *Reinhard Sigismund: Chriemhilde, Tragödie in fünf Aufzügen* (Rudolstadt).
1875. *Friedr. Arnd: Kriemhild, Trauerspiel* (Weimar).

¹⁾ E darabot *Kurz (Lit.-geschichte, IV. 505.)* említi. Én nem szerezhettem meg, sőt azt sem tudhattam meg, hogy mely évben és hol jelent meg.

²⁾ E dráma nem a főalak, hanem a kor, légkör és számos mellékszémelyek által tartozik a nibelungmonda köréhez.

³⁾ E darabot több irodalomtörténész említi, de egy sem szól róla pontosabban. Én nem szerezhettem meg.

1875. *Felix Dahn: Markgraf Rüdiger von Bechelaren. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen* (Leipzig).

Ennyi az anyag, a mennyiben összeszedni és részben összevásárolni képes voltam.

Ha a felsorolt munkákra egy futólagos pillantást vetünk, némely érdekesebb momentumot fogunk kiemelhetni. A mi a régibb kort illeti, feltűnő, hogy a Nibelungmonda német feldolgozásai csekélyebb számuak és a monda körét tekintve, csekélyebb terjedelműek, mint a skandináv feldolgozások. A monda német hagyománya a monda skandináv alakja nélkül annyira töredékes, hogy meg sem érthető. Költői érték tekintetében azonban a Nibelungének messze túlhaladja nemcsak az eddai dalokat, — melyeknek fontosságát nem kicsinyeljük, midőn költői értéküket igen csekélynek mondjuk, — hanem az összes skandináv irodalmat. Az is sajátságos, hogy az éjszaki tartományokban két különböző alakban bírjuk a mondát (egy VII-dik és egy XIII-dik századiban), míg a régibb német traditio teljesen elveszett és csak a megfelelő skandináv emlékek alapján rekonstruálható.

Az újabbkori feldolgozásoknál feltűnő az epikus és dramatikus feldolgozások számviszonya; emezek több mint kétannyi, illetőleg majdnem három annyi munkában fekszenek előttünk mint amazok. A monda teljes önálló epikus feldolgozását csak *Tieck* és *Jordan* kísérlettek meg. De csak ez utóbbi készült el — külső terjedelménél fogva is — hatalmas költeményével; a romantikusok feje csupán egy éneket dolgozott ki. A monda többi epikus feldolgozói — eltekintve *Simrock*tól, ki csak részben tartozik ide, és azon íróktól, kik a mondát prózában beszélték el — mind románczok és balladák töredékes és — az eposszal szemben — alárendelt alakjába öntötték a monda nagyszerű ércanyagát.

A dramatikus feldolgozásokat legkönnyebben tartalmuk, illetőleg a monda anyagának felfogása szerint csoportosíthatni. Az egész Nibelungmondát karolják át *Fouqué*, *Hermann*, *Müller*, *Eichhorn*, *Raupach*, *Hebbel* és *Wagner R.* művei, melyek közül az első három és az utolsó kettőnek munkái trilogiák, sőt *Wagneréi* még egy előjátékkal terjedelmesebb. *Kriemhildet* állítják a cselekvés középpontjába *Eichhorn*, *Reimar*, *Hosäus*, *Arnd* és *Sigismund* tragoediái; *Brunhild* köré csoportosítják a feldolgozott anyagot *Wacher*, *Geibel*, *Waldmüller* és *Sigismund* szomorujátékai, míg *Schenk*, *Ostwald* és *Dahn*, részben a »*Helke*« névtelen szerzője is, *Rüdiger*t teszik drámáik hőségévé. A többiek többé-kevésbé csak a német eposz dramatizálását adják.

De félbe szakítom e megjegyzéseket, melyek ezuttal csak igen töredékesek lehettek. Jelenleg főfeladatomban az anyag bibliográfiája volt. A többiről talán más alkalommal!

Dr. *Heinrich G.*

A HESIODOSRA VONATKOZÓ LEGUJABB IRODALOM.

II. (Vége.)

A Hesiodos nyelvezetének alapos megismerésére irányzott nyelvtani tanulmányok, melyeket utolsó cikkünkben röviden ismertettünk, nem csak annyiban fontosak, hogy bő anyagot szolgáltatnak egy pium desiderium, egy történeti görög nyelvtan megírásához, hanem kiválókép annyiban, hogy fényes világot vetnek a legrégebb görög irodalom történetére. Nekik köszönhetjük, hogy képesek vagyunk a Homeros és Hesiodos korára vonatkozó egészen a legujabb időkig eltartó vitát oda dönteni el, hogy a boeot, (lokrisi) hesiodosi költészetnek fiatalabbnak kell lenni, mint a jón, a homerosi, mert nyelvezetének alapját a jón dialektus képezi. Ugyancsak ezen nyelvtani tanulmányok erősítik meg Hesiodos régi biographusainak főadatait, melyekről külömben azt hinné a skeptikus történész, hogy nem egyebek, mint az Opera et Dies egyes adatainak phantastikusan diszitett combinatioja. Bergnek kutatásai után (Griechische Literaturgeschichte I. p. 918—939.) ugyanis kétségtelennek kell tartanunk, hogy Hesiodos alkalmasint az öcscsével, Persessel való viszálykodások miatt odahagyta Askrát és valamely dór helységbe költözött, a mint az a hesiodosi nyelvezet dór elemeiből kitűnik. Most csak az a kérdés merül fel, melyik volt ezen dór város. Berg nem csekély valószínűséggel Naupaktosra gondolt, s hivatkozik egyebek közt a Hesiodosnak tulajdonított Naupaktosi eposra, s azon körülményre, hogy a nőnem Hesiodosnál oly rendkívüli fontos szerepet játszik (v. ö. a nála legelőször előforduló métronymikákat s az Eoéák szerkesztét), pedig épen a lokrisbeliek (Naupaktosiak stb.) voltak nagy hirben a nőnem iránti kiváló tiszteletök által. Más eredményekhez jutott Flach¹⁾ a Homeros és Hesiodos közt Chalkisban Amphidas király temetésénél (állítólag) történt versenyt tárgyaló tractatum²⁾ alapján, mely egészen váratlan tekintélyhez jutott, mióta Nietzsche kimutatta,³⁾ hogy a tractatum szerzője, ki Hadrián császár után élt, csak az első, a főbb biographiai adatokat tartalmazó részt írta, míg a má-

¹⁾ Zum Leben Hesiods. Hermes VIII. p. 457—467.

²⁾ Ujonan kiadta F. Nietzsche Ritschl. Acta Societatis philol. Lipsiensisben 1871. mely kiadás hiányait illetőleg lásd R. Schöll Kleinigkeiten. Hermes VII. p. 231—235.

³⁾ Das Florentinische Tractat über Homer und Hesiod, ihr Geschlecht und ihren Wettkampf von F. Nietzsche Rhein. Mus. 1870 p. 528—540. 1873 p. 211—249.

sodik rész Isocrates kortársától, Alkidamastól való. Ezen életrajz nyomán igyekezik már most bebizonyítani Flach, hogy Hesiodos nem Naupaktosba, hanem Aulisba költözött, és hogy az ezen körülményről, valamint haláláról szóló eltérő adatok két mondatkörre vezethetők vissza, egy ozolikusra és egy opusira, melynek egyesítése okozta volna amaz eltéréseket. E kérdést eldönteni nem lesz nehéz: csak Flachnak Bergk ellen felhozott érveit fog kelleni kritikai bonczkés alá venni, s akkor, úgy hiszem, ki fog derülni a grammatikai combinációk alapján Bergk nézeteinek valószínűsége.

Sokkal nehezebb és fontosabb is a Hesiodos egyes munkái körül fölmerült számtalan controvers kérdést megoldani.

Legkönnyebb megfelelni Schömann scrupulusaira ¹⁾ a Theogonia valódisága iránt. Hesiodosnak ezen kitünő ismerője ugyanis támaszkodva Pausaniasnak s a helikoni favágók és cicerónék szavaira, azt állítja, hogy az egész ókor apokryphnek tartotta a theogoniát, mely Schömann szerint az ismeretes orphikusnak, Onomakritosnak (Peisistratos kortársának) egy Hesiodos neve alatt kiadott gyártmánya. Ez ellen Flach (»der aeolodorische Dialect des Hesiodos«-ban) kimutatta, hogy még az alexandrinusok sem kételkedtek a theogonia valódisága fölött; — de különben sem tartható Schömann hypothesise, mert lehetetlen elképzelni, hogy Onomakritos nem igyekezett volna orphikus tanait becsempészni a költeménybe, és hogy Onomakritos, vagy bármely más azon korból való versfaragó, kiknek productumaiknak (a batrachomyomachia, az orphica némely darabjai) nyelvezete és metrikai technikája oly világosan hirdetik fiatal keltöket, annyi nyelvtörténelmi ismeretekkel bírtak volna, hogy az epikus nyelvet oly alakban kezeljék, mint azt a nyolczadik Chr. előtti században épen Boeotiában és Naupaktosban tették.

Nehezebb már a Theogonia egyes részeinek valódisága fölött itélni. Itt először is sok függ attól, mily álláspontot foglal el valaki a hesiodosi mythusok magyarázatánál. A Köchly által ismét föllevenített stropha-theoria, mely szerint az egész theogonia eredetileg háromsoros versszakokból állott, mely mellett azonban egy ötsoros versszakokból álló másik 'Urtheogonie' is forgalomban volt, míg végre egy ügyetlen ember e két recensiót oly alakban olvasztotta össze, mint a milyenben most bírjuk a theogoniát, természetesen rendkívül nagy befolyással lehetne az athetisisekre, ha egyáltalában még léteznék valaki, ki a boldogult stropha-theoriát pártolná. Köchly nem készíthette el kiadásának második

¹⁾ Die Hesiodische Theogonie ausgelegt und beurtheilt von G. F. Schoemann. Berlin. Weidmann, 1868.

kötetét, mely tartalmazta volna Hesiodi carmina a me (Köchly) in varias ex quibus olim conflata sunt, particulas resoluta atque commentario historiam Hesiodi simul complexo breviter enarrata, és Schömann fő érdeme, hogy ezen theoriát örökre lehetetlenné tette. De mindamellett még elég eltérő nézet van, mely a theogonia magasabb kritikájánál érvényre jutni igyekszik. Legbizonytalanabb alapon áll az ember a prooemium alkatrészeinek megítélésénél, melynél minden az egyéni izléstől függ, oly annyira, hogy ideje volna már a prooemium bonczolgatásának iskolai programokban véget vetni, mivel úgy sem remélhető, hogy csak valami biztos eredményre fogunk juthatni a mi eszközeinkkel.

Flach (die Hesiodische Theogonie-ben) két régi részt különböztet meg benne (v. 1—4; 36—42), a nélkül azonban, hogy eldönthetné, melyik az eredeti; 104—106 nélkülözhetetlen átmeneti versek; 11—21, 53—61, 68—74, 81—93, 94—103 hymnustörédek, a többi pedig rhapsodikus kitágítás és interpoláció. Ellger és Flach nézeteit combinálja Ehling Frigyes,¹⁾ ki szerint 1—4, 22—35, 104—107 az eredeti hesiodosi prooemium; 5—21, 68—74, 75—103 töredékes költemény; 36—67 hymnus az olymposi muzsákra, melynek vége elveszett; 108—115 átmeneti versek egy a theogoniával rokon költeményhez vagy egy rhapsodikus bevezetésnek átmenetet képező vége.

A sokkal fontosabb főrészt nagyobb athetesisei közül kiemeljük főképen a Flachéit, mert ezek majd az egyedüliek, melyek nem csak nyelvészeti vagy épen aesthetikai érveken alapszanak, hanem a hesiodosi kosmogénia alapos átértésén. A theogonia külön kiadásában csak a Hekatehymnust, melyet újabb kritikusok közt csak Schömann tart valódinak és a theogonia végét (v. 963—1022) athetálja; a hesiodosi költemények összkiadásában még az alvilágnak nem hesiodosi jellegű leírását (746—806), és ugyane tárgy hesiodosi leírásának átdolgozását, második recensióját (807—819). Bergk inkább subjectiv okokból a folyók catalogusát, (338—346), a Hekatehymnust, a Zeus és Typhoeus közti harczot (820—880) és a végét (963—1022) tartja régi interpolációnak. — Minden athetesisének bővebb indokolását Flach a Kosmogeniában²⁾ adja, melyben a hesiodosi theogoniát s kosmogéniát tárgyalja, egy oly kérdést, mely a mythologia terén a leginkább zaklatottak egyike. Igaz, hogy senki sem pártolja már Ot-

¹⁾ Die Composition der Theogonie des Hesiodus. Th. I. Prooemium von Fritz Ehling. Programm von Clausthal 1875.

²⁾ Das System der Hesiodischen Kosmogenie, dargestellt von Dr. Hans Flach Dazu ein Plan enthaltend die Darstellung Hesiod's von Himmel, Erde und Tartaros (in der Kosmogenie). Leipzig, Teubner 1874.

fried Müller állítását, ki irodalomtörténetében a hesiodosi theogoniát a nép vallásának systematikus rendbe való hozzását látta; azt sem hiszi már senki, legalább Németországban, hogy úgy mint az egész görög vallás, (már t. i. Gladstone szerint) úgy a hesiodosi theogonia és kosmogonia is nem más az ó- és új szövetség vallásának hamis árnyképénél, mint azt nem rég Paley és legújában, de nagyon csekély mértékben, Davies-Jakab, az ő különben kitűnő, s a hesiodosi kutatások eredményeit nagyon élvezetes alakban tárgyaló munkájában¹⁾ tette, de azért mégis marad elég elmentés és többé kevésbé tarthatatlan nézet. Egy ideig az ethikus és physikus theoria küzdött leghevesebben egymással, míg nem az utóbbi számára Schömann az ő számos speciálkutatásai által (az opusculában) és a theogoniához irt commentárja által kivívta a győzelmet, legalább egy időre Flach kosmogeniája megjelenéséig, melynek legsikerültebb része épen Schömann teoriáinak czáfolása. Schömann szerint a titánok szelek és zivatarok, a kyklopok a villám és mennydörgés megszemélyesítései, a centimanok szökőárok; »magyarázatainál az ember egyik Dunstból a másikba jön.« Flach az említett két elvet közvetíteni iparkodik; neki a titánok a mindenség rendező és gondolkodó eleme, a többi ősiszten a nyers és romboló elem, mely a kyklopokban a jó ellen való ellenzésben, a hekatoncheirekben mint a földgömb forradalmi nyilatkozik. Nem lehet mondani, hogy ezen theoria sokkal többet érne az előbbieknél, s már ezen két annyira heterogen elv ily módon való összekapcsolása is gyanusnak tűnik fel. De se baj, mai napság úgy is csak hetekre csinálnak mythologikus rendszereket, nem sokára fognak jönni az összehasonlító mythologusok, s föl fogják ismerni (ha ugyan eddig még nem tették) a titanokban a napot (*ιπάρν* = *ἥλιος*; a későbbi irodalomban) a hekatoncheirekben a napot, melynek sugarai volnának a száz kar által jelezve (Kuhn talán az égi háborút látná bennök) a kyklopsokban a napot, (v. ö. a *κυκλωστροφής*; egy szemet) s csodálkozni fognak a görög szellem mélysége fölött, mely oly szépen tudta az égi tüzet (a kyklopsokat) a földi tüzzel (Hephaistossal) kapcsolatba hozni. — Egyszerű, de velős! — Külömben ezek olyan kérdések, melyek nem annyira a speciális hesiodoskutatás, mint a mythologia keretébe vágnak. Inkább ide tartozik a kérdés a Bergk által helyesen az *Opera et Dies* szerzőjével azonosított szerzőnek az általa előadott rendszerhez való viszonyáról. Flach iparkodott kimutatni, hogy a theogonia theorái nem egyedül a néphiten alapszanak, de nem is egy mechanikus papi sy-

¹⁾ Hesiod and Theognis by the Rev. James Davies M. A.-Blackwood and Sons. Edinburgh and London 1873.

stema, hanem egy philosophikusan képzett egyén rendszere, mely ugyan a néphitből indult ki, de számos reflexió és idegen, leginkább phoenik elem hozzájárulása által sajátos és önálló jellemet nyert. A szerző egyéniségének kevésbé kedvező, de helyesebb, ha Bergkkel felvesszük, hogy Hesiodos, ugy a mint a Typhoeus és Zeus közti harc leírásában régebb költeményre, ugy egész systemájában is nagyjában régebb forrásokra főleg vallási énekekre támaszkodott, mi mellett az egész költemény homályos, nehezen érthető irálya. s egyes nagy jelentőségű momentumok pl. az Erös szereplésének tökéletes félreértése látszik bizonyítani.

Nem kevésbé nehéz, de más okokból, a magasabb kritika teendője az *Ἔργα καὶ Ἡμετέρα* részében. Ezen mű oly szomorú állapotban maradt reánk, hogy igazán nem könnyű dolog az ezen állapot magyarázására kínálkozó föltevészek közt választani. Vagy azt mondjuk, hogy a mű önálló rhapsodiákból áll, melyek különféle alkalommal egymásra való tekintet nélkül költettek, de később mindenféle interpolációk által bővitve ugy lettek összetákolva, mint a hogy most bírjuk őket; vagy pedig csak nagyobb terjedelmű interpolációkat tartunk kiköszöbölendőknek, melyeknek eltávolítása után a költemény meglepő szépségű szerves egészet képez. Az első utat választották Lehrs és eleinte Schömann is, ki szerint (opuscula II. p. 305.) az *Ἔργα καὶ Ἡμετέρα* »reliquiae vetustissimae poesis Graecorum philosophicae collectae in unum corpus ἔργων καὶ ἡμετέων«, míg összkiadásának commentatio criticájában (p. 10. 11.) egy „Liedertheorie“-t construál magának, feltevéen, hogy Hesiodosnak különféle alkalommal különféle tárgyakról irt paraenetikus költeményei, midőn később írásba foglaltattak, egy költeménybe állitattak össze, természetesen a szükséges összekapcsoló részek hozzáköltésével. — Legtávolabb megy ezen irányban Flach, ki szerint az *ἔζη* nem egységes költemény, hanem sorozata különböző s részben összefüggés nélküli költeményeknek, melyek különböző időkben különböző befolyások alatt keletkezvén a legnagyobb kritikátlanság által lettek oly módon összedobva, mint a hogy most látjuk s a költeményt élvezhetlenné tette. Ezen véleményének praktikus kifejezést adandó, költeményünk egyes főrészeit (igaz hogy az áttekinthetőség javára) külön czimmel látta el, és pedig: költemény a jó és rossz Erisről (11—40) Pandoramythus (42—89), a világkorszakokról szóló mythus (109—201.) mese, és Perseshez és a bírákhoz intézett dorgáló költemény (202—285), felszólítás erényességre és munkásságra (280—382); a földmivelésről szóló költemény (383—617); a hajózásról (618—694), általános életszabályok (695—764), a szerencsés és szerencsétlen napokról (765—824). Interpoláltaknak tartja a

prooemiumot (1—10) s a bajok keletkezéséről szóló töredéket; de ezen athetesiseit ép oly kevésbé indokolja, mint Schömann az övéit.

Flach módszere természetesen a legkényelmesebb; a költemény compositiója miatt nem köteles egy verset sem elvetni, csak az egyes dalokban kell holmi ellenmondásokat elmozdítania.

Nehezebb azok álláspontja, kik az *észij*-ban egységes költeményt látnak; s csak annyiban térnek el egymástól, hogy ezen egységet majd nagyobb, majd kisebb mértékben akarják feltüntetni. Ez utóbbit akarja Canna János ¹⁾, ki az *észij*-t két eredetileg önálló részre osztja, egy ethikusra (vv. 11—27, 27—41, 203—209, 212—220, 222—239, 248—251, 256—262, 274—307, 312—313, 320—326,) és egy geoponikusra (383—395, 405, 407—454, 458—461, 465—482, 493—499, 564—578, 582—591, 597—601, 606—617,).

A legkonservatívabb az újabb kritikuskok közt Steitz, ²⁾ ki számos interpoláció kivetése után egy művészi remek szerkezetű költeményt nyer, melynek célja lett volna a boeot földmivelőket megtanítani, hogyan tehetnek szert jó létre és elégedettségre. Hogy ezen tanainak biztos alapot adjon, költeményének első részében felhasználja Hesiodos a közte és őcsce Perses közt fönforgó pört arra, hogy honfitársait a vitadüh veszélyes következményeire figyelmeztesse, s ernyedetlen munkásságra buzdítsa, mire a második részben (a 286-ik verstől kezdve) magokat a tanokat adja elő. — Nagyobb interpolációknak tartja Steitz a Pandoráról és a világkorszakról szóló mythust (106—201), a prooemiumot (1—11), a Hesiodos életkörülményeire vonatkozó verseket (641—640, 646—662), a tél leírását (513—535) számos sententiát, szóval oly sokat, hogy a költemény 828 verséből körülbelül 300 esik ki.

A költemény, melyet ily módon Steitz szerkesztett, mindenesetre szép, de hogy csakugyan ily alakban került volna ki Hesiodos kezéből, az már más kérdés; a kritikai elvek legalább, melyekből Steitz kiindul, nem igen valószínűvé teszik ezt. Mint nem valódit küszöböli ki mind azt, mi a gondolatban semmit sem mondó, vagy épen izetlen vagy más kétségkívül való részletekkel ellenmondásban áll, vagy legalább egy világosan észrevehető compositiót zavar, különösen ha ezen nehézségekhez még nyelvbéli nehézségek is járulnak. — Ez még mindig e Bentley-Peerlkampféle nézet,

¹⁾ Le Opere e i Giorni di Esiodo. Saggio di Studii del professore Giovanni Canna. Torino 1874.

²⁾ Die Werke und Tage des Hesiodos von Dr. August Steitz. Leipzig. Teubner, 1869.

mely minden régi munkát tökéletes remekműnek tart; a mi tehát nem szép bennök (már t. i. a mi izlésünk szerint) az nem is valódi. Az ilyen állás nagyon is ingatag, s habár meg kell engednünk, hogy Steitz célja az *Ézj* egységes compositióját kimutatni, az egyedüli helyes, mégis ki kell mondanunk, hogy Steitz a detailkérdésekben minden ovatosága daczára néha tulságos aesthetikai követelményekkel lépett az egyszerű askraei költő elébe. — Más szempontból nézi Bergk költeményünket. Ő nem az egész költemény számára akarja az egységet kimutatni, hanem csak három egymástól már tárgyaknál fogva is független alkatrészei számára, melyek a Perseshez és a birákhoz intézett és még Askrában költött dorgáló költemény, »Rügelied«; (1—383) a Naupaktosban készült tanköltemény a tulajdonképeni Opera et Dies, melynek második része a napok (795—828) eredetileg szintén önálló volt, s talán nem is Hesiodostól való. Ezen egyes részekben belül azonban Bergk még szigorúbb egységet vesz fel, mint maga Steitz, habár megengedi, hogy főleg az első költemény egyes része közt csak laza összefüggés van. Az összefüggés nélküli s talán csak részben hesiodosi gnomagyűjteményeket (v. 327—334; 342—380; 695—759) és a Hesiodos Chalkisba való utazásáról szóló verseket elveti, de mind a Pandoramythust, mind a világekorszakokról való mythust valódinak ismeri s mély jelentőségüknek tartja.

Látjuk tehát, hogy grammaticci certant, adhuc sub iudice lis est; hogy az imént tárgyalt kérdés eldöntésénél az egyéni izlésnek oly nagy szerepe van, hogy alig lehet reményünk. miszerint valaha a mostani eszközökkel, ha csak a hesiodosi nyelvezet mélyebb kutatása némileg segítségünkre nem fog jönni, biztos eredményekhez fogunk jutni; — az én izlésemnek még Bergk fölfogása aránylag legjobban felel meg. —

Hesiodos kisebb munkáiról újabb időben alig jelent meg valami nevezetesebb. A scutum Herculist Deiters óta nem vették tüzetes tárgyalás alá. Aránylag régi időknek tulajdonítja a homerosi Achilleuspajzs eme szellemtelen utánzását Bergk, mert Herakles benne még lovagi fegyverzettel, nem oroszlánybörrel van felruházva. Ezen hypothesisit megerősíti a scutum szerzőjének, egy a boeot iskolának ifjabb s a homerosi és hesiodosi irányt összeegyeztetni iparkodó tagjának, nyelvezete is, mely a Hesiodoséhoz nagyon rokon és a f helyreállítását még megengedi.

Az elveszett hesiodosi munkákról Markscheffel óta nem épen sokkal tudunk többet. Kinkelnek hesiodosi fragmentumgyűjteménye, mely a Köchly-Kinkelféle Hesiodoskiadás harmadik kötetére volt szánva, még nem jelent meg, s így nem tesznek mást a tudósok, mint hogy Hesiodos egyes munkáit kényök kedvök szerint majd hamisaknak majd pedig valódi-

aknak tartják, majd a régi kritikusok mellett, majd azok ellenére. Így Flach Bergk ellenében a *Νυπάρτις ἔπη*-t nem valódinak, a *γυναικῶν κατάλογος*-át Finckenbrinck¹⁾ ellenében valódinak, de az Eoeát, melyet újabb időben helyesen megkülönböztetnek a *κατάλογος*-tól, hamisnak tartja, habár benne mindenütt ki is írja a digammát.

Uj, és mi több, biztos eredményre e téren ép oly kevéssé lehet jutni, mint a Hesiodosra vonatkozó sok más kérdésnél.

Abel Jenő.

A B U V Á R.

— Schiller Frigyes balladája. —

»Vajjon ki a bátor, apród' s nemesim,
Ki leszáll e torok ölibe?
Egy arany poharat hajítok bele s im
Rémséges szája mohón nyeli be,
Ki a serleget ismét ide hozza élembe
Az tartsa magának jutalma fejébe.«

A király szól s a szirtról lelöki,
— A mely szédítve szakad
Föléje az árnak messzire ki —
A Charybdnak méhíbe a poharat.
»Ki hát a bátor, kérdezem ismét,
Ki a mélybe leszáll, felhossa a kincsét?«

S körül a lovag s a szolgálta sereg
Jól hallja, de néma marad,
A vad áron iszonynyal csüng' a szemek,
S egyik se kívánja meg a poharat.
S a király harmadszor kérdi legottan :
»Megküzdeni senki se mer a habokkal?«

De minden néma miként az elébb ;
S egy apród, ifju, szelid,
Csapatjából elszánva kilép,
Leoldja-leölti övét-köpenyit,
S körül mindnyájan a hölgyek s a dalják
A szép deli ifjút ámulva csodálják.

¹⁾ Sententia feratur de Hesiodiae qualis ab antiquis censebatur poesis natura et origine. Vom ordentlichen Lehrer Dr. Finkenbrinck. Programm der Realschule I. Ordnung zu Mühlhausen an der Ruhr. 1873.

S a mint a szikla fokára kilép,
 Le a vak mélységbe tekint.
 A mely habokat bényelt azelébb
 A Charybd most böggve kiadja megint,
 S mint távol a mennynek morajja ha dördül,
 Tajtékvza kitörnek a fekete ölbül.

S forr, sustorog és pezsg, zajg a torok,
 Mint tüzzel a viz ha vegyül,
 Gőzölgve a tajt égig kavarg,
 S hab a habra özönlik végtelenül,
 És csak nem ürül ki, merül ki, hiába!
 Még egy oczeánt ha rejtne magába.

De végre lecsillapul a vad erő,
 S a fehér tajték közepén
 Feneketlen egy örvény tátog elő
 Miként a pokol, rémes feketén,
 S a zajló hullám körbe forogva
 Mohón sodródik a szörnyü torokba.

S mielőtt torlása ujúlna megint,
 Az ifjú térdre borul,
 — Rémülve sikolt fel körüle mind —
 S az örvény már viszi, hajtja vadul,
 Titokszerűen bézárúl a szája'
 S a merész bűvárt vak méhibe zárja.

S mig a mélyből hangzik tompa moraj,
 Csend támad szine felett,
 Ajakrol ajakra repül a sohaj,
 »Hős ifiú, ég áldása veled!«
 S tompábban dübörög a torok egyre,
 S tart folyton kínos, szörnyü szünetje.

És dobjad akár koronád belé
 S mondjad, hogy: úra legyen.
 A ki azt ide hozza a színem elé —
 Fejedelmi díjad nem kéne nekem.
 Nem mondja el élő emberi lélek,
 Mit rejt el zajló keble a mélynek.

Hány büszke hajó örvény kerekén
 Egyenest a mélybe ledől,
 S tört váza tűnik csak a színre megén
 Kibukva a pokoli sir öliből —
 S mind hangosabban s egyre közelbre
 Nyomúl a moraj, szélvész ha közelgne.

S forr, sutorog és pezsg, zajg a torok,
 Mint tüzzel a viz ha vegyül,
 Gőzölgve a tajt édig kavarog,
 S hab a habra özönlik végtelenül,
 S mint távol a mennynek morajja ha dördül,
 Dübörögve csapongnak ki a fekete ölbül.

S a setétlő mély hullámaiból
 Egy pont kél, hattyu fehér,
 S egy kar s fénylő nyak tűn fel ihol!
 Küzködik erősen s a színre felér,
 Ő az, baljában serlege villog,
 Öröm könnyűjétől fényes szeme csillog.

Fellélekzik s lélekzete mély,
 Üdvözli a fényt, a napot;
 A nép ajakán nagy öröm zaja kél:
 »Ő él! nem nyelték el a habok!
 Zajló üregéből a siri fenéknek
 Élő lelkét menté a derék meg!«

S im' jó; veszik őt ujjongva körül,
 Leborul ura lábainál,
 Átnyújtja a serleget és gyönyörű
 Lányának azonnal int a király,
 S már habzik a serleg aranyszínű bortul,
 S a királyhoz e szóval az ifju fordul:

»Éljen a király! Mily boldog a lény,
 Mely szívja e rózsaleget!
 Ám szörnyű világ van a mélynek ölén,
 S ember ne kísértse az isteneket,
 És látni ne vágyják soha mélyire annak,
 A mit ők kegyesen sűrű éjbe takarnak.

»Az örvény villám mód leragadt,
 S egy szirtből szembe velem
 Egy más forrás szilaj árja szakadt;
 A két özön elkapa vadsebesen,
 S szédítve sodort le csigamódra kerengvén,
 Ellent neki állni hiába igyekvém.

»S a kihez a halál félelmiben ott
 Esdém, könyörüle az ég,
 S egy fölmeredő szirtet mutatott,
 Ezt megragadám és mentve valék.
 S itt függ a serleg buranyokba akadván,
 Máskép elvész a fenék sivatagján.

»Mert barna homályban végtelen űr
 Terüle el a fenéken,
 És bár nem hall vala semmit a fül,
 Iszonyal látá ottan a szem,
 Mint nyüzsga a rémletes űrben a göte,
 A tűzgyík, a sárkány, a pokol e szülőtte.

»Förtelmesen ott ezer undok alak
 Zsibonga gomolyba körül,
 A tüskés ráják, tőkehalak,
 Az iszonyu pőrölyök éktelenül,
 S fogait rám fenne közelge felém a
 Rettentő czápa, e vizi hyéna.

»Itt függtem s ijeszte a szörnyü tudat,
 Hogy távol véreitül
 Jár rútt szörnyek közt síri utat
 Egy ember lény, árván, egyedül,
 Fenevadjainál a rideg sivatagnak,
 Hova emberi hang s szó el soh'se hatnak.

»S iszonyodva a mint ezt képzelém,
 Rám tart egy szörnyü csoda,
 Ezer karjával kapva felém;
 Örülten hagyám a szirtet oda;
 S dühöngve ragadt meg a forgatag árja,
 Am fölfele vitt üdvömrre e tájra.«

A király, hogy elámul e szavakon
 Szól: »Tartsd meg hát a kehelyt,
 Ám még e gyűrüt is néked adom,
 Gyémánt a köve, de szállj le e' helyt
 Ismét s majd mondjad el izibe nékem,
 A mit legalant láttál a fenéken.«

Megindula atyja szavára a lány,
 és nyájasan esdekelék:
 »Olyat tön, a milyet egy se talán,
 Atyám a kegyetlen tréfa elég!
 S sziveddel ha nem bírsz semmi nemű módon,
 Tegyen úgy a lovag hát túl az apródon.«

S a király keze immár a kehelyen
 S a mélybe hajtja vakon.
 »Ha ismét felhozod itt e helyen,
 Te léssz a legderekabb lovagom,
 Es még ma szorithatod őt kebeledre,
 A ki érted im esd gyöngéden epedve.«

S megkapja a lelkét égi erő.
Szemei villámlanak,
És látja amott mint pirul el ő,
Mint sápad, hanyatlik a kedves alak,
Indítja a tettnek mennyei bére,
S életre-halálra bukik le a mélyre.

Még zajg a torok, kitör árja megint,
Morajja köszönti elő,
A mélybe le a szem epedve tekint,
A hullám rendre morajlik elő,
Fölszáll a magasba, lezajlik a mélybe,
Lent hagyva az ifjat ölébe'.

Ford. *Wigand János.*¹⁾

HAZAI IRODALOM.

Czigány nyelvtan. Irta *Ilnátka György* főgymnásiumi rendes tanár. Losonczon.
Nyomatott Róth Simon gyorsajtóján. 1877.

Egy cigány nyelvtan ismertetésénél mindenek előtt tisztába kell jönnünk avval, hogy kinek számára írta szerző nyelvtanát. Lehet ugyanis, hogy csak azon néhány embert (rendőröket stb.) tartotta szem előtt, kinek a cigány nyelvre az életben szüksége van, lehet azonban az is, hogy a nyelvészeket akarta e nagyon érdekes nyelvvel megismertetni. — Szerző maga nem világosít fel nyelvtanának céljáról, de alig fogunk tévedni, ha feltesszük, hogy ez utóbbit akarta. Oda utal legalább egy pár a nyelv filozófiájára vonatkozó idézet, s különben is alig föltehető, hogy sz. főgymnásiumi tanár létére ily ügyetlenül szerkesztette volna nyelvtanát praktikus használatra. Legalább be nem látható, hogy miért ad csak grammatikai fejtegetéseket és paradigmákat, s gyakorlati példáit, melyeknél a coniugáció ismeretét feltételezi, miért szurta be épen az ígéről szóló tanba úgy, hogy a segédige hajlítása után, de a többi igenemek hajlítása előtt álljanak. Az interlinearis verzió-val ellátott olvasmányok (35—39 l. 64—83 l.) sem szoktak már mai napság praktikus nyelvtanokban előfordulni, de igenis tudományos célokra szánt közleményekben. A mű végén levő cigány-magyar szótár is igazolni látszik véleményünket,

¹⁾ Schiller e remek balladáját eddigelé csak *Szenvey* fordításában (I. Külföldi lant, II. 67.) bírtuk irodalmunk. Hogy e különben hivatott fordító átültetésével szemben a fent közlött fordítás, némely gyengéi daczára is, hűség, hangulat és rhythmus tekintetében mily haladást tüntet fel, azt örömmel fogja tapasztalni, ki e két fordítást versszakról verszakra összehasonlítja egymással. Szerk.

mert az nagyon is kis terjedelmű, a betürend sincs benne mindenütt megtartva, s azután bizton hisszük, hogy sz. magyar-czigány szótárt is csatolt volna művéhez, ha törvény-széki hivatalnokoknak stb. szánta volna.

Nem marad tehát egyéb hátra azon föltevésnél, hogy sz. egész eddigi irodalmi működésével megegyezőleg nyelvészek számára írta nyelvtanát, tekintet nélkül praktikus hasznavehetőségére.

Mindenesetre dicséretet érdemel a czigány nyelv magyarországi egyik dialectusának ezen feldolgozása, mert egy lépéssel közelebb hoz bennünket azon nagy célhoz, a czigány nyelv összes dialectusainak alapos ismeretéhez, mely rendkívül fontos mind a phonetikai törvények felismerésére és biztosítására, mind pedig a nyelvek kölömbeni életének illusztrálására és megismerésére nézve.

Földieink eddig is szorgalmasan működtek e cél irányában. Ha eltekintünk a mult század vége felé történt kísérletekről, melyek a magyar és czigány rokonságát akarták kitüntetni (Molnár *Specimen linguae Czingaricae* Debr. 1798.) és más egyéb munkáktól, melyek ugy látszik szintén nyom nélkül elvesztek, csak Bornemiszára kell utalnunk, ki az »Uj Magyar Muzeum«-ban (1853. I.) czigány nyelvtant és egy pár szöveget közölt. Fontosak még a nem rég elhunyt Balogh fordításai (Legelső czigány imádságok a melly mind a két magyar hazába lévő czigánynemzet számára. Fordította Ipolysághi Balogh Jancsi nemzeti zenekar igazgató. Esztergom 1850. 8 l.) és különösen a Müller Frigyes által a bécsi Akademia »Sitzungsberichte«-jében (LXI. 151 — 206 l.) közölt magyar-czigány mesék és dalok. — Ennyit a fontosabb nyomtatott munkákról. A kéziratban levők közt kitűnik egy névtelen szerző nyelv- és mondattana és szótára, mely Zalamegyének Gelje nevű helységében 1827-ben készült (a M. Tud. Akadémia kéziratárában: Magyar Nyelvtud. 15. 4-rét és M. Nyelvt. 18. 8-rét) és ugy látszik Miklosich előtt is ismeretlen maradt. Tartalmaz egy tökéletes és ügyesen rendezett nyelvtant, (80 l.) mondattant (25 l.) czigány leveleket fordítással (23 l.) beszélgetéseket (29 l.). A czigány-magyar és magyar-czigány szótár sokkal teljesebb mint az Ihnátko-féle és bizony szintén megérdemlené a közzétételt. — Tudtommal vannak azonkívül még a magyar czigányok nyelvére vonatkozó kiadatlan feljegyzések Miklosich, Pónori Thewrewk Emil és id. Szinnyei József birtokában. Állítólag Fáy András hátrahagyott kéziratai közt is van czigány szótár és czigány nyelvtan. l. Figyelő 1873. 309 l.

Mindezen anyaghoz most még Ihnátko ur könyve járul, mely már annál fogva is nagy fontosságu, hogy a mint látszik (biztosat nem mondhatok) a magyarországbeli czigányoknak eddig még ismeretlen tájszólását tárgyalja és mi az ige-

hajlítás paradigmáit illeti oly teljes, mint egy előttem ismeretes munka sem. De azért megvannak e munkának is a maga gyengéi. Így pl. ilyenmü tudományos munkától megköveteljük, hogy előszóval birjon, melybe esetleg azt is be *lehetett* volna tenni, hogy mindaz mit sz. a cigányokról és azok nyelvéről általánosságban és a hangzókról stb. mond a forrás megnevezése nélkül, azon angol idézetekkel együtt, melyek oly könnyen hibás fogalmakat kelthetnek az olvasóban sz.-nek a cigány nyelvre vonatkozó olvasottságáról, Pott nagy munkájából (Die Zigeuner in Europa und Asien Halle, 1844.) van szóról szóra átfordítva, illetőleg átvéve. De mindenesetre meg *kellett* volna mondani, honnan vette sz. adatait, magyar cigányoktól-e vagy tótoktól, és hogy az ország milyen részében szerezte azokat; mert addig mig ezt nem tudjuk, alig vehetjük hasznát könyvének. Azt várhatnók ugyan, hogy miután magyar nyelven van írva e nyelvten s az ellenkező nincs megmondva, hogy a magyar cigányok nyelvét fogja reproducálni, de csalatkozunk és hosszú kutatásba kerül, mig végre is kisütjük, hogy hát hova valók azok a cigányok, kiktől Ihnátko ur cigányul tanult. A cseh-morva dialektust nem beszélhették, már csak azért sem, mert sz. meséinek szövege nagyon is eltér a Puchmayeréitől. De magyar cigányok sem lehettek, mint azt ki lehet mutatni. Általában úgy tapasztaltam. hogy Bornemisza és Balogh Jancsi adatai egymással, úgy szintén azon adatokkal melyeket Miklosich (»Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten I. II. Wien, 1874.) a magyar cigányok nyelvéből idéz, és a Müller Frigyes által közlött szövegekkel megegyeznek. Ihnátko ur dialektusa (és nagyjában az akadémiai kézírattár névtelenéjé is) sokkal inkább hasonlít a morva-cseh cigányok tájszólásához, úgy hogy, habár semmi esetre sem morva-cseh cigány, de legalább tót cigánynak látszik lenni. Álljon itt néhány példa: sz. szerint (21 l.) a magyar cigányok a felső fokot leg-vel a tótok naj-val képezik; Ba(logh Jancsi-)nál *legzoraleder*, leghatalmasabb, mindenható, (I(hnátko-)nál *najbuter* legjobban. (hasonlóan a N[évtelen]) (v. ö. Ihn. 82. l. »magyar vidéken mondják: me aldinav én áldok«) Miklosich szerint csak a magyar cigányok birnak csh-val, Ba. Bo(rnemisza) és M(üllernél) ezen hang előfordul, I. és N.-nél nem. Bo. szerint a magyar cigányok az osz főnévképzőt nem ismerik, és a ben, pen képző helyett be, pe-t mondanak; ezen állítással, melyet Ba. M. Mikl. megerősítenek I. és N. adatai ellenkeznek. Mikl. szerint a magyar cigányoknál az aspiráták nagyon gyakoriak (így M. Bo. Ba.) a szlávoknál ritkák (mint I. és N.-nél), viszont a ch helyett mássalhangzók után h-t ejtenek (helyesen). a szlávok mindig ch-t. (pchen stb.) Ez esetben I. egészen egyedül áll ezen (szláv) sajátsággal a magyar szer-

zők közt. Álljon itt még egynehány példa (a magyar-czigány szó I, a cseh-morva II-vel van jelölve, a példák Miklosich-ból vannak véve; ha más szerző megegyezik vele, úgy ez ki van téve): I kiral turó II ciral J.-I hanik, kut. M. II chanig J.-I khas köhög II chas J.-I hav esik M. II chav J.-I thau kötél II tchaw J.-I phenel mond II pchenaw J.-I hero láb II cheroj czomb. J. N. — Van még különben is sok mi e nyelvtanban föltűnő, s habár czigány nyelvismereteink korlátoltságánál nem állíthatjuk hogy hamis, mégis oly föltűnő, hogy sajnáljuk, hogy sz. nem tartotta érdemesnek más adatokra világosan figyelmeztetni, s így adatainak helyessége fölül bennünket biztosítani. Így pl. minden eddig ismert forrás minden czigány dialektusban kivétel nélkül a gen. singban -kero végzetet tüntetett fel, csak sz.-nál van -kro. Külömben Mitrowicz grófnál (»Versuch einer Darstellung der Lebensweise, Herkunft und Sprache der Zigeuner im Allgemeinen und der in Oesterreich lebenden Zigeuner insbesondere«. Als Manuscript gedruckt. Prag, 1868.) és Müllernél a gen. sing. a him- és nőnemben majd -kero, majd -keri-re végződik, sz.-nél a k(e)ro végzet csak a himnemnél, a k(eri) végzet csak a nőnemnél fordul elő. Vagy mit tartunk p. o. az ilyen eltérésektől: Mitrowitz szerint (46 l.) a *vagyok* segédige jövőjének kötmódja minden személyben avlahas, sz. szerint avava, aveha, avla, avaha, avena, avna. stb. stb.

Minden forrásunk azt mondja, hogy az i-re végződő főnevekben a végelőtti mássalhangzó csak a függő esetekben lágyul meg (kivételt csak pányi viz, képez Müllernél), csak sz. nél találjuk a lágyult mássalhangzót a nevezőben is (guruvnyi tehén, ráklyi leány stb.). Valószínűtlenek a raklyija, raklyijengre stb. alakok raklya, raklyenge stb. helyett. Nevezetes gódzsi gódi és gódji mellett. Talán hibásak a prajtenca (levelekkel) és porenca (szárnyakkal) alakok a 81. lapon közlött (és érthetetlenül fordított) dalban, mely néhány eltéréssel Puchmayernél is megvan, hol paitrenca és phakenca áll, alkalmasint helyesen, mert mindenütt (Paspatinál is) patri-nek hívják a levelet (*szkt. patra*), a szárnyat pedig phak (pak)nak, még a magyar forrásokban is. J. porenca-ja (Paspati és Liebich szerint) annyi mint »farkokkal.« stb. stb.

É nyelvtan alaphibájának tehát azt mondhatjuk, hogy az eddigi (magyar) nyelvtani kísérletek niveau-ja alatt maradvá (Bornemisza többet hasonlít össze mint sz.) a Magyarországon lakó (nem is magyar) czigányok nyelvének ismét csak egy kis dialektusát tárgyalja, pedig szerzőnek elég nyelvészeti ismeretei vannak, hogy az összes magyar-czigány dialectust feldolgozza. Így pl. szerző (9. lap) bizonyítja, hogy a szavak nem *ίθσει* hanem *φίσει* keletkeztek — ott mikor

a cigány nyelv idegen elemeiről szól; majd azt állítja (u. o.) hogy a *the* kötszó (=és) nem egyéb mint a latin *et* megfordítva (!), és ez alkalommal, hogy a hangtani *corruptio*-t fejtegesse egy hosszú angol (!) idézetet hoz fel, mintha ilyesmit nyelvészek előtt bizonyítani kellene, s mintha erre nem volna hitelesebb tekintély — Frederic Pincottnál. Azután (16 l.) a török és magyar sajátító és tulajdonító közti viszonyt fejtegeti; a 22-ik lapon adja a hindi, bengali, gujarati, perzsa, szanszkrit. cigány és magyar számneveket (ezen sorrendben!) »egybehasonlítás szempontjából« (!) A 24-ik lapon megismertet bennünket az afrikai valfisek számrendszerével, s (28. l.) azon felfedezésével, hogy a cigány kérdő névmás *ko* vagy a magyar *ki* vagy a szláv *ko* elferdítése, mintha a szanszkritban (melyre sz. mint többrendbeli az összehasonlító nyelvtanba vágó mű szerzője csak emlékezhetne!) nem léteznék a *kas*, *ko*, *kim* kérdő névmás. A 39-ik lapon, talán azért, mert a cigány igeragokból alig lehet eredeti alakjukra következtetni, megint egy Pincottból vett angol idézettel magyarázgatja, hogy »az ige személyragai nem egyebek a személyesnévmás elfajzásánál« (!)

Nem lett-e volna czélszerűbb ezen sok fölösleges és részben helytelen adat fölhalmozása helyett itthon körülnézni, és a magyar cigányok különféle dialectusainak eltéréseire figyelmeztetni, azokat a fontosabb jelenségek kiemelésével csoportosítani? — Bármily érdekes és nagy fontosságú adatokat tartalmazzon is tehát Ilnátko ur nyelvtana, mégis ki kell mondanunk, hogy nevéhez kötött várakozásainknak meg nem felelt, mert legalább azt vártuk volna, hogy az eddig már megjelent magyar-cigány szövegekben előforduló alakokat gyűjtse össze és ellenőrizze saját tapasztalataival. Öszintén óhajtjuk, hogy ezen nem csekély munkát magára fogja vállalni Ilnátko ur, sőt reméljük, hogy ezen várakozásainkon túl is fog tenni az által, hogy az ország különböző részeiről fog magának a cigány nyelvről új tudósításokat gyűjteni; feldolgozásukra alkalmasabb magyar nyelvészt mint Ilnátko ur nem ismerünk.

Budapest, május havában.

H. O.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

2. *Ottfried Müller's Geschichte der griechischen Litteratur.* Stuttgart, 1. kötet 1875. XIV, 456. l. 2. kötet 1876, 388 l. Ára: 12 márka.

Nagyon elismerésre méltó dolog, hogy ily jeles művet, mint a címzett, az ifjabb nemzedék nem enged egészen feledésbe menni. Irodalmunkban is meg van ez Récsi Emil hű, de itt-ott erőtett fordításában. Müller könyve tárgyalja

a görög költészetet az újabb atticai vigjátékig, a történetírást Thucydidesig, a szónoklatot Isocratesig s a bölcséleti irodalmat a sophistákig; a munka csak töredék (Donaldson angol tudós kiegészítette és ezt a részét is lefordította Récsi), azonban enyészhetlen szépségű töredék oly anyira, hogy a hellének szellemi életét tárgyaló újabb művek közül legfeljebb Curtius Ernő iratai állíthatók melléje. Nem száraz, paragrafusokra osztott, könyvészeti anyaghalmazzal tömött zamatnélküli kézikönyv az, tudós buvár számára, hanem mindvégig kellemes olvasókönyv, egységes szellem- és életteljes kép — s ezen tulajdonainál fogva ma is oly kincs, a mit semmi sem pótolhat. 1841-ben korán elhunyt szerzője halála után, öcsese gondjai alatt látott napvilágot. második kiadása csak 1856-ban került ki, annak elfogyta óta meg csak ódondászok útján volt kapható. Ennyivel inkább megérdemli a szakkedvelők köszönetét Heitz E. strassburgi tanár, hogy a szép munkát ujlag közkézre juttatta. A könyv szövege — igen helyesen — ezen harmadik kiadásban is érintetlenül van hagyva; a legújabb kutatások eredményeit és a mai philologiai irodalom szükséges bővítéseit jegyzetek alakjába foglalta a kiadó.

-
3. *Erwin Rohde, der griechische Roman und seine Vorläufer.* Lipcse 1876, 552 l. Ára: 11 márka.

A messze visszanyúló munka első fejezete a hellén és hellenistikus irodalom erotikus beszélyeinek keletkeztét és fejlődését beszéli meg; a második fejezetben szinte beható alapossággal van tárgyalva az ethnographiai fabulistica onnan kezdve, a mint a régi eposból és utleírásokból megszületett, egész le addig, a hol már politikai utópiákkal keveredik, s ily eleyben az erotikus mesével regénynyé forrja ki magát. A 3-ik fejezet a császárság alatti erotikus irodalmat szellőzteti, mely az akkori görög rhetorok és sophisták irataiban látott napvilágot; a 4-ikben be vannak ezen korszak egyes regényei részenként mutatva, s a görög regény utóvirágzása egész a byzantini korig le van vezetve. Hosszu és tekervényes ut az, melyre szerző ezen kevéssé járt és alig művelt téren reá lépett, hogy célját érje; oly ut, melyet fölületes ismerő könnyen kerülőnek tekinthet; de meg kell engedni, hogy épen ezen körutazgatásban rejlik a könyv főérdeme, mert sokkal vonzóbb feladat az antik irodalomnak ugysem erős oldalát képező regényírás fürkészésénél azon csirákat és elemeket keresni, melyekből a regény terebélyes fája felhajtott; a szerző pedig ezen feladatot nagy készütséggel, csodálatos szorgalommal és éles elmével oldotta meg. A könyv tanulmányozása nem mondhatni, hogy

nem fárasztó, de oly élvezetes e mellett is, hogy a szaktudósokon kívül az ókor minden barátja nagy élvezettel lapozgathat benne.

4. *Ernst Curtius, Alterthum und Gegenwart. Gesammelte Reden und Vorträge.* Berlin 1875. 383 l. Ára: 7 márka.

Nagyon helyesen hangsulyozza a mű előszava, hogy a cl. philológiának legszebb feladata, »az ókor halhatatlan tetteit és eszméit életben tartani, s a jelenre gyümölcsözővé tenni.« Az ókortan vezéremberei, mesterei, mint Wolf, Böckh, Hermann Godfréd, Lobeck, Jahn Otto, Haupt, Ritschl mindig ezen elvet tartva szem előtt működtek a philologia mezéjén, mindig nemzetükkel s a korszellemmel karöltve haladtak. A jelen gyűjteménynek csakugyan sikerült bájos és szellemes alakba önteni a tudományos buvárlat eredményeit. úgy hogy a szakemberek szűk körén kívül az összes művelt közönség ezen előadásokat olvasva, az ókor halhatatlan eszméi iránt fog lelkesedésre gyuladni. Huszonkét előadásban, melyek javarészt göttingai és berlini egyetemi ünnepelemek alkalmával tartattak, majdnem kizárólag ókortani, s különösen hellén tárgyakat szelöltet; tárgyalásaiban rendkívüli sokoldalú álláspontokból indul ki a szerző: fel van benne ölelve a bölcsészet, mű-, irodalom- s mivelődési történet; s az egyes tételek oly finom izléssel választvák, hogy az alapul szolgáló, rendesen világtörténeti jelentőségű eszme folytán általános érdekűek. Mindegyiküknek egy fő-törekvése van: az ókorbéli tisztán emberi oldalt a modernnel közvetíteni. A legmegragadóbbak mégis: A philologia közvetítő tiszte; a görög cultura menete; beszéd és írás; a boldog államélet föltételei; a halhatatlanság eszméje az ókorban; Ó- és Uj-Görögország; a barátság az ókorban; a hellének művészete s több effélék.

5. *Johannes Classen, Barthold Georg Niebuhr. Eine Gedächtnisschrift zu seinem 100 jährigen Geburtstage, den 27. Aug. 1876* Gotha, 1876. (IX, 181 l.) Niebuhr fényképével. 2 márka 80 pfennig.

Ezen életírás szerzőjénél a czimben jelzett tisztre senki sem lehetne hivatottabb, mert ő még azon kevesek közül való, kiknek Niebuhrnal személyes éritkezésben állani volt szerencsájük. Classen Niebuhr százados születési évfordulója alkalmából visszaidézi halhatatlan érdemeit a jelen nemzedék szives emlékébe. Nem ád kimerítő életrajzot, mert arra Nissen H. marburgi tanár vállalkozott már, de azért a csodaelméjű embernek egy oldalát sem hagyja megvilágítás nélkül. A tudós, az államférfiu, az egyetemi tanár, az író: mind a négy — egy ember kellőleg van ezen emlékiratban

méltatva. A forrásokat illetőleg leginkább Niebuhrnak ki- nyomott levelezéseiből és műveiből merit. Az egész mű egy kedves és vonzó életképnek fényoldalait egyesíti magában. miért is a szerzőnek nagy köszönettel tartozunk.

Dr. Bászel Aurél.

Φιλολογικὰ Πάρεργα Φιλίππου Ἰωάννου Θεσσαλομάγνητος, διδάκτορος τῶν ἐπιστημῶν καὶ καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ ἐθνικῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν. Ἐκδόσις β' Ἀθηνῆνσων, 1874

Az athéni egyetem bölcsészeti karának Nestora, Joannu Fülöp, e munkájában ó-görög nyelvre fordította Tacitus Germania iáját (*II. Κορυηλίου Τακίτου βιβλίον περὶ θέρσεως, ἡθῶν καὶ λαῶν τῆς Γερμανίας*) és számos magyarázó jegyzetekkel látta el.

Utána következik Valerius Catullus 74-ik éneke Peleus és Thetis menyegzőjéről (*Ὀυάλεσθου Κατοῦλλου ἄσμα ζδ. Ἐπιθαλάμιον Πηλέως καὶ Θέτιδος*) az eredeti versalak szerint gyönyörűen fordítva, az az ö-görög zamatu hexameterekben, valamint ugyan ezen költő de coma Berenices című költeményenek hexameterek- és pentameterekben eszközlött szép fordítása. (*Περὶ τῆς κόμης τῆς Βερηνίης*).

Ott találjuk azután Ovidius metamorphosisainak első öt könyvét (*Ἐμμετρος μεθερμηρεία τῶν Ὀβιδίου Μεταμορφώσεων*) s Heroidáinak 1. és 7-dik levelét, hasonlóul az eredeti versmértékben görögre lefordítva.

Erre következik Virgil 5-dik, 7-dik és 8-dik eclogájának versmértékes fordítása dóri dialectusban. (*II. Ουιργιλίου Μάρωνος βουκολικά τινα εἰδύλλια μετερμηγμένα ἔμμετρος εἰς δωρικὴν διάλεκτον.*

Utána olvassuk a Carmen saeculare-t Horatius-tól sapphicus versmértékben görögül. (*Ὁρατίου Φλάκκου ᾠδὴ ἐκατονταετηρικὴ ἐν μέτρῳ σαπφικῷ*).

Németből ó görögre fordította Schillernek Hellas isten eit az eredetinek versmértékében.

(*Οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος; ποίημα Σχιλλέρου μετερμηχθὲν εἰς τὴν ἑλληρικὴν γλῶσσαν*).

E költeményt Menagius is fordította göröggre (*Die Götter Griechenlands in altgriechische Hexameter übersetzt, Berlin 1872*); azért összehasonlítás kedvéért ide igtatom az eredetinek egy versszakát s ennek kettős fordítását.

Die Götter Griechenlands.

15-ik versszak.

Schöne Welt, wo bist du? Kehre wieder;
Holdes Blüthenalter der Natur!
Ach, nur in dem Feenland der Lieder
Lebt noch deine fabelhafte Spur.

Ausgestorben trauert das Gefilde,
Keine Gottheit zeigt sich meinem Blick ;
Ach, von jenem lebenswarmen Bilde
Blieb der Schatten nur zurück

Joannu Fülöp forditása, ó-görög jambusokban.

Κάλλιστε Κόσμε, ποῦ ποτ' εἶ; παλίντροπος
"Ελθ' ἀνθις ἡμῖν, ἠδὲ τῆς φύσεως ἕαρ
"Ἦπου σὸν ἴχνος ἐν μύνοις τῶν ἀσμάτων
Τοῖς μύθοπλάστοις χωροῖς νῦν σώζεται.
Πένθος νεκρὸν νῦν τὸν ἀγρὸν σύμπαντ' ἔχει
"Οφθαλμῶς οὐδέν' εἰσορᾷ θεόν.
"Εξ εἰκόνας δὲ τῆς πάλαι ζωθαλιῶν,
Φεῦ, οὐδέν ἡμῖν ἢ σια νῦν λείπεται.

Menagius forditása:

Κάλλιμε κόσμε, ποῦ εἶ; ἐπάνελθε παλίντροπος ἡμῖν,
"Ἠδιστον φύσεως ἕαρ. "Ἦπου ἐν ἄσμοισι μύνοις
μύθοπλάστοις νῦν δὴ σὸν περισώζεται ἴχνος.
"Αγρὸν ἅπαντα νεκρὸν νῦν ἴσχει πένθος ἄλιστον.
"Οσοις οὐδέν' ὀρῶ θεόν· εἰκόνας αἴτις ἐξείνησ
Τῆς ζωθαλιῶν, αἶ, σκιῇ ἡμῖν λείπεται οἴη.

Joannu Fülöp forditása már 1865-ben jelent meg a *Πάροργα* 1-ső kiadásában. S a mint látszik Menagius ezt nagyon fölhasználta.

Miután sem az egyik sem a másik fordító nem követte az eredetinek rythmusát, mely trochaeusi rimekből áll, megkísértettem ezt a versszakot a mai görög metrika szerint, melyben nem a hangmennyiség, hanem a hangsúly uralkodik, következőleg lefordítani:

Κόσμη ώραῖε, ποῦ εἶσ', ἦξε πάλιν,
Φύσεως ἀνθῶν γλυκὺς αἰὼν.
Μόνον ὃ τῶν μελῶν τὴν φιλοπόλιν
Ζῆ τὸ ἴχνος σὸν τὸ μυστικόν.
Ἐκτεθνῶς πενθεῖ νῦν τὸ πεδίον,
Οὐχ ὀρῶ οὐδένα τῶν θεῶν.
Μόνον ἔμειν' ὡς σιας τεχνίον,
Φεῦ, ἐκείν' ἢ ζωθαλιῆς εἰκῶν. ¹⁾

Joannu könyvében következnek a fordítások után eredeti költemények, és pedig:

¹⁾ Jegyzet 1. v. εἶσ' teljes alakban εἶσαι. 3. v. ὃς = εἶς. Az accusativus εἶς-szal sokszor dativus helyett használtatik. Tehát ὃς τὴν φιλοπόλιν = ἐν φιλοπόλει. Ha a hangsúlytalan szótag az arsisban áll, hangsúlyos gyanánt szerepel.

a) sapphicus óda dóri dialectusban Othó király görögországi partra szállásának 25-ik évfordulóján, az egyetemi tanács megbízásából. (ῥῶδῃ ἐν μέτρῳ σαπφικῷ, διαλέκτῳ δὲ δωρικῇ, εἰς τὴν ἡμιπενητηζontaετηρίδα ἑορτῆν βασιλέως τῆς Ἑλλάδος Ὀθωνος, ποιηθεῖσα ἐντολῇ τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου.)

b) pindari óda Othó király és Amália királyné házasságának 25-ik évfordulóján, szintén az egyetemi tanács megbízásából. (ῥῶδῃ εἰς τὴν ἡμιπενητηζontaετηρίδα ἑορτῆν τῶν γάμων τοῦ προῖν βασιλέως Ὀθωνος καὶ τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας. Ἐποιήθη ἐν διαλέκτῳ Πηδαιρικῇ κατὰ τὰ μέτρα τῆς ἢ τῶν Ὀλυμπιονικῶν Πηδάρου.)

c) pindari óda az athéni egyetem 25-ik évfordulóján. (ῥῶδῃ εἰς τὴν ἡμιπενητηζontaετηρίδα ἑορτῆν τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου ποιηθεῖσα διαλέκτῳ Πηδαιρικῇ κατὰ τὰ μέτρα τῆς ἢ Πηθιονικῶν.)

d) halotti ének lord Byronra, a ki 1824-ben halt meg Missolongiban. A költemény theocritusi hexameterekben van írva. (ποίημα ἐπιθῆδιον εἰς Βίωνα τελευτήσαντα ἐν Μεσολογγίῳ.)

e) alagya Othó király halálára. (ἔλεγεια εἰς τὸν ἀέιμνηστον βασιλέα τῆς Ἑλλάδος Ὀθωνα.)

f) Thyrsis és Lycidas című idyll theocritusi modorban. (Ἐιδύλλιον, Θύρσις καὶ Λυκίδας.)

g) rövidebb költemények Thiersch, Jacobs, a kiásott dionysusi színház, Botzarisz, Karaiszkakis, Miaulisz, Lenormant, Müller Otfried és más hires férfiak s nők emlékére.

2. Λόγιος Ἐορῆς, σύγγραμμα φιλολογικὸν δις τοῦ ἔτους ἐκδιδόμενον ὑπὸ Κ. Σ. Κόντου. Τόμος Ε' τεῦχος α'. Ἐν Ἀθήναις 1876.

E philologiai folyóirat szerzője Kontosz Konstantin, az athéni egyetemen a görög philologia tanára. Mostani állására azért hivatott meg, mivel 1866 től kezdve hasonló című görög folyóiratot adott ki Leydenben.

Ebben Parrisiádisz ur az ó- és új görög nyelv tüneményeivel foglalkozik. Szerinte hibásan hangsúlyozzák némelyek e szavakat: Ἀλεξανδρινός, Βυζαντινός, Φλωρεντινός, Παρισινός, Ἀγγεῖνός, e helyett: Ἀλεξανδοῖνος, Βυζαντινός, Φλωρεντινός, Ἀγγεῖνος. A mi a βυζαντινός szót illeti, ez csak a byzantini korban élt emberre nézve fogadom el; Byzancz lakosát pedig Βυζαντινός-nak nevezem, a régiek példája szerint.

Szerző rosszalja a δημοκρατίας, ἀριστοκρατίας használatát, mert e szavak jelentése: nép fölött uralkodó, legjobbak fölött uralkodó; már pedig éppen ennek ellenkezőjét akarják kifejezni, a kik e szavakat használják. Azért δημοκρατικός és ἀριστοκρατικός használandó. És szerzőnek igaza van, mert a régi korban, Ἀριστοκρατίας, Δημοκρατίας csak mint személynévek fordulnak elő, de sohasem mint melléknévek.

A *τηλέγραμμα* szót kárhoztatja, melynél jobb a *τηλεγράφημα* s hivatkozik e régi szavakra *ζηρογράφημα*, *λογογράφημα*, *συναγροφήμα*, s. a. t. De a *τηλέγραμμα* igazolására szintén lehet analog képzésű régi szavakra hivatkozni, u. m. *ἀνάγραμμα*, *διάγραμμα*, *ἐπίγραμμα*, *παράγραμμα*, *σύγγραμμα*, s így maga Kontosz is nem nevezi folyóiratát *συγγράφημα*, hanem *σύγραμμα*-nak.

Καιροφύλακτῶ helyett használni kell Parrisiádisz szerint a régi *καιροφύλακτῶ* igét. Megjegyzem erre, hogy az előbbi már a római korban használták a görögök.

ἀπελπισία helyett ajánlja az *ἀπελπισιῶς*-t, mely Polybiosnál fordul elő.

Bécs neve szerinte *Βιέννα*, nem pedig *Βιέννα* vagy *Βιέννη*, mert a hasonló nevű várost Galliában Plutarch *Βιένναν* nevezi; s ugyan ezt teszi Josephus Flavius, Strabo pedig így is írja e nevet *Θιέννα*.

Számos példa által bebizonyítja, hogy az újabbak e faragványára: *ἀνατοιμία* rossz szó, mely helyett az *ἀνατομική* használandó.

A philologus szóról ugyan azt mondja röviden, a mit folyóiratunk 1-ső füzetének 1-ső cikkében bővebben fejtettem, hogy t. i. hangsulya a végharmadik szótagon van, tehát *φιλολογῶς*.

Magának a szerkesztőnek, Kontosznak, terjedelmes cikke criticalai egyveleget foglal magában régi görög írókhoz.

Dr. Télsy Iván.

VEGYES APRÓSÁGOK.

Meleagros költeményeiből.

Nr. II.

Kypris! néked Eros a színe-virága fiúkat
 Lélekesábitó dús koszorúba köté.
 Édes liliumúl Diodorost fűzte közéje,
 És Asklepiadest mint teli szép violát.
 Herakleitos is belevette a tüskebokorról
 Rózsának; szőlő zsenge virága Dion.
 Mint egy aranyviruló sáfrányt úgy tűzte be Theront;
 Démutkát is tett közbe, kis Uliadest.
 Mindig-zöld olajágacsokát, puhafürtü Myiskost,
 S mind csupa szépséges szálát adott együvé.
 Szent Tyros. áldott föld, aki bírod az illatos édent,
 Hol fiu-kedveseink színe-virága terem!

Nr. III.

Kypris az isteni nő a nőkre gyulasztja szívünket:
 Ám a fűszeretést szítja tulajdon Eros.

A fiúhoz vagy az anyjához pártoljak-e? Mondom,
Ó maga vallja Kypris: győz a garázda fiú.

Nr. XXXI.

*Λευκανθής Κλεόβουλος· ὁ δ' ἀντία τοῦδε μελίχρου·
Σώπολις, οἱ δισσοὶ Κύπριδος ἀνιθοφόροι.
τοῦνεκα μοι παίδων ἔπεται πόθος, οἱ γὰρ Ἐρωτες
πλέξεν ἐκ λευκοῦ φασί με καὶ μέλανος.*

Magyarul:

Kleubülosznak a színe fehér, a Szópoliszé meg
Barna, de mindkettő rózsza szerelemre nyiló.
Mért kettőjük után epedek, mondják az Erószok
Voltomat úgy szőtték: barna s felébe fehér.

Hogy *μελίχρους* hibás, azt már Graefe sejtette, Meleagri Gadareni epigrammata. Lips. 1811. 75. lap. így szól: Caeterum male facit Meleager, quod *λευζου* et *λευκανθής*, non *ἀργου* et *ἀργηεις* vel simile quid scripsit; neque *μελιχρους* usui aptum est, cum *μελανθής* vel aliud a *μελας* formatum vocabulum praestisset. A minő helytelen az egyik olyan helyes a másik kifogása. *Λευκανθής*-t és *λευκοῦ*-t nem szabad bántani; de *μελίχρους* meg nem állhat. Mutatja az utolsó vers, hol *μέλανος* van, s mutatja Strato epigrammája, melyből azt tanuljuk, hogy a *μελίχρους*-szal egyértelmű *μελιχρώδης*; és a *μέλας* két különböző színt fejez ki. Az epigramma eleje ugyanis így szól (Anth. Pal. XII. 5.)

*Τοὺς λευκοὺς ἀγαπῶ, φιλέω δ' ἄμα τοὺς μελιχρώδεις
καὶ ξανθοὺς στέργω δ' ἔμπαλι τοὺς μέλανας.*

mit Regis így fejez ki németül (Epigr. d. Griech. Anth. Stuttgart, 1856. 240. lap.)

Ja ich liebe die Weissen, und schätze die Flachs- und die Honig —
Gelben, und wieder auch sehr bin ich den Braunen geneigt.

Látni való tehát, hogy *μελίχρους*-on változtatnunk kell. A Graefe javasolta *μελανθής* helyén volna ugyan mi az értelmet illeti; de nagyon is eltér a codex írásától. Szerintem csak egy szikra változtatás kell. s az eredeti szó helyre van állítva, t. i. *μελίχρους* helyett *μελάχρους* irandó.

Nr. LI.

Zsarnok Eros, zsarnok! S egyebet sem mondhatok ennél,

Ujra meg újra csak azt mondom, o zsarnok Eros!

Mert a kölyök mindenre nevet, s örvendi a sűrű

Ocsárlást, s hízik még bele, hogyha szidom.

Mily csoda, kék habból szálltal a világra te Kypris:

Néked a vizbelinek hogy leve a fiad?

Nr. LXXIII.

Egykor reggel Eros még kisdedül anyja ölében

Kockázott s vesztett s elveszítette szívom.

Nr. LXXXIV.

Zenophilának a szépségét Eros adta sajátul,

Kypris a bűbáját, és a kegyét a Kegyek.*

* Kegyek = Charisok Berzs. 240. l.

Nr. XCIV.

Vigan örül a pohár: hogy a kedves Xenophilának
Szépszavu kis száját érte, meséli nekem.
Boldog! Báresak a lány ajakát ajakamba szorítva
Nem szűnvést inná lelkeket életemet!

Nr. XCVI.

Szívemnek mélyébe a szépszavú Heliodorát
Lelkem lelkéül véste tulajdon Eros.

Nr. XCVII.

Labdázó kis Erost táplálom, Heliodora!
S ő remegő szívemet lám odadobja neked.
Vedd a Pothost társul; az nekem dobja tiédet.
Ámde, ha elvetsz, úgy dölyfödöt el se bírom.

Nr. CIII.

Hervadoz a koszorú szép Heliodora fejében:
Ő maga mint koszorú szép koszorúja virít.

Nr. CXIII.

Amikor a tűzből a világra kipattana Bacchus,
Nymphák megmosták a hamulepte fiut.
Jó is a Nymphákkal Bromius; de ha gátolod őtet
Vélük lenni, ma is mind esupa tűz, ha iszod.

Nr. CXV.

Hadd kötök én violát s myrtussal szép deli narcisst,
Hadd kötök én nevető-kellemű liliumot.
És édes sáfránt s bíbor jácintot amellé
És szerelemre nyíló rózsavirágokat is.
Lepje halántékán a balzsamos Heliodora
Szépfonadékú haját ékesen a koszorú.

Nr. CXXI.

Üdvözlégy anyaföld! ki nehéz soha nem vala néked,
Most magad is könnyen földjed el Aisigenest.

Catull. 84.

Arrius a könnyűt mindenkor könnyűnek ejté
És ami iszonyatos, nékie hiszonyatos.
Mily szépnek képzelte, hogy így ejtette beszédét
S mondta mihelyt lehetett váltig a hiszonyatost.
Nyilván így szólott már anyja meg anyja fivére
Liber s anyjának apja meg anyja is így.
Hogy Syriába került, megjött pihenője fütünknek:
S mint azelőtt helyesen csengtél mind ama szó.
S abba valánk, az ilyes többé nem bántja füleinket
Amikor egyszeriben megjön az iszonyu hír,
Hogy miután az ión hullámokon Arrius átkelt,
Többé nincsen ión tenger: azóta hi ó n.

Catull. 101.

Kelve sok országon sok széles tengeren által
 Testvérem, végső tiszteletedre jövők,
 Hogy gyászaldozatot hozzak sírodra köszöntve
 Bár sikeretlenül is szótalán hamvaiddat.
 Mert hát elragadott én tőlem téged a végzet,
 Nékem méltatlan kelle veszíteni reményf!

* * *

Most mégis mindezt mit apáink ősi szokása
 Szentelt a kegyelet gyászos ajándokiul
 Íme fogadd bátyám tele sírva fivéri könnyüvel
 És isten hozzád, isten örökre veled!

Anth. Lat. 787. Riese.

Hogy beledöfte vasát Lucretia tiszta szívébe
 S vérpatak ömledezett, ő eme szókra fakadt:
 Hadd legyenek tanuim, hogy nem hódoltam a lénynek
 Vérem a holtak előtt, lelkem a mennyek előtt. Ford. P. T. E.

Odys. I. 50. *ὄφει τ' ὀμφαλός ἐστι φαίλαση*. *ὀμφαλός*-nak s umbilicus-nak e tropikus használatáról Hense, Poetische Personification in griechischen Dichtungen mit Berücksichtigung lateinischer Dichter und Shakespeares. Erster Theil, Halle 1868. 76–78. lap. Graupner Bruno, De metaphoris Plautinis. Diss. inaug. Vratislav. 1874. 3. lap., és Gerber, Die Sprache als Kunst I. 375. lap. Ugyanazt a tropust találjuk a finnben és a törökben is, az ég köldökén mondja a Kalevala XV 334. XVII 301. XXXII 18. XLVI 364; a föld köldökén XLVI 447. A konstantinápolyi fürdőtermek kellő közepében levő követ göbek-tasi-nak, köldök-köknek hívják.

— **Philologiai program értekezések.** Összeállítjuk azon philologiai tartalmu értekezéseket, melyek az 1876 7-dik tanévi középiskolai értesítőekben megjelentek; — ismertetésüket, illetőleg bírálatukat a közetkező füzetben kezdjük meg.

I. A classica philologia körébe tartoznak:

1. Molnár János. Természetan az ókorban. Sopron, m. k. áll. főreált.
2. Fröhlich Róbert. A dór vándorlás (folytatás és vége). Budapest, ág. hitv. ev. főgymn.
3. Lipp Vilmos. A görögök költőversenye. Szombathely, prém. r. főgymn.
4. Rosenauer Károly. Herodotosz nyelve, összehasonlítva az attikai nyelvvel és Herodotosz nyelvével. Besztercebánya, ág. hitv. ev. gymm.
5. Ruby József. A hellén gymnastika s annak rendeltetése Athenében. Eperjes, kir. kath. főgymn.
6. Jámor Pál. a) Horáz III. k. 2. óda. Az ifjusághoz. b) Aeneis II. ének. Szabadka, városi főgymn.
7. Gosztonyi Fábián. A latin magánhangzók átlágyulásának rövid vázlata. Sopron, sz. ben. r. főgym.
8. Grünhut József. A latin irálytan a gymnásiumban, különös tekintettel az alsóbb osztályokra. Brassó, r. kath. főgymn.
9. Szabó Szilvester. Nevelés a rómaiaknál. sz. ben. r. főgymn.

II. A modern philologia körébe tartoznak:

10. Dr. Alexander Bernát. Irodalmi művek oktatásáról. Budapest, VI. ker. áll. főreált.

11. Andrásy Jenő. Eszmetöredékek a magyar irodalomtörténet tanításáról gymnasiumainkban. Pozsony, kir. kath. főgymn.

12. Végh Endre. Az alanyi költészet középtanodáinkban. Kaposvár, államgymn.

13. Rosty Kálmán. Az eposz korszerűsége feltüntetve Arany János epikájában. Kalocsa, jéz. társ. érs. főgymn.

14. Mészáros Amand. A nép-dal költészetéről, s a növényország szerepléséről a magyar népdalokban. Székesfehérvár, cist. r. főgymn.

15. Csomár István. Kisfaludy Sándor és jelesebb kortársai lyrai költészet (1772—1808). Munkács, m. k. áll. gymn.

16. Klimstein (Kóhalmi) József. Madách »Ember Tragédiája«-ról. Nagy-Szombat, érs. főgymn.

17. Tomor Ferencz. Eva, Madách »Az ember tragédiája« című költeményében. Budapest, II. ker. kir. egyet. kath. főgymn.

18. Behyna Gyula. A magyar dráma története, Dugovics Andrásig. Lőcse, kir. kath. főgymn.

19. Pfeiffer Antal. A magyar irodalomtörténet, tanügy és könyvnyomdászat 1450—1500-ig. Budapest, kegy. r. főgymn.

20. Dengi János. Egy elfeledett munkáról. (Mészáros Ignác »Kartigám«-ja.) Debreczen, r. kath. gymn.

21. Szvorényi József. Fejlődési tünetmények a nyelvben, fő vonatkozással a nyelvújításra. Eger, cist. r. főgymn.

22. Zámbo János. A személyragos mult részesülő és az általa névviszonyító használata. Kis-Kun-Halás, helv. hitv. lyceum.

23. Kovács János. Petőfi és a szenvedő ige. Sátoralja-Ujhely, kegy. r. nagy gymn.

24. Krinitzky Ferencz. Tanulmány a classikai tudományok újra felélesztése idejéből. (Német- és Magyarország) Temesvár r. kath. főgymn.

25. Ujváry Béla. A francia nyelv reáliskoláinkban. Székely-Udvarhely, kir. áll. főreálisk.

26. Kürtz Antal. Alighieri Dante és kora. Budapest, kir. kath. főgymn.

F Ü G G E L É K.

Elnöki jelentés a budapesti philologiai társaság 3-ik évi működéséről.

Mélyen tisztelt Nagygyűlés !

Nem tudom, honnan került ez a latin közmondás »fascis sunt fascis«, de hogy tapasztaláson alapszik, azt a magyar és német példabeszéd is bizonyítja. Három évig egymásután nekem jutott a szerencse a budapesti philol. társaság elnöki tisztét viselni. Amilyen nagy kitüntetés, olyan nagy gonddal is jár: az elnök az, ki a társaság minden dolgáról felelős. Már két ízben sikerült a mélyen tisztelt Nagygyűlés megelégedését kinyernem. Ezennel számot adok a mainap letelő 3-ik évről, és számadásomat azon reménynyel ajánlom szíves figyelmükbe, hogy most sem lesz okuk megelégedésüket tőlem megtagadni.

Mielőtt részletes jelentésembe belefogok, sajnálattal kell tudatnom, hogy társaságunk eddigi buzgó titkára — amint azt e nagygyűléshez intézett leköszönő leveléből is méltóztatnak majd meghallani — folyó évben egyre betegeskedik, úgyhogy helyettesítéséről kellett gondoskodnom. Ábel Jenő tanár úr volt szíves a titkári teendőket ideiglenesen magára vállalni, s nyilvános köszönetet érdemlő pontossággal teljesíteni.

Társaságunk jelenleg 3 tiszteletbeli, 150 rendes és 61 levelező tagot, azaz összesen 214 tagot számlál.

Pénztári kimutatásunk szerint a társaságnak ez évi bevétele 56 frt; ez évi kiadása 58 frt 18 kr.; a társaság jelenlegi összes vagyona 145 frt 84 kr. A nagygyűlés egyik teendője a pénztár megvizsgálásáról intézkedni.

Attérek a társaság üléseiről szóló jelentésemre.

A budapesti philologiai társaság 1876—7. évi működése.

Akadályaink miatt 10 helyett csak 7 gyűlésünk volt; de mindamellet mégis 25 kisebb-nagyobb munkálatot birunk fölmutatni. Hogy tagtársaink még azonkívül is mennyit munkálkodtak, bizonyítja az »Egyetemes philol. közlöny«, melynek

dolgozatai közül alig kettőt-hármat találni, mely nem társaságunkbeli tagtól való.

Gyüleseink napjai és tud. tárgyai a következők voltak :

Nov. 8. Dr. Barna Ignác bemutatta Aulus Persius Flaccus műfordítását, nevezetesen az V. satiráét. — Dr. Pasteiner Gyula felolvasta »Phidias műhelye« című értekezését.

Dec. 6. tartott gyűlés tárgyai voltak : Ritschl Frigyes emlékezete P. Thewrewk Emiltől. — Sophocles tropusai. Pecz Vilmostól. — Mutatványok Berzsenyi ódáinak latin műfordításából, nevezetesen : Horatius, Balaton és Fohászkodás. Tamaskó Istvántól.

Febr. 7. A »Romlásnak indult« kezdetű óda latin műfordításban Tamaskó Istvántól. — Mikor írta Berzsenyi ezt az ódáját? P. Thewrewk Emiltől. — »Egy felesleges cikk« czimű kritika Petrovich Ferencztől. »Καίσιον, Caesar, császár« »Kisfaludy és a görög Anthologia« P. T. E.-től.

Mart. 8. Theocritus XV. idyll. műfordítása Pirchala Imrétől. Plaut. Asin. 389. Cic. de or. II. 90, 367. Xenoph. de Rep. Lac. 10. 14. Dr. Naumann Ernőtől. — A Hóman-féle Pindarkiadás ismertetése Ábel Jenőtől. — Schiller »An die Freude« című költeményének latin műfordítása Fuegli-staller volt luczerni tanártól. Bevezetéssel közölte Kárffy Titusz miniszteri tanácsos.

Mart. 20. ünnepelték Münchenben Dr. Leonhard von Spengel ötvenéves doctori jubilaumát.

Ez alkalommal a nagyérdemű tudósnak egy díszlevelet nyújtottak át, melynek tartalmi másolatát itt van szerencsém bemutatni.

Februáriusi gyűlésünk megbízása folytán én is küldtem üdvözlő iratot társaságunk nevében a jubilaum-rendező bizottsághoz, minek jeleül az én nevemet is a díszlevél aláírói közé sorozták.

Apr. 8. volt a Wolf-ünnepély. Hogy ezen epochalis emberről épen aznap emlékeztünk meg, annak emlékezetes oka az, hogy apr. 8. volt száz éve, hogy Wolfot a göttingai egyetemen philologiae studiosusnak beiktatták, az első eset, hogy valaki e néven egyetemi hallgatónak iratkozott. Minden ünnepnek kettős jelentősége van : jelentős arra nézve, akit ünnepelnek s jelentős azokra nézve, akik az ünnepet ülik. Ez utóbbira nézve örömmel jelentem a tisztelt Nagygyűlésnek, hogy a Wolf-ünnep eszméjét a budapesti egyetem philologus hallgatói pendítették meg, s ez az oka, hogy abban az ünnepben, melyet ők e társaságban, s e társaság ő velük ült, az ünnepelő szerep kiválólág ő nekik jutott.

Megnyitván a gyűlést, a class. philologia történetének rövid jellemzése után, a candidatusoknak engedtem át a szót. kik a következő értekezéseket olvasták :

Wolf Frigyes Ágoston életét Keleti Vincze.

Abel Jenőnek »Wolf és a class. philologia« című értekezését Czenger János.

A Homérféle költemények keletkezéséről (Bonitz nyomán) Molnár István Lajos.

Máj. 2. tartott rendes ülésünkön három előadás volt, Dr. Hóman Ottótól: Megjegyzések Abel Jenő úr felolvasására a Hómanféle Pindarkiadásról. — Hegedüs Istvántól Theocritus I. idylljének fordítása. — Szamosi Jánostól: Eset-e az indoeurópai nominativus?

Számba vevén azt, hogy a philol. candidatusok junius elején már haza oszolnak, s hogy a fővárosi tanárok akkor vizsgálatokkal vannak elfoglalva, utolsó ülésünket máj. 30. tartottuk meg.

Három értekezés volt:

Dr. Bászal Auréltól: Xenophon Cyropaediájának célja és iránya. — Pirchala Imrétől: A Catullus-kéziratokról. — Abel Jenőtől: Észrevételek dr. Hóman Otto megjegyzéseire.

Mint hogy alapszabályaink 9. §-a azt rendeli, hogy »a tiszteletbeli tagságra való ajánlásnak egy hónappal előbb kell megtörténnie«, elnök bejelentí abbéli indítványát, hogy Schott Vilmost a berlini egyetemi tanárt, az európai hírutudóst, a magyar nyelv és irodalom alapos ismerőjét és ismeretőjét, a magyar nemzet lelkes barátját, a jelen nagygyűlésen a társaság tiszteletbeli tagjának választassék. — Bejelentí továbbá — mert alapszabályaink 15. §-a azt mondja, hogy »az alapszabályok módosítására szükséges, hogy az abbéli indítványok egy hónappal előbb közöltessenek« — a tavali nagygyűlés meghagyásából az akkor szóba hozott Lévy-féle indítványt, hogy a philol. társaság tagjai évi tagdíjat fizessenek s hogy ennek folytán eme dolgokkal kapcsolatos módosítások az alapszabályokon megtörténjenek. A tavali nagygyűlés azért mondotta ki az alapszabályok abbéli módosításának szükségét, mert egy philologiai közlöny vagy évkönyv kiadását ohajtotta.

Mikor 1874. aug. 8. a budapesti philol. társaságot megalapítanunk sikerült, szándékosan nem hoztuk szóba az önálló philol. közlöny kérdését. Akkor még korai lett volna ilyen irodalmi vállalatba belefognunk: előbb a philologia híveit kellett összeszednünk, a közös működés szükséges voltát egymással megértetnünk; feladatunk megoldásában példát adnunk s a csatlakozó erőket hol útba igazítva, hol buzdítva működésünk részeseivé tennünk, szóval: *alant* kezdtük, az alapvetés volt első, múlhatatlan teendők.

Hogy előbb-utóbb közlönyre is kell szert tennünk, azt már az első nagygyűlés nyilatkoztatta, a tavali nagygyűlés pedig egyenesen meghagyta nekünk, legyen rá gondunk, te-

gyünk meg mindent, amit jónak látunk, hogy a philológiának önálló folyóiratot szerezzünk.

Nov. 8. volt szerencsém a társaság gyűlésének jelenthetni, hogy 1877. január havával az »Egyetemes philol közlöny« megindul.

Meglett a várva várt folyóirat; de nem a philol. társaság körén belül, hanem kívül. Az egyetem nyelvésztanárai szövetségének az érdeme, hogy az »Egyetemes philologiai közlöny« létrejött s pedig oly szerencsés auspiciumok alatt, a napi sajtótól oly lelkesen üdvözölve, hogy a pártolást e társaságtól méltán remélheti.

Egy másik philol. vállalatról, értem a philol. encyclopaediát, már nem lehet ily szíves örömmel nyilatkoznom. Harmadfél éve, hogy azok, akik munkatársainknak állottak, a munka tervét s a nekik szánt részt megkapták. A kitűzött határidő letelt, s csak kevesen feleltek meg a vállalt kötelességnek. Ujra szólítottuk őket s új határnapot szabtuk nekik; arra is érkezett be több, mondhatni, szépen kidolgozott munka; de még mai nap sem vagyunk abban a helyzetben, hogy az encyclopaedia szerkesztésébe belefoghatnánk: még mindig vannak olyanok, kik munkarészüket be nem szolgáltaták. Ezeket kénytelenek leszünk újra felszólítani, hogy vagy a szünet végeig szavukat beváltsák, vagy a náluk levő munkajegyzéket azonnal visszaküldjék, hogy azt másra bízni lehessen.

A késedelem magában véve még nem nagy baj — sőt a munka javára is válhatik — baj az, hogy egynemelyik megírta ugyan a maga részét, de az egész oly hevenyében készült gondolatlan tákolás, hogy péld. a Rich-féle Illustr. Wörterb.-ből vett ezt az idézetet „Varr. bei Non. u. d. W.« a magyar philologiai közönség csodájára így akarja valaki a magyar szövegbe iktatni: »Varr. bei Non. W.«! Ne kérjük, mit mindent nem árul el ez az egyetlen sor; de annyi kétségtelen, hogy ily jelenség kétszeresen bizonyítja nekünk azt, hogy társaságunk megalapítása égető szükség volt, s hogy nem lehet eléggé hangosan kiáltanunk hazánk minden vidékei felé, hogy csatlakozzanak tanártársaink ez intézethez, vegyék igénybe szolgálatát, igyekezzünk vállvetve a még nagyon szapora hiányokat pótolni. Nagy ideje, hogy segítsünk e bajon: sürgeti a haza tudományos ügye, sürgeti az is, hogy a külföld szeme ránk van fordítva.

Dolgoznunk, haladnunk kell, s minél tovább haladunk, annál élénkebb legyen bennünk a kötelesség érzete, annál több okunk legyen erőnket edzeni, hogy a megkezdett utat sikeresen folytathassuk.

Vannak népek, melyeket a művelődés ideáljai iránt élénk lelkesedés fog el; de a mi nélkül a lelkesedés meddő, a min-

den nehézséggel szembeszálló, lankadatlan buzgalomra nem képesek. Művelődési törekvéseiknél csakhamar beteljesedik rajtuk e magyar közmondás: »tüzesen kezdette, fagyosan végezte.« Nekünk magyaroknak nemzeti jellemvonásunk a lelkesedés. Szép jellemvonás; de fennállásunkhoz egyéb kell. Nemzeti életünk jövője multhatatlanul követeli tőlünk, hogy soha, de soha bele ne fáradjunk a szellemi haladás fárasztó útjába. A tudomány hatalom; tudomány nélkül nincs hatalmas nemzet.

Tisztelt Nagygyűlés! Ezen, soha eléggé nem hangoztható figyelmeztetés minden magyarnak szól, tehát a mi társaságunknak is, mely a jelzett hazai törekvésnek egyik szellemi műhelye akar lenni.

Azt mondjuk, minden kezdet nehéz. Társaságunk már három éve áll fenn; ama közmondásból azt lehetne tehát következtetni, hogy a nehézségeken túl vagyunk. De nem úgy áll a dolog. Igaza van Goethének, ki azt a közmondást megfordította, mert meggyőződése szerint a nehézségek csak utóbb következnek, valamint a távolról látott hegy szép símának mutatkozik, hasadékait, nyilatmatjait nem is sejteti velünk. A mi tapasztalásunk szintén Goethe mellett bizonyít. Örömmel nézik a kisdéd első lépését, jobbról-balról csupa készséges támogatás lesi: de ez az öröm, ez a készség csak rövid ideig tart: napról-napra biztosabb járást várnak a gyermektől.

Igy van ez társaságunk életében is. Hovátovább több a tőlünk való követelés, más szóval, több a nehézség. Hogy eddig mennyire feleltünk meg a tudomány érdekében vállalt kötelességnek, annak megítélése nem hozzám tartozik. Hadd tanuskodjék róla a következő részletes kimutatás.

A budapesti philologiai társaság eddigi munkálatai.

A philologia lényegéről. Dr. Bászeli Auréltól. Megj. Magy. Tanügy. 1875. évfolyam.

A classica philologia történelme hazánkban. Szamosi Jánostól. Megj. Erd. muzeum-egylet évk. I. 3. sz.

Wolf és a classica philologia. Ábel Jenőtől.

Wolf Frigyes Ágoston élete. Keleti Vinczétől.

Ritschl Frigyes emlékezete. Ponori Thewrewk Emiltől. Megj. Egyet. philol. Közl. I. 168 s k. II.

Egy magyar mint görög versíró (t. i. Ungvárnémeti Tóth László.) Ponori Thewrewk Árpádtól. Megj. Nyelvtud. Közlem. XII. kötetéb. Külön Budapest 1877. Kókai bizományában.

Egy veterán szanszkrittudósunk (t. i. Tamaskó István.) Ponori Thewrewk Árpádtól.

Szabó István életrajza. Dr. Márki Józseftől. Magyarorszá-
g és a Nagyvilág 1875. dec. 5.

Ötvenéves működésének méltatása. Pfeiffer Antaltól.
Magyar Állam. 1875. dec. 5.

Idősb Budaváry József és Pap János költeményei u. o.
Szepesi Imre emlékezete. Pfeiffer Antaltól. Pesti Napló.
1875, 107. 108. 109. sz.

Homerus.

A Homér-féle költemények keletkezéséről. Bonitz nyo-
mán. Molnár István Lajostól.

A színérmék fejlődéséről. Adalékul Homér s egyéb régi
művek exegesiséhez. Petrovich Gyulától.

Megjegyzések az Elischer-Fröhlich-féle homérosi szótár-
hoz Komáromy Lajostól. Orsz. Tanár-egyl. közl. 1875. 643—
650. lap.

Orpheus.

Argonautica műfordítása Szabó Istvántól.

Sophocles.

Sophocles tropusai. Pecz Vilmostól.

Sophocles Antigonéja aesthetikailag méltatva. Czenger
Jánostól.

Euripides.

Alcestis műfordítása. Szabó Istvántól.

Pindarus.

A Hóman-féle Pindárkiadás ismertetése. Ábel Jenőtől.
Egyet. phil. Közl. I. 278—286 lap.

Megjegyzések Ábel Jenő úr felolvasására a Hóman-féle
Pindárkiadásról. Hóman Ottótól. Megj. Kolozsvárt. 1877.

Ábel Jenő észrevételei dr. Hóman Ottó megjegyzéseire.
Megj. Egyet. phil. közl. I. 341—356. lap.

Theocritus.

Theocr. I. idyll. fordítása. Hegedűs Istvántól.

Theocr. XV. idyll. fordítása. Pirchala Imrétől. Megj.
Egyet. philol. Közl. I. 182. s k. II.

Az idyll történetéről s legjelesebb képviselőiről. P.
Thewrewk Árpád, Faludi Ferencz sat. című értekezésében.

Görög Anthologia.

Mathematikai példák a görög Anthológiából. P. Thew-
rewk Emiltől. Kivonatosan Reform 1875. évf. mart.

Kisfaludy Sándor és a görög Anthologia. U. attól.
Egyet. philol. Közl. I. 296—7. lap.

Herodotus.

H. fordítása Tipka Antaltól.

H. dialectusa Garami Rikárdtól. Megj. Budapest. 1875.

Xenophon.

De Xenophontis libro qui *Λακεδαιμονίων πολιτεία* inscribitur. Dr. Naumann Ernőtől. Megj. Berlinben 1876. A róla szóló jelentés Magy. Tanügy. V. 454—457. lap.

Xenoph. de Rep. Lac. 10.4 emendavit dr. E. Naumann. Egyet. philol. Közl. I. 273—4. lap.

Xenophon Cyropaediájának czélja és iránya. Dr. Bászeli Auréltól.

Aristoteles.

Metaphysikájának fordítása Haberern Jonathantól.

Plautus.

Plaut. Asin. 389. emendavit dr. E. Naumann. Egyet. philol. Közlöny. I. 272.

Decimus Laberius

Hires prologusa. Ponori Thewrewk Emiltől. Az Abafiéle Figyelő. I. 18—28. lap.

Catullus.

Catullushoz való tanulmányok. I. A Catullus-kéziratokról. Pirchala Imrétől.

Vergilius.

Vergil. Ecl. I. műfordítása P. Thewrewk Árpádtól. Megj. »Faludi Ferencz« stb. Budapest. 1875. 9—11. lap.

Lucanus.

M. Annaeus Lucanusról és koráról. Dr. Margalits Edétől.

Iuvenalis.

Decimus Iunius Iuvenalis satirái. Magyarra fordította és jegyzetekkel felvilágosította Dr. Barna Ignác, Budapest. Tettey 1876.

Persius.

Aulus Persius Flaccus satirái. Dr. Barna Ignácztól. V. satirája megj. Egyet. philol. Közl. I. 111—115. lap.

Martialis.

Martial. V. 67. Egy természettudományi adat. Martialis egyik költeményéből P. Thewrewk Emiltől.

Anthologia Latina.

A Riese-féle Anthol. Lat. 8, 31—33 ; 21, 233 ; 199, 84 ; 217, 2 ; 230 címe ; 231 címe ; 234, 17—18 ; 253, 32 ; 486, 37.

712, 12. kiigazítása P. Thewrewk Emiltől. Magyar Tanügy. V. 353—357. lap.

Cicero.

Cic. de or. II. 90, 367 igazolása dr. Naumann Ernőtől. Egyet. philol Közlöny. I. 273. lap.

Sallustius.

Sallustius két bevezetésének rövid méltatása. Dr. Bászel Auréltól Tanáregyl. Közl. 1876. 610—614. lap.

Livius.

Liv. xx. 16 »Egy fölösleges cikk.« Petrovich Ferencztől Egyet. philol. Közlöny. I. 200—2. lap.

Az archaeologia jelen állása Németországban. Imrei Ferentől. Pesti Napló. 1875. évf. 79. 80. és 105. sz. esti lapj.

Tanagrai régiségek. Pasteiner Gyulától a Kelet népében.

Egy szobrász műhely a régi Athénben. Pasteiner Gyulától Kelet népe. 1876. máj. 21.

Phidias műhelye. Pasteiner Gyulától. Egyet. philologiai Közl. I. 52—59. 171—181. lap.

Winkelmann jelentősége a class. archaeológiára s a műtörténelemre nézve. Dr. Bászel Auréltól az Ábrányi-féle Figyelő 20. 21. 22. 23. számaiban.

Antik szobrászati művek gipszöntvényei a nemzeti muzeumban Dr. Hampel Józseftől. Archaeol. Értesítőben.

A nemzeti muzeum legújabb gipszöntvényei bemutatása. Ugyanattól.

A nemz. muzeum pannoniai feliratos emlékei. U. attól.

Római feliratokról. P. Thewrewk Emil. Archaeol. Ért. x. 307—317. lap.

Vasszegek a római sirokban. U. a. Archaeol. Értesítő. x. 141. s k. 11.

Kámory Sámuel héber régiségtana. Mutatványok. Kelet népében.

A feníciai nyelv állása a sémi családban. Dr. Hatala Pétertől.

A sémi és árja gyökrokonság. Ugyanattól.

Az indogermán aspiratákról. Dr. Mayr Auréltól. Eset-e az indoeurópai nominativus? Szamosi Jánostól. A latin igeidők képzéséről. Gyurman Andortól.

Az idyll története s legjelesebb képviselői. P. Thewrewk Árpádtól. Megjelent Faludi Ferencz sat. cím alatt 1875. Kókai bizományában.

Legelső teljes biblia-fordításunk története Károly Gy. Hugótól. Figyelő 1875. évf. 46. 47. 48 sz. Ujra: Abaujmegeye XVI. századbeli műveltség-történetéből. Budapest Tettey. 1875.

Berzsényi Fohászkodása latin műfordításban. Tamaskó Istvántól. Egyet. philol. Közl. I. 5. lap.

Berzsényinek »Romlásnak indult« kezdetű ódája latin műfordításban. Ugyanattól. Egyet. philol. Közl. I. 186—7. lap.

Mikor írta Berzsényi ezt az ódáját? P. Thewrewk Emiltől. U. o. 168—192. lap.

Schillernek »An die Freude« című költeménye latin műfordításban Fueglistaller volt luczerni tanártól. Bevezetéssel közölte Kárffy Titusz. Egyet. philol. Közl. I. 265—267. lap.

Kaïσαρ, Caesar, császár. P. Thewrewk Emiltől. Egyet. philol. Közl. I. 221—223. lap.

Kisfaludy Sándor és a görög Anthologia. Ugyanattól. Egyet. philol. Közl. I. 296—7. lap.

Ennyit vagyunk képesek három évi működésünk eredményeül fölmutatni.

Nem félek a tisztelt Társaság ítéletétől. Tudom, számba veszi azt, hogy a philol. módszernek nálunk még csak nagyon fiatal gyökerei vannak, hogy nagyobb szabásu munkáságot nem a jelentől, hanem a jövőtől várhatni.

Jelentésem véget ért.

Fogadja a tisztelt társaság forró köszönetemet ama ritka kitüntetésért, hogy egymásután három ízben egyhangulag méltatott az elnöki székre. Hivatalom ezennel letelt s én azon ohajtással lépek le e díszes helyről, hogy utódom esztendő ilyenkor azt jelenthesse a nagygyűlésnek: a philologiai társaság a maga rendeltetésének megfelel.

Budapest, 1877. jul. 6.

Ponori Thewrewk Emil.

A CATULLKÉZIRATOKRÓL.

A Nyelvtudományi Közlemények 1875-ki folyamában Dr. Ring Mihály megismertetvén nemzeti muzeumunk Catull-codexét, előrebocsátja az összes Catullkéziratok történetének és családi viszonyainak ismertetését. Minthogy azonban e kérdés nem tartozik az elintézettekhez és azóta egy addig nem méltatott kézirat lépett előtérbe, mely az eddigi feltevéseket lényegesen módosítani képes, legyen szabad nekem, számítva az érdekre, melyet a fent idézett értekezés hazai körökben ez ügy iránt előidézett és felhasználván a legujabb e téren közzé tett tanulmányokat, e kéziratok történetét és családfáját úgy előadnom, mint az mai ismereteink szerint legvalószínűbbnek látszik.

Mily fontos a kéziratok történetének és családfájának ismerete valamely régi író szövegének helyreállítására nézve, az mindenki előtt ismeretes. Kétszerte fontos az Catullusnál, kinek szövege fölötte megromlott állapotban maradt mireánk, minthogy eltekintve egyes szavak romlásától, a költemények és azok részei össze-vissza hanyattak, úgy hogy az eredeti rend és összefüggés kézzelfoghatólag meg van zavarva. A dolog ily állásánál fogva a coniecturának tág tér nyilik; de ha az nem alapszik egyeben mint egyéni izlésen és sejtelen, akkor nem lehet megállapodásra jutni és a coniecturák özönében maga a költő elvész. Már pedig mig Catullus szövegének romlása igen régi (hiszen már Gellius, noct. att. VII. 20. panaszkodik Catullus romlott kézíratairól), addig valamennyi reánk maradt kézirat igen fiatal, a legrégebb 1375-ből való, tehát azon korból, melyben a renaissance már kezdetét vette, melyben merész coniectura és interpolatio nagyban dívott, melynek kézíratait tehát fölötte gyanus szemmel kell tekintenünk. Ily helyzet mellett igen fontos megtudnunk, mily forrásból merítették kézírataink, és melyek azon kéziratok, melyek netalán mégis az egyszerű és gondos másolás jeleit mutatják, — fontos továbbá tudnunk, vajjon valamennyi kéziratunk egy közös forrásra vezetendő-e vissza, vagy több forrásból eredtek azok, úgy hogy összehasonlításuk egy lépéssel tovább vezethetne minket az eddigi szöveg helyreállításában.

A legrégebb nyom. mely a középkorból egy Catull-codex létezéséről fennmaradt, a költő szülővárosára, Veronára utal, hol Rather püspök egy 965-ben tartott praedikációban a következő szavakat mondja: *quid de me dicere, quid valeo cogitare, (et ut turpia subsiliens honesta solum, prohibita licet, depromam), si in lege dei, ut debitorem me fore non nescio, die non meditor ac nocte, Catullum nunquam antea lectum, Plautum iam olim lego lectum, musicam quando saepe rogatus expono.* — Rather korához képest igen tudós, egyházi és világi írókban igen jártas férfi volt, ismerte Plautust, Terentiust, Horatiust, Phaedrust, Persiust, Juvenalist, mint azt Ellis Rather irataiból kimutatja (praef. ad Cat. p. VII). Idézett szavaiból látjuk, hogy Catullus az ő korában már feledésbe ment volt, úgy hogy a tudós püspök csak valamely szerencsés véletlen által jutott egy kéziratának birtokába. Rather három ízben ült a veronai püspöki széken, u. m. 931—934, 946—948 és 961—968; 968-ban Veronából elűzetett, és Belgiumba ment a Lüttich melletti Lobach benczés apátságba, hol ifjúságában nevelkedett volt és hol veronai püspöksége előtt sokáig tartózkodott. Ide magával vitte iratait is, úgy hogy azokból Veronában igen kevés maradt. (Opp. Rath. ed. Ballerini. praef.)

Ezentul Catullus sehohsem emlittetik, legalább nem úgy, hogy következtetni lehetne valamely Catullcodex létezésére és használatára, a XIV. század elejéig. Akkor ugyanis ismét Veronában feltűnt egy Catullcodex, mely örvendetes esemény megörökítésére Benvenuto de Campesani a következő epigrammát írta magára a megkerült kézíratra:

Ad patriam venio longis a finibus exul,
Causa mei reditus compatriota fuit.
Scilicet a calamis tribuit cui Francia nomen,
Quique notat turbae praetereuntis iter.
Quo licet ingenio vestrum celebrate Catullum,
Cuius sub modio clausa papyrus erat.

Ha ezen epigrammát elfogulatlanul olvassuk, nem ért-hetjük azt másképen, minthogy abban a költő magát a könyvet beszélteti, és hogy e könyv már egyszer Veronában volt, a hová most messze földről visszatér egy veronai polgár esz-közlésére. Valamennyi többi magyarázat, mint Schwabéé, ki e szavakat »longis a finibus exul« úgy fogja fel, hogy »azon homályból, mintegy az alvilágból, hova száműzve voltam« — igen mesterkélte. A fentebbi egyszerű magyarázat pedig töké-letesen megegyeztethető avval, a mit Ratherről tudunk. Ha ő száműzetésébe magával vitte iratait, mint előbb említettük, természetes hogy a tulajdonában lévő Catull kéziratot is ma-gával vitte, mely halála után Lobachban maradt és a XIV. század elején, mikor talán egy veronai polgár Lobachban megfordulván azt felfedezte, Veronába visszakerült.

Itt melleleg azon külömben alárendelt fontosságu kérdésről is képezhetünk magunknak ítéletet, hogy hol találhatta Rather ama Catullkéziratot. Némelyek ugyanis (Leutsch, Schwabe) azt hiszik, hogy Rather a kéziratot a veronai káptalan könyvtárában találta; még Bährens is,¹⁾ a ki azt hiszi, hogy Rather a kéziratot magával vitte Belgiumba, és az onnan került vissza Veronába, mégis állítja, hogy Benvenuto epigrammájának szavai követelik e föltevést. Azonban, ugy hiszem, az a veronai polgár, a ki a kéziratot visszahozta, bizonyosan tudta, hogy az Rather által Veronából került volt Belgiumba, és így Benvenuto bátran nevezhette Veronát a kézirat hazájának, ha az egykor Rather magántulajdonát képezte is. Nem fogjuk tehát Rathert idegen tulajdon elorzásával vádolni, és inkább feltesszük, hogy Rather a kéziratot Franciaországból, vagy Olaszország valamely más városából kapta. Több körülmény különösen Franciaországra látszik mutatni. — Ott ugyanis a 8—10. század közt igen sok florilegium készült, melyeknek egyikében, a codex Thuaneusban (IX. század) Catullus LXII. dala, vagyis az Epithalamium foglaltatik. Ennek olvasatai pedig, hiányai ugy mint hibái, annyira megegyeznek a Veronensis-sel (azaz Rather kéziratával, a mennyire azt rekonstruálhatjuk), hogy igen valószínű, hogy mindkettő ugyanazon forrásból, azaz egy a IX. században Franciaországban levő Catullcodexből eredt. E feltevést támogatja azon barátságos viszony, mely Rather és Hinemar, rheimsi püspök közt fennállt.

A kéziratnak Veronába való visszakerülésének módját Pleitner²⁾ — igaz hogy jóformán csak képzeletére támaszkodva — igyekszik még bővebben is felderíteni. Minthogy — ugymond — Rather iratait Veronából magával vitte, és azok halála után a belgiumi Lobachban őriztettek, valamely veronai tudósnak, ki akár theologiai akár történelmi érdekből a X. századra vonatkozó forrástanulmányokat akart tenni, okvetlenül Lobachba is kellett rándulnia. Itt a könyvtárnok, hacsak annyit is tudott Catullusról, hogy veronai születésű volt, — és azt a feliratból tudhatta — természetesen említést tett a veronai tudós előtt a veronai költő kéziratáról, mire az mindent elkövetett, hogy e kincset megszerezze. De — folytatja Pleitner — a kézirat alkalmasint nem volt megszerzhető; a könyvtárörnek talán nem is volt szabad tudatnia, hogy a kéziratot a vendégnek megmutatta. Pleitner t. i. Benvenuto epigrammájának utolsó szavait: cuius sub modio clausa papyrus erat, mivel fel nem teheti, hogy egy poeta

¹⁾ Bährens, Catulli Veronensis liber, 1876.

²⁾ Studien zu Catullus von K. Pleitner. Programm der Studienstalt Dillingen. 1876.

és scriba mirabilis, minőnek Benvenuto Pastrengoi Vilmos nevezi, Catullus szájába bibliai szavakat adjon, oda módosítja: Cuius submota et clausa papyrus erat, és ezekből azt következteti, hogy e kézirat Lobachban mint liber prohibitus zár alatt volt. A veronai tudósnak tehát nem maradt egyéb hátra, mint hogy a kéziratot lemásolja, és pedig sietve, talán titokban, úgy hogy sok hiba csuszott be, sokszor verseket átugrott és azután utólagosan pótolta. Az eredeti kézirat Lobachban maradt, hol alkalmasint az 1546-ki tűzvész alkalmával elégett. Mindez pedig Pleitner előtt bizonyossá válik azon paginálás által, melyet ő nemcsak a Ratherféle kézitról, hanem annak négy ascendenséről és egy descendenséről megállapít. Azomban ez az egész paginálás, melyről alább még szólnunk kell, alig vehető komolyan; és ha tekintetbe vesszük, hogy a XIV. század elején különösen Belgiumban még éppen nem lelkesültek a régi pogány írók iránt, hogy tehát a kézirat a belga szerzetesek előtt alig volt egyéb mint curiosum, mely legfőleg a veronaiak előtt birhatott localis érdekekkel, melylyel tehát szívesen kedveskedhettek a tisztelt vendégnek, valószínűnek fogjuk tartani, hogy maga a Ratherféle kézirat került vissza Veronába.

Hiszen még Veronában is csak szűk körben okozott Catullus feltámadása feltűnést. Csak három íróról van tudomásunk, kik a kézirat visszakerülésére következő évtizedekben Catullust úgy említik, hogy kitűnik, miszerint a kéziratot magát látták; ezek: a Florum Moralium Auctoritatum szerzője 1329-ben, Pastrengoi Vilmos, Benvenuto di Campesani barátja, és Petrarca, ki Pastrengoi Vilmostal baráti viszonyban állt és 1345-ben forgatta Veronában a Catullcodexet. (I. erről bővebben Ring értekezését 4 sk. l.) Azután ismét nincs semmi nyoma Catullusnak 1374-ig. Ez évben t. i. Colucius Salutatus, florenczi kancellár, megkéri a veronai Broaspinii Gáspárt, hogy készíttessen számára a Catullcodex egy másolatát; teszi pedig ezt oly szavakban, melyekből kitűnik, hogy arról addig másolat nem készült. Ha már mostan a párisi nemzeti könyvtárban őrzött Sangermanensis (jegye: G) a subscriptio szerint 1375-ben készült, feltehetjük, hogy ebben a Colucius Salutatus számára készült kéziratot, azaz a Veronensis első másolatát birjuk. A subscriptióból¹⁾ azt is megtudjuk, hogy G-nek mintája romlott és nehezen olvasható

¹⁾ A subscriptio így hangzik: Tu lector quicumque, ad cuius manus hic libellus obvenerit, da veniam, si tibi corruptus videbitur. Quoniam a corruptissimo exemplari transseripsit. Non enim quodpiam aliud exstabat, unde posset libelli huius habere copiam exemplandi. Et ut ex ipso salebroso aliquid tantum suggereret, decrevit potius tamen corruptum habere, quam omnino carere. Sperans adhuc ab aliquo alio fortuito emergente huic posse corrigere. Valebis si ei imprecatus non fueris. 1375. mense octobri 19. quo die Casignorius laborabat in extremis.

volt, és hogy nem volt más példány, melylyel azt össze lehetett volna hasonlítani; ennél fogva a másoló, ott hol mintáján nem tudott eligazodni, belátása szerint javított, hogy legalább némi értelmet adjon a szavaknak, de tulajdonképeni interpolációnak nyoma nincsen.

Világos, hogy mennyire növekedik e tényállás felderítése által e kézirat becse, minthogy most tudjuk, hogy az nekünk egy IX. századbéli kézirat meglehetősen hű képét nyújtja, melyből közvetlenül folyt.

Pleitner paginálása alapján folytatja meséjét, mely szerint a Ratherféle codex másolata (Pleitner *N* betűvel jelöli) Veronába hozatván, ott csak egy másolat készült utána (Pleitner szerint *O*. de össze nem tévesztendő az oxoniensis-sel), melyben a sietségben elkövetett számos hiba kijavított, az archaismusok az akkor divatos formákkal felcseréltek, mi megtörténvén, *N* a közhasználatból kivonatott. *O* után két közvetlen másolat készült *P*¹ és *P*². *P*¹ lett volna őse a Datanus körül csoportosuló kéziratoknak, *P*² pedig a *G* körül csoportosuló számos codexnek.

Említettem már, hogy ezen egész elbeszélés alapja a Pleitner által eszközölt paginálás. Mert azon mellékérv, melyet *G*-nek subscriptiójából merit, hogy t. i. a másoló, ha magát a Ratherféle codexet másolta volna, bizonyosan ismerte volna annak történetét, vagy legalább felismerte volna annak régiségét, és így nem fejezhette volna ki azon reményét, hogy talán történetesen még más kézirat is merülhet fel, melyből ennek hibái ki lesznek javíthatók, — ezen érv, mondom, szintén nem állhat meg. Feltéve ugyanis, hogy a másoló mintájának történetét és aránylagos régiségét ismerte. még mindig nem látható át, miért ne remélhetette volna, hogy ugy mint a XIV. század kezdetén Veronában ezen kézirat váratlanul felmerült, máshol is merülhet fel egy szintoly régi, de kevésbé hibás kézirat.

A legnagyobb valószínűség tehát a mellett szól, hogy a Sangermanensis a hajdan Rather birtokában volt Veronensis közvetlen, még pedig első másolata. Könnyen belátható, mennyire segítetténék a Veronensis rekonstruálásában, ha akadna még egy másik kézirat is, mely közvetlen utána másoltatott. Ily kéziratot fedezett fel Bährens az Oxoniensisben, azon egyedüli Catullkéziratban, mely még a XIV. századból reánk maradt. Az Oxoniensis olvasatait ismertette ugyan már Ellis Catalluskiadásában (Oxon. 1867.) a nélkül azonban, hogy annak nagyobb fontosságot tulajdonított volna. Bährens lett először figyelmessé annak kiváló becsére és 1875-ben beható vizsgálat alá vette. Hogy e kézirat a XIV. századból való, azt már Coxe H. O a bibliotheca Canonici-ana könyvjegyzékében állította, Bährens pedig, ki közvetle-

nül azelőtt a Sangermanensist is megvizsgálta, azt találta, hogy az Oxoniensis a Sangermanensissel a hártya minőségében, az írás alakjában és a festőanyagban annyira megegyezik, »hogy az csak egy időben, sőt majdnem ugyanazon évben és ugyanazon helyen keletkezhetett«. Azt, hogy *O* csakugyan *V*-nek közvetlen, még pedig *G*-nél hivebb másolata, Bährens meggyőző okokkal kimutatta

O másolója t. i. a legpontosabban utánozta mintáját. A Veronensis alkalmasint nehezen olvasható longobard írásban volt írva, melyben pl. *ri* és *n*, *im* és *un*, *ui* és *iu* alig voltak egymástól megkülönböztethetők; ezt *O* másolója hiven utánozta, továbbá mintájából számos szokatlanabb compendiumot vett át, melyből gyakran megérthetők *G*-nek tévedései. *O* hiven megtartotta *V*-nek régies helyesírását, melyet *G* sok helyen az akkor divattal felcserélt. *O* végre mintáját még ott is hiven követi, hol szavainak nincs értelme, míg *G* ily helyeken részint írásközből, részint utólagosan belátása szerint javított, mely utólagos javításnak nyomai még láthatók. Legyen szabad erre való példákat Bährens után bemutatni: XI. IV. 11. *G*-ben így hangzik: Orationē minantium petitorum, és pedig úgy, hogy orationē-ban a vonás utólagosan látszik pótolva. petitorium-ban pedig az *u* szintén utólagos javítás által került oda. *O*-ban a vers így hangzik: Oratione minantium petitem; ha itt a betűket helyesen elválasztjuk, megvan a helyes olvasat: Orationem in Antium petitem. LXVII. 42. *O* e szavakat adja: sola cum concillis; minthogy pedig a longobard írásban *co* és *a* könnyen fel volt cserélhető, itt meg van őrizve a helyes »ancillis« nyoma, míg *G* nem tudván mit csinálni a concillis-sel, azt, csak hogy latin szót nyerjen, conciliis-re változtatta. XXIV. 4. *G*: divitias mi dedisses. *O*: divitias mi dededisses; ha helyesen elválasztjuk az utóbbit, lesz helyesen: divitias mide (Midae) dedisses. (l. Bährens XXIII.)

Hűség tekintetében tehát *O* még nagyobb becsűl bir, mint *G*; de *G*-nek viszont más nagy előnye van. Benne t. i. a sorok közé és a könyv szélére számos variáns van jegyezve. Dübner, ki Schwabe számára készítette *G* collatióját, azt állította, hogy e variánsok több kéztől erednek, míg ellenben Bährens a leghatározottabban állítja, hogy valamennyien egy kéztől erednek, még pedig a másoló kezétől. Ez utóbbi véleményben különben már Ellis és Leutsch is voltak. Azon körülményt, hogy a könyv szélén levő variánsok mind nagyobb betűkkel vannak írva, a sorok köztiek pedig nagyobb-részt apróbbakkal, Bährens úgy magyarázza, hogy a sorok közt egyedül a tér szűkvolta kényszerített apróbb betűk használatára. Ha tehát igaz az, hogy a variánsok a másoló kezétől valók, akkor azok szükségképen már a Veronensisben is megvoltak, mert más kézirat a subscriptio tanúsága

szerint nem állt a másoló rendelkezésére. *O* csak az I—III. költeményhez, azután I.IV. 1—15-hez jegyzett variánsokat, azonkívül 6 helyen magába a szövegbe vett fel ilyeneket. *O* variánsai nagyobbrészt más helyekre vonatkoznak mint *G* variánsai, miből Bährens azt következteti, hogy *G* nem vette fel *V*-nek minden variánsait. Hogy *O* csak oly kevés varianst ad, azt Bährens úgy fejtí meg, hogy *O* másolója eleinte mindent, a mit mintájában talált, le akart írni, de már a III. költemény után megunt a dolgot, és csupán a szöveget másolta; a nevezetes I.IV. költeményhez érvén, újra mindent akart másolni, de szándékát az első versek után ismét abban hagyta. A szövegbe felvett variánsok már *V*-ben is a szövegben voltak. Hogy *O* másolója csupán a szöveget másolta, és minden egyebet tekinteten kívül hagyott, azt Bährens még a következő körülménnyel támogatja: Az Epithalamiumban ugyanis, mely a Thuaneusban is megvan, mind *Th*-ben mind *O*-ban hiányzik a 43 és 44. vers, melyek *G*-ben megvannak. E különös körülménynek a következő találó megfejtését adja: *Th* és *V* közös archetyponjában hiányzott a két vers. *V*-be később ugyanazon forrásból, melyből a variánsok kerültek, e versek is a könyv szélére irattak. *O* másolója csak tisztán a szöveget vevén tekintette, e verseket is elhagyta, míg *G* másolója, ki mindenre kiterjesztette figyelmét, e két verset is a maga helyére felvette.

Honnan kerülhettek már most e variánsok *V*-be? Bährens azt hiszi, hogy ennek is nyomára akadt. Ő ugyanis azon véleményben van, hogy *V* az alatt, míg Belgiumban volt, hasonlított össze egy másik ott levő kézirrattal, és e vélemlényt a következőkkel támogatja: Priscianusnál XXXVII. 18. idéztetik Catullus egy verse, melyet valamennyi régi Prisciankézirat így ad: celtiberose celtiberie fili, csak egy XI. századbéli Coloniensis úgy adja azt, mint *V*-ben is volt: cuniculose Celtiberie fili. Ez csak úgy érthető, ha a Coloniensis másolója egy Catullkéziratot hasonlított össze, és onnan vette át ezen olvasatot, a mi könnyen történhetett, ha a Coloniensis Kölnben készült és Belgiumban volt valami Catullkézirat. E szerint Bährens ezentul egy codex Belgicusról szól és érti ez alatt a *G*-ben megörzött variánsokat. — Azomban az okoskodás itt igen gyöngge. Mert ha megengedjük, hogy a Coloniensis másolója egy Belgiumban levő Catullkéziratot látott, miért ne lett volna ez maga a Veronensis, mely akkor csakugyan a Kölnthöl nem messze Lobachban őrzetett? Egy külön codex Belgicusra tehát nem szabad következtetnünk. Valószínűbb, hogy *V* már akkor is el volt látva a variánsokkal, mikor az Rather kezébe került, hogy tehát ezen variánsok egy régi olasz vagy francziaországi kézirat olvasatait őrizték meg.

A XIV. századból több kézirat nem maradt reánk, a többi számos kézirat mind a XV. századból való, azaz azon korból, melyben a régiek iránti érdek, melylyel régibb másolók mintájuk iránt viseltettek, megszűnt és helyt adott a javítási viszketegnek, melyben mindenki philologiai ismereteit fitogtatni kívánta. A főkérdés most az, vajjon mind ezen ifjabb kézirat közvetlenül vagy közvetve *V*-től származik-e, vagy pedig jogunk van egy második családot felállítani, mely *V*-től különböző kútfőre vezetendő vissza, mint azt Ring Ellis nyomán teszi.

Valamennyi ifjabb codex közt sajtáságai által kiválik a Datanus, melyet Lachmann, ki sem *G*-t sem *O*-t még nem ismerte, a Santenianus mellett vett korszakalkotó Catullkiadásának alapjául. Azóta a Datanus mindig nagy tekintélyvel birt; azok, kik egy *V*-től eltérő családot tétéleznek fel, azt tették e csoport képviselőjévé, és még azok is, kik azt tartják, hogy *D* is *V*-ből származott, igen figyelemreméltó kéziratot látnak benne, kivéve Bährenst, ki azt monja róla, hogy omnium recentiorum librorum infidelissimus, improbissimusque, és legtöbb olvasatairól, hogy azok merae sordes ster-cusque mundum.

Mielőtt a dolog lényegére térnénk, röviden megjegyzem, hogy *D* 1463-ban iratott, írásban és orthographiában bizonyos régies színezetet fitogtat, külömben, mint Ring is megjegyzi, sok helyütt a nevetségig ügyetlen hibákat ejt. Tart-suk magunkat most Ring okoskodásához, és lássuk mit lehet annak ellenében mondani. Miután ugyanis *D* néhány feltűnő olvasatait felsorolta (7. l.) így szól: »A Datanus kútfőjében ama sajtáságos olvasatok csak három tekintet alá eshetnek: vagy olyanok azok, hogy a Veronensisben is megvoltak, mint a szöveg mellé vagy fölé jegyzett olvasatok« — (e lehetőséget elutasítja, és kétség kívül helyesen) — »vagy másodsor interpolatiók a Datanus és kútfőjének sajtáságai, — ez az eset sem áll, mert az interpolatióknak jelentősb nyomai szoktak lenni, e codexről pedig helyesen lehet állítani, hogy universi codicis ea est natura, quae maximam simplicitatem prae se ferat (Ellis)«. Nézzük vajjon csakugyan nincsenek-e az interpolatióknak nyomai.

LXVIII. 46. után *V*-ben kiesett egy vers. *G* másolója ezt észrevéven üresen hagyott egy sort és hozzá jegyezte »defit«. A Datanus e hézagot betölti a következő verssel: Omnibus et triviis vulgetur fabula passim. Ugyanezt a verset tartalmazza egy XV. századbeli Parisinus is, hol melléje van jegyezve »Seneca explevit.« Haupt (quaest. Cat. p. 42.) kimutatta, hogy itt Thomas Seneca van értve, ki 1420. körül élt Anconában. Más kéziratok ugyanezt a verset másként pótolták. Ugy a Scaliger J. által használt kéziratban e vers

állt: Muscosi repetat vada remigiis Acherontis; másokban: Omnibus inque locis celebretur fama sepulti, mely verseket Scaliger Marullus, Pontanus vagy Garinusnak tulajdonít. Kétséget sem szenved tehát, hogy *D*-ben egy olasz humanista interpolációjával van dolgunk.

LXV. 8. után *V*-ben szintén kiesett egy vers. *D* azt a következő hézagos verssel pótolja: alloquar audiero nunquam tua... loquentem; más kéziratok a hézagot verba vagy facta szóval betöltik. E vers már a szokatlan asyndeton és az idők indokolatlan változása által gyanus, úgy hogy ezt sem tekinthetjük egyébnek mint interpolációnak. Schwabe ugyan épen abból, hogy a vers *D*-ben hézagos, annak eredetiségére akar következtetni. Minthogy azonban az interpolációt úgy sem tulajdonítja senki *D* másolójának, ki ilyenekhez alig értett, hanem kútfőjének, nem lehet átlátni, miért nem eshetett ki egy szó ép oly könnyen egy interpolált, mint egy eredeti versben.

XCV. 9. *V* egy hézagos verset ad: Parva mei mihi sint cordi monumenta, melyet *D* laboris szóval egészít ki, mely kiegészítés azonban az egész költemény értelméhez vajmi rosszul illik.

Mindezek az interpolációnak csakugyan jelentős nyomai, melyek kétségen kívül helyezik, hogy *D*-nek mintája valamely olasz humanista önkényes kezén ment keresztül, kinek coniecturáló hajlamának köszönhetők azon sajtóságos olvasatok is. Nagyjában pedig *D* mégis *G* és *O*-val, azaz *V* kétségtelen utódaival annyiramegegyezik, hogy nincs jogunk őt egy *V*-től független család képviselőjének tekinteni.

Mindazonáltal *D* és legközelebbi követői nem hozhatók egy kalap alá a többi újabb kéziratokkal. Mert *D* feltűnően sok helyen egyezik meg részint *O* és *G*-vel, részint csak *G*-vel, hol a többi újabb kézirat azoktól eltér. Vegyük hozzá, hogy *D*-ben *G*-nek majdnem minden correcturáit a szövegben találjuk,¹⁾ akkor mind ennek legtermészetesebb magyarázata az látszik lenni, hogy míg a többi újabb kéziratnak közös őse a Sangermanensisnek egy másolata, melynek eltéréseit mutatják, addig *D* kútfője *G*-nek közvetlen, de interpolált utódja. *D* tehát fontossággal bírna, ha *G* elveszett volna, így azonban *V* rekonstruálásánál nem vehetjük hasznát.

Egy másik családról való feltevés külső támogatására Ring a kellő óvatossággal felhossa Mathaeus Palmerius tanúságát, mely szerint 1425-ben találtatott volna fel először Catullus igen megromlott állapotban. Bährens kimutatja, hogy a feltaláló a híres Poggio volt, és lehetőnek tartja,

¹⁾ Pleitner ugyan ezt úgy akarja magyarázni, hogy *G* utólagosan *D* vagy annak kútfőjével összehasonlíttatván, e szerint javított, ennek lehetetlensége azonban a fentebbiekből önkénynt kiviláglik.

hogy ama kézirat az 1412-ben készült Bononiensis volt, és hogy ez lenne azután valamennyi újabb kézirat közvetlen őse. Ez utóbbi nekem ugyan igen valószínűtlennek látszik, már csak a költeményeknek a Bononiensisben található azon helycseréjénél fogva, melyet Ring (10 l.) bővebben megbeszél. De bármint legyen az, semmi sem jogosít fel azon feltevésre, hogy a Poggio által feltalált kézirat nem tartozott a Veronensis családjához. 1375 után ugyanis Catullusnak megint nem tétetik semmi említés sem, úgy hogy Poggio, ki nem birt tudomással a Veronensisről, annak egyik ivadékát találván, azt hitte, hogy ő először találta fel Catullust.

Az előadottakból kiviláglik, hogy valamennyi Catull-kézirat egyetlen egy forrásra megy vissza, a IX. században készült, most alkalmasint örökre elveszett Veronensisre. E Veronensisnek két közvetlen másolata maradt mireánk a Sangermanensis és Oxoniensis. Az Oxoniensisnek az az előnye van, hogy hivebben van másolva, a Sangermanensisnek pedig, hogy teljesebb, minthogy a V-ben találtató varian-sokat és néhány elmaradt verset is magában foglal és ezekben egy másik régi codexnek olvasatait is megőrizte. Az Epithalamiumre nézve még fontos a Thuaneus, mely V-vel közös forrásból eredt. A kritika feladata tehát ezental lesz, hogy ezen egyedül mérvadó kéziratokat minél gondosabb collatióban bírjuk, (Bährens collatiója, mint mondják, szintén nem mindenben megbízható¹⁾), azután pedig, minthogy már a Veronensis Catullus szövegét igen megromolva tartalmazta, oda kell törekednie, hogy e biztos alapról kiindulva óvatos és palaeographikus ismeretekre támaszkodó coniecturálás által, a mennyire lehet, Catullus eredeti szövege helyre állíttassék.

Lachmann, hogy minél helyesebb képet alkothasson magának az elveszett Veronensisről, megkísérelte annak ki-puhatólását, hogy hány sort tartalmazott az minden lapon; ez által ugyanis nyomára akar akadni, hogy hol és miképen maradhattak ki versek vagy kerülhettek más helyre. Ő azon eredményre jutott, hogy a sorok száma 30 volt. Lachmann maga, titkolódzó modorához képest, nem adott bővebb felvilágosítást eljárásáról, de Haupt (Quaest. Cat. p. 39—49.) után számított és lényegében helyesnek találta a számítást; mások más eredményre jutottak (l. Ellis XXI. sk.). Ring e számításokat egygyel szaporította, mely szerint, feltéve hogy a 61 költemény két hasábosan volt írva, minden lapra 30 (kettőre 31) sor jöjjön. Ring az ő számításánál (valamint Lachmann is, ki előtt G és O még ismeretlenek voltak) azon feltevésből indul ki, hogy V-ben is, mint az újabb kéziratokban

¹⁾ Liter. Centralblatt. 1876. Nr. 50.

az egyes költemények közt egy sornyi hézag, és ebben a felirat volt. Már pedig ez a legnagyobb mértékben valószínűtlen. *G* sorközök nélkül csak a szélén adja a feliratokat, *O*-ban pedig egyáltalában nincsenek feliratok. Majdnem bizonyos tehát, hogy *V*-ben vagy egyáltalában nem voltak feliratok, vagy csak a szélére voltak jegyezve másodkézből, melyből a variánsok eredtek. Már ebből kiviláglik, mily kétes értékű minden ilyenmü számítás, mint azt már Leutsch, Bergk, Boehme és ezekkel egyetértve Schwabe (Catull. XXX.) más okokból is kifejtették. Ha tehát Pleitner (Studien zu Catull. 67—89.) nem csak az egy Veronensisnek, melynek létezéséről legalább biztos tudomásunk van, hanem csak képzeletében létező négy ascendens és egy descendensnek sorszámait akarja kiszámítani, számítását arra építvén, hogy egyes versek, sőt egy egész lapnak fokenkénti elmaradását, más versek helycserejét tételezi fel, többnyire csak egyéni izlése szerint indulva: akkor csak sajnálhatjuk a fáradságot, melyet e munka okozhatott, a nélkül, hogy annak a kritikára nézve a legcsekélyebb hasznát vehetnők.

Több haszonnal és biztonsággal lehet más irányban következtetéseket vonni Catullus szövegének régibb történetére. Így a szöveg okszerű javítására nézve fontos, ha Bährens némely hibák természetéből kimutatja, hogy a Veronensis és Thuanus közös ősenek majuskulákban kellett írva lennie. Fontos továbbá, ha ugyancsak Bährens azon archaistikus orthographiából, melynek számos nyomait különösen *O* megőrizte (ilyenek *ei* hosszú *i* helyett, *quoi*, *loedere* = *ludere* stb. valamint kettős mássalhangzó helyett egyszerű, mint *ocidere*, *comoda*, *abhoret* stb.) a legnagyobb valószínűségre emeli Müller Lucian azon sejtelmét, hogy egy Fronto korabeli grammatikus javítottatta Catullus szövegét, ki a régi kéziratokban némely elavult írásmódot találván, archaistikus buzgalmában Plautus korabeli alakokat is tukmált Catullusra.

Minthogy így különösen Bährensnek a földolgozokban alig kifogásolható vizsgálódásai által a kéziratok egymás-közi viszonyát meglehetősen biztonsággal ismerjük, és Catullus szövegének története, a mennyire lehet, világosságba van helyezve, remélhető, hogy a rómaiak ezen kitünő költőjénél is az egyéni izlés tapogatózásai helyt fognak adni egy biztosabb alapokra fektetett kritikának. ¹⁾

Pirchala Imre.

¹⁾ Hogy Bährens Catull-kiadása az abbeli várakozásoknak még nem felel meg teljesen, az különösen azon sietségnek tulajdonítandó, melylyel ő e kiadást, felfedezéseit lehetőleg gyorsan értékesítendő, még ugyanazon év végén adta át kézen a sajtónak, melynek május havában collationálta az Oxoniensist.

WOLF FRIGYES ÁGOST ÉS A CLASSICA PHILOLOGIA.¹⁾

Visszatekinteni azon tudománynak történetére, fejlődésére, melynek szerény művelői vagyunk, a legnagyobb élvezettel és tanulsággal jár, mert megismerkedünk azon eszmékkel, melyek a mult századok tudósait foglalkoztatták, obiectiv igazsággal megítélhetjük igyekezeteik irányát, okulhatunk példájokon. Különös haszonnal jár az ilyen visszapillantás a classica-philologia történetére: hiszen csak alig mult ötszáz éve, hogy a classicus ókor a modern világ tanulmányozásának tárgyát képezi, s ime alig van század, mely ezen tanulmányait nem más és más irányban és célból tette volna.

Legelőször a humanisták korában, Olaszország classicus földén, melyen a legcsekélyebb tárgy is az olasz nép nagy elődeit hívja vissza az ember emlékezetébe, a classicus ókor valóságos cultus tárgyát képezte. A humanisták, miután végre is belátták, hogy a régi viszonyokat helyreállítani már képtelenség, legalább istenítették a classicus remekeket, a nélkül azonban, hogy száraz szaktudomány tárgyává merték volna lealacsonyítani. És így maradt ez a 16-ik század végeig, míg nem a francziák, szintén az ókor megértését tűzvéni ki célul, de a classicus népek szellemét tekintetbe nem véve, azt hitték, hogy eleget tettek feladatuknak, ha az ókor reális, materiális életét birták magoknak lehető teljességgel reconstituálni. Az általok összegyűjtött rudis indigestaque moles kritikai elrendezése és feldolgozása azonban csak a németalföldi és angol tudósoknak sikerült; de ezek ismét túlzásba estek, s egynek tartván a criticust és philologust, a criticát tartották a classica philologia egyedüli teendőjének, úgy hogy hermeneutica, nyelvtan, történet, földrajz, régészettan stb. stb. náluk mind csak eszköz volt a criticus kezében.

Az eddig jelzett három irány Németországban is követökre talált; Frischlin, Gruter és Reiske egészen az említett áromlatok befolyása alatt állottak.

Csak a 18-ik század második felében kezd a németek között szabadabb szellem fejlődni, mikor Lessing, Winckelmann és Heyne a német philológiát felszabadították a németalföldi tudósok befolyása alól, Lessing és Winkelmann az antik művészetet, mely nélkül a classicus ókort meg sem lehet érteni, érvényre juttatták és eljárásuk által a philologiai, addig oly pedans és száraz módszerbe egy kis philo-

¹⁾ A budapesti philologiai társulat f. é. április 8-án tartott üléséből.

sophiai szellemet hoztak. Az ő példájokat követte a nagy Heyne, Wolf méltó elődje, ki, a mellett, hogy a németalföldiek és angolok criticaí módszerét ügyesen kezelte, a classicus ókornak mind művészeti, mind írott emlékeit aestheticaílag is méltatta s ezáltal tudományunknak a közművelődésre és szépirodalomra az őt megillető befolyást megszerezni iparkodott.

Mindamellett Heyne sem volt képes a classica philologiaí önálló tudományná emelni, egyes részeit helyesen méltatni s egy közös cél elérésére alkalmasan csoportosítani. S részben ez volt oka annak, hogy a tervezett külön philologiaí egyetemi facultás sohasem jött létre, részben pedig az, hogy a kor még nem volt eléggé érett a philologia jelentőségét kellőleg méltatni. Innét van hogy Lessing, Winckelmann és Heyne eleinte csak csekély hatást gyakoroltak korukra. Minden igyekezetök mellett is a nagy közönség és a többi tudomány művelői a philologiaí csak segédtudománynak tatották, mely megtanítja az embert, úgy a hogy, latinul írni és beszélni, a bibliát, a szentatyákat s corpus iurist megérteni, s kedvtőlésből a classicus írók egynehányát nagyobb nehézségek nélkül olvasni.

Mily általánosan elterjedt volt azon vélemény, hogy a classica philologia nem tudomány, legjobban mutatja azon körülmény, hogy a philologia historiographusa, Heeren még 1797-ben kijelentette. miszerint »tudomány egységével nem birhat azon studium (a class. phil.) mely ugyan sok és széles körű tudományos ismereteket tételez fel, de benső mivoltánál fogva systemát sohasem képezhet, systematicus rendszerbe sohasem hozható.«

A mult század második felében tehát két dolgot kellett annak végeznie, ki a philologiaí s jelesül a német philologiaí lendeníteni akart: önálló, a többi tudományt független tudományná tenni, a philologiaí ismereteket szélesebb körökben elterjeszteni s befolyást szerezni neki az iskolára és az életre.

A férfiu, ki hivatva volt mindkét feladatot a legszerencsésebb módon megoldani, Wolf Frigyes Ágost, a mult század legnagyobb philologusa és paedagogusa volt. Wolf a modern korra nézve nem ismert áldásdúsabb eszmét, mint a classicus ókor szellemét átültetni, s nagy ellenével Herderrel együtt az ideális felfogást (den idealen Sinn) tartotta minden magasabb kiképzés alapföltételének, mely nélkül paedagogicus eszményképéhez a *καλοκαγαθία* s humanismushoz eljutni nem lehetett. A realismus íránt való hajlam Wolf idejében alig volt csekélyebb mint mai napság. Akkor is kiáltották a kufárlelkűek: non scholae sed vitae discendum; minek a classicus ókor, mely oly kevés hasznot nyujt; minek hagyjunk oly sok kitünő tehetséget a classica philologia

sivár pusztaságaiban kárba veszni? Ezek ellenében Wolf érezte, hogy nem jó a hevesen egy irányban rohanó kor-szellemnek akadályokat gördíteni útjába, állította a realisticus felfogás jogosultságát, de határozottan hangsúlyozta, hogy okvetlenül szüksége van a jelenkornak ha nem is ellentörekvésre, de legalább ellensúlyra, mely az egyoldaluságtól megóvja. Ezen nagy fontosságú szerepet a classica philológiának szánta Wolf; a classicus ókor remeiket legalkalmasabbaknak tartotta a realismus ellensúlyozására, az ideális szellem éberentartására; de sajnálattal kellett tapasztalnia, hogy a tudomány, melyen kora ifjúsága óta oly nagy szeretettel csüggött, ezen magas követelménynek nem bír eleget tenni, addig, míg a többi tudományoknak csak szolgálójául tekintetik. Természetesen sem az olasz terméketlen rajongás, sem a francia polyhistoria, sem a németalföldi criticismus nem nem voltak képesek az *emberi* műveltséget fejleszteni, s ha mégis megtörtént, hogy egyes kitűnő férfiak a classicus ókor tanulmányozása által a Wolf által kitűzött czélt elérték, ez inkább a classica philologia daczára történt, sem mint ennek segedelmével. A philológiát emancipálni volt tehát Wolf első fő feladata. Wolf épen nem pártolta a humanisták azon nézetét, hogy a classicus írókból merített ismereteket a közönséges életben érvényesíteni kell. A tudományok, ugymond, a classicus népek óta oly annyira meggazdagodtak, hogy alig lehet rájuk ismerni; újabbkori íróknak kis tankönyvei több alapos tant, több véglegesen kiderített igazságot tartalmaznak, mint hires classicusok legnagyobb munkái. Mellékes és semmi nagyobb fontossággal nem bíró körülménynek tartotta a latin nyelv tudományos czélokra való általános használatát is; — nem ebben látta a philologia valódi értékét és hasznát, hanem »az ember magasabb ismeretében«, melyet a classicus ókor tanulmányozása által magunknak elsajátíthatunk, s azután »mindazon ismeretek és foglalkozásoknak szellemünk és kedélyünk összhangzatos kiképzésére gyakorolt befolyásában«. Az emberismeretet, melyet a classicai tanulmányok legszebb gyümölcsének tekintett, nem a köznapi értelemben vette Wolf, mely szerint emberismeret bizonyos sok emberrel való közlekedés útján elsajátított routine, hanem: »az ember ismerete jutalmazza meg a classica philologust, empiricus ismerete az emberi természetnek, eredeti ereinek és irányainak és mind azon megállapításnak és megszorításnak, melyeket amazok majd egymás által, majd külső körülmények befolyása alatt nyertek. Hogy ezen kitűnőbb emberismerethez felemelkedjünk, . . . hogy egy kitűnően szervezett s sokoldalulag kiképzett nemzet életét és lényegét igazában felfoghassuk, hogy a rég letűnt alakokat a jelenkor szemléletébe visszahozzuk, erőnket és tehetsége-

inket egyesült tevékenységre kell bírunk; hogy idegen alakoknak végtelennek látszó formáit magunkba felvegyük, szükséges a mieinket lehetőleg kiirtanunk és ugyyszólván egész szokott lényegünkéből kilépnünk. Ebből azután a gondolkodás és érzés oly sokoldalúsága származik, mely tudományos szempontból reánk modernekre nézve a szellemi kulturának szebb fokává lesz, sem mint a világhinak abban álló ügyessége, hogy szokatlan formákat, melyeket épen szándékainak megfelelőeknek tart, felvenni képes.

Ez volt a haszon, melyet Wolf a classicus ókor tanulmányozásából meríteni akart, s ez is elősegíteni látszik pædagogiai ideáljának elérését, mely nem volt más mint »tiszta emberi műveltség és minden szellemi és kedélyi erő (tehetség) a belső és külső embernek szép összhangzatává való fokozása.«

Ezen elvek szerint akarta Wolf nemzetét reformálni, ezeket tartotta a gymnasiumi s egyetemi tanítás reorganizációjánál folyton szembe előtt, s miután már, mint majd később látni fogjuk, nemzete legjobbjait megbarátkoztatta eszméivel, igyekezett a régi léhaságnak (schlendrian) véget vetni az által hogy a gymnasiumokat »az igazi classicus tanulmányok oszlopaivá tette«. Wolftól származik a német gymnasiumok mai beosztása és szervezete legalább teoriában, ha a praxisban nem ritkán, sajnos el is tértek az általa felállított elvektől. — Még mielőtt azonban ezen iskolaügyi reformokhoz foghatott volna, szükséges volt a művelt, nagy közönséget s főleg az új nemzedéket a classicus ókor szellemébe bevezetni s saját eszméi számára megnyerni. Nagy segítségére vált ezen igyekezetében, hogy korának szellemével folyton érintkezésben maradt, hogy annak szükségait, részben mert az ő szükségei is voltak, sohasem tévesztette szembe elől. Szerencsénkre épen Homerost tette kutatásainak tárgyává, s így egy csapással megnyerte kortársai kegyét azon tudomány számára, mely oly szépen tudta történeti érvek által kétségtelenné tenni, mit a philosophia és aesthetika aprioristicus uton elképzelt volt magának.

De nemcsak így ösztönszerűleg, hanem szándékosan is iparkodott Wolf megnyerni a nagy közönséget tudománya számára és pedig a classicus írók hazai nyelvre való lefordítása által. Jól tudta ugyanis, mit *ugy látszik csak nálunk nem akarnak megérteni a philologusok*, hogy a philologia mint pusztá szaktudomány nem érdemli meg azon kitüntetést, melyet e tudomány művelői neki arrogálni szeretnének, hogy jelentősége majdnem egészen megszűnik, ha nem bír a nemzet s a kor szellemére áldásos hatással lenni, s hogy ez utóbbi lehetetlen, ha a közönséget nem ismertetjük meg a classicus ókor legkitünőbb íróival legalább jó fordítások által. Szintén

helyes tapintattal járt el Wolf, midőn nem a Vossféle, hanem a Schlegelféle fordítási iránynak ítélte oda az elsőséget, mely utóbbinak célja a classicus műveknek nem annyira szó szerinti, hanem igenis könnyen érthető és kedvvel olvasható, azon nyelv szellemének, melyben írva van, hiven megfelelő szép fordítást adni. Ezen elvek szerint készültek Wolf fordításai: Aristophanes felhői (1811.) Horatius első satirája (1813.), az Odyssea első énekének egy része (1817.).

Legnagyobb figyelmet Wolf azonban mégis arra fordított hogy az ifjúságot megnyerje, mi bizony nem csekély fáradsággal volt összekötve. Tanárkodása első idejében alig akadtak hallgatói, oly keveset érdeklődtek akkor a classicus tanulmányok iránt, de nemsokára sikerült Wolf személyiségének és szellemdús előadásának e tudományt jobb hírbe hozni, s tömegesen tódultak hozzá, hogy főképen semináriumjába bejuthassanak, mely intézete Németországot évtizedekre a legkitünőbb s valóban classicus képzettségű tanárokkal látta el.

Wolf sohasem közlött hallgatóival pusztá ismerethalmazt, sohasem olyat, mit valamely könyvből ép oly jól megtanulhattak; oktatása főképen propaedeutikai volt; megtanította hallgatóit, hogyan kell a classicus ókort megérteni tanulni, hogyan lehet önálló kutatásokat tenni; — csakis a módszert közölte velök, természetesen úgy is, hogy maga is megmutatta, hogyan jár ő el a tudományos detailkutatásokban. — Az egyetemi prooemionok által nemcsak a tanulók erkölcsi magaviseletét akarta javítani; nemcsak helyesebb fogalmakkal akarta ellátni a tudományos tanulás célját és módját illetőleg, hanem egyes példákon meg is mutatta, hogyan kell hermeneutikai és critical kérdésekhez hozzá fogni. Tanításának ezen irányánál és céljánál fogva nem is csodálkozhatunk, hogy egyetemi előadásaiban inkább általános érdekű témákat tárgyalt, milyenek a philologia encyclopaediája és methodológiája, görög és római irodalomtörténet, Homéros, Platon, Horatius és Tacitus.

Legelső műve is ezen elvek kifolyása volt: Platon symposionjának kiadása (1782.) melyet, hogy igyekezete annál nagyobb sikert arasson, nem átalkodott német jegyzetekkel ellátni. Mindenben az ifjúság szükségeit tartotta szem előtt, az egész kiadást úgy rendezte be, hogy az írónak minél behatóbb megértését eredményezze, s ezért élére a symposionnak valóban remek nyelven irt kivonatát állította, sőt annyira ment, hogy azon helyeket, melyeken a görög, eredetileg idealisticus, de később nagyon is a realismusba átcsapó fuszere-tetről van szó, vagy egészen mellőzte, vagy legalább enyhítette.

Tudományos szempontból ezen eljárást természetesen

határozottan kárhoztatnunk kell. de ha tekintetbe vesszük, hogy a symposion ezen kiadása nem akart annyira szorosan vett tudományos munka lenni, mint inkább csak olyan, mely a minden jó- és szépért hevülő ifjuságot a classicus ókor szellemének egyelőre csak legszebb vonásainak megismerésére és megszeretésére vezesse, nem fogjuk Wolfnak ezen első kísérletétől helyeslésünket megtagadhatni.

Ugyancsak Wolfnak e kitűzött céljából magyarázható e kiadás egy másik hiánya: csodálkozással vesszük észre ugyanis minden nagyobb szerű tudományos apparatus hiányát, mely csodálkozásunk még fokozódik, mikor észrevesszük, hogy Wolf több tudományos munkájában ugyanazon fogyatkozással találkozunk. Az ember első tekintetre hajlandó volna feltenni, hogy ezen hiánynak okát Wolf készületlenségében vagy kényelmetességében kell keresni, de csakhamar ellenkező meggyőződésre jutunk, ha megfontoljuk, mily széleskörű tudományossággal s mily hangyaszorgalommal van írva a Demosthenesnek Leptines ellen intézett beszédéhez irt commentárja és főképen a prolegomenák. Az említett hiányt onnan sem szabad magyarázni akarni, hogy Wolf, mint maga mondja, nem író, hanem tanár akart lenni, s így irodalmi termékeire kevesebb gondott fordított volna, hanem azon körülményből, hogy ő a classicus ókor tanulmányozásánál és feldolgozásánál azon elveket követte, melyeket a németek, újabb időben sajnos, csaknem egészen szem elől tévesztettek, s melyek a francziák s angoloknál annál nagyobb tekintélynek örvendenek. Wolf ugyanis egyike volt azon ritka philologusoknak, kik a kutatás alapossága mellett fősúlyt fektetnek a szép, élvezhető alakra: latin irányáról bizonyosan Cicero is azt mondotta volna hogy »latinus«, német irányla még ma is mintaszerű, minden sora azon férfiú képét tükrözteti vissza, kinek nagy jellemét még ellenségei is kénytelenek voltak elismerni. — Nem mintha a népszerű, áradozó előadásmódot pártolta volna, sőt ennek tulajdonította részben s joggal az akkor hazájában uralkodó üres, fecsegő felületességet, de görög szelleme megkövetelte, hogy a szép tartalom csak szép alakban nyerjen kifejezését. Nem azért nem adott számot Homeros kiadásának szövegéről, nem azért nem készítette el a prolegomenák második kötetét, mintha nem bírta volna ezt tenni, hanem azért, mivel mindezt kevésbbé fontosnak tartotta. Mindig a classicai tanulmányok főcélját, a classicus ókor szellemébe való minél mélyebb behatolást tartván szem előtt, nem volt ideje minden egyes tárgyban, melyről szólt, beható speciálkutatásokat tenni, sőt valószínű, hogy, ha először is speciál munkákba tévedett volna, sohasem jutott volna azon magaslatra, melyen később állott, s melyre a classica philológiát felsegítette, hogy az ígéret földjét lelki

szemeivel láthassa: szükséges volt, hogy egy genialis szellem ugyszólván divinatoricus módon rögtön az egész ókor ismeretét feltárja maga és mások előtt, s csak azután lehetett arról szó, specialis elmélyedés és kutatások által szigoruan logikai uton bebizonyítani és kitágítani azt, mit Wolf lángesze felfedezett volt. Nem fogunk tehát csodálkozni, hogy Wolf legszivesebben ama magas tiszta régiókban időzött, melyekre nem minden fáradság nélkül jutott el s másokra bizta a kevesebb élvezettel, mint fáradalommal járó detail-kutatásokat. De azért nem vetette meg azok tevékenységét sem, kik a csekélyebb dolgokat fürkészvén csekélyebb eredményhez jutottak; nélkülözhetetlenek tartotta az ilyen munkát, és maga is nem egyszer ereszkedett le az ilyesmihez, de mindamellett megkövetelte, hogy, mit most oly sokan nem tesznek, a detailokba ereszkedő munkájok mellett a philologia végcéljait sohasem téveszszék szem elől.

Láttuk tehát, hogy Wolf minden uton módon iparkodott a classica philológiát önállóságához juttatni, a művelt közönséget s főleg az ifju nemzedéket a classicus ókor megértésére és megszeretésére birni, a philologiai tanulmányokat a korszellem vezetésére, illetőleg utbaigazítására felhasználni; csak egy tenni való volt még hátra, hogy a már elért eredményeket biztosítsa: a philológiát *egységes tudománynyá* tenni, melyben minden eszköz egyenlő ranggal és czéllal bir.

Wolf legnagyobb érdeme talán a classica philologia encyclopaediáját tárgyaló felolvasásai és iratai. Milyenek voltak ezen előadások eleinte, legjobban mutatja az 1785-ik év nyári félévében legelőször történt nyilvános kihirdetésök: *Encyclopaedia philologica, in qua orbe universo earum rerum, quibus litterae antiquitatis continentur peragrato singularum doctrinarum ambitus, argumenta, coniunctiones, utilitates, subsidia, denique recte et cum fructu tractandae cuiusque rationes illustrabuntur.* Minden ilyen előadás alkalmával az anyag maga s tárgyalási módja lényegesen változott s tovább képződött, míg végre a »Darstellung der Alterthumswissenschaft nach Begriff, Umfang, Zweck u. Werth« lett belőle, mely alakban a Museum der Alterthumswissenschaft czimű folyóirat élén jelent meg 1807-ben.

Ezen értekezés csak vázlat (Grundriss) akart lenni, a valóságban a classica philologia bibliájává lett; ebből indul ki minden philologus, ki tudományának céljai felől tájékozni akarja magát.

Wolf célja volt »a classica philologia legmagasabb szempontjait lehető legpontosabban felfogni és megkísérteni, hogyan lehetne szerves egészszé egyesíteni a részint csaknem száz év óta a német egyetemeken előadott, részint a jövőben feldolgozandó doctrinákat, úgy hogy mindent, mi az

ókor megértéséhez szükséges, egy jól rendezett philosophicus-történeti tudomány méltóságához fölemelje«. Ez csak úgy történhetett, ha Wolf a classicus ókor s a classica philologia, vagy mint ő nevezte régiségtudomány (Alterthumswissenschaft) fogalmát az egyedül helyes szempontból kiindulva a lehető legnagyobb pontossággal meghatározta.

Eltekintve az aegyptusok, indusok s más keleti népektől, megmaradt Wolf a bevett elnevezésnél, mely szerint csak a görög és latin ókor nevezetik classicusnak, s ezt megérteni, ez volt Wolf szemében a classica philologia feladata. Az Alterthumswissenschaftot »mindazon ismeretek és tudósítások összegének tartotta, melyek a görögök és rómaiak tetteivel és viszontagságaival, politikai, tudományos és családi állapotaival, kulturájával, nyelveivel, művészetével, tudományával, szokásaival, vallásával, erkölcsseivel, nemzeti jellegével s gondolkodásmódjával megismertetnek bennünket, úgy hogy képesek legyünk reánk maradt műveiket alaposan megérteni és tartalmukba s szellemökbe való belátással, az ókori élet megjelenítésével és a későbbi és jelenkori élet összehasonlításával élvezni«.

Ezen követelmény nagyszerűségénél fogva természetes, hogy Wolfnak a classica philologia határait igen ki kellett szélesíteni; és ugy is találjuk. Tudományunk minden ágát megtaláljuk Wolf felosztásában, s azt, mit utána az encyclopaediával foglalkozó philologusok felbirtak hozni, inkább csak az egyes disciplinák szerves összekapcsolására, sem mint a tárgyalandó anyag szaporítására vonatkozott.

Wolf a philologia disciplináit két főcsoportra osztotta: segéddisciplinákra és történeti (reális) disciplinákra. Az első csoportba foglalta a nyelvtant, hermeneuticát és kritikát, valamint az irály és compositio mesterségét úgy prózában mint versben, és a régi metrica alapvonalait. A második főcsoportot ismét három alosztályra osztotta, a szerint mint anyaguk az írásbeli művek, vagy a műemlékek, vagy a vegyes emlékek (érmek, feliratok). Az írásbeli emlékekre vonatkozó doctrinák 1) az ókori földrajz, 2) történet és mint segédtudomány a régi idők chronológiája és történeti kritika, 3) régiségtan, 4) mythologia, 5) a tudományos felvilágosodás története, mely ismét két részből áll: az irodalom külső történetéből és az ókori tudományok történetéből, 6) a mimikus művészetek, zene, szavalás és táncz. — A műemlékekre vonatkozó disciplina az archaeographia vagy archaeologia; a vegyes emlékekre vonatkozó az éremtan és felirattan. Végre »hogy idegen kezeknek semmi lényegest se hagyjunk hátra« a classica philologia történetét és a bibliographiát is felvette disciplinául.

A legnagyobb hálával kell elismernünk, hogy ezen felosztás által végre valahára a classica philológiának minden

egyres disciplinája megnyerte a maga jogait, de azért még sem lehet tagadni, hogy ezen *felosztásban több nagy hiba van*. Így nem helyeselhető hogy Wolf a nyelvet csak segéddisciplinának nézi, pedig világos, miszerint a mellett, hogy a nyelvtan csakugyan mint segédeszköz is okvetlenül szükséges, a nyelv is a philológiának egyik anyagát képezi. Wolf a Hermannféle grammatikus iskolával szemben azon elvet vallván, hogy egy disciplinának sem szabad a másik felett tulsulylyal bírnia, határozottan tulzásba esett s a nyelvtan iránt igazságtalan volt.

Nem kevésbé volt az az epigraphica iránt, melynek a classica philológiának 24 részre való felosztásában a 23-ik helyet közvetlen a numismatica után adta, mert habár a feliratok fontosságát a történet, földrajz s több másra nézve kellően kiemelte, mégis csak a feliratok anyagát vette tekintetbe, mi ellen Boeckh a Corpus Inscriptionum Graecarum élén helyesen hangsulyozza: »quum materiae epigraphicae nullae insint propriae ipsi et peculiare notions. . . epigraphicen nullam esse peculiarem et suis finibus circumscriptam disciplinam.«

Az eddig kifogásolt hibák azonban mind olyanok, melyeken orvosolhatunk a nélkül hogy az egész rendszeren nagy csorbát ejtenénk. Csak ne kellene magát a rendszert hibásnak tartani!

Wolf ugyszólván antik jellem volt, az ókor szellemébe oly mélyen behatolt mint korában talán senki más, helyesen nevezi őt Voss egy ó hellén theologus és anthropologusnak, s ezen szellemi rokonsága folytán sikerült neki a classicus ókor és a classica philologia fogalmát ugyszólván ösztönszerűleg kitalálni, de hiányzott benne a magasabb philosophicus felfogás, mint azt Schlegel a prolegomenákról is megjegyzi. Oly nagy dolog volt mindazt összegyűjteni, mit Wolf a classica philologia körébe tartozónak hitt, oly nehéz volt, minden egyes disciplinának feladatát és határait pontosan körvonalozni, hogy a nyert szép eredményekkel megelégedett. Nem vette tekintetbe hogy nem érhetjük be avval, ha a classica philologia feladatával már tisztában vagyunk s fel bírjuk egymás mellett — mindegy akár milyen rendben — sorolni, mi által lehet a classicus ókor ama magas felfogásához eljutni, hanem hogy megkivánjuk, miszerint az egyes disciplináknak egymáshoz való viszonyát nem azon materia szerint, melyben az ókor emlékei reánk maradtak, hanem bizonyos általános fogalmak szempontjából határozzuk meg, szóval hogy ezek »jól rendezett« szerves egészet képezzenek.

Láttuk tehát, hogy Wolfnak nem sikerült a classica philológiát *szerves egészet képező* tudományyá emelni, de azért még sem becsülhetjük eléggé nagyra Wolf működését, mert

legalább tudományyá tette a philológiát, végcéljait helyes tapintattal mindenkorra megállapította, az egyes disciplinák feladatáról és tárgyalási módjáról egészen új, kitűnő eszméket állított fel, s mi az akkori körülmények közt a leg-sürgősebb teendő volt, felszabadította a philológiát a különböző más tudományok járma alól.

Habár ily szép siker koronázta Wolf törekvéseit, még sem érte be evvel, hanem fáradhatlan buzgalommal oda működött, hogy az előírt anyag feldolgoztassék, s maga is tevékenyen részt vett e munkában. — Hosszu és nehéz dolog volna minden nevezetesebb munkáját érdem szerint méltatni, elég lesz arra utalni, hogy Wolf, mely szerencsében ugyancsak kevés philologus részerült, a classica philologia több egymástól távol fekvő disciplinája terén aratott babérokat.

A critica terén tanusított ovatos eljárás, mely egyenlően távol maradt a kéziratokhoz való kulságos ragaszkodástól s a modernek a kákán is csomót kereső hypercriticájától; mely mindig a diplomatikai kritikára támaszkodott, mindig elismerésre fog találni. Plátó Symposionjának recensiója (1782), Hesiodos Theogoniájának általa revidiált szövege (1783), Herodianos történetíró kiadása (1792), mely a legújabb időkig, Bekker kiadásáig az egyedüli használható kiadás maradt, Cicero Tusculanae disputationes-ének (1792), Suetonius (1802), Plátón egynehány dialogusának: Euthyphron, Apologia Socratis és Crito kiadása az illető író szövegének megállapításának történetében epochalis jelenségek. A magasabb, divinatoricus critica terén nagy mozgalmat idézett elő az által, hogy Cicero öt beszédét: post reditum, ad Quirites, pro domo sua, de haruspicum responsis és pro Marcello részint régi kételyek felelevenítése és alapos igazolása, részint önálló kutatások folytán hamisaknak iparkodott bebizonyítani, mi az első négy beszédet illetőleg sok philologus szemében sikerült is neki; s mi igazságszeretetének és tudományosságának még nagyobb dicsőségére válik, Ciceronak Marcellusért tartott beszédét, melyet gyanusított, de már munkája előszavának vége felé ismét valódinak ismert el, s csak azért adott ki, hogy példája mindenkit elriasszon a hypercriticától, most mindenki valódinak tartja.

Az ókori mythológiát és cultust illetőleg nemcsak Hesiodos Theogoniájának kiadása és az a mellett követett elvek, hanem az áldozatok eredetéről és a somnambulismus történetéről a régi népeknél szellemesen és nagyobb közönségnek is élvezhető modorban írt értekezései által nagy érdemeket szerzett magának.

Az által hogy kiválóan historiai érzésének sugallatait követve Demosthenesnek Leptines ellen intézett beszédét bő commentárral kiadta (1789.) megismertette kortársait az

atheneiek addig csaknem ismeretlen háztartásával, kiegészítette és kijavította Barthélemy és Toureil munkáit s megvetette az alapot, a melyen tovább építve nagy tanítványa Boeckh képes volt a »Staatshaushalt der Athener« című munkáját létrehozni. — Hasonló jelentőséggel bír »Von einer milden Stiftung Trajans« című értekezése (1808) melyben a Traján által alapított gyermekeket nevelő és eltartó intézményeket fejtegeti és a római régészettan szellemes és hasznavehető feldolgozására is hatalmas impulzust adott.

A classica archaeológiát sem hanyagolta el; kiadta Lukianos néhány apróbb dialogusát, de helyes tapintattal nem fagyos mythologikai satyrákat, hanem olyan műveket választott ki, melyek a régiek művészetére sokszor meglepő világot vetnek. — A classica philologia történetét illetőleg igen becses, még ma sem nélkülözhető dolgozatok Bentley, Taylor, Markland stb. életleírásai, melyek eléggé tanuskodnak Wolf humanitásáról, mely a szépet és jót még irodalmi antagonistáinál is elismeri.

Mily nagy befolyással volt az irodalomtörténeti tanulmányokra, mindenki előtt ismeretes.

Az által, hogy a Heyneféle csaknem tulságosan aesthetizáló tárgyalási modort a kellő mértékre leszállította, epochalis jelentőségű lett az irodalmi tanulmányok terén. Előtte a különféle Bibliothecák nem voltak egyebek mint a reánk maradt és elveszett művek czimeinek száraz felsorolása, a szerzőkre s műveikre vonatkozó adatok rendszer nélküli összehalmozása; az irodalmi művek szellemébe behatolni, az olvasóra volt bizva; Wolf volt az elsők egyike, ki az irodalom belső történetét is tárgyalta és főkép a görög irodalmat illetőleg a költészeti fajok viszonyát az egyes görög törzsekhez s az egész nemzethez, valamint fejlődésének okait szemmel kísérte.

Minden universalitása mellett természetesen Wolf is belátta, hogy a munkafelosztás elvét a classica philologia terén érvényesíteni kell *πάρον γὰρ ἡμῶν παντός*. Hiszen ő volt úgy szólván annak oka, hogy most a classica philologusnak az ókor egész életét minden nyilatkozatában fel kell karolni, ha ugyan érdemesnek akar mutatkozni a classica philologus névre, s így természetes, hogy, miután minden egyes disciplinában önálló kutatásokat tenni teljes lehetetlenség, ne hogy pusztá kézművesek legyünk, meg kell elégednünk avval, hogy tudományunk célját és a többi disciplinákat mindig szem előtt tartva, egy vagy két disciplinába mélyedünk el leginkább. Wolf is belátta ennek szükségét, ő maga volt a legelső ki ezen egészséges elvet követte, s egész erővel a homericus költemények tanulmányozásába mélyedt. Még mielőtt az egyetemre jött volna, megvolt benne néhány heterodox

kétely a homerosi költemények keletkezése fölött, melyekre nézve hiában keresett Heyne előadásában felvilágosítást. Mikor az Ilfeldi paedagogiumhoz akarták kinevezni, beadott Heynehez egy ezen kérdést tárgyaló értekezést, melyet amaz nem valami szívesen látott. 1780-ban az ismeretes könyvkereskedőnek Nikolainak ajánlatot tett egy Homerosra vonatkozó könyv kiadása végett, de *szerencsénkire* visszautasított.

Időközben a homerosi szöveg recenziójával foglalkozott. 1784-ben kiadta az Odysseát és a kisebb költeményeket, 1785-ben az Iliast, mindkettőt a Glasgowi kiadás nyomán, mely, habár szintén nem kéziratok, hanem régi jó kiadások után készült, Wolf előtt a legjobbnak tekintett. Ezen első kiadásának megjelenése után Wolf egy critical kiadás szerkesztéséhez fogott. Már akkor is fő ideálja volt az alexandriaiak recenziójához közelíteni a szöveget, s így nem annyira új coniecturák gyártására fordította erejét, mint arra, hogy megtisztítsa a szöveget az újabb kiadók által behozott változásoktól. A legnagyobb gonddal átvizsgálta Eustathios rengeteg commentárját s a régi grammaticusokat; Herodotos és Platon munkáiban kutatott a homerosi nyelvezet egyes híveiben megőrzött maradványai után, áttanulmányozta a Homeros utáni epikusokat, hogy ezeknek nyelvezetéből vonhasson következtetéseket példányképökre, sőt — újabbkori kiadók közt talán az első — kéziratok collátiójához is folyamodott. De még ezeknek segítségével sem jutott volna sokra Wolf, ha meg nem jelennek Villoison által kiadva a híres scholia veneták (1788). Wolf volt az egyedüli ezen korban, ki ezen felfedezés epochalis fontosságát belátta. Örvendetes meglepetéssel vette észre, hogy kételyeivel a homericus költemények egységét illetőleg nem áll egyedül, mély bepillantást nyert a homerosi szöveg viszontagságos történetébe s ennek alapján adta ki 1794-ben *Homeri Ilias ex veterum criticorum notationibus optimorumque exemplarium fide recensita* vol. I. II. Halis, mely munka, valamint az Odyssea s a kisebb költemények kiadása is a homerosi szöveg-criticában korszakot alkot. Wolf átlátta, hogy a szöveg, mint azt a reánk maradt kéziratok adják, nem az Aristarchos-féle recenzió, hanem a *zoiwη* *ῥοδοσις*-on, a régi vulgátán alapszik; átlátta azt is, hogy mily számos előnnyel bír az alexandriai tudósok által a legjobb források felhasználásával megállapított szöveg, s felállította azon elvet, mely a legújabb időkben Dindorf és La Rocheban talált legkövetkezetesebb kifejtőkre, hogy nem áll módunkban az alexandriai idők előtti szöveget reconstruálni, s hogy még azon esetekben is, hol ez pl. a Zenodotosnak tulajdonított olvasatok, vagy a régiebb íróknál található idézetek által lehetséges volna, sokkal helyesebben járunk el, ha az alexandriaiakkal tartunk.

Hogy Wolfnak kiadása sem egészen hibátlan, hogy főképen mi egyes grammaticai sajátságok következetes keresztülvivését illeti, még itt is sok helyreigazitandó maradt hátra, mutatja Bekker ismeretes bírálata; hogy szövegét az Aristarchosféle *ἔκδοσις*; szövegéhez még közelebb hozhatta volna, arról Dindorf és La Roche kiadásai tanuskodnak, de mindez csekélység azon nagy érdemhez képest, hogy ő találta fel azon elveket, melyeket a classica philologusok legnagyobb része, mely t. i. visszaborzad azon gondolatától, hogy a homerosi szöveget eredeti alakjában is vissza lehet állítani, a homerosi szöveg restitutiójánál még ma is követ.

Még ezeknél is nagyszerűbb érdemeket szerzett magának Wolf a homerosi költemények megértetése által; kutatásai »Prolegomena ad Homerum, sive de operum homericorum prisca et genuina forma variisque mutationibus et probabili ratione emendandi« (1794) a görög irodalom tanulmányozásában új, jobb korszakot kezdeményeztek.

A prolegomena volt azon fáklya, mely egy csapással világosságot vetett az addig oly mély homályba burkolt görög irodalomra, melynek fényénél kitűnt, mily kevés tudomásunk volt ezen annyira magasztalt irodalom legfényesebb korszakairól. Ha a prolegomenának ezen szolgálatot a tudománynak meg nem teszik, valószínű, hogy teoriában sikerült volna ugyan Wolfnak a classica philológiát tudományyá tenni, de ezen tettek practicus jelentősége alig lett volna, mert senki sem érdeklődött volna iránta, követőkre nem akadt volna. A 18-ik század vége, a Kraftgeniek és a naturalismus korszaka a legnagyobb részvétellel jött minden kutatás elébe, melynek a népköltészet volt tárgya. Miután az angolok elkezdették volt a népköltészetet jóval a műköltészet fölé helyezni, miután Vergiliust az oly sokáig usurpált babérkoszorutól megfosztották s evvel Homeroszt koszorúzták volt meg, Herder Németországban is hangoztatta a népköltészet jelszavát. Egyrészt a Lessing által megindított Homero-latria, mely a költő nagyszerű aestheticai szépségeire utalt, másrészt az epicus s a népköltészet iránt való előszeretet közreműködtek, hogy az aestheticailag művelt világ kimondhatatlan örömmel fogadta Wolfnak bizonygatásait, hogy az imádott Homeros sohasem létezett, hogy a Homeros neve alatt járó költemények népköltemények.

A heves ellenzés, melylyel ezen »felfedezés« találkozott főképen a philologusok részéről, még inkább sarkallotta a pártokat az eposz mélyebb tanulmányozására.

Jóval Wolf után kénytelenítve voltak a homerosi kérdés kedvéért a melicus és főleg a cyclicus költőket többtöbben tanulmányozni, az egész epicus irodalmat s végre mindent, mi a homerosi költeményekkel több-kevesebb össze-

függésben állott kutatásaik keretébe vonni. Az irodalom-történeti tanulmányok ily módon a homerosi kérdés impul-susa alatt mindinkább szélesebb köröket vontak; a prolegomena volt a kövecske, mely tovább-tovább gördülvén nagy-szerű lavinává vált; megjelenése a classicus ókor tanulmányozására nézve ép oly korszakot alkotó, mint a Nibelungen-lied első kiadása a német philológiára nézve.

A mint Wolf a classica philológiát a többi tudományok járma alól felszabadította volt a Darstellung der Alterthums-wissenschaft által, ugy prolegomenái által felszabadította a modern kort az ókor traditiójának nyüge alól; vindicálta a modern világnak azon jogot, hogy szélesebb látkört sajátítván el magának, bátran kimerje mondani, miszeriat az ókor némely jelenségét sokkal jobban vagyunk képesek megérteni mint maga az ókor, hogy a görög irodalom terén szabad ennek első elemeit a traditió mellőzésével pusztá philosophicus uton reconstruálni. — Szemére vetették Wolfnak, hogy prolegomenái semmi újat sem tartalmaznak, mint ő azt erőnek erejével el akarta hitetni, hogy mindaz, mi bennök foglaltatik, már előtte nem egyszer lett kifejtve, s meg kell engednünk, hogy ezen vád nem egészen alaptalan. Voltak már Wolf előtt — többnyire esztelen, fölületes — emberek, kik vaktában Homeros személyiségét kétségbe merték vonni; maga a nagy Bentley is kifejezést adott ezen meggyőződésének számos iratainak egy félreeső zugjában, de tekintetbe kell vennünk, hogy Wolf ezen nézeteket nem is ismerte, midőn ama geniális gondolatra jött, és hogy si duo faciunt idem, non est idem.

Elődei mind csak elszórt megjegyzéseket részben absurd módon, vagy éppen nem indokolva bocsátottak a nyivánosság elé: Wolfé az érdem, hogy azt, mit elődei csak álmodtak volt, a legszigorubb tudományos uton bebizonyította és — legalább egy időre — evidenssé tette. Megragad a prolegomenák olvasása mindenkit ki először hozzájuk fog. Ama rajongó igazságszeretet, mely a maga kételyeiben sem bizik, s mely kérve kér minden illetékes személytől felvilágosítást, illetőleg megczáfolást, ama benső megindulás, mely oly szivreható hangon szólal fel néha a megtámadott egység mellett, ama szorosan logikai gondolatmenet, a syllogismusoknak megszakíthatlannak látszó láncolata, első tekintetre mindenkit meglep, meggyőz. — S mégis, alig van nézet e könyvben, melyet — legalább az én véleményem szerint — meg nem czáfoltak volna. Wolf a homerosi költemények utolsó összeállítását a Pisistratidák idejébe tette volt; Welcker kimutatta, hogy már a nyolczadik században a cyclicus eposzok ugy csoportosulnak az Iliás és Odyssea körül, hogy ezeknek okvetlenül kell, hogy nagyjában már akkor azon alakkal

birtak légyen. melyben most birjuk őket. Wolf tagadta hogy az írás mestersége oly régi lett volna a görögöknél. tagadta. hogy Homeros, ha az írást ismeri is, élt volna avval. s Hug és Bergk kimutatták ezen kételyek alaptalanságát.

Azon fogalmak, melyeket Wolf a rhapsódok s aödök nevéhez csatolt, nem sokkal utána szintén helyre kellett hogy igazitassanak, — s ime mind ennek daczára a prolegomenák a világirodalom legremekőbb termékei közé fognak tartozni, mert az mi bennök geniális az a szerzőé, mi bennök téves az korának tévedése, s mert csak Wolfnak köszönhetjük hogy a homerosi költeményeket alaposan áttanulmányoztuk s megértettük és hogy képesek vagyunk állításainak téves voltát kimutatni.

Abel Jenő.

LEGUJABB TRISTANIRODALOM.

A Tristanmonda azon tárgyak közé tartozik, melyek a különböző népek költői tehetségeit, régente és jelenleg, ismételve foglalkoztatták. — egyike azon problémáknak, melyekkel az alkotó költői erők különös előszeretettel megküzdöttek és jelenleg is megküzenek még. Ez átdolgozásokban, a különböző népeknél és az egyes költőknél, tetemesen megváltozott a monda eredeti, mythikus jellege; új meg új motívumokat vitt a költők vagy már a népek phantasiája az elbeszélésbe, mely némely feldolgozásban csakis legfontosabb jellemvonásain ismerhető fel. A mythus kelta földön, Irthonban vagy Britanniában, nyerte első alakját; innen eljutott Európa majd minden részéhez: vannak német és skandináv, spanyol, francia és olasz, görög és szláv feldolgozásai a mondának. Érdekes volna, ez összes feldolgozásokat összehasonlító tanulmány tárgyává tenni. Jelenleg ily munka alig sikerülhetne, — első sorban az előmunkálatok hiánya következtében; hiszen alig ismerjük a monda *német* feldolgozásait teljesen és kellőleg! Célyszerű azért kezdetben a feladat lehető megszorítása.

A »Budapesti Szemle« 24–27-dik számaiban »A Tristanmonda Németországban« című tanulmányomban e szép mondának *összes* — ó- és ujkori — *német* feldolgozásait jellemeztem és bíráltam. A munka a nagyobb művelt közönségnek szólt; azért mellőztem a tudományos apparatust és nem igen bocsátkoztam vitás kérdések tárgyalásába. E dolgozat óta több új mű jelent meg, melyek a Tristanmondára vonatkoznak és részben nagyobb értékkel bírnak. A következőkben röviden ismertetem, — az egész kérdést és a tárgy széles körét illetőleg fentebbi négy cikkemre utalva az olvasót, ki a monda és annak feldolgozásai iránt érdeklődik.

Az előttem fekvő Tristanmunkák legjelesebbike *Bechstein* könyve a monda újabbkori feldolgozásairól,¹⁾ melyet részben már a Bud. Szemlében megjelent tanulmányomban is felhasználhattam. E nagy szorgalommal és odaadással irt derék munka az első összefoglaló dolgozat e téren, mely kezdettől végig a szerző szakavatottságáról tanuskodik, de mégis némely lényeges hiányokban is szenved. Mindenek előtt kár, hogy a szerző csak az újabbkori feldolgozásokat vette tekintetbe, és nem reflektált (mint én tettem) a monda összes német feldolgozásaira. Továbbá hibának tekintem, hogy *Bechstein* a tárgyalt feldolgozásokat időszerinti rendben jellemzi, úgy hogy eposzok, románczok, drámák tarkán kevervék egymással. A csoportosítás hiánya lehetetlenné tesz minden áttekintést és végtelen, részben igen unalmas ismétlésekre kényszeríti a szerzőt.²⁾ Végre igen korlátolt szerzőnk álláspontja a feldolgozásokkal szemben: ő nem azt kérdezi, vajlon jó eposz vagy jó dráma-e a munka melyről szól, hanem — a mi nem lényegtelen, de mégis alárendelt szempont — vajlon ragaszkodott-e és mennyiben az újabb költő a régi traditiohoz. Innen van, hogy könyve, kritika tekintetében, elég gyenge: *Bechstein* mindent dicsér, még *Schlegel A. V.* kísérleteit vagy némely újabb halottszült *Tristandramát* is. Könyve 235 lapra terjed. — képzelhetni, mennyi a szükségtelen szó, az unalmas ismétlés, az érdeklő hosszadalmasság. Daczára e hiányoknak *Bechstein* könyve tanulságos és érdemes munka, melynek magam is, mint azt annak helyén fel-említettem, némely kérdésben hasznát vehettem.

Szűkebb körben mozog *Compart* értekezése, mely csak *Eilhart* és *Gottfried* műveit, tehát a két legrégebb német feldolgozását a mondának teszi összehasonlítás tárgyává.³⁾ *Eilhart* von *Oberge* 1170 körül, valószínűleg francia forrás után, írta *Tistaneposzát*, melyből csak csekély (teljesen még közzé nem tett) töredékek maradtak fen. De fenmaradt e mű két teljes átdolgozása a XV-dik századból, egy heidelbergi (H) és egy drezdai (D) kéziratban, melyekből (pontosabban a drezdaiból) a későbbi prózaikus népkönyv készült. Ha tehát

¹⁾ *Tristan und Isolde in deutschen Dichtungen der Neuzeit von Reinhold Bechstein*, Leipzig, 1876.

²⁾ Pedig meg van könnyítve a feldolgozások csoportosítása már azon körülmény által is, hogy a *Tristandramák* a *Tristaneposzok után* jelentek meg. Magam (említett tanulmányomban) előbb a monda eredetét és legrégebb feldolgozásait, azután annak lényegét és tartalmát, továbbá a modern epikus feldolgozásokat, végre a modern *Tristandramákat* tárgyaltam, mindenütt a teljes anyagot összefoglalva, négy czikkben, melyek összesen egy befejezett, kikerekített egészet alkotnak.

³⁾ *Die Sagenüberlieferung in den Tristan-Epen Eilharts von Oberge und Gottfrieds von Strassburg. Eine vergleichende Literaturbetrachtung von Dr. F. Compart*, Güstrow, 1876. 44. l.

Eilhart költeményét nem is ismerjük teljes eredeti alakjában, a mondai hagyomány alakja (az ő művében) még is ismeretes, és így lehetővé van téve e legrégebb két tradíciónak, az Eilhart és Gottfried felfogásának és előadásának, összehasonlítása. Szerzőnk az első, ki ez összehasonlítást pontosan keresztülviszi.

Sajnos, hogy e költemények forrásairól, e műveknek viszonyáról forrásaikhoz oly keveset tudunk. Tény, hogy Eilhart is és Gottfried is francia költemények után dolgoztak. De a német eposzok pontos összehasonlítása a fennmaradt francia művekkel nem vezet kellő eredményre, mert ez utóbbiak igen töredékes alakban maradtak fenn. A mennyiben az összehasonlítás mégis keresztülvihető,¹⁾ azon eredményre vezetett, hogy a német költők, főleg pedig Gottfried, vagy oly művek nyomán dolgoztak, melyek elvesztek, vagy jóval nagyobb önállósággal jártak el, mint a középkori német költők szoktak.

Az összehasonlítás maga természetesen minden tekintetben Gottfried előnyére üt ki: ő a költőibb, az alkotó phantasiával megáldottabb, a nyelv és vers nagyobb mestere, az emberi szív mélyebb kutatója és ismerője. Ezt mutatja mindjárt a prologus — mert ilyennek tekinthető a szülék története, melyet Eilhart röviden, szárazon mesél el, Gottfried pedig mély fájdalomtól áthatott, szívhez szóló tragoediává dolgozott ki. Hasonlóképen igen röviden adja elő Eilhart Tristan ifjuságát is, mely Gottfried keze alatt érdekes, szingzagdag kulturképpé lesz. Ez utóbbi általában mindig gazdagabb, reflexiókban, motívumokban, alakokban. Némely kitűnően sikerült szereplői a Gottfried eposzának, mint mindjárt a mű első részében Morgan és Rual (a nejevel), később Isolde anyja és mások, Eilhart művében elő sem fordulnak. Gottfried mélyebb is, felfogásában épen úgy mint motivációjában. A régebbi epikusnál nagy szerepet játszik még a véletlen és a csoda; Gottfried csak lélektani motívumokat ismer, nem tűr ugrást, ügyesen szövi az elbeszélést és finom fonállal kapcsolja össze a mesének Eilhartnál összefüggéstelen részleteit. Innen ez utóbbi művének regeszerű jelleme, míg Gottfried költeménye egy gondolkodó nagy írónak művészeti intenciókkal készített remekje. Eilhart még teljesen naiv regélő, Gottfried modern szellemű művész. *Compart* lépésről lépésre hasonlítja össze a két költő művét is mindeütt kimutatja, a mit különben az olvasó maga is észrevesz,

¹⁾ V. ö. főleg *Heinzel Rik.* jeles értekezését: *Tristan und seine Quelle*, a Hauptfele *»Zeitschrift für deutsches Alterthum»* XIV-dik (új folyam II-dik) kötetében. (*Heinzel* szerint különben *»Thomas von Britannia»*, kité Gottfried főforrásának nevez. nem francia költő, hanem latin kronista volt. E nézet tudtommal nem talált pártolásra.)

hogy Gottfried tudatosan tér el Eilhart tradíciójától, hogy a fiatalabb költő minden változtatása, ha még oly csekélynek vagy néha feltűnőnek látszik is, mélyebb felfogásának, művészebb álláspontjának kifolyása. A régibb költőt teljesen kielégítette a monda regés, csodás elemekben gazdag alakja; az újabb költő modern irányu: ő csak lélektani indokokat fogad el, — a hol ilyeneket nem talál, maga hozza be, a hol be nem hozhatja, elveti a tradíciót.¹⁾

A legújabb Tristanirodalom egyik legbecesebb terméke a XIII-dik századbéli nagy költő művének egyik folytatójára, illetőleg befejezőjére vonatkozik. Gottfried nagy műve ugyanis töredék maradt; a halál nem engedte azt bevégeznie. A XIV. század közepe táján Türheimi Ulrik bevégezte a »Tristant«, — nem azon hagyomány szerint, melyet Gottfried követett, hanem a Tristanmonda azon tradícióját követve, melyet Franciaországban Berox, a németeknél Eilhart és a népkönyv képviselnek. Ugyanezen hagyományt találjuk Freibergi Henrik költeményében, Gottfried műve legszebb befejezésében, is.

Van azonban Ulrik és Henrik költeményein kívül, Gottfried eposzának még egy harmadik folytatása, mely ott kezdődik, a hol Kaedin és Nampotenis nejének viszonya új mederbe vezet a hősnek sorsát (de nem adja az elbeszélés teljes végét). E folytatás, melyet eddig teljesen ignorált az irodalomtörténet, pedig figyelemre méltó munka, Gottfried Tristan-jának azon legújabb kéziratában (a XVI-dik század végéről) maradt fön, melyet az irodalomtörténet R-rel jelöl, mert Rennes gróf tulajdona volt. De megvan e folytatás a hamburgi Tristankéziratban is, melyet 1489-ben Brant János készített, de mely csak egy múlt századbéli leiratban fekszik a hamburgi városi könyvtárban. Mind a két kéziratban e folytatás (mely a Rennesi kéziratban 2625, a hamburgiban pedig 2739 versre terjed) után Ulrik költeményéből van közzölve a befejezés. E folytatás, mint mondám, figyelemre méltó, mert egészen sajátos, az ismert tradícióktól merőben különböző alakját tartalmazza a Tristanmondának.

Közlöm itt e hagyomány rövid tartalmát.

Artus király meghívja korának jeles lovagjait (mind-egyiket legkedvesebb barátnéjával) egy ünnepélyre, köztök

¹⁾ Mily érdekes pl., hogy Gottfried a feccék által leejtett női hajszál regéjét nemesak mellőzi, hanem tudatosan és polemikusan helytelennek deklarálja, míg Eilhart, kinek (ugy látszik) Gottfried támadása szól, egészen naivul beszéli el ama csodás historiát, mely a költemény egy alapvető, főfontosságú tétét teljesen a beszámíthatatlan véletlen eldöntésére bizza. (E szép elbeszélésről v. ö. különben Köhler Reinhold érdekes összehasonlító tanulmányát: »Tristan und Isolde und das Märchen von der goldhaarigen Jungfrau und von den Wassern des Todes und des Lebens« a Pfeifferféle »Germania« XI-ik kötetében, 1866.).

Tristant is, ki akkor már egybekelt volt a második Isoldével. Tristan nem akarja nejét magával vinni, mert fél, hogy az által az irhoni Isolde kegyét elveszithetné. Végre mégis elviszi nejét, azonkívül sógorát Kaedint és lovászmesterét Kurvenalt is. Midőn Karidolba érnek, Artus és Ginevra nagy ünnepélylyel fogadják Tristant, ki az asztalkör lovagjai közt nyer helyet. Következő éjjel aggasztó álom bántja a hőst: Tintajolban (Marke székhelyén) találja magát és imádott Isoldéje szemrehányásokkal és vádakkal illeti. Ez álom a valóság elevenségével hat reá. Midőn felébred, bánatja nem engedi tovább Artus víg udvaránál maradnia; bucsú nélkül távozik. Kurvenal, ki figyelemmel kíséri ura tetteit, felszólítása nélkül követi őt. Az erdőben egy halott lovagra talál: Tristan hangosan és hevesen siratja, de csak színleg, a halottat; valósággal Isolde kegyetlensége és haragja töltik el szívét kínos fájdalommal. Kurvenal kérdésére elbeszéli Tristan szomorú álmát és egyszersmind elhatározza, hogy Isolde szerelmét próbára teszi. Kurvenal a szomszéd kolostorba viszi a halott lovagot és Tristant, urát, siratja benne. Még a hulla előtt megérkezik Tristan maga a kolostorban és bevallja az apátnak, hogy ő ölte meg Tristant, és kéri a kolostor főnökét, hogy fogadja be a barátok sorába. Az apát teljesíti kérelmét. Most Kurvenal Artus király udvarához indul és ott is elbeszéli Tristan halálát. A kedvelt lovag szomorú vége általános szánalmat kelt. Neje, Isolde, oly boldogtalannak érzi magát, hogy egészen vissza akar vonulni a világtól. Mivel Kurvenal ura utolsó kívánata gyanánt kijelenti, hogy Tristan nagybátyja országában kíván eltemettetni, Tintajolba viszik a holttestet, melyet az apát és az új barát is, ki ezalatt az apát káplánja lett, elkísérnek. Itt is hangosan siratják a vitézt, csak Isolde játszsza az egykedvűt, a nyugodtat, míg végre ő is keserves jajokra fakad és száján csókolja a halottat. Végre a templomba viszik a holttestet, melynél az új káplán visszamarad, Kurvenal most alkalmat talál, hogy Isoldével tudassa Tristannak életben maradását és jelenlétét, mire a szerelmesek a királyi palota kútjánál találkoznak. Másnap Isolde beteg és Marke a káplánt, ki jeles orvos hírében áll, hivatja szenvedő nejéhez. Ez alatt nagy ünnepélyességgel temetik el a halottat. Tristan pedig a királynénál marad, míg ez teljesen felgyógyul. Erre Tristan elbucszik Isoldétől és vissza akar menni a kolostorba, de nem talál vissza. Azért saját tartományába, Parmeniába megy, és megvárja ott, hogy a kolostorba lépése alkalmával lenyírt haja ismét megnőjjön.

Ez elbeszélés alig alapszik a Tristanmonda valamely régebbi hagyományán; inkább valószínű, hogy a költő egy tréfás fabliau anyagát vette át és szötte bele Tristan kaland-

jainak elbeszélésébe. Az episod főmotivuma — a férj halott-nak tetteti vagy hirdetteti magát, hogy neje szerelmét és hűségét próbára tegye — igen népszerű a középkori elbeszélésekben, ¹⁾ és már a »hütelten özvegy« mondájának némely keleti alakjában is megvan; ²⁾ — a Tristanban azonban semmiképen sincsen helyén és nem is áll a cselekvés folyamával vagy főmotivumaival összefüggésben.

Gottfried költeményének legfontosabb és legértékesebb folytatása, illetőleg befejezése mégis, mint azt már a Budapesti Szemlében is bővebben kifejtettem, Freibergi Henrik műve, mely végre valahára a tudomány jelen színvonalán álló kiadásban ³⁾ fekszik előttünk. E szép költemény a XIII. század végéből vagy a XIV. diknek elejéből származik; ⁴⁾ a költő tehát körülbelül egy századdal Gottfried után írta művét, mely a nagy eposznak (időszerinti rendben) harmadik folytatása. Henrik, ugy látszik, ismerte Ulriknak és a névtelennek művét, de — helyesen — nem tartotta sem azt sem ezt Gottfried gyönyörű eposza méltó folytatásának és megkísértette, még pedig elődeinél sokkal nagyobb szerencsével, az általa oly nagyra becsült költő művének befejezését. Freibergi Heinrich Gottfriednek méltó tanítványa. Nyelvezet, verselés, stílus, költői felfogás tekintetében teljesen beleélte magát nagy mestere művébe és oly híven tükrözteti vissza Gottfried költészetének jellemzőbb sajátosságait, a mennyire ezt utánzó, tanítvány, epigon egyáltalában elérheti. Saját-szerű azonban és nem egészen érthető, hogy Henrik sem választotta Gottfried traditióját, hanem a monda azon alakját követi, melyet Eilhart könyvéből és a prózai népkönyvből ismerünk. Hogy daczára ennek mégis (6842—46 v.) ugyanazon Britanniai Tamást nevezi forrásának, kit nagy elődje is

¹⁾ Dunlop, Geschichte der Prosadichtungen (Berlin, 1851), 495 l. szerint a »Novellae Morlini« 23-dik elbeszélése (*De viro, qui uxoris fidem periclitatus est*) hasonló tartalmu; épen így a Pauli-féle gyűjtemény (*»Schimpf und Ernst«*, 1522) 144-dik historiája is (Oesterley kiadása szerint).

²⁾ L. Egyet. Phil. Közlöny, 136 l., *Grisebach Ed.* érdekes tanulmányának (*»Die treulose Wittve«*) ismertetését.

³⁾ *Heinrichs von Freiberg Tristan, herausgegeben von Reinhold Bechstein, Leipzig, 1877.* (Deutsche Dichtungen des Mittelalters ed. K. Bartsch, V.) E kiadás a költemény harmadik lenyomata. Először *Christof Heibr. Myller*, a teljes Nibelungének első kiadója adta ki 1785-ben a költeményt (Gottfried Tristanjával együtt) a florenzi kézirat (F) szerint, másodsor *von der Hagen* nyomatta le 1823-ban, nagyjában ugyanazon alakban mint Müller, mert ő sem használta fel a Henrik Tristanjának második (Oberlin-féle) kéziratát (O), mely jelenleg a kölni levéltárban van. *Bechstein* természetesen a teljes tudományos apparátussal dolgozott.

⁴⁾ Ezt leginkább a költő nyelvezete, de főleg verselése bizonyítja, melyen észrevehetjük, hogy a hangnennyiség tiszta érzete már elhomályosulni és a XII-ik századbéli finom verselés helyébe a szótárgolvasás lépni kezd. Ez pedig a XIII. század legvégén vagy a következőnek elején állt be.

követett, könnyen érthető palástolása épen annak, hogy nem Gottfried intentiója szerint járt el. Hogy Henrik, a Gottfried nagy bámulója, is, Ulrik és Eilhart traditióját követi és a népkönyv szintén a monda ezen alakját adja, engedi következtetnünk, hogy Gottfried forrása hozzáférhetetlen volt — természetesen előttünk teljesen ismeretlen okokból.

Freibergeri Henriknek az epigonok közt kiváló helyet jelöl ki az irodalomtörténet. Valjon kortársai is oly nagyra becsülték-e? Alig; nevét sohasem említik; költeménye is csak két kéziratban maradt az utókorra. És mégis: hogy egy előkelő férfiú felszólította Gottfried költeményének befejezésére, már maga is bizonyítja, hogy tekintélyesb költőnek tartatott, — mint másrészt nem is kételhetni, hogy Tristanja előtt más költeményeket is irt, mert előadás és alak tekintetében ily sikerült művet nem irhat gyakorlatlan vagy kezdő költő. E nézetet nemcsak a priori fejezték ki újabb irodalomtörténészek, hanem egyszersmind két reánk maradt költeményt egyenesen neki tulajdonítottak.¹⁾ mi annál könnyebb volt, mert e költemények szerzőiül a kéziratok is egy Freibergeri Henrik nevű lovagot emlitenek. *Bechstein*, ki kiadása bevezetésében e kérdést tárgyalja, határozottan pártolja azon felfogást, mely Freibergeri Henriket, a Tristanköltőt, e két kisebb elbeszélés szerzőjének tartja, sőt még egy negyedik művet is tulajdonít a mi költőnknek: »A lidércz és a jegesmedve« című csinos elbeszélést,²⁾ mely Henrik sajátosságait feltűnteti, de verselés és nyelvezet tekintetében még nagyobb. fejlettebb művészetet tanusít, mint a »Tristan«-ja

Költőnk életviszonyaira *Toischer* újabb kutatásai³⁾ érdekes világot vetnek. Ezek szerint Henrik életének jó részét Csehországban töltötte és cseh főurak megbízásai s felszólításai folytán irta műveit. A »Tristant«, a költő saját nyilatkozata szerint, *Reinmund von Luchtenburg* megbízásából írta. *Toischer* szerint e Reinmund a cseh Lichtenburg család azon tagja, mely mint *Custos silvarum per Bohemiam et Moravianum* és mint királyi kamarás, főleg a III. Wenczel halála után bekövetkezett zavaros időkben, egészen 1317-ig, nagy szerepet játszott. Egy másik költeményében *Michelsburg Jánost* dicsőíti Henrik. E cseh főur, *Toischer* szerint, 1283 és 1294 közt

¹⁾ Az első egy *Johann von Michelsberg* nevű (csehországi?) lovagnak utja. Franciaországba (kiadta *von der Hagen*, Germaniájában, 1837, II. 83 s. kk. 1.) a második »*A szent keresztül*« című egyházi költemény, egy latin monda alapján (kiadta *Pfeiffer*, *Altdeutsches Übungsbuch*, Wien, 1866, 126—135. l.).

²⁾ Először *Wackernagel Vilmos* adta ki a *Hauptfiele Zeitschrift*-ben, 1848. VI. 174—184.; utolsó kiadása *Goedeke Károlytól*, *Deutsche Dichtung im Mittelalter*, 1854, 846 s. kk. 1.

³⁾ *Die Heimath Heinrichs von Freiberg von Wendelin Toischer* (Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, XV. kötetében), igen derék munka.

fordul elő okmányokban és valószínűleg 1303 és 1306 közt volt Franciaországban, mert ez években járt Wenczel király egy küldöttsége Párisban szép Fülöp francia királynál. Ez években keletkezhetett Henrik költeménye is, Tristanját pedig 1310 körül írhatta, mert Lichtenburgi Reinmund 1317-ben nem volt már az élők közt. Ez adatokból kétségtelen, hogy költőnk hosszabb ideig élt Csehországban, hol a német költészet a XIII. és XIV. században az udvar és a nemesség kiváló pártolásában részesült. De ő maga nem volt cseh származású; Freiberg nevű hely nincsen Csehországban; költőnk csak a szász városból származhatott, mely igen közel fekszik a cseh határhoz. E mellett szólnak dialektusa és személyes összeköttetései is. *Bech* kimutatta,¹⁾ hogy volt Szászországban egy »Freibergeri« nemes család, Toischer pedig érdekesen kifejti, hogy a Lichtenburgiak nagy bányákkal bírtak, még pedig nemcsak Csehországban, hanem Szászországban, főleg Freibergben is, hol ezüsbányák már 1185-óta említettek. Végre még okmányok is bizonyítják, hogy Lichtenburgiak és Freibergiek összeköttetésben álltak egymással. Ez adatok alapján nem lehet többé kétség Henrik hazája, valamint társadalmi állása iránt sem: a szász Freibergben született és cseh nemesek birtokain lakó és dolgozó bányászoktól származott; — nemes ember, lovag alig volt; a kéziratok nem is nevezik soha »Herr«-nek (ez a nemes czime), hanem (egyszer) »Meister«-nek, azaz polgáriszármazásának. Széles műveltségéről tanuskodik minden műve, valamint arról is, hogy latinul tudott; — sem az egyik sem a másik, de a költészet ápolása sem tartozott már a XIV. század elején a német nemesség köréhez. Így tehát nagy valószínűséggel a polgári rendhez utasíthatjuk.

Freibergeri Henrik művének *Bechstein* eszközölte szép kiadása még kellemesebb, vonzóbb alakot kölcsönöz a költeménynek. Olvasmánya annál élvezetesebb, minél szakértőbben és tapintatosabban távolított el a kiadó mindent, a mi a kedvezőtlen hagyomány befolyása alatt a munka nyelvezetét és verselését elégtelenítette. *Bechstein* szorgalmas magyarázatai és érdekes befejezése még emelik a kiadás becsét.

¹⁾ *Urkundliche Nachweise über das Geschlecht und die Heimath der Dichter Heinrich und Johannes von Freiberg von Fedor Bech* (a Pfeifferféle »Germania« XIX-dik kötetében). [Freibergeri János fiatalabb költő, tőle egy tréfás elbeszélés (»Das Rüdlein«) maradt fenn.] Bech figyelmeztet egy *Heinrich de Vriberc*-re, ki Hallében 1312 és 1327 közt élt és ott birtokkal és befolyással bírt; szerinte e férfiú azonos a köítővel. E nézet nem pártolható egyrészt azért, mert egy tekintélyes és gazdag hallei polgár nehezen tartózkodott Csehországban, hogy a nemességet költeményeivel mulattassa, és azután költőnk nyelve középnyemet ugyan, de igen hajlik a felnémet felé. — Hallében pedig nem fel-, hanem alnémet elemek hatoltak be a középnyemetbe.

Freibergi Henrik eposzának aesthetikai értékét illetőleg a Budapesti Szemlére utalom az olvasót: a mit ott szépet és dicséretet mondtam e szeretetre méltó költőről, itt csak ismételhethném, — legfeljebb, az ismételt olvasás közvetlen benyomása alatt, fokozhatnám.

Sok a tenni való még a Tristanirodalom terén is. Főleg égető szükség Eilhart költeményének uj, a tudomány jelen igényeinek megfelelő kiadása, mely a munka szövegét helyreállítsa és az irodalom- és mondatörténeti szempontból fontos és érdekes művet ismét hozzáférhetővé tegye ¹⁾. Hasonlóképen szükséges volna a más népeknél (főleg a francziáknál és angoloknál) fenmaradt Tristanművek újabb, behatóbb összehasonlító tanulmánya. Jelenleg az irodalomtörténészek különös előszeretettel foglalkoznak oly művekkel, melyek mythikus alapon nyugszanak, — Németországban főleg a Nibelung- és Tristanmondával. Így tehát a jelzett tanulmányokat is meghozza talán már a közel jövő. Egyelőre örömmel constathatni, hogy a Tristanmonda körére vonatkozó ismereteinket a fent ismertetett művek is öregbitették.

Dr. Heinrich G.

A PERCY-FÉLE GYŰJTEMÉNYBŐL.

A mult század második felében egy northamptonshire-i lelkész eltökéllé magában, hogy összegyűjti az ó angol népköltészet maradványait. E végből egyesült a legkülömbözőbb vidékeken lakó barátaival és több évi fáradozatlan gyűjtés után megjelentek az »*Ó angol költészet maradványai Percy Tamástól*«. A gyűjtemény hatása Angliában nem volt közvetlen, de mélyre vágó. Az akkori tekintélyek megvető gúnnyal fogadták, hanem a következő nemzedék máskép ítélte. Wordsworth tanusága szerint az újabb angol költészet majd minden jelese sok hálával tartozik a Percy könyvének. Németországban a gyűjtemény mindjárt fogékony elmékre talált. Különösen Herder és Bürger fogadták nagy lelkese déssel a rokon faj adományát. Herder elméleti czélokra használta fel a gyűjteményt. Korszakokra való értekezéseiben Ossianon, Homéronon és a biblián kívül a Percy által közzé tett költeményeket is oly forrásokul említi, amelyekből az elaggott műköltészet uj életerőt merithet. Bürger más irányban

¹⁾ Épen hallom, hogy *Eilhart von Oberye* »Tristan«-jának uj, tudományos kiadása, dr. *Lichtenstein Ferencz* műve, legközelebb megfog jelenni Strassburgban, Trübnernél, mint a *ten Brink, Scherer, Steinmeyer* által kiadott »*Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgeschichte der germanischen Völker*« című kiténő vállalat 19-dik füzeté.

értékesíté Percy munkáját. Az ó angol költemények példájára szerzette balladáit, melyeknek egy része ó angol balladák fordítása. Bürger fordításai a fordítói művészet valódi remekei. Az idegen eredet legcsekélyebb nyoma se látszik meg rajtuk, egészen német költeményekké váltak. Egyiket közülök az angolok visszafordítottak anyanyelvökre. De nemcsak fordított balladáin látszik meg a ó angol költemények befolyása. Legkitünőbb két balladája, Lenora és a zord vadász, tartalom tekintetében egy ó angol balladára sem emlékeztetnek; de sötét színezetökről, titokszerű s mégis oly világos szerkezetükről, előadásuk drámai elevenségéről ki ne ismerne a minstrelek lantjának áldásos hatására? Bürger remekei a korabeli izetlen románczok népszerűségét megsemmisíték és megvetették a német ballada fejlődésének alapját. A német ballada tehát közvetve Percy könyvének köszöni létét.

E hézagos vázlatból is eléggé megtetszik, hogy a Percy féle gyűjtemény ismerete nélkül az irodalomtörténet munkása nem boldogulhat. Azomban e könyv sok élvezettel szerzi meg fáradságunkat még akkor is, ha nem épen a tanulmány kedvéért forgatjuk. Közönségünk több kitünő fordításból ismeri a gyűjtemény egyes darabjait, de nem tartom feleslegesnek ebbeli ismereteit az itt következő két balladával gyarapítani.

I. Bothwell Anna panasza.

Csi csitt, aludj szép gyermekem,
 Ne sirj, mert könnyed fáj nekem!
 Boldog vagyok, ha csendbe vagy,
 Kínozza lelkem jaj szavad.
 Csitt magzatom, én angyalom,
 Apád miatt ért fájdalom.
 Csi csitt, aludj szép gyermekem,
 Ne sirj, mert könnyed fáj nekem.

Mikor még kérte kedvemet,
 Mézes szavakkal szívemet,
 Igaznak hittem sóhaját,
 Hízkelkedő, hamis szavát.
 A hűtelen, most ismerem,
 Semmit se gondol énvelem.
 Csi csitt, aludj szép gyermekem,
 Ne sirj, mert könnyed fáj nekem.

Aludj tovább én angyalom
 Mosolylyal ébredj ajkadon!

De mentsen ég, hogy mosolyod
 Lányszivvre hozzon bánatot.
 Bár rettegek, szived szemed,
 Apádra vall majd mindened.
 Csi csitt, aludj szép gyermekem,
 Ne sirj, mert könnyed fáj nekem.

De mit tegyek? Csak szeretem!
 El soha nem felejtethem,
 Szálljon madárnak szárnyain
 Nyomon kísérik vágyaim.
 Jót, rosztat ér, bármerre tér,
 Emléke bennem egyre él.
 Csi csitt, aludj szép gyermekem,
 Ne sirj, mert könnyed fáj nekem.

Csak arra kérlek édesem,
 Ne légy csapongó hűtelen!
 Hű szeretőt ne csalogass,
 Hiu kedvből ne váltogass!
 Szeresd a hűt, ha jó, becsüld,
 Bús lelke átkát elkerüld!
 Csi csitt, aludj szép gyermekem,
 Ne sirj, mert könnyed fáj nekem.

Mióta elhagyott apád,
 Sebemre irt mosolyod ád.
 Elélek holtomig veled,
 Te könnyited bus kedvemet.
 Ha por leszünk, egy sirt lelünk,
 Örökre csendes ott helyünk.
 Csi csitt, aludj szép gyermekem,
 Ne sirj, mert könnyed fáj nekem.

Hamis legény, őrizzen az ég!
 Csalfábbat asszony nem szüle még.
 Leányok, oh ne higgyetek,
 Legény ha kéri szívetek.
 Bár szép szavuk, szívéük hazug,
 Ki hisz nekik, sorsomra jut.
 Csi csitt, aludj szép gyermekem,
 Ne sirj, mert könnyed fáj nekem.

Percy e balladáról ezeket jegyzi meg: »Bothwell Anna, kit kedvese vagy férje gyermekével együtt cserbe hagyott, maga szerzé e megindító sorokat«. Azóta tudjuk, hogy Bothwell Anna Holyroodhouse lord, az orkneyi püspöknek lánya

volt. Kedvesének neve Erskine Sándor, ki John Earl of Mar fia volt. Erskine 1640-ben mult ki. Bothwell Anna bujában halt el.¹⁾

II Iephtah, Israel birája.

<p>Hallottad-é? nem régi a rege, Zsidók birája Iephtah lett, Nem volt neki csak egy lány- gyermeké, De azt szerette mód felett. Ám megesek, Hogy szól az ég, Ép úgy leve, Mint szót tevé: Legyen harc s bajvívás, Vezesse Iephtah, senki más. És hogy birának megtevék, S hogy a sereg vezére lön, Az égre szentül esküvék, Ha győzni fog a harcmezőn Es visszatér, Elsőbb kit ér Máglyára hirtelen Veti könyörtelen, ha megtér győztesen. Elmult a harc s ő visszatért, Zászlóján irva győzelem, Leánya az, elsőbb kit ért, Fut apját látni hirtelen. S mig futva járt, Furulyált, S dobon vetett Szép verseket. Hisz úgy örül Hogy karját fűzheti a drága nyak körül.</p>	<p>Néz Iephta s hogy megismeré Egyetlen gyermekét, Kezét haját megtépdelé, Siralmas jajba tör ekép: »Nagy bút leány, Hoztál reám, Elcsüggedek; Hová legyek, Jaj mit tegyek? Mit megfogadtam egy napon Be kell az esküt váltanom.« »Adott szavad Meg ne tagadd! Mit esküvé, Csak tedd, ne félj! Bár félek én, Nevedd szentesküd könnyedén Engedd ez egy kívánatom, Vadonba vinni léptemet, Társimmal ott hadd siraton Három havig szüz éltemet. Adj két leányt, Kik a magányt, Osszák velem Hűségesen». Rá Iephta válaszol: »Menj, sirj, amig a gyász órája szól«²⁾</p>
--	--

¹⁾ E szép költeménynek első magyar fordítása *Anjos Lajostól* »Egy boldogtalan anya panasza« czimmel a »Pesti hölgy-divatlap« 1869. 15 számában jelent meg. de, mint a fordító maga megjegyzi, nem az angol eredetiből, hanem »Herder Volksliedreiből« (értsd: Herder, Stimmen der Völker in Liedern cz. gyűjteményéből). Mutatványul és összehasonlításul álljon itt e fordításból az első versszak.

Alugy szépen, kis gyermekem
Ha sirsz, úgy fáj ez énnekem.
 Alugy szépen, kis gyermekem;
 Atyád sok bút szerez nagyon.
 Hogyha alszol, úgy örvendek,
 A mikor sirsz, sírok veled.
 Alugy szépen, kis gyermekem,
 Ha sirsz, úgy fáj az énnekem.
Az eredetinek sajtálsruü stílusa és hangulata (nem is szólva a tartalom és alak hűségéről) e fordításban nagyrészt el van ejtve.
Szerk.

²⁾ Az eredetinek itt ott szabálytalan formáját híven utánoztam.

E ballada egyes töredékeivel gunyolja Hamlet Polonius-t Shakespeare tragoediájának második felvonásában; a költemény tehát e szempontból is érdekes.

Angyal Dávid.

BERZSENYI „FÉLTÉS” CZIMÜ ÓDÁJA LATINUL. ¹⁾

Inclusam Danaen turris ahenea
 Ferrataeque serae vel vigiles caues
 Tenebant, sed amor ludificatus est
 Irrisitique dolosior.

Ah non insidias sentis hebes miser?
 Frena si poteris, Danuvium ferum.
 Aut pugnas Boreae frange potentior
 Ignes fulminis aut citos.

Nam versutus amor solem etiam tegit,
 Argi centum oculos: mox Zephyrus tumet,
 Turbo aut Marsus aper, victus atrocior
 Ira aut ignea vis nitri

Tamaskó István.

HAZAI IRODALOM.

A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése. Irta Csontos János, őrségéd a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. — Külön lenyomat a Magyar Könyv-Szemléből. Budapest, 1877.

XXXV Handschriften. (Geschenk des Sultans Abdul Hamid II.) — Nach Csontos mit erläuternden Zusätzen, Berichtigungen und sonstigen sachlichen Bemerkungen von Prof. Árpád v. Török. Budapest, 1878. Druck von Martin Bagó und Sohn.

A legujabban hazakerült Corvincodexek élénk mozgalmat keltettek a tudós körökben, mint azt nem is lehetett másképp várni oly kincseknél, melyek mind műtörténelmi, mind philologiai tekintetből nem csak reánk magyarokra nézve birnak becszel. Miután a kéziratok philologikus átvizsgálása hosszabb időt vesz igénybe, természetesen előbb a codexek külső történetének és bibliographiai leírásának eredményeivel lepték meg tudósaink a tudós világot. Pulszky Ferencz értekezése »A Corvina maradványairól« (Könyv-

¹⁾ A budapesti philol. társaság 1877. október 17-én tartott üléséből.

Szemle II. 141–152 l.) a Konstantinápolyi Corvincodexek Kubinyi, Ipolyi és Henszlmann által szerkesztett lajstroma után a legjelentékenyebb és alapvető értekezés a codexek kritikus lajstromára vonatkozólag, mely azonkívül még a Corvina történetére vonatkozó számos új adatot tartalmaz. s Cson-tosi urnak előttünk levő értekezése az imént idézettnek méltó párja, mely bibliographiai irodalmunk terén valóban korszak-alkotónak nevezhető, s méltán megérdemli azon elismerést, melylyel külföldi szaklapokban is találkozott. Jeles palaeo-graphusunk, kit új Corvincodexek felfedezése ugyszólván praedestinálni látszik a Corvina maradványai bibliographi-ájának megírására, s kinek köszönhetjük többek közt a Mu-zeum latin kéziratái nagy részének tudományos lajstromozá-sát és az ujonan megszerzett kéziratok tüzetes leírását, ezen értekezésében az egyes kéziratoknak nemcsak műtörténelmi leírását adja, mint Mátray Gábor »A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvincodexről« című akadémiai értekezésében, hanem egész leírásukat, mint azt a biblio-graphia jelen állása szerint megkívánhatjuk: kor, irás, nagy-ság, kötés, lapok és sorok száma, vonalozás, marginálék, egyes könyvek eleje és vége, hézagok, főleg a disztimények, szó-val a mi a kéziratokban csak leírható, mind le van írva, s a philologusnak lehetővé teszi, hogy a kézirat külső minő-ségét egészen mellőzve, csakis a szöveghez tartsa magát. — Cson-tosi urnak az egyes írókról szóló adatai föltétlenül meg-bizhatók, s szerző legnagyobb elismerésünket érdemli, hogy oly könyveknél, mint Aristoteles liber physicorumja, a verses latin grammatika, Albucasis chirurgiája, hosszú fáradságos kutatás után sikerült szerzőjüket kipuhatolni, és hogy az egy-házi kéziratoknál az össze-vissza vetett könyvek sorrendjét meghatározta s ezen műveket bőven jellemezte.

Igen köszönetre méltó vállalat volt tehát Török Ár-pád tanár urtól ezen kitünő értekezést a külföldi tudósok-kal megismertetni, mert azon rövid lajstrom, melyet Cson-tosi ur Petzhold Anzeigerjében közölt, ama folyóirat terje-delméhez képest csak a legszükségesebb adatokat tartal-mazhatta, és kutatásai eredményének Dr. Heinrich Gusztáv által a »Literarische Berichte aus Ungarn« utolsó füze-tében közlött részletei szintén csak a legszükségesebbre szorítkoztak. Cson-tosi ur értekezésének fordításában, illetőleg kivonatozásában Török ur elismerésre méltó pontossággal járt el. tekintettel persze a külföldi közönség igényeire. He-lyesen kihagyta tehát nagyrészt azon a művek szerzőire vonatkozó adatokat, melyeket Cson-tosi ur a magyar közön-ségre való tekintettel szükségesnek látott közölni és csak ritkán tesz még Cson-tosi uron is tul, és (nem tudom mi ok-ból) olyan ismeretes férfiakról, mint Theodoros Gaza, Geor-

gios Trapezuntios, Vespasianus Bisticci-ről bővebben szól, holott ezek philologusok előtt bizonyára ismeretesebbek mint Aegidius Romanus, Antonius Parmensis, Gabriel de Concorezio, Francesco Ribari, kikről Török ur semmi felvilágosítást sem ad. Az »erläuternde Zusätze« többnyire Wattenbach »Das Schriftwesen im Mittelalter« című munkájából vannak véve. A többi adalék a következő: a Corvina rövid története (p. 3. 4.); Kubinyiéknak a Corvincodexekről való lajstroma (p. 11.); az Emendator Nitriensis-ről való jegyzet (p. 21.); a milánói herczegnek Corvin Jánoshoz intézett levele (p. 35. 36.) és, a mi a legbecsesebb, a Festuscodexnek néhány Ponor Thewrewk Emil által Török urral közlött valamennyi eddig ismeretes Festus (Paulus Diaconus) codexénél jobb variansa. A többiben Török ur mindenben Csontos urat követi; arra enged következtetni azon körülmény is, hogy a codex szövegének idézésénél, hol Csontos urnál részint a sajtó hibájára részint pedig értekezésének a körülmények által parancsolt felette gyors elkészítése miatt több tévedés csuszott be, Töröknél ezen hibák, egynehány sajtóhiba kivételével, nem csak hogy kijavítva nincsenek, hanem vagy még szaporítva, vagy pedig egy .sic. által mint a codex olvasásai vannak föltüntetve; pl. p. 45. a speculum humanae salvacionis-ben Cs. ur ,destruxit'-jához megjegyzi ,soll es etwa detrusit heissen?'; detrusit van a kéziratban. Ugyanott Cs. ur equacibus-ja helyett aequalibust akar írni, mit nem tett volna, ha tudta volna hogy a codexben ,sequacibus' van. p. 50. a Dante codexben ,prociór'-hoz megjegyzi ,sic statt potior' a codexben ,pociór' van. Török ur többi emendatiója mind sikerültnek mondható. csak azt jegyzem meg, hogy p. 76. Terentius epitaphiumjában a legtöbb codexből már rég átment a kiadásokba a Török ur által ajánlott ,legit' ,legerit' helyett. — Végül még egy pár tévedés! p. 11. »Die Handschriften, welche sie (Kubinyiek) zu sehen bekamen sind folgende«: az erre következő lajstrom azonban csak azon Kubinyiek által átvizsgált kéziratokat tartalmazza, melyeket Déthier jegyzékében föl nem említett. p. 52. »Ausser diesen 35 Handschriften besitzt das ung. National-Museum noch vier Corvina-Codices«. Ezen 35 codex nem a Muzeum, hanem az egyetem könyvtárának birtoka: s aztán a Muzeumnak több Corvincodex van mint ama négy, mely 1869-ben került vissza. Megjegyzem még, hogy az egyes codexek czimei, mint Töröknél kapitalis betűkkel () vannak írva nem a codexekből vannak véve. A fordítónak a jegyzetekben található, egyes szakférfiak ellen irányzott kifakadásait hallgatással mellőzzük. Az említett csekély jelentőségű tévedések természetesen nem vonhatják meg a buzgó fordítótól elismerésünket azért, hogy költséget nem kímélve egy kitűnő értekezést kitűnő átdolgozásban ismertetett meg a külföldi szakközönséggel.

Abel Jenő.

Dido Királyné. Publius Virgilius Maro Aeneisének IV. első könyve Fordította, s az eredeti szöveg kíséretében ókori térképpel és jegyzetekkel ellátta, Dr. Barna Ignác, a m. tud. Akademia lev. tagja. Budapest, 1877. Ara 2 frt 20 kr.

Szorgalmas műfordítónk legujabb munkáját a napi sajtó már előre megdicsérte ugyan, mindazonáltal nem láttuk feleslegesnek bírálat alá venni, minthogy részletes méltatásban eddig nem részesült.

A fordítás alapjául felvett szöveg a Ruaeusé (Páris, 1675. in usum Delphini s nálunk is N.-Szombat 1735.) melynek megválasztását semmikép sem helyeselhettük.

Fordítónk a szöveget a szók értelmi rendjére nézve Ribbeck szerint javította, orthographiája azonban egészen a Ruaeus-féle. Például csak a következőket idézzük: »Ulissei, ocyus (!), lethum, hyems, vulnus, vulgus, conjux stb.« Ide sorozhatjuk még az assimilált igekötőket és kettős i-vel irt egyes számu genetivusokat.

Néhol eltért a Ribbeckféle szövegtől, mire nézve a számos várians közül csak következőkre hívjuk fel a kritikus figyelmét: I. 2. Lavinaque-t ir (Ribb Javiniaque); I. 49—50. adoret-imponat (Ribbeck »adorat-imponet«.); I. 72. Deiopejam (!) (R. helyesen »Deiopea«.); I. 397. captas (R. captos.); II. 30. »his acies« (R. hic acie); II. 383. circumfundimus (R. circumfundimur.); III. 355. Aulā in medio (R. in nélkül.); IV. 288. fortemque Cloanthum (R. fortemque Serestum) stb.

Sok helyütt el nem találta az eredetinek értelmét. I. 37: »habár leverettem, hagyjam a torlást« nem helyes; mert hisz Junó a Trója elleni fondorlatokban győzött. Remete: »Mint győzött, én hagynám félben a tervet?«— I. 577: Vajha királytok is Aeneas itt volna, kit egy szél egy úton hajtott veletek«. Helyesen Remete: »Bár fejedelmeteket hajtná ide szinte azon szél s jönne el Aeneás«. — II. 156: vittaetque deum, quas hostia gessi« nem »szemfödél. mely fejemet borította« hanem (Remete): »szalag, mely rajtam az áldozaton volt«. — II. 270—274 vv. fordítására azt jegyezzük meg, hogy Hector nem úgy jelent meg, mintha hurczoltatnék, hanem úgy, a hogy ezen hurczoltatás után kinézett E helyet különben Remete is félreértette. E hiba következtében Aeneas beszéde absurdummá válik. — III. 213. rosszul fordítva; mert nem Phineus üzte el a Harpyiákat, hanem Zétesz és Kalaisz, mint ezt a ford. is mondja jegyzetében. — III. 314. »furenti« helytelenül van fordítva »tévedezőnek«; helyesen Remete »vágyakozó«.

A magyarság elleni hibáknál mindenekelőtt tiltakoznunk kell a »Grája« ellen, melyet a ford. széltiben használ. Ép oly

eröltetett II. 7. »Myrmidona« és I. 67-ben »Tyrrenum«. Ez utóbbi csak római ember szájába való ellipsis.

A germanismusok közül kiemeljük a sokszor ismételt *fel* (német *auf!*) a mit a magyar úgy fejez ki, hogy »nosza«, »rajta«; németes szórend van az első k. 38. jegyz. »és fivére Didónak ölte meg«. Latinismusai közül a következőket hozom fel: I. 76. »mit óhajts vizsgálni királyné, a te ügyed«. III. 51. »mikoron Trójának ügyében már nem igen biznék és körbefogatva nyomatnék« Hogy különösen az utóbbi nem a mérték pressiója által származott, azt a jegyzetekből vett következő példák bizonyítják: I. 12. j: »Jupiter bele szeretvén, midőn Ida hegyén vadásznék«. III. 18. j: »ki lett legyen ez az Abas, nem tudatik«. A mérték ellen az által vét a ford. hogy a tulajdonneveket majd az eredeti hangmennyiségével meg egyezőleg méri, majd saját tetszése szerint III. 293. »épírüs, pedig az eredetiben »épīri« 294. Büthrótnak pedig a latinban »Büthróti«. A már fentebb említett tulajdonnevek hibás használatán kívül néha ujakat gyárt a ford. Ilyenek I. 41. »Oilei parázna dühéért« (ez a latinban genetivus) I. 247. »Patavinum« Patavium helyett; I. 651. az »Acanthus« mire nézve egyszerűen Remete helyes fordítását iktatom ide: »És sáfrányos acant színnel csikos asszonyi öltönyt«. III. 76. »Gyarák« pedig csak egy volt, a mint ezt Ruaeus jegyzete is kifejezi. III. 125. »Delusa« Donusa helyett. Végül III. 402. »Philoctetus«. (!) Mellesleg megemlítjük itt, hogy a Ruaeusból vett tartalomjegyzékek másodikának utolsó mondata nincs lefordítva. — Lássuk most a jegyzeteket. I. 19. Tidydes (sic!) nem »más néven« hanem »azaz« Diomedes. I. 20. Sarpedont nem Achilles ölte meg, hanem Patroclus (Ilias XVI.) — A Gorgonok említésénél eszünkbe jut az is, hogy (II. 618.) az aegist »Gorgon paizs«-nak fordítja, pedig az Minervának vértje volt. — Azon állítás (I. 2. j) hogy Lavinum nevét Laviniától származtatják, meg hogy Róma nevét Romulustól nyerte, elmaradhatott volna, ugyszinte az is, hogy Delos jelenleg tengeri rablók zughelye. Felesleges még pl. az I. k. 52. jegyzete: »Amor, a szerelem istene«.

Végül határozottan kell ellenmondanunk a ford. utószavában kifejezett azon különös állításnak, miszerint a négy első ének egy epizódot képez. Kérdem, hol kezdődik akkor az eposz, vagy minő arányban áll ezen epizód az egészhez? Epizódnak nevezük az olyan cselekményt, mely elmaradhat a nélkül, hogy az eposzi főcselekvény fogyatkozást szenvedne pl. a Nisus és Euryalus-féle kaland a IX. énekben.

Az eddigiekből kitűnik, miszerint a fordítás sokféle kifogás alá esik, s jöllehet egyes sikerült részleteit dicsérettel emelhetjük ki, de e mellett a hamaros munka bélyegét hordja

magán. Kétszeresen kell ezt sajnálnunk oly munkánál, mely nagy hazánkfia Haynald Lajosnak van ajánlva s ez ajánlásnak megfelelő csinnal kiállítva Jókai Mór szavaival homlokán jelent meg. A gyakorlott verselő dictiója gyakran felszínre kerül ugyan, de összhatás tekintetében nem találjuk benne a költőt, kinek tehetsége az értelmet érzelmeinkre ható alakban képes visszatükrözni, szóval bekövetkezett az. mint a ford. utószavában maga is mond, hogy az eredeti eleganciájától elmaradt, de elmaradt a Remete fordításától is (Győr. 1863.) kinek egy életkoron át folytatott munka megadá azon dicsőséget, hogy Vergilnek nemcsak kifejezéseit, hanem szellemét is elsajátíthassa.

L. M.

Magyar-görög szótár. Főgymnasiumok használatára készítették Lévai István és Vida Aladár, eperjesi kir. főgymn. r. tanárok. Budapest, Lampel R. 1877. IV. 290. l. Ara 1 frt 80 kr.

A magyarról görögre való fordítás napról-napra több védőre talál az illetékes körökben, hiszen ez által gyakorolja be magát a tanuló legkönnyebben a nyelvtani alakokba, ez által vezethető be leggyorsabban a magyar és görög nyelv szellemébe. Örömmel üdvözöljük tehát az első magyar-görög szótárt, mely egy nagy lépéssel közelebb akar bennünket hozni ezen célunkhoz, s idővel hasznos segédkönyvnek ígérkezik válni, mely ha nem is a főgymnasiumi tanulóknak, mint a szerzők hiszik — a tapasztalás ugyanis azt mutatja, hogy a Schenkli-féle, szótárral ellátott olvasókönyvet is alig lehet a gymnasiumban átvenni — de mindenesetre az egyetemi hallgatóknak nagy szolgálatokat fog tenni — különösen ha ama számos hibán, mely e munka becsét, sajnós, nagyon is csökkenti, orvosolnak a szerzők.

Fő hibája e műnek, hogy a szerzők nem voltak tisztában feladatukkal és egy iskolai szótár kellekeivel. A nagyobb német szótárírók példáját követvén, kik az egész görög nyelvkincset akarták feldolgozni nem is az iskola számára, megfeledeztek arról, hogy iskolai szótárba csak olyan szó való, melyet, ha görögül irunk, használhatunk is. Minden válogatás nélkül kiírtak Pape-ból minden szót, mely csak benne fel van hozva, s így történt, hogy oly szavakat is felvettek, melyek Hesychios, Suidas, az ujszövevény, a septuaginta, Philo Iudaeus s más ilyen tekintélyeknél fordulnak elő csak, úgy hogy a tanuló mindig ki van téve azon veszélynek, hogy valami zsidó-görög vagy hasonló idiotismust használ. P. o. »bezárol *μανδαλοῦν*« »nyalka *ὄραϊστής*« csak Hesychiosnál fordul elő. »bolház *ψυλλίζειν*« csak Suidasnál s ott is »zweifelhaft«; »bolt *καίριωμα*...« csak Eustathi-

osnál; »adósna lenni . . . *χρεωστέειν* v. *χρεωστέειν*« az előbbi kifejezésről nem is tudni biztosan, létezik-e vagy sem, a második pedig nagyon is késő kora, »batka . . . *χοδράντης*« az ujszövetségből — quadrans — »áruhordó *μεταπράτης*« »áruszerző *χορηγός*« nagyon késő koriak; a *χορηγός* szót már csak azért sem szabad az idézett értelemben használni, mert félreértésre adna okot; »boglya *σωρός, ῥόγος*«; *ῥογός* (s nem *ῥόγος*) sicíliai tájszó.

Még nagyobb baj, hogy sok hibás, rossz fordítással is találkozunk, milyenek: »bejegyez *ζωγραφείν*« (= fest, rajzol); »beleöszül *πολυοῦσθαι* (sic!) *καταγηράσκειν* (= megöszül); »boldogult *ὠρός, ἀπυμυρανθείς, ἀμανρός*« (*ὠρός* = »ápadt, *ἀμανρός* homályos, gyenge); »bolt *ἄψι* . . . « (= érintés; *ἄψίς* = bolt); »bölcső *κοιτίς* . . . « (= szekrényke) »alamizsna *ἔρανος*« (!) »anyagjegy *σπίλος, σπῖλος, σπῖλωμα*« (= piszok, folt); »árad *μετεωρίζεσθαι*« (= tengerre szállok); »babrál *γαργαλίζειν, θέλγειν, κνήν*« (= csiklandozni, czirógatni); »baljóslat *οἰωνός, ὄττα*« (= omen); »barnás *ὑπόγλαυκος*« (= kékes); »bátortalanság *καταστολή*« (= nyugodt, higgadt magaviselet); nyomtat *λαχπατείν*« (= meg-rug. *ἔπαξ εἰρημένον*) »ágas-bogas *στόρθας ἔχων, ὀδοντωτός*« (*στόρθη* csak Hesychiosnál, *ὀδοντωτός* csak Lukianosnál, l. ex. 5. találtatik, ez utóbbi szó azonban a fésűről mondvá) »aczell *χάλληψ*« (csak költőknél). — Vagy mit szólnánk ahhoz, ha a tanítvány a bárány szót »*ἀρός, ἄρη, ἄράς, ἦ*« szavak egyikével forditaná? Az ilyen középkorias kifejezéseket is bátran kihagyhattak volna a szerzők szótárukból. — Ennyi nagyobb hibára akadtunk az *A* és *B* betűkben, mennyi lehet még a többiben!

Második nagy hibája e szótárnak, hogy a felveendő magyar szókat illetőleg vagy semmi vagy hibás elvet követtek a szerzők. Ott találja a tanuló mindenféle bogár és madár nevét, kiről talán sohasem hallott életében, de (ha már sok nagyon gyakran használt, de e szótárba fel nem vett összetételtől eltekintünk is) olyan szavakat, melyekre valóban szüksége van, nem ritkán hiába fog keresni, milyenek: addig. adóelengedés, adat, ámit, ámitás, andalog, aránytalan, arczképfestő, árkol, átlag, átmenet, átlép. átlyukaszt, bába, bánatpénz. beadás, befizetni, begyakorolni, békaegérharcz, előadni (fabulam docere), kibékit, boglyas, bojtár, bonyodalom. botorkál, bugyog, butor, nyalogatni, nyilallás, nyil, nyomorék; ha már ott van a »nyomtatni«, miért hiányzik a nyomda? (»bérinas«-nál kimaradt a *θήξ*) stb. stb.

Még ennél is nagyobb hátrányára szolgál a szótárnak a szerzők azon sajátos eljárása, hogy minden magyar szó után odatesznek egy sereg görög szót. a nélkül hogy csak a legcsekélyebb utmutatást adnák, micsoda árnyalattal bír

minden szó. Mit csináljon p. o. a tanuló, ha az »egész erővel« kifejezést kell fordítania, mikor ott találja hogy »egész, ὅλουελής, ὅλουερός, ὀλόκληρος, τέλειος, πᾶς, ἅπας, σῆμας, ὅλος, ἀκέραιος, ἄρτιος (?)« Eltekintve attól, hogy a megfelelő *παισιν-διε-τ* (*παισινδι*) nem találja, mi hasznát veszi a tanuló ezen szóhalmaznak? Az iskolai szótár főczélját, a jelentések finomabb árnyalatainak megismerését a szerzők által választott uton nem lehet elérni.

Végül felemlítjük még, hogy a szótár utolsó részét képező »szokottabb tulajdonnevek« szótárában a görög szavak átírásában nagy a következetlenség (Aeneas, de Tyrtaios stb.) s hogy az egész könyvben nem csekély számú sajtóhibára akadunk.

Mindezek után természetesen távol vagyunk attól, hogy a szerzők által kitűzött célt elértnek tartsuk; de tekintetbe vévén, hogy minden kezdet nehéz, úgy hisszük, miszerint a szerzők lelkiismeretes buzgósága feljogosít minket azon reményre, hogy e szótár netaláni második kiadásban hasznos segédkönyv lesz, mihez persze szükséges, hogy teljesen át legyen dolgozva: hogy a későbbi görögből vett kifejezések, az olyan szókánál melyekre jobb szavunk van, elmaradjanak, hogy a számos félreértés az egész szógyűjtemény lelkiismeretes átvizsgálása után ki legyen javítva, hogy a magyar szavak felvételét és az egyes görög kifejezések jelentésének részletesebb meghatározását illetőleg helyesebb elveket kövessenek a szerzők.

Ábel Jenő.

A római satira lényege, eredete és fejlődése, írta Székely F. (A Nagy-Enyedi ref. Bethlen-főtanoda 1874/5. tanévi értesítője.)

Egy költészeti műfajról sem birunk annyi monographiát, mint a rómaiak satirájáról. Nem tudom onnan magyarázzuk e ezen tüneményt, hogy ezen műfaj azért bir oly szerfelett nagy vonzerővel honfitársainkra, mert az egyedüli, melyben a rómaiak görög mintaképek utánzása nélkül valamire hozták, de annyi tény, hogy a római irodalomból egy részt sem ismerhetne a magyar közönség részint sikerült fordítások, részint monographiák által oly alaposan, mint épen a satirírókat. Ahány római satiráirónak művei reánk maradtak, már mind birjuk fordításban, s speciális értekezések gondoskodtak arról, hogy olvasó közönségünk ezen egyes irodalmi jelenségek egymás közti és korukhoz való viszonyával megismerkedjék. Főleg programértekezéseink tettek e téren nagyot.

1856-ban *Javurek János* irt a lőcsei főgymn. értesítőjében egy »de satira Romana eiusque auctoribus brevis com-

mentatio«-t; 1865-ben *Lassel Jenő* közlött a brassói ág. h. gymn. értesítőjében »Die römische Satire und ihre Hauptvertreter« című tanulmányt, s most legújabbán Székely F-től jelent meg egy ugyanazon themát tárgyaló értekezés. Kicsit sok a jóból! Csak azon körülmény mentheti szerzőnket, hogy magyar nyelven még addig nem voltak földolgozva a satira főbb mozzanatai egészen. Zichy Antalnak sikerült ethikai tanulmánya »Qu. Horatius Szatiráiról« csakugyan csak ethikai szempontból jellemzi Horatiust és természetesen az obligat »Rettung«-ról sem feledkezett meg; Dr. Barna Ignác akadémiai székfoglalója »a rómaiak satirájáról és satira írókról«, inkább népszerű felolvasás minden tudományos apparatus nélkül, mely hiány azonban sajnos! néhány tévedést is vont maga után, mire nézve v. ö. Barna megjegyzéseit az Atellánákról és exodiákról (p. 6) és a »Sulpicia satirájáról« mondottakat (p. 24. 25) s többek közt azon mondatát hogy »stylusában korának legjobb íróival vetekedik«. Azonkívül pedig Barna a »töredékek litteraturájával« nem igen törődik; egész értekezése ugyszólván csak commentár akarván lenni Juvenalis, Persius és Sulpicia fordításaihoz, csak a lefordítható művekről beszél kissé terjedelmesebben, s innét van hogy pl. Phaedrusról bővebben értekezik, de Enniusról, Varróról egy pár szóval beéri. Az említett két magyar értekezés után tehát korántsem volt fölösleges magyar nyelven a satira történetéről értekezni, ha nem is programmértekezésben, mert az ilyeneket nálunk (többnyire az értekezők silánysága miatt) alig olvassa valaki. Székely ur nem ismeri a római satirikusokat csak saját munkáikból, nem is jellemzi őket csak egyiköknek a másikáról mondott szavaival, mint Barna teszi, hanem az erre vonatkozó irodalmat behatóan ismeri s lelkiismeretesen idézi. Ő is sajnos a satira történetének csak főbb mozzanatait adja, s így sem Varróról sem Senecáról, sem Petroniusról nem mond semmit, de a mely írókat felemlíti azokat finom izléssel minden oldalról megismerteti, bőven jellemzi, s e mellett olvasójának arról is meggyőződést nyújt, hogy kár, hogy az olyan szakember ki a szigorubb tudományos módszert is ügyesen képes kezelni, az olyan elcsépeelt thema feldolgozására pazarolta idejét, mint a római satirikusok ismertetése.

H. Á.

Programmértekezések, 1877.

Előre bocsátjuk az általános és paedagogiai irányu értekezéseket, Van ilyen mindössze hat. Nevezetesen:

1. *Irodalmi művek olvastatásáról, dr. Alexander Bernáttól.* Budapest, II. ker. kir. főreáliskola, kis 8. 25. 1.

Ennek az értekezésnek igen nagy hibája van: nagyon rövid! Bár tíz annyi volna, bár még több oldalról fejtegette volna a szerző tárgyát! Ezméi egészségesek, felfogása igen helyes, nézetei talpraesettek. Bár minden nyelv- és irodalomtanár (ókori és modern!) olvasná el és tenné magáévá e kis füzet tartalmát. A szerző csak egyéni tapasztalatokat ad, innen a munkálat törekedés alakja; csak szóváltásra akar okot szolgáltatni, — bár sikerülne, mert az aesthetikai és irodalmi oktatás terén égető szükség van a nézetek tisztázására, új életre, egészségesebb irányra. A fiu csak szabályokat és ítéleteket tanul az iskolában, — és mily szabályokat és mily ítéleteket! Soha jóvá nem tehetjük, mit egész nemzedékeken elkövetünk, midőn irtóztató poetikai, retorikai és irodalomtörténeti tankönyveink zagyvalékát megtanultatjuk az ifjakkal. Szakítsunk már valahára e lélekölő iránynyal és adjunk a fiunak *tartalmat*, és dolgozzuk fel vele e tartalmat. Helyesen mondja *Alexander*, hogy »az aesthetikai szépség nem olyas valami, a mi közvetlenül hat. Legalább nem minden a mi szép, olyan. Az irodalmi termék a műveltség produktuma, s nekünk is művelődnünk kell, ha érezni akarjuk. A szépség élvezetéért küzdenünk kell, de küzdeni érdemes is«. Herder Cid-jén és Schiller Tell-jén mutatja meg szerző, miképen kelljen irodalmi termékeket olvasatni, megmagyarázni, kiaknázni. Megjegyzései igen töredékesek, de igen tanulságosak. A ki gondolkodni tud és nem restell, így is sokat tanulhat e megjegyzésekből. Ismételjük: ez értekezést kell hogy minden nyelv- és irodalomtanár elolvassa. Reményeljük, hogy szerzőnk még visszatér e kérdésekre és bővebben fejti ki nézeteit.

2. *Esztetörödékek a magyar irodalomtörténet tanításáról gymnasiumainkban Andrásy Jenőtől.* (Pozsony, kir. kath. főgymnasium értesítője, 15—21. l.).

Nem annyira esztetörödékek, mint becsületesen át nem gondolt, következetesen végig nem vitt töredékes eszmék. De okos eszmék. Látszik, hogy a szerző jó iskolából került ki és hogy jó vezetés alatt van. Összefüggést akar a nemzeti történelem és az irodalomtörténet közt; véget akar vetni azon tarthatatlan állapotnak, hogy az utolsó évben ismeretlen anyaggal kell dolgozni a tanárnak és tanulónak. E célú kettős reformmal akarja elérni: 1. módosítani kívánja a költői műfajok ismertetését, a mennyiben evvel már az V—VII. osztályban az egyes műfajok történeti fejlődésének ismertetését akarja összekapcsolni; és 2. a magánolvasás szabályozása által. Mind a két indítvány helyes, de talán mégsem

meriti ki a kérdést, illetőleg nem távolítja el a kérdéses tárgy számos nehézségeit oly könnyen mint azt a szerző hiszi. Mert a mit az irodalomtörténet tanításánál el akar kerülni, avval a költészet- és szónoklattan tárgyalásánál kell majd megküzdenie, — még pedig annyiban fokozott nehézségek közt, a mennyivel az alsóbb osztályokban jóval fiatalabb az ifjúság. De hogy az irodalomtörténeti oktatás anyagának nagy részét az V—VII. osztályban kell beszerezni, azt helyesen hangsúlyozza Andrassy és ebben van értekezésének főérdeme. Végre is az a fődolog, hogy mit értünk »irodalomtörténet« alatt, — mert némelyek szerint az teljesen azonos a nyomtatott maculatura összegével. Ily felfogással szemben nem lehet szó oktatásról vagy az oktatás reformjáról.

Még egy megjegyzést, melyet mások is magukra vehetnek. Nálunk újabban szokás lett, hogy fiatal emberek »eszmétöredékeket« — akár ilyen akár más czim alatt, hiszen fődolog nem a név — bocsátanak közre. Ez nézetünk szerint egészen helytelen eljárás és nem utánzásra méltó. Ily eszmétöredéket adhat, a ki igen gazdag eszmékben, a ki sokat gondolkodott, sokat tapasztalt, — és tartalmas tárháza gazdag anyagának feldolgozására reá nem ér vagy más okból nem hajlandó. De fiatal embereknél az ily töredékes »megjegyzések« csak a gondolkodás és munkálkodás — kényelmes voltából származnak és nélkülöznek minden jogosultságot. Csak tessék a tárgyat szorgalmasan tanulmányozni és a gondolatok lánczát becsületesen végig gondolni, és a »töredékek« helyébe talán kisebb és kevésbé csillogó, de marandóbb értékű teljes egészek fognak lépni!

3. *A görög nyelv tanításának haszna a gymnasiumban, Jánosy Pétertől.* Székely-Udvarhely,¹⁾ r. k. főgymn. 8. 13. 1.

Jó akaratu, de épen oly éretlen mint ügyetlen szószaporítás, melynek főforrása Szepesi! Még a hol szerzőnek igaza van, úgy fejezi ki ez igazságot, hogy az embernek kedve kerekedik, vele polémiába ereszkedni. Mennyi szépet, alaposat, találót nem irtak már a görög nyelv és irodalom

¹⁾ Ez iskolában a magyar nyelvből és irodalomból többek közt ily »szabad dolgozatokat« készítettek a szegény fiúk: A szeretet a szegények gazdagsága. — A szeretet a gazdagok boldogsága. — Gondolatok egy tanuló sirja felett — Temetőben (lyrai leírás). — Az ősz mint az emberi életkor harmadik időszaka. — A határozatlanság a legnagyobb rossz. — A tél. — Por, hamu, semmi vagyunk stb. Természetes, hogy a növendékek, kiket így nevelnek, nem produkálhatnak mást és jobbat, mint a milyet Jánosy Péter ur gyarlósága. Ugyan vegyek elő és tanulják könyv nélkül *Alexander* fent említett értekezését!

tanításának fontosságáról! Szerző csak Szepesit ismeri, és a mit ebből vesz, nem is könyvének a java. Mit mondana a szerző, ha valaki az ellenséges táborból megfordítaná a tételt és azt mondaná: hogy mertek ti izgatni a görög mellett és minket, kik nem tudunk görögül, barbaroknak deklarálni, midőn a görög műveltség nálatok oly gyümölcsöket érlel — pl. ezt az értekezést! — melyekért kár volt nemcsak görögül, de akármit is tanulni?! — Ily üres szóhalmazzal nem használunk az ügynek.

4. *Az ó classica irodalom előnyeiről a gymnásiumokban, Kovács Fánostól.* Ujvidék, kir. k. magyar főgymn., nagy 8. 11. 1.

Hasonló tartalmu mint az előbbi és nem sokkal jobb. Nem olyan naiv, de sokkal dagályosabb. A források is azonosak, — első sorban Szepesi! Ez értekezés szerzője több pathoszszal jár el; a materialismuson kezdi és nagy szavakkal végzi: »Mint Sphinx talánya áll előttünk az élet drámája, s ennek megfejtéséhez hiányzik a kulcs, mely a classica tudományok (?) által megedzett lelki erőkből, és azoknak szorgos tanulmányozása által szerzett ihlettségben, az örökké való iránti teljes meghódolásban rejlik«, — és így tovább, kétségtelenül valamely német prédikációból! És ez üres szóhalmaz szerzője a legfelsőbb osztályban tanította a latint és görögöt! Ha a tanárt nem vitte a teljhatalmunak rajzolt »ó classica« műveltség többre, mint a mennyit ez értekezésben elárul, mit várjunk aztán a tanítványoktól?

5. *Tanulmány a classica tudományok újra felélesztése idejéből. (Német és Magyarország), Krinitzky Ferencztől.* Temesvár, róm. kath. főgymnásium,¹⁾ 8. 16. 1.

Elég jól irt, de rosszul componált értekezés. Az ember nem tudja, mi akar lenni. A helyett, hogy a renaissance

¹⁾ Mutatvány a »szabad feldolgozásokból« — zum abschreckenden Exempel: Gondolatok a tanév elején (Szegény fiu! Hát még miket gondolhat az az ily iskolában a tanév végén!). — Az ősz. — A tavasz. — A tél. — (A nyár ki van felejtve). — A tanuló gondolatai halottak estéjén. — Az ifjukor. — A harag néha a legjobb embert is rossz tetteire ragadhatja. — A szükség imádkozni tanít. — A szünidők után (Szegények!) — A lélek halhatatlansága stb. stb. A németből: — Der Frühling (zur Abwechslung!). — Wie soll sich der studierende Jüngling gegen Eltern und Vorgesetzte betragen? — Wie soll der studierende Jüngling seine Schulferien zubringen? — Die Vaterlandsliebe — Der Siegesgöttlichster ist das Vergeben, stb. stb. Hogy ezek az urak még mai nap is folyvást Mozart olvasókönyvét használják, nem válik becsületére intézetüknek.

irányait, fejlődését vagy egyes ágát ismertette volna, ad egy kis általános bevezetést és utána egy pár biographiát, melyeket bármely Conservationslexiconban teljesebben talál az ember. A mi e sorok írójára rendesen legszomorítóbb hatása az ily magyar dolgozatok olvasásánál, az főleg két dolog: először valóban szomorú, hogy nálunk még a jobb tehetségűek között is alig akad kivételesen ember, a ki tudja, hogy *értekezést miképen kell írni*, a kinek fogalma volna arról, hogy egy kérdést vagy tárgyat miképen kelljen feldolgozni; — és e tanárok nevelni és tanítani, fogalmazásra is tanítani akarják az ifjúságot! De ennél még szomorubb a szerzők *teljes tájékozatlansága a tudományos irodalomban*. Az előbbi két értekezés főforrása Szepesi élvezhetetlen zagyaléka. — az előttünk fekvő czikk teljesen Cantu C. könyvén alapszik. Valjon mit mondana a külföld egy *gymnasistának* ily eljárásához? És azután — van-e ez uraknak fogalmuk arról, hogy mit ért a tudományos világ »tanulmány« alatt?

— r — g —.

Ujvári Béla »A francia nyelv reáliskoláinkban«. (A székely-udvarhelyi kir. állami főreáliskola 1876/7-ik tanévre szóló értesítője.)

A középiskoláinkban tanított nyelvek oktatásáról szóló évi programértekezések közt az imé it említett mindenestre a legderékabbak egyike, mely méltán megérdemelte azon dicséretet melyben a szakférfiak részéről már eddig is részesült. Két kérdésre kíván szerző megfelelni: hol vegye kezdetét a francia nyelv tanítása? a második vagy az ötödik osztályban-e? És miféle olvasmányokat használjunk a francia nyelv tanításánál? Hogy az első kérdésre megfelelően jónak látta szerző a reáliskolák és gymnasiumok közti viszonyt bővebben fejtegetni, s ily módon megállapítván a reáliskolák feladatát, helyesen a mellett szól, hogy a classicus nyelveknek a reáliskolákban való aequivalensét, az idegen nyelveket, s főleg a francziát, a második, s ne az ötödik osztályban kezdjük tanítani, mi mellett döntő praktikus okokat is fölhoz. Második kérdését illetőleg előadja röviden a francia nyelvtanításban eddig érvényesített elveket, az e szerint készült tankönyveket, melyek közül a Mager nyomán készült Hoferféléket tartja legjobbaknak, s bővebben kifejti azon nézetét, hogy mindjárt a nyelvtani oktatás elején kell könnyebb összefüggő olvasmányokat s nem csak ugy mint eddig történt, összefüggésnélküli mondatokat olvastatni. Ha eltekintünk szerzőnek egy elhamarkodott s értekezésének első felével nem igen megegyező ítéletétől (p. 30.) »míg a gymnasium a multban *mereng*, addig a reáliskola a jelenben *él*« alig van nézet e füzetben, melyet a legjobb lelkiismeret-

tel nem tehetnénk a sajátunkká; most midőn a francia nyelv-
tanítás terén ismét nagy reformok előtt állunk épen jókor
jelent meg Ujvári ur értekezése. mely az érdekelt szakférfi-
akat helyesen figyelmezteti a már életbe lépett tanterv több
gyenge oldalára s egyuttal kijelöli azon utat, melyen a tan-
terv egyes pontjainak megváltoztatása, új tankönyvek szer-
kesztése stb. által a még elég gyenge lábon álló francia
iskolai nyelvtanítást támogatni s elősegíteni kell és lehet.
Legnagyobb hasznát azonban fiatal tanárok fogják venni az
ezen értekezésben foglalt methodologikus figyelmeztetések-
nek, melyeket bizonyára köszönettel fognak felhasználni, mint-
hogy sem saját tapasztalataik, sem idősebb szaktársaik (az
ilyen ugyancsak kevés van még nálunk) nem szolgáltathat-
nak nekik az ilyenekről fölvilágosítást főleg oly finom ut-
mutatások által, mint a milyenek Ujvári ur értekezésében
foglaltatnak.

R. J.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

*Ἑλλάς, σύγγραμμα περιοδικὸν κατὰ διωρτίαν ἐκδιδόμε-
νον συμπράξει πολλῶν λογίων, Τόμος ε', τεύχος α' — ε'. Ἑλλά-
δος 1876-1877.*

E folyóiratot szerkesztik Kumanúdisz és Kasztorchisz,
athéni egyetemi tanárok. Nyomatják 600 példányban, melyek-
ből száz példányt kapnak cserében Európa és Amerika nyil-
vános könyvtárai. Százötven példány ingyen osztatik szét
görögországi és külföldi tudósok között. Más százötven pél-
dány az előfizetőknek jut, kik az összes kiállítási költség egy
harmadát fedezik. A többi költségeket, melyek háromezer
drachmát haladnak felül, az egyetem viseli saját jövedelmeiből.

Az 5-ik kötet 1-ső füzetében találunk kiadatlan parosi
főlirotokat, számra nézve hetvenegyet.

E főlirotokban több személynév fordul elő, mely eddig
egészen ismeretlen volt; például: Ἄσων, Μιλιάς, Τελεστοδίση,
Ἑρασπίπη, Οἰθαῖος, Ἀρξέφιλος, Ἐνθάιος, Ἐνφοράτος, Μεταζών,
Πραξιόδοτος, Ἰσάντιος, Ἐνήμεος, Μησιών sat.

A főlirotokat összegyűjtötte s magyarázta Olympios
Themistocles.

Kasztorchisz megczáfolja az angol lapok alaptalan vád-
jait, mintha a görögök gátolnák a régiségek ásatásait.

Kumanúdisz tizenöt atticai néphatározatot (*Ἀττικὰ ψη-
φίσματα*) közöl, melyek az archaeologiai társaság által az
Acropolis körül eszközlött ásatások alkalmával kerültek nap-
fényre.

A 2-ik füzetben Kasztorchisz értekezik a régi Görög-
ország lakosainak számáról: Phlíosz és Kumanidisz pedig
közlik az Acropolis körüli ásatások újabb eredményeit.

A 3-ik és 4-ik (egyesült) füzetben Kumanidisz közöl 25 fölirotot, melyeket az Asclepium körül tett ásatások által találtak. — Stamatélosz, gymnásiumi igazgató, elbádja az ősgörög nyelv maradványait, melyeket az ó- és új görög nyelv mentett meg. (*Γλωσσολογικά, ἧτοι λείψανα τῆς πρωτογόνου ἑλληνικῆς γλώσσης περισωθέρντα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς δημοτικῇ*).

Ősgörög nyelvnek nevezi a pelasgot, melyre a szan-szkritból von következtetéseket.

Az ős és ó-görög sokszor ε és ο helyett sokszor α-t használt; ugyanezt teszi a mai görög népnyelv, mint *ἀρχαίτης* = *ἐρχαίτης*, *μαναχός* = *μοναχός*, *ἀρχανον* = *ὄργανον*.

Kasztorchisz értekezik a rómaiak vigjátékáról s különösen Plautuséről (*Περὶ τῆς τῶν Ῥωμαίων ζωμικῆς ποιήσεως καὶ ἰδίως τῆς τοῦ Πλαύτου*); Kallogerász pedig az egyház és állam közötti viszonyról. (*Περὶ ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς καὶ τῆς ἀμοιβῆς αὐτῶν σχέσεως*).

Következik az athéni egyetem tanrende az 1876 7-ki tanév 1-ső felére. (*Πρόγραμμα τῶν ἐπὶ τὸ χειμερινὸν ἐξάμηρον 1876—1877 διδασχθισομένων ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ἀθηνῶν*).

Az 5-ik füzet majdnem kizárólag természettudományi cikkeket közöl.

Θηραϊκῆς γλωσσολογικῆς ἕλης τεύχος α' Ἰδιωτικὸν τῆς Θηραϊκῆς γλώσσης, ὑπὸ Νικολάου Πεταλιᾶ, Ἀθῆναι, 1876.

Petalász a főnczimzett füzetben tárgyalja Théra (Santorino) szigetének görög nyelvsajátságait s összehasonlitja azokat egy a mai mint az ó-kori görög dialectusokkal. A-tól Ω-ig fejtegeti minden egyes hangzónak a szereplését, melyet *παθολογία*-nak nevez. Azután minden betű hangtana után elősorolja az összes szavakat, melyek Théra szigetén divatoznak s melyek közül sokat bizonyosan az ó görög nép is használt, habár a görög szótárakban hiába keressük nyomukat.

Az α sokszor, mint a régi nyelvben, erősítésül tétetik a szó elé; *ἀσθεντόνα* = *σθεντόνη* (parittyá); s megforditva, sokszor elhagyatik a szó elején; *πτοσαρία* = *ἀνδραγαθία* (vitézség). Azután fölcserelettetik 1) ε-vel, *σερογῶς* = *σαρογός* (tengeri hal faja; lat. sargus); 2) η-vel, *ῶρη* = *ῶρα*. 3) ο-vel, *θαμπώνω* = *θαμβώνω*, a régi *θαμβάινω*, *θαμβέω* (bámulok); 4) αι-vel, *ἀναιμένω* = *ἀναιένω* (bevárok), *ἀναζητῶ* = *ἀναζητο* (fölkeresek).

A β fölcserelettetik 1) γ-vel, *γούπα* = *βούξ*, *βούξ* (hal faja); ép ugy mint a régi boeotok, *γλέφαρον* = *βλέφαρον*; 2) δ-vel, *δημα*, = *βήμα*, valamint a boeotoknál *ὀδελοός* = *ὀβελός*; 3) π-vel, *σμπάλλω* = *σμπάλλω*; 4) digammával, *παλαβός* = *καλαβός* = *παλαβός*; 5) εν-vel, *βήσσω* = *εἰβήσω*.

A γ fölcserelettetik 1) χ-vel, *παιχνίδι* = *παιχνίδι* (játék) a *παιχνίδιον* megrövidítése; 2) digammával, *ἀγέρας* = *ἀήρ* = *ἀήης*;

3) a szó közepén kilöketik, *ταραυός* = *ταραυμός* (megdöbbenés), *τρούω* = *τρούω* (eszem).

A δ fölcseréltetik 1) *θ*-val, *σινείθση* = *σινείθση* (öntudat, lelkiösmeret); 2) *τ*-val, *σπουτάζω* = *σπουδάζω* (iparkodom).

Az ε kihagyatik a szó elején, *πιτήδειος* = *επιτήδειος* (alkalmas); sokszor a szó közepén összevonatik, *θωρῶ* = *θρωρῶ*, s fölcseréltetik 1) *α*-val, *ἀποχή* = *εποχή*, *ἄρωτῶ* = *ἐρωτῶ*, *ἰλαφρός* = *ἐλαφρός*; 2) *η*-val, *μηαλόνω* = *μεγαλόνω* (magasztalok), a régi *μεγαλύνω*; 3) *ο*-val, *φρόνα* = *φρένα* sat.

Télfy Iván.

VEGYES APRÓSÁGOK.

— A német regény története. Hat kötetre tervezett munkának első kötete fekszik előttünk: »Geschichte des Romans und der ihm verwandten Dichtungsarten von Dr. Felix Bobertag« (Breslau, 1877. Ára 10 mk). Ez első kötetben szerző a prózai költészet eredetét, a középkori eposzoknak prózai elbeszélésekké átalakulását, a népkönyveket, a francia lovagregények és az olasz novella befolyását, a XV. és XVI-dik századbeli tréfás historiákat, az első német valódi regényírókat t. i. Wickram Györgyöt és Fischart Jánost, végre az Amadis- és pásztorregények eredetét és fejlődését tárgyalja. A tárgy nem minden részében érdekesítő; de a szerző vonzóvá teszi egyrészt az által, hogy folyton tekintettel van a külföld költészetére és annak a német regényre befolyására, másrészt az által, hogy számos és terjedelmes mutatványt ad — bár ez utóbbiak választása néha nagyon kifogásolható. A szerző által feldolgozott anyag roppant terjedelmű és irodalom-, valamint művelődéstörténeti szempontból felette fontos. A könyvnek némely (a tárgy nehézségeivel szemben esekélyebb jelentésű) gyengéi igazságtalan, mert tulzott bírálatot találtak a következő füzetben: »Die Anfänge des deutschen Prosaromans und Georg Wickram von Colmar, von Wilh. Scherer« (Strassburg, 1877.) — Bobertag művének beható ismertetését adta Dr. Heinrich Gusztáv a »Fővárosi Lapok« 244—246. számaiban (oktob. 25—27).

— Angol irodalom-történet. Egy nagyobb terjedelmű kitünő műnek első kötetére figyelmeztetjük olvasóinkat: »Geschichte der englischen Literatur von Bernhard ten Brink. Erster Band. Bis zu Wiclifs Auftreten«. (Berlin, 1877.) Az eddig megjelent első kötet a mű első három könyvét és a negyediknek egy részét tartalmazza. Az első könyv a hódítás előtti kort, azaz a nép és nyelv eredetét, az angol irodalom legrégebb elemeit, és az angolszász irodalmat tárgyalja; a második könyv az átmeneti kort, a hódítást és annak befolyását az angolszász elemre, a mai angol nép keletkeztét és fejlődését, a francia műköltészet hatását, a Plantagenet család korszakát jellemzi; a harmadik könyv a XIV-dik századig kíséri az irodalom fejlődését; a negyedik könyv pedig a reformáció és renaissance előzőivel foglalkozik. ten Brink könyve a tárgy teljes tudo-

mányos ismeretén alapszik (hiszen szerzője, strassburgi tanár, Angolországban is elismert tekintély;) alakjában azonban a művelt közönséghez fordul, melynek érdekét a szerző nemcsak előadása könnyed és vonzó módjával iparkodik lekötni, hanem főleg még avval is, hogy a tárgyalt műveket igen szellemesen analysálja és számos, az előadásba beleszótt fordított mutatványokkal szemlélteti. A munka, a mennyiben a megjelent kötet alapján ítélhetni, az angol irodalomnak legjelesebb tárgyalása.

Egyuttal felemlítjük, hogy Taine Hippolyt künöngő angol irodalomtörténete német fordításban jelenik meg: »Geschichte der englischen Literatur von H. Taine« (Leipzig, 1877); a fordító Karscher Lipót hazánkfia. E mű a francia történeti irodalom egyik legértékesebb terméke, szerzőjének legszebb könyve. Érdekes lesz ten Brink és Taine műveinek összehasonlítása. A német tudós eddig megjelent kötete alapján ez összehasonlítás nem lehetséges még, — de annyi kétségtelen, hogy e korszakra vonatkozólag (Wielefüg) ten Brink műve a beesebb. A német Taine 18 füzetben (à 1 Mk 50 Pf.) vagy három kötetben fog megjelenni. Tárgyfelosztása: I. Az ókor és a renaissance (Shakespeareal és Miltonnal). II. A klasszikus korszak (John Dryden, Addison, Swift). III. Az újkor. (Byron. A regény. Macaulay, Mill, Tennyson).

— A legrégebb Faust könyv második példányáról, mely akadémiánk birtoka, jelentést tesz Dr. Heinrich Gusztáv az »Archiv für Literatur-Geschichte« 1877-diki II-dik füzetben: »Ein zweites Exemplar des ältesten Faustbuches« cz. cikkben. Egyuttal megemlítjük, hogy a Petzhold »Anzeiger für Bibliothekskunde« 2. füzete szerint a Faustkönyv bécsi és budapesti példányain kívül még a british muzeum könyvtárában is van ez érdekes műnek egy példánya.

— Két jeles bölcsészettudori értekezés (nálunk az ilyen elég ritka) jelent meg: 1. Tompa Mihály írta Ferenczy József (Kassa, 1877. Pannónia-könyvnyomda), és 2. Rabelais és kora Irodalomtörténeti tanulmány írta Neményi Ambrus (Budapest, 1877. Weismann testvérek). Mind a kettő terjedelménél, tárgyánál és belértékénél fogva figyelemre méltó munka, melyek irodalmi beesevel is bírnak. Bővebb ismeretésüket legközelebb adjuk.

— Francia irodalomtörténet. A francia irodalom egyik legérdekeesebb és legfontosabb korszakát tárgyalja Lotheissen Ferdinand ily című könyvében: »Geschichte der Französischen Literatur im XVII. Jahrhundert« (Wien, 1877), melyből eddig az első kötet első fele jelent meg. Szerző a francia irodalomtörténet terén nem ismeretlen név. Öt év előtt megjelent szellemes könyve: »Literatur und Gesellschaft in Frankreich zur Zeit der Revolution 1789–1794« (Wien, 1872), mely beeseval adalék a mult század művelődéstörténelméhez, szép reményekre jogosított. Elöttünk fekvő műve teljesen megfelel e várakozásnak. Lotheissen e részben még nem is jut tulajdonképeni tárgyához; csak azon átmeneti korszakot tárgyalja, mely a 17-dik századbeli nagyszerű irodalmi virágzásnak inkább csak bevezetője volt: az utolsó Valois-családbeli királyok idejét és IV. Henrik uralkodását. A bevezetés teljesen tájékoztat a kor politikai, társadalmi és műveltségi viszonyai-

ban. A könyv többi fejezeteinek tárgyai: Malherbe, Régnier, Agrippa d' Aubigné, d' Urfé (és a pástorregény), a Hôtel Rambouillet, Balzac és Voiture. A munka kitünő szakismereten alapszik, izléssel és vonzóan van írva és behatólag tárgyalja az ismertetendő munkákat, helyesen reflektálva arra, hogy az e korszakbeli írókból a szakkérfitu sem olvas sokat. Ajánljuk a könyvet szakkérfitaink figyelmebe; bővebb ismertetése és bírálata csak akkor lesz idején, ha teljesen megjelent; az eddig megjelent résznek (200 l.) ára 2 frt.

— A *Nibelung-irodalom*, melynek fent a 372—381-ig lapokon adtuk bibliographiáját, máris szaporodott egy új termékkel: »Kriemhild, Trauerspiel in drei Akten von Adolf Wilbrandt« (Wien, 1877.)

— *Milton és kora*. Egy terjedelmes munka két első kötete jelent meg: »Milton und seine Zeit von Alfred Stern« (Leipzig, 1877). E vastag két kötet csak Milton ifjkorát és fejlődését beszéli el és addig terjed, míg a nagy költő állami szolgálatba lép és mint a nyilvános ügyek egyik vezetője tettel is védelmezheti »a szabadság ama három fajtát, mely nélkül tűrhető élet nem is lehetséges, t. i. a vallási, a házi és a politikai szabadságot«, melyek mellett addig csak tollával küzdött. Meglátszik a munkán, hogy a szerző sokáig élt Angolországban, hogy tárgyát a legcesekélyebb detailig ismeri és hogy eddig fel nem használt levéltári anyagot dolgozhatott fel. Az eddigi kötetekben alig van szó Miltonról a költőről, mert ez csak későbbben szerepel. A tárgyalás előterében áll a nagy férfitu nevelése, ifjkorai fejlődése és politikai irodalmi munkásságának első korszaka. Az angol szaklapok a legnagyobb elismeréssel szólnak e műről, mely Miltont és teljes korát oly terjedelemben, oly behatólag tárgyalja, mint az eddigelé Angliában sem történt.

— A *nyelv eredetéről*. Steinthal Henrik híres és jeles műve a nyelv eredetéről harmadik, újolag igen bővített kiadásban jelent meg: »Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens. Eine Darstellung, Kritik und Fortentwicklung der vorzüglichsten Ansichten. Von Dr. Heinrich Steinthal (Berlin, 1877). A kitünő szerző e kiadásban is Hamann és Herder kísérleteiből indul ki, de tovább viszi a tárgyalást, egészen a jelenkorig. Főleg érdekes a könyv második felében Geigernek beható és a darwinismusnak szellemes jellemzése. Saját nézeteit terjedelmesebben és reflektálva az ellene felhozott érvekre tárgyalja a szerző. Előadása e művében sem könnyű; Steinthal mindig megköveteli olvasójától, hogy törje a fejét; de kevés író van, ki a fejtörést oly gazdagon jutalmazza.

— *Schiller buvárja magyarul*. Schiller e balladájának Wigand János-féle fordítása, melyet mult füzetünkben közlöttünk, sokfelé ébresztett érdeket. Többek közt arra is figyelmeztettek, hogy a »buvárt« nemesak Szenvey, hanem Fidler is fordította magyarra. »Schiller Fridrik versei, kiadta magyarul Soproni Fidler Ferencz, Kolozsvártt, 1836« ez. gyűjteményben csakugyan megvan a 131—137. lapokon a »buvár« magyar fordítása is, csak hogy ez nem Fidler, hanem Szenvey műve. Fidler nem mondja az egyes költeményeknél, valjon az ő műve-e a fordítás vagy sem. Csak az »utószó«-ban (213. l.) jegyzi meg egész általánosságban: »ön-

érzetembe nyugodtan, őszinte vallomással, szerényen iktatám e munka tökélyesítésére próbatételeim közé egy néhány írónak u. m. egy kedves volt tanítómnak, Szenveynek és Teleki Ferencznek némely, már nyomtatásban megjelent becses fordításukat. « A »buvár« is ezek közé tartozik, mert azt Szenvei fordította. — Együttal azt állítja a »Philol. Közl.« néhány olvasója, hogy a »buvárt« Jámbor Pál is fordította magyarrá; de senki sem tudja, hogy e fordítás hol jelent meg. Szives utbaigazítást köszönettel veszünk.

— **Ecbasis Captivi.** Az e czim alatt ismeretes legrégebb német (de latin nyelven szerkesztett) állatepos, melyet először Grimm Jakob adott ki (»Lateinische Gedichte des X. und XI. Jahrhunderts«, 1838), új jeles kiadásban jelent meg: »Ecbasis Captivi, das älteste Thierpos des Mittelalters. Herausgegeben von Ernst Voigt«, Strassburg, 1876. 150 l. A szöveg, részben az összes kézirati anyag felhasználása, részben a kiadó igen ügyes javításai következtében, tetemesen javult; a bevezetés pedig kitünő képét adja a nyugati frank kolostori életnek a IX—X-dik században, és épen oly alaposan mint szellemesen tárgyalja a költemény eredetét és célját, mely utóbbinak satirikus élet szépen mutatja ki.

— **Régi német művek új lenyomatai.** Kitünő szolgálatot tesz a tudománynak Dr. Braune Vilmos lipcsei tanárnak »Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts« (Halle, Lippert, 1877) czimű vállalatá, melyben történeti értékű, folyton idézett, de ugy szólván teljesen hozzáférhetetlen 16. és 17-dik századbeli munkákat az eredeti első kiadások után legpontosabban lenyomat, úgy hogy azok eredeti megmásítatlan alakjukban bárki által könnyen (és olcsón, á 60 Pfen.) megszerezhetők. Eddig e nagy fontosságú, csinosan kiállított, valódi nagy szükségnek megfelelő vállalatból a következő öt füzet jelent meg: I. Martin Opitz, Buch von der deutschen Poeterey (1624), az ujabbkori német irodalom egyik alapvető műve; — II. Johann Fischart, Aller Praktick Grossmutter (1572); — III. Andreas Gryphius, Horribilicribrifax, Schauspiel; — IV. Martin Luther, An den christlichen Adel deutscher Nation (1520), történelmi és irodalmi szempontból epochalis munka; — V. Andreas Gryphius, Peter Squenz, Schimpfspiel.

— **Chrestien de Troyes.** A középkori francia irodalom e leghiresebb epikus költőjének összes műveit nemsokára új teljes, a tudomány minden igényeinek megfelelő kiadásban bocsátja közzé Foerster Wendelin, a Lipperféle könyvkereskedésben Halléban. E kiadás hat kötetre fog terjedni a következő tartalommal: I. Chevalier au Lyon. II. Chiges (editio princeps) III. Erec et Enide. IV. Chevalier de la Charrette. V. Guillaume d'Angleterre és Chansons. VI. Percival. A kiadást Foerster az összes kéziratok felhasználásával, az eltérő olvasatok teljes közlésével eszközli; azonkívül magyarázó és kritikai jegyzeteket, terjedelmes bevezetéseket és szótárt csatol a szöveghez. A nagyserű kiadás ily módon a tudomány összes igényeit fogja kielégíteni és egyszersmind, a mennyiben e különböző feladatok egyesíthetők, az ó-francia nyelvben és irodalomban keresni kívánó olvasónak is hozzáférhető lesz.

